

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL
BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

ISSN:2149-3006
e-ISSN:2149-4053

NİSAN/APRİL

VOLUME: 7/1 - 2021

ULUSAL HAKEMLİ DERGİ

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAYIN KURULU

- Prof. Dr. Âdem YERİNDE
(İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Cengiz ŞENGÜL
(Akdeniz Üniversitesi)
- Prof. Dr. Faruk KAYA
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Prof. Dr. Halil Ahmet KIRKKILIÇ
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hayati AKYOL
(Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT
(Atatürk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
(Erzurum Teknik Üniversitesi)
- Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Doç. Dr. Murat ÇALIŞOĞLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Dr. Öğr. Üyesi Meral DİNÇER
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
- Arş. Gör. Salih ÖZYURT
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The opinions and views in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Adına İmtiyaz Sahibi

Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT
Rektör

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Prof. Dr. İbrahim HAN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

EDİTÖR

Arş. Gör. Salih ÖZYURT

EDİTÖR YARDIMCISI

Öğr. Gör. Yelda KÖKSAL

Türkçe Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Burak ARMAĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk GÜLER

Rusça Dil Editörü

Arş. Gör. Dr. Ersin ÇETİNKAYA

İngilizce Dil Editörü

Arş. Gör. Mehmet KAYGUSUZ

Arapça Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Mesut IŞIK

BASKI

SELER MATBAASI/Ankara

Dizgi ve Tasarım

Salih ÖZYURT

Dergi Sekreteryası

Temel ATMACA

Sümevra GENÇ

Bu dergi,

tarafından

desteklenmektedir.

DİZİNLER

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Ahmet BEŐE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Akif ARSLAN (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alparslan CEYLAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat BAŞARAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KÖSE (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk KAYA (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma GEÇİKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Gökhan BAYRAKTAR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil KOCA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüsnü KAPU (Kars Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. İnyet PEHLİVAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerem KARABULUT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Lokman TURAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ATALAY (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Memmed RIZAYEV (Nahcivan Devlet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut DOĞAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer DEMİREL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)

- Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nevzat H. YANIK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuriye GARİPAĞAOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ogün COŞKUN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan ÇINAR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan DENİZ (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman MERT (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer ŞENEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep GÜRSOY (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Serhat ZAMAN (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan HAZAR (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ufuk ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ünal ÖZDEMİR (Karabük Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Prof. Dr. Zübeyir SALTUKLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulcabbar KAVAK (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet TOPAL (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Asuman GÖKHAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Emine TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

- Doç. Dr. Erdoğan TOZOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü AYDENİZ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İlknur EMEKLİ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Salih GEÇİT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Ertuğrul ÖZTÜRK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet TEYFUR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Emin KAYSERİLİ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehrali CALP (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin BAYRAM (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat ÇALIŞOĞLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Namık Tanfer ALTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazım KARTAL (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Nazire ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer ÇINAR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Servet TİKEN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf SÖYLEMEZ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEM KURULU

Prof. Dr. Adnan KOŞUM (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Arda ARIKAN (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurşen ADAK (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Saliha KODAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Özlem SERTKAYA DOĞAN (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem KOÇ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ALGÜL (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilal TUNÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Bünyamin AYÇIÇEĞİ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Canser KARDAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Ercan ÇALIŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih TOPALOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüseyin METİN (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü AYDENİZ (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat KOÇ (Çağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AYDEMİR (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ (Iğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan TURAN (Batman Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman ÇEPNİ (Karabük Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Doç. Dr. Ufuk ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Yavuz DEĞİRMENÇİ (Bayburt Üniversitesi)

Doç.Dr. Ünzüle KURT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim TUĞLUK (İğdır Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Bülent YILDIZ (AYDIN Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Cemal SEVİNDİ (Atatürk Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Elif Şebnem DEMİRCİ (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAVUZ (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ERGÜN (Ahi Evran Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Hasan HALILOĞLU (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZYÜREK (İğdır Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit YILDIRIM (Samsun Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Müzahir KILIÇ (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Numan ERTAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Oktay BAŞAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Pelin Yılmaz UZUNLU (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sadık ARMUTLU (İnönü Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Sait YILTER (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra Doğan ÇALIŞKAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zehra KIMIŞOĞLU (Kafkas Üniversitesi)

EDİTÖRDEN

Değerli okuyucular, yoğun bir emek harcanarak hazırlanan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin, on dördüncü sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu ve kıvancını yaşıyoruz. Karşınıza çıktığımız 7. Cilt-1. sayımızla birlikte, yeni yılı, daha az temas, daha az gürültü ama bir o kadar da sorgulama ve duyumsama ile devam eden pandeminin gölgesi altında çalışmalarımızı sürdürüyoruz. Bu süreçte sosyal ilişkilerin ve iletişimin hayatımızda nasıl bir role sahip olduğunu belki de yeni baştan anlamlandırmış bulunmaktayız.

Dergimiz, Sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine ilişkin Edebiyat, İslami ilimler, Tarih Eğitimi, Tarih Sosyolojisi, Coğrafya, Türkçe Eğitimi, Dinler Tarihi, Mezhepler Tarihi, Bölgesel Araştırmalar, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika gibi alanlarına yeni bakış açıları kazandırabilecek incelemeler ile, bu alanlara kuramsal ve metodolojik katkı sağlayabilecek eleştirel tahlil ve araştırmalara yer verdiği gibi, yukarıdaki disiplinlere veya disiplinler arası alanlara konu olacak kitap tanıtımlarına ve makale çevirilerine de imkân sağlamaktadır. AİCUSBED 2021 yılının Nisan sayısında bilim dünyasına 24 makale kazandırmıştır.

Dergimizin yayın hayatını sürdürmesinde maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Abdulhalik KARABULUT ve İC Vakfı Yönetim Kuruluna şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz. Dergimizin yedinci cildin birinci sayısına makaleleriyle katkı sağlayan değerli bilim insanlarına, hakemlerimize, dil editörlerimize, dergimizin yönetim ve yayın kurulunda özveriyle görev yapan bütün hocalarıma teşekkür eder; dergimizin bilim camiasına ve eğitim hayatına katkı sağlamasını temenni ederim. Dergimizin gelecek sayılarında değerlendirilmek üzere kıymetli akademisyen dostlarımızın yeni çalışmalarını bekler, tüm okuyucularımıza selam ve saygılarımı sunarım.

Salih ÖZYURT
Editör

İÇİNDEKİLER

1 - 26 KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜN ETKİN ARACI MEDYA: TELEVİZYON “ÖLDÜREN EĞLENCE” MİDİR?

Doç. Dr. Mehmet Emin BARS

27 - 36 AŞIK MEVLÜT İHSANİ’NİN ŞİİRLERİNDE VATAN ALGISI

Doç. Dr. Adem BALKAYA

37 - 88 TRBİ (BİNGÖL, ELAZIĞ, MALATYA, TUNCELİ) DÜZEY-2 BÖLGESİNDE 2007-2019 YILLARI ARASINDA NÜFUSUN GELİŞİMİ VE HAREKETLERİ İLE DEMOGRAFİK YAPININ DEĞİŞİMİ

Doç. Dr. Murat YILMAZ

89 - 105 MİTOLOJİK, KÜLTSEL VE İKONOĞRAFİK AÇIDAN ANTİK ÇAĞ’DA KHARİTLER

Serdal GÜNDOĞDU

Prof. Dr. Nurettin KOÇHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TERCANLIOĞLU

viii

107 - 126 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YUNANLARDAN ELE GEÇİRİLEN GANİMET TAYYARELER

Dr. Davud KAPUCU

127 - 152 ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS CAMİİ ALIŞKANLIKLARI VE CAMİDEN BEKLENTİLERİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa SAFA

153 - 177 YENİ HEGEMONYA ALANI: ARKTİKA

Ferdi GÜÇYETMEZ

179 - 194 SAMUEL ALEXANDER’İN MEKÂN-ZAMANDAKİ TANRI BELİRİMCİLİĞİ VE DOĞRU-YANLIŞ ANLAYIŞI

Mehmet ÖZKAYA

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

195 - 219 COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞIMLILIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Akif ÖZTÜRK

221 - 232 BAYBURT MAHALLE ODALARININ FOLKLORİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Arş. Gör. Özlem ÜNALAN

233 - 258 AĞRI OVASI TARIM TOPRAKLARINDAKİ ORGANİK MADDE MİKTARININ DİĞER TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE COĞRAFİ KOŞULLARLA İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Sevda KARACA

259 - 274 BERAT ALANYALI'NIN HAYATI VE HİKÂYESİ ÇERÇEVESİNDE BOZKIR GEÇESİNDE BİR TREN ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Büşra YALNIZ

Dr. Öğr. Üyesi Alpay GEZER

271 - 291 BOSNALI ALAADDİN SÂBİT DİVÂNİ'NDE HAYVANLAR ÜZERİNE İNCELEME

Sibel ÖKMEN

293 - 312 CİZRE İSMAİL EBUL-İZ EL-CEZERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP MADENİ İBRİK

Ahmet ERK

313 - 334 COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLER VE GASTRONOMİK LEZZETLER: TOKAT ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL-Savaş YAYLACI

335 - 352 DERUNİZADE MUHAMMED HULUSÎ'NİN DİVANÇESİ'NDE TASAVVUFİ UNSURLAR

Arş. Gör. Ömür ERBAY

353 - 368 DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS- T ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Seda DURSUN

369 - 385 FİNANSAL TÜREVLERİN KULLANIMI BANKA RİSKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GEÇİŞ ÜLKELER ÖRNEĞİ

Zekeriya GÜL - Dr. Öğr. Üyesi Ş. Gül REİS

387 - 404 HAMZA-NÂME ADLI ESERİN 72. CİLDİ'NDE TÜRK DİL TARİHİNİN GELİŞİM SEYRİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ADIGÜZEL

405 - 434 KLASİK ŞİİRDE AŞIĞIN İSTİĞNA MÜLKÜNÜN SULTANLIĞINA DOĞRU YOLCULUĞU: MELÂMÎ AŞIKLIĞIN, MELÂMETİ SELÂMETE TERCİHİ

Erdem SEVİMLİ

435 - 451 MİSAFİR KONUŞMACI DESTEKLİ ÖĞRETİM TEKNİĞİ HAKKINDA
ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Turan AKSAKAL

453 – 481 ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİ ANLAMA
DÜZEYLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ONLARIN CEVAPLARI HAKKINDAKİ
TAHMİNLERİ

Elif BAKAÇ, Ali YILDIZ

483 - 485 KIRGIZ ROMANI: BAŞLANGIÇTAN BAĞIMSIZLIĞA (1917-1990)

Arş. Gör. Reyhan KARKINLI

487 – 492 ARAP ŞİİRİNDE TASVİR

Arş. Gör. Salih ÖZYURT

493-506 FUKAHÂ-Yİ SEB'A VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Arş. Gör. Abdulalim ADIGÜZEL

KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜN ETKİN ARACI MEDYA: TELEVİZYON “ÖLDÜREN EĞLENCE” MİDİR?

Media as an Effective Tool For Cultural Transformation: Is
Television a “Killing Fun”?

Doç. Dr. Mehmet Emin BARS

Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

mebars@bingol.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	28.11.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	15.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 1-26	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.832898

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜN ETKİN ARACI MEDYA:TELEVİZYON “ÖLDÜREN EĞLENCE” MİDİR?

Media as an Effective Tool for Cultural Transformation: Is Television a “Killing Fun”?

Doç. Dr. Mehmet Emin BARS

Öz

Medya kültürel değişmelerin etkin araçlarından biridir. Medyanın en önemli araçlarından televizyon bu dönüşümlerin merkezinde yer almaktadır. Özellikle son yirmi yıl içerisinde etkinliğini her geçen gün arttıran televizyon, geleneksel kalıpların değiştirildiği, yeni geleneklerin meydana getirildiği medya aracıdır. Geleneksel kültüre ait yaşam biçimleri, anlatı türleri bağlamsal dönüşümler geçirmiştir. Yapılan araştırmalarda çoğunlukla televizyon geleneksel kültür için bir tehlike olarak görülmüştür. Televizyonun halk kültürünü bozduğu, yok ettiği iddia edilmiştir. Bu çalışma televizyon ile halk kültürü arasındaki ilişkileri ele almaktadır. Televizyonun halk kültürü üzerindeki etkisi televizyon örnekleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda televizyonun kültürü besleyen bir araç olduğu kanaatine varılmıştır. Televizyon halk kültürünü yeniden biçimlendirmektedir. Bağlamı değişen halk kültürü yeni bir bağlamda varlığını devam ettirmektedir. Televizyon halk kültürü için bir tehlike olarak görülmemelidir. Televizyon günümüzün etkin kültür yaratıcı ve aktarıcısıdır. Geçmişte halk edebiyatı aktör ve anlatıları tarafından üstlenilen işlevler, günümüzde televizyon tarafından yerine getirilmektedir. Bu bakımdan televizyondan kültürün aktarım ve yaratım sürecinde etkin biçimde yararlanılmalıdır.

Anahtar kelimeler: televizyon, halk, kültür, bağlam, izleyici.

Abstract

Media is one of the effective tools of cultural changes. Television, one of the most important media tools, is at the center of these transformations. In particular, television has been increasing its activity day by day in the last twenty years. It is a media tool where traditional patterns are changed and new traditions are formed. Lifestyles and narrative genres of traditional culture have undergone contextual transformations. In researches, television has generally been seen as a danger to the traditional culture. It is claimed that television disrupts and destroys folk culture. This study deals with the relationship between television and folk culture. The effects of television on folk culture were tried to be evaluated through television examples. As

a result of the study, it was concluded that television is a tool that nourishes culture. Television is reshaping folk culture. Folk culture with its changing context continues to exist in a new context. Television should not be seen as a danger to folk culture. Television is today an active cultural creator and transmitter. Functions performed by folk literature actors and narratives in the past are now performed by television. In this respect, television should be used effectively in the transference and creation process of culture.

Keywords: television, people, culture, context, audience.

Giriş

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son yıllarda büyük değişimler görülmektedir. Geçmiş dönemlerde asırlarca sürececek değişimler günümüzde birkaç yılda görülebilmektedir. Bu hızlı değişimi sağlayan en önemli etkenlerden biri medyadır. Medyanın en etkin araçlarından biri de televizyondur. Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllardan sonra çok sayıda televizyon kanalının yayın hayatına geçmesi, geleneksel kalıpların modern şekillerinin oluşmasını sağlamıştır. “Türkiye’de ikincil sözlü kültürün, görsel kültürün, sanal kültürün, elektronik kültürün oluşmasında, yerleşmesinde ve sürdürülmesinde televizyon başat bir rol üstlenmiştir. Televizyon, sosyo-kültürel değişmelerin temel aracı ve ortamı olarak hizmet görmüş ve yaşamı farklılaştırmıştır” (Özdemir, 2008: 474). Televizyon kitle kültürünün toplumda yaygınlaşmasını sağlayan en etkin araçların başında gelmektedir. Farklı alanlardaki değişim ve dönüşümlerin de temel aracıdır.

Toplumun geleneksel yaşamı televizyon aracılığıyla çağdaş iletilerle yeni görünüm kazanmıştır. “Günümüzde medya [özellikle de televizyon] öyle bir konuma gelmiştir ki, etkisi altındaki insanların neyi, nasıl tartışması gerektiğinin yanında, yaşama -olaylara- sorunlara nasıl yaklaşılması gerektiğini de belirler duruma gelmiştir” (Özdemir, 2001a: 113). Hatta medya küreselleşme olgusuyla beraber ülkelerde iktidarların belirlenmesinde etkin ve yönlendirici bir güç olarak görülmektedir. Ülkeyi kimlerin yönetmesi konusunda dahi halkı etkilemekte/yönlendirmektedir. Büyük sermaye sahipleri tarafından etkin biçimde kullanılarak yeni toplum düzenleri dizayn edilmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan Türkiye gibi ülkelerde yasama, yürütme ve yargı ile birlikte dördüncü bir güç olarak kabul edilmektedir (Özdemir, 2001b: 88). Televizyonun bu tür faaliyetlerde medya araçları arasında en etkin kullanılanı olduğu görülmektedir.

Bu çalışma halk biliminin geleneksel anlatım biçimlerinin televizyon aracılığıyla geçirdiği değişimleri göstermeyi amaçlamakta, çalışmada

televizyonun bir taraftan geleneksel olana vurgu yaparken diğer taraftan yeni gelenekleri yaratma süreci incelenmektedir. Geleneksel anlatı türlerinden destan, masal, menkıbe, meddah gibi ürünlerin elektronik ortamda yaşamlarını nasıl devam ettirdikleri, eski ile yeninin nasıl bir araya getirildiğinin cevabı aranmaktadır. Bu yapılmaya çalışılırken halk kültürü unsurlarının televizyondaki yeni versiyonları üzerinde durulacak, bu yenileşmenin nedenleri, toplum üzerindeki etkileri incelenecektir.

1. Medya-Kültür İlişkisi Düzleminde Televizyon

Halk kültürü ile popüler kültür çoğu zaman benzer anlamda kullanılmıştır. Popüler kültür, halkın tükettiği kültürdür. Halk kültürünün zaman, mekân, toplumun değişimine göre yeni bir bağlam içerisinde yeniden ancak değiştirilerek, bir metâ haline getirilerek kullanımındır. Dolayısıyla popüler kültürün beslendiği en güçlü kaynak halk kültürüdür. Halktan alınan bir metanın halka yeni bir biçim ve içerikte sunumudur. Her kültürel üründe olduğu gibi popüler kültürün içinde de az veya çok belli bir ideoloji bulunmaktadır. Popüler kültürün ideolojik niteliği halk üzerinde bir kontrol mekanizmasının oluşumunu da sağlamaktadır. Özellikle iletişim bilimlerinde popüler kültür-medya ilişkisi ile ilgili çok sayıda kuram meydana gelmiştir. Liberal yaklaşımda bazı düşünürler kitle kültürüne/popüler kültüre ahlâki açıdan yaklaşır, bu kültürü sıradan ve bayağı olarak tanımlayıp yüksek kültür için bir tehlike olarak görürken bazı düşünürler topluma olumlu katkılarının olduğunu savunur (Özer-Dağtaş, 2011: 37-53). Eleştirel Kuram olarak da bilinen, kuruluş ve oluşum dönemlerinde Marksist bir geleneğe dayanan Frankfurt Okulu mensupları, yaşanan toplumsal ve tarihsel gelişmelerin insanları köleleştirdiğini iddia eder. Onlara göre kültür endüstrileşmiş, kültürel biçimler pazarlanan, değiştirilen birer metaya dönüşmüştür. Kültür endüstrisi topluma egemen sınıfın ideolojisini ürettiği ürünlerle aktarmaktadır. Kültür sanayisi, tüketiciyi aldatmakta ve baskı altında tutmaktadır. Bu baskı ve despotluk da eğlence aracılığıyla sunulmaktadır. Reklam, kültür endüstrisinin iksiridir, reklamlar insanlar için sahte gereksinimler üretmektedir (Özer-Dağtaş, 2011: 64-74). Micheal Real, insanlara istediğini verdiğini iddia eden ticari televizyon kanallarının özel şirketlerin kârını artırdığını, seçenekleri kısıtladığını, bilinci parçaladığını, yabancılaşmayı maskeleydiğini (Özer-Dağtaş, 2011: 78) söylerken aynı zamanda popüler kültürün toplum üzerindeki olumsuz etkisini anlatır. Eleştirel ekonomik politik yaklaşım ise kapitalist bir yapıda olduğu iddiasıyla medyaya eleştirel yaklaşır. Buna göre kapitalizmin politik ve ekonomik çıkarlarına göre şekillenen medya, kendisine ve kapitalistlerin çıkarlarına

hizmet eden ideolojiyi yaymaktadır (Özer-Dağtaş, 2011: 89). Medya propaganda işlevini popüler kültür üzerinden yerine getirmektedir. Bu anlamda medya ile popüler kültür arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Medya, popüler kültürü biçimlendirmekte ve yansıtmaktadır. Kültürel alanda çalışan bazı yazarlar da benzer biçimde medyanın, ideolojinin hâkimiyeti altında ve ideolojik devlet aygıtı olduğunu düşünür. Buna göre popüler kültür ürünleri gerçeğin yansıtılmasından ziyade yeniden kurgulanmasıdır (Özer-Dağtaş, 2011: 124-129).

Yukarıda kısaca değinilen bazı iletişim kuramlarının medyaya bakışının genelde olumsuz olduğu, medyanın kültürü metalaştırdığı, onu pazarlanan bir ürüne dönüştürdüğü, bu ürünler aracılığıyla toplumları eğlence üzerinden köleleştirdiği, kültürel çeşitliliği ortadan kaldırıp tekelleştirdiği, yabancılaşmayı arttırdığı, sahte gereksinimlerle halkı aldattığı, egemen güçlerin ideolojik aygıtı olduğu yönünde düşüncelere dayandığı görülmektedir. Bu düşüncelerin/endişelerin yersiz olmadığı, medya tarafından farklı toplumlarda çeşitli boyutlarda gerçekleştirildiği tarafımızdan da kabul edilmektedir. Ancak bir halk bilimci olarak medya ve onun önemli bir parçası olan televizyonun bu olumsuz etkilerinin yanı sıra kültürel değerleri aktararak geleneksel unsurları değiştirerek/dönüştürerek unutulmaktan kurtardığı, bu yönüyle kültürün aktarımında önemli bir fonksiyonu da yerine getirdiği düşünülmektedir. Bu çalışma bu düşünceyi besleyen örneklerle desteklenmektedir. Televizyon bilgiyi üreten, yayan eğitim araçlarından biridir. Televizyon özellikle okul öncesi ve ilkökul çağındaki çocuklarda konuşma ve ifade etme gelişimini hızlandırmakta, müzik dinleme olgusunu geliştirmekte, yeni bilgilerin öğrenilmesini, algılamada çabukluğu, dikkatin yoğunlaşmasını, duyarlılığın artmasını, sosyal konuların öğrenilmesi de sağlamaktadır (Mete, 1999: 44). Bu nitelikleriyle toplumsal kültür ve değerlerin üretiminde/aktarımında televizyonun rolü/etkisi unutulmamalıdır.

Sözlü anlatılarda süreklilik vardır. Boyraz (2008: 107) “sözlü anlatım türlerinin birbirlerini ardışık sayılar gibi takip ettiklerini ve bu takip sırasında da anlatıların kendinden öncekilerden birtakım unsurları ya aynen ya biraz değiştirerek ya da dönüştürerek aldığını, sonrakilere de yine aynı şekilde aynen, değiştirerek veya dönüştürerek verdiğini” ifade eder. Bu özellik aynı zamanda sözlü anlatıların zaman ve mekâna bağlı olarak birbirleri ile alışveriş içerisinde oldukları, birbirlerinin mirası üzerinde yükselerek varlıklarını devam ettirdiği anlamına gelir. Mit, masal, efsane, destan, halk hikâyesi, menkıbe, memorat türlerinde bu süreklilik görülmektedir. Her tür, bağlam değişimlerine bağlı olarak, bir öncekinden farklılaşırken aynı zamanda onun

üzerine inşa edilir. Benzer biçimde elektronik kültürde de bu süreklilik yeni araçlarla devam etmiştir. “Buradan hareketle sözlü anlatıların artık, kamera dili kullanılarak ve dolayısıyla buna bağlı olarak gelişen bazı özellikler de bünyesine katılarak zamana ayak uydurmuş bir şekilde anlatıldığını ve müşterisine, hem de daha geniş bir müşteri kitlesine ulaştırıldığını söyleyebiliriz” (Boyraz, 2008: 113). Mitin özelliklerini taşıyan masal, efsane benzeri elektronik araçlar da sözlü ve yazılı geleneğin araçları üzerine inşa edilmiştir.

Türkiye’de ilk televizyon yayını 9 Temmuz 1952’de İstanbul Teknik Üniversitesinde yapılmıştır. 1990 yılından itibaren özel televizyonların da yayın hayatına başlamasıyla büyük değişim ve dönüşümlerin merkezi olmuştur. Televizyon kültürel hayatta köklü değişimler meydana getirmiştir. Haberler, reklamlar, diziler, yarışmalar gibi farklı yapımlar televizyon kültürünü doğurmuştur. “Örneğin diziler içindeki karakterlerin davranışlarıyla, onların hayata bakış açıları, eğlenceleri ve hüznleriyle yeni bir yaşam biçimini izleyicisine sunabilmekte; var olan kültürün yeniden şekillenmesine yol açabilmekte ve kullanılan dil itibariyle yeni bir konuşma, iletişim şekli oluşturabilmektedir” (Geçer, 2015: 19). Böylece televizyon ile kültür birbirlerinden ayrılmaz iki kavram olarak görülmeye başlanmıştır.

Kültür, yaşam içinde elde edilen ve sürekli biçimde zenginleşen topluma ait olan maddi-manevi unsurların bütünüdür. Bir topluma ait yaşam biçimidir. Kültürün oluşumu, topluma bağlıdır. Ancak, toplumları ayakta tutan da kültürdür. Kültür ait olduğu zaman, mekân ve toplumda bir anlam taşır. Zaman, mekân ve toplumsal yapıda meydana gelebilecek her türlü değişim kültürü de doğrudan etkiler, onu da değişime zorlar. “Günümüz toplumlarının yaygın kültürel formu olan popüler kültür ve kitle kültürünün en önemli üreticisi ve taşıyıcısı, medyanın en çok tercih edilen formu olan televizyondur” (Köse, 2012: 223). Televizyon günümüzde bu dönüşümleri en etkin biçimde belirleyen, yön veren araçların başında gelmektedir. Son dönemlerde “popüler kültür” ya da “pop kültür” olarak adlandırılan kültür, medya aracılığıyla şekillenmektedir. Popüler kültür “özellikle medya yolu ile yayılan, içinde bulunduğu toplumun kültürel elementlerini içeren; modadan yemek adetlerine, eğlenceden sanata pek çok alanda kendini gösterebilen ve ‘bir toplumun en zengin üretim alanı’ olan kültürdür” (Geçer, 2015: 32). Bu anlamda popüler kültür toplum tarafından meydana getirilen değil, belli bir güç tarafından dayatılan ve teknolojinin şekillendirerek ürettiği kültürdür. Bu kültürde toplum edilgen durumdadır, başka güçler tarafından yönlendirilmektedir. Popüler kültür, uluslararası pazara göre şekillenir.

Medya aracılığıyla şekillendirilen popüler kültürün en önemli niteliklerinden biri de geleneksel halk değerlerini değiştirmesi ve gündelik olmasıdır.

2. Öldüren/Besleyen Eğlence: Televizyon

Günümüzde, medyanın kültür değişmelerini yaratması öyle bir boyuta erişmiştir ki medyasız hiçbir kültür düşünülemez hâle gelmiştir. Modern ve postmodern toplumların merkezinde medya yer almakta, çok sayıda kültür teorisi ve yaklaşımı medya teorilerinden beslenmektedir (Özdemir, 2012: 285). Türk televizyon kanallarında geçmişte olduğu gibi günümüzde de halk kültürü geniş biçimde yer almaktadır. Bazı programlar tamamen kültür-sanatı ele alırken çoğunda ise kültürel motiflerden geniş biçimde yararlanılmaktadır. Televizyon reklamlarından dizi filmlere kadar her türlü program izleyici kitesini geliştirmek için kültürel unsurları kullanmaktadır. Bu niteliğiyle halk kültürü televizyonun beslendiği en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Televizyon halk kültürünü kullanırken onda kendi yapı ve amacına uygun birtakım dönüşümler meydana getirmekte ve onu yeni yapısıyla sonraki kuşaklara aktarmaktadır.

Sözlü kültür ortamının “herhangi bir vasıtaya ihtiyaç duyulmadan, sözcükler, yüz ifadeleri, el hareketleri ve seslerle doğrudan” (Taş, 2017: 20) yapılan iletişiminin elektronik kültür ortamında bir vasıtayla yapılması iletişimin türünü değiştirmiştir. Sözlü geleneğin doğrudan iletişimi yerini dolaylı iletişime bırakmıştır. Bu durum zaman ve mekân algısını da değiştirmiştir. Sözlü kültür ortamında ortak bir zaman ve mekân paylaşan alıcı ve verici, televizyonla birbirinden ayrılmıştır. Anlatıcı/icracı ile dinleyici/seyirci arasında meydana gelen ve anlatılan üzerinde de etkili olan karşılıklı iletişim biçimi ortadan kalkmış, tek yanlı bir ilişkiye dönüşmüştür. George Gerbner, televizyonu “modern hikâye anlatıcısı” (Aytaç, 2005: 52) olarak tanımlar. Nitekim, televizyon olayları anlatırken hikâyeler üzerinde yoğunlaşmıştır. Geleneksel halk anlatılarına benzer biçimde televizyonun işlevlerinden biri de toplumu eğitmektir.

Teknolojik gelişmeler büyük çapta kültürel değişimler meydana getirir. Ancak “her yeni icat bir öncekini yok edememiş, ama insanlık kültürüne bir yenilik eklemiştir” (Aytaç, 2005: 11). Televizyonun icadı da yeni göstergeler dizisi oluşturmuş, toplumu yazıya bağımlı olma sınırlılığından kurtarmıştır. Aynı zamanda geleneksel kültürü işlemiş, yeni kültürel alışkanlıklar meydana getirmiştir. Söz ve yazının hayal gücünü daha kolay harekete geçirme gücü, yerini televizyonun heyecanı daha kolay ifade etme gücüne bırakmıştır. Geleneksel kültür unsurları filme çekilmiş, yeni bağlamında farklı işlev ve anlamlar taşımıştır.

Televizyon, popüler kültürün hem üreticisi hem de aktarıcısıdır. Bu aktarma işlevini yerine getirirken aynı zamanda kültürü aşılır. Yeni alışkanlıklar kazanmamızı sağlayan televizyon, toplumsal ve bireysel yaşantı tarzımızı belirlemektedir. Televizyon, geleneksel kalıpları önce kullanmakta, sonra kırmakta ve yeniden biçimlendirmektedir. Sunduğu yeni yaşantı biçimi, gelenekselin değişimi/dönüşümü üzerine inşa edilmektedir. Çünkü, toplumsal dönüşümün sağlanmasının ilk şartı değişimi toplumun bildiği, kendisinden olduğunu hissettirdiği araçları kullanmaktır. Gelenekselden yola çıkma, topluma ait olduğunu gösterme biçimidir. Televizyon topluma yabancı olmadığını hissettirmekte, bu yakınlığı kullanarak onu şekillendirmektedir.

Elektronik kültür ortamı sözlü kültürün geleneksel eğitim sisteminde değişimler meydana getirmiştir. Geleneksel anlamda devam ettirilen usta-çırak ilişkisi teknolojik gelişmelerle beraber zayıflamıştır. Artık, televizyon usta, izleyiciler çırak durumundadır. Televizyonla beraber mekâna ulaşım zorlukları da aşılmıştır. Dinleyici bir anlatıcıyı dinlemek için artık bir kahvehane, düğün veya köy meydanına gitmeyecek, izlemek istediğine ayağa dahi kalkmadan bir uzaktan kumanda kadar yakın olacaktır. Eskiden geleneksel anlatıcılar etrafında oluşan birliktelikler artık televizyon etrafında meydana gelmektedir.

Her gelenek belli bir mekânın ürünüdür. İnsanlar mekânları, mekânlar insanları yaratır. Mekânların değişimi geleneği değiştirir. Tasavvuf geleneği “tekke, dergâh, hangâh” çevresinde, âşıklık geleneği “kahvehane” ekseninde ortaya çıkmış, varlığını devam ettirmiştir. Elektronik kültür ortamında geleneksel mekânlar da dönüşmüş, elektronik mekânlar yeni geleneklerin yaratım mekânı olmuştur. Doğal yaratım, anlatım, gösterim ortamlarını yitiren gelenekler, yeni bağlamlarla yaşamlarını sürdürmektedir. Bir geleneğin gücü yeni gelenekler yaratabilmesindedir. Yeni gelenekler eski gelenekler üzerine inşa edilecektir.

İnsanların duygu, düşünce ve davranışlarını aktaran kültür ortamının değişimi -sözlü kültürden yazılı kültüre oradan da elektronik kültüre geçiş-insanın düşünce biçiminde de yapısal farklılıklar meydana getirmiştir. Her kültürel yapı kendisine uygun bir toplum yaratır. Yazının bulunmasıyla insanın tüm bilgileri hafızasında tutmasına gerek kalmamış, elektronik araçlarla beraber insanın kültürün yaratıcılığındaki etkinliği zayıflamıştır. Söz merkezli bir kültür ile görüntü merkezli bir kültür arasında düşünme farklılığı görülür. Elektronik teknikler yeni bir dünya yaratmıştır. Postman, televizyonu “yeni epistemolojinin kumanda merkezi” (2018: 101) olarak tanımlar. Çünkü insanı, toplumu ilgilendiren hiçbir konu yoktur ki televizyonun ilgi alanına

girmesin. Televizyon kültürel yaratım ve değişimin en önemli araçlarından biri iken aynı zamanda kültürün bir parçasıdır. Televizyon kültür belirleyici bir güçtür. Görüntüler üzerinden yeni bilgiler üretmektedir.

Televizyondaki kültürel unsurlar söz, görüntü ve sesle birlikte sunulur. Haber programları dahi müzik ile zenginleştirilir. Buradaki temel amaç “eğlenceye uygun bir ruh hali yaratıp bir leitmotif sunmak[tır]” (Postman, 2018: 129). Postman, televizyonun “dezenformasyon” denebilecek bir enformasyon türünü yarattığını iddia eder. Ona göre dezenformasyon yanlış enformasyon demek değildir. Dezenformasyon “insanda bir şey hakkında bilgi sahibi olma illüzyonu yaratan, oysa aslında insanı bilgilenmekten uzaklaştıran enformasyon” (2018: 135) demektir. Postman televizyonun bizi eğlendirdiğini, ancak bilgilendirmediğini düşünmektedir. Aytaç (2005: 73) ise televizyon dizilerinin sosyal manipülasyon ile toplumu yönlendirdiğini iddia eder.

Teknolojik değişimler, insan duygu ve düşüncelerinde değişikliklere yol açar. “Sosyal ve kültürel hayatta büyük değişikliklere yol açan teknoloji, kendine mahsus değerler sistemine sahiptir” (Yıldız, 2005: 136). Televizyon da sosyal ve kültürel hayatta kendisine mahsus yeni değerler getirmiştir. Televizyon gösteri çağını açmıştır. Bu çağda görme, düşünmenin yerini almıştır. Her bir geleneksel halk anlatısı, onu icra edenden ayrı düşünülemeyeceği gibi, televizyon da onu üretenin düşünce sisteminden, yaşantı tarzından bağımsız değildir.

Televizyonun da içerisinde yer aldığı “medya duygusal kimliğin oluşmasına yardımcı olur, toplumsal anlaşma bağları kurar, duygu patlamalarını yaşantı modelleri hâlinde standartlaştırır, alımlayıcıya özgü duygu dramaturjileri yaratır, çeşitli samimiyet derecesine uygun olarak özdeşleşme imkânları sunar, duygusal rol imgeleri icat eder, hedef kitleye yönelik bireysel ve ortak deneyimler biçimler” (Aytaç, 2005: 98). Tüm bu işlevlerin sözlü kültür ortamında geleneksel halk anlatıları tarafından dayerine getirildiği görülmektedir. Bu bakımdan geçmişte sözlü ve yazılı kültür ortamlarının yüklendiği kültürel işlevler, günümüzde televizyonun da önemli bir araç olduğu medya tarafından yerine getirilmektedir.

Televizyon önemli kitle iletişim araçlarından biridir. Geleneksel anlatılardan masalın, destanın, halk hikâyesinin kuralları önceden belirlenmiş bağlamlarda icrası da bir kitle ile kurulan başka türlü iletişim biçimidir. Geleneksel kültür ürünleri topluluk hâlinde icraya dayanmaktadır. Kendi döneminde bir ritüele bağlı anlatılan mit, destan, hikâye, masal anlatımı yahut karagöz, kukla gösterileri izleyici kitleleri olmadan düşünülemez. Kendi

bağlamlarında icra edilen geleneksel halk anlatıları dönemlerinin etkin iletişim araçlarından biridir. Dünün mit, masal, destan, karagözüyle sağlanan iletişimi; bugün farklı bağlamlarda televizyonun da içinde yer aldığı medya araçları ile sağlanmaktadır. Bu bakımdan, “bu sözel metinlerden ilham alarak geleneğin doğasında var olan; gelişim, değişim ve dönüşüme ayak uydurarak modern anlamdaki kültür ve sanat ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni terkiplerin oluşturulması” (Ersoy, 2004: 88) önem taşımaktadır. Çünkü, sağlam gelecekler, ancak gelenekle inşa edilebilir. Gelenekler kendilerini yeniden üreterek yeni formlarla daha güçlü biçimde görünürlüğünü korur.

Değişen zaman, mekân ve toplumla birlikte iletişimin bağlamı da değişmiştir. Yeni bağlam daha geniş bir izleyici/dinleyici grubunu da getirmiştir. Bazı anlatı türleri daha çok belli cins ya da yaş gruplarına hitap eder. Ninnileri daha çok anneler, masalları nineler, destanları erkekler anlatırdı. Televizyon her yaş ve cins grubuna açıktır. Ancak, belli televizyon programlarının izleyici kitlesini belli gruplar oluşturabilmektedir. Örneğin daha çok pembe dizilerin kadın, futbol programlarının erkek, çizgi filmlerin ise çocuklara yönelik olduğu kabul edilir (Taş, 2017: 116). Bu programların yayım saatleri de izlerkitlenin durumuna göre belirlenir. Bazı televizyon programlarının belli yaş ve cins grubuna göre daha fazla izleyici tarafından takip edildiği varsayılmasına rağmen, genel itibariyle belli bir ürün belli bir grup için değil herkes için üretilmektedir. Sözlü geleneğin kadın-erkek, yaşlı-genç, öğretmen-çiftçi benzeri niteliklerine göre farklılıklar gösteren, yeniden biçimlendirilen anlatıları, elektronik ortamın çoğulcu, tüm kesimlere uygun yapıtlarına dönüşmüştür.

Televizyon yazarlığı, televizyonun ortaya çıkmasıyla oluşan bir meslektir. Televizyon yazarlığı başlı başına bir uzmanlık alanıdır. Televizyonun izlerkitlesi sözlü gelenek dinleyicilerine göre nitelik ve nicelik yönünden farklılıklar göstermektedir. Televizyon yazarı kültürel bir metni ele alırken bu izlerkitlenin niteliklerini bilmek, buna uygun metinler yaratmak zorundadır. Geleneksel halk anlatıcılarının sözlü kültür ortamında yaptıkları da benzerdir. Geleneksel masal, destan veya hikâye anlatıcısı da dinleyici kitlesinin yaş, cinsiyet, meslek grubu vb. göre anlatısını her icrasında yeniden şekillendirir, yaratır. Geleneksel anlatıcılarda söz ve hareketin gücü daha belirgin iken televizyonda görselliğin gücünden etkin biçimde yararlanılmıştır. Bu yeni durum sözlü geleneğin uzun tasvirlerine ihtiyacı ortadan kaldırmış, yerini aksiyona bırakmıştır.

Televizyon ile toplumun tüketim alışkanlıkları değişmiş, bireyin çevresiyle ilişkisi yeni bir hal almıştır. Televizyon toplum bireylerini belli

düşünüş/davranış kalıpları etrafında toplamış, birbirlerine benzetmiştir. Bireyleri kendisi tarafından yeniden şekillendirilen aynı davranışlar etrafında toplamıştır. Haber ve belgesel dahil her tür programda eğlenceye dayalı sunumlar yapılması, toplumsal etkisini ve cazibesini daha da arttırmıştır. Burada sorun televizyonun eğlendirici olması değildir. Postman'a göre asıl sorun "bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır" (2018: 112). Ancak, unutulmamalıdır ki "eğlence folklorun en önemli işlevlerinden biridir" (Bascom, 2010: 78). Televizyonun bugün halka sunduğu eğlence kültürü, geleneksel anlatıların sunumunda da vardı. Geleneksel halk tiyatrosunun tamamında en belirgin nitelik güldürmedir. Karagöz veya meddah oyunu kültürel unsurların aktarımını eğlence üzerinden gerçekleştirmiştir. Bir destan veya halk hikâyesi dinleyicisi, günlük sıkıntılarından kurtulmak, rahatlamak için anlatıyı dinlemiştir. Bu bakımdan, televizyonla daha görünür hale gelen eğlence kültürünün, halk ürünlerinin de asli işlevlerinden biri olduğu unutulmamalıdır.

Yıldız (2005: 173), televizyonda kurgunun gerçekmiş gibi sunulurken gerçeğin de kurguya büründüğünü ifade eder. Televizyon dizileri düşünüldüğünde gerçek ile kurgunun iç içe geçtiği görülür. Hiçbir televizyon dizisi belgesel değildir, gerçeği bire bir yansıttığını iddia etmez. Bu tür yapımlar gerçeklerle hayallerin izleyicilerin istek ve beklentilerinin göz önünde bulundurulmasına göre kurgulanan ürünlerdir. En büyük amaçları daha çok izleyici tarafından izlenebilmektir. Bir destan veya hikâye anlatıcısı da daha kalabalık bir dinleyici kitlesine hitap etmek ister. Anlatıcının her icrasında yeniden şekillendirdiği anlatısı da gerçeğin kendisi değildir. Hiçbir halk anlatısı tarihî belge değildir. Her anlatı gerçek ile hayalin farklı tonlarda bir araya getirilmesiyle meydana gelir. Hepsi anlatıcı tarafından kurgulanmış, estetik bir ürün haline getirilmiştir. Ancak, bu ürünlerin hepsinin gerçekle az çok bir bağı vardır. Dolayısıyla, televizyon yapımlarındaki gerçeklerin kurgulanarak yeniden şekillendirilmesi/sunulması geleneksel halk anlatılarının da temel niteliklerinden biridir. Bu bir zaaf veya eksiklik değil, bir yapıta sanat değeri katan temel niteliktir. Sözlü kültür ortamının dinleyicisinin dinlediği bir destan veya halk hikâyesine bakışı ile televizyon izleyicisinin izlediği bir filme bakışı bu yönüyle benzerlik göstermektedir. Hem geleneksel hem de elektronik kültür ortamının alıcıları izledikleri/dinledikleri ürünün niteliğinin farkındadır. Kerem ile Aslı hikâyesinde Kerem'in Aslı'ya kavuşamaması üzerine kurgulanan hikâyenin gerektiğinde dinleyicilerin isteklerine göre değiştirilmesi (Boratav, 2002: 69) ile izleyici beklentilerine göre yapımlarını düzenleyen bir televizyon

yapımcısının yaptıkları aynıdır. Yıldız’a göre, televizyonla kültür büyük oranda görselleşirken hayat, televizyon ve video filmlerinde üretilen yapay olaylardan ibaret hale gelmektedir (2005: 173). Ancak hem destan, hikâye gibi geleneksel halk anlatılarının dinleyicileri hem de televizyon izleyicileri kendilerine sunulan ürünün gerçek veya yapaylığı konusunda bilgi sahibidir. Hayatın kendilerine sunulandan farklı olduğunun bilincindedir. Hayat, seyirlik bir oyun değildir.

Genelde medya özelde televizyon ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalarda, çoğunlukla medyanın kültür üzerinde olumsuz etkileri olduğu, onu bozduğu, yok ettiği vurgulanmaktadır. Kültür statik, kalıplaşmış bir yapıya sahip değildir. Zamana, zemine, toplumsal yapıya bağlı olarak kendisini sürekli yeniler. Bu yenileşme, eskinin değişimi üzerinden gerçekleştirilir. Bu tür değişim geçirebilme gücüne sahip olmayan bir kültürel unsur bir zaman sonra tamamen yok olur. Folklor toplumun kültürünü tespit eder, bu unsurları toplumun yararına kullanır. Kültürel değişim folklorun işlevselliğini korumasını sağlayan bir güçtür. Değişimin özünde farklılaşma vardır. Her farklılık bir yeniliktir ve toplum tarafından her zaman eskiyi dejenere ettiği, yok ettiği düşünülerek kendisini koruma içgüdüsüyle iyi karşılanmamış, bir tehdit olarak görülmüştür. Bugün toplumu ayakta tuttuğu düşünülen ve bir öncekinin değişimiyle yaratılan nice gelenek vardır ki ilk ortaya çıktığı zamanlarda bir tehlike olarak görülmüştür. Yenilemenin, ayakta kalmanın, ihtiyaçlara cevap vermenin ilk koşullarından biri olan değişim, ilk ortaya çıktığında her zaman hoş karşılanmamıştır. Medya da bu anlamda ele alınmalıdır. Televizyonda ortaya konulan ve halk gelenekleri üzerine inşa edilen birçok programın kültürü bozduğu, yok ettiği eleştirisinin kaynağında toplumsal alışkanlıklar bulunmaktadır.

Televizyon yayınlarının izleyicilere yönelik üç amacından söz edilmektedir: “1. Eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi, 2. Haber ve bilgi edinme, 3. Hoşça vakit geçirtebilmek, eğlendirebilmek, dinlendirebilmek” (Mete, 1999: 36). Mevcut amaçlar Bascom (2010) tarafından da ortaya atılan folklorun işlevleriyle uyumaktadır. Bu işlevler, geleneksel anlatılarda kendi bağlamsal niteliklerine göre gerçekleştirilirken elektronik ortamda farklı formlarla tüketicinin karşısına çıkmış; zenginleştirilmiş, daha cazip hale getirilmiş, çok daha geniş bir kitleye hitap eder biçime sokulmuştur. Destan veya halk hikâyesi anlatımı, karagöz veya kukla gösterisinin yapılması ile televizyonun ortaya çıkışında benzer amaçlar görülmektedir. “Toplumun eğitim, haber verme, toplumsallaştırma, kültür aktarma, eğlendirme” (Geçer, 2015: 57) gibi amaçlarla ortaya çıkan televizyon bu yönleriyle geleneksel

anlatılarla benzerlikler taşımaktadır.

Televizyonda görüntü yazının önüne geçmiş, tüketim nesnesine dönüşmüştür. Birinci sözlü kültür ortamının anlatıcısında da canlı bir izlenim, bir tiyatral gösteri olarak görüntü vardı. Dinleyiciler bir destan anlatıcısını veya bir meddahı sadece dinlemiyor, aynı zamanda bir tiyatro oyuncusu olarak izliyorlardı. Geleneksel anlatıyı sunan kişi hem bir anlatıcı hem de bir gösteri ustasıydı. Geleneksel anlatıcı da elektronik ortamda olduğu gibi bir ürün ortaya koyuyordu. Ortaya koyduğu ürünün canlı/yüz yüze icrası, hitap edilen kitlenin dar olması gibi nitelikleriyle yeni anlatıcıdan ayrılıyordu. Onun da beğendirmeye, satmaya çalıştığı bir ürünü vardı. Bu ürün de son dönemlerde alıcı bulamadığı için form değiştirmiş, kendisine yeni bir bağlam bulmuştur.

Medya ile ilgili yapılan bazı değerlendirmeler onun tek boyutlu bir dünya yarattığı iddiasıdır. Bu iddiaya göre medya toplumsal kültürdeki çeşitliliği yok etmekte, kültürleri birbirine benzeterek ortak bir kültür meydana getirmektedir. Ulusal kültürlerin çeşitliliğinin ve zenginliğinin yok edilmesi tektip kültür tehlikesini doğurmaktadır. Medyanın dünya üzerindeki etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Ancak, tüm yapıtların her toplumda alıcı bulması söz konusu değildir. Televizyon özelinde düşünüldüğünde herhangi bir toplumda kalabalık bir izleyici kitlesi tarafından izlenen bir programın, başka bir toplumda da aynı derecede izleyici kitlesine ulaştığını söylemek güçtür. Bir toplum kendi kültürel kodlarına göre bir program üzerinde revizyonlar, değişiklikler yapar; kendi izlerkitlesinin taleplerine göre benzer format üzerinde kendisine özel bir ürün üretir. Her toplum farklı bir bağlama sahiptir. Teknoloji ve iletişim sayesinde toplumların kültürlerinde daha fazla benzerlikler görülmekte; ancak bu araçlar bir toplumu diğerinin aynısı yap(a)mamaktadır. Bu bakımdan, dünya kültürlerinde tamamen bir standartlaşmanın varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Dünyanın küçüldüğü, medya tarafından şekillendirildiği, kültürler arası etkileşimin arttığı kabul edilmekle beraber; medyanın da içinde yer aldığı kültür tarafından şekillendirildiği unutulmamalıdır. Bir medya aracının kültür tarafından şekillendirilmesi gerçeği kabul edildiği sürece, toplumların tektipleşmiş bir kültüre doğru evrilmesi de beklenmemelidir. Medya, toplumları birbirlerinden haberdar etmekte, kültürler arası benzerlikleri arttırmakta; ancak birbirinin aynısı yap(a)mamaktadır. Bu bakımdan kültürel zenginlikler devam etmektedir.

Televizyon, eleştirilerinde vurgulanan bir nitelik de onun izleyenlerin değil, izletenlerin kültürü olduğudur (Yıldız, 2005: 181). Televizyonun

izletenlerin kültürü olduğu iddiası doğrudur. Ancak, izleyici isteklerini dikkate almayan, ona göre kendisini şekillendirmeyen, bunun için de hitap ettiği kitlenin duygu ve düşüncelerini hesaba katmayan hiçbir yapımın varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, her televizyon yapımı, halk anlatılarının dinleyicilerinin isteklerine göre şekillenmesi, onlardan beslenmesi gibi, halk kültüründen beslenmek zorundadır. İzletenler tarafından yaratılan kültür, izleyenlere göre şekillendirilmektedir. Ticari kaygıların ön planda olduğu televizyonda, ürün izleyici kitlenin isteklerine cevap vermelidir. Televizyon yapımcılarının her türlü yapıtta halk kültüründen yararlanmaları da ürünlerini pazarlama kaygısından ileri gelmektedir. Halk kültüründen beslenen, doğru düzenlenen, iyi sınıflandırılıp etkin biçimde servis edilen her ürün kolaylıkla bir alıcı kitlesine ulaşır.

Geleneksel kültür ortamlarında ortak bir amaç etrafında bir araya gelen insanlar, televizyon başlarında aynı duygu/düşüncelerle yalnızlığı yaşamaktadır. Sözlü kültür ortamının bir arada bulunan anlatıcı/göstericisi ile dinleyici/izleyicisi, televizyonla beraber birbirinden kopmuştur. Aktif biçimde icrayı şekillendiren dinleyici/izleyiciler edilgen durumda pasifize hâle getirilmiştir. Sözlü kültürün sosyalleşen bireyi, televizyonda toplumdaki uzaklaşan, yalnızlaşan bireye dönüşmüştür. Ancak birinci sözlü kültürün “meraklısı, sahibi, aktif tüketici, denetleyici, oluşturucu kitlesi[nin] medya tarafından yeniden büyülenerek, popüler kültür ekseninde yaşamını sürdüren pasif, geçmiş geleneklerine kayıtsız, genelde sanal olarak sunulanları tüketen izlerkitleye” (Özdemir, 2012: 364) dönüştürüldüğü eleştirisi üzerinde biraz daha düşünmek gerekmektedir. Çünkü, elektronik ortamın tüketicisi konumunda görülenler, sözlü gelenek aktörleri gibi, geleneği şekillendiren kişilerdir. Hiçbir elektronik kültür ürünü, tüketicinin istek ve beklentilerini göz önünde bulundurmadan yaratılmamaktadır. Tüketici olan izleyici/dinleyici kitlesinin takip etmediği bir program yayına devam edememektedir. Bu bakımdan tüketici, ürünü en fazla etkileyen unsur olarak görülmektedir. Ürüne doğrudan bir etkide bulunmuyor gibi görünen tüketici, ürünün şekillendirilmesinde en etkin unsurlardan biridir.

Televizyonla ilgili sorunlardan biri de televizyonun önceden kurgulanmış tek yönlü mesajlarının toplumsal gerçekliklerle ilgisinin ne olduğudur. “Medyatik kurgu nesnel gerçekliği kendi anlatı yapısı içinde farklılaştırmaktadır. İnsanların dünyaya dair anlamlandırmaları, kavrayış ve düşünceleri doğrudan kendi gözlemleri ve iletişim araçlarının dolayısıyla şekillenmektedir” (Narmanlıoğlu, 2016: 938). Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla televizyonun haber verme, mesaj iletme işlevi her geçen gün

artarken dünyayı kişisel deneyimlere dayalı anlamaya çalışma azalmaktadır. Bu durum televizyonu yeni semboller üreten bir araç hâline getirmiştir. Televizyon gerçekliği yeniden inşa etmektedir. Televizyonla beraber yeni bir kimlik inşa edilmektedir. Televizyonun gerçekleri imajlarla yeniden yaratmasına benzer biçimde geleneksel anlatılardan mit, masal, efsane veya destanda öne çıkan gerçeklik de kendi bağlamına göre gerçek hayatın kendisi değil, yeniden yaratılan bir gerçekliktir. Hiçbir halk anlatısı tarihî bir belge veya gerçeğin kendisini sunma amacını taşımaz. Her anlatı gerçeklerin de içinde yer aldığı kurgulanmış, içerisinde yer aldığı türün mantığına göre meydana getirilmiş bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin anlamı da içerisinde yaratıldığı, yaşatıldığı, aktarıldığı toplum üyeleri tarafından bilinmektedir.

Geçer (2015: 87-88), yapılan çalışmaların televizyonun şiddeti desteklediğini, meşrulaştırdığını ifade eder. Ona göre şiddet içeren sahneler izleyiciler için olumsuz modeller sunmaktadır. Dizi kahramanlarının şiddete başvurması toplumda saldırgan davranışların artmasına neden olmaktadır. Geçer, yanlış yönlendirmelerin bir sonucu olarak “kendini pokemon sanarak camdan aşağı atan çocuk haberlerine, devrik Irak lideri Saddam Hüseyin’in asılması görüntülerinden etkilenerek kendilerini asan çocuk haberlerine, Polat Alemdar modeliyle çete kuran gençlere” veya “izlediği cinli-perili-sihirli dizilerin etkisinde kalarak ‘keşke sihirli bir gücüm olsaydı da bir el hareketiyle bütün ödevimi yapabilseydim’, ‘keşke ben de halı üzerinde uçabilseydim’” (2015: 91) diyen çocuklara televizyon ve gazetelerde sıkça rastlandığını belirtir. Hikâye kahramanlarıyla özdeşleşme her dönemde görülen bir olgudur. Bu özdeşlik ürünün başarılı olduğunun da bir göstergesidir. Oğuz Kağan’a, Manas’a özenmelerin veya mitik bir hikâyenin tanrısal/yarı tanrısal varlığına, masalların cin ve perilerine özenip onlar gibi olma düşüncesi elektronik kültür ürünlerinde görülme olasılığında daha düşük görülmemelidir. Her dönemin dinleyici/izleyicisinin dinlediği/izlediği bir anlatının çeşitli kahramanlarının etkisinde kalması doğaldır. Bu ürünlerden etkilenme her dönemde görülmüştür. Geleneksel halk anlatılarındaki olağanüstülüğün yoğun biçimde görünümü yukarıdaki eleştirilerin sadece elektronik kültürde değil önceki kültür ortamlarında da var olduğunu düşündürmektedir.

Bir anlatının kahramanlarına öykünme her toplumda görülen tipik bir davranış örneğidir. Oğuz Kağan Destanı’nın anlatıldığı toplumun ideal kişisi Oğuz Kağan’dır. O, destan devri toplumunun öykündüğü kişidir. Benzer biçimde televizyon yapımlarında da film ve dizi kahramanlarına öykünme görülmektedir. Televizyonlarda izleyici/alıcı ile imgesel kahramanlar arasında

kurulan duygudaşlıklar halk anlatılarında da görülmektedir. Geleneksel halk anlatılarında karşımıza çıkan olumlu/olumsuz tip ve karakterlerinin yeni bağlamlara göre ardılları televizyonda karşımıza çıkmaktadır. Buradaki durum, benzer düşüncelerin zaman ve mekâna göre değişen toplum algısına göre yeni ve daha etkili bir iletişim tekniğiyle sunulmasından ibarettir. Bu bakımdan, televizyonun yıkıcı etkinliğinden söz edilecekse benzer etkinin geleneksel halk anlatıları için de tekrar düşünülmesi gerekmektedir. Televizyonun zaman ve mekân unsurlarını ortadan kaldırması, her kesime kolayca hitap etmesi, izleyici/dinleyici kitlesinin hayaller ötesinde artışı, ses-söz-görüntü birlikteliği gibi nitelikleri onu daha etkin bir araç hâline getirmiştir. Geleneksel halk anlatılarının bağlamı televizyon ile birlikte evrensel boyutlara ulaşmıştır. Bir dönemin halk anlatıları tarafından çeşitli öykü ve imajlarla yaratılan dış dünyası, günümüzde televizyonun da içinde yer aldığı, medya tarafından yeniden yaratılmaktadır.

Televizyonun geniş halk kitlelerini ideolojik ve kültürel bakımdan etkilediği, yönlendirdiği, biçimlendirdiği doğrudur. Ancak mit, destan, halk hikâyesi, efsane benzeri halk ürünlerinin ortaya çıktığı kitleyi ideolojik ve kültürel bakımdan şekillendirmediği iddia edilebilir mi? Televizyonun çoğu zaman eleştirilen, “öldüren eğlence” olarak nitelendirilmesine neden olan işlevlerinin geçmişte geleneksel halk anlatıları tarafından yerine getirilmediği söylenebilir mi? Televizyon tarafından yeniden şekillendirilen popüler kültür, halkta ortak zevkler meydana getirmiştir. Farklı izleyici kitlesinin aynı diziyi, haberi izlemeleri onları ortak bir amaç etrafında bir araya getirmekte, benzer dünyalar oluşturmaktadır. Geleneksel halk anlatılarının icracıları ile izleyici/dinleyicileri de ortak zevklere sahip olduklarından dolayı bir araya gelmişlerdir. “Kültür üretme makinası” olarak adlandırılan televizyonun eğlendirme/bilgilendirmeyi belli bir öyküleme/anlatım tekniği ile yapması, toplulaştırma ve birleştirme dolayısıyla bir toplumsal kimlik oluşturması (Yıldız, 2005: 156), geçmişte geleneksel halk anlatılarının da temel gayelerinden değil miydi? Bir anlatının bu gayeleri yerine getirip getirmemesine bağlı olarak toplum ona bir kıymet vermiyor muydu? Geçmişte daha dar alanda, yerel bir nitelik taşıyan bu durum, günümüzde daha geniş alanda ve evrensel bir boyut kazanmıştır. Bu nitelik televizyonu bir mitten, masaldan, destandan vs. ayırmaktadır.

Televizyon ilettiği mesajları biçimlendirmektedir. Geleneksel halk anlatılarının hepsinde de toplumsal kodlara göre biçimlendirilmiş mesajların, içinde bulunduğu türe göre farklı formlarda iletildiği görülmektedir. Hiçbir halk anlatısı yoktur ki üretildiği, icra edildiği kültürden bağımsız,

biçimlendirilmiş mesaj göndermesin. Toplumsal normlar, değerler geleneksel halk anlatıları vasıtasıyla sonraki nesillere aktarılmaktadır. Bu gaye, onların temel işlevlerinden biridir. Toplum üyelerini aynılaştırma halk anlatıları ile televizyonu birbirine yaklaştıran bir diğer niteliktir. Küresel bir köy yaratan televizyon, kültürü küreselleştirmenin de yolunu açmıştır.

3. Sihirli Kutunun Yeni Aktörleri: Medyatik Gelenekler

Televizyonun her eve girmesiyle sözlü ürünler reklam, çizgi film, dizi film şekillerinde varlıklarını sürdürmektedir. Sözlü geleneğin tipleri elektronik ortamda farklı bağlamlarda yaşamaktadır. Oğuz Kağan'ın Uluğ Türk'ü, Manas'ın Bakay Han'ı veya halk hikâyelerinin yardımcı tipleri olan "aksakallı ihtiyar, Hızır, derviş"leri modern zamanda Deli Yürek'in Kuşçu'su, Ezel'in Ramiz Dayı'sı, Leyla ile Mecnun'un Aksakallı Dede'si olarak elektronik kültürün bilge/yardımcı tipleri olarak görülmektedir. Kuşçu ve Aksakallı Dede vb. sahip oldukları mistik-mitolojik karakterle "halk hikâyelerindeki Hızır/derviş/pir motifinin bilinçli bir şekilde diziye uyarlandığını" (Abalı, 2017: 12) göstermektedir.

Geleneksel anlatıların olay örgüsünde farklı sosyokültürel niteliklere sahip kişilerin varlığı onları dizilere yaklaştırmaktadır. "Dizilerdeki figüranların yaşı, mesleği, sosyal statüleri farklıdır. Böylece her izleyici dizide kendine ait bir şeyler bulabilir ve dizi de geniş bir kitleye hitap etmiş olur" (Kurt, 2011: 188). Bir destan, masal veya halk hikâyesinde de farklı yaş, meslek ve sosyal statü sahibi kişilerin varlığı, dinleyicilerin anlatılarda kendilerine ait bir şeyler bulmasını sağlamaktadır. Televizyon, izleyicilerin hayatta rahatsızlık duydukları bazı gerçeklerden bir kaçış sağlarken; benzer işlevi sözlü kültür anlatılarını dinleyen seyircilerde de görmek mümkündür. Bu kaçış stres atmayı, rahatlamayı ve dinlenmeyi sağlamaktadır.

Radyo yayınlarının "arkası yarın" türünün bir devamı niteliğinde olan dizi filmler ile bir hikâyeyi birkaç geceye yayan halk hikâyecisi veya Manas gibi destan anlatıcılarının kırk geceye yaydıkları hikâyeleri arasında da bir benzerlik bulunmaktadır. Biçim ve bağlamları farklı olmasına rağmen yöntemin benzerliği görülmektedir. Bu benzerlik Özdemir'in ifadesiyle "bölümlü kültür tarzı ve tüketiminin, genel anlamda kültür piyasasının ve ekonomisinin geçerliliğini hiç yitirmeyen temel yöntemlerinden" (2012: 290-291) biridir. Günümüzde televizyonun arkası yarın programlarında ticarikaygı varken aynı kaygının geleneksel halk anlatılarında olmadığı iddia edilebilir mi? Hikâye veya destanını üç-yedi veya kırk geceye yayan bir anlatıcının bunu yaparken sanatının icrası karşısında maddi bir beklentisinin olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla, izlerkitleye göre bir yöntem belirleyen televizyon

programları ile dinleyici kitleye göre benzer bir yol izleyen geleneksel anlatıcı arasında bu noktada da bir fark olmadığı görülecektir.

Destan ve halk hikâyesi anlatımının birkaç geceye yayılması ile televizyon dizilerinin çok bölümlülüğü arasında başka benzerlikler de bulunmaktadır. Geleneksel anlatıcı, hikâyesinin en heyecan verici noktasında anlatımına ara verir. Bu ara verme bazen aynı gecede çay ve istirahat molası şeklinde kısa sürerken bazen de devamı ertesi geceye bırakılır. Burada var olan mantık ile dizi mantığı aynıdır. Her dizi heyecanın arttığı, merak duygusunun uyandırıldığı yerde bitirilerek izleyicilerin devamını izlemesi sağlanır. Dizinin yeni bölümü büyük merak ve heyecanla beklenir. Dizilerin arasındaki reklamlar da geleneksel anlatıcının verdiği çay ve dinlenme molaları gibidir. Bir dizinin sonraki bölümünün izlenmesini sağlayan enbüyük etken izleyicide bırakılan merak duygusudur.

Televizyon dizilerini, geleneksel halk anlatılarına yaklaştıran bir nitelik de halka konuşulacak konu sunmasıdır. Bir halk anlatısının dinleyicileri anlatımın bitiminde kişi ve olaylarla ilgili kendi aralarında konuşturlardı. Benzer biçimde televizyon dizileri de bir araya gelen insanlara konuşulacak yeni konular sunmakta, bu anlamda ortak bir duygu, düşünce etrafında birleşmelerini sağlamaktadır. Böylece televizyon, kültürün bir parçası olmakta, gündelik konuşmaların merkezine görüntüleri yerleştirmektedir. Türkiye’de televizyon ilk olarak kahvehanelerde görülmeye başlanır. Kahvehanelerde görülmeye başladığından beri, geleneksel kültürün en önemli icra ortamı olan kahvehanede, geleneksel anlatıcı-medyatik anlatıcı arasında mücadele başlamış, daha sonraki gelişmeler her eve girmeyi başaran televizyonun lehine dönüşmüştür. Televizyon her geçen gün geleneksel anlatıcıya karşı iktidarını sağlamlaştırmıştır. Geleneksel anlatıcı, iletişim ve teknolojik çağda varlığını sürdürmek için ortadan kalkmasını hızlandıran televizyondan yararlanmaya çalışmıştır. Birinci sözlü kültürdeki icrasını televizyona taşımaya çalışmış; ancak çok geçmeden kendisini değiştirmeden/dönüştürmeden geleneği sürdüremeyeceğinin farkına varmıştır. Böylece, çeşitli televizyon programlarında bağlama uygun yeni tipler yaratılarak eski yeninin içinde, yeniye uyarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır.

Yazılı edebiyat ürünlerinin yanı sıra, sözlü geleneğin önemli kişi ve yapıtlarının televizyona aktarıldığı görülmektedir. “Dede Korkut, Köroğlu, Battal Gazi, Kerem ile Aslı” gibi sözlü kültür anlatıları, “Mevlana, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Hacı Bayram Veli” gibi önemli mutasavvıfların hayatları, efsane ve menkıbe türünün ikincil sözlü kültür ortamında yeniden

yaratılan ardılları olan “Sırlar Kapısı, Kalp Gözü” gibi programlar, Oğuz Kağan, Manas, Köroğlu gibi kahramanların postmodern görünümüleri olarak “Aynalı Tahir, Memoli, Polat Alemdar, Hızır Çakırbeyli” benzeri tipler millî kimliğin hatırlanması, canlandırılması, yeni kuşaklara aktarılmasını sağlayanyapımlar olarak izleyici karşısına çıkmışlardır. “Bişr-i Hâfî, Üftâde, Cüneyd-i Bağdadî, Mehmed Emin Tokadî, Aziz Mahmud Hüdayî” gibi yapımlar menkıbelerin, “Gerçeğin Ötesi, Gönül Kapısı, Kalp Gözü, Gizli Dünyalar, Sırlara Yolculuk, Sırlar Dünyası, 6. His” benzeri yapımlar da memoratların televizyonla yeniden üretilmesidir. Bu ve benzeri yapımlar sözlü gelenek ürünlerinin elektronik kültür ortamının yeni bağlamında yaşamını bazı değişimlerle sürdürdüğünü göstermektedir.

“Televizyon dizileri ve halk kültürü arasında birbirlerini etkileyen, besleyen hatta yönlendirebilen karmaşık bir etkileşim” (Çevik, 2015: 37) bulunmaktadır. Televizyon kanallarında yayınlanan “Sıla, Kınalı Kar, Asmalı Konak, Zerda” gibi diziler sözlü gelenekteki halk hikâyelerinin, “Deli Yürek, Kurtlar Vadisi, Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz” gibi diziler de destan veya eşkıya hikâyelerinin devamı niteliğindedir. “Kurtlar Vadisi” dizi ismindeki “kurt” sözcüğünün Türk destan geleneğindeki çağrışımı, “Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz” dizi ismindeki “eşkıya” vurgusunun Köroğlu gibi destan kahraman tipini anımsatması dizi isimlerinde dahi Türk kültür kodlarına dair yapılan bilinçli bir gönderme olduğunu göstermektedir. Birinci sözlü kültür ortamında sözle yaratılan dünya, bu yapıtlarda görsel-işitsel medya ile elektronik ortamda yeniden yaratılmıştır. Televizyonda yayınlanan her dizi yaşamın bir kesitini yansıtmaktadır. Halkın yaşamını yansıtırken halk geleneklerinden, halkın kültürel belleğinden yararlanmışır. “Nitekim sözlü kültür, biçim değiştirerek insan var oldukça yaşamaya devam edecektir” (Köse, 2012: 223).

“Ekmek Teknesi”nin Herodot Cevdet’i, meddah ile halk hikâyecisinin çağdaş yorumudur. Geleneksel giyim kuşamıyla yazılı kültürün bilgisini andıran Herodot Cevdet, aşıklık ile meddahlık geleneğinin temel icra mekânı olan kahvehanede farklı zaman ve mekânlara ait hikâyeler anlatmakta, jest ve mimikleriyle sadece kahvehanedekileri değil televizyon başındaki milyonları da kendilerinden geçirmektedir. Herodot Cevdet’in geleneksel ifade kalıplarını kullanması onu geleneksel anlatıcıya yaklaştırmaktadır. Herodot Cevdet’in cevabını bulamadığı sorular için tüm kahvehane halkını toplayıp mahallenin Dede Korkut’u, Nasrettin Hoca’yı andıran bilgisi fırıncı Nusrettin Baba’ya gitmesi, bizlere Irkıl Ata, Uluğ Türk gibi geleneksel bilgeleri hatırlatır. Söz konusu tipler, geçmişe ait geleneği güncel yorumlarla bugünün

izleyicisine aktarmışlardır.

Sözlü kültürün can verici belleği, yeni kültürlerin oluşumunun temel kaynağıdır. İkincil sözlü kültür içerisinde birinci sözlü kültür yaşatılmaktadır. Kentlerin karmaşık, yorucu yaşamı içerisinde bunalan halk, kültürel bellek vasıtasıyla sanal bir mekân ve ürünle rahatlatılmaktadır. Kültür değişmelerinin temel dinamiklerinden birini oluşturan televizyon, Türk bilgeleri Uluğ Türk, Irkıl Ata, Dede Korkut, Bakay’ı elektronik ortamda yeniden yaratmış; onları “Deliyürek”in Kuşçu’suna, “Kurtlar Vadisi”nin Ömer Baba’sına, “Eşkıya Dünyaya Hükümdar Olmaz”ın Şahin Ağa’sına dönüştürmüştür. “Sözlü gelenekte töre ve ayinleri yöneten, tanrısallığın temsilcisi, bazen devlet adamı olma vasfını da taşıyan, han ya da beylerin yanında akıl veren, devlet yönetiminde etkin rol alan, kahramanın temsil ettiği toplumun akıl danıştığı, dileği ve duası gerçek olan, zor durumlarda ortaya çıkan, toplumun manevi dayanağı olan ak sakal ve bilge kişiler” (Bars, 2018: 129-130), televizyon tarafından farklı bağlamda, vasıfları zaman ve mekâna uygun biçime sokularak yeniden hayatın içine sokulmuştur.

Benzer bir dönüşüm destan kahramanlarında da görülmektedir. Sözlü kültürün kahramanları “Oğuz Kağan, Bamsı Beyrek, Manas” elektronik kültürde “Yusuf Miroğlu, Polat Alemdar, Hızır Çakırbeyli” formlarında karşımıza çıkmaktadır. Taşdıkları niteliklerle destan kahramanlarıyla büyük benzerlikler taşıyan bu ve benzeri tipler postmodern çağın yeni kahramanlarıdır. Yeni çağın insanları yeni bağlamında yeni kahramanlar beklerken bu değişim televizyon tarafından gerçekleştirilmiştir. “Milletler, geleneklerini ve halk kültürü unsurlarını çağın ihtiyaçlarıyla harmanlayıp yeniledikçe” (Aksoy, 2014: 73) kendileri olarak yaşamaya devam edecektir.

Sözlü kültür ortamının hikâye anlatıcısı, göstericisi olan meddah, elektronik kültür ortamında stand-upçuya dönüşmüştür. Özel perde, sahne ve dekorun bulunmayışı, gösterinin onu icra eden sanatçının zekâ, söz ve hareketlerinde toplanması, hikâye anlatımı, hikâyelerin her anlatışta yeniden kurgulanması, abartı, taklit ve mizah, yabancılaştırma, müzik, şarkı ve danslarla süslenen gösteri, söz ve hareket komiği, seyircilerle kurulan somut ilişki, açık ve göstermecî tiyatro tekniği, halkın tüm kesimlerine seslenme, doğaçlama (Bars, 2019b: 12-22) gibi nitelikler stand-upçuları modern zamanın meddahlarına yaklaştırmaktadır.

George Gerbner, günümüzün egemen medyası olarak televizyonu gösterir. Ona göre, televizyon haber verme, anlatma ve oyun oynama işlevlerini yerine getiren “modern hikâye anlatıcısı”dır (Aytaç, 2005: 52). Televizyon geleneksel hikâyeci tipini de dönüştürmüştür. Birinci kültür

ortamının geleneksel anlatıcı tipleri/aktörleri teknolojik araçlar tarafından yeniden yaratılan “medyatik hikâyeciler”e dönüşmüşlerdir. Çok sayıda dizi filmde meddah, âşık gibi sözlü kültür aktörlerini anımsatan tipler karşımıza çıkmaktadır. “Ekmek Teknesi’nin Heredot Cevdet (Hasan Kaçan)’i, Kurtlar Vadisi’nin Ömer Baba (Emin Olcay)’sı, Deli Yürek’in Kuşçu (Emin Gürsoy)’su, Eşkîya Dünyaya Hükümdar Olmaz’ın Şahin Ağa (Turgay Tanülkü)’sı, Yunus Emre Aşkın Yolculuğu’nun Tapduk Emre (Payidar Tüfekçioğlu)’si, Diriliş Ertuğrul’un Deli Demir (Mehmet Çevik)’i ile İbni Arabi (Osman Soykut)’si geleneksel hikâye anlatıcıları ozan-baksı/âşık/meddahların ardılları olarak dizilerde karşımıza çıkan ‘medyatik hikâyeci’ tipleridir” (Bars, 2019a: 11). Medyatik hikâyeciler hem geçmişle hem de güncel konularla ilgili hikâyeleri anlatırken hiçbir hikâyeyi bilindiği şekliyle anlatmaz, olayları usta biçimde yeniden kurgulanarak izleyicilere/dinleyicilere sunar. Şaman/ozan-baksı/meddah/âşık gibi geleneksel anlatıcılara benzer biçimde modern hikâyeciler de toplumda saygınlığı olan kişilerdir. İcra mekânı, hikâyenin anlatım süresi, anlatıcı-dinleyici arasındaki iletişimin niteliği, doğaçlama, usta-çırak sistemi gibi özellikleri bakımından farklılıklar görülmesine rağmen kalıplaşmış ifadelerin kullanımı, giyim-kuşam, müzik, jest ve mimiklerin, beden dilinin, ses tonunun ustalıklı kullanımı, işlenen konular bakımından geleneksel anlatıcılara medyatik hikâyeciler arasında benzerlikler görülmektedir. Bu benzerlikler modern anlatıcıların beslendikleri en önemli kaynaklardan birinin geleneksel anlatıcılar olduğunu göstermektedir.

Aşağıdaki ifadeler, televizyonun da en etkin araçlarından biri olduğu medyanın halk kültüründen beslendiğini göstermesi bakımından önemlidir. “Kızgın tanrılar köşelerine çekilebilir, ölümsüz kahramanların yerine ise kimyasal silahlar geçebilirdi. Bununla beraber, medyanın çok-satar hikâyelerinin hâlâ bilim öncesi zamanlardan kalma motiflerle bezendiği gerçeği değişmedi” (Başer Çoban, 2011: 39). Medya gelenekleri değiştirir/dönüştürür; ancak onlardan beslenmeden bunu yapamaz. Yeni bir gelenek meydana getirirken eski geleneklerden yararlanır. Yeniyi, eskinin üzerine inşa eder.

Son dönemlerde özellikle devlet kanalı TRT tarafından geleneksel kültür unsurlarının daha bilinçli bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. TRT-3 yayınladığı çizgi filmlerle sadece çocuklar için değil her yaş grubuna hitap eden programlar yapmaktadır. “Rafadan Tayfa” adlı çizgi film ramazan ayına özel olarak “Ramazan Tayfa” adıyla yayınlanmıştır. Filmde sahurda davul eşliğinde okunan maniler güncellenerek halk edebiyatı ürünü yedi heceli,

dörtlülüklerden oluşan ramazan manilerinin özelliklerini taşımaktadır:

“Hoş geldin ya ramazan
Bize derler rafadan
Acıkınca sızlanma Sabır verir yaradan”

Filmde teravih namazı, sahur, iftar, askıda pide, veresiye defteri, dış kırası gibi ramazanın eski gelenekleri hatırlatılmaktadır.

TRT-3’te yayınlanan diğer çizgi film de “Keloğlan”dır. Bu filmde masal kahramanı Keloğlan bazen geleneksel ortamında bazen de çağdaş kent yaşamı içerisine adapte edilerek başından geçen çeşitli olaylar masalımsı biçimde anlatılır. Masal kahramanı Keloğlan’ın elektronik ortamda görüntü ve fon müziğiyle desteklenen maceraları sözlü gelenekte anlatılan masalları aratmaz. Keloğlan’ın bir bölümünde ele alınan hayalet madenci konusu ile Boratav tarafından sözlü gelenekte maden ocağının sahibi olduğuna inanılan “kuyunun arabi” (2000: 23) efsanesi arasında büyük benzerlikler dikkat çekmektedir. Keloğlan’ın hayalet madencisi, halk inançlarındaki bir inanmanın elektronik ortamındaki bir versiyonudur.

Ünlü fıkra kahramanı Nasrettin Hoca da çizgi filmle çeşitli maceralar içinde anlatılır. “Nasrettin Hoca Zaman Yolcusu” adlı çizgi filmde ünlü Türk bilgesi Nasrettin Hoca geleneksel kıyafetleri, meşhur eşeğiyle XXI. yüzyıla gelmekte ve burada çeşitli maceralar yaşamaktadır. Teknolojik çağın karmaşık yaşamında karşılaşılan çeşitli problemler Nasrettin Hoca’nın ince zekâsıyla çözülmektedir. “Doru, Su Elçileri, Kuzucuk” gibi çizgi filmler ise fabl örneklerinin çağdaş yorumlarıdır. Bu filmlerin kahramanları hayvanlardan oluşmakta, bu varlıklar üzerinden çocuklara çeşitli mesajlar iletilmektedir. Doru ve Kuzucuk çizgi filmlerinde, uzun yaşadıkları bilinen kablumbağaların ince zekâlarıyla sorunlara çözümler bulmaları geçmişteki Türk bilgelerini hatırlatmaktadır.

“Kuklalı Köşk” ise geleneksel kukla sanatımızı günümüze taşımaktadır. Müşfik Bey yalnız başına yaşadığı koca köşkünde kuklalarıyla ilginç serüvenler yaşar. Filmde geleneksel kukla sanatı, yaşanan zaman ve mekâna göre yeni biçimde izleyicilere sunulmaktadır. Film, izleyicilerin kukla sanatı üzerinde tekrar düşüncelerini sağlamakta, genç nesillerin dikkatini kukla sanatına çevirmektedir. Kukla sanatı bir masal formunda tanıtılmaktadır. İnsan eli değmeden canlanan bu kuklalar sihirlidir.

Yine TRT-3’te yayınlanan “Dede Korku Hikâyeleri” adlı çizgi film, Dede Korkut kahramanlarından Boğaç Han’ın, Uruz’un, Basat’ın, Bamsı Beyrek’in maceralarını çocuklar için yeniden izleyicilerle buluşturmaktadır. Deli Dumrul kuru çayın üzerine kurduğu köprüsüyle erlik iddiasında bulunmaya; Tepegöz, Oğuz boyu için bir tehdit oluşturmaya; Dede Korkut

bilgeliğiyle sorunları çözmeye devam etmektedir. Dede Korkut hikâyelerinin motiflerini yoğun biçimde kullanan film, çeşitli değişim/dönüşümlerle farklı olay örgüleriyle zenginleştirilmiştir. Bunun yanı sıra TRT-1'in sinema filmi "Bamsı Beyrek" Dede Korkut kahramanı Bamsı Beyrek'in parodileştirilerek hazırlanmış şeklidir. Oğuzların kahramanlarından Bamsı Beyrek'in epik nitelikleri komedi ile yoğrularak farklı bir tipe dönüştürülmüştür. Filmde Oğuz boyunun tarihî nitelikli, epik karakterli kahramanları gülünç, eğlendirici bir forma sokulmuş, alaycı dönüştürüm yapılmıştır. "Soylu bir metnin -örneğin, destan- eylemini ya da konusunu olduğu gibi sürdürerek, yani yapıtın temel içeriğini ve anlatısal devinimini değiştirmeden, onu bildik, sıradan, yeni bir biçimde" (Aktulum, 1999: 126) yazmak olarak tanımlanan alaycı dönüştürüm, içeriğinde yergi ve eğlendirme taşır. Bu yönüyle film bir taraftan izleyicileri güldürürken diğer taraftan geçmişe götürmekte, bazı gelenekler üzerinde düşündürmektedir. TRT-1'de yayınlanan "Tozkoparan" dizisinin olay örgüsü de ünlü Türk hükümdarı Mete Han'dan esinlenerek kurgulanmıştır. Dizinin çocuk kahramanı Mete'nin ünlü bir ok ustası olması yolunda verdiği mücadeleler çeşitli destanî-masalsı motiflerle süslenerek izleyicilere sunulmaktadır. Ünlü Türk hükümdarı Mete tarafından ilk kez icat edilen ok, XXI. yüzyılın dünyasına fantastik biçimde yansıtılmaktadır.

Geleneklerin aktarımı ile reklamlar arasındaki ilişkiler de oldukça önemlidir. Reklamlar, popüler kültürün topluma aktarıldığı en önemli araçlardan biridir. Değiştirilen, içi boşaltılan popüler kültür, reklamlar aracılığıyla içi yeniliklerle doldurularak topluma sunulur. Reklamlar yeni tüketim alışkanlığını kazandırır. Tüketim alışkanlığı değişen toplum buna bağlı olarak sosyal, siyasal, ekonomik, dinî bakımdan da değişimlere uğrar. "İnsanları pazarlanan ürünleri almaya ikna etmek için hedef kitlenin değerleri ve kabulleri daima öncelikle tesbit edilmekte ve reklam kampanyası buna göre düzenlenmektedir" (Günay, 1996: 3). Reklamlar hedef kitleye satın aldırma davranışını kazandırır. Bu davranış izleyici kitlesinin kültürü üzerinden kazandırılmaya çalışılmaktadır. Kişinin anlayış ve düşüncesini değiştirmeye yönelik yapılan reklamlarla yeni ürünler alınmaya zorlanır.

Reklamı yapılan bir ürünün tüketiciler üzerinde etkili olabilmesi için bazı niteliklere sahip olması gerekir. Bu niteliklerin başında ürünün "ilgi ve dikkat çekici, şaşırtıcı, ikna edici, özgün ve akılda kalıcı olma[sı]" (Boyras, 2001: 95) gelmektedir. Bir reklamın tüketici tarafından anlaşılması ve onun üzerinde etkili olması beklenir. Bunun için de tüketici kitlenin kültürel özelliklerine sahip olmalıdır. Televizyonda hazırlanan reklamlarda da kuşkusuz bu nitelikten çokça faydalanılmaktadır. Eti bisküvisinin reklamında

bilmecelerin, Danone yoğurtlarının reklamında ünlü fıkra tipi Nasrettin Hoca'nın, Evin margarinin reklamında yöresel yemeklerin, Pringils markalı cipsin reklamında kukla ve ramazan davulcusu imajının, Anadolu Hayat sigortanın ve Kristal kolanın tanıtım filmlerinde gölge oyunu Hacivat ve Karagöz'ün, Falım ve Fıkra marka sakızların ambalajına fal ve fıkra metinlerinin, Molfix markalı çocuk bezi reklamında Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler'in, Pınar sucuk ve Yedigün meşrubatlarının reklamında masal unsurlarının, birçok reklamda vezinli, kafiyeli sözlerin kullanımı (Boyraz, 2001: 96-108) reklam sektöründe halk kültürü unsurlarının yoğun biçimde kullanımının birkaç örneğidir.

4. Sonuç

Televizyon kendisine özgü geliştirdiği yayınlarla çeşitli hikâyeler anlatmaktadır. Bu hikâyeleri anlatırken ya sözlü kültür ürünlerini doğrudan almakta ya da bu ürünlerdeki çeşitli motifleri birtakım dönüşümlerden geçirerek yeni öyküsünde kullanmaktadır. Özdemir (2006: 20) televizyonu “zaplanan bir edebiyatın yaratıldığı elektronik ortam” şeklinde nitelendirir. Burada zaplanan olsa da televizyonda üretilenin bir “edebiyat” olarak görülmesi önemlidir. Edebiyat, elektronik ortamda zaplanma niteliğiyle önceki dönemlerden ayrılmaktadır.

Birinci sözlü kültür ortamında gelenek, geleneğin aktörleri (destancı, âşık, meddah vs.) tarafından yaratılmıştır. Bu aktörler bir taraftan geleneği yaratırken diğer taraftan gelenek tarafından şekillendirilmiştir. Her gelenek kendisini devam ettirecek, yaşatacak aktörler yetiştirir. Şaman/ozan/baksılar sonraları geleneği sürdürecektir âşıklara dönüşmüşlerdir. İkincil sözlü kültür ortamının yaratıcı aktörleri ise kitle iletişim araçları olmuştur. Radyo, televizyon, internet gibi elektronik araçlar, yeni popüler kültürün yaratıcısı ve aktarıcısıdır. Ortaya yeni çıkan medyatik aktörlerden, zaman zaman geleneği yozlaştırdıkları iddiasıyla eleştirilmelerine rağmen, kültürün yeniden yaratım ve aktarım sürecinde yararlanılmalıdır. Hiçbir geleneğin donmuş biçimde kalmayacağı düşüncesiyle her bağlamın kendi geleneğini oluşturacağı unutulmamalıdır. Bugün “dejenere” olarak adlandırılan bir geleneğin gelecek kuşaklar tarafından yaratılacak yeni geleneklerin temel kaynağı olarak kabul edileceği bilinmelidir.

Televizyon geleneksel kültürün dirilme, varlığını sürdürme alanıdır. Kabaklı'nın ifadesiyle “televizyon, gelenekli oyunlarımız (karagöz, kukla, orta oyunu, meddah) için yepyeni bir diriltme sahasıdır” (Oral, 2005: 51). Medyanın dönüştürücülük özelliği bulunmaktadır. Televizyon geleneksel bellekten yararlanırken kendisine ait yeni bir ürün yaratmaktadır. Birinci sözlü

kültür ile ikincil sözlü kültür birbirine rakip veya tehlike olarak görülmemelidir. Öncelikle bilinmesi gereklidir ki hiçbir kültür ortamı diğerinin rakibi veya ortadan kaldıracısı değildir. Zaman değişmekte, teknoloji gelişmekte; her yeni kültürel ortam kendi bağlamına uygun bir izleyici/dinleyici kitlesi yaratmaktadır. Bu değişimle birlikte yeni bağlamlar ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel anlatı temsilcilerinden yenilikleri takip etmesi, icralarını çağın değişim ve gelişimlerine uygun hale getirmesi beklenmektedir. Bir âşık veya meddah, yeni bağlamda elektronik kültür ortamının araçlarını etkin biçimde kullanmalı ve izleyici/dinleyicilere uygun değişimler yaparak yeni döneme hazırlamalıdır. Televizyonun temel nitelikleriyle geleneği sentezleyip tüketici kitlenin taleplerine uygun biçime getiren sanatçı, her dönemde yaşamını sürdürmeye devam edecektir. Ad, icra yöntemi, izleyici kitlesi, mekân ve zaman değişecek; ancak, gelenek bağlamsal değişimlerle beraber varlığını sürdürecektir. Gelenek yapısı itibariyle statik, kalıplaşmış bir yapıya sahip değildir. Her gelenek zamanla değişim geçirecektir. Geleneğin değişim özelliği, varlığını devam ettirmesinin de en büyük sağlayıcısıdır. Bu anlamda, televizyon geleneklerin yeni ve etkili yaratıcı/aktarıcı mekânıdır. Televizyon gelenek için bir tehlike değil, onun yeni formlarla devamını sağlayan etkin aracı olarak görülmelidir.

Kaynakça

- Abalı, İ. (2017). “Halk Hikâyesinden Televizyon Dizilerine Türk Halk Kültüründe Yardımcı Tipi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, 7-13.
- Aksoy, E. (2014). “Kurtlar Vadisi-Destan İlişkisi Üzerine.” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/6, 65-75.
- Aktulum, K. (1999). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki Yayınevi. Aytaç, G. (2005). *Edebiyat ve Medya*. Ankara: Hece Yayınları.
- Bars, M. E. (2018). “Sözlü Gelenekten Elektronik Döneme Bilgelik Dönüşümü: İrkıl Ata’dan Şahin Ağa’ya.” *Millî Folklor*, 117, 120-130.
- Bars, M. E. (2019a). “Türk Anlatı Geleneğinde Anlatıcı Merkezli Değişim/Dönüşüm: Geleneksel Hikâyecilerden Medyatik Hikâyecilere.” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/25, 1-20.
- Bars, M. E. (2019b). “Geçmişten Günümüze Meddahlık Geleneğindeki Değişim/Dönüşümler: Meddahlıktan Stand-Up’a.” *Hacettepe*

- Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 30, 7-25.
- Bascom, W. R. (2010). “Folklorun Dört İşlevi.” (Çeviren: Ferya Çalış). Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2. (ed.: M. Öcal Oğuz-SelcanGürçayır). Ankara: Geleneksel Yayınları. 71-86.
- Başer Çoban, S. (2011). “Medya ve Halk Hikâyeleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Deneme.” Millî Folklor, 92, 34-40.
- Boratav, P. N. (2000). Halk Edebiyatı Dersleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (2002). Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Boyraz, Ş. (2001). “Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması.” Millî Folklor, 49, 93-108.
- Boyraz, Ş. (2008). “Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler.” Folklor/Edebiyat, 54, 105-118.
- Çevik, M. (2015). “Televizyon Dizileri Halk Hikâyelerinin Modern Şekli Midir?” Millî Folklor, 106, 34-46.
- Ersoy, R. (2004). “Sözlü Kültür Ortamı Kaynaklarının Medyada Kullanımı Bağlamında Gaziantep’te Nevruzla İlgili Bir İnançın Dansa Dönüştürülmesi Serüveni.” TÜBAR, XVI, 85-94.
- Geçer, E. (2015). Medya ve Popüler Kültür: Diziler, Televizyon ve Toplum İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık.
- Günay, U. (1996). “Folklor, Reklam ve Tarhana.” Millî Folklor, 31/32, 3-12.
- Köse, A. (2012). “Medya ve Dil Oyunları: Gündelik Dil Pratiklerinde Televizyon Dizilerinin Etkisi.” Millî Folklor, 93, 220-233.
- Kurt, G. (2011). “Televizyon Dizilerinin İletişimsel ve Dilbilimsel İşlevleri.” Folklor/Edebiyat, 65, 187-197.
- Mete, M. (1999). Televizyon Yayınlarının Türk Toplumunu Üzerindeki Etkisi. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Narmanlıoğlu, H. (2016). “Televizyon İmajı ve Sosyal Gerçeklik.” Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11/2, 935-950.
- Oral, Ü. (hızl.). (2005). “Seçmeler.” Kukla Kitabı. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özdemir, N. (2001a). “Türkiye’de Halkbilimi/Kültürbilimi-Medya İlişkisi.” Türkbilig, 2, 110-117.
- Özdemir, N. (2001b), “Halkbilimi> Kültürbilimi ve Medya.” Millî Folklor, 49, 87-92.

- Özdemir, N. (2006). "Türk Edebiyatı ve Medya." Millî Folklor, 70, 7-21.
- Özdemir, N. (2008). "Türk Hediyeleşme Geleneği ve Medya." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/4, 467-480.
- Özdemir, N. (2012). Medya Kültür ve Edebiyat. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Özer, Ö.; E. Dağtaş. (2011). Popüler Kültürün Hâkimiyeti. Konya: LiteratürkYayınları.
- Postman, N. (2018). Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem. (çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taş, O. (2017). İletişim, Medya ve Kültür Anahtar Kavramlar. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Yıldız, Ş. (2005). Dil Kültür İletişim ve Medya. Ankara: Sinemis Yayınları.

ÂŞIK MEVLÜT İHSANÎ'NİN ŞİİRLERİNDE VATAN ALGISI

The Perception Of Homeland In The Poems Of Minstrel Mevlüt Ihsanî

Doç. Dr. Adem BALKAYA

Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü

adembalkaya81@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1309-6406>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	28.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	08.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 27-36	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.870130

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate

ÂŞIK MEVLÜT İHSANÎ'NİN ŞİİRLERİNDE VATAN ALGISI

The Perception of Homeland in The Poems of Minstrel Mevlüt İhsanî

Doç. Dr. Adem BALKAYA

Öz

Âşık Mevlüt İhsani 1933 yılında (kendisi 1928 olduğunu söyler), 1950 yılına kadar Kars'ın Sarıkamış ilçesine 1950 yılından sonra Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlanan Çermik/Kaynak Köyü'nde dünyaya gelir. İlkokul üçüncü sınıfta iken bir kaza sonucu gözlerini kaybeder. Çocuk yaşlardan itibaren âşıklığa ilgi duyar. Özellikle Bardızlı Nihani Baba'dan çok etkilenir. Mahlasını ve icazetini Alvarlı Lütfi Efendi'den aldığı bilinir. 2010 yılında Gebze'de rahmetli olur. Son dönem âşıkları içerisinde badeli olduğuna inanılan birkaç âşıktan biridir. Hemen her bakımdan âşıklık geleneğinin bütün hususiyetlerini iyi bilen, geleneğin sürdürülmesinde oldukça katkısı olan bir âşıktır. Güçlü şiirlerinin yanı sıra yetiştirdiği çıraklar (Mehmet Hünkâri, Nuri Çırağı, Kenan Sağır, İhsan Yavuzer, Âşık Halis, Rahim Baykara, Erol Şahiner, Mustafa Aydın), tasnif ettiği halk hikâyeleri, geleneğin devamı için katıldığı programlar, aldığı sayısız ödüller onu son dönemin büyük âşığı yapan diğer faktörlerdir. Doğup büyüdüğü topraklar, savaşların ve acıların yoğun yaşandığı, vatan, toprak, bayrak, millet gibi kavramların en çok anlam kazandığı bölgedir. Bu nedenle İhsani'nin şiirlerinde sözü edilen bu kavramlar sıklıkla kullanılmıştır. Bu bir taraftan geleneğin âşığa yüklediği misyon olmanın yanında, âşığın da hayatı anlamlandırma veya değerler dünyasında nelere kıymet verdiğinin bir tezahürüdür. Çalışmada İhsani'nin şiirlerinde vatan mefhumunun nasıl işlendiği örneklerle tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlüt İhsani, Vatan, Âşıklık Geleneği, Âşık Şiiri.

Abstract

Minstrel Mevlüt İhsani was born in Çermik/Kaynak Village, which was connected to the district of Sarıkamış of Kars until 1950 and which was connected to Şenkaya district of Erzurum after 1950, in 1933 (which he said was actually 1928). He lost his eyesight as a result of an accident when he was in the third grade. He was interested in minstrelsy from an early age. He was notably influenced by Nihani Baba of Bardız. It is known that he received his pseudonym and authorization from Alvarlı Lütü Efendi. He passed away in Gebze in 2010. Among the recent minstrels of our time, he is one of the few minstrels who are believed to bebadeli (badeli minstrel means a folk poet who drank love wine from the hand of a pir (founder of an order) in his dream and began to play saz (a stringed Turkish instrument) and sing minstrels. He was a minstrel who was well aware of all the features of the tradition of minstrelsy in almost every aspect and contributed greatly to the continuation of the tradition. In addition to his powerful poems, the apprentices he trained (Mehmet Hünkâri, Nuri Çırağı, Kenan Sağır, İhsan Yavuzer, Âşık Halis, Rahim Baykara, Erol Şahiner, Mustafa Aydın), the folk tales he classified, the programs he participated in for the continuation of the tradition, and the numerous awards he received are other factors that make him a great minstrel of the recent period. The land where he was born and raised is the region where war and suffering were intense and concepts such as homeland, land, flag and nation make sense the most. Therefore, these concepts were frequently used in İhsani's poems. On the one hand, minstrelsy is not only a mission imposed on the minstrel by tradition, but also a manifestation of how the minstrel makes sense of life or what the minstrel values in the world of values. In this study, how the notion of homeland is addressed in İhsani's poems will be discussed with examples.

Keywords: Mevlüt İhsani, Homeland, Minstrelsy Tradition, Minstrel Poetry.

Giriş

“Vatan Sevgisi İmandandır”

Âşıkların yaşadıkları coğrafya ve dönemleri ile şiirleri arasında doğrudan bir bağ vardır. Âşığın etrafında olup bitenler onun şiirlerini besleyen kaynaklardır. Âşığı topluma bağlayan, toplumun bir parçası yapan da bu özelliğidir. T.S. Eliot, gelenek ve şairi tartışırken hiçbir sanatçının –şairin kendisinden sonrakilere iletmek istediği dünya görüşünü tek başına veremeyeceğini ve bunun gibi kendi sanatını da geçmişten bağımsız oluşturamayacağını savunur (2007:1-11). Böylelikle bir sanatçı değerlendirilirken hem kendisinden önce yaşamış ve içerisinde yer aldığı geleneği oluşturmuş olan eski sanatkârlara hem de değerinin anlaşılması için

kendisinden sonra gelen diğer sanatçılara bakmak gerekir. Âşıklık geleneği böyle bir tartışma ve mukayesenin en güzel yapılacağı icra bağlamıdır. Daha geleneğin ilk başlarda oluşurken temellendiği törenler düşünüldüğünde aslında bugünün âşıklarının nasıl bir gelenekten geldikleri daha iyi anlaşılacaktır. Zira ilk âşıklar şöenlerde, yuğlarda, sığırlarda veya savaşlarda yer almakta idiler ve bu durum onların toplumdan asla bağımsız kalmadıklarının yahut kalamayacaklarının da bir göstergesidir. Âşıklar sanatlarını icra ederken oluşturdukları şiirlerde her ne kadar ferdi hissiyatlarını dile getiriyormuş gibi görünseler de onların şiirleri, bütün bir kolektifin o âşıkta varoluşunu tamamlayan şiiri şekline dönüştürür.

Üzerinde yaşanan coğrafya insanın bir yerde kaderi sayılır ve sosyal bir varlık olan insan, üzerinde yaşadığı coğrafyadan ayrı düşünülemez. Varlık daima bir zemin arayışının ve ontolojik açıdan sağlam temel ihtiyacının ürünü olmuştur. Hatta her varlığın ruhu ancak bir zemine oturtulduktan sonra değer kazanmıştır. “Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır” (Korkmaz 2007: 400). Mekân sadece etrafı duvarlarla çevrili bir yer değil, “peteklerinin binlerce gözünde zamanı sıkıştırılmış olarak tutan” (Bachelard 2008:43) bir yerdir. Bu gözler çoğunlukla bugünün kaynağı olan düne ait arkaik unsurları barındırır ve bu unsurlar ışığında mekan, dinleyici veya icracıda geçmişte olanlara dair edinimler kazandırır. Özellikle de sanatını geleneksel bir tarzda icra edecek olan âşık için bu durum oluşturacağı şiirde kullanacağı her türlü dinamiği özenle seçmesine yardım eder. İşte mekân bu noktada devreye girer. Âşığa doğrudan bir izlek alanı yaratarak şiirin konularının neler olacağı noktasında katkıda bulunur.

İhsanî'nin Şiirlerinde Vatan

İhsanî'nin yaşadığı dönem ve coğrafya âşığı yönlendirecek yoğun bir tarihsel derinliğe sahiptir. Ancak bu derinliği hissetmek ve toplumun yaşadığı sıkıntıları, acıları, zulümleri görebilmek ve şiirlerinde bu duyguları yaşamak âşığın maharetiyle ilgili bir durumdur. İşte sanatkârlık burada devreye girer ve hissedilen bu ferdi düşünceler sanatkâr tarafından ait olduğu toplumun bütün değer yargılarıyla birleştirilerek şiire dönüştürülür. Bars (2018: 34). Sarıkamış, Soğanlı, Top Yolu, Bardız, Oltu oldukça fazla savaşın erildiği, büyük acıların çekildiği, dünyada eşi görülmemiş zulümlerin yaşandığı bir coğrafyadır. Bu coğrafyada dünyaya gözlerini açan ve içi vatan sevgisiyle

dolan İhsani gibi büyük bir sanatkârın vatan sevgisinden uzak şiirler oluşturması düşünülemez.

Mevlüt İhsani vatani her yönü ve her şeyi ile kabullenir. Buradan hareketle vatana dair her unsur onun için kutsal ve değerlidir. Övemem redifli şiirinde bu duygularını şu şekilde ifade eder:

Ben aşığım vatanıma, yurduma
Milletime, bayrağıma, orduma
Vatanımın kuzusuna, kurduna
Vatan benim, asla kötü diyemem
İnsanlıktan başkasını övemem

Vatana, bayrağa, toprağa bağlılığını aşk ile dile getirmesi önemli bir husustur. Zira bağlılığın ve vazgeçilmezliğin zirvesi aşk duygusuydur.

Tatlısı benimdir, acısı benim
Sarhoşu, düşkünü, hacısı benim
Her türlü yarası, acısı benim
Vatan benim, asla kötü diyemem
İnsanlıktan başkasını övemem

Hasını benimdir, halısı benim
Akıllısı benim, delisi benim
Kapıcısı benim, valisi benim
Vatan benim, asla kötü diyemem
İnsanlıktan başkasını övemem

Dolusu da benim azı da benim
Soğuğu da benim, yazı da benim
Çerkez'i de benim, Laz'ı da benim
Vatan benim asla, kötü diyemem
İnsanlıktan başkasını övemem

Sosyolojik olarak her kesimden insanı aynı potada görür ve aynı oranda, herhangi bir ayırım yapmadan sahiplenir. Aralarındaki vatana ait olma duygusu İhsani için yeterlidir. Herhangi bir sınıf ayırımı, ırk ayırımı, meslek ayırımı gözetmez ve bütün olarak bakar.

Vatan bir ağaçtır, bizde dalıyız
Hepimiz de bir dükkânın malıyız
Kimin Ömer, Osman, kimin Ali'yiz

Vatan benim, asla kötü diyemem
İnsanlıktan başkasını övemem (Düzgün 1997: 109-110)

Ağaç, Türk kültüründe ecdat olarak kabul edilir. Altay Türklerinden derlenen yaratılış destanlarındaki dokuz dallı ağaç [Ergun (2017: 335) bu konuda] ve Uygur Türeyiş destanlarında [Sakaoğlu ve Duymaz (2002: 210); Ögel (1998: 88) bu konuda] yer alan ve ağaçtan türediğine inanılan insanlara dair anlatımlar ağacı bir ecdada dönüştürmüştür. Yine Türk Tasavvuruna göre evren üç aşamalıdır ve evreni bütünüyle bir arada tutan bir merkez vardır ve o da Hayat Ağacı [Ergun (2018: 116) bu konuda] olarak tanımlanır. Bu ağaç yaprak ve dallarıyla göğü, gövdesi ile yeri ve kökleriyle de yeraltını tutar. Bir art gönderimle vatanın ağaç olarak düşünülmesi oldukça dikkat çekicidir. İhsani burada aynı art gönderimle kendisi ve kendisi gibi bu vatanda yaşayanları vatan denen o ağaç/ananın çocukları gibi görür.

Savaş her zaman için yıkıcı ve düzen bozucudur. Bozulan bu düzen sadece resmi düzlemde kalmaz aynı zamanda üzerinde yaşanan toprağın huzurunun ve o toprakta yaşayan insanın da huzurunun bozulmasıdır. Yıkım her yönüyledir ve özellikle Sarıkamış ve Bardız yaylaları düşünüldüğünde her karışında binlerce şehidin olduğu bu topraklar İhsani'yi derinden etkilemiş ve şiirlerine konu olmuştur.

Şehit mezarından geçtiğim yerde,
Gelen bir inilti tan, tan diyordu.
Tarihe gömülmüş hangi seferde,
Vatan için kurban kurban diyordu (Düzgün 1997: 210)

İhsani etrafına baktığında her tarafın şehit mezarı olduğunu görmüş ve her bir mezarın aslında oradan geçenle konuştuğunu anlamıştır. Ancak önemli olan o sesi duyabilmektir ve bu da ancak vatan sevgisini gönlünde hisseden birisi için mümkündür. Aynı zamanda bu durum inançla da ilgilidir. Zira ayette “Allah yolunda öldürülenlere “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz bunu sezemezsiniz” (Bakara 154) buyrulmaktadır. İhsani bu durumunun farkındadır ve şehit mezarıyla/shहितle konuşabilmektedir. Hatta şiirin devamında bu durum şu şekilde sunulur:

Sürmüş düşmanları yurdundan atmış
Kanını yoğurmuş toprağa katmış
Kahraman ölür mü, uykuya yatmış
Var mı evladına çatan diyordu (Düzgün 1997: 210)

Vatan için ölmüşse mezar, Mevlüt İhsani'ye göre bir beşiktir. Cennet toprağıdır. Arzulanan, istenen ve candan önce gelen bir varlık/vatan için ölmek/şehit olmak cennet toprağından bir beşikte yatmak gibidir:

Candan önce vatan varsın
Mevlüt İhsani'ye yarsın
Beşigimsin hem mezarısın
Cennet ü Cemal içimde (Düzgün 1997: 224)

Önemli bir başka husus ise vatana kurban olmaktır. Zira Türk'ün kabulüne göre Allah'a, eşe ve ancak vatana kurban olunabilir. Askere giderken ve düğünlerde yakılan kınanın anlamı da budur. Başka bir şiirinde bu durumu şu şekilde dile getirir:

Güle güle uğurladık askere
Gidip bekleyesin vatanın oğul
Anan niçin kınaladı ellerin
Sırtı kınalanır kurbanın oğul (Düzgün 1997: 102)

Askere gidişin “güle güle” ile tasviri milletin bir başka açıyla da İhsani'nin askerliğe veya vatana bakışıyla ilgilidir. Ölüm, ayrılık, kavuşamama ihtimalinin çok yüksek olmasına rağmen insandaki vatan sevgisi bu olumsuz durumları görmez ve askere gülererek uğurlar. Yine vatan için ölmek İhsani için arzuların en büyüğüdür:

Vatan sevgisini tarif edemem
Bana cennet gibi ana vatanım
Uğrunda yüz ölsem, yüz de dirilsem
Yine can veririm sana vatanım (Düzgün 1997: 114)

İhsani'de ki vatan sevgisinin tarihsel bir temele dayandığı görülür. Bugünün acıları ve savaşlarını işlerken milletini bugünlere getiren tarihten de uzaklaşmaz ve milletini bütün olarak düşünür:

Mevlüt İhsani'nin sevdiği vatan
Sana ne söyledi o şehit atan
Doğudan batıya atın oynatan
Dört kıtada vardır harmanın oğul (Düzgün 1997: 103)

Bir diğer şiirinde yine geçmişe atıfta bulunarak tarihsel olayları art arda sıralamıştır. Bu olaylar bu toprakları yurt yapmada atlatılan en önemli badirelerdir. İhsani bu olayları bugünün insanına hatırlatarak gelecek için bir algı yaratmak istemektedir.

Çağlar boyu tükenmedi çilemiz
Malazgirt, Çaldıran, Çanakkale'miz
Sende oymağımız, sende sılamız
Bölenmiş toprağım kana vatanım (Düzgün 1997: 114)

Başka bir şiirinde yine bugün ile geçmiş arasında şu anki nesil için tıpkı Yahya Kemal'in "kökü mazide olan atı" si gibi şunları söyler:

Aç kitabın bir haber al maziden
Kahraman Türklere çatanı öğren
Vatanına kurban olan kuzudan
Toprakta kefensiz yatanı öğren

Bayrağım ay yıldız atımız aldır
Kahraman Türkoğlu başını kaldır
Senin ceddin Alparslan'dır Kemal'dir
Cihanı titreten atanı öğren (Düzgün 1997: 145)

Bugünün nesline maziye öğrenmek gerektiği ısrarla hatırlatılır. Geçmişte kimlerle nasıl düşman olduğu, nasıl vatan için candan geçildiğinin öğrenilmesini ister. Daha sonra Anadolu'yu yurt yapan Sultan Alparslan'a ve ikinci kez yurt yapan Mustafa Kemal'e gönderme yapar. Zira bugünü ve geleceği kurmak ancak maziye bilmekle mümkündür.

Başımda ay yıldız, göğsümde iman
Öğün Mevlüt, ecdadımız kahraman
Arslan toprağına giremez düşman
Bura yiğit toprağıdır toprağı (Düzgün 1997: 56)

İhsanî'deki ecdad algısı aynı zamanda övünülmesi gereken bir durumdur. Aslan toprağına düşmanını sokmamıştır ve kahramanlığı ile ün salmıştır.

Kırk yıl esir kaldın alnında yazı
Her gün kan ağlardın, olmazdın razı
Bir adın şirin Kars, bir adın gazi
Çıkardık müstevli düşmanımızı (Düzgün 1997: 66)

Kars'ın Ruslar tarafından işgali kırk yıl sürmüştür. Bu yıllar bu toprakları yurt bilenleri çok derinden etkilemiş tiyatro metnine (Kafkasyalı

1995) dahi dönüşmüştür. İhsani de bu acı olayı şiirine taşımış ve o kırk yılın razı olunmadan ve ağlanarak geçirildiğini vurgulamıştır.

Mevlüt İhsani'nin vatan sevgisi sadece silah, mücadele veya savaşla sınırlı değildir. Ona göre savaşın yanında “kalem”, “gayret”, “sanat”, “ticaret” de vatan için gerekli ve onu ayakta tutan olgulardır. Bu nedenle oğul üzerinden gençlere öğütler verirken, vatana her türlü hizmeti de hatırlatır:

Vatan kazanılmaz sade tüfikle
Kalem ile gayret ile yürekle
Büyük küçüklü hizmet et bekle
Yetişsin bağ ile bostanın oğul

Sanatta yarış var en yüksek hızda
Yapalım satalım biz kapımızda
Karşiki komşular ayda yıldızda
Boş yere harcama zamanın oğul (Düzgün 1997: 103)

Mevlüt İhsani'deki vatan mefhumu sadece üzerinde yaşanılan devlet/Anadolu ile sınırlı değildir. Tarihe yapılan göndermeler dışında yavru vatan olarak bilinen Kıbrıs da İhsani için uğruna can verilen ve şan alınan diğer kara parçalarından biridir.

Gittik özgürlüğe, gittik barışa
Küheylanlar hazırladık yarışa
Bu toprak Türkün'dür ta baştan başa
Şehidim Kıbrıs'ta, gazim Kıbrıs'ta (Düzgün 1997: 48)

Kıbrıs dışında başka bir şiirinde de Kore savaşına gönderme yapar:

Yüceden bakarsın, nerede ucun
Geçtin okyanusu, Kore'de ucun
Mavi gökler senin, dünya avucun
Şanlı Türk'ün bayrağıdır bayrağı (Düzgün 1997: 56)

Oğuz Kağan'ın dört bir yana elçiler göndererek bütün dünyanın kendisine tabi olması gerektiği fermanıyla başlayan “güneş bayrak, gök çadır” (Arat ve Bang 1936: 17) sözüyle anlam kazanan Türk cihan hâkimiyeti anlayışı bilindiği gibi Müslümanlıktan sonra Türk-İslam Cihan hâkimiyetine

dönüşmüştür. İhsani'nin bu dörtlükteki “Mavi gökler senin, dünya avucun” ifadesi bir art gönderim olarak Türkün bu ülküsüne bir gönderme unsuru olarak düşünülebilir. Bu yönüyle İhsani kendisini gücünü kültüründen alan bugünün insanı olarak konumlandırmaktadır.

Sonuç

Âşık Mevlüt İhsani yaşadığı coğrafya ve dönemi iyi özümsemiş ve içerisindeki iman ve vatan sevgisiyle şiiire dönüştürebilmiş büyük bir âşıktır. Bu coğrafya çokça acının yaşandığı, hatta var veya yok olma mücadelesinin en sert yaşandığı yerlerden biridir. Hemen her karışı şehit kanıyla sulanmış olan bu toprağın bir ferdi olarak vatana büyük bir aşkla bağlanmış ve şiirlerinde oldukça fazla yer vermiştir.

Gelenek âşığı sosyal konuları işlemeye zorlar. Kısacası halkın yaşadığı her türden acı, hüznün, ayrılık, savaş, zafer, sevinç vs. âşığın şiirinde yer almalıdır. Ancak bu durum âşığın ferdi hissiyatında da karşılık bulursa büyük bir sanata dönüşebilir. Âşığı değerli kılan da bu duyguları ferdi yaşayıp topluma mal edebilmektir. İhsani bu durumu sanatına taşıyan önemli isimlerden biridir.

Bu yönüyle onun şiirleri birer marş değeri kazanmış ve sadece bu bölge insanında kalmayıp ülkenin her tarafında dillerde yerini almıştır. Özellikle kendisinden sonra ve hatta kendi döneminde yaşayan diğer âşıklara da ilham kaynağı olmuştur. Ondaki bu güçlü vatan sevgisi gelecek nesiller için de birer atalar sözü şeklinde kalmıştır.

Kaynakça

- Arat, R. R. ve Bang W. (1936). Oğuz Kağan Destanı. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Bachelard, G. (2008). Uzamın Poetikası. (çev. Alp Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bars, M. E. (2018). Anadolu Âşık Tarzı Şiir Geleneğinde Yapı ve Tema. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Düzgün D. (1997). Âşık Mevlüt İhsani Hayatı, Sanatı ve Eserlerinden Seçmeler. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Eliot, T.S. (2007). Edebiyat Üzerine Düşünceler. (çev. Sevim Kantarcıoğlu). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ergun, P (2015). “Türk Mitolojisinde Ağaç”. Türk Mitolojisine Giriş (ed. Fatma Ahsen Turan, Meral Ozan). Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları. 109-132.
- Ergun, P. (2017). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kafkasyalı, A. (1995). Kırk Yıllık Kara Günler. Erzurum: Eser Ofset.
- Korkmaz, R. (2007). “Romanda Mekanın Poetiği”, Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen’e Armağan, (ed. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Süer Eker). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ögel, B.(1998). Türk Mitolojisi I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.1998, C.I, s. 88.
- Sakaoğlu, S. ve Duymaz A. İslamiyet Öncesi Türk Destanları. İstanbul: Ötüken Yayınları.

**TRB1 (BİNGÖL, ELAZIĞ, MALATYA, TUNCELİ) DÜZEY-2
BÖLGESİNDE 2007-2019 YILLARI ARASINDA NÜFUSUN GELİŞİMİ ve
HAREKETLERİ İLE DEMOGRAFİK YAPININ DEĞİŞİMİ**

**The Development And Movements Of Population And Change Of
Demographic Strucure In The Trb1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli)
Nuts Level-2 Region Between 2007-2019**

Doç. Dr. Murat YILMAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Coğrafya Eğitimi Ana Bilim Dalı
myilmazcog@yyu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7049-098X>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	19.07.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	12.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 37-88	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.771523

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

**TRB1 (BİNGÖL, ELAZIĞ, MALATYA, TUNCELİ) DÜZEY-2
BÖLGESİNDE 2007-2019 YILLARI ARASINDA NÜFUSUN
GELİŞİMİ VE HAREKETLERİ İLE DEMOGRAFİK YAPININ
DEĞİŞİMİ**

**The Development And Movements Of Population And Change Of
Demographic Strucure In The TRB1 (Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli)
Nuts Level-2 Region Between 2007-2019**

Murat YILMAZ

Öz

TRB1 bölgesi Türkiye'deki 26 düzey-2 bölgesinden biridir. Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerini kapsayan bölgenin günümüzdeki nüfusu 1 milyon 756 bin civarında olup bu nüfus Türkiye nüfusunun %2,1'ini oluşturmaktadır. TRB1 bölgesi Türkiye'deki 26 kalkınma ajansından Fırat Kalkınma Ajansı'nın (FIKA) faaliyet bölgesidir.

Bölgede son yıllarda nüfus artış hızında dalgalanmalar yaşanmakta olup net göç hızı genellikle eksi değerler almaktadır. 2007-2019 arasında bölgede kaba doğum oranı, toplam doğurganlık hızı ve doğal artış hızı azalmış, kaba ölüm oranı ise değişmemiştir. Bölgede 12 yılda çocuk nüfus oranı azalmış, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı ise artmıştır. Bölge illerinin demografik yapıları birbirinden farklıdır. Bingöl'de genç nüfus oranı nispeten yüksekken Elazığ ve Malatya'da bu oran daha düşüktür. Tunceli'de ise çocuk nüfus oranı diğer 3 ile göre çok düşük iken yaşlı nüfus oranı ise oldukça yüksektir.

TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasındaki 12 yılda, nüfusun cinsiyet oranı 2007 yılında 100, 2010 yılında 99,6 iken geri kalan 10 yılda ise yüksekti. Kısaca bölgede 12 yıllık süreçte cinsiyet oranı 99,6 (2010) ile 102,1 (2011) arasında değişim göstermiştir. 2007-2019 döneminde TRB1 bölgesindeki illerden Bingöl ve Tunceli'de cinsiyet oranı genellikle yüksek iken Elazığ ve Malatya'da ise bu değer düşüktür. Göç vermesine rağmen özellikle bölgedeki Tunceli ve Bingöl gibi terör eylemlerinin halen devam

ettiği illerin varlığı ve bu illerde asker sayısının fazla olmasından; TRB1 bölgesinde cinsiyet oranı genellikle yüksektir.

2007-2019 arasında TRB1 bölgesinde ve bölge illerinde nüfusun toplam bağımlılık oranı ve genç bağımlılık oranı azalmış, yaşlı bağımlılık oranı ise yükselmiştir. Son yıllarda bölgede ve bölge illerinde nüfusun hızla yaşlandığı gözlenmektedir. Toplam doğurganlık hızının önümüzdeki yıllarda da giderek düşmesi, bölgede nüfusun yaşlanma sürecini daha da hızlandıracaktır.

Anahtar Kelimeler: TRB1 düzey-2 bölgesi, Fırat Kalkınma Ajansı, Demografik yapı, Göç, Toplam Doğurganlık Hızı.

Abstract

TRB1 region is one of the 26 NUTS level-2 regions in Turkey. The region covers Bingöl, Elazığ, Malatya and Tunceli provinces and today its population is around 1 million 756 thousand, which corresponds to 2,1% of the Turkey's population. TRB1 region is the area of activity of Fırat Development Agency (FDA) which is one of 26 development agencies in Turkey.

There have been fluctuations in population growth rate in the region in recent years and the net migration rate generally takes negative values. Between 2007 and 2019, the crude birth, total fertility and natural increase rate decreased in the region, while the crude death rate did not change. In the region, the rate of child population decreased in 12 years, and the working age and elderly population increased. The demographic structure of the provinces in the region is different from each other. While the rate of young population is relatively high in Bingöl, this rate is lower in Elazığ and Malatya. In Tunceli, while the child population rate is very low compared to the other 3 province, the elderly population rate is quite high.

In the TRB1 region, in the 12 years between 2007 and 2019, the gender ratio of the population was 100 in 2007 and 99,6 in 2010, while the remaining 10 years were high. Briefly, in the region over the 12-year period, the gender ratio varied between 99,6 (2010) and 102,1 (2011). In the 2007-2019 period, while the gender ratio in the provinces of TRB1 region, Bingöl and Tunceli is generally high, this value is low in Elazığ and Malatya. Despite the migration, especially in the provinces where terrorist activities such as Tunceli and Bingöl still continue and the number of soldiers in these provinces is high, the gender ratio in the TRB1 region is generally high. Between 2007-2019, the total dependency rate and youth dependency ratio

decreased in the TRB1 region and provinces, while the elderly dependency ratio increased. In recent years, it is observed that the population in the region and the provinces of the province is rapidly aging. The decline in the total fertility rate in the coming years will accelerate the aging process of the population in the region.

Keywords: TRB1 NUTS level-2 region, Fırat Development Agency, Demographic structure, Migration, Total fertility rate.

Giriş

Türkiye’de 1927 ile 2000 yılı arasında yapılan 15 nüfus sayımında veriler 7 coğrafi bölge ve illere göre toplanmıştır. 2002 yılında bakanlar kurulu kararı¹ ile AB’ye uyum çerçevesinde istatistikî bilgiler toplanırken 7 coğrafi bölge ve 81 ilin yerine, 12 düzey-1 bölgesi, 26 adet düzey-2 bölgesi ve 81 düzey-3 bölgesi (81 il) baz alınmaya başlanmıştır (Taş, 2006, Sertkaya Doğan ve Gökburun, 2019). Avrupa Birliği ülkelerinde özellikle geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için bu bölgelerin kaynaklarının, potansiyellerinin ve problemlerinin göz önünde bulundurulması prensibi benimsenmiştir (Taş, 2006). Buna bağlı olarak özellikle düzey-2 bölgeleri; düzey-1 bölgelerine göre daha dar bölgeler olmaları nedeniyle, bölgesel kalkınmada kritik bir öneme sahiptir. Ülkemizde de 2002 yılından itibaren bu yaklaşım benimsenmiş ve buna bağlı olarak 26 adet düzey-2 bölgesinin her biri aynı zamanda bir kalkınma ajansının faaliyet bölgesi olarak belirlenmiştir. Kalkınma ajanları geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlamak için bu bölgelerdeki insan kaynağını, ziraat ve hayvancılık potansiyelini, turizm, madencilik ve sanayi olanaklarını göz önüne alarak çeşitli projeler hazırlamakta ve farklı kişi ve kurumlar tarafından geliştirilen bazı projelere maddi kaynak sağlamaktadır.

Türkiye’deki 12 düzey-1 bölgesinden biri olan Ortadoğu Anadolu bölgesinin (TRB) içinde TRB1 ve TRB2 adında iki adet düzey-2 bölgesi bulunmaktadır (Yılmaz,2020). TRB1 düzey-2 bölgesi Malatya, Elazığ,

¹2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin ekli kararın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığı’nın 12/08/2002 tarihli 1400 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu’nca 28/08/2002 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Tunceli ve Bingöl illerini içine alırken TRB2 düzey-2 bölgesi Van, Bitlis, Muş ve Hakkari illerini kapsamaktadır. TRB1 bölgesi Fırat Kalkınma Ajansı'nın (FKA), TRB2 bölgesi ise Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın (DAKA) faaliyet bölgesidir.

'TRB bölgesi 1.673.852 nüfusu, tarıma uygun arazi ve iklim koşulları, özellikle gıda ve tekstil kollarında gelişen sanayisi, mermer, krom, demir ve bakır başta olmak üzere yer altı kaynakları, tarihi ve turistik değerleri, su-enerji varlıkları ile 2008 yılı verilerin göre Türkiye'nin tüm ulusal katma değerinin %1,3'ünü üretmekte ve ülkemiz katma değeri içindeki payına göre 26 düzey-2 bölgesi içinde 20. sırada gelmektedir' (FKA, 2014).

TRB1 bölgesinin 2007 yılındaki nüfusu 1.598.897 olup bu nüfusun 722.065'i Malatya ilinde, 542.258'i Elazığ ilinde, 251.552'si Bingöl ilinde ve 84.022'si ise Tunceli ilinde yaşamaktaydı. Diğer bir ifade ile bölge nüfusunun %45,2'si Malatya ilinde, %33,9'u Elazığ ilinde, %15,7'si Bingöl ilinde ve %5,2'si de Tunceli ilinde bulunmaktaydı. Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesinin nüfusunun yarıya yakını Malatya ve yaklaşık %55'i diğer 3 ilde toplanmıştı.

2019 yılında bölge nüfusunun %45,6'sı Malatya'da, %33,7'si Elazığ'da, %15,9'u Bingöl'de ve %4,8'inin Tunceli'de bulunduğu göz önüne alındığında, 12 yılda bölge nüfusunun illere dağılımında çok önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. 12 yılda Malatya ve Bingöl'ün TRB1 bölgesinin nüfusu içindeki payları az miktarda artmış, Elazığ ve Tunceli'nin payı ise az miktarda azalmıştır.

Bu çalışmada TRB1 düzey-2 bölgesinde 12 yıldaki (2007-2019 yılları arasındaki) nüfus gelişimi, nüfus gelişimine etki eden en önemli faktörler olan doğumlar, ölümler ve göçler ve nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı ile ve bağımlılık oranının değişimi ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak nüfus gelişimi üzerinde durulacak daha sonra, net göç hızı, kaba doğum, kaba ölüm ve doğal artış hızı, nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı ve bağımlılık oranı incelenecektir.

İnsan kaynağı kalkınmada önemli bir unsurdur. Şüphesiz insan kaynağının sayısından ziyade bu kaynağın demografik ve kültürel yapısı kalkınmada daha önemli hususlardır. Çünkü yaşlı nüfus oranının fazla olduğu bölgeler ile çocuk nüfusu oranının fazla olduğu bölgelerin demografik eksenli ihtiyaç ve öncelikleri farklıdır (Şahin, 2015; Yılmaz, 2016). Çocuk nüfus oranının fazla olduğu yerlerde çocuk bakımı, eğitim ve sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç fazla iken yaşlı nüfus oranının fazla olduğu yerlerde yaşlı bakımı, rehabilitasyon ve tedavi hizmetlerine olan ihtiyaç fazladır. Genç nüfusun fazla olduğu yerlerde istihdam olanaklarının

arttırılması ve işsizliğin engellenmesi ya da azaltılması önemli ve öncelikli hususlar olarak kamunun ve yerel yönetimlerin karşısına çıkmaktadır (Tufan, 2014). Bu nedenle TRB1 düzey-2 bölgesinde nüfusun gelişimi, gelişimine etki eden doğumlar, ölümler ve göçler ile demografik yapının ve bağımlılık oranının değişiminin incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Bu çalışmanın amacı TRB1 bölgesinde nüfus gelişimini, hareketlerini, demografik yapının 12 yıldaki değişimini ve günümüzdeki durumunu ortaya koymaktır. Çalışmada TÜİK verileri kullanılacaktır. Çalışmada nüfusa ait çeşitli verilerin yıllara bağlı değişimi incelenecektir. Bu nedenle bu çalışma nicel bir araştırma özelliği taşımaktadır.

TRB1 Bölgesinde Nüfus Gelişimi

TRB1 bölgesinde 2007 yılında 1.598.897 olan nüfus 2019 yılında 1.755.735'e çıkmıştır. Yani 12 yılda bölgenin nüfusu 156.838 artmıştır. Diğer bir ifade ile 12 yılda bölge nüfusu %9,8 artmıştır (yıllık ortalama %0,81 oranında artmıştır) (Tablo.1, Grafik.1). Yıllara göre bölge dışına yapılan göçlerin genellikle fazla olmasına rağmen nüfusun 12 yılda yaklaşık onda bir oranda artması, TRB1 bölgesinde toplam doğurganlık hızının nispeten yüksek olduğunu (Koç ve diğerleri 2010; Yüceşahin ve Özgür, 2008, FKA, 2014, Aydın ve diğerleri 2019) ve bu nedenle göçe rağmen bölgede nüfusun artmaya devam ettiğini göstermektedir.

TRB1 bölgesinde yıllık nüfus artış hızının 12 yıldaki değişimine bakıldığında bu değerin yıllara göre önemli farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Nitekim 2007-2008 arasında %1,56 olan değer, 2008-2009 arasında %0,15'e, 2009-2010 arasında ise %-0,7'ye gerilemiştir. 2010-2011 arasında %2,37'ye çıkan yıllık artış hızı, 2011-2012 arasında ise %0,6'ya inmiştir. 2012 ile 2017 yılları arasında genellikle %0,5 ile %0,8 arasında değişen yıllık nüfus artış hızı, 2017-2018 arasında %2,07'ye yükselmiş 2018-2019 arasında %-0,35'e düşmüştür (Tablo.1, Grafik.2).

Kısaca 2008-2019 yılları arasında TRB1 bölgesinde yıllık nüfus artış hızı %-0,7 ile %2,37 arasında değişmiştir (Tablo.1). Oysa aynı dönemde TRB1 bölgesinde ham doğum ve ham ölüm oranı arasındaki farktan yararlanarak hesaplanan yıllık doğal nüfus artış hızının %1 ile %1,3 arasında değiştiği görülmektedir (Tablo.3, Grafik.5) Bu verilere bağlı olarak TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasında çoğu yıl gerçek nüfus artış hızının doğal artıştan düşük olduğu, ancak bazı yıllarda ise gerçek nüfus artış hızının doğal artıştan fazla olduğu söylenebilir. Bölgede net göç hızının eksi değerler aldığı yıllarda gerçek nüfus artış hızı doğal artıştan az olmuş, net göçün artı değerler aldığı yıllarda ise gerçek yıllık artış hızı doğal artıştan fazla

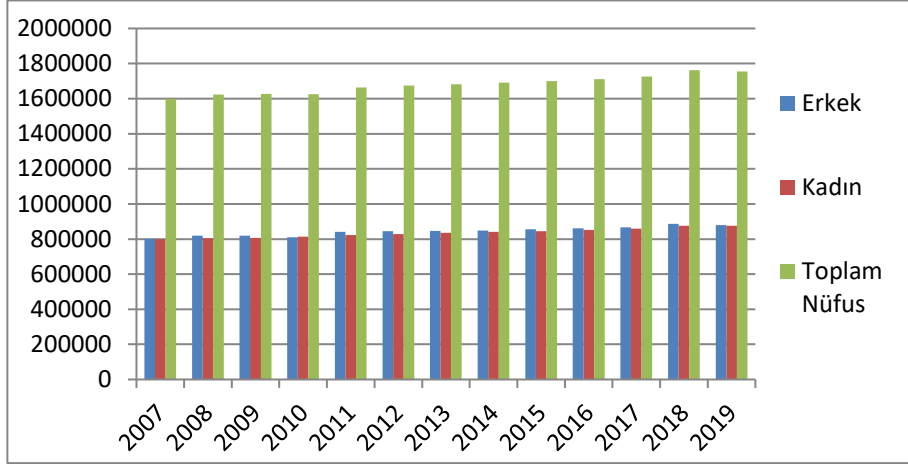
olmuştur. Örneğin net göç hızının eksi değerler aldığı 2009'da doğal artış hızı %12,5 iken gerçek artış hızı %1,5 olmuş 2010'da ise aynı değerler sırasıyla %12,2 ve %-7 olmuştur. Net göç hızının artı değer aldığı 2011 yılında ise doğal artış hızı %11,7 iken gerçek artış hızı %23,7 olmuştur (Tablo.3, Grafik.5). Bu durum bölgede bazı yıllar dışarıya verilen bazı yıllar ise dışarıdan alınan göçlerin hızlı olduğunu göstermektedir.

Bölgeden dışarıya yönelik göçün fazla olması itici nedenlerin fazlalığından kaynaklanmaktadır. İklim koşullarının sert olması, ulaşım olanaklarının ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olması, tarım arazilerinin miras yoluyla bölünerek küçülmesi ve sosyal çatışmaların yanı sıra iş olanaklarının az olması önemli iticiliklerdendir (FKA, 2014; Keleş, 2012; DPT, 2008; Sertkaya Doğan, 2015; Yılmaz, 2015; Albayrak ve diğerleri 2004). Bütün bunlara bir de bölgedeki kırsal ve kentsel yerleşmelerdeki güvenlik problemi eklendiğinde TRB1, dışarıya yönelik göçün fazla olmasının kaçınılmaz olduğu bir bölge durumuna gelmektedir.

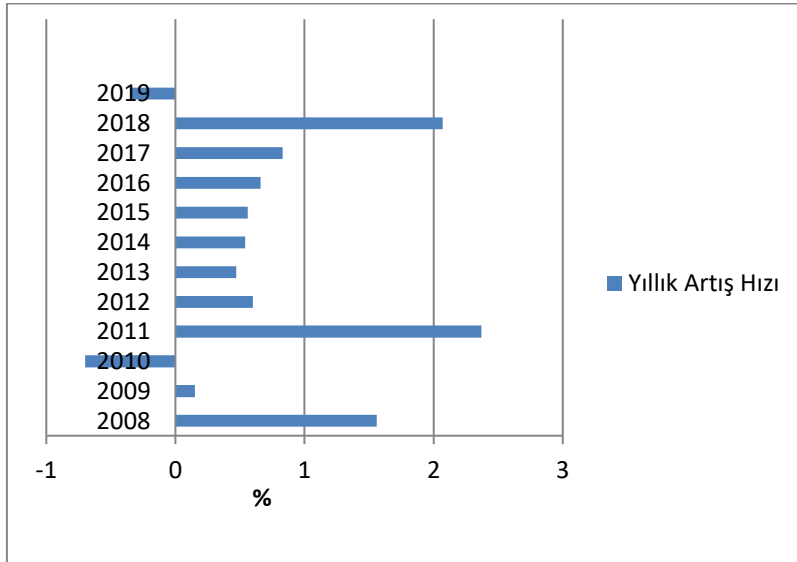
Tablo.1. TRB1 Bölgesi'nde Nüfusun 2007-2019 Yılları Arasındaki Gelişimi

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam Nüfus	Artan-Azalan	Yıllık Artış Hızı (%)
2007	800319	798578	1598897	-	-
2008	818777	805114	1623891	24994	1,56
2009	819112	807245	1626357	2466	0,15
2010	810938	814220	1625158	-1199	-0,7
2011	840377	823434	1663811	38653	2,37
2012	845192	828660	1673852	10041	0,6
2013	846131	835588	1681719	7867	0,47
2014	849018	841825	1690843	9124	0,54
2015	855681	844787	1700468	9625	0,56
2016	860311	851536	1711847	11379	0,66
2017	867524	858675	1726199	14352	0,83
2018	886160	875917	1762077	35878	2,07
2019	879564	876171	1755735	-6342	-0,35

Kaynak: TÜİK verileri; Hesaplama: Yılmaz.

Grafik.1. TRB1 Bölgesinde Nüfusun Yıllara Göre Değişim (2007-2019)

Grafik.2. TRB1 Bölgesinde Nüfusun Yıllık Artış Hızı (2008-2019)

2007-2019 arasında TRB1 bölgesinde nüfusun gelişimi illere göre incelendiğinde Bingöl ve Tunceli’de yıllar arasında artış ve azalışların hızlı olduğu, buna karşın Elazığ (Elazığ’da 2018-2019 arasındaki azalış göz ardı edilirse) ve Malatya’da ise nüfusun genellikle arttığı görülmektedir (Tablo.2, Grafik.4).

Bingöl’de 2007’de 251.552 olan nüfus 2019 yılına kadar 28.260 kişi artarak 279.812’ye çıkmıştır. Diğer bir ifade ile bu ilde 12 yılda nüfus %11,2 artmıştır. Aynı dönemde Elazığ’da da nüfus 541.258’den 591.098’e çıkmış

yani 49.840 artmıştır. Adı geçen ilde 12 yıllık artış oranı %9,2 olmuştur. Malatya'da 2007'de 722.065 olan nüfus 2019'da 800.165'e çıkmış yani 78.100 artmıştır. Diğer bir ifade ile Malatya'da 12 yıllık nüfus artış hızı %10,8 olmuştur. Tunceli'de ise aynı dönemde nüfus 668 artarak 84.022'den 84.660'ya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile bu ilde nüfus 12 yılda %0,75 oranında artmıştır (Tablo.2, Grafik.3). Tunceli'de 12 yıllık süreçteki nüfus artış hızının diğer 3 ile göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu ilde dışarıya yönelik göçten dolayı net göç hızının çoğu yıl eksi değerler alması, 12 yılda nüfusun neredeyse aynı kalmasına neden olmuştur.

TRB1 bölgesindeki dört ilden Bingöl ve Tunceli'de yıllık artış hızı 12 yıllık süreçte bazı yıllar artı, bazı yıllar ise eksi değerler alırken Elazığ ve Malatya'da ise genellikle artı değerler almıştır. Bingöl'de 2007-2008 arasında %1,8 olan yıllık nüfus artış hızı 2008-2009 ve 2009-2010 arasında ise eksi değerler (%-0,11 ve %-0,22) almıştır. 2010-2011 ile 2017-2018 arasında tüm yıllarda artı değerler alan yıllık artış hızı %0,09 ile %2,87 arasında değişmiştir. Özellikle 2017-2018 arasında %2,87'ye ve 2010-2011 arasında %2,77'ye çıkan yıllık artış hızı en yüksek değerlere belirtilen dönemlerde ulaşmıştır. 2011-2018 arasında en düşük yıllık artış hızı ise %0,09 ile 2012'de ve %0,43 ile 2015'te yaşanmıştır. 2018-2019 arasında ise Bingöl'de yıllık nüfus artış hızı %-0,49 olmuş yani eksi değer almıştır (Tablo.2, Grafik.4). İlin çoğu yıl göç vermesi ancak 2018 yılında olduğu bazı yıllarda ise net göç hızının artı değerler alması gibi etkenler nüfusun doğal artış hızının yıllar arasında çok fazla değişmesine neden olmaktadır.

Elazığ'da 2008-2019 döneminde 2018-2019 yılları arası hariç tüm yıllarda yıllık nüfus artış hızı artı değerler almıştır. 2008 yılı ile 2018 yılı arasında %0,09 ile %2,05 arasında değişen yıllık artış hızının çoğu yıl %1 civarında olduğu dikkat çekmektedir. 2018 ile 2019 yılları arasında ise yıllık artış hızı %-0,76 olmuş yani eksi değer almıştır. İlde net göçün (eksi değerler alan) bazı yıllar doğal artıştaki oranın çok üzerinde olması, nüfus artış hızının doğal artışa rağmen; ya artı olmasına rağmen % 0,09 gibi çok düşük değerler almasına ya da 2019'da olduğu gibi eksi değerler almasına neden olmuştur (Tablo.2, Grafik.4).

Malatya'da ise 2007-2019 arasında yıllık nüfus artış hızının tüm yıllar artı değerler aldığı görülmektedir. Bu ilde 2008-2019 arasında %0,02 ile %2,33 arasında değişen yıllık artış hızının bazı yıllar %1'in altında kaldığı bazı yıllar ise %1'ün üstüne çıktığı dikkat çekmektedir. Yine net göç hızının eksi değerler almasından dolayı %1'in üzerinde olan doğal artışa rağmen bazı yıllarda gerçek yıllık artış hızının %0'a yaklaştığı dikkat

çekmektedir. Öte yandan bazı yıllarda ise net göçün artı değerler alması nedeniyle gerçek nüfus artış hızının (%2,33), % 1 civarında olan doğal artıştan oldukça yüksek değerlere çıkmasına neden olmuştur (Tablo.2, Grafik.4).

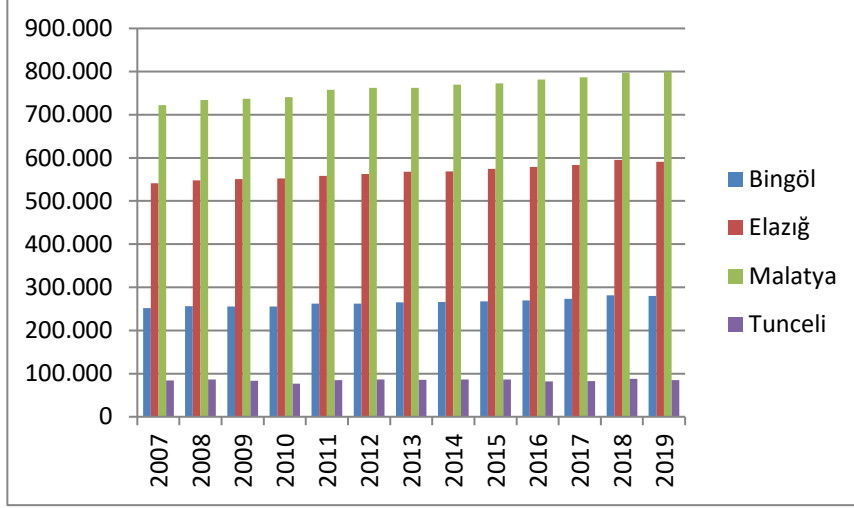
Tunceli, 2007-2019 yılları arasında TRB1 bölgesindeki illerden yıllık nüfus artış hızının en fazla oynaklık gösterdiği il olmuştur. 2008 ile 2019 arasında bu ilde yıllık nüfus artış hızı %-7,7 ile % 11 arasında değişen farklı değerler almıştır (Tablo.2, Grafik.4). Bu ilde nüfus artış hızının yıllara göre artı ve eksi değerler alması, net göç hızının da oldukça fazla oynaklık göstermesi ile alakalıdır. Nitekim bu süreçte ilde doğal artış %0,4 ile %0,6 arasında değişirken gerçek yıllık artış hızının bazı yıllara %-8'e inmesi bazı yıllara ise %11 civarına yükselmesi net göç hızı ile açıklanabilir (Tablo.2-5, Grafik.4-7).

Tablo.2. TRB Bölgesi'ndeki İllerde Nüfusun 2007-2019 Yılları Arasındaki Gelişimi

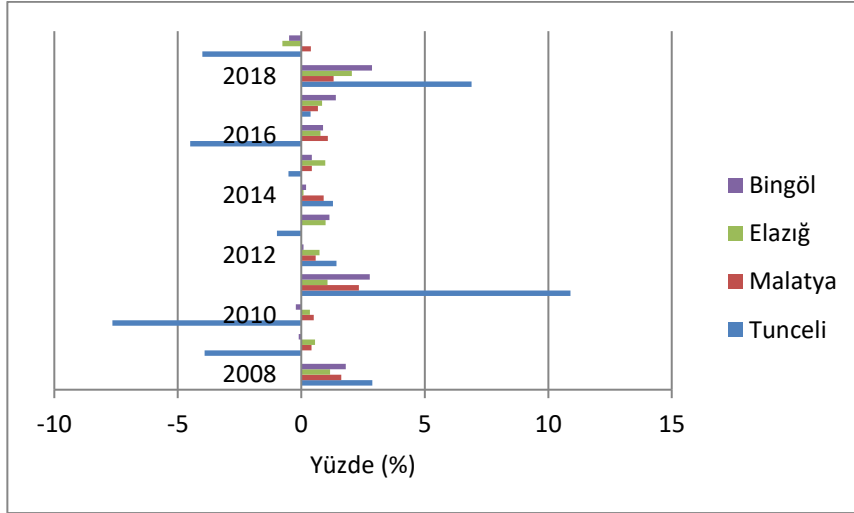
Yıl ar	Bingöl					Elazığ					Malatya					Tunceli				
	Erke k	Kadı n	Topla m Nüfus	Arta n- Azal an	Yill ık Artı ş Hızı (%)	Erke k	Kadı n	Topla m Nüfus	Arta n- Azal an	Yill ık Artı ş Hızı (%)	Erke k	Kadı n	Topla m Nüfus	Arta n- Azal an	Yill ık Artı ş Hızı (%)	Erke k	Kadı n	Topla m Nüfus	Arta n- Azal an	Yill ık Artı ş Hızı (%)
2007	1281 44	1234 08	251.5 52	-	-	2662 84	2749 74	541.2 58	-	-	3579 98	3640 67	722.0 65	-	-	478 93	361 29	84.02 2	-	-
2008	1309 79	1251 12	256.0 91	4539	1,8	2713 30	2762 32	547.5 62	6304	1,16	3667 59	3670 30	733.7 89	1172 4	1,62	497 09	367 40	86.44 9	2427	2,88
2009	1303 75	1253 70	255.7 45	-346	-	2732 12	2774 55	550.6 67	3105	0,56	3682 35	3686 49	736.8 84	3095	0,42	472 90	357 71	83.06 1	-	-
2010	1287 31	1264 39	255.1 70	-575	-	2725 00	2801 46	552.6 46	1979	0,35	3690 49	3715 94	740.6 43	3759	0,51	406 58	360 41	76.69 9	-	-
2011	1346 47	1276 16	262.2 63	7093	2,77	2771 51	2814 05	558.5 56	5910	1,06	3795 63	3783 67	757.9 30	1728 7	2,33	490 16	360 46	85.06 2	8363	10,9
2012	1345 70	1279 37	262.5 07	244	0,09	2795 99	2831 04	562.7 03	4147	0,74	3810 25	3813 41	762.3 66	4436	0,58	499 98	362 78	86.27 6	1214	1,42
2013	1357 39	1297 75	265.5 14	3007	1,14	2820 49	2861 90	568.2 39	5536	0,98	3807 04	3818 34	762.5 38	172	0,02	476 39	377 89	85.42 8	-848	-
2014	1355 29	1304 90	26601 9	505	0,19	2815 83	2871 70	568.7 53	514	0,09	3839 33	3856 11	769.5 44	7006	0,91	479 73	385 54	86.52 7	1099	1,28
2015	1366 01	1305 83	267.1 84	1165	0,43	2855 11	2887 93	574.3 04	5551	0,97	3854 40	3874 64	772.9 04	3360	0,43	481 29	379 47	86.07 6	-451	-
2016	1375 88	1319 72	26956 0	2376	0,88	2879 91	2907 98	578.7 89	4485	0,78	3895 72	3917 33	781.3 05	8401	1,08	451 60	370 33	82.19 3	-	-4,5

201	1391	1341	273.3	3794	1,4	2906	2929	583.6	4882	0,84	3918	3948	786.6	5371	0,68	457	367	82.49	305	0,37
7	82	72	54			92	79	71			69	07	76			81	17	8		
201	1435	1376	281.2	7851	2,87	2966	2989	595.6	1196	2,05	3968	4001	797.0	1036	1,31	491	390	88.19	5700	6,9
8	24	81	05			41	97	38	7		77	59	36	0		18	80	8		
201	1418	1379	279.8	-	-	2934	2976	591.0	-	-	3982	4019	800.1	3129	0,39	460	385	84.66	-	-
9	18	94	12	1393	0,49	15	83	98	4540	0,76	49	16	65			82	78	0	3538	4,01

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz

Grafik.3.TRB1 Bölgesindeki İllerde Nüfusun Gelişimi

Grafik.4.TRB1 Bölgesindeki İllerde Nüfusun Yıllık Artış Hızı (%)

Tunceli 2007-2019 arasında kadın nüfustaki değişim daha dengeli iken erkek nüfustaki artış ve azalışın kadın nüfusa oranla oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin 2008-2009 arasında erkek nüfus 2419 kişi azalırken aynı süreçte kadın nüfus 970 kişi azalmıştır. 2010-2011 yılları arasında ise erkek nüfus 8358 kişi artarken aynı süreçte kadın nüfus 5 artmıştır (Tablo.2). Doğu Anadolu'daki çok sayıda il ve ilçe merkezinde olduğu gibi Tunceli'de de asker sayısının yıllara göre arttırılıp azaltılması, ilde erkek sayısının yıllara göre kadın sayısına nazaran çok fazla değişmesine neden olmuştur (Başbüyük 2005; Canpolat, 2019, Orhan, 2019).

TRB1 Bölgesinde Nüfus Hareketleri

Nüfus hareketleri doğumlar, ölümler ve göçler olmak üzere üçe ayrılır. Herhangi bir yerde nüfus gelişiminin temel unsurları doğumlar ve ölümler olarak kabul edilir (göç alınıp verilmediği düşünüldüğünde). Doğum sayısı, ölüm sayısından fazla olduğunda nüfus artar, tam tersi durumda ise nüfus azalır (Tandoğan, 1998).

Nüfus hareketlerinden üçüncüsü ise göçtür. Göçün çok farklı tanımları yapılmaktadır. Bunlar arasından biri de: Göçü insanların ekonomik, sosyal, siyasal veya doğal afet gibi çeşitli nedenlerden dolayı yaşadığı yeri terk edip başka bir yere kalıcı ya da geçici olarak yerleşmesidir (Keleş, 2012; Doğanay, 2014; Tümertekin ve Özgüç, 2011; Tandoğan, 1998) şeklinde yapılan tanımdır.

Bu çalışmada doğal nüfus artış hızının %1 civarında olduğu, gerçek nüfus artış hızının nispeten az olduğu TRB1 bölgesindeki nüfus hareketlerini incelemek faydalı olacaktır. TÜİK veri tabanına bakıldığında doğumlar ile ölümlere ait en güncel veriler 2009-2018 dönemine ait olup 9 yıllık iken göçe ait veriler 2008-2019 dönemine ait olup 11 yıllık dönemi kapsamaktadır. Eldeki en güncel verilere bağlı olarak bölgede son dönemdeki nüfus hareketleri incelenecektir.

TRB1 Bölgesinde Doğumlar ve Ölüm

TRB1 bölgesinde kaba doğum oranının 2009-2018 arasındaki değişim incelendiğinde bu değer bu değer genellikle azaldığı görülmektedir. 2009 yılında %17,7 olan ham doğum oranı 2013 yılına kadar sürekli olarak azalarak %16,3'e gerilemiştir. 2013-2014 yılları arasında ise ham doğum oranı %16,3'ten %16,9'a çıkmıştır. 2014 yılında %16,9 olan kaba doğum oranı 2018 yılına kadar sürekli olarak azalmış ve %14,9'a inmiştir (Tablo.3, Grafik.5). Bölgede son yıllarda kaba doğum oranının genellikle azaldığı görülmektedir. Bölgede eğitim seviyesinin yükselmesi, sağlık hizmetlerinin gelişmesi ve doğum kontrol yöntemlerine daha fazla başvurma gibi faktörlerin yanı sıra hane halklarının daha az çocuğu tercih etmesi gibi etkenlerin kaba doğum oranının azalmasına neden olduğu söylenebilir (FKA, 2014). Bu durumun uzun vadede bölgede nüfusun yaşlanma sürecini hızlandıracağı söylenebilir.

TRB1 bölgesinde kaba ölüm oranının 2009-2018 arasındaki değişimi incelendiğinde bu değer %5 ile %5,4 arasında değiştiği görülmektedir. 2009 yılında %5 olan kaba ölüm oranı, sonraki yıllarda bazen aynı kalmış,

bazen, azalmış, bazı yıllar ise artarak 2018 yılında %5,1 olmuştur (Tablo.3, Grafik.5).

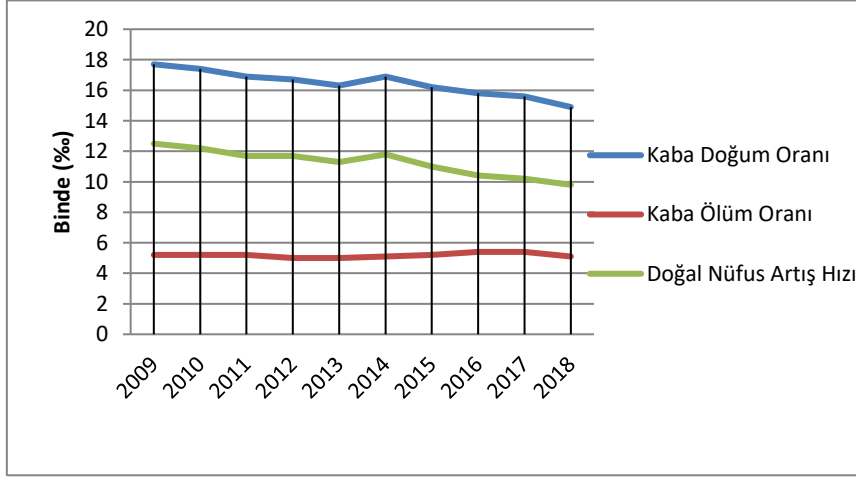
Kaba doğum ve kaba ölüm oranı arasındaki farka denk gelen doğal nüfus artış hızının TRB1 bölgesindeki değişimi incelendiğinde, bu değer 2009 ile 2018 arasında genellikle azaldığı görülmektedir. Nitekim 2009 yılında %12,5 olan nüfusun doğal artış hızı 2018 yılında %9,8'e inmiştir (Tablo.3, Grafik.5). Doğal artış hızının 11 yılda yaklaşık %2,7 oranında azalmasının nedeni özellikle kaba doğum oranının azalmasıdır. Nitekim 2009 yılında %17,7 olan kaba doğum oranının 2018 yılında %14,9'a kadar gerilemesi doğal artış hızının da buna yakın bir oranda azalmasına neden olmuştur (Aynı süreçte kaba ölüm oranı ise %5,2'den %5,1'e inmiş yani %0,1 oranında azalmıştır ve kaba ölüm oranının azalması doğal artış hızını yükselten bir etkidir).

Tablo.3. TRB1 Bölgesinde Kaba Doğum Oranı, Kaba Ölüm Oranı, Doğal Nüfus Artış Hızı ve Toplam Doğurganlık Hızının 2009-2018 Yılları Arasındaki Değişimi

	Kaba Doğum Oranı (%)	Kaba Ölüm Oranı (%)	Doğal Nüfus Artış Hızı (%)	Toplam Doğurganlık Hızı
2009	17,7	5,2	12,5	2,11
2010	17,4	5,2	12,2	2,08
2011	16,9	5,2	11,7	2,05
2012	16,7	5	11,7	2,04
2013	16,3	5	11,3	2,02
2014	16,9	5,1	11,8	2,12
2015	16,2	5,2	11	2,06
2016	15,8	5,4	10,4	2,03
2017	15,6	5,4	10,2	2,02
2018	14,9	5,1	9,8	1,95

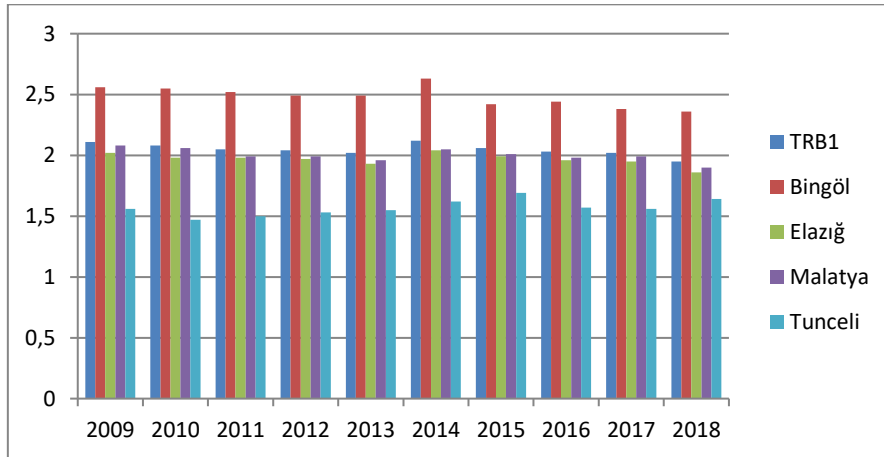
Kaynak: TÜİK verileri (Doğal nüfus artış hızı tarafımızdan hesaplanmıştır).

TRB1 bölgesinde toplam doğurganlık hızının (genel doğurganlık oranının) değişimi de incelenmesi gereken önemli bir konudur. Doğurgan yaş aralığındaki kadınların doğurgan oldukları 15-49 yaş (ya da 19-49 yaş) aralığında doğurdıkları ortalama çocuk sayısı değerine denk gelen toplam doğurganlık hızı, demografik açıdan önemli bir veridir. Zira bu değer 2,06'nın (kabaca 2,1'in) altına inmesi, nüfusun kendini yenileyemediği yani yaşlanmaya başladığı anlamına gelmektedir. Bu değer 3'ün üzerinde olması ise nüfusun hızla arttığı ve ikiye katlanma süresinin kısa olduğu anlamına gelmektedir (Tümertekin & Özgüç, 2011; Tandoğan, 1998).

Grafik.5. TRB1 Bölgesi'nde Kaba Doğum ve Kaba Ölüm Oranı ile Doğal Artış Hızının 2009-2018 Yılları Arasındaki Değişimi

TRB1 bölgesinde 2009 yılında 2,11 olan toplam doğurganlık hızının sonraki yıllarda genellikle azaldığı (sadece 2014'te bir önceki yıla göre bir artış yaşanmıştır) görülmektedir. Nitekim 2009'da 2,11 olan değer 2013'te 2,02'ye inmiş, 2014'te 2,12'ye çıkmış, 2016'da 2,3'e ve 2018'de de 1,95'e kadar inmiştir (Tablo.3, Grafik.5). TRB1 bölgesinde toplam doğurganlık hızı 9 yılda genellikle azalmıştır. Bölgede 2009 yılında 2,6 olan kırılma eşiğinin üzerinde olan toplam doğurganlık hızının, günümüzde bu değer altına indiği görülmektedir. Yani TRB1 bölgesinde yakın gelecekte doğumlar hızla artmaz ise toplam doğurganlık hızı daha da düşecek ve nüfus kendini yenileyemeyecek, tam tersi hızlı yaşlanma sürecine girecektir.

Grafik.6. TRB1 Bölgesinde ve Bölge İllerinde Toplam Doğurganlık Hızının (Genel Doğurganlık Oranının) 2009-2018 Yılları Arasındaki Değişimi**Tablo.4.** TRB1 Bölgesindeki İllerde Kaba Doğum Oranı, Kaba Ölüm Oranı, Doğal Nüfus Artış Hızı ve Toplam Doğurganlık Hızının 2009-2018 Yılları Arasındaki Değişimi

Yıllar	Ham (Kaba) Doğum Oranı Binde (‰)				Ham (Kaba) Ölüm Oranı Binde (‰)			
	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli
2009	21,8	17,3	17,3	11,2	4,8	5,1	5,3	6,1
2010	22	16,8	16,9	10,9	4,7	5,2	5,2	6,9
2011	21,5	16,6	16,3	11,1	5,1	5,1	5,2	6,2
2012	21,2	16,2	16,1	10,7	4,5	5	5,2	5,6
2013	21,2	15,7	15,7	11,1	4,3	5,1	5,1	6,1
2014	22,3	16,4	16,1	12	4	5,3	5,2	6,4
2015	20,6	15,7	15,6	12,5	3,9	5,4	5,3	6,5
2016	20,5	15,3	15,1	11,6	4,2	5,7	5,5	7,2
2017	20,1	15,1	15	11,3	4	5,6	5,6	7,1
2018	19,9	14,2	14,1	11,7	3,9	5,2	5,3	6,4
2019	18,9	13,4	13,2	11,9	4,8	5,1	5,3	6,1
Yıllar	Doğal Nüfus Artış Hızı Binde (‰)				Toplam Doğurganlık (Genel Doğurganlık Oranı) Hızı			
	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli
2009	17	12,2	12	5,1	2,56	2,02	2,08	1,56
2010	17,3	11,6	11,7	4	2,55	1,98	2,06	1,47
2011	16,4	11,5	11,1	4,9	2,52	1,98	1,99	1,5
2012	16,7	11,2	10,9	5,1	2,49	1,97	1,99	1,53
2013	16,9	10,6	10,6	5	2,49	1,93	1,96	1,55
2014	18,3	11,1	10,9	5,6	2,63	2,04	2,05	1,62
2015	16,7	10,3	10,3	6	2,42	1,99	2,01	1,69
2016	16,3	9,6	9,6	4,4	2,44	1,96	1,98	1,57
2017	16,1	9,5	10,6	4,2	2,38	1,95	1,99	1,56
2018	16	9	8,8	5,3	2,36	1,86	1,9	1,64
2019	14,1	8,3	7,9	5,8	2,26	1,78	1,8	1,69

Kaynak: TÜİK verileri (Doğal nüfus artış hızı tarafımızca hesaplanmıştır).

TRB1 bölgesinde kaba doğum, kaba ölüm, doğal artış hızı ve toplam doğurganlık hızı illere göre önemli farklılıklar göstermektedir. 2009 yılında Bingöl'de ‰21,8 olan kaba doğum oranı, Elazığ ve Malatya'da ‰17,3 Tunceli'de ise ‰11,2'ydi. 2009-2019 döneminde bölgedeki üç ilde kaba doğum oranı azalırken Tunceli'de ise bu değer artmıştı (Tablo.4, Grafik.6). Bölge illerinden Bingöl'de 2009'da ‰21,8 olan kaba doğum oranı 2019'a gelindiğinde ‰18,9'a inmiş, aynı süreçte Elazığ'da söz konusu değer ‰17,3'ten ‰13,4'e; Malatya'da ise ‰17,3'ten ‰13,2'ye inmiştir. Tunceli'de ise 2009'da ‰11,2 olan kaba doğum oranı sonraki yıllarda artış

ve azalışlar yaşamış ve 2019'da %11,9'a çıkmıştır (Tablo.4, Grafik.6). Bölgedeki üç ilde son 10 yılda kaba doğum oranı hızla azalırken Tunceli'de ise bu değer bir miktar artmıştır.

TRB1 bölgesinde kaba ölüm oranı da illere göre farklılık göstermektedir. 2009'da Bingöl'de %4,8 olan kaba ölüm oranı, Elazığ'da %5,1; Malatya'da %5,3 ve Tunceli'de ise %6,1'di (Tablo.4, Grafik.6). Bölgede Bingöl kaba ölüm oranının en düşük olduğu il iken Tunceli bu değer en yüksek olduğu ildi. TRB1 bölgesindeki illerde 2009-2019 arasında kaba ölüm oranında artış ve azalışlar olmakla birlikte söz konusu değerler illerde dönemin başı ve sonu arasında değişmediği görülmektedir.

Kaba doğum ve kaba ölüm arasındaki farka denk gelen doğal artış hızının 2009-2019 yılları arasında TRB1 bölgesindeki illerde farklılık gösterdiği ve yıllara bağlı olarak tüm illerde bu değerler değişim gösterdiği görülmektedir. 2009'da Bingöl'de %17 olan doğal artış hızı Elazığ'da %12,2; Malatya'da %12 ve Tunceli'de ise %5,1'di. 2019 yılına gelindiğinde bölgedeki üç ilde azalan nüfusun doğal artış hızı, Tunceli'de ise 10 yıl öncesine göre artmıştır. 2009'da Bingöl'de %17 olan nüfusun doğal artış hızı, 2019 yılına gelindiğinde %14,1'e düşmüştü. Aynı süreçte Elazığ'da %12,2'den %8,3'e, Malatya'da ise %12'den %7,9'a düşen nüfusun doğal artış hızı, Tunceli'de ise %5,1'den %5,8'e çıkmıştır (Tablo.4, Grafik.6). Bölge illerinde 10 yılda kaba ölüm oranı çok fazla değişmemiştir. Ancak diğer illerde 10 yılda kaba doğum oranının düşmesinden dolayı azalan doğal artış hızı, Tunceli'de ise kaba doğum oranının yükselmesine bağlı olarak artmıştır.

TRB1 Bölgesinde ve Bölge İllerinde Net Göç ve Net Göç Hızı

TRB1 bölgesi genel olarak göç veren bir bölgedir. Bu nedenle bölge çoğu yıl aldığından daha fazla göç vermektedir. Buna bağlı olarak bölgede net göç çoğu yıl eksi değerler almaktadır (FKA, 2014). Ayrıca Türkiye'de hükümetin 2013-2015 yılları arasındaki uyguladığı çözüm süreci boyunca, KCK'nın baskısı nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde dışarıya yönelik göçler artmıştır (Coşkun, 2015; Köse 2017). Bu nedenle bölgede verilen göçün fazla olmasından dolayı zaten çoğu yıl eksi olan net göç hızının çözüm sürecinde daha da arttığı söylenebilir.

TRB1 bölgesinde 2008-2018 yılları arasında 2018 hariç diğer yılların tamamında net göç eksi değerler almıştır. 2008 yılında -6271 olan net göç 2017'ye kadar tüm yıllarda eksi değerler almış ve -2960 ile -11356 arasında değişmiştir. 2018 yılında ise TRB1 bölgesi verdiği kadar fazla

göç almış ve bu nedenle net göç hızı 16342 olmuştur. 2019 yılında ise bölgede net göç -17572 olmuştur (Tablo.5).

TRB1 bölgesindeki illerde de 2008-2019 arasında net göç genellikle eksi değerler almıştır. Bingöl'de 2008'de -1215 olan net göç 2012'ye kadar eksi değerler almaya devam etmiş ve -1490 ile -3740 arasında değişmiştir. 2013'te ise Bingöl'de net göç 28 olmuştur. 2014 ile 2016 arasında da adı geçen ilde net göç eksi değerler almış ve -901 ile -3452 arasında değişmiştir. 2017 ve 2018'de ise Bingöl'de net göç hızı artı değerler almış ve sırasıyla 38 ve 3554 olmuştur. 2019'da ise ilde net göç hızı tekrar eksi değer almış ve -3613 olmuştur (Tablo.5). Bingöl'ün fazla göç veren bir il olması, bu ilde net göçün çoğu yıl eksi değerler almasına neden olmuştur (Hegem Vakfı, 2016).

Elazığ'da 2008'de -3519 olan net göç 2012 yılına kadar eksi değerler almaya devam etmiş ve -1236 ile -3887 arasında değişmiştir. 2013'te ise ilde net göç 130 olmuştur. 2014'te Elazığ'da net göç -4438 iken 2015'te 471 olmuştur. 2016 ve 2017'de de net göç eksi değerler almış ve sırasıyla -1529 ve -1648 olmuştur. 2018'de ise ilde net göç hızı 5794 olmuş, 2019'da ise tekrar eksi değer almış ve -8905 olmuştur (Tablo.5). Bingöl gibi Elazığ'ın fazla göç vermesi 2008-2019 arasında net göçün bu ilde çoğu yıl eksi değerler almasına neden olmuştur (Hegem Vakfı, 2016; Hegem Vakfı, 2017b).

Malatya'da 2008-2010 yılları arasında net göç eksi değerler almış ve -2330 ile -5611 arasında değişmiştir. 2011'de ise ilde net göç 3410 olmuştur. 2012 ile 2015 yılları arasında ilde net göç hızı yine eksi değerler almış ve -2191 ile -7318 arasında değişmiştir. 2016'da ise ilde net göç artı değer almış ve 164 olmuştur. Malatya'da net göç 2017'de eksi 2018'de artı ve 2019'da yine eksi değer almıştır. İlde 2017'de net göç -699 iken 2018'de 1667, 2019'da ise -3392 olmuştur (Tablo.5). Daha önce incelenen iki il gibi Malatya'da da net göçün verilen göçün alınan göçten fazla olmasından dolayı çoğu yıl eksi değerler aldığı görülmektedir (BİLSAM, 2011; Hegem Vakfı, 2017a).

Tunceli'de 2008-2019 arasında net göç hızının TRB1 bölgesindeki diğer illere göre daha fazla değiştiği görülmektedir. 2008'de ilde 793 olan net göç 2009'da -2105, 2010'da 142, 2011'de -232 ve 2012'de ise -233 olmuştur. 2013'de Tunceli'de net göç 2846 olmuş, 2014'te de 476 olmuş yani üst üste iki yıl artı değerler almıştır. 2015 ile 2017 yılları arasında ise ilde net göç eksi değerler almış ve -651 ile -2209 arasında değişmiştir. 2018'de bölgedeki diğer illerde olduğu gibi Tunceli'de de net göç artı değer almış ve 5327 olmuştur. 2019'da diğer iller gibi adı geçen ilde net göç eksi değer

almış ve -1662 olmuştu (Tablo.5, Grafik.7). Tunceli’de 2008-2019 arasında net göçün diğer bölge illerine göre daha fazla sayıda yılda artı değerler aldığı görülmektedir. İl genel olarak göç vermektedir (Hegem Vakfı, 2015). Fakat asker ve memur gelişine ve son yıllarda yurt dışından gelip ya da yurt içinde büyük şehirlerden gelip ildeki kırsal yerleşmelere ya da il merkez ile ilçe merkezlerine yerleşmelerden dolayı Tunceli’de bazı yıllara net göç artı değerler almaktadır.

TRB1 bölgesinde net göçün toplam nüfusa oranlanması ile elde edilen net göç hızının da çoğu yıl eksi değerler aldığı görülmektedir. 2008-2019 döneminde ilde 2018 yılı hariç tüm yıllarda net göç hızının eksi değerler aldığı görülmektedir. 2008-2019 arasında bölgede net göç hızı ‰-9,96 ile ‰9,32 arasında değişmiştir (Tablo.5, Grafik.7).

Bölgedeki illerde de net göçün çoğu yıl eksi değerler almasından dolayı net göç hızı da eksi değerler almıştır. Bingöl’de 2008-2019 arasında 2013, 2017 ve 2018 hariç diğer tüm yıllarda net göç hızı eksi değerler almıştır. İlde 11 yıllık dönemde net göç hızı ‰ -14,52 ile ‰12,72 arasında değişmişti (Tablo.5, Grafik.7).

Elazığ’da 2008-2019 arasındaki 11 yıllık dönemde 2013, 2015 ve 2018 yılları hariç net göç hızının eksi değerler aldığı görülmektedir. İlde 11 yıllık süreçte net göç hızı yıllara göre ‰-14,95 ile ‰9,77 arasında değişmişti (Tablo.5, Grafik.7).

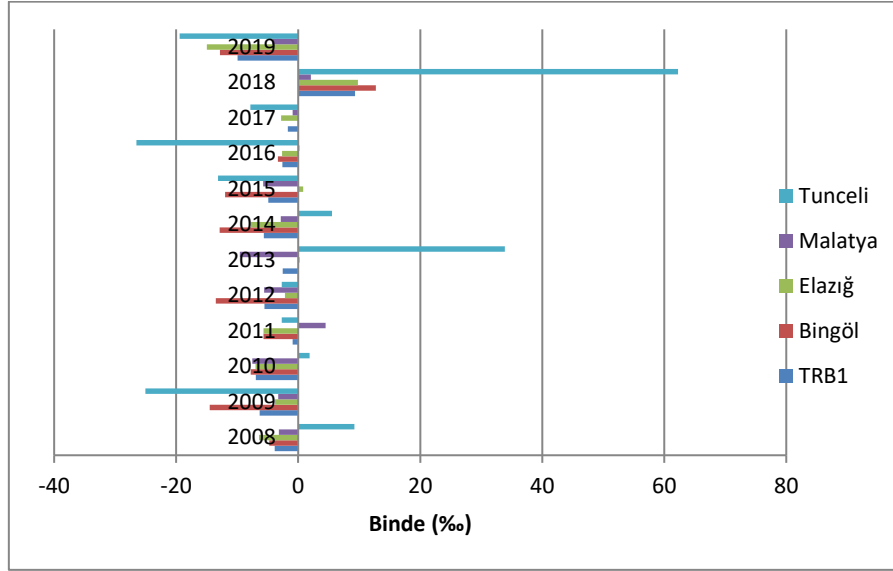
Malatya’da ise 2008-2019 arasında 2011, 2016 ve 2018 yıllarında artı değerler alan net göç hızı diğer yıllar ise eksi değerler almıştı. İlde 11 yılda net göç hızı ‰-9,55 ile ‰4,51 arasında değişmişti (Tablo.5, Grafik.7).

Tablo.5. TRB1 Bölgesinin ve Bölgedeki İllerin 2008-2019 Yılları Arasındaki Net Göç ve Net Göç Hızı Verileri

Yıl	Net Göç					Net Göç Hızı Binde (‰)				
	TR B1	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli	TR B1	Bingöl	Elazığ	Malatya	Tunceli
2008	-	-	-	-2330	793	-	-4,73	-6,41	-3,17	9,22
2009	-	-	-	-2402	-2105	-	-	-3,81	-3,25	-
2010	-	-	-	-5611	142	-	-7,79	-7,01	-7,55	1,85
2011	-	-	-	3410	-232	-0,9	-5,67	-5,7	4,51	-2,72
2012	-	-	-	-4275	-233	-	-	-2,19	-5,59	-2,7
2013	-	28	130	-7318	2846	-	0,11	0,23	-9,55	33,88
2014	-	-	-	-2191	476	-	-	-7,77	-2,84	5,52
2015	-	-	471	-4443	-1137	-	-	0,82	-5,73	-
2016	-	-901	-	164	-2209	-	-3,34	-2,64	0,21	-

201	-	38	-	-699	-651	-	0,14	-2,82	-0,89	-7,86
201	1634	3554	5794	1667	5327	9,32	12,7	9,77	2,09	62,28
201	-	-	-	-3392	-1662	-	-	-	-4,23	-

Kaynak: TÜİK verileri.

Grafik.7. TRB1 Bölgesi'nin 2008-2019 Yılları Arasındaki Net Göç Hızı

Tunceli ise 2008-2019 arasında net göç hızı bazı yıllara çok yüksek değerlere çıkan bazı yıllar ise çok düşük değerlere inen bir il olarak dikkat çekmektedir. İlde 2008-2019 arasında 2008, 2010, 2013, 2014 ve 2018 yılları arasında net göç hızı artı değerler almış diğer yıllar ise eksi değerler almıştır. İlde 11 yılda net göç hızı % -26,52 ile %62,28 arasında değişmişti (Tablo.5, Grafik.7). Nüfus gelişimi kısmında detaylı olarak açıklandığı gibi ilde bazen bir yıl arayla erkek sayısı 8350 civarında değişirken aynı süreçte kadın sayısının 5 sayı değişmesi asker sayısının il nüfusunun artış ve azalışında önemli bir etken olduğunu göstermektedir (Tablo.1). Bu etken ve sivililerin ilden göçü ve ile göçü Tunceli'de net göç hızının kısa süreler içinde çok fazla değişmesine neden olmuştur denebilir.

TRB1 Bölgesinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı İle Bağımlılık Oranı

Yaş ve cinsiyet yapısı nüfusun önemli nitelikleri arasındadır. Yaş yapısı yapılacak istihdam ve kalkınma planları açısından son derece önemli olduğu gibi eğitim, sağlık ve bakım hizmetlerinin planlamasında da kritik öneme sahip bir değişkendir. Nüfusun cinsiyet yapısı da toplum kalkınması ve istihdam planı yapılırken göz önünde bulundurulur. Kadınların yoğun

olarak çalıştığı iş kolları için kadın iş gücü, nüfus artışı için (doğurganlık açısından) doğurgan yaştaki kadın sayısı kritik önem sahiptir. Genç nüfusun fazla olduğu yerlerde işgücü de fazladır. Yaşlı nüfusun fazla olması ise işgücünün az olduğu anlamına gelir. Yine bir yerde 15-64 yaş aralığındaki nüfusun fazla olması, kalkınmayı olumlu etkilerken (istihdam oluşturulduğu takdirde) 0-14 ve 65+ yaş gruplarının fazla olması ise kalkınmayı yavaşlatan bir etkidir.

TRB1 Bölgesinde Nüfusun Yaş Yapısının Değişimi

TRB1 bölgesinde nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı incelenirken önce bu değerlerin 2007 yılındaki durumu daha sonra 2019'daki durumu incelenecek ve en sonunda ise 2007 ile 2019 yılları ait veriler karşılaştırılarak değişim ortaya çıkarılacaktır.

TRB1 bölgesinde 2007 yılında nüfusun dar aralıklı yaş yapısı incelendiğinde 20-24 yaş grubunun toplam nüfus içinde %9,84'le en büyük paya sahip yaş grubu olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu %9,69'la 10-14 yaş grubu ve %9,42'yle 5-9 yaş grubu takip etmekteydi. 2007 yılında bölgede nüfusun dar aralıklı yaş yapısı incelendiğinde kabaca 20-24 yaş grubundan tabana ve taban doğru gidildikçe yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payının azaldığı söylenebilir. Özellikle tabana doğru gidildikçe daralma veya diğer bir ifade ile 0-4 yaş grubundan 20-24 yaş grubuna doğru gidildikçe yaş grubunun payının artması (15-19 yaş grubunu göz ardı edersek) bölgede son 30 yılda doğurganlığın azaldığını göstermektedir (Tablo.6).

Yukarıda TRB1 bölgesinde nüfusun 2007 yılındaki dar aralıklı yaş yapısı toplam nüfus bazında incelenmiştir. Ancak dar aralıklı yaş yapısı cinsiyete göre incelendiğinde bazı küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. Her iki cinsiyette de 20-24 yaş grubu en fazla orana sahip olup bu yaş grubundan aşağı ve yukarı doğru gidildikçe ilgili yaş grubunun toplam nüfus içindeki payında azalma meydana gelmektedir. Fakat yaş gruplarına göre (aynı yaş grubunda) kadınların kadın nüfus içindeki payı ile erkeklerin erkek nüfus içindeki payı farklılık göstermektedir. Örneğin erkek nüfusta 20-24 yaş grubunun oranı %10,5 iken bu yaş grubundaki kadın oranı %9,1'dir (Tablo.6). 20-24 yaş grubunda bölgedeki askeri birliklerde görev yapan çok sayıda askerin olması, bu yaş grubunun erkek nüfus içindeki payının fazla olmasına neden olmuştur. Aynı etken kadın nüfus için söz konusu değildir. Öte yandan ileri yaşlarda ise aynı yaş grubunda genellikle kadın nüfusu oranının erkek nüfusa oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin

60-64 yaş grubunda erkek oranı %5,51 iken aynı yaş grubunda kadın oranı %2,93'tür. Yine 75-79 yaş grubundaki erkek oranı %4,42 iken aynı yaş grubundaki kadın oranı %7,83'tür (Tablo.6). Tüm dünyada olduğu ülkemizde de ileri yaşlarda kadın nüfus daha fazladır. Ayrıca ileri yaşlardaki kadın nüfusun kadın nüfus içindeki payı da yüksek olup aynı zamanda ileri yaşlardaki kadınların toplam nüfus içindeki payları da daha yüksektir.

Tablo.6. TRB1 Bölgesinde Nüfusun 2007 ve 2019 Yıllarındaki Dar Aralıklı Yaş Yapısı

Yıllar	2007						2019					
	Yaş Grubu	Erkek	%	Kadın	%	Toplam	%	Erkek	%	Kadın	%	Toplam
0-4	68581	8,6	64813	8,1	133394	8,3	67249	7,6	63324	7,2	130573	7,4
5-9	77324	9,7	73312	9,2	150636	9,4	69464	7,9	66054	7,5	135518	7,7
10-14	78875	9,9	76130	9,5	155005	9,7	70346	8	67146	7,7	137492	7,8
15-19	76585	9,6	73703	9,2	150288	9,4	71644	8,1	68387	7,8	140.031	8
20-24	84371	10,	73052	9,1	157473	9,8	78421	8,9	73242	8,4	151.663	8,6
25-29	74533	9,3	74087	9,3	148620	9,3	68777	7,8	65015	7,4	133.792	7,6
30-34	62391	7,8	63266	8	125657	7,9	65651	7,5	64428	7,4	130.079	7,4
35-39	53039	6,6	53335	6,7	106374	6,7	66251	7,5	66390	7,6	132.641	7,6
40-44	48757	6,1	49345	6,2	98102	6,1	59616	6,8	59717	6,8	119.333	6,8
45-49	39775	5	39946	5	79721	5	56904	6,5	58940	6,7	115.844	6,6
50-54	35670	4,5	36814	4,6	72484	4,5	47683	5,4	45551	5,2	93.234	5,3
55-59	27070	3,4	29695	3,7	56765	3,6	44729	5,1	45712	5,2	90.441	5,2
60-64	20147	2,5	23426	2,9	52573	3,3	36981	4,2	36643	4,2	73.624	4,2
65-69	18145	2,3	21468	2,7	39613	2,5	27539	3,1	30159	3,4	57.698	3,3
70-74	16133	2	16387	2,1	32520	2	20063	2,3	25191	2,9	45.254	2,6
75-79	11412	1,4	14650	1,8	26062	1,6	13259	1,5	17281	2	30.540	1,7
80-84	5356	0,7	9146	1,1	14502	0,9	8199	0,9	11769	1,3	19.968	1,1
85-89	1455	0,1	3807	0,5	5262	0,3	5532	0,6	7133	0,8	12.665	0,7
90+	700	0,1	2226	0,3	2926	0,2	1256	0,1	4089	0,5	5345	0,3
Toplam	800.319	100	798.578	100	1.598.897	100	879.564	100	876.171	100	1.755.735	100

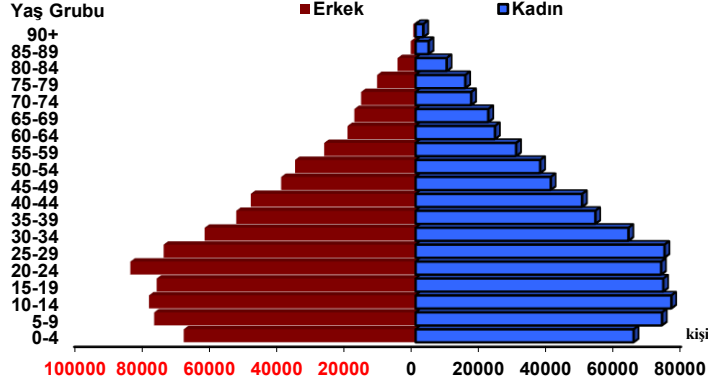
Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

TRB1 bölgesinde nüfusun dar aralıklı yaş yapısının 2019'daki durumu 2007 yılı ile hemen hemen aynıydı. 2007'de olduğu gibi 2019'da da en büyük paya sahip yaş grubu 20-24 yaş grubuydu ve bu yaş grubundan tabana ve tavana doğru gidildikçe yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payları azalmaktaydı. Fakat dikkat çeken önemli bir detay 2019'da alt yaş gruplarının toplam nüfus içindeki paylarının 2007'ye göre azalmış olmasıdır. Örneğin 2007'de 0-4 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı %8,1 iken 2019'da bu oran %7,4'e inmişti. Benzer şekilde 5-9 yaş grubunun payı

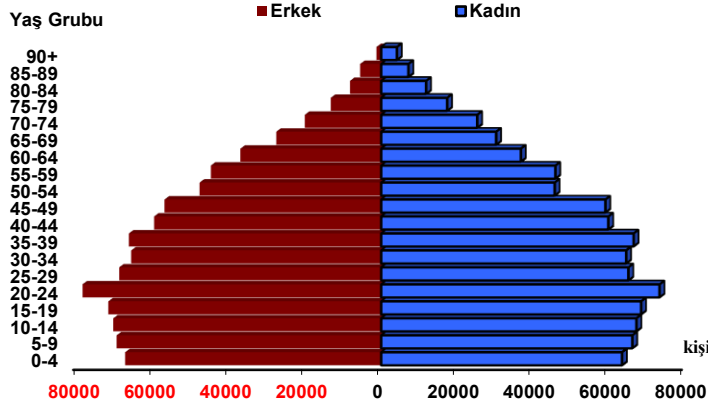
%9,4'ten %7,7'ye; 10-14 yaş grubunun payı % 9,7'den %7,8'e ve 15-19 yaş grubunun payı da % 9,4'ten %8'e inmişti. Buna karşın 2019'da 2007'ye göre 35-39 yaş grubundan itibaren yukarı doğru gidildikçe yaş gruplarının payının yükseldiği görülmektedir. Örneğin 35-39 yaş grubunun 2007'deki payı %6,7 iken 2019'da bu pay %7,6'ya çıkmış, 55-59 yaş grubunun payı %3,6'dan %5,2'ye çıkmış ve 65-69 yaş grubunun payı da %2,5'ten %3,3'e çıkmıştı (Tablo.6). Bu veriler aslında 2007 ile 2019 yılları arasında nüfusun giderek yaşlandığını göstermektedir. Çünkü 30-34 ve daha alt yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı azalmış buna karşın 35-39 ve daha yukarı yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı ise artmıştır.

2019 yılında TRB1 bölgesinde nüfusun dar aralıklı yaş yapısı cinsiyete göre incelendiğinde erkek ve kadın nüfusta yaş gruplarına göre payların, toplam nüfusa paralel olduğu görülmektedir. Her iki cinsiyette de en büyük paya sahip yaş grubu 20-24 olup erkeklerde oran kadınlardan daha fazlaydı. Yukarıda toplam nüfusta değinilen 30-34 yaş grubu ve daha alt yaş gruplarının oranının 12 yılda azalması ve 35-39 ve daha üst gruplarının toplam nüfus içindeki oranının artması durumu, her iki cinsiyet için de söz konusudur. Fakat yukarıda 2007 yılında 30-34 yaş grubundan itibaren kadınların aynı yaş grubundaki payı erkeklere göre daha yüksekken 2019'da bu durum 35-39 yaş grubunda meydana gelmiştir. Bu da 12 yılda 30-34 ve daha küçük yaş gruplarında kadınların daha hızlı arttığı şeklinde yorumlanabilir (doğuşta cinsiyet oranının düşmesi yani erkeklerin kadınlara olan oranının düşmesi şeklinde).

TRB1 bölgesinin 2007 ve 2019 yıllarına ait nüfus piramitleri incelendiğinde 12 yılda söz konusu grafiklerin belli bir değişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Her iki piramitte de 20-24 yaş grubundan aşağı ve yukarı doğru daralma olduğu dikkat çekmektedir. Ancak iki piramit arasındaki en önemli fark 2007 yılında 20-24 yaş grubundan 90+ yaş grubuna kadar olan daralma daha keskin iken 2019'da bu daralmanın daha tedrici olmasıdır (Grafik.8-9). Yani 2019'da piramidin 20-24 yaş grubundan daha yukarıda olan kısmı daha şişkin hale gelmiştir. Bu da yukarıda da değinildiği bölgede 12 yılda nüfusun yaş ortalamasının yükselmesinde kaynaklanmaktadır.

Grafik.8. TRB1 Bölgesi'nin 2007 Yılındaki Nüfus Piramidi

Grafik.9. TRB1 Bölgesi'nin 2019 Yılındaki Nüfus Piramidi

TRB1 bölgesindeki illerin nüfusun 2007 yılındaki dar aralıklı yaş yapısı incelendiğinde iller arasında önemli farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Bingöl'de 0-4 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı %10,2 iken bu değer Malatya'da %8,3; Elazığ'da %8 ve Tunceli'de ise sadece %5,3'tü. 5-9 yaş grubunun adı geçen illerdeki oranı sırasıyla %11,2; %9,4 %9,2 ve %5,9 iken 10-14 yaş grubunun oranı da Bingöl'de %11,2; Malatya'da ve Elazığ'da %9,6 ve Tunceli'de %6,4'tü (Tablo.7). Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesindeki illerden Bingöl'de çocuk nüfus oranı diğerlerine göre daha yüksekti. Elazığ ve Malatya'da Bingöl'e göre daha düşük olan çocuk nüfus oranı, Tunceli'de ise diğer 3 ile göre oldukça düşüktü. Bu veriler Bingöl'de toplam doğurganlık hızının halen diğer 3 ile

göre daha yüksek olduğunu, Tunceli’de ise çok düşük olduğunu göstermektedir.

0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarında olduğu gibi 15-19, 20-24, 25-29 ve 30-34 yaş gruplarında Bingöl’deki pay, Elazığ ve Malatya’ya göre oldukça yüksekti. Tunceli’de ise 20-24 ve 25-29 yaş gruplarının payının diğer 3 ile göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Tunceli’deki asker sayısının il toplam nüfus içinde önemli bir paya sahip olması ile ilgilidir. Nitekim ilde 20-24 yaş grubunda 3099 kadın varken aynı yaş grubundaki erkek sayısı 12221’dir (Tablo.7). Yani erkek sayısı kadın sayısının yaklaşık 4 katıdır. Bu nedenle adı geçen ilde 20-24 yaş grubundaki erkeklerin ildeki erkek nüfus içindeki payı %25,5’ti. Yani ildeki erkeklerin dörtte biri 20-24 yaş grubunda yer almaktadır. Oysa ilde 20-24 yaş grubundaki kadınların kadın nüfusu içindeki payı %8,6’ydi. Erkek nüfusun etkisi ile 20-24 yaş grubunda olanların toplam nüfus içindeki payı da %18,2’ydi. 25-29 yaş grubunda da erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

35-39 yaş ve daha üzerindeki yaş gruplarının illerin nüfusu içindeki payı incelendiğinde yukarıdaki durumun tersi söz konusudur. Yani Bingöl’de oran diğer illere göre genellikle daha düşüktü. Örneğin 35-39 yaş grubunda olanların il nüfusuna oranı Bingöl’de %5,8 iken bu oran Elazığ ve Malatya’da %6,8; Tunceli’de ise %6,7’ydi. Bingöl’de 40-44 yaş grubundakilerin payı %5,1 iken bu oran Elazığ ve Malatya’da %6,4; Tunceli’de ise %5,5’tir. 60-64 yaş grubundakilerin payı Bingöl’de %2, Elazığ’da %2,8; Malatya’da %2,9 ve Tunceli’de ise %2,7’iydi. 70-74 yaş grubunda olanların payı Bingöl’de %1,4; Elazığ ve Malatya’da %2,1 ve Tunceli’de ise %3,1’di (Tablo.7).

Yukarıda detaylı bir şekilde açıklandığı gibi küçük yaş gruplarının payı doğurganlığın fazla olduğu Bingöl’de diğer illere göre daha yüksekken ileri yaşlarda ise tam tersi bir durum söz konusudur. Özellikle Tunceli küçük yaş gruplarında diğer illere göre çok daha düşük olan oranlarla dikkat çekmektedir. İleri yaşlardaki nüfus ise Tunceli’de diğer illere göre toplam nüfus içinde daha büyük orana sahiptir.

2007 yılında TRB1 bölgesindeki illerde dar aralıklı yaş yapısının ildeki durumu incelendiğinde, iller arasında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Bingöl’de 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının %11,2 ile en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Adı geçen ilde belirtilen yaş gruplarından tabana ve tavana doğru gidildikçe yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı azalmaktadır (Tablo.7).

2007 yılında Elazığ ve Malatya’da toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubu %9,6 ile 10-14 yaş grubuydu. Bu yaş grubundan tabana ve tavana doğru gidildikçe yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı azalmaktaydı (Elazığ’da 15-19 yaş grubunun 20-24 yaş grubundan az olmasını göz ardı edersek) (Tablo.7).

Tunceli’de ise 2007 yılında toplam nüfus içinde en büyük orana sahip yaş grubu %18,2 ile 20-24 yaş grubuydu. Bu yaş grubunu %11’lik oranla 25-29 yaş grubu izlemekteydi. Bu iki yaş grubunun il nüfusunda en büyük paylara sahip olması, yukarıda da değinildiği gibi tesadüfi olmayıp asker nüfustan kaynaklanmaktadır. İlde belirtilen yaş gruplarından tabana ve tavana doğru gidildikçe yaş gruplarının payı azalmaktaydı (Tablo.7).

2019 yılında TRB1 bölgesindeki illerin dar aralıklı yaş yapısı incelendiğinde 2007 yılıyla benzerliklerin olduğu görülmektedir. Bölge illerinden Bingöl’de 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının il nüfusu içindeki payları sırasıyla %9,3; %8,9 ve %8,5 olup diğer illere göre oldukça yüksekti. 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının oranı Elazığ’da sırasıyla %7,1; %7,5 ve %7,6 iken Malatya’da ise %7,2; %7,8 ve %8,1’di. Tunceli’de ise belirtilen yaş gruplarının oranı 2007 yılında olduğu gibi 2019’da da diğer 3 ile göre oldukça düşük olup sırasıyla %5,8; %4,8 ve %4,2’ydi. Verilerden de anlaşılacağı TRB1 bölgesindeki Bingöl’de toplam doğurganlık hızı diğer illerden daha yüksektir. Tunceli ise toplam doğurganlık hızının en düşük olduğu ildir.

2007 yılında olduğu gibi 2019’da da bölge illerinde 35-39 yaş grubundan itibaren ilgili yaş grubunun il nüfusu içindeki payı 0-4’ten 30-34 yaş gruplarına göre tersi bir durum göstermektedir. Örneğin Bingöl’de 35-39 yaş grubu il nüfusunun %7,4’nü oluştururken Elazığ, Malatya ve Tunceli’de ise bu yaş grubunun oranı %7,6’ydi. 50-54 yaş grubunun oranı Bingöl’de %4,1 iken Elazığ’da %5,6; Malatya’da %5,5 ve Tunceli’de %5,4’tü. 60-64 yaş grubunun oranı Bingöl’de %3,1 iken Elazığ’da %4,4; Malatya’da %4,3 ve Tunceli’de ise %5,5’ti. 70-74 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payları Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinde sırasıyla %1,9; %2,6; %2,7 ve %3,6’ydi (Tablo7-8).

Verilerden de anlaşılacağı üzere Tunceli’de yaş grubu arttıkça ilgili yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı diğer illere göre daha yüksek çıkmaktadır. Bu da adı geçen ilde toplam doğurganlık hızının diğer illere göre daha düşük olduğunu ve nüfusun daha yaşlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tunceli ile diğer 3 il arasındaki farklılık Elazığ ve Malatya ile Bingöl

arasında da söz konusudur. Çocuk nüfusta Bingöl'ün payı yüksekken orta ve ileri yaşlarda Elazığ ve Malatya'nın payı daha yüksektir.

Öte yandan 2007 yılında Bingöl, Elazığ ve Malatya'da toplam nüfus içindeki payı en yüksek yaş grubu 10-14 iken Tunceli'de 20-24'tü (Tablo.7). 2019'da ise Bingöl ve Elazığ'da toplam nüfus içinde en yüksek paya sahip yaş grubu 20-24 iken Malatya'da 10-14 yaş grubu, Tunceli'de ise 25-29 yaş grubu olmuştu. 2019'da Elazığ ve Bingöl'de doğurganlığın azalması ve asker nüfusun etkisi ile toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubunun 10-14 değil de 20-24 olduğu görülmektedir. Malatya'da 12 yılda en fazla paya sahip yaş grubu değişmemiştir. Fakat 10-14 yaş grubunun payı %9,6'dan %8,1'e düşmüştür (Tablo.8).

Tunceli'de 2007'de en büyük paya sahip yaş grubu 20-24 iken 2019'da bu yaş grubu 25-29 olmuştur. 2007'de 20-24 yaş grubunun payı %18,2 iken 2019'da bu pay %9,9'a düşmüştür. Aynı süreçte 25-29 yaş grubunun payı da %11'den % 10,5'e düşmüştür. 2007'de Tunceli'de 20-24 yaş grubunda 12221 erkek (3099 kadın varken) varken 2019'da bu sayı 5358'e (3150 kadın) düşmüştür. Yani 12 yılda adı geçen ilde 20-24 yaş grubundaki erkek sayısı 6863, kadın sayısı ise 111 azalmıştır. 2007'de 25-29 yaş grubunda 5604 erkek varken kadın sayısı 3611'di. 2019'da ise bu sayılar sırasıyla 5745 ve 3150 olmuştur. Yani 12 yılda 25-29 yaş grubunda erkek sayısı 141 artarken kadın sayısı 461 azalmıştır (Tablo.7-8).

Tablo.7. TRB1 Bölgesindeki İllerde Nüfusun 2007 Yılındaki Dar Aralıklı Yaş Yapısı

Yaş Gru bu	İller						Bingöl						Elazığ						Malatya						Tunceli					
	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%						
0-4	1307	10	1269	10	2576	10	2237	8,	2088	7,	4325	8	3079	8,	2910	8	5989	8,	234	4,	212	5,	4468	5,						
	3	,2	6	,3	9	,2	3	4	5	6	8	2	6	5	7	3	1	9	7	9	7	9	3							
5-9	1454	11	1354	11	2809	11	2547	9,	2445	8,	4992	9,	3477	9,	3286	9,	6763	9,	252	5,	245	6,	4984	5,						
	8	,4	3	1	,2	6	6	1	9	7	2	1	7	3	4	4	9	3	5	8	5	8	9							
10-14	1420	11	1405	11	2825	11	2640	9,	2536	9,	5176	9,	3556	9,	3403	9,	6960	9,	269	5,	268	7,	5379	6,						
	8	,1	1	,4	9	,2	2	9	0	2	2	6	6	9	9	3	5	6	9	6	0	4	4							
15-19	1364	10	1348	10	2713	10	2570	9,	2453	8,	5024	9,	3404	9,	3282	9,	6686	9,	313	6,	286	7,	5997	7,						
	8	,7	2	,9	0	,8	4	7	8	9	2	3	7	5	2	1	9	3	6	5	1	9	1							
20-24	1556	12	1160	9,	2717	10	2586	9,	2541	9,	5128	9,	3071	8,	3292	9,	6366	8,	122	25	309	8,	1532	18						
	7	,1	6	4	3	,8	7	7	9	2	6	5	6	6	8	0	4	8	21	,5	9	6	0	,2						
25-29	1342	10	1290	10	2632	10	2373	8,	2504	9,	4878	9	3177	8,	3252	8,	6529	9	560	11	361	10	9215	11						
	2	,5	3	,5	5	,5	3	9	8	1	1	4	9	5	9	9	4	,7	1											
30-34	9672	7,	9500	7,	1917	7,	2027	7,	2229	8,	4257	7,	2843	7,	2853	7,	5697	7,	398	8,	293	8,	6916	8,						
	5		7		2	6	5	6	8	1	3	9	8	9	8	8	6	9	6	3	0	1	2							
35-39	7615	5,	7079	5,	1469	5,	1785	6,	1907	6,	3693	6,	2447	6,	2466	6,	4913	6,	309	6,	251	7	5615	6,						
	9		7		4	8	5	7	6	9	1	8	2	8	2	8	4	8	7	5	8		7							
40-44	6559	5,	6339	5,	1289	5,	1673	6,	1793	6,	3467	6,	2315	6,	2278	6,	4594	6,	230	4,	228	6,	4591	5,						
	1		1		8	1	9	3	1	5	0	4	4	5	9	3	3	4	5	8	6	3	5							
45-49	4638	3,	4486	3,	9124	3,	1406	5,	1499	5,	2905	5,	1918	5,	1852	5,	3771	5,	188	3,	194	5,	3824	4,						
	6		6		6	6	9	3	0	5	9	4	8	4	6	1	4	2	0	9	4	4	6							
50-54	3838	3	4362	3,	8200	3,	1273	4,	1352	4,	2625	4,	1739	4,	1703	4,	3442	4,	170	3,	189	5,	3601	4,						
	3		5		3	3	7	8	2	9	9	9	3	9	1	7	4	8	2	6	9	3	3							
55-	2999	2,	3549	2,	6548	2,	9371	3,	1025	3,	1962	3,	1345	3,	1435	3,	2781	3,	124	2,	153	4,	2780	3,						

59	3	9	6	5	5	7	6	6	8	8	3	9	1	9	2	6	8	3	3					
60-64	2381	1,9	2723	2,2	5104	2,7	7102	2,9	8054	2,6	1515	2,8	9666	2,7	1136	3,8	2103	2,4	998	2,1	128	3,1	2279	2,7
65-69	1983	1,5	2280	1,8	4263	1,7	6439	2,4	7399	2,7	1383	2,8	8820	2,5	1066	2,7	1948	2,7	903	1,9	109	3,2	1995	2,4
70-74	1820	1,4	1726	1,4	3546	1,4	5781	2,2	5556	2	1133	2,7	7113	2	7896	2,2	1500	2,9	141	3,9	120	3,9	2628	3,1
75-79	1149	0,9	1547	1,3	2696	1,1	3743	1,4	5165	1,9	8908	1,6	5483	1,5	6696	1,8	1217	1,9	103	2,7	124	3,2	2279	2,7
80-84	792	0,6	1024	0,8	1816	0,7	1877	0,7	3157	1,1	5034	0,9	2130	0,6	4147	1,1	6277	0,9	557	1,2	818	2,3	1375	1,6
85-89	170	0,1	382	0,3	552	0,2	533	0,2	1229	0,4	1762	0,03	609	0,2	1851	0,5	2460	0,3	143	0,3	345	1	488	0,6
90+	42	0,03	130	0,1	172	0,1	208	0,1	641	0,2	849	0,2	408	0,1	1261	0,3	1669	0,2	42	0,1	194	0,5	236	0,3
Toplam	1281	10	1234	10	2515	10	2662	10	2749	10	5412	10	3579	10	3640	10	7220	10	478	10	361	10	8402	10
	44	0	08	0	52	0	84	0	74	0	58	0	98	0	67	0	65	0	93	0	29	0	2	0

Kaynak: TÜİK verileri/ **Hesaplama:** Yılmaz.

Tablo.8. TRB1 Bölgesindeki İllerde Nüfusun 2019 Yılındaki Dar Aralıklı Yaş Yapısı

Yaş Gru bu	Bingöl						Elazığ						Malatya						Tunceli					
	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erke k	%	Kadı n	%	Topl am	%	Erk ek	%	Kad m	%	Topl am	%
0-4	1336	9,	1265	9,	2602	9,3	2169	7,	2045	6,	4214	7,	2963	7,	2787	6,	5750	7,	254	5,	234	6,	4893	5,
	9	4	4	2	3		9	4	0	9	9	1	3	4	5	9	8	2	8	5	5	1		8
5-9	1277	9	1213	8,	2491	8,9	2269	7,	2147	7,	4416	7,	3187	8	3054	7,	6241	7,	212	4,	189	4,	4027	4,
	3	8	8	8	1		1	7	3	2	4	5	1	5	6	6	8	8	9	6	8	9		8
10-14	1212	8,	1178	8,	2391	8,5	2328	7,	2183	7,	4512	7,	3311	8,	3181	7,	6492	8,	181	3,	171	4,	3530	4,
	9	6	1	5	0		9	9	9	3	8	6	3	3	1	9	4	1	5	9	5	4		2
15-19	1219	8,	1186	8,	2405	8,6	2449	8,	2317	7,	4767	8,	3294	8,	3142	7,	6437	8	200	4,	192	5	3933	4,
	1	6	0	6	1		8	3	8	8	6	1	7	3	4	8	1		8	4	5		6	
20-24	1389	9,	1345	9,	2735	9,8	2672	9,	2494	8,	5166	8,	3244	8,	3185	7,	6430	8	535	11	298	7,	8346	9,
	7	8	3	7	0		1	1	4	4	5	7	5	1	7	9	2		8	,6	8	7		9
25-29	1390	9,	1262	9,	2652	9,5	2183	7,	2139	7,	4322	7,	2729	6,	2785	6,	5514	6,	574	12	315	8,	8895	10
	5	8	2	2	7		3	4	3	2	6	3	4	9	0	9	4	9	5	,5	0	2		,5
30-34	1195	8,	1111	8,	2306	8,2	2145	7,	2175	7,	4321	7,	2833	7,	2865	7,	5699	7,	391	8,	289	7,	6811	8,
	1	4	7	1	8		4	3	6	3	0	3	1	1	9	1	0	1	5	5	6	5		1
35-39	1060	7,	1006	7,	2066	7,4	2208	7,	2254	7,	4463	7,	2995	7,	3098	7,	6094	7,	360	7,	279	7,	6398	7,
	0	5	9	3	9		9	5	3	6	2	6	8	5	4	7	2	6	4	8	4	2		6
40-44	8435	5,	8329	6	1676	6	1956	6,	2056	6,	4013	6,	2841	7,	2844	7,	5685	7,	321	7	237	6,	5587	6,
	9				4		1	7	9	9	0	8	0	1	2	1	2	1	0		7	2		6
45-49	8080	5,	7970	5,	1605	5,7	1918	6,	2100	7,	4019	6,	2647	6,	2729	6,	5376	6,	316	6,	267	6,	5838	3,
	7		8	0		8	5	3	1	1	8	1	6	4	8	5	7	5	9	3	9		4	
50-54	6073	4,	5463	4	1153	4,1	1659	5,	1650	5,	3310	5,	2263	5,	2139	5,	4402	5,	238	5,	219	5,	4579	5,
	3		6		7		7	3	5	0	6	2	7	4	3	6	5	1	2	8	7		4	
55-	5515	3,	5392	3,	1090	3,9	1531	5,	1648	5,	3180	5,	2142	5,	2132	5,	4274	5,	247	6	251	6,	2786	3,

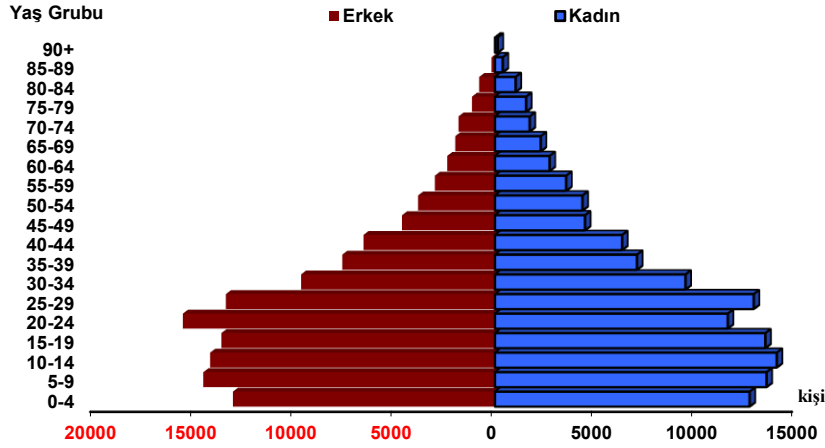
59	9	9	7	9	2	5	5	4	4	1	4	3	3	4	3	4	2	5	3					
60-64	4295	3	4383	3,2	8678	3,1	1282	4,4	1327	4,8	2610	4,5	1755	4,8	1663	4,1	3419	4,3	230	5,4	234	6,1	4649	5,5
65-69	3010	2,1	3517	2,5	6527	2,3	9400	3,2	1042	3,1	1982	3,5	1335	3,4	1426	3,5	2762	3,3	177	3,1	195	5,8	3727	4,4
70-74	2283	1,6	2925	2,1	5208	1,9	6696	2,3	8391	2,8	1508	2,7	9767	2,5	1217	3,8	2194	2,7	131	2,7	169	4,9	3014	3,6
75-79	1558	1,1	1946	1,4	3504	1,3	4496	1,5	5779	1,9	1027	1,7	6364	1,6	8437	2,1	1480	1,1	858	1,9	111	2,9	1977	2,3
80-84	977	0,7	1234	0,9	2211	0,8	2710	0,9	3851	1,3	6561	1,1	3736	0,9	5857	1,5	9593	1,2	776	1,7	827	2,1	1603	1,9
85-89	602	0,4	721	0,5	1323	0,5	1941	0,7	2466	0,8	4407	0,7	2438	0,6	3223	0,8	5661	0,7	551	1,2	723	1,9	1274	1,5
90+	175	0,1	420	0,3	595	0,2	407	0,1	1361	0,5	1768	0,3	522	0,1	1867	0,5	2389	0,3	152	0,3	441	1,1	593	0,7
Toplam	1418	10	1379	10	2798	10	2934	10	2976	10	5910	10	3982	10	4019	10	8001	10	460	10	385	10	8466	10
	18	0	94	0	12	00	15	0	83	0	98	0	49	0	16	0	65	0	82	0	78	0	0	0

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

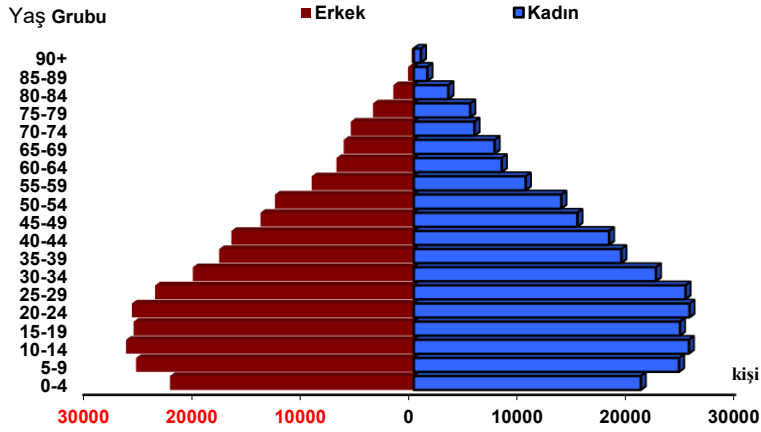
TRB1 bölgesindeki illerin 2007 yılındaki nüfus piramitlerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bingöl’de piramit kabaca 10-14 yaş grubundan aşağı ve yukarı doğru gidildikçe daralmaktadır. Ancak bazı düzensizlikler de göze çarpmaktadır. Kadın nüfus 10-14 yaş grubundan 20-24 yaş grubuna kadar daralırken 25-29 yaş grubunda genişlemektedir. Erkek nüfusta ise 5-9 yaş grubundan 15-19 yaş grubuna kadar daralma meydana gelirken 20-24 yaş grubunda bir genişleme meydana gelmektedir (Grafik.10). Bu durumun nedeni Tunceli’de olduğu gibi ilgili yaş grubundaki asker sayısının fazlalığıdır.

Elazığ’ın nüfus piramidi ise kabaca 10-14 yaş grubundan tabana doğru ve 20-24 yaş grubundan tavana doğru daralmaktadır. Bu ilde 15-19 yaş grubu nüfus piramidinde kendinden önceki ve sonraki yaş gruplarına göre az alan kaplamaktadır (Grafik.11).

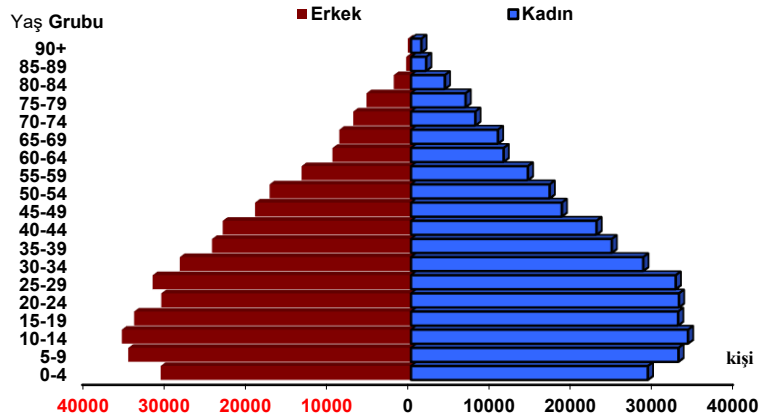
Malatya’nın nüfus piramidi ise kabaca 10-14 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralmaktadır. Bu durum kadın nüfusta hiç bozulmazken erkek nüfusta 20-24 yaş grubunun kendinden önceki ve sonraki yaş grubuna göre çıkıntı oluşturması istisnadır (Grafik.12).

Grafik.10. Bingöl’ün 2007’deki Nüfus Piramidi

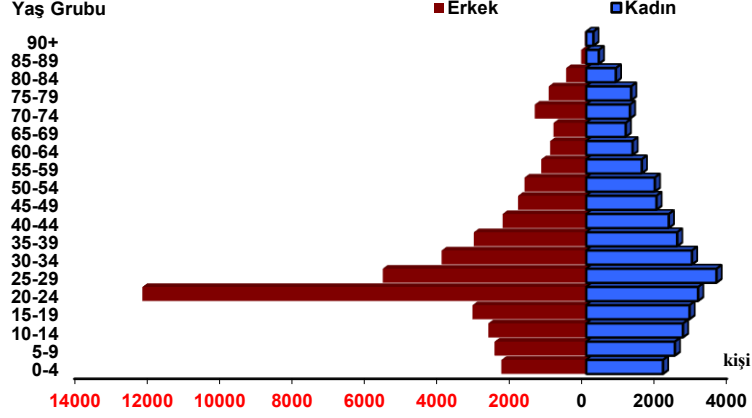

Grafik.11. Elazığ'ın 2007'deki Nüfus Piramidi

Grafik.12. Malatya'nın 2007'deki Nüfus Piramidi

Tunceli'nin 2007 yılındaki nüfus piramidi oldukça asimetriktir. Kadın nüfus 25-29 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralırken erkek nüfusta 20-24 ve 25-29 yaş gruplarındaki asimetriklik çok belirgindir. Erkek nüfus 20-24 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralmaktadır. Fakat 20-24, 25-29, hatta 30-34 yaş kadın nüfusla kıyaslandığında oldukça fazladır (Grafik.13). Bu durum hem bu yaş gruplarında erkek sayısının kadın sayısına göre fazla olduğunu hem de erkek nüfus içinde belirtilen yaş gruplarının payının çok fazla olduğunu göstermektedir.

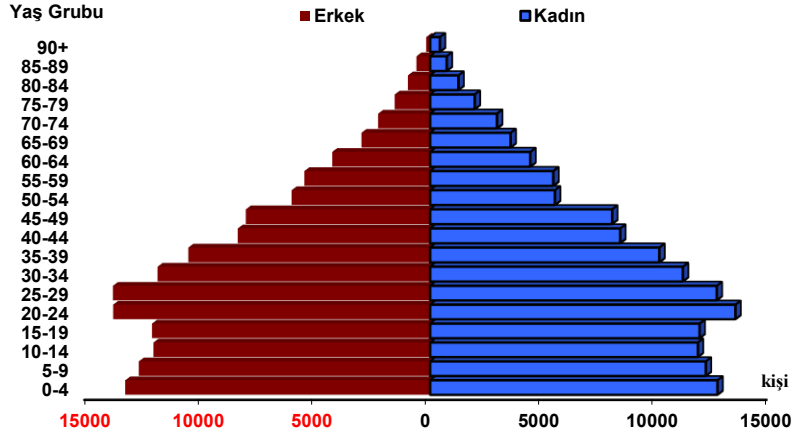
Grafik.13. Tunceli'nin 2007'deki Nüfus Piramidi

TRB1 bölgesindeki illerin 2019 yılındaki nüfus piramitleri incelendiğinde Bingöl, Elazığ ve Malatya illerinin piramitlerinin ana hatlarıyla bir birine benzediği, Tunceli ilinin nüfus piramidinin ise oldukça farklı olduğu görülmektedir. Bingöl, Elazığ ve Malatya illerinin nüfus piramitleri 20-24 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralmaktadır. Fakat Bingöl'ün nüfus piramidinin 25-29 yaş grubundan üstteki kısmı daha dar iken diğer iki ilde bu kısım daha geniştir. Yani Elazığ ve Malatya'da ortanca yaş ve yaşlı nüfus oranı Bingöl'e göre yüksektir (Grafik.10-11-12).

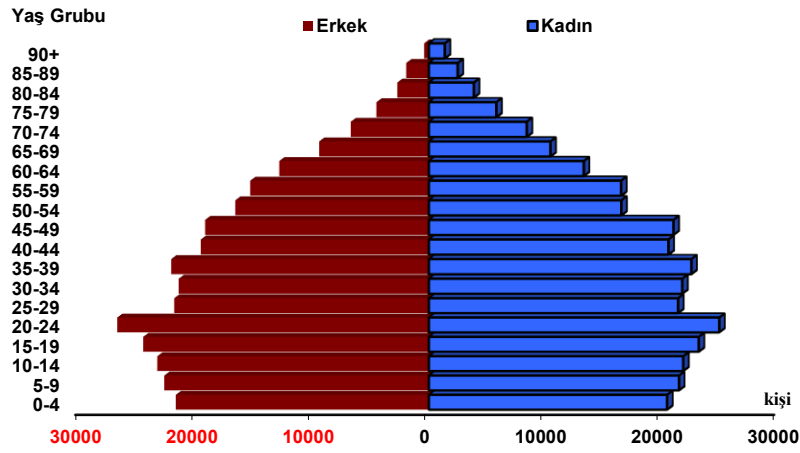
Tunceli'nin 2019'daki nüfus piramidi ise 2007 yılında olduğu gibi yine asimetriktir. Fakat asimetriklik 2007 yılına göre daha azdır. Adı geçen ilin nüfus piramidinin 0-4 ile 15-19 yaş grupları arasındaki kısmı üst tarafa göre oldukça dardır. Bu da son 30-40 yılda toplam doğurganlık hızının giderek azalması ile alakalıdır. 20-24 ve 25-29 yaş gruplarında erkeklerin sayısı kadın sayısına oranla oldukça fazla olduğu için piramidin sol tarafı daha geniştir. Kadın nüfusta ise 20-24 yaş grubu 15-19 yaş grubuna göre oldukça geniş iken 25-29 yaş grubuna göre biraz dardır. Tunceli'nin 2019'daki nüfus piramidi 25-29 yaş grubundan tavana doğru tedrici bir şekilde daralmaktadır (Grafik.13-17). İlde çocuk nüfus oranı az, orta ve ileri yaştaki nüfus oranı fazla olduğu için piramidin orta ve üst kısmı geniştir (keskin bir şekilde daralmamaktadır).

TRB1 bölgesindeki her ilin nüfus piramidinin 12 yıldaki değişimi de incelenmesi gereken bir konudur. Bingöl'de 2007 yılında 10-14 yaş grubundan itibaren aşağıya ve yukarıya doğru daralan piramit 2019'da da ise 20-24 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralmaktadır. Fakat 2019'da

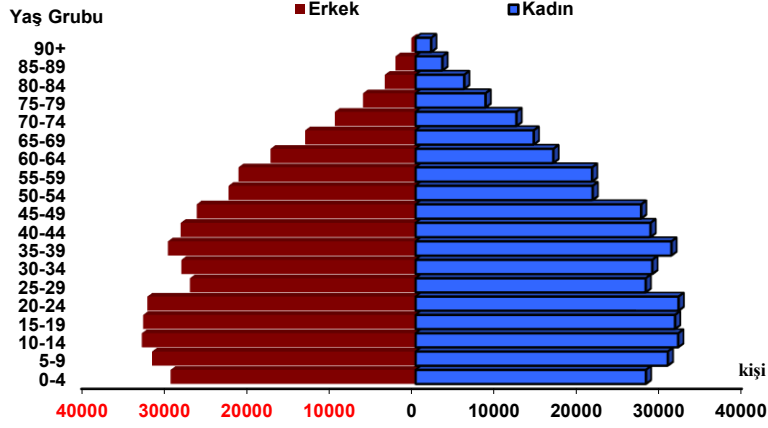
üste doğru daralma daha tedricidir. Yani 25-29 yaş grubu ve daha üst kısım 2007'ye göre daha genişler (Grafik.10-14). Bu da 12 yılda il nüfusunda medyan yaşın yükseldiğini göstermektedir.

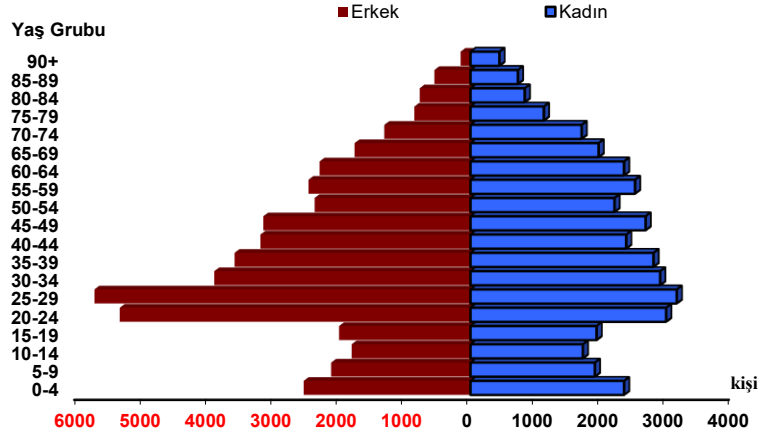
Grafik.14. Bingöl'ün 2019'daki Nüfus Piramidi

Grafik.15. Elazığ'ın 2019'daki Nüfus Piramidi

Grafik.16. Malatya'nın 2019'daki Nüfus Piramidi

Grafik.17. Tunceli'nin 2019'daki Nüfus Piramidi

Elazığ ilinin 2007 ve 2019'daki nüfus piramitleri birbirine benzemektedir. Ancak bu ilde de 25-29 yaş grubu ve daha üst kısmın 12 yılda daha şişkin hale geldiği, yani medyan yaşın yükseldiği dikkat çekmektedir (Grafik.11-15).

Malatya'da ise 2007 yılında 10-14 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralan piramit 2019 yerini 20-24 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralan piramide bırakmıştır (Grafik.12-16). Bu ilde toplam doğurganlık hızındaki azalmanın istikrarlı bir şekilde devam ettiği söylenebilir. Ayrıca bu ilin 2019'daki nüfus piramidinde orta ve üst yaş

gruplarının payının 12 yıl öncesine göre arttığı, yani nüfusun yaşlanmaya devam ettiği, bu nedenle medyan yaşın yükseldiği anlaşılmaktadır.

Tunceli'nin nüfus piramidinde de 12 yılda önemli bir değişim yaşanmıştır. 2007'de 20-24 ve 25-29 yaş gruplarında erkek nüfusun kadın nüfusa oranla çok fazla olmasından kaynaklanan asimetriklik 2019'da azalmış olmakla birlikte devam etmektedir. 2007'de piramidin kadın nüfusu gösteren sağ kısmı 25-29 yaş grubundan tabana ve tavana doğru daralmaktadır. Çıkıntı oluşturan 20-24 ile 25-29 yaş gruplarını hariç tutarsak erkek nüfus kabaca 25-29 yaş grubundan tabana ve tavana doğru azalmaktadır. Fakat 2019'da piramitte bu durum gözlenmemektedir. 2019'da 0-4 ile 15-19 yaş gruplarının üst tarafa göre oldukça dar olduğu görülmektedir. Özellikle kadın nüfusta 2007'de 25-29 yaş grubundan tavana doğru olan daralma daha belirginken 2019'da belirtilen yaş grubundan tabana doğru olan değişim daha keskin, tavana doğru olan değişim ise daha tedricidir. Bu nedenle 20-24 yaş grubu ve daha üst kısmında belirgin bir şişkinlik söz konusu olmuştur (Grafik.13-17). Bu da Tunceli'de diğer 3 ile göre daha fazla olan yaşlı nüfus oranının 12 yılda daha da arttığı anlamına gelmektedir.

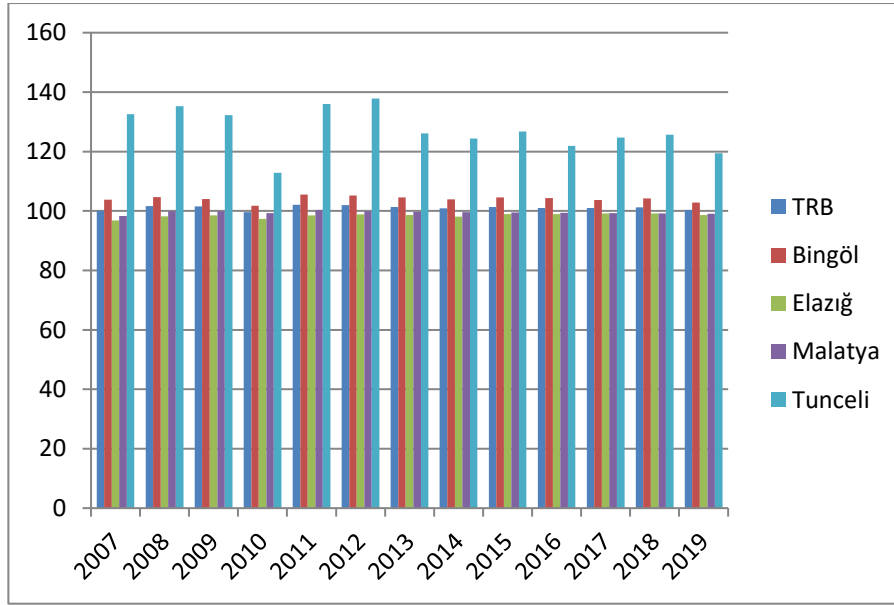
TRB1 Bölgesinde Nüfusun Cinsiyet Yapısının Değişimi

Bilindiği gibi herhangi bir yerde 100 veya 1000 kadın başına düşen erkek sayısına göre nüfusun cinsiyet oranı belirlenir. 100 veya 1000 kadına karşılık 100'den veya 1000'den fazla erkek varsa cinsiyet oranı yüksek, 100 veya 1000'den az erkek varsa cinsiyet oranı düşük olarak kabul edilir (Tümertekin ve Özgüç, 2011, Doğanay, 2014, Tandoğan, 1998).

TRB1 bölgesinde cinsiyet oranının 2007-2019 arasındaki değişimi incelendiğinde 2007 yılında 100 olan değer 2010 yılında 99,6 olduğu geri kalan 10 yılda ise yüksek olduğu görülmektedir. Kısaca bölgede 12 yıllık süreçte cinsiyet oranı 99,6 (2010) ile 102,1 (2011) arasında değişim göstermiştir (Tablo.9, Grafik.18). Göç vermesine rağmen özellikle bölgedeki Tunceli ve Bingöl gibi terör eylemlerinin halen devam ettiği illerin varlığı ve bu illere asker sayısının fazla olmasından TRB1 bölgesinde cinsiyet oranı genellikle yüksektir.

TRB1 bölgesindeki illerde cinsiyet oranının 2007-2019 dönemindeki durumu ve değişimi incelendiğinde bu değer 2010 yılında Bingöl ve Tunceli'de genellikle yüksek olduğu, Elazığ ve Malatya'da ise düşük olduğu görülmektedir. Bingöl'de 12 yıllık süreçte 101,8 (2010) ile 105,5 (2011) arasında değişen cinsiyet ortanı Tunceli'de ise daha yüksek değerler almış ve

112,8 (2010) ile 137,8 (2012) arasında değişmiştir. 12 yıllık süreçte Elazığ'da tüm yıllar düşük olan cinsiyet oranı 96,8 (2007) ile 99,2 (2017 ve 2018) değişim göstermiş, Malatya'da ise 2011 yılı dışında düşük çıkmış ve 98,3 (2007) ile 100,3 (2011) arasında (Tablo.9, Grafik.18). Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasında genellikle yüksek olan cinsiyet oranı Bingöl ve Tunceli gibi asker sayısının il nüfusu içinde önemli bir orana eriştiği illerde oldukça yüksek değerlere çıkmıştır. Bölgede terör eylemlerinin daha az olduğu Elazığ ve Malatya illerinde ise cinsiyet oranı genellikle düşük çıkmıştır.

Grafik.18. TRB1 Bölgesinde Nüfusun Cinsiyet Oranının 2007-2019 Yılları Arasındaki Değişimi

Tablo.9. TRB1 Bölgesinde ve Bölgedeki İllerde Nüfusun Cinsiyet Oranının 2007-2019 Yılları Arasındaki Değişimi

Yıllar	TRB1			Bingöl			Elazığ			Malatya			Tunceli		
	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı (%)
2007	800319	798578	100	128144	123408	103,8	266284	274974	96,8	357998	364067	98,3	47893	36129	132,6
2008	818777	805114	101,7	130979	125112	104,7	271330	276232	98,2	366759	367030	99,9	49709	36740	135,3
2009	819112	807245	101,5	130375	125370	104	273212	277455	98,5	368235	368649	99,9	47290	35771	132,2
2010	810938	814220	99,6	128731	126439	101,8	272500	280146	97,3	369049	371594	99,3	40658	36041	112,8
2011	840377	823434	102,1	134647	127616	105,5	277151	281405	98,5	379563	378367	100,3	49016	36046	136,0
2012	845192	828660	102	134570	127937	105,2	279599	283104	98,8	381025	381341	99,9	49998	36278	137,8
2013	846131	835588	101,3	135739	129775	104,6	282049	286190	98,6	380704	381834	99,7	47639	37789	126,1
2014	849018	841825	100,9	135529	130490	103,9	281583	287170	98,1	383933	385611	99,6	47973	38554	124,4
2015	855681	844787	101,3	136601	130583	104,6	285511	288793	98,9	385440	387464	99,5	48129	37947	126,8
2016	860311	851536	101	137588	131972	104,3	287991	290798	99	389572	391733	99,4	45160	37033	121,9
2017	867524	858675	101	139182	134172	103,7	290692	292979	99,2	391869	394807	99,3	45781	36717	124,7
2018	886160	875917	101,2	143524	137681	104,2	296641	298997	99,2	396877	400159	99,2	49118	39080	125,7
2019	879564	876171	100,4	141818	137994	102,8	293415	297683	98,6	398249	401916	99,1	46082	38578	119,4

Kaynak: TÜİK verileri: Hesaplama Yılmaz.

Öte yandan TRB1 bölgesinde cinsiyet oranı yaş gruplarına göre de farklılık göstermektedir. Örneğin 0-4, 5-9 ve 15-19 yaş grubunda cinsiyet oranı genellikle 20-24 yaş grubuna göre daha küçük değerler almaktadır. 2007 yılında 5-9 yaş grubunda cinsiyet oranı 100,6 iken 20-24 yaş grubunda 115,5 olmuş. 2019 yılında da 5-9 yaş grubunda 105,2 olan cinsiyet oranı 20-24 yaş grubunda 107,1 olmuştur (Tablo.6). Fakat aradaki farkın 2019 yılında azaldığı görülmektedir. Bölgede asker sayısının fazla olması, bu durumun nedeni olarak gösterilebilir. Ayrıca daha önce batı illerine göç etmiş olanların erkek çocuklarını bölgeden evlendirmeleri (gelin götürme, yani evlilik yoluyla göç) de bölgede söz konusu yaş grubunda kadın nüfusun azalmasına ve dolayısıyla erkek ve kadın arasındaki farkın açılmasına bir diğer neden olarak gösterilebilir.

Orta ve ileri yaşlarda ise cinsiyet oranı genellikle düşük çıkmaktadır. 2007 yılında 55-59 yaş grubunda cinsiyet oranı 91,2 iken 70-74 yaş grubunda ise 98,5'ti. 2019'da ise belirtilen yaş gruplarında cinsiyet oranı sırasıyla 97,8 ve 79,6'ydı (Tablo.6).

TRB1 bölgesindeki illerde de cinsiyet oranı küçük yaş gruplarında genellikle yüksek çıkmakta, 20-24 yaş grubunda en yüksek değere ulaşmakta, orta ve ileri yaşlarda ise düşmektedir. 2007'de Bingöl'de 5-9 yaş grubunda 107,4 olan cinsiyet oranı 20-24 yaş grubunda 134, 55-59 yaş grubunda 84,5 ve 70-74 yaş grubunda ise 105,5 olmuştu. Elazığ'da aynı yaş gruplarında cinsiyet sırasıyla 104,2; 101,7; 91,4 ve 104, Malatya'da ise 105,8; 93,3; 93,6 ve 81,9'du. Tunceli'de ise 5-9 yaş grubunda 103 olan cinsiyet oranı 20-24 yaş grubunda asker sayısının anormal derecede fazla olmasından dolayı astronomik bir değer olan 394, 55-59 yaş grubunda 80,8 ve 70-74 yaş grubunda ise 83,5'ti (Tablo.7).

2019'da bölge illerinde cinsiyet oranının yaş gruplarına göre değişimi incelendiğinde bazı farklılıklar olmakla birlikte durumun 2007'ye benzediği görülmektedir. 2019'da Bingöl'de 5-9 yaş grubunda 105,2 olan cinsiyet oranı 20-24 yaş grubunda 103,3; 55-59 yaş grubunda 102,3 ve 70-74 yaş grubunda ise 80,1 olmuştu. Aynı yaş gruplarında cinsiyet oranları Elazığ'da sırasıyla 105,7; 105,1; 92,9 ve 77,8; Malatya'da 104,3; 101,8; 100,5 ve 75,4; Tunceli'de ise 112,2; 179,3; 98,5 ve 76,7 olmuştu. Verilerden de anlaşılacağı üzere 12 yılda cinsiyet oranı 5-9 yaş grubunda genellikle yükselmiş, 20-24 yaş grubunda genellikle azalmış, 55-59 yaş grubunda genellikle artmış ve 70-74 yaş grubunda ise azalmıştır. Tunceli'de 20-24 yaş grubunda 2007'de 394,4 olan cinsiyet oranının 2019'da azalmış olmakla birlikte yine yüksek olduğu görülmektedir (Tablo.8).

TRB1 Bölgesinde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı ve Bağımlılık Oranının Değişimi

Nüfusun geniş aralıklı yaş yapısı, bağımlılık oranını da belirleyen önemli bir niteliktir. Çünkü 0-14 ve 65+ yaş grupları teorik olarak çalışmayan yani pasif, 15-64 yaş grubu ise çalışma çağındaki (yani aktif) nüfus olarak kabul edilir.

TRB1 bölgesinde nüfusun geniş aralıklı yaş yapısının 2007 ile 2019 arasındaki 12 yılda önemli, ölçüde değiştiği dikkat çekmektedir. Bölgede 2007 yılında çocuk nüfusu oranı %27,5; 15-64 yaş aralığındaki nüfus oranı %65 ve 65+ yaş nüfus oranı ise %7,5'ti. 2019 yılında ise söz konusu oranlar sırasıyla %23; %67 ve %10 olmuştu (Tablo.10, Grafik.19). Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesinde 12 yılda çocuk nüfus oranı azalmış, buna karşın yaşlı ve çalışma çağındaki nüfus oranı artmıştır. TRB1 bölgesinde 2007 ile 2019 arasında çocuk nüfus oranı yaklaşık %4 oranında azalırken çalışma çağındaki ve yaşlı nüfus oranı ise %2'ser artmıştır (Tablo.10, Grafik.19-20). 12 yılda bölgede çocuk nüfusun azalmasının temel nedeni doğurganlığın azalmasıdır. Kaba doğum ve toplam doğurganlık hızının azalmasına bağlı olarak bölgede çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payı %4 azalmıştır. Bölgede refahın artması ve ortalama ömrün uzaması yaşlı nüfus oranının da 12 yılda önemli ölçüde artmasına sebep olmuştur.

Tablo.10. TRB1 Bölgesinde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı ve Bağımlılık Oranlarının 2007-2019 Yılları Arasındaki Değişimi

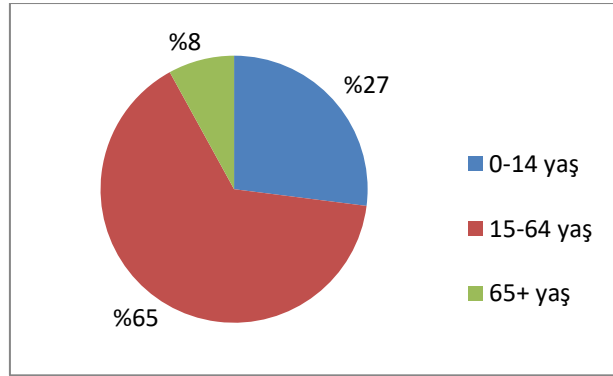
Yıllar	2007		2019		Bağımlılık Tipi	2007	2019
Yaş Grubu	Sayı	%	Sayı	%	Toplam Bağımlılık Oranı(%)	53,9	48,7
0-14 yaş	439035	27,5	403583	23	Genç Bağımlılık Oranı(%)	42,3	34,2
15-64 yaş	1038977	65	1180682	67,2	Yaşlı Bağımlılık Oranı(%)	11,6	14,5
65+ yaş	120885	7,5	171470	9,8	-	-	-
Toplam	1598897	100	1755735	100	-	-	-

Kaynak: TÜİK verileri/Hesaplama: Yılmaz.

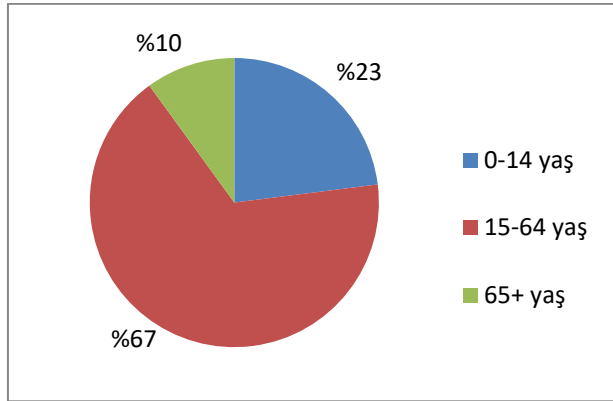
Çocuk ve yaşlı nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı toplam bağımlılık oranını vermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2011, Doğanay, 2014, Tandoğan, 1998). TRB1 bölgesinde 2007'de toplam bağımlılık oranı %54 civarındaydı. 2019 yılında ise bu oran %49'a gerilemişti. 12 yılda yaşlı

nüfus artmasına rağmen çocuk nüfusun azalması toplam bağımlılık oranının %5 civarında düşmesine neden olmuştur (Tablo.10, Grafik.22).

0-14 yaş aralığındaki nüfusun çalışma çağındaki nüfusa oranı ise genç bağımlılık oranı vermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2011, Doğanay, 2014, Tandoğan, 1998). TRB1 bölgesinde 2007 yılında yaklaşık olarak %42 olan genç bağımlılık oranı 2019'da %34'e gerilemiştir. Diğer bir ifade ile 12 yılda genç bağımlılık oranı %8 azalmıştır. Bu durumun temel nedeni 12 yılda çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalması, buna karşın çalışma çağındaki nüfusun payının ise artmasıdır (Tablo.10, Grafik.22).

Grafik.19. TRB1 Bölgesinde Nüfusun 2007 Yılındaki Geniş Aralıklı Yaş Yapısı

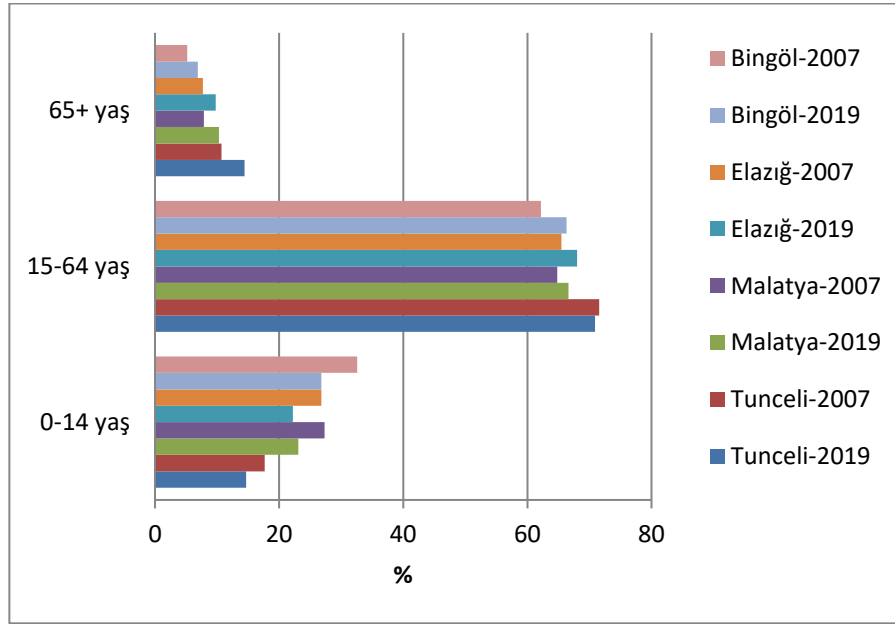
Grafik.20. TRB1 Bölgesinde Nüfusun 2019 Yılındaki Geniş Aralıklı Yaş Yapısı

65+ yaş grubunun çalışma çağındaki nüfusa oranı ise yaşlı bağımlılık oranını vermektedir (Tümertekin & Özgüç, 2011, Doğanay, 2014, Tandoğan, 1998). TRB1 bölgesinde 2007 yılında %11,6 olan yaşlı bağımlılık oranı 2019'da %14,5'e çıkmıştır. 12 yılda çalışma çağındaki

nüfus artmasına rağmen yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payı daha hızlı arttığı için yaşlı bağımlılık oranı %2,9 artmıştır (Tablo.10, Grafik.22).

Kısaca TRB1 bölgesinde nüfusun geniş aralıklı yaş yapısının 12 yılda değişmesi özellikle çalışan nüfus üzerindeki yükün azalmasına neden olmuştur. Nitekim 2007’de çalışma çağındaki her 100 kişiye karşılık yaklaşık 42 çocuk varken 2019’da bu rakam 34’e gerilemiştir (Tablo.10, Grafik.22).

TRB1 bölgesinde nüfusun geniş aralıklı yaş yapısı ve bağımlılık oranı iller arasında farklılık göstermekte olup tüm illerde bu değerler 12 yılda değişmiştir. 2007 yılında Bingöl’de çocuk nüfusu oranı %32,6 iken bu değer Elazığ’da %26,8; Malatya’da %27,3 ve Tunceli’de ise %17,7’ydi (Tablo.11, Grafik.21). Verilerden de anlaşılacağı üzere toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu Bingöl’de çocuk nüfus oranı diğer illere göre oldukça yüksekti. Malatya ve Elazığ’da birbirine yakın olan çocuk nüfusu oranı Tunceli’de ise oldukça azdı.

Grafik.21: TRB1 Bölgesindeki İllerde Nüfusun Yılındaki Geniş Aralıklı Yaş Yapısının 2007-2019 Arasındaki Değişimi

Tunceli’de çocuk nüfus oranının düşük çıkmasında kaba doğum oranı ve toplam doğurganlık hızının düşük olmasının etkisi vardır. Fakat bu ilde çocuk nüfusu oranının az olmasının en önemli nedeni çalışma çağındaki olan çok sayıda askerin ilde görev yapmasıdır. Yukarıda nüfusun dar aralıklı

yaş yapısında değinildiği gibi 2007’de ilde 20-24 yaş grubunda 3099 kadın varken 12.221 erkek vardı (Tablo.7). Sadece bu yaş grubunda erkek sayısı ile kadın sayısının aynı olduğunu varsayarak hesaplama yapılırsa, çalışma çağındaki kişi sayısı 9.120 azalacak ve ilde çocuk nüfus oranı %21’e çıkacaktı. Dolayısıyla ilde asker sayısının ve dolayısıyla çalışma çağındaki kişi sayısının fazla olması hem çocuk hem de yaşlı nüfus oranını düşüren çok önemli bir etkidir.

2007 yılında Bingöl’de çalışma çağındaki nüfus oranı %62,2 iken bu oran Elazığ’da %65,5; Malatya’da %64,8 ve Tunceli’de ise %71,6’ydi (Tablo.11, Grafik.21). Çocuk nüfusu oranının en fazla olduğu Bingöl’de çalışma çağındaki nüfus oranı en azdı. Elazığ ve Malatya’da birbirine yakın olan çalışma çağındaki nüfus oranı, asker sayısının fazla olduğu Tunceli’de ise diğer 3 ile göre oldukça yüksekti.

Tablo.11. TRB1 Bölgesindeki İllerde 2007 Yılında Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı

İller	Bingöl		Elazığ		Malatya		Tunceli	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yaş Grubu								
0-14	82119	32,6	144947	26,8	197136	27,3	14831	17,7
15-64	156388	62,2	354583	65,5	467848	64,8	60190	71,6
65+	13045	5,2	41728	7,7	57081	7,9	9001	10,7
Toplam	251552	100	541258	100	722065	100	84022	100

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

2007 yılında Bingöl’de yaşlı nüfus oranı %5,2 iken bu değer Elazığ’da %7,7; Malatya’da %7,9 ve Tunceli’de ise %10,7’ydi. Çocuk nüfus oranının yüksek olduğu Bingöl’de yaşlı nüfus oranı oldukça az iken bu değer Elazığ ve Malatya’da birbirine oldukça yakın olup %8 civarındaydı (Tablo.11, Grafik.21). Çalışma çağındaki nüfus oranının oldukça fazla olduğu Tunceli’de ise yaşlı nüfus oranının da oldukça fazla olduğu görülmektedir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi sadece 20-24 yaş grubunda erkek sayısının kadın sayısına eşit olduğu varsayılarak yapılan hesaplama göre, ilde yaşlı nüfus oranı %12,5’e çıkacaktır. Bu da aslında ilin çok fazla göç verdiğini ve ilde yaşayanların önemli bir kısmının yaşlı olduğunu da göstermektedir. Zira bu tablo başka türlü izah edilemez. Yani asker sayısının fazlalığından dolayı çocuk nüfus oranı %4 daha az çıkarken yaşlı nüfus oranı da %1,8 az çıkmaktadır. Ancak buna rağmen ilde yaşlı nüfus oranı varsayımlar yapılmadığı takdirde bile %11 gibi yüksek bir orandadır.

TRB1 bölgesindeki illerinde 12 yılda nüfusun geniş aralıklı yaş yapısı değişmiştir. 2007 yılında Bingöl'de çocuk nüfus oranı %32,6 iken bu oran 2019'da %26,8'e inmiştir. 12 yılda Elazığ'da çocuk nüfus oranı %26,7'den %22,2'ye, Malatya'da %27,3'ten %23,1'e ve Tunceli'de %17,7'den %14,7'ye inmiştir (Tablo.11-12, Grafik.21). Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesindeki illerde 2007-2019 döneminde çocuk nüfus oranı %3 ile %5 arasında değişmiştir. Bu durum bölgede 12 yılda doğurganlığın giderek azaldığını göstermektedir.

Bingöl'de 2007'de %62,2 olan çalışma çağındaki nüfus oranı 2019'da %66,3'e çıkmış aynı oran 12 yılda Elazığ'da %65,5'ten %68'e; Malatya'da %64,8'den %66,6'ya çıkmıştır (Tablo.11-12, Grafik.21). Bu illerde çocuk nüfus oranının azalması, çalışma çağındaki nüfus oranını arttırmıştır.

Çalışma çağındaki nüfus oranı Tunceli'de ise 12 yılda %71,6'dan %70,9'a inmiştir (Tablo.11-12, Grafik.21). Çocuk nüfusu oranının azaldığı ilde aslında çalışma çağındaki nüfus oranının yükselmesi beklenirdi. Fakat ilde asker faktörü verilerin bilimsel gerçekler ışığında beklenen değişimden daha farklı bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Yani 12 yılda asker sayısının azalması çalışma çağındaki nüfus oranının azalmasına neden olmuştur.

Bingöl'de 2007'de %5,2 olan yaşlı nüfus oranı 2019'da %6,9'a çıkmış, aynı süreçte yaşlı nüfus oranı Elazığ'da %7,7'den %9,8'e, Malatya'da %7,9'dan %10,3'e ve Tunceli'de de %10,7'den %14,4'e çıkmıştır (Tablo.11-12, Grafik.21). Bingöl, Elazığ ve Malatya 12 yılda çocuk nüfusu oranı azalan, çalışma çağındaki ve yaşlı nüfus oranı ise artan iller olarak dikkat çekmektedir. Tunceli'de ise hem çocuk nüfus oranı hem çalışma çağındaki nüfus oranı azalmış yaşlı nüfus oranı ise artmıştır.

Tablo.12. TRB1 Bölgesindeki İllerde 2019 Yılında Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısı

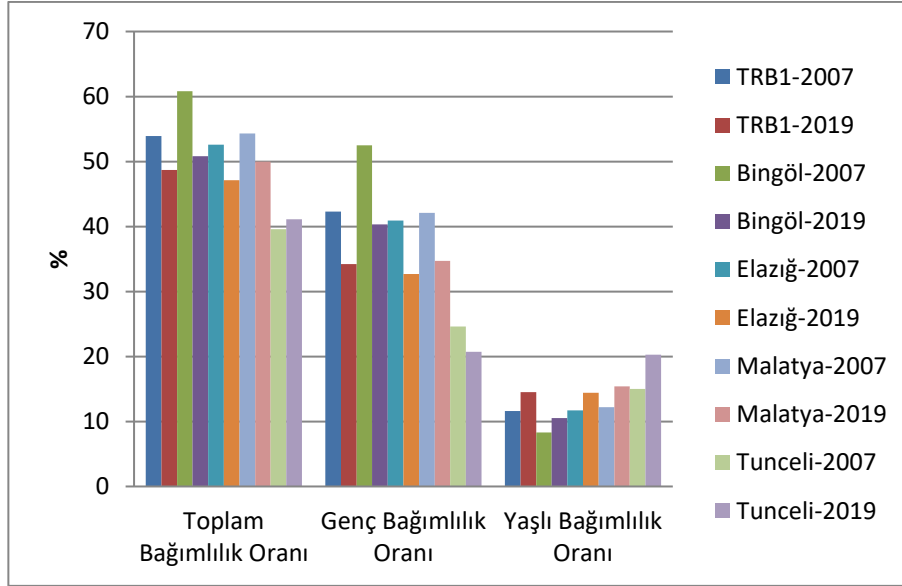
İller	Bingöl		Elazığ		Malatya		Tunceli	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Yaş Grubu								
0-14	74844	26,8	131441	22,2	184848	23,1	12450	14,7
15-64	185600	66,3	401783	68	533305	66,6	60022	70,9
65+	19368	6,9	57919	9,8	82012	10,3	12188	14,4
Toplam	279812	100	591098	100	800165	100	84660	100

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

Tablo.13. TRB1 Bölgesindeki İllerde Toplam, Genç ve Yaşlı Bağımlılık Oranlarının 2007-2019 Yılları Arasındaki Değişimi

İller	Bingöl		Elazığ		Malatya		Tunceli	
	2007	2019	2007	2019	2007	2019	2007	2019
Bağımlılık Tipi								
Toplam	60,8	50,8	52,6	47,1	54,3	50	39,6	41,1
Bağımlılık Oranı (%)								
Genç	52,5	40,3	40,9	32,7	42,1	34,7	24,6	20,7
Bağımlılık Oranı (%)								
Yaşlı	8,3	10,5	11,7	14,4	12,2	15,4	15	20,3
Bağımlılık Oranı (%)								

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yılmaz.

Grafik.22: TRB1 Bölgesinde ve Bölgedeki İllerde Nüfusun Bağımlılık Oranlarının 2007-2019 Arasındaki Değişimi

TRB1 bölgesindeki illerde 2007-2019 yılları arasında nüfusun bağımlılık oranı da değişmiştir. 2007 yılında Bingöl'de toplam bağımlılık oranı %60,8 iken bu oran Elazığ'da %52,6; Malatya'da %54,3 ve Tunceli'de ise %36,9'du. Bölgede nüfusun bağımlılık oranının en yüksek olduğu il Bingöl iken çocuk nüfusu oranının en az olduğu Tunceli'de ise bu oran düşüktü. 2019'da ise Bingöl'de toplam bağımlılık oranı %50,8; Elazığ'da %47,1; Malatya'da %50 ve Tunceli'de ise %41,1'di (Tablo.13, Grafik.22). Verilerden de anlaşılacağı üzere 3 ilde azalan nüfusun bağımlılık oranı

Tunceli’de artmıştır. Bunun nedeni ilde asker sayısının süreç içinde azalmış olmasıdır. Asker sayısının azalmasına bağlı olarak çalışma çağındaki nüfus da azalmıştır.

TRB1 bölgesindeki illerde 2007-2019 arasında genç bağımlılık oranı ve yaşlı bağımlılık oranı da değişmiştir. 2007’de Bingöl’de %52,5 olan genç bağımlılık oranı Elazığ’da %40,9; Malatya’da %42,1 ve Tunceli’de ise %24,6’ydi. 2019’da ise adı geçen illerde genç bağımlılık oranı sırasıyla %40,3; %32,7; %34,7 ve %20,7 olmuştu (Tablo.13, Grafik.22). Yani bütün illerde genç bağımlılık oranı azalmıştı.

2007 yılında Bingöl’de yaşlı bağımlılık oranı %8,3 iken bu oran Elazığ’da %11,7; Malatya’da %12,2 ve Tunceli’de ise %15’ti. 2019’a gelindiğinde adı geçen illerde yaşlı bağımlılık oranı sırasıyla %10,5; %14,4; %15,4 ve %20,3’e yükselmişti (Tablo.13, Grafik.22). Özellikle 12 yılda hem çocuk hem de çalışma çağındaki nüfus oranının azaldığı Tunceli’de yaşlı bağımlılık oranının daha fazla arttığı görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

TRB1 bölgesinin 2007’deki nüfusu yaklaşık 1 milyon 599 bin iken bu nüfus 12 yılda 157 bin artarak 2019’da 1 milyon 755 bine çıkmıştır. Diğer bir ifade ile 12 yılda bölge nüfusu yaklaşık %10 artmıştır. Bölgede 12 yılda yıllık nüfus artış hızı 2010 ve 2019 yıllarında eksi değerler almış, geri kalan 10 yılda ise artı değerler almış ve kabaca %-0,4 ile %2,4 arasında değişim göstermiştir. TRB1 bölgesindeki illerden Bingöl, Elazığ ve Malatya’da yıllık artış hızı 12 yıllık süreçte %-0,8 ile %2,8 arasında değişmişken Tunceli’de bu değere büyük bir oynaklık göstermiş ve %-7,7 ile %11 arasında değişmiştir. TRB1 bölgesinde nüfusu en az olan il konumundaki Tunceli’de kısa vadede asker sayısının artırılması veya azaltılması, yıllara göre nüfus artış hızının büyük oranda artmasına veya azalmasına neden olmuştur. Nitekim ilde 2007’de 20-24 yaş grubunda 12.221 olan erkek sayısına karşılık 3099 kadın bulunmaktaydı ve sonraki yıllarda ise belirtilen yaş grubundaki erkek sayısı genellikle azalmıştır.

TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasında yıllık nüfus artış hızı ile doğal nüfus artış hızı arasında farklılık olmuştur. Net göçün dışarıya yönelik göçten dolayı eksi değerler aldığı yıllarda, doğal artış hızı, gerçek artıştan fazla olmuş, dışarıya yönelik göçlerin azaldığı ve net göç hızının artı değerler aldığı yıllarda ise doğal artış hızı gerçek nüfus artış hızından daha düşük değerler almıştır.

TRB1 bölgesinde 2007 yılında %18 olan kaba doğum oranı 2019'da azalarak %15'e düşmüştür. Bu süreçte %5 civarında olan ham ölüm oranı ise değişmemiştir. Bu nedenle bölgede 12 yılda doğal artış hızı da yaklaşık %3 oranında azalmıştır. Aynı süreçte bölgede toplam doğurganlık hızı da 2,11'den 1,95'e düşmüştür.

Kaba doğum, kaba ölüm, doğal artış ve toplam doğurganlık hızı gibi değerler bölge illerine göre değişmekte olup 12 yılda her ildeki değer de farklılaşmıştır. 2007'de Bingöl'de %22 civarında olan kaba doğum oranı, Elazığ ve Malatya'da %17, Tunceli'de ise oldukça düşük olup %11 civarındaydı. 2019'da ise kaba doğum oranı Bingöl'de yaklaşık %19'a Elazığ ve Malatya'da %13'e düşmüştür. 12 yılda Tunceli'de ise kaba doğum oranı %1 artarak %12'ye yükselmiştir. Ancak bu il 2019'da da kaba doğum oranının en az olduğu il olmuştur.

2007'de bölge illerinden Bingöl, %4,8 ile kaba ölüm oranının en az olduğu ilken bu değer Elazığ ve Malatya'da %5,2 civarında, Tunceli'de ise %6'nın üzerindeydi. Yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu Tunceli'de, kaba ölüm oranı bölge ortalamasına göre daha yüksekken genç nüfus oranının yüksek olduğu Bingöl'de ise durum tam tersiydi. Bölge illerinde kaba doğum oranı 2007'den 2019'a kadar olan 12 yılda çok önemli bir değişim göstermemiştir. 12 yıllık süreçte bölge illerinde doğal nüfus artış hızı ve toplam doğurganlık hızı da genellikle azalmıştır.

TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasındaki 12 yılda net göç hızı %0-10 ile %9 arasında değişmiştir. Bölge illerinden Bingöl, Elazığ ve Malatya'da %0-15 ile %13 arasında değişmiş olan net göç hızı Tunceli'de ise daha büyük oynaklık göstermiş ve %0-27 ile %62 arasında değişmiştir. Nüfusu az olan Tunceli'de bazı yıllar alınan, bazı yıllar ise verilen göçün il toplam nüfusuna göre oldukça büyük boyutlu olduğu anlaşılmaktadır.

TRB1 bölgesinde 12 yılda nüfusun yaş yapısı da önemli ölçüde değişmiştir. 2007'de bölgede çocuk nüfusu oranı %28 civarındayken bu değer 2019'da %23'e düşmüştür. 2007'de %65 olan 15-64 yaş grubu nüfus oranı 2019'da %67'ye; %8 civarında olan yaşlı nüfus oranı ise yaklaşık %10'a çıkmıştır. Bölgede toplam doğurganlık hızının azalması ve ortalama insan ömrünün uzaması gibi etkenler, çocuk nüfusu oranının düşmesine, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranının ise artmasına neden olmuştur.

TRB1 bölgesinde ve bölge illerinde 12 yılda nüfus grafikleri de değişim göstermiştir. Bölgede ve Bingöl, Elazığ ve Malatya illerinde kabaca 20-24 yaş grubundan yukarıdaki kısım genişlemiş, alt kısım ise daralmıştır. Tunceli'de ise nüfus piramidi 2007 yılında 20-24 ve 25-29 yaş grubundaki

asker sayısının fazlalığından dolayı çok asimetrik bir yapıdaydı. 2019'da ise bu asimetriklik önemli ölçüde azalmış olmakla birlikte devam etmekteydi. Bu ilde doğurganlığın çok düşük olması nedeniyle piramidin 0-4 ile 15-19 yaş grubunu gösteren alt kısmı oldukça dardı.

Öte yandan çocuk, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı bölge illeri arasında farklılık göstermekte olup 12 yılda önemli bir değişim de göstermiştir. 2007 yılında Bingöl'de %33 civarında olan çocuk nüfus oranı, Malatya ve Elazığ'da %27, Tunceli'de ise sadece %18'di. 2019'da Bingöl'de %27'ye gerileyen çocuk nüfus oranı Elazığ'da %22'ye Malatya'da %23'e ve Tunceli'de ise %15'e gerilemişti. 2007'de çalışma çağındaki nüfus oranı Bingöl'de %62, Malatya ve Elazığ'da %65, Tunceli'de ise %72'di. Bu değer 2019'da ise Bingöl'de %66,3; Elazığ'da %68; Malatya'da %66,6 ve Tunceli'de %71 olmuştu. 2007 yılında Bingöl'de %5 olan yaşlı nüfus oranı Elazığ ve Malatya'da %8, Tunceli'de ise %11 civarındaydı. Aynı değer 2019'da Bingöl'de %7, Elazığ ve Malatya'da %10 Tunceli'de ise %14 civarına yükselmişti. 12 yıllık süreçte bölge illerinde toplam doğurganlık hızının azalması ve ortalama insan ömrünün uzaması gibi etkenler çocuk nüfus oranının azalmasına, çalışma çağı (Tunceli'deki azalmayı göz ardı edersek) ve yaşlı nüfus oranının ise artmasına neden olmuştur.

TRB1 bölgesinde ve bölge illerinde 12 yılda toplam ve genç bağımlılık oranları, nüfusun yaş kompozisyonunun değişmesine bağlı olarak azalmıştır. Aynı süreçte yaşlı bağımlılık oranı ise yükselmiştir. Bölgede 2007'de %54 olan toplam bağımlılık oranı 2019'da %49'a, %42 olan genç bağımlılık oranı %34'e düşmüştür. Aynı süreçte yaşlı bağımlılık oranı ise %12'den %15'e yükselmiştir. Bölge illerinden Bingöl'de 2007'de %61 olan toplam bağımlılık oranı 2019'da %51'e, %53 olan genç bağımlılık oranı %40'a inmiş ve %8 olan yaşlı bağımlılık oranı ise %11'e çıkmıştır. Aynı süreçte Elazığ'da toplam bağımlılık oranı %53'ten %47'ye, genç bağımlılık oranı %41'den %33'e inmiş ve yaşlı bağımlılık oranı ise %12'den %15'e çıkmıştır. Malatya'da ise 2007'de %54 olan toplam bağımlılık oranı 2019'da %50'ye, genç bağımlılık oranı %42'den %35'e inmiş, yaşlı bağımlılık oranı ise %12'den %15'e çıkmıştır. Tunceli'de ise 2007'de %40 olan toplam bağımlılık oranı 2019'da %41'e çıkmış, %25 olan genç bağımlılık oranı %21'e inmiş ve %15 olan yaşlı bağımlılık oranı ise %20'ye çıkmıştır.

TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasındaki 12 yılda, nüfusun cinsiyet oranı 2007 yılında 100, 2010 yılında 99,6 iken geri kalan 10 yılda ise

yüksekti. Kısaca bölgede 12 yıllık süreçte cinsiyet oranı 99,6 (2010) ile 102,1 (2011) arasında değişim göstermiştir. Göç vermesine rağmen özellikle bölgedeki Tunceli ve Bingöl gibi terör eylemlerinin halen devam ettiği illerin varlığı ve bu illerde asker sayısının fazla olmasından dolayı TRB1 bölgesinde çoğu yıl cinsiyet oranı yüksek çıkmaktadır.

2007-2019 döneminde TRB1 bölgesindeki illerden Bingöl ve Tunceli’de cinsiyet oranı genellikle yüksek iken bu oran Elazığ ve Malatya’da ise düşüktü. Bingöl’de 12 yıllık süreçte 101,8 (2010) ile 105,5 (2011) arasında değişen cinsiyet ortanı Tunceli’de ise daha yüksek değerler almış ve 112,8 (2010) ile 137,8 (2012) arasında değişmiştir. 12 yıllık süreçte Elazığ’da tüm yıllar düşük olan cinsiyet oranı, 96,8 (2007) ile 99,2 (2017 ve 2018) değişim göstermiş, Malatya’da ise 2011 yılı dışında düşük çıkmış ve 98,3 (2007) ile 100,3 (2011) arasında değişmiştir. Verilerden de anlaşılacağı üzere TRB1 bölgesinde 2007-2019 arasında genellikle yüksek olan cinsiyet oranı Bingöl ve Tunceli gibi asker sayısının il nüfusu içinde önemli bir orana eriştiği illerde oldukça yüksek değerlere çıkmıştır.

Öte yandan TRB1 bölgesinde cinsiyet oranı yaş gruplarına göre de farklılık göstermektedir. Örneğin 0-4, 5-9 ve 15-19 yaş grubunda cinsiyet oranı genellikle 20-24 yaş grubuna göre daha küçük değerler almaktadır. 2007 yılında 5-9 yaş grubunda cinsiyet oranı 100,6 iken 20-24 yaş grubunda 115,5 olmuş. 2019 yılında da 5-9 yaş grubunda 105,2 olan cinsiyet oranı 20-24 yaş grubunda 107,1 olmuştur. Fakat aradaki farkın 2019 yılında azaldığı görülmektedir. Bölgede asker sayısının fazla olması, bu durumun nedeni olarak gösterilebilir. Ayrıca daha önce batı illerine göç etmiş olanların erkek çocuklarını bölgeden evlendirmeleri (gelin götürme, yani evlilik yoluyla göç) de bölgede söz konusu yaş grubunda kadın nüfus azalmasına ve dolayısıyla erkek ve kadın arasındaki farkın açılmasına sebep olan bir neden olarak değerlendirilebilir. Orta ve ileri yaşlarda ise cinsiyet oranı genellikle düşük çıkmaktadır. 2007 yılında 55-59 yaş grubunda cinsiyet oranı 91,2 iken 70-74 yaş grubunda ise 98,5’ti. 2019’da ise belirtilen yaş gruplarında cinsiyet oranı sırasıyla 97,8 ve 79,6’ydı.

Sonuç olarak 12 yıllık süreçte TRB1 bölgesinde ve bölge illerinde nüfus artış hızında dalgalanmalar yaşanmış, toplam doğurganlık hızı azalmış ve nüfusta yaşlanma hızlanmıştır. Son yıllardaki eğilim, bölgede ve bölge illerinde toplam doğurganlık hızının önümüzdeki yıllarda da azalmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu da bazı tedbirler alınmadığı ve doğurganlık hızı yükselmediği takdirde, bölgede önümüzdeki yıllarda yaşlı nüfus oranının giderek artacağını göstermektedir.

Kaynakça

- Albayrak A.S. Kalaycı Ş. & Karataş A. (2004). 'Türkiye'de Coğrafi Bölgelere Göre İllerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Temel Bileşenler Analiziyle İncelenmesi', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2), 101-130.
- Avcı, V., (2017), 'Bingöl İlinde Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılımı', Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,7(13), 201-222
- Aydın, O. Aslantaş Bostan P. Özgür, E. Murat. (2018). 'Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi', Coğrafya Dergisi, sayı:37, s:27-45
- Başıbüyük, A., (2005), 'Doğu Anadolu Bölgesi'nde Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı', Doğu Coğrafya Dergisi, 14, 67-94.
- BİLSAM, 2011, Malatya Vizyon 2023, Malatya: BİLSAM Yayınları
- Canpolat, F.A., (2019), 'Tunceli İlinin Başlıca Nüfus Özellikleri', Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 4(2), 183-200
- Coşkun, V. (2015). Çözüm Süreci: Kazanımlar ve Tehditler, Londra: Democratic Progress Institute.
- Doğanay, H. (2014). Türkiye Beşeri Coğrafyası, Ankara: Pegem-Akademi Yayınları.
- FKA, (2014), TRB1 Bölge Planı 2014-2023, Malatya: Yılmaz Matbaacılık&Yayıncılık
- HEGEM VAKFI, (2015), Tunceli İli Sosyal Analiz Çalışması, Ankara: Hermes Ofset.
- HEGEM VAKFI, (2016), Bingöl İli Sosyal Analiz Çalışması, Ankara: Hermes Ofset.
- HEGEM VAKFI, (2017a), Malatya İli Sosyal Analiz Çalışması, Ankara: Hermes Ofset.
- HEGEM VAKFI, (2017b), Elazığ İli Sosyal Analiz Çalışması, Ankara: Hermes Ofset.
- Keleş, R. (2012). Kentleşme Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç, İ. Eryurt, M.A. Adalı, T. Çağatay, P. (2010). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı Ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, ISBN 978-975-491-285-2.

- Köse T. (2017). 'Çözüm Sürecinin Yükselişi ve Düşüşü', Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 4(1), 13-40.
- Köse, S. Eser, U. & Konur, F. (2012). 'Türkiye'de Bölgesel Gelişmişlik Farkları: Bir Veri Zarflama Analizi (Düzey-2 Bölgeleri)', Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 77-97.
- Orhan, F. (2019), 'Tunceli İlinin Başlıca Nüfus Özellikleri ve Planlama Açısından Önemi', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,12(62), 381-394
- Sertkaya Doğan Ö. & Gökburun, İ. (2019). 'İBBS Uygulamasında Nüfus Verilerinin Coğrafi Açıda Yorumlanmasını Kolaylaştıracak Bir Yol Haritası', Doğu Coğrafya Dergisi, 24(41), s:39-60.
- Sertkaya Doğan Ö. (2015). 'Population Movements in Turkey: International Migrations', International Journal of Liberal Arts and Social Science, no:3, pp.102-110.
- Sertkaya Doğan, Ö. 2019, 'Toplam Doğurganlık Hızının İBBS Düzey 1 Ölçeğinde Sosyo-Ekonomik Değişkenler Çerçevesinde Analizi', editörler: Üçışık Erbilin, S. & Şahin G., Prof. Dr. Nuran Taşlıgil'e Armağan Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları, içinde, İstanbul: Eski Babil Yayınları.
- Şahin, S. (2015). Geçmiş Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği, Ankara: Pegem-Akademi Yayınları
- Tandoğan, A. (1998). Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu, Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.
- Taş, B. (2006). 'AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS)'. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 185- 197.
- Tufan, İ. (2014). Türkiye'de Yaşlılığın Yapısal Değişimi, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2011). Beşeri Coğrafya, İnsan, Kültür, Mekân, İstanbul: Çantay Yayınları.
- Yılmaz M. (2015). 'Türkiye'de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İlere Göre Dağılımı (1980-2012)', Doğu Coğrafya Dergisi, 33, 161-188.
- Yılmaz, M. (2016). Türkiye'nin Değişen Nüfus Yapısı, Nedenler, Değişim, Sonuçlar ve Gelecek, İstanbul: Çantay Yayınları.
- Yılmaz, M. (2020), Türkiye'deki İBBS Düzey-1 Bölgelerinin Nüfus Coğrafyası, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yüceşahin, M.Murat. Özgür, E.Murat. (2008). Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in Southeast, Population, Space and Place, Number:14 pp:135-158.
<http://tuik.gov.tr/Start.do> (Son erişim: 11/06/2020)

MİT VE KÜLTSEL AÇIDAN ANTİK ÇAĞ'DA KHARİTLER
Charites In Ancient Time Through The Perspective Of Myth
And Cult

Serdal GÜNDOĞDU

Atatürk Üniversitesi, Doktora Öğrencisi
oduklu25@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9718-6491>

Prof. Dr. Nurettin KOÇHAN

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
nkochan@bandirma.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0686-4988>

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TERCANLIOĞLU

ahmettercanlioglu78@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3006-4393>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	26.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	17.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 89-105	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.886614

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

MİT VE KÜLTSEL AÇIDAN ANTİK ÇAĞ'DA KHARİTLER Charites In Ancient Time Through The Perspective Of Myth And Cult

Serdal GÜNDOĞDU

Prof. Dr. Nurettin KOÇHAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TERCANLIOĞLU

Öz

Bu çalışmada, Türkçeye “Üç güzeller” diye aktarılan tanrıçalar, $\chi\alpha\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ sözcüğünün çoğulu olan $\chi\alpha\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ den türetilen “Kharitler” incelenmiştir. Latince Gratia denen üç güzellerin kelime anlamı zarafet, çekicilik, şefkat ve lütuftur. Genel olarak, Aglaia, Thalia, Euphrosyne olarak adlandırılan Kharitlerin, Zeus ve Euryomene'nin kızları olduğu düşünülür. Kharitler sayesinde insanlar, ahlaki ilkeleri, bağışlama ve cömertliği öğrenmişlerdir. İnsanlara, şiir ve müzikte esin kaynağı olmuş ve onların kaderlerini belirlemede önemli rol üstlenmişlerdir. Kharitler, bereketi, doğurganlığı, güzelliği ve ilkbaharı temsil etmelerinin yanı sıra yer altı dünyasıyla bağlantılı birçok fonksiyonları olan tanrıçalardır.

Antik çağ toplumlarında önemli bir yere sahip olan Kharitler'in adına söylenmiş mitleri, insanlarca saygı gördükleri kült anlayışları ve tapınım şekilleri ve toplum üzerindeki algılanış şekilleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kharitler, Mitoloji, Kült, Üç Güzeller, Tanrıçalar

Abstract

In this study, ‘Charites’, the goddesses who are called “The Three Graces” in Turkish, originating from $\chi\alpha\rho\iota\tau\epsilon\varsigma$ the plural version of $\chi\alpha\rho\iota\varsigma$ have been analyzed. The meaning of these three beauties called Gratia in Latin is elegance, attractiveness and grace. It has been thought that Charites, who are called Aglaia, Thalia and Euphrosyne, are the daughters of Zeus and Euromene. Thanks to Charites, people learnt moral principles, forgiveness and generosity. They were inspiration of poetry and music for people and had a significant role on determining their destinies. Charites

represent abundance, fertility, beauty and spring, and they also have various functions related to the underworld.

In this study, the myths, cult perceptions respected by the people, types of worshipping and the forms of perception by the societies of Charites, who have significant places in the people of ancient period, have been discussed.

Key Words: Charites, Mythology, Cult. Three Graces, Goddesses

Kharitler

Kharitler ismi ‘Χαρις’ sözcüğünün çoğulu olan ‘Χαριτες’ den gelmektedir. Latince Gratia olarak adlandırılan üç güzellerin kelime anlamı zarafet, çekicilik, şefkat ve lütuftur (Grimal 1997: 380). Üç güzellerin isimleri, Aglaia, Thalia, Euphrosyne olarak adlandırılır. Bu adların Türkçe karşılığı; Agleia: parlaklık, Thalia: çiçekleri açtıran, Euphrosyne: yüzleri güldürendir (Ergürer 2007: 435; Karaosmanoğlu 2005: 95). Başlangıçta bitkilerin büyümesini ve güzelliği simgeleyen (Grimal 1997: 380) Kharitler, bunun yanı sıra tanrıların ve insanların yüreğine neşe ve mutluluk verme özelliğine olmuşlardır (Erhat 1989: 188). Kharitlerin Zeus ve Euryomene’nin kızları olduğu düşünülür (Daly 2009: 61; Hamilton 2002: 22). Kharitler, bazı ortak özellikleri olan, Musalar’la Olympos’da yaşarlardı (Roman ve Roman 2010: 180). Bu özelliklerinin dışında sıra dışı işleri de yerine getiren Kharitler’in sanatsal, dinsel ve sosyolojik yönden daha çok vurgu yapılan temalarında, güzelliğin yenilenmesi, mutluluk ve memnuniyetin ön sırada yer aldığı görülür. Bereket vurgusunun yanında fiziksel güzelliğin göz önüne serilmesinde Aphrodite ile birlikte yer aldıkları sahneler de önemlidir (Webbe 1986: 279 Dn.4).

Kharitlerin bahsettiğimiz özellikleri dışında, yerel bir yapı sergileyen ve merkezî anlayıştan farklı dinsel gönderimleri de bulunmaktadır. Yunan mitolojisindeki önemli tanrı ve tanrıçalardan farklı olarak, tapınım alanları oldukça yerel sayılabilir. Kharitler kültü daha çok Boeotia’da ön planda olmasına karşın, Antik Attika, Peleponnesos ve Anadolu’da da görülür. Yunanistan’ın, kuzey kısımlarında Kharitler kültürüne fazla rastlanmaz. Kuzey Yunanistan’da Kharitler’in yerini Nympheler almıştır. Thassos’a, Kharitler kültürünü Paroslular taşımışlardır. Yunan adalarında Paros ve Thassos dışında Delphi, Keos, Apollon ile birlikte Kharitler’in anıldığı Delos ile Naksos’ta da Kharit kültürünü görürüz. Fakat bu kültürler mütevazı boyuttadır (E. B. Harrison 1986a: 191; E. B. Harrison 1986b: 151-167). Antik kaynaklardan ve çeşitli

vazo ressamlarından elde ettiğimiz bilgilere göre, Kharitler'in isimleri ve sayıları değişken bir yapıdadır (URL1 ; Yörükkan 2000: 19).

Kharitler'in ilk olarak Pre-Hellenik Girit inancını kapsamasında işlenmiş oldukları söylenebilir (Preller 1872: 142; Schwarzenberg 1966: 4-7). Ancak hemen sonrasında bu işleniş Yunanistan ve Kiklad adalarında yaygınlaşmıştır. Kharitler, inanış yönünden Orchomenos, Argos ve Ake'de olduğu kadar Paros, Thassos ve Naksos'da da önemsenmiştir (E. B. Harrison 1986a: 191).

Bu figürler, saçlarına defne, zeytin, buğday demeti, yaban mersini ya da gülden taçlar takar ve genellikle çiçekler, meyveler ya da mısır püskülüne benzer bir öge tutar şekilde işlenmişlerdir. Üç güzellerin en yaygın duruşları yanlardakinin önden, ortadakinin arkadan işlenmesidir. Bu tipolojinin en meşhuru Siena Piccolomini kütüphanesindeki Geç hellenistik heykel grubudur (Webbe 1986: 8,9) (Resim 1). Standart çıplak pozlarıyla ayakta duran figürlerin dalgalı saçları bant ile bağlı verilmiştir. Benzer bir işleniş Stabia Naples'te sergilenen Pompeii'den 4. Sital duvar resimlerinde de görürüz (İşman 2014: 25,26 Fig.6; Webbe 1986: 9) (Resim 2).

Yazılı kaynaklardan da Kharitler hakkında bilgi ediniyoruz. Hesiodos (Hesiodos: 907 vd.) ve Homeros'un (Homeros: V.338, XIV. 266-276, XVIII.382 ; Homeros: VIII.364 vd.,XVIII.194 vd.) şiirlerinde, antik yazıtlarda (E. B. Harrison 1986a: 199; Karaosmanoğlu 2005: 100,101; Palagia 2014: 236-240, Fig. 1-4; Williams 1983: 28, Fig.30) (Resim 3,4,5), antik tarih yazarları (Herodotos: II.50, IV.175) ve Attik tragediyelerindeki anlatımlardan (Hollis 1992: 7; Milleker 1986: 6; Milleker 1988: 69) faydalanarak arkaik ve klasik dönem Kharitlerin işlevlerini daha iyi anlayabiliriz.

Kharitler Thassos'ta, önceleri doğanın güçleri olarak saygı görmüşlerdir (E. B. Harrison 1986b: 191). Paros, Boeotia ve Arcadia'da onlara tapınıldığını görüyoruz. Kharitler yaşayan bütün canlılar üzerinde hâkimiyeti olan bereket tanrıçaları olarak saygı görmüş, fakat zaman zaman da yer altı tanrıları olarak bilinen Hades, Demeter, Persephone ve Hekate ile birlikte anılmışlardır. Hesiodos ya da Homeros'un şiirlerinde anlatılmasa da Paros, Naksos, Boeotia ve Arkadia'daki dini ritüelleri ile gelenekleri Herodotos ile Pausanias'ın anlatımlarında ve Aeschylus'un Eumenides içindeki anlatımlarında yeraltı ile ilişkileri ya ima edilmiş ya da tasvir edilmiştir (Webbe 1986: 10). MÖ 6. yüzyıldan önce ise Kharitler stilize edilerek işlenmişlerdir (Nilsson 1925: 81). Arkaik dönemde Kharitler tabiatın yeniden doğuşunu simgeleyen meyve ve çiçek çelenkleri tutan uzun khitonlar giymiş kızlar olarak tasvir edilmiştir (Ergürer 2007: 435). MÖ 4. yüzyıldan itibaren Kharitler, çıplak olarak zarif bir kucaklaşma içinde işlenmiştir

(Cömert 1999: 44). Antik çağda Kharitler'in üstlendikleri görevleri ile çeşitli tanrı, tanrıça yahut kişiler ile alakalı mitleriyle antik toplumun yaşam tarzı ve inanış yönlerine etkileri olmuştur (Cameron 2004: 150; Can 1994: 195 ; Coleman 2007: 996; Graves 2010: 81; Hansen 2004: 257; Homeros: XIV. 265-275, XVIII. 382-392; Homeros: VIII. 364, XVIII. 194; White 2009: 150).

Kharitler'in en eksiksiz tamamlamalarını ve en etkili mitolojik tasvirlerini Hesiodos ve Hesiodik yorumcular verir. Hesiodos'un Theogonia'sında (Hesiodos: 900-907) Olympos tanrıları ile ilgili anlatımlar daha anlaşılırdır. Soyut bazı kavramları somutlaştırmıştır. Onun bu yaratıcılığı Pindar'ın şiirlerinde "*Tüm ölümlüler onların lütuflarına minnettardır. Tanrılar ve insanlar onların sayesinde tatlı ve güzel olan herşeye ulaşır. Onlarla düzenlenir şenlikler ve zafer alayları. Onlar adına şarkılar söylenir*" (Sandys 1900: 145) benzer ifadeler Aristoteles'nin çalışmalarında devam etmiştir (Aristotle: V.1133a.1-5). Theogonia'da Hesiodos, Zeus'un asil karakterlerini, çocukları üzerinden anlatmıştır. Üçlü kızlar, Horalar, Moiralar ve Kharitler, insanlar ve tanrılar arasında en çok bilinenlerdendir (J. E. Harrison 1908: 286). Yunan edebiyatının ilk zamanlarında Kharitler'e kişisel isimler, bir mesken ve çok önemli toplumsal işlevler verilmiştir. Zeus'un Themis ve Eurynome ile yaşadığı aşkıdan olan çocukları, ahlaki ilkelerin kişileştirilmesini temsil etmiş ve modern Yunan toplumunun dayanağını oluşturmuştur (Hesiodos: III. 140, III. 182, V. 53, 91, XXVII. 1 ; Metin 2012: 67; Webbe 1986: 13). Bu tanrıçalar aracılığı ile insanlar, bağışlama ve cömertliği öğrenmişlerdir. Onlar şiir ve müzikte esin kaynağı olmuş ve insanların kaderlerini belirlemede önemli rol oynamışlardır. Hesiodos'un anlatımlarına göre Zeus'un Themis (adalet ve düzen tanrıçası) ile birlikteliğinden saatler ve mevsimleri simgeleyen Horalar (Jonas 2001: 258), görev ve işlenişleriyle, Kharitler'le çok yakın bağlantılıdır (J.E. Harrison ve Werral 1890: 380 vd.). Homeros, Horalar'dan bahseder (Homeros: V. 750 vd, VIII. 393 vd.), fakat Hesiodos, Horalar'ın işlevlerine daha fazla değinir. İnsanların daha mutlu olmaları ve refah içinde yaşamaları için kanunları yapan, barış ve adaleti sağlayan tanrıçalar olarak görülmüşlerdir (Hesiodos: 902 vd.).

MÖ 5. yüzyıl öncesinde Yunan şiir ve sanatında Zeus'un kızları Kharitler, Horalar ve Nympheler özellikleri, görevleri ve görünüşleri açısından birbiriyle benzer özelliklere sahiptir. Örneğin, Pausanias, Atinalıların Horalar ve Kharitler'i birlikte onurlandırıldığını belirtir (Pausanias: IX.35.7; Pausanias: VII.5.9). Pausanias, Pheidias'ın, Kharitler ve Horalar'ın

dans etme temasını (Pausanias: V.11.7) ve Polykleitos'un Kharitler ve Horalar'ı işlemiş olduğunu bildirir (Pausanias: II.17.4).

Kharitler ile ilgisi olan ikinci üçlü grup, Zeus ve Themis'in kızları olan Moiralar, diğer adıyla Fates (kader) olarak adlandırılan tanrıçalardır (Jordan 2004: 202). Bu üç tanrıça insanların şimdiki ve gelecekteki kaderlerini belirlerdi. Moiralar, koruyan, yok eden ve insanlara görevlerini bildiren tanrıçalardır (Bachofen 1992: 57). Antik Yunanlılar Moiralar'ın, yeni doğan çocuğu ziyaret ettiğine ve onun geleceğini şekillendirdiklerine inanırlardı (Ovid: VII.451). Kharitler de bir bebeğin doğumuna eşlik ettiklerinde Moiralar'ınkine benzer işlevleri yerine getirirlerdi (Webbe 1986: 17).

Pausanias, MÖ 5. yüzyıl şairi olan Anthimachos'dan aktardığına göre, Kharitler güneş ile ilgili tanrıçalardır (Pausanias: IX.35.5). Bunu, Helios ve altın elma bahçelerinin bekçileri Hesperitler'den Nymph Aegle'nin kızları olarak kabul edilmeleri (Karaosmanoğlu 2005: 95) de desteklemektedir. Anne ve babalarının farklılığı da dikkat çekicidir. Örneğin babaları Zeus ve anneleri Hera, Eurynome, Eunomia, Eurydomene, Harmonia, ya da Lethe olarak kabul edilir (Smith 1844: 686). Çiçero'nun bildirdiğine göre de, Kharitler Erebus ile Nyxs'in kızlarıdır (Cicero: III.17). Erebus ölüler diyarı olan karanlığın adıdır. Khaos'un oğlu Nyxs'in (gece) kardeşidir (Grimal 1997: 175,176). Bu noktadan hareketle Kharitler ile yer altı tanrıları arasında bir bağlantı olduğu kabul edilir (Webbe 1986: 22).

Fonolojik (ses bilimsel) olarak, Kharis ismi ile Hades'in kürekçisi çirkin asık surat Kharon arasında ve Hesiodik üçlünün anneleri olan Eurynome ile Eurynomos arasında bir benzerlik kurulmak istenir (Zielinski 1924: 158). Pausanias'tan öğrendiğimize göre Eurynomos, gömülen cesetlerin etlerini yiyen, sadece kemiklerini bırakan bir Demon'dur (Grimal 1997: 195; Pausanias: X.28.4). Ancak tanrıçaların doğurganlık ve bereket ile ilgili fonksiyonlarının olmasından dolayı, toprak altı tanrılarıyla ilişkilendirilmiştir (Farnell 1896: 425).

Anthimachos ve Cicero'ya göre, Kharitler cenaze programları ve ilkbahar etkinlikleri ile bağlantılıdır. Bu özellikleriyle, Paros adasında benzer saygıyı görmüşlerdir. Naxos ve Paros'ta erken Yunan Kharitler'inin kültleri ile Boeotia'daki en erken Yunan Kharit kültleri incelendiğinde onların cenaze törenleri ile ilişkileri görülür (Webbe 1986: 22). Erken Yunan dini içerisinde onların mezarlar ile bağlantıları Kharitler'in, Roma lahitleri üzerinde karşımıza çıkmasına neden olmuştur (Webbe 1986: 23). Bu nedenle antik çağda ölüm ve yeniden doğumun tanrıçaları olarak Kharitler'in önemi artmaktadır (Webbe 1986: 23). Kharitlerin arkadaşlık, yardımseverlik, şefkat

gibi duyguları temsil ettikleri bilinir, ancak bunların dışında sonsuz gençlik, zihin ve beden sağlığı, sevinç, güzellik ve alçak gönüllülük gibi duyguları da temsil ettiklerine inanılır. Kharitler, sahip oldukları mükemmel güzelliği başkalarına sunmada bencil davranmazlar. İnsan hayatında ortaya çıkan güzellikler onların sayesinde çoğalarak, buldukları ortamda nezaket, neşe ve mutluluk egemen olur. Bunlar insanlara sunulan lütuf olarak kabul edildiğinden, sosyal yaşam seviyesi ne olursa olsun insanlar, onların tapınaklarına gelerek kendileri için iyilikler diledikleri gibi, sunaklarında günlük tütsü yakar ve her ziyafette ya da şölende anarlardı. Hayatın tüm zevklerini artırdıkları ve şarabın heyecan veren olumsuz etkisini kontrol ettikleri için onlara libasyon yapılırdı (Berens 2007: 163). İnsanların yararına olan işlerin gerçekleşmesine destek olduklarına inanıldığı için birçok yerde kültler oluşturulduğunu görüyoruz. Bu kültlerden bazılarını aşağıda değinilmiştir.

Kharitlerin en erken kültleri Girit ve Paros adasında görülür. Bu adalardaki inanışları, yenilenme olgusu ve cenaze konteksti içerisinde, kasvetli ya da hüznü anamlar taşıyan bir inanç sistemidir (Larson 2007: 163; Webbe 1986: 5). Schwarzenberg, Paros'taki Kharitler Kültünün, erken Girit kültürünün bir yansıması olabileceğini ileri sürer (Schwarzenberg 1966: 4 vd.).

Paros adasında ilk kutlamalar Kral Minos tarafından başlatılmıştır (Apollodorus: III.15,7; Callimachus: frag. 491, 350, Dn. C; Graves 2010: 411). Harrison, Fenike stelinde üstten hilal şeklinde bir ay tarafından sınırlanmış üç dikme sütun ile Girit'te iyi bilinen üçlü dikme sütunların ilkel düşüncede Kharitleri simgelediklerini belirtir (J. E. Harrison 1912: 193. Fig. 148 ve 192, 193, Fig. 147).

Kharitler'in Yunanistan'daki en eski kutsal alanı Boeotia'daki Orchomenos'da tespit edilmiştir (J. E. Harrison 1912: 193; Schliemann 1881: 122-163; Theocritus: XIV.108). Pausanias, Boeotia'da Kharitler için sunu yapan ilk insanın Kral Eteocles olduğunu bildirir (Pausanias: IX.35.1). Thebe kralı olan Eteocles'in MÖ 1254 civarında hüküm sürdüğü kabul edilir (Lufmann 1814: 78). Orchomenos'ta bahar yaklaştığında, gökten düştüğüne inanılan ve işlenmemiş dikme şeklindeki taşlara Kharitler adına saygı gösterilerek dini törenler yapılırdı (Pausanias: IX. 38.1).

Orchomenos'ta, Kharitler onuruna düzenlenen şenliklere "Charitiesia Festivalleri" denirdi. Bu şenliklerde müzik çalınır, atletik oyunlar ve yarışmalar yapılırdı. Orchomenos'da bulunan tiyatrodaki (Buckler 1984: 49) Dionysos ve Kharitlere şenlikler düzenlendiği düşünülür (Amandry ve

Théodora 1974: 173, fig.1 ; Sturgeon 2004: 3). Orchomenos ileri gelenleri, kentnin adını ve sanatsal faaliyetlerini ön plana çıkarmak için kentnin zaferlerini, zenginliğini ve güzelliğini vurgulamaya karar verirler. Böylece şehrin daha çekici ve güzel görünmesini sağlamak için Orchomenos'un sembolü olan steli Kharitler için dikerler (Hardt 1715: 3-5). Strabon, Eteocles'in cömertliğini, gücü ile zenginliğini simgelemek ve aynı zamanda iyiliksever Kharitler'e olan minnettarlığını göstermek için bir tapınak inşa ettiğini bildirir (Strabo: IX. 2. 40).

Kharitler, Peleponnesos adasının orta kısmında yer alan Arkadia bölgesinde şifa veren güçleriyle manevi bir rol üstlenmişlerdir (Webbe 1986: 45). Kharitler, Megalopolis ve Ake'de zıt özelliklere sahip Erinyeler'le ilişkilendirilmişlerdir (J. E. Harrison 1908: 255).

Megalopolis'te Ake denen yerde Kharitler ve Manialar'a (Deliler, Çılgınlar) ortaklaşa tapınılan tapınakta sunu yapılırdı (Pausanias: XII. 34. 3). Kharitler, burada şifa verenler olarak, Asklepion'un yardımcıları ya da onunla eşit saygınlıkta tutulmuşlardır (Millin 1811: 26, Levha 33, Res.106; Webbe 1986: 279, 45). Yunanistan'ın farklı bölgelerinde Kharitler'e duyulan saygı ve tapınım hakkında bilgiler veren Pausanias, Mykenai yakınlarındaki Argos'ta (Pausanias: II. 17. 3), Yunanistan'ın güneyinde Elis'te de olduklarını (Pausanias: VI. 24. 6), Pindar, tüm nimetleri verenler olarak Kharitler'e, Pythia Apollon ile ortak saygı gösterildiğini bildirir (Sandys 1900: 145). Callimachus, Keos adasında bulunan Poessa'da güzel bukleli Kharitler'in varlığından bahseder (URL2).

Anadolu'nun batı kısmında da Kharitler'e dair tasvirlerin olduğu kabul edilir. Pausanias, Pergamon'da, Smyrna'da (Pausanias: IX.35.6) ve Erythrai'de de Kharitler'e duyulan saygıya ve işlendikleri yerlere değinir (Pausanias: VII.5.9). Anadolu'dan verdiğimiz bu örneklerden başka bu bölgelerin kuzeyinde kalan Kyzikos antik kentinde de Kharitler'in yer aldığı belirtilir (Webbe 1986: 295).

Demos Kültü MÖ 5. yüzyılda Atina'da ilkin Nympheler Kültü olarak ortaya çıkmış ve bu dönemden sonra tapınım görmüştür (E. B. Harrison 1986a: 192). Demosthenes MÖ 330'daki söylevlerinde, Atina'da Demos ile Kharitler'e birlikte saygı gösterildiğini belirtir (Şahin 2007: 291). Demos kelimesi Yunancada birbirine yakın birçok anlam içerir. Demos halk ya da halkın bir bölümü, halk meclisi, demokratik bir rejim veya köy anlamlarında kullanılmıştır (Şahin 2007: 290). Atinalılar kendi yönetim şekillerinin özgün olduğunu ve diğer yönetim şekillerine model oluşturduğunu kabul ettikleri için, Atina'yı Yunanistan'ın merkezî, yöneticisini de Yunanlıların kralı olarak

görürlerdi. Bu düşünceden de Demos Kültü doğmuştur (Şahin 2007: 291). Bu kült için Atina'da MÖ 330 civarında yapılan bazı yasalarla Tyranların dahi uymak zorunda olduğu bazı yasalar düzenlenmiştir (Long 2004: 20).

MÖ 243/2 yılında Arkhon seçilen Eurykleides'in, Atinalılara tanıdığı yeni hak ve özgürlüklerle birlikte Agoranın batısındaki Kolonos Agoraios Tepesi'nin kuzey yamacında Demos ve Kharitler Kutsal Alanı oluşturulmuştur (Monaco 2001: 108, fig.4 ; Şahin 2007: 292). Demos ve Kharitler Kutsal alanının varlığı, ele geçen sunak ve yazıtlarla desteklenmiştir (Travlos ve Thompson 1949: 392, fig. 1,2). Sunağın yazıtından anlaşıldığına göre Aphrodite Hegemone, Demos ve Kharitlere adanmıştır (Thompson ve Wycherley 1972: 223, pl., 6, 7, 8, 11; Travlos 1980: 79, fig. 102, 103, 104; Weller 1913: 81). Sunak, MÖ 197/6 yıllarına tarihlenmektedir (Resim 6). Olasılıkla MÖ 229'da şehrin Makedonlardan kurtarılmasına yardım eden yabancı ve Atinalılara şükranlarını sunmak için yapılmıştır (Mikalson 1998: 6; Rosenzweig 2004: 27, fig.14). Atinalılar, hatta yabancılar da, minnettarlıklarını göstermek için onlara adaklar sunmuşlardır (Monaco 2001: 463; Parker 2011: X; Şahin 2007: 293).

Atina'da Kharitlerin varlıklarını sikkeler üzerinde de görüyoruz (Collignon 1899: 74; J.E. Harrison ve Werral 1890: 376, fig. 14) (Resim 7). Sikkeler üzerine Kharitler, özellikle MÖ 154/3 ile 122/1 yıllarında sevilerek işlenmiştir (Monaco 2001: 135). Roma dönemindeki refah, huzur ve uyumu göstermek için sikke, madalyon ve aynalara da işlendiklerini biliyoruz (Milleker 1986: 6,7. Fig.1).

Sonuç

Kharit ismi kelime kökünde başlayarak insan zihninde pozitif vasıflara sahip tanrıçalar hissi uyandırmaktadır. Bireysel adlarında da lütuf, bereket, bolluk, refah, güzellik, cazibe sıfatlarını karşılayan özellikler görülür.

Kharitlerin üslendikleri görev ve yetkilerinin sınırını çizmek oldukça güçtür. Çünkü onların sık sık beraber anıldıkları diğer tanrıçalardan Horalar, Moiralar, Erinyeler ya da Musalar'ın yetkilerini de üstlendiklerini görmekteyiz. Kharitlere saygı gösterilerin bölgelerde ilk dikkat çeken, bereket vurgusudur. Bu kanıdan hareketle adeta bir ana tanrıça rolünü üslendikleri izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Bereket ve doğurganlık temasını Arkaik ve Klasik Dönemde uzun giysili, ellerinde çeşitli meyve ya da çiçek dalları taşır şekilde, Hellenistik ve Roma Döneminde ise çıplak resmedilmiş güzel çekici kızlar olarak işlendikleri görülür. Çıplak verilmelerinde iki olasılık öne çıkmaktadır. Birincisi Aphrodite'nin başyardımcıları olmaları ve Hellenistik Dönemde

çıplak betimlerinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de Praksiteles'in yaptığı Aphrodite heykelinden etkilendikleri söylenebilir. İkincisi, kadınsı çıplak güzelliği gözler önüne sererek iki yandakinin önden, ortadakinin arkadan verilmelerindeki amaç kadındaki genital bölge ve çekici cazibeyi ortaya koymak olabilir. Tabii ki bu düşüncenin özünde Aprodite algısını dikkate almak gerekir. Ancak dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, Aphrodite'nin adının karıştığı mitlerdeki, kadınsı cazibenin entrikasını Kharitlerin asla kullanmadıklarıdır. Çünkü onlar saflık ve temizliğin simgesi olarak kabul edilirler.

Bölgelere göre, isimleri, anne babaları ve sayıları değişiklik gösterir. Bereket vurgusundan başlayan özellikleri lütuf, minnettarlık gibi kavramlarla iç içe, yer altı ve yer üstü olayları ile bağlantılarını sürdürürler. Cenaze törenlerindeki matemli havanın yanı sıra, adlarına düzenlenen Charitesia şenliklerindeki neşe ve coşku ile halka mutluluk dağıtan tanrıçalar olarak bilinirler. Ayrıca bazen şifa dağıtıcılar olarak iyileştirici birer hekim tanrıça, bazen de Atina'da olduğu gibi yönetim şekillerini en güzel düşünen halkla, yani demos'la anılarak onların birer koruyucu yönetici olarak karşımıza çıkar.

Zeus'un kızları olmaları da bir ölçüde onların önemini artırmaktadır. Her ne kadar ikincil tanrıçalar olarak gözükseler de, onlar birçok tanrı ya da tanrıça gibi etkin bir şekilde saygı ve kabul görmüşlerdir. Kharitler'e inananlar insanın özünde olması gereken güzel duyguların doğası gereği, lütuf, merhamet, güzellik gibi insan ruhunu okşayan tüm duyguları onlardan aldıklarına inanırlardı. Çünkü Pindar, Kharitleri "*insan ruhunu zenginleştiren şeref, güzellik, bilgelik, tüm tatlı olan her şey ve tüm insanların neşesini verenler*" olarak ifade eder ve hatta ölümsüz tanrılar için kutsal dans ve ritüeller yapılırken Kharitler'den yardım alınmasa eksik kalacağını belirtir (Pindar: XIV. 5). Bu da Kharitler'in, güzelliğin ve güzel olan her şeyin tanrıçaları olarak insanların kalplerinde daima yer aldığını gösterir.

Resim 1 Siena Kharitleri (Schwarzenberg 1966: Tafel 8).

Resim 2 : Pompeii'deki Casa di Titus Dentatus Panthera'daki Üç Güzeller (İşman 2014: Fig. 6).

Resim 3 : Thermos Apollon Tapınağı Metop Parçası (MÖ 7-6 yüzyıl) Karşılıklı iki Kharit (Schwarzenberg 1966: Tafel 11 a).

Resim 4 : Sophilos'un Dinosu ve Kharitler (MÖ 580 civarı), Londra British Müzesi (Williams 1983: Fig. 30).

Resim 5 : Nympheler ve Kharitler Kabartması (MÖ 3. yüzyıl) (E. B. Harrison 1986b: Pl. 156 Charis 41).

Resim 6 : Aphrodite Hegemone, Demos ve Kharitler Sunağı (Travlos 1980: 81, Fig.4).

Resim 7 : Atina Tetradrahmisi (MÖ 154/3) (E. B. Harrison 1986a: Pl. 153 Charis 26).

Resim 8 : Bronz Ayna (MS 2. yüzyıl). New York Metropolitan Sanat Müzesi (Milleker 1986: 6,7 .Fig. 1).

KAYNAKÇA

- Amandry, P., & Théodora, S. (1974). "Monuments chorégiques d'Orchomène de Béotie". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 98(1), 171-246.
- Apollodorus. *The Library* (Çev. S. J. G. Frazer). 1921. Cambridge, MA, HUP, London: Loeb Classical Library, .
- Aristotle. *Nicomachean Ethics* (Çev. W. D. Ross). *The Complete Works of Aristotle* (ed., J. Barnes). 1991. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Bachofen, J. J. (1992). *Myth, Religion, and Mother Right* (Çev. R. Manheim). New Jersey: Princeton University Press.
- Berens, E. M. (2007). *Myths and Legends of Ancient Greece and Rome* [Electronic version].
- Buckler, J. (1984). "The Charitesia at Boiotian Orchomenos". *The American Journal of Philology*, 105(1), 49-53.
- Callimachus. *Lycophoron Aratus*, (Çev. G. R. M. A. W. Mair). 1921. London: William Heinemann.
- Cameron, A. (2004). *Greek Mythography in the Roman World*. New York: OUP.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi* (3 ed.). İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Cicero. *De Natura Deorum Academica* (Çev. H. Rackham). 1967. London: William Heinemann LTD.
- Coleman, J. A. (2007). *The Greek Mythography in the Roman World*. London: Arcturus Publishing Limited.
- Collignon, M. (1899). *Manual of Mythology in Relation to Greek Art* (Çev. J. E. Harrison). London: H. Grevel and Co.
- Cömert, B. (1999). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Daly, K. N. (2009). *Greek and Roman Mythology A to Z* (3 ed.). New York: Chelsea House.
- Ergürer, E. (2007). *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Kremna Heykeli*. Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları (ed. B. Can ve M. Işıklı). İstanbul: Graphis Matbaa, Zero Prod. Ltd. 433-442
- Erhat, A. (1989). *Mitoloji Sözlüğü* (2 ed.). İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Farnell, L. R. (1896). *The Cults of The Greeks States II*. Oxford: Clarendon Press.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri* (Çev. U. Akpur 2 ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma* (Çev. S. Tamgüç). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hamilton, E. (2002). *Mitologya* (Çev. Ü. Tamer 11 ed.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Hansen, W. (2004). *Handbook of Classical Mythology*. California: ABC-CLIO Inc.
- Hardt, H. v. d. (1715). "Charites, Gratiae". *Academiae Luliae Civibus*, 24, 1-8.
- Harrison, E. B. (1986a). *Charites* (Vol. III/1). Zurich und München: Artemis Verlag.
- Harrison, E. B. (1986b). *Charites* (Vol. III/2). Zurich und München: Artemis Verlag.
- Harrison, J. E. (1908). *Prolegomena to the Study of Greek Religion* (2 ed.). Cambridge Cambridge University Press.
- Harrison, J. E. (1912). *Themis A study of The Social Origins of Greek Religion*. London: Cambridge University Press.
- Harrison, J. E., & Werral, M. D. G. (1890). *Mythology and Monuments of Ancient Athens*. London
- Herodotos. *Herodot Tarihi* (Çev. M. Ökmen). 1973. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Hesiodos. *Homerica: Homeric Hymns, Epic Cycle* (Çev. E. White). 1914. Cambridge, MA, Londra: Harvard University Press.
- Hesiodos. *Theogonia* (Çev. S. Eyuboğlu-A.Erhat). 1991. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hollis, A. S. (1992). "Attica in Hellenistic Poetry". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 93, 1-15.
- Homeros. *İlyada* (Çev. A. E.-A. Kadir). 1993. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Homeros. *Odysseia* (Çev. A. E.-A. Kadir). 1994. İstanbul: Can Yayınları.
- İşman, S. A. (2014). *Avrupa Resim Sanatında Dans İmgeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege üniversitesi, İzmir).
- Jonas, H. (2001). *The Gnostic Religion* (3 ed.). Boston: Beacon Press.

- Jordan, M. (2004). *Dictionary of Gods and Goddesses* (2 ed.). New York: Facts On File, Inc.
- Karaosmanoğlu, M. (2005). *Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Larson, J. (2007). *Ancient Greek Cults A Guide*. New York and London: Routledge.
- Long, J. M. C. a. M. (2004). *The Athenian Citizen: Democracy in the Athenian Agora*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
- Lufmann, J. (1814). *Elements of Universal History and Chronology*. London: Library of Princeton University, J. Lufmann Strand.
- Metin, H. (2012). "Attika Seramiğinde Gigantomakhia". *Arkeoloji ve Sanat*, 41, 67-76.
- Mikalson, J. D. (1998). *Religion in Hellenistic Athens* [Electronic version].
- Milleker, E. J. (1986). "Greek and Roman Art". *Recent Acquisitions (Metropolitan Museum of Art)*(1986/1987), 6-7.
- Milleker, E. J. (1988). ""The Three Graces on a Roman Relief Mirror"". *Metropolitan Museum Journal*, 23, 69-81.
- Millin, A. L. (1811). *Galerie Mythologique*. Paris: Chez Soyer.
- Monaco, M. C. (2001). "Contributi Allo Studio di alcuni santuari ateniesi I: Il Temenos del Demos e delle Charites". *Annuario della Scuola di Archeologica Italiana di Atene e delle missioni italiane in Oriente*, 79(3/1), 103-149.
- Nilsson, M. P. (1925). *A History of Greek Religion*. Oxford: Clarendon Press.
- Ovid. *Metamorphoses I-XV* (Çev. B. More). 1922. Boston: Cornhill Publishing Co.
- Palagia, O. (2014). *The Three Graces at the Panathenaia. Approaching the Ancient Artifact* (ed. A. Amalia ve D. Denise). Berlin, Boston: De Gruyter. 233-242
- Parker, R. (2011). *Cornell Studies in Classical Philology : On Greek Religion*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Pausanias. *Description of Greece* (Çev. M. A. Arthur Richard Shilleto). 1886. London: Chiswick Press.
- Pausanias. *Description of Greece, Loeb Classical Library* (Çev. W. H. S. a. O. Jones, H.A.). 1918. London: Cambridge, MA, HUP.

- Pindar. Olympian Odes. Pythian Odes (Çev. W. H. Race Vol. 56). 1997. Loeb Classical Library: Harvard University Press.
- Preller, L. (1872). Griechische Mythologie (3 ed.): Weidmannsche Buchhandlung.
- Roman, L., & Roman, M. (2010). Greek and Roman Mythology. New York: Facts On File.
- Rosenzweig, R. (2004). Worshipping Aphrodite: Art and Cult in Classical Athens. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sandys, S. J. (1900). The Odes of Pindar Including The Principal Fragments. New York: The Macmillan Co.
- Schliemann, H. (1881). "Exploration of Boetian Orchomenus". The Journal of Hellenic Studies, 2, 122-163.
- Schwarzenberg, E. (1966). Die Grazien. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Smith, W. (1844). A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology. London: Taylor and Walton.
- Strabo. Geography: The Geography of Greece: Geography IX (Çev. w. F. H. C. Hamilton). 1903. London: George Bell.
- Sturgeon, M. C. (2004). "Sculpture the Assemblage from the Theater". Corinth, 9(3), III-XXXIV + 1-236.
- Şahin, I. (2007). "Demos Kültü ve Personifikasyonu". Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 289-300.
- Theocritus. The idylls (Çev. B. A. R.J. Cholmeley). 1919. London G.Bell & Sons, LTD.
- Thompson, H. A., & Wycherley, R. E. (1972). "The Agora of Athens: The History, Shape and Uses of an Ancient City Center". The Athenian Agora, 14, III-257.
- Travlos, J. (1980). Pictorial Dictionary of Ancient Athens, . New York Hacker Art Books.
- Travlos, J., & Thompson, H. A. (1949). "The West Side of the Athenian Agora Restored". Hesperia Supplements, 8, 382-393+490-492.
- Webbe, N. L. (1986). *The Three Graces in Renaissance: Origins and Transformations Of A Theme. (Volumes I and II)* (Yayımlanmış Doktora Tezi, Boston University Graduate School, Boston).
- Weller, C. H. (1913). Athens Its Monuments. New York The Macmillan Company.

- White, A. W. (2009). Yunan ve Roma Mitolojisi. Mitoloji (ed., J. V. Laffert). İstanbul: NTV Yayınları. 106-223
- Williams, D. (1983). Sophilos in the British Museum. Greek vases in the J. Paul Getty Museum (Vol. 1) (California. 9-34
- Yörükan, T. (2000). Yunan Mitolojisinde Aşk. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zielinski, T. (1924). " Charis and Charites". The Classical Quarterly, 18(3/4), 158-163.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- URL1. Kharites <http://www.theoi.com/Ouranios/Kharites.html> (Erişim Tarihi: 03.07.2014)
- URL2. Callimachus. <http://www.theoi.com/Cult/KharitesCult.html> (Erişim Tarihi: 08 Haziran 2014)

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YUNANLARDAN ELE GEÇİRİLEN GANİMET TAYYARELER

Booty Planes Obtained From Greeks During National Struggle

Dr. Davud KAPUCU

Hava Kuvvetleri Komutanlığı

dkapucu@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5278-9846>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	30.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	10.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 107-126	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.871271

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YUNANLARDAN ELE GEÇİRİLEN GANİMET TAYYARELER*

Booty Planes Obtained From Greeks During National Struggle

Dr. Davud KAPUCU

ÖZ

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu'nun değişik bölge ve yerleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bu ortamda Osmanlı orduları terhis edilmiş sadece ülkeyi korumak için çok az bir kuvvetin kalmasına müsaade edilmiştir. İşgaller, Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Kuvayı milliyenin kurulmasına yol açmıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile Millî Mücadele başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadeleye havacılar da destek vermiştir. Bu kapsamda Konya'da toplanan havacılar, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma uçakların bakım ve onarımını, manifatura dükkânları, demirci, marangoz ve hurda malzeme satan yerlerden elde edilen malzeme ile yaparak cephe hattına vermiştir. Ancak elde çok az miktarda tayyare ve yedek malzeme bulunduğu için bu durum birçok problemi beraberinde getirmiştir. Savaş şartları sebebiyle ithalatın durması, sermaye yokluğu gibi etkenler tayyare teminini zora sokmuştur. Bu ortamda Yunan tayyarelerinden bazıları Türk uçaklarıyla yaptığı hava muharebesi sonucunda veya benzin sıkıntısı gibi nedenlerle Türk cephe hattına zorunlu iniş yapmıştır. İlgili tayyareler Türk havacılar tarafından faal edilerek muharebelerde kullanılmıştır. İstiklal Harbi sırasında Yunanların 27 uçak kaybı olmuştur. Bu uçaklardan 10'u tamamen tahrip olmuş 17'si faal veya gayri faal durumda ganimet olarak ele geçirilmiştir. Ele geçirilen bu tayyarelerden dördüne "*Ganimet, İsmet, Sakarya ve Garipçe*" adı verilmiştir.

Bu çalışmada Yunanlardan ele geçirilen ve Türk havacılar tarafından isimleri verilen tayyarelerin faaliyetlerine arşiv belgeleri ve kaynaklar çerçevesince yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tayyare, Ganimet, Millî Mücadele, Yunanlar, Havacılık.

Abstract

After the Armistice of Mondros, different regions and part of Anatolia had been started to be occupied by the Entente States. In this environment, the Ottoman

* Çalışma 20-21 Ocak 2021 tarihlerinde düzenlenen Şehr-i Ayasofya Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresinde bildiri olarak sunulmuş ancak yayınlanmamıştır. Makale, söz konusu bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

armies have been demobilized and only a small force was allowed to remain to protect the country. The occupations have led to the establishment of the Defense of Rights Societies and Kuvayı Milliye in Anatolia. Meanwhile, with the arrival of Mustafa Kemal Pasha to Samsun, the National Struggle had been started.

Aviators also supported the National Struggle that have initiated under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. In this context, the aviators gathered in Konya made the maintenance and repair of the first World War aircraft with materials obtained from texting shops, blacksmiths, carpenters and places selling scrap materials and have given them to the front line. However, since there are very few aircraft and spare materials available, this situation have been brought many problems. Some factors such as cessation of imports and lack of capital due to war conditions, the procurement of aircraft had been made in difficult condition. In this environment, some of the Greek aircraft made a forced landing on the Turkish front line as a result of air combat with Turkish aircraft or due to gas shortage. The relevant aircraft had been used by Turkish aviators in combat. During the War of Independence, the Greeks lost 27 aircraft. 10 of these planes were completely destroyed and 17 of them were seized active or inactive as booty. Four of these captured aircraft were named as “Ganimet, İsmet, Sakarya and Garipçe”.

In this study, the activities of the aircraft captured from the Greeks and named by Turkish aviators will be included in the framework of archive documents and sources.

Keywords: Aircraft, Booty, National Struggle, Greeks, Aviation.

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na altı tayyare ile katılmış ve savaş süresince müttefiki Almanya'dan temin ettiği 450 tayyare ile hava harekât görevini icra etmiştir (Kapucu, 2019: 72-79; Kapucu ve Korkmaz, 2020: 12; Korkmaz, 2017: 144-145). Muharebeler sırasında ülkenin uzak-yakın cephelerinde oluşturulan 17 tayyare bölüğü ile keşif ve taarruz görevleri icra ederek hava hâkimiyeti sağlanmaya çalışılmıştır (Korkmaz ve Kurt, 2019: 708). Bu kapsamda havacılar Çanakkale'den Basra'ya; Filistin'den Kafkasya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada faaliyet göstermiştir (Aysal, 2015: 103-112). Birinci Dünya Savaşı içerisinde tayyare, malzeme ve yedek parça ihtiyacı Osmanlı Devleti'nin hava harp sanayii olmadığı için müttefiki Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan temin edilmiştir.

Osmanlı Devleti, müttefiklerinin savaştan çekilmesi üzerine 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi sonucunda silahları bırakarak harp durumuna son vermiştir (Orbay, 1993: 68-157; Aysal, 2015: 10-20). Mütareke gereği ordular terhis edilmiştir. Bu karar kapsamında kara ve deniz kuvvetlerine mensup personel ile hava kuvvetleri personeli dağıtılmıştır (Aysal, 2017: 530-540). Osmanlı ordusu terhis edilirken ülkede görev yapan 32.000 Alman askeri de 1 Kasım 1918'den itibaren ülkelerine dönmeye başlamıştır (Sanders, 1968: 44). Bu sırada mütarekenin 7. Maddesine

dayanılarak, ülkenin çeşitli bölgeleri İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştır (ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 51, Dosya: 198, Fihrist: 1).

Havacılar, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı orduları cephe hattından çekilirken tayyarelerin İtilaf güçlerinin eline geçmemesi için bir kısmını yakmış bir kısmını da Anadolu içlerindeki bölgelere taşımıştır. Bu kapsamda bakıldığında savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin elinde 14 deniz, 21 eğitim, diğerleri de farklı alanlarda kullanılan tayyareler olmakla birlikte toplam 92 tayyaresi kalmıştır (Korkmaz ve Kurt, 2019: 712). Eldeki toplam 92 tayyarenin 72'si İstanbul'da toplanmış kalan uçaklar ise Anadolu'daki şehirlerde bir araya getirilmiştir. İstanbul'daki 72 tayyarenin 47'si av, 18 keşif ve 7'si eğitim uçağından oluşmuştur (Karakaya, 2016: 197-198). Bu tayyarelerin büyük kısmı artık uçamayacak duruma gelmiş envanterden çıkarılmayı bekleyen veya savaş kabiliyetini kaybetmiş uçaklardan oluşmuştur (Kurter, 2006: 324-327).

Mondros Mütarekesi sonrasında 13 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul işgal edilmiştir (Kurt ve Korkmaz, 2020: 358; Aysal, 2016: 941-964). İstanbul'un işgalinden sonra İngiliz Selanik Kuvvetleri Kumandanı General George Milne tarafından verilen bir nota ile Yeşilköy tayyare istasyonunun boşaltılması istenmiştir (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 74, Gömlek, 110, Belge: 1-5). Bu talep üzerine elde bulunan çoğu uçamaz durumdaki 45 tayyare Maltepe'ye taşınmıştır. İşe yaramaz 17 tayyare ise Yeşilköy'de bırakılmıştır (Kaymaklı, 2006: 11).

İstanbul'da bu gelişmeler olurken Anadolu'da İtilaf devletlerinin işgallerine karşı, Türk milleti tarafından bölgesel mahiyetli kuvayımilliyelikleri oluşturularak silahlı mücadeleye başlanmıştır. Bu mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile ulusal bir mahiyet ve nitelik kazanmıştır (Kurt ve Korkmaz, 2019: 718). Bu durum İstanbul'daki Osmanlı Hükümetinin Anadolu'da başlayan bu hareketi ortadan kaldırmak için Kuvayı İnzibatiye adı verilen bir ordu kurmasına neden olmuştur (Çağlar, 1995: 344-354). Bu ordunun havadan desteklenmesi için tayyare hazırlanması planlanmıştır. İlgili karar Maltepe Tayyare İstasyonunda görev yapan Millî Mücadele yanlısı havacıların bu durumdan faydalanmak istemesine etki etmiştir. Bu çerçevede hazırlanan dört tayyare ile bir kaçış girişiminde bulunulmuş, ancak uygun uçuş meydanı olmadığı için başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine havacılar karadan Anadolu'ya geçerek İstiklal Mücadelesine dâhil olmuştur (Hürkuş, 2000: 55-60).

Aynı dönemde 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali sebebiyle burada bulunan tayyare istasyonu Yunanlar tarafından ele geçirilmiştir. Böylece

Gaziemir'deki tayyare bölüğünde bulunan 8 tayyare ile Güzelyalı'daki deniz tayyare bölüğündeki 3 uçak elden çıkmıştır. Bu sırada Konya'daki istasyonda çoğu uçamaz veya bakım ve onarıma muhtaç 17 tayyarenin olduğu görülmüştür. Ayrıca Erzurum'da gayri faal vaziyette 13 adet tayyare olduğu belirlenmiştir (Akçakayalıoğlu ve Turhan, 1994: 29). İşte bu ortamda Millî Mücadele hareketi, elinde bulunan Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma yıpranmış, bakım ve onarımı yapılmamış kal¹ olmayı bekleyen tayyarelerle İstiklal Harbi'ne başlamıştır.

Dönem içerisinde ülkede kurulu bir hava harp sanayinin olmaması tayyarelerin tamamının yurtdışından alınmasını zorunlu kılmıştır. Ancak harp ortamında ithalatın durması bütçe yetersizlikleri ve maddi imkânsızlıklar gibi nedenlerle tayyare temini zorlaşmıştır. Bu yüzden havacılar muharebelere eldeki kırık dökük kullanılamaz vaziyetteki uçaklarla katılmıştır.

Türk ordusu İstiklal Harbi içerisindeki muharebelere genelde iki tayyare ile katılırken Yunan ordusu 50 uçak ile harekâtını şekillendirmiştir. Türk havacılar sadece büyük taarruz sırasında 17 tayyare ile muharebelere destek vermiştir (Kapucu ve Korkmaz, 2020: 71-77). Tayyare azlığı sebebiyle Türk havacılar Yunanlardan ele geçirilen ganimet² tayyareleri cephe hattında kullanmak suretiyle faaliyet göstermiştir. Yunan tayyarelerinin havada yakıtının tükenmesi ya da Türk havacıların zorlamasıyla cephe hattına indiği olmuştur. Bu kapsamda Millî Mücadele süresince Yunanlardan 27 adet tayyare ele geçirilmiş ve bunlardan dördüne isim verilmek suretiyle harekâta taktik ve stratejik anlamda yön verilmiştir. Yunanlardan ele geçirilip isim verilen tayyareler arasında “Ganimet, İsmet, Sakarya ve Garipçe” uçakları yer almıştır.

Bu çalışmada, İstiklal Harbi süresince ele geçirilen ve Türk ordusunun harekâtının şekillenmesine büyük katkı sağlayan Yunan ordusundan ele geçirilen ganimet uçakların faaliyetleri ve bu uçakların tanıtılması amacıyla eldeki belge ve bilgiler ışığında incelenerek ganimet uçakların işlev ve önemi ortaya koyulmuştur.

Ganimet Uçağı

15 Mayıs 1919'da Yunanların İzmir'e asker çıkarması ile işgallerin geçici değil kalıcı olduğu anlaşılmıştır (Sofuoğlu, 2002: 137; Denizli, 2015: 351; Alacı, 2020: 147). Millî Mücadele Hareketi daha Mondros

¹ Uçuş hizmetinden çıkarılma anlamında bir havacılık tabiridir.

² Ganimet: Bir şeyi zorluk çekmeden ele geçirmek demektir. İslâm hukukunda, Müslümanların savaş yoluyla Gayri Müslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal şeklinde tanımlanmaktadır (Erkal, 1996: 351).

Mütarekenamesi'nin imzalanmasının ardından başlamış, birçok millî direniş cemiyetleri kurulmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesiyle teşkilatlandırılmıştır (Yılmaz, 2020: 2265-2291). Yunanlar İzmir'den sonra Batı Anadolu'daki işgal faaliyetlerini genişletmiş ve Millî Mücadele hareketini ortadan kaldırıp Sevr Antlaşması'nı zorla kabul ettirmek için eylem ve fiillere girişmiştir (Aysal, 2020: 217). Yunan harekâtı, Türk kuvvetleri ile bir dizi muharebelerin meydana gelmesine ve karşıt güçlerin havada da büyük bir mücadele içerisine girmesine yol açmıştır (Besbelli ve Göymen, 1964: 132, 135).

Yunan genel taarruzunun başladığı bir dönemde 1920 Ekim ayında iki kişilik bir Yunan tayyaresi eğitim uçuşu yaparken uçuş rotasını kaybederek Aydın ilinin güneyinde (Muğla-Aydın arasında) bulunan Çine kasabası üzerine zorunlu iniş yapmıştır. Uçağın kendi meydanlarına dönebilecek kadar yakıtı kalmadığından Çine ilçesi civarına mecburi iniş yaptığı anlaşılmıştır. Uçağı gören Türk askerleri Yunan uçuş mürettebatını esir alarak tayyareyi ele geçirmiştir (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 1).

Uçağın durumunu yerinde incelemek ve teslim almak amacıyla II. Tayyare Bölük Kumandanı Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey, beraberinde Rasit Üsteğmen Ahmet Bahattin³ Bey ve Makinist Eşref Efendi olduğu halde Çine'ye gitmiştir (Kaymaklı, 2006: 52). İngiliz yapımı Avro 504K tipindeki eğitim uçağının 80 beygir gücünde saatte 100-120 kilometre hız yapabilen ve azami 1.200-1.400 metre irtifaya çıkabilen teknik özelliklere sahip olduğu görülmüştür. Uçak üzerinde yapılan incelemede yakıtı olmadığı için zorunlu iniş yaptığı anlaşılmıştır. Havacılar önce uçağın yakıt ikmalini yapmış ve ardından da Makinist Eşref Bey tayyarenin bakım ve onarımını gerçekleştirmiştir. Uçağın bakım ve onarımı yapıldıktan sonra tayyare Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey tarafından havanın kötü olmasına rağmen Afyon Tayyare İstasyonu'na sorunsuz bir şekilde getirilmiştir (Hava Kuvvetleri Dergisi,

³ Ahmet Bahattin Bayram (Hv. 1330-2069-J): 1892 yılında Yanya'da doğmuştur. 1912'de Jandarma Okulu'na girmiş ve 1914'te mezun olmuştur. 1915'te hava sınıfına geçmiş ve Yeşilköy Hava Okulu'nda askerî rasıtlık eğitimi görmüştür. Çanakkale ve Kafkas Cephelelerinde bulunmuş, Çanakkale Muharebesi'nde yaralanmıştır. Kafkas Cephesi'nde 1 Eylül 1917'de vuku bulunan hava muharebesi sonucunda Bakü'de Ruslara esir düşmüştür. Firar etmek suretiyle esaretten kurtulmuştur. İstiklal Harbi'nde 1919-1922 yıllarında üsteğmen ve yüzbaşı rütbeleriyle XII. Kolordu II. Tayyare Bölüğü ile Batı Cephesi Tayyare Bölüğü Rasıtlığı görevlerinde bulunmuştur. 25 Temmuz 1922 tarihinde Afyon Cephesi'nde hava muharebesi esnasında karşılaştığı düşman tayyaresini düşürmüştür. (Bastem, 2010: 182-223).

2001: 30). XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin (Altay) Paşa⁴ Yunanlardan bir uçak ele geçirildiğini öğrenince; “*Bu tayyare ile İzmir’de Yunan Karargâhının bombalanacağını*” dile getirmiştir (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 695, Gömlek: 19, Belge: 1).

Ganimet uçak Afyon Tayyare İstasyonuna geldiği zaman bölüğün havacıları uçağın iki kişilik oluşuna keşif görevlerinde kullanılabileceğini düşünerek çok sevinmiştir. İstiklal Savaşı’nın ilk ganimet uçağı olması münasebetiyle bu uçağa “*Ganimet*” adı verilmiştir. Ganimet uçağı Uşak civarındaki Yunan kuvvetleri üzerine beyanname atmak amacıyla görevlendirilmiştir. Bu uçuşa Pilot Yüzbaşı Fazıl ile Rasit Teğmen Ömer Avni (Okar)⁵ Beylerin gitmesi kararlaştırılmıştır. Havacılar tayyare meydanından sorun yaşamadan havalanmıştır. Ancak Ganimet uçağı birkaç yüz metre irtifadan sonra yükselememiştir. Fazıl Bey eski ve yıpranmış motora sahip uçakla Afyonkarahisar üzerinde bir saatten fazla uğraşmasına rağmen Balmahmut sırtlarını aşamamıştır. Bu durumda uçuştan vazgeçilerek tayyare meydanına geri dönmüştür. Tayyare Meydanına dönüşte; uçağın motor gücü düşük olduğundan muharebe uçuşlarına elverişli olmadığı değerlendirilmiş ve eğitim uçuşlarında kullanılmasına karar verilmiştir (Kaymaklı, 2006: 52).

⁴ Fahrettin Altay (1315-1): 1880 yılında İzmir’in Urla ilçesinde doğmuştur. Erzincan Askeri Rüştiyesinde orta öğrenimini tamamlamış ve Erzurum Askerî Lisesi’ne girmiştir. Bu okulda üç yıl okuduktan sonra İstanbul’da Harbiye’ye gelmiş ve üç yıl sonra piyade teğmen olarak Kurmay sınıfına ayrılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale, Romanya ve Filistin cephelerinde görev almıştır. Kurtuluş Savaşının başında Konya’da XII. Kolordu Kumandanı olarak bulunmuştur. Eskişehir-Kütahya Savaşı’ndan sonra kurulan V. Süvari Kolordusu Kumandanı olmuş ve Generalliğe yükselmiştir. Başkumandan Meydan Muharebesinden sonra İzmir’e ilk giren birliklerin Kumandanı olmuştur. Fahrettin Altay Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Mersin ve İzmir Milletvekili seçilmiştir. Fakat Atatürk’ün kumandanların milletvekilliğinden çekilmesini istemesi üzerine 31 Ekim 1924’te milletvekilliğinden çekilerek II. Ordu Müfettişliğine atanmıştır. 1933-1943 yılları arasında da I. Ordu Müfettişi olmuştur. 1945’te yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. 1946’da CHP’den Burdur Milletvekili seçilmiştir. 29 Ekim 1974’te İstanbul’da vefat etmiştir. (Demir, 1975: 775-779).

⁵ Ömer Avni Okar (Hv.1332.P.32): 1895 yılında Selanik’te doğmuştur. Lise öğreniminden sonra 1914 yılında Subay Adayı Talimgâhında eğitime alınmış ve 1915 yılında subay nasedilmiştir. Birinci Dünya Harbi’nde Çanakkale ve Irak Cephelerinde görev almıştır. 1918 yılında kendi isteği ile hava sınıfına geçmiştir. Yeşilköy Tayyare Mektebinde eğitim gördükten sonra askerî pilot olmuştur. İstiklal Harbi’nde; 1920-1923 yılları arasında Konya Tayyare İstasyonu, Batı Cephesi II. Tayyare Bölüğü rasilığı, Batı Cephesi Karargâhı Tayyare İrtibat Subaylığı görevlerinde bulunmuş ve Uşak, Afyon, Kütahya, Eskişehir, Sakarya ve Başkumandanlık Muharebelerine katılmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

Ganimet tayyaresi çeşitli yazışmalara konu olmuştur. Özellikle Millî Mücadele boyunca Türk havacıların en büyük problemlerinden biri olan uçak yakıtı sorunu ile ilgili yapılan bir yazışma sırasında bu uçak bahis konusu edilmiştir. Bu kapsamda 11 Ekim 1920 tarihinde II. Tayyare Bölüğü tarafından XII. Kolordu Kumandanlığına gönderilen yazıda konu gündeme getirilmiştir. İlgili yazıda; II. Tayyare Bölüğü'ne 1000 kilo benzin gönderildiği ancak Yüzbaşı Fazıl Bey'in Çine'den getirmiş olduğu tayyarenin saatte 90 kilo yakıt sarf ettiği belirtilerek bu yakıtın ancak tayyarenin dört sortilik uçuşuna yeteceği ifade edilmiştir. Bu yüzden Antalya'dan tedarik edilen 26 bidon yakıtın Batı Cephesi emrine gönderileceği haberinin alındığını bu yakıtın bir kısmının II. Tayyare Bölüğüne gönderilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 860, Gömlek: 38, Belge: 1-2).

Ganimet uçağı, Pilot Astsubay İhya Bey'in⁶ bir eğitim uçuşu sırasında Afyonkarahisar civarında düşmüş ve onarılamayarak kal edilmiştir (Kurter, 2009: 461-462; Bayrak, 1995: 14-15; Kurt ve Korkmaz, 2020: 483).

İsmet Uçağı

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusunun elinde bulunan iki keşif uçağının düşmesi ile elde kullanılabilir durumda 2 av tayyaresi kalmıştır. Av tayyarelerinden biri de motor arızasından dolayı parça bekler duruma düşmüştür. Böylece elde faal vaziyette tek uçak kalmıştır. Bu av uçağı ile keşif görevleri de icra edilmeye çalışılmıştır (Okar, 2004: 66; Besbelli ve Göymen, 1964: 154-155).

Hava unsurlarının elinde sağlam uçak kalmadığı bu dönemde 1921 yılı temmuz ayı sonlarında De Havilland-9 tipinde bir Yunan uçağı, Söke yakınlarındaki Ortaklar civarında bulunan Yunan tayyare üssüden havalanmış yanlışlıkla Kuşadası'na mecburi iniş yapmıştır (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 2). Yunan uçuş ekibi çevredeki köylüler tarafından esir alınmıştır. Yunan uçucular Kuşadası'nın asayişinden sorumlu Türk Jandarma Kumandanlığına teslim edilmiştir. Daha sonra bölgenin İtalyan işgali altında olması nedeniyle Yunan havacı subaylar İtalyan yetkililere teslim edilmiştir. İtalyan yetkililer, tayyareyi Kuşburnu'ndaki merkezlerine götürmüştür. Türk Dâhiliye Vekâleti ile Rodos'taki İtalyan Kumandanlığı arasında yapılan görüşmeler sonunda İtalyan Kumandanlık, Türk Hükûmeti

⁶ Sivil Pilot İhya Efendi: 1896 yılında İstanbul'da doğmuştur. 19 Ekim 1913 tarihinde Küçük Zabıt Mektebi'ne girmiş ve 1915 yılında mezun olmuştur. Nisan 1916'da Yeşilköy Tayyare Mektebi'ne girmiş ve aynı yılın sonlarına doğru kıdemli çavuş rütbesiyle mezun olarak Filistin Cephesi III. Tayyare Bölüğü'ne atanmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

ile dostluğun zarar görmemesi için Yunan subayların kendilerinde kalması şartıyla tayyarenin Türk tarafına teslim edilmesini kabul etmiştir (Sökmensüer, 82-89).

Uçağın Söke'den bölüğe getirilmesi için Sivil Pilot Vecihi Bey ile Baş Makinist Eşref Bey ve rasıt olarak da Teğmen Ahmet Hamdi Bey'den oluşan bir ekip görevlendirilmiştir. Uçuş ekibi 27 Temmuz 1921'de yola çıkmış ancak 9 Ağustos'ta Muğla'ya varabilmiştir (Kaymaklı, 2006: 72). Tayyare 10-12 gün süren bir çalışma sonucunda uçabilecek duruma getirilmiştir (Korkmaz, 2012: 167).

Sivil Pilot Vecihi, 19 Ağustos'ta deneme uçuşu sonrasında uçağın faal ve görev yapabilecek durumda olduğuna karar vermiştir (Tevhid-i Efkâr, 2 Ekim 1921). Ardından uçak 21 Ağustos'ta Akşehir'e, 23 Ağustos'ta Ankara Meydanına getirilmiştir. Burada Vecihi Hürkuş ile Makinist Eşref Usta tarafından uçağın kuyruğuna ve gövdesinin iki yanına Türk uçağı olduğunu belirten tanıtıcı işaretler yapılmıştır. Silah teknisyenleri tarafından da uçağın ikisi önünde sabit, biri de rasydın önünde hareketli üç makineli tüfeği faal duruma getirmiştir. Ayrıca bu uçağa silah teknisyenleri tarafından bomba atma düzeneği de takılmıştır. Uçak aynı gün Ankara'dan Malıköy'e gitmiştir (Özakman, 2005: 363; Hürkuş, 2000: 106; Tanman, 2012: 108). Uçağa Batı Cephesi Kumandanının adına izafeten "İsmet" ismi verilmiştir (Besbelli ve Göymen, 1964: 156).

Vecihi Hürkuş anılarında, De Havilland-9 model bu uçağa "*Tayyareye Allah korusun dileğiyle İsmet adını ben koymuş ve yurdumun örfüne uyarak tellerine koca bir mavi boncuk da bağlamıştım*" demiştir (Hürkuş, 2008: 103-106). Tayyareyi almak için rasıt olarak görevlendirilen Rasıt Teğmen Ahmet Hamdi Çaypınar⁷ ise anılarında; De Havilland-9 tipi uçağın önce Denizli'ye zorunlu iniş yaptığını ve daha sonra güvenli olduğu gerekçesiyle karayolu ile Muğla'ya nakledildiğini belirtmiştir. Ayrıca uçağa

⁷ Ahmet Hamdi Çaypınar (Hv.1332 P-296): 1897 yılında Afyonkarahisar'da doğmuştur. 1916'da subay nasıp edilmiştir. Birinci Dünya Harbi'ne katılmış ve Irak Cephesi'nde 1918'de İngilizlere esir düşmüş ve esaretten firar ederek kurtulmuştur. 1918'de hava sınıfına geçmiş ardından Yeşilköy Hava Okulu'nda rasıtlık eğitimi görmüştür. 1919-1923 yıllarında teğmen ve üsteğmen rütbeleriyle Milis Bölük Kumandanlığı, Batı Cephesi Tayyare Bölüğü Rasıtlığı, Tayyare Grup Refakat Subaylığı, I. Tayyare Bölüğü Heyeti'nde ve Hava Kuvvetleri Müfettişliği 3'üncü Şube Müdür Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. 1927 yılında Fransa'da pilotaj eğitimi görmüş ve pilot olmuştur. Ancak, daha sonra uçuştan ayrılmıştır. Başkumandanlık Muharebesi'ndeki fevkalade hizmetlerine karşı mükafat olarak yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir. (Bastem, 2010: 182-223).

“İsmet” adını Muğla Askerlik Dairesi Başkanı’nın verdiğini ifade etmiştir (Primi, 1951: 39; Okar, 2004: 60).

İsmet uçağı ile Cephe Tayyare Bölüğü, Sakarya Meydan Savaşı boyunca Vecihi,⁸ Fazıl⁹ ve Hayrettin¹⁰ Beyler tarafından 40 keşif uçuşu yapmıştır. Bu uçuşların 24’ünü Vecihi, 12’sini Fazıl, 4’ünü Hayrettin Beyler yapmıştır (Erdemli, 2011: 40; “İsmet Tayyaresi,” 2009: 2).

25 Ağustos 1921 tarihinde Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Teğmen Ahmet Hamdi Yunanlardan ganimet olarak elde edilen İsmet tayyaresi ile yaptıkları iki keşif görevinde düşman mevzilerini bombalamıştır. Sivil Pilot Hayri ve Rasıt Üsteğmen Hasan Basri de İsmet uçağı ile üçüncü bir sorti daha yapmıştır. Aynı gün üç Yunan uçağının Türk mevzileri üzerinde uçuş yaptığı görülmüş, fakat Yunan uçakların savaşa katılmak konusunda isteksiz oldukları tespit edilmiştir.

26 Ağustos 1921’de Sivil Pilot Hayrettin ve Bahattin Beyler İsmet uçağı ile çıktıkları keşif uçuşunda elde ettikleri bilgileri cephe kumandanlığına rapor etmiştir. Ertesi gün Sivil Pilot Vecihi ve Rasıt Üsteğmen Hasan Basri, Yunan birliklerinin durumundaki değişiklikleri izlemek amacıyla havalanmıştır. Yunan ihtiyat birliklerinin ön saflarda savaşa girdiği tespit edilmiştir. Yunan birlikleri ve önemli hedefler Rasıt Üsteğmen Hasan Basri tarafından bombalanmıştır (Sarıhan, 1996: 2).

⁸ Vecihi Hürkuş: 1895 yılında İstanbul’da doğmuştur. 1910 yılında Küçük Zabıt Mektebi’ne girmiş ve 1912’de mezun olmuştur. 12.8.1912 tarihinde küçük zabıt olarak göreve başlamıştır. Balkan Harbi’nde gönüllü olarak Bolu Alayı Gerede Taburu II. Bölüğe katılmıştır. Vecihi Hürkuş 1913 yılında Kuvayı Havaiye emrine girmiştir. 1914 yılında Bağdat Cephesi VII. Ordu II. Tayyare Bölüğü’nde göreve başlamıştır. 14.2.1915 tarihinde Yüzbaşı Mehmet Ali ile yaptığı bir uçuşta uçağının düşmesi neticesi ağır yaralanmıştır. Tedavi için İstanbul’a gitmiş, iyileştikten sonra Mayıs 1915’te pilotaj eğitimine başlamıştır. Müteakiben, Aralık 1916’da Kafkas Cephesi VII. Tayyare Bölüğü’ne atanmıştır. Cephede ve düşman gerilerinde başarılı faaliyetlerde bulunmuştur. 26 Eylül 1917’de Rasıdı Yüzbaşı Şükrü (Koçak) ile bir Rus uçağını düşürmüştür. 8.10.1917’de keşif uçağı ile Rus av uçağını savaşa zorlamış başından yaralanması ve rasıdının tüfeğinin arızalanması üzerine Erzincan ovasına mecburi iniş yapmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

⁹ Binbaşı Fazıl Bey (Hv.1326-P-41): 1889 yılında İşkodra’da doğmuştur. Baba adı Aydınlı Kadı Abdurrahman Bey, Annesi Saadet Hanım’dır. 1907 yılında Harp Okulu’na girmiştir. 29 Mart 1910’da Harp Okulu’ndan mezun olarak XXI. Fırka 78’inci Alay, II. Tabur VI. Bölüğe atanmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

¹⁰ Hayrettin Bey: Eylül 1913’te Küçük Zabıt Mektebi’ne girmiştir. 1 Ocak 1916 tarihinde kıdemli çavuş rütbesiyle Yeşilköy Tayyare Mektebi’ne katılmıştır. Temmuz 1917 tarihinde Kafkas Cephesi III. Ordu emrinde Suşehri’nde bulunan VII. Tayyare Bölüğü’ne katılmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

23 Ağustos 1921’de başlayıp 13 Eylül 1921’e kadar yirmi iki gün yirmi bir gece devam eden Sakarya Meydan Muharebesi sırasında uçakların bakımları gece fener ve çıra ışığı altında yapılarak bir sonraki güne hazırlanılmıştır (Kaymaklı, 2006: 52). Uçak bölüğünün fedakâr personeli nicelik yönünden azlığı nitelik üstünlüğü ile gidermiş ve Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılmasına katkı sağlamıştır. Batı Cephesi Kumandanının adından ötürü “*İsmer*” adı verilen bu uçakla, Türk pilotları 13 Eylül’e kadar 35 keşif uçuşu yapmıştır (Kaymaklı, 2006: 52). Büyük Taarruz sırasında da kullanılan bu uçak 1924 yılında envanterden çıkarılmıştır (Uçak Albümü 2009: 55).

Sakarya Uçağı

Sakarya Meydan Muharebesi sırasında eldeki bir, bazen iki uçakla keşif görevleri kısıtlı imkânlar içerisinde gerçekleştirilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra 27 Eylül 1921’de II. Tayyare Bölüğü takip kollarıyla beraber Malıköy Tayyare Meydanı’ndan Sarıköy’deki Tayyare Meydanına intikal etmiştir. Böylece Yunan birliklerinin yakın bir meydandan havadan keşif ve takibinin yapılması amaçlanmıştır (Erdemli, 2011: 40). Bu sırada tayyare bölüğünün Sarıköy Tayyare Meydanı’na intikalinden bir gün önce Yunanlara ait Fransız yapımı 80 beygir gücünde ve saatte 150 kilometre hız yapabilen teknik özelliklere sahip bir keşif ve bombardıman uçağı mecburi iniş yapmıştır. Sağlam olarak ele geçirilen bu uçağın mürettebatı esir alınmıştır (Kurt ve Korkmaz, 2020: 456; Besbelli ve Göymen, 1964: 165). Esir alınan mürettebatın hayatta olduklarını belirten bir mektup, aynı gün yapılan uçuşla Yunan karargâhı üzerine atılmıştır (Tevhid-i Efkâr, 27 Eylül 1921).

Uçak Yunanlara karşı kullanılmak üzere Cephe Uçak Bölüğüne gönderilmiştir. Bu ganimet uçağı Sakarya Meydan Muharebesi zaferi nedeniyle “*Sakarya*” adı verilmiştir (Sarihan, 1996: 81; Kaymaklı, 2006: 76). Uzun süre II. Tayyare Bölüğünde hizmet gören “*Sakarya*” uçağı, 22 Temmuz 1922 tarihinde girdiği hava muhaberesinde düşmüş ve kullanılamaz durumda olduğu için kal edilmiştir (Kurt ve Korkmaz, 2020: 484; Kaymaklı, 2006: 52).

Garipçe Uçağı

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk ordusu, Yunan kuvvetlerini Anadolu’dan atmak amacıyla hazırlıklara girişmiştir. Bu kapsamda uçak temin faaliyetlerine hız verilmiş ve Almanya ile İtalya’dan tayyare temin edilmiştir. İtalya’dan alınan 21 tayyare ile Almanya’dan satın alınan 29 tayyarenin Büyük Taarruza yetiştirilmesi planlanmıştır. Uzun uğraşlardan sonra bu

tayyarelerin bir kısmı cephe hattına taşınmış ve harbe hazır hale getirilmiştir (Işın, 1946: 119-121; Okar, 2004: 82).

Büyük Taarruz sırasında Hava Kuvvetleri Müfettişi olarak görev yapan Kurmay Albay Muzaffer (Ergüder) Bey hatıratında; 25 Ağustos 1922 akşamı planlanan 18 uçağa karşı 17 uçağın harbe hazır hâle geldiğini ancak yeterli pilot olmadığından bir pilotun fazla sorti yapmak suretiyle uçakları kullandığını beyan etmiştir (Tanman, 2012: 150).

Bir gün önce yapılan plan gereği verilen emirle 26 Ağustos sabahı havanın kapalı olmasına rağmen uçaklar uçuşa hazırlanmıştır. Sabahleyin seher vaktiyle birlikte pilot olarak Yüzbaşı Fazıl, Yüzbaşı Yahya, Astsubay İhya, Sivil Pilot Mükerrerem,¹¹ Hasan Basri¹² ve Abdülhalim komutasında 3 av, 3 keşif uçağı havalanmıştır (Fırtına, 2009: 37). Bu görev sırasında Üsteğmen Yusuf Kenan, Teğmen Ahmet Hamdi Çaypınar, Teğmen Osman Nuri (Baykal)¹³ rasit olarak uçmuştur. Döğner, Altıntaş ile Afyon'un güney ve güneydoğusundaki keşifte düşmanın herhangi bir hareketi tespit edilmemiştir.

¹¹ Sivil Pilot Mükerrerem: 1897 yılında İstanbul'da doğmuştur. 14 Eylül 1912 tarihinde girdiği İstanbul Küçük Zabit Mektebi'nde öğrenci iken tayyareci olmak üzere seçilmiş ve 1914-1915 döneminde pilotaj kursuna katılmak için Yeşilköy Tayyare Mektebi'ne gönderilmiştir. 14 Eylül 1915 tarihinde Küçük Zabit Mektebi'ni, 4 Ekim 1915'te Tayyare Mektebi'ni bitiren Mükerrerem Efendi, Ekim 1915'ten Aralık 1915'e kadar Kadıköy İhtiyat Zabit Mektebi'nde görev yapmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde, 1917 yılı başında atandığı Musul'daki VI. Ordu XVIII. Kolordu Tayyare Bölüğü ile Tayyare birliklerinde küçük zabit rütbesiyle hizmet yapmıştır. Sekiz ay orduda tayyare ile postacılık hizmetinde bulunmuştur. 14 Ocak 1921 tarihinde sivil pilotluğa geçmiştir. Milli Mücadeleye katılmak için 25 Şubat 1921'de İstanbul'dan firar ederek Anadolu'ya geçmiştir. 22 Mart 1921'de Kuvayı Havaiye Müdüriyeti Umumiyesi'nde istihdam edilmek üzere Garp Cephesi'ne atanmıştır. 1922 yılında Adana Tayyare Mektebi'ne staja gönderilmiştir. Garp Cephesi I. Tayyare Bölüğü'nde iken Afyon, Dumlupınar ile diğer muharebelere katılmıştır. Bir süre Hava Okulu'nda öğretmenlik yaptıktan sonra I. Ordu emrinde bulunan İzmit III. Tayyare Bölüğü'ne atanmış ve Lozan Anlaşması'nı müteakip terhis edilmiştir. (Bastem, 2010: 182-223).

¹² Hasan Basri Bilgin (Hv. 1331-İs.28): 1896 yılında Maraş'ta doğmuştur. 1915'te subay naspedilmiştir. Birinci Dünya Harbi'ne iştirak etmiştir. 1916'da hava sınıfına geçmiştir. Yeşilköy Hava Okulu'nda ve Fransa'da havacılık pilotaj eğitimi alarak askerî pilot olmuştur. İstiklâl Harbi'ne 1920-1923 yıllarında üsteğmen ve yüzbaşı rütbeleri ile Batı Cephesi Tayyare Bölüğü uçuş heyetinde rasıtlık görevine katılmıştır. İnönü, Kütahya, Sakarya ve Başkumandanlık Muharebelerine katılmıştır. Millî Savunma Bakanlığı Hava Müsteşarlığında görevli iken yarbay rütbesinde 1949'da emekliye ayrılmıştır. 8 Mayıs 1971 tarihinde vefat etmiştir. (Bastem, 2010: 182-223).

¹³ Osman Nuri Baykal (Hv.1332.P.364): 1895 yılında İzmir'de doğmuştur. Baba adı Ali Rıza Bey, Ağustos 1915'te Kuleli Askerî Lisesi'ni bitirdikten sonra aynı yıl subay adayı talimgâhına girmiştir. 1916'da talimgâhı bitirerek subay olmuş ve I. Piyade Tümeni 71'inci Alay Kumandanlığı emrine atanmıştır. 1917'de kendi isteği ile hava

26 Ağustos 1922 tarihinde sabah saat 7.45'te havalanan Yüzbaşı Fazıl Bey taarruz eden Türk birliklerine yakın hava desteği vererek, Yunan keşif uçaklarının faaliyetini engellemiştir. Bu sırada Yüzbaşı Fazıl Bey karşılaştığı Yunan Breguet-XIV A-2 uçağını hava muharebesi sonrasında inişe zorlamıştır. Neticede Yunan tayyaresi Fazıl Bey'in taarruzu sebebiyle Hasanbeli-Garipçe köyü civarına inmek zorunda kalmıştır (Hava Kuvvetleri Dergisi, 2001: 30). İniş sonrasında yaralı vaziyette olan Yunan pilot uçağını yakmaya çalışmışsa da buna muvaffak olamamıştır. İngiliz yapımı Breguet-XIV B-2 tipindeki keşif ve bombardıman uçağının 80 beygir gücünde, saatte 150 kilometre hız yapabilen teknik özelliklere sahip olduğu görülmüştür. 7 Eylül 1922 tarihinde Cephe Tayyare Bölük Kumandanı ele geçirilen uçağın uçurulması için Uşak'ta konuşlu bulunan Birinci Ordu Menzil Müfettişliğinden bir pilot ve bir makinist göndermesini istemiştir. İlaveten uçağın taşınabilmesi için bir kamyonet hazırlanmasını talep etmiştir (ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1644, Gömlek: 37, Belge: 1).

Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilen bu uçak hemen onararak orduya hizmet etmesi amacıyla envantere alınmıştır. Onarımı yapılan ve "Garipçe" adı verilen bu uçak hava harp görevlerinde kullanılmıştır. Türk havacılar aynı gün 2 Yunan uçağını daha inişe mecbur etmiştir (Yalçın, 2014: 274; Anadol, 1990: 159; Besbelli ve Göymen, 1964: 178-180; Kaymaklı, 2006: 99). Yunanlardan ele geçirilen ve Garipçe adı verilen uçağın envanterden ne zaman çıktığı tespit edilememiştir.

Sonuç

Türk ordusu Millî Mücadele döneminde, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılarının yanında sadece işgalci güçlerle değil maddî ve askerî imkânsızlıklarla da mücadele etmiştir. Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerine sayıca yetersiz uçaklar ile katılmış Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuna kadar Hava Kuvvetleri'nin envanterinde yaklaşık 10 uçak olmasına rağmen, cephede sadece 2 uçak kullanılabilmiştir. Yedek parça temininin zorlaşması, parça bekler süresinin uzaması, uçakların tamiri için gerekli alet ve edevatın sınırlı olması cephede görev yapacak faal uçak miktarının azalmasına etki

sınıfına geçişini müteakip Yeşilköy Hava Okulu'nda rasıtlık eğitimi görmüştür. İstiklal Harbi'nde, 1919-1923 yıllarında Konya Tayyare İstasyonu'nda, El-Cezire Tayyare Bölüğü'nde, Ankara Tayyare İstasyonu'nda, Batı Cephesi II. Tayyare Bölüğü'nde ve aynı bölüğün Akviran ve Çay Tayyare Müfrezelerinde rasıtlık görevlerinde bulunmuştur. 1924 yılında Fransa'ya pilotaj eğitimine gönderilmiştir. Muhtelif hava birlik ve kurumlarında hizmet yapan Yarıbay Osman Nuri Baykal son olarak Hava Müsteşarlığı 3'üncü Şube'de görevli iken 6 Eylül 1946'da kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. (Bastem, 2010: 182-223).

etmiştir. Faal olarak cephe hattında kullanılan uçaklar arasında Yunanlardan ganimet olarak ele geçirilen tayyareler de yer almıştır (Hürkuş, 2000: 99-102; Yalçın, 2008: 43-44).

Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruza kadar geçen yaklaşık bir yıllık sürede Türk ordusu güçlenmiştir. Bu süre zarfında Yunan ordusunun 50 uçaklık bir hava gücüne karşın Türk tarafı uçak sayısını 17'ye çıkarabilmiştir (Yalçın, 2008: 45; Tanman, 2012: 161-163).

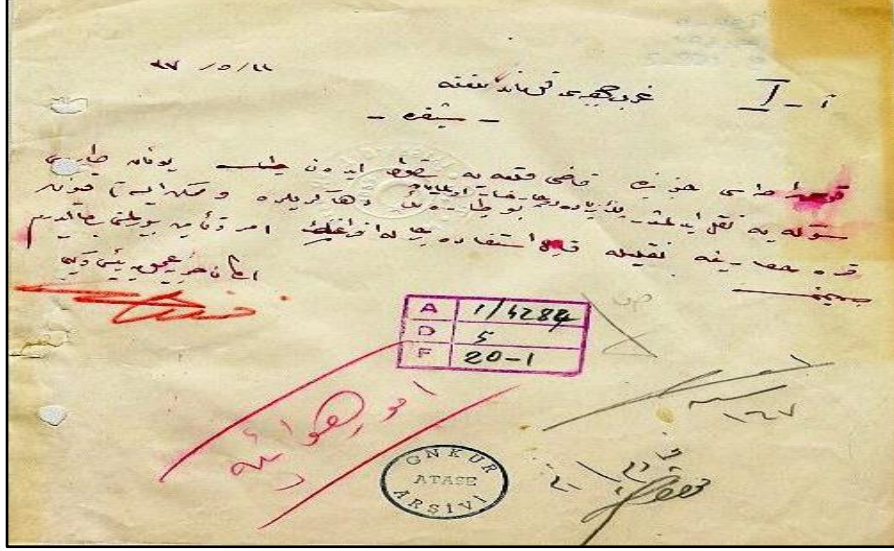
Büyük Taarruz sırasında Anadolu'dan büyük yenilgiyle ayrılan Yunan Ordusu çok sayıda silah, araç ve gereçleri bırakarak yurtlarına dönmüştür. Bu malzemenin arasında 12 adedi faal veya gayri faal durumda, 10 adedi tahrip edilmiş toplam 22 adet uçak ganimet olarak ele geçirilmiştir. Yunan ordusundan ganimet olarak ele geçirilen uçaklar Millî Mücadele ve Büyük Taarruzla son bulan İstiklal Harbi'nin kazanılmasında büyük bir rol oynamış, adeta can suyu olmuştur (Özdemir, 1981: 21; Kural, 1970: 9).

Savaş ortamında özellikle ithalatın durması nedeniyle uçak alınamaması hava harp görev ve faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir. Bu ortamda Yunanlardan ele geçirilen ganimet uçaklar hava harp görev ve faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca ganimet uçaklar hava keşif faaliyetlerinin süreklilik kazanmasına dolayısıyla askerî sevk ve idarenin organize edilmesine etki etmiştir. Bu yönüyle ganimet uçaklar İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanmasında önemli bir yere sahip olmuştur. İlgili uçaklar, keşif, bombardıman, yakın hava desteği gibi görevlerin yanı sıra beyanname atmak suretiyle psikolojik harp gibi birçok görevin yerine getirilmesinde etkili olmuştur.

Her türlü imkânsızlık ve eldeki yetersizliklere rağmen Türk ordusu, ölüm kalım mücadelesi vererek, uçak miktarındaki nispi farklılığa rağmen, Yunanlardan ele geçirilen ganimet tayyarelerle hava harp görev ve faaliyetleri icra edilmiştir. Böylece imkânsızlıklar içerisinde Türk İstiklal Mücadelesi kazanılmıştır.

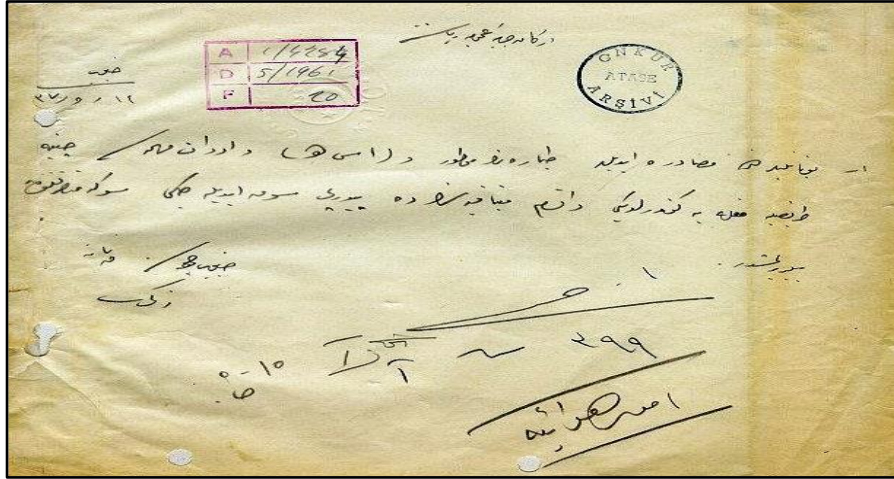
EKLER

EK-1

İsmet Uçağının Kuşadası'ndan Söke'ye Nakline Ait Yazışma¹⁴

EK-2

Çine'de Yunanlardan Müsadere Edilen Ganimet Tayyaresine Ait Yazışma¹⁵

¹⁴ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 2.

¹⁵ ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 1.

EK-4

İsmet Tayyaresi Önünde (Solda) Yüzbaşı Fazıl ve (Sağda Ayakta) Sivil Pilot Vecihî (Eskişehir)¹⁷

EK-5

İsmet ve Sakarya Uçağı, Akşehir-1922¹⁸

¹⁷ Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, *Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık*, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 2020, s.64.

¹⁸ Kurt vd., *a.g.e.*, s.64.

Kaynakça

- ATASE Arşivi, *BDH*, Klasör: 51, Dosya: 198, Fihrist: 1.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 860, Gömlek: 38, Belge: 1-2.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 74, Gömlek: 110, Belge: 1-5.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 695, Gömlek: 19, Belge: 1.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 1110, Gömlek: 72, Belge: 1.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 1.
- ATASE Arşivi, *İSH*, Kutu: 671, Gömlek: 103, Belge: 2.
- Akçakayalıoğlu, C. ve Turhan, S. (1994). *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C.II, Ks.1, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Alacı, B. (2020). “Millî Mücadele Döneminde Sarıgöl”, *Milli Mücadele Döneminde Manisa*, Ankara: Berikan Yayınevi. s.147-180.
- Anadol, C. (1990). *Türk Havacılık Tarihi*, Ankara: Türk Hava Kurumu (THK) Yayınları.
- Aysal, N. (2015). “Çanakkale Savaşları 1915”, *Dünya Türkleri Birliği (World Turkish Alliance) Turkish Forum Sosyal Bilimler e-Dergisi (Turkish Forum Social Science E-Journal)*, Özel Sayı (Special Issue), Cilt: 1, Sayı: 1, s.103-112.
- _____ (2015). “Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlalleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı”, *4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu*, İstanbul-Çanakkale, 15-18 Mart 2015, s.10-20.
- _____ (2017). “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haber Alma”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9/40, s.530-540.
- _____ (2016). “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Kadın Örgütü: Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, C.II, Editör: Prof.Dr. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, s.941-964.
- _____ (2020). “Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele’den Millî Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.215-229.
- Bastem, M. (2010). *Büyük Taarruzda Hava Muharebeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon.
- Besbelli, S. ve Göymen, İ. (1964). *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C.V, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Çağlar, G. (1995). “Kuvayı İnzibatiye”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 15, s.344-354.

- Demir, U. (1975). “Ölümünün Birinci Yıldönümünde Orgeneral Fahrettin Altay’ı Anıyoruz”, *Bellekten*, Cilt XXXIX- Sayı 156, s.775-779.
- Denizli, A. (2015). *Atatürk İnkılâpları ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Pelikan Kitabevi.
- Erdemli, M. G. (2011). *Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir.
- Erkal, M. (1996). “Ganimet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, cilt 13, s.351-354.
- Fırtına, İ. H. (2009). *Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930*, Ankara: THK Basımevi.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı (2009). *Uçak Albümü 1911-2009*, Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü.
- Hürkuş, V. (2000). *Bir Tayyarecinin Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- _____ (2008). *Havada Vecihi (1915-1925)*, İstanbul: Tayyareci Vecihi Hürkuş Müzesi Derneği Yayınları.
- Işın, M. (1946). *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- “İsmet Tayyaresi,” (2009). *Tayyareci Vecihi Hürkuş Derneği*.
- Kapucu, D. (2019). “Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü”, *M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi*, Sayı 337, s.72-79.
- Kapucu, D. ve Korkmaz, E. (2020). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi.
- Karakaya, A. (2016). *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kaymaklı, H. (2006). *Havacılık Tarihinde Türkler*, C.2, Ankara: Hava Basımevi.
- Korkmaz, E. (2017). “Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi”, *15. Askeri Tarih Sempozyumu (100’üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri) 21-27 Mart 2015, İstanbul*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- _____ (2012). *Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri, Havacılık Tarihi Sempozyumu*, İstanbul.
- Korkmaz, E. ve Kurt, D. (2019). “Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askeri Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi”, *19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu, 16-17 Mayıs 2019*, Ankara: Yorum Matbaacılık.
- Kural, S. (1970). “Türkiye’de Hava Endüstrisinin Lüzumu”, *Uçantürk*, S.199, Ankara: THK Yayınları.

- Kurt, D. ve Korkmaz, E. (2020). *Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)*, C.I, Ankara: Hava Basımevi.
- Deniz, K., Yavuz, P. ve Erdal, K. (2020). *Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık*, Ankara: Hava Kuvvetleri Basımevi.
- Kurter, A. (2006). *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C.IV, Ankara: Hava Basımevi.
- _____ (2009). *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi*, C.V, Ankara: Hava Basımevi.
- Rifat, B. (1995). *Uçan Türk*, Sayı: 395, s.14-15.
- Okar, A. (2004). *Türkiye’de Tayyarecilik (1910-1924)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni-Siyasi Hatıralarım*, İstanbul: Emre Yayıncılık.
- Özakman, T. (2005). *Şu Çılgın Türkler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, Y. (1981). *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Ankara: Hava Basımevi.
- Primi, G. (1951). *L’aviation Turque Ses Origines et son developpement de 1911 a 1950*, La Turque Moderne.
- Sanders, L. V. (1968). *Türkiye’de Beş Yıl*, Çeviren: M. Şevki Yazman, İstanbul: Burçak Yayın Limited Şirketi.
- Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV (Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına, 23 Ağustos 1921, 20 Kasım 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- “Silahlı Kuvvetlerde İlk Uçaklar ve Hava Gücünün Oluşturulması 1911-1923”, (2001). 90’ncı Altın Yıl Özel Sayısı, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 338.
- Sofuoğlu, A. (2002). “İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş, *Atatürk Yolu Dergisi*, S 29-30, s.131-142.
- Sökmensüer, C. (t.y.), *Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Kahraman Subaylarımız ve Zeybekler Hatıralar*, İzmir.
- Tanman, S. (2012). *Türk Havacılık Tarihi 1912-1923*, Ankara: Hava Basımevi.
- Tevhid-i Efkâr*, 27 Eylül 1921.
- Tevhid-i Efkâr*, 2 Ekim 1921.
- Yalçın, O. (2014). “Hava Şehit Binbaşı Fazıl Bey’in Hayatı ve Çalışmaları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1.
- Yalçın, O. (2008). *Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara.

- _____ (2010). “Millî Mücadele Ruhu ve Sakarya Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 364.
- Yılmaz, E. “İngiliz Basınında Millî Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)”, *Belgi Dergisi*, Sayı 20 (Yaz 2020/II), 2265-2291.
- Yücel, C. (1963). “Türk Havacılığının Kısa Tarihçesi”, *Hava Dergisi*, S.211, Ankara.

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS CAMİİ
ALIŞKANLIKLARI VE CAMİDEN BEKLENTİLERİ: AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**
**Habits and Expectations of University Students in Relation to the
Campus Mosque: The Case of Ağrı İbrahim Çeçen University**

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
msafa@agri.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6202-2315>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	19.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	08.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 107-152	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.888432

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 127,

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN KAMPÜS CAMİİ ALIŞKANLIKLARI
VE CAMİDEN BEKLENTİLERİ: AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Habits and Expectations of University Students in Relation to the Campus
Mosque: The Case of Ağrı İbrahim Çeçen University

Dr. Öğr. Üyesi. Mustafa SAFA

Öz:

Müslüman bir toplumda camiler, gençlerin, yetişkinlerin ve yaşlıların sosyal hayatta günde beş defa buluştukları ibadet mekânlarıdır. Cuma, teravih, bayram ve günlük beş vakit namaz ibadetlerinin cemaatle yerine getirildiği ibadet mekânı olan camiler, aynı zamanda İslam'ın ilk yıllarında olduğu gibi günümüzde de toplumun gencisiyle yaşlısıyla dinini öğrendiği yaygın eğitim kurumları olma özellikleriyle toplum hayatının merkezinde yer almaktadır. Camiler, özellikle gençlerin dinî sosyalleşmesinde çok daha önemli işlevleri olan kurumlardır. Bu makalenin konusu olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii, üniversitenin fakülte, yüksekokul ve diğer sosyal tesisleriyle beraber yapılmış ve 2013 yılından beri üniversite gençliğine din hizmeti vermektedir. Sosyal bir din hizmet kurumu olan Kampüs Camii'nin muhatap kitlesi öncelikle öğrencilerdir. Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye daha çok katkı sağlayabilmesi için, üniversite gençliğinin cami ile ilgili algı, düşünce ve isteklerini tespit etmek, bilmek gerekmektedir. Bu çalışma, üniversite gençliği cami ilişkisi bağlamında öğrencilerin vakit ve cuma namazları bakımından Kampüs Camii alışkanlıklarını, öğrencilerin cami merkezli sosyal hizmet beklentilerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüsünde eğitim gören öğrencilerin Kampüs Camii alışkanlıkları; öğrencilerin din görevlisinin ve caminin rehberliğine ihtiyaçları; Kampüs Camii'nin ve cemaat namazlarının eğitime ve öğrenci performansına katkıları; öğrencilerin Kampüs Camii'nden ne gibi sosyal hizmetler bekledikleri kendi ifadeleri üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada doğrudan gözlem yöntemi anket tekniği uygulanmış, açık uçlu üç soruyla da öğrencilerin Kampüs Camii ve din görevlisi ile ilgili görüş, teklif ve istekleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulguların, yükseköğretim öğrencilerinin eğitimlerine ve dinî sosyalleşmelerine katkı sağlayacak cami merkezli sosyal hizmet ve uygulamaların tespit edilmesine ve uygulanmasına vesile olması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, Üniversite Gençliği, Kampüs Camii, Sosyal Din Hizmeti, İbadet.

Abstract

In a Muslim society, mosques are places of worship where youth, adults, and the elderly meet five times a day in social life. Mosques, which are places of worship

where Friday, tarawih, Eid and five daily prayers are performed in congregation, are also at the center of social life today, as well as non-formal education institutions where society learns about religion, as it was in the early years of Islam. Mosques are institutions that have significant functions, especially in the religious socialization of young people. Ağrı İbrahim Çeçen University Campus Mosque, which is the subject of this article, was built together with the faculty, college, and other social facilities of the university and has been providing religious services to the university youth since 2013. The visitors of the Campus Mosque, which is a social religious service institution, is primarily students. In order for the Campus Mosque to better contribute to educational process and students, it is necessary to identify and know the perceptions, thoughts, and wishes of the university youth regarding the mosque. This study aims to determine the campus mosque habits of the students in terms of daily prayers and Friday prayers in the context of the relationship between the university and the mosque, and the mosque-centered social service expectations of the students. For this purpose, the article examines through their own expressions, habits of students studying at Ağrı İbrahim Çeçen University in regard to the Campus Mosque; the students' need for the guidance of the clergyman and the mosque; contribution of the Campus Mosque and congregational prayers to education and student performance; what kind of social services the students expect from the Campus Mosque. In the study, direct observation method questionnaire technique was applied, to learn about the opinions, proposals and requests of the students about the Campus Mosque and the religious personnel with three open-ended questions. The findings obtained as a result of the study are expected to be instrumental in the determination and implementation of mosque-centered social services and practices that will contribute to the education and religious socialization of higher education students.

Keywords: Higher Education, University Youth, Campus Mosque, Social Religious Service, Worship.

1. Giriş

Müslüman bir toplumda camiler, şehrin ve hayatın merkezinde yer almaktadır. İslam medeniyet tarihinde şehirlerin cami merkezli inşa edildiği görülmektedir. Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa ettiği zamandan beri İslam şehir mimarisi cami merkezli gelişmiştir. Bugünkü Mekke şehrinin ilk kuruluşunda, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail, Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de "evim" dediği, Müslümanlar tarafından Beytullah diye isimlendirilen Mekke'nin ilk evi olarak Kâbe'yi inşa etmişler ve insanları hacca davet etmişlerdir (Al-i İmran, 3/96; Hac, 22/26-27). Hz. İbrahim ve İsmail'in davetini kabul ederek hacca gelen bu ziyaretçilerden Mekke'ye yerleşenler, Kâbe merkezli bir yerleşimle Kâbe etrafında halka şeklinde dışa doğru açılarak büyüyen bir mimari ile Mekke şehrini oluşturmuşlardır.

Hz. İbrahim'den yaklaşık üç bin yıl sonra Mekke'den Yesrib'e (Medine) hicret eden Hz. Peygamber, dağınık mahalleler halinde bir yerleşime sahip olan şehirde ilk iş olarak boş bir arsaya Mescid-i Nebi'yi inşa ettirmiştir. Mescid-i Nebi'nin yapımından sonra, Yesrib'e gelen muhacirler ve daha önceden Yesrib'de yaşayan Ensar dediğimiz Yesribli Müslümanlar, yeni

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 129,

yapılan bu caminin yakınından dışa doğru açılarak büyüyen yeni bir yerleşim şekli geliştirmişlerdir. Bu yapılanma Medine'nin diğer mahallelerini de içine alarak yepyeni bir şehir yapısının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Caminin yapımından sonra Hz. Peygamber, şehrin kurulduğu günden beri Yesrib olarak bilinen bu şehrin ismini Medine olarak değiştirmiştir (Safa, 2015: 93-101). Hz. Peygamberin Medine'de gerçekleştirdiği cami merkezli bu değişim ve dönüşüm, daha sonra İslam medeniyetinin oluşum sürecinde şehirler kurulurken örnek alınmıştır. İslam'ın ilk yayılma döneminde yeni kurulan Kufe, Basra ve Fustat gibi şehirler kurulurken önce cami yeri belirlenmiş, daha sonra cami merkezde olmak üzere camiden bir ok atım mesafesi uzağından başlayarak şehrin evleri dışa doğru genişleyen bir açılımla yapılmıştır (Önkal ve Bozkurt, 1993: 49).

İslam tarihinde camiler, sosyal kurumlar olarak toplumun her kesimi için namaz ibadetinin cemaatle yerine getirildiği bir ibadethane olduğu kadar, Kur'an ve sünnet kaynaklı İslam ahlakının hutbe ve vaazlar yoluyla toplumun çocuk, genç, yetişkin ve yaşlı her kesimine ortalama bir dil ile aktarıldığı mekânlar olmuştur. İslam tarihi boyunca camiler, örgün bir eğitim kurumu gibi Kur'an okumanın öğrenildiği, tefsir, hadis, fıkıh gibi temel İslam bilimlerinin talim edildiği eğitim ve öğretim merkezleri olmuştur. Günümüzde de camiler bir yaygın eğitim kurumu olma özelliğiyle çocuklardan çok ileri yaşlılara kadar Müslüman toplum hayatının merkezinde olan kurumlardır.

Genç bir üniversite olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2007 yılında resmî kuruluşunu tamamladıktan sonra, şehre batıdan girişte Ağrı merkezine dört kilometre mesafede, fakülte, yüksekokul, kültür merkezi gibi eğitim-öğretim mekânları ve diğer sosyal tesisleriyle beraber Osmanlı mimarisi tarzında projelendirilmiş ve yapılmış camisi de olan geniş bir kampüs alanına sahiptir. Kubbeli ve çift minareli olarak yapılmış olan Kampüs Camii, minareleri, kubbesi, revakları ve özel mimarisiyle hem havadan hem de karadan dikkatleri çeken bir özelliğe sahiptir. "Nurettin Atmaca Üniversite Camii" olarak isimlendiren, halk tarafından kısaca "Üniversite Camii" olarak bilinen Kampüs Camii, 2013 yılı 1 Şubat Cuma günü İl Müftüsü'nün kıldıracağı ilk cuma namazıyla ibadete açılmıştır. Kampüs Camii, kadrolu bir İmam-Hatip ve bir Müezzin-Kayyım olmak üzere iki din görevlisiyle aktif olarak öncelikle muhatap kitlesi üniversite gençliğine hizmet vermektedir. Ayrıca Kampüs Camii, kampüs dışından şehirdeki mülki ve idari personelin ilgi odağında olduğu gibi Ağrı halkı tarafından da özellikle

cuma, teravih ve bayram namazlarında, dinî gün ve gecelerde ibadet için tercih edilen bir cami haline gelmiştir.

Ağrı şehir merkezinden Kampüs Camii'ne cuma, teravih ya da bayram namazı kılmak için gelen halk, burada kıldığı namazla ilgili konuşmalarında, “Bugün cuma namazını üniversitede kıldım, namaz orada şöyle kılındı, vaazda şunlar anlatıldı; teravih namazı şöyle kılınıyor, bayram namazında şu uygulama yapıldı” gibi ifadelerin öne çıktığına defalarca şahit oldum. Bu durum, cuma, bayram ve teravih namazı için Kampüs Camii'ne gitmek ve namazı orada kılmanın, halk tarafından bir ayrıcalık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Halkın Kampüs Camii'ne bu teveccühünün sebeplerinden birisi de üniversitede ve hemen Kampüs Camii'nin yakınında yüksek dini öğretim yapan İslami İlimler Fakültesinin olmasıdır. Kampüs Camii'nde hutbe, vaaz ve ibadet uygulamalarının nasıl olduğuyla ilgili halkın merak ve alakasının camiye ilgiyi artırdığı söylenebilir. Bu çerçevede, Ağrı halkının sahih dinî düşünce ve uygulamaları Kampüs Camii'nde görmek istediği; halkın düşünce dünyasında ve sosyal dinî hayatında Kampüs Camii'ni canlı tuttuğu gözlemlenmektedir.

Özellikle üniversiteye ve üniversite gençliğine hizmet vermek üzere yapılmış olan Kampüs Camii, öğrencinin şahsiyet inşasının gerçekleştiği yükseköğrenim sürecinde bir sosyalleştirme etkeni olarak, gencin dinî sosyalleşmesinde büyük öneme sahiptir. Gençlik, özellikle de üniversite gençliği bir toplumu yaşatan, toplumun değerlerini gelecek nesillere aktaran toplumun gözbebeği, en kıymetli varlığıdır. Gençler, en kıymetli eğitim öğretim dönemini üniversitede geçirirler. Ayrıca Hz. Peygamber, camiye gidip gelmeyi mümin olmanın bir alameti sayarken; Rabbine kulluk ederek büyüyen, kalbi mescitlere bağlı geçleri, kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelenecek bahtiyarlar olarak müjdeler (Tirmizi, İman 8; Buhari, Ezan 36). Yükseköğrenim sürecinde üniversite gençliğine dinî değerlerin aktarılacağı ve kazandırılacağı yerlerden birisi de kampüs camileridir. Camide Rabbiyle buluşacak olan genç, cami dışında hayatın birçok sıkıntı ve problemlerine karşı kendinde bir güç ve kudret bulacak, önce kendi hayatına yön verme güç ve yetisini kazandıktan sonra, yaşadığı topluma rehberlik etme dirayet ve becerisine ulaşabilecektir.

Toplumlarda eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen bireysel ve toplumsal değişim, toplumun genel olarak kabul ettiği varsayılan değer yargularıyla uyumun sağlanması bir gelişim olarak görülmektedir. Bireyin içinde bulunduğu yapıya uyum ve yapının değerlerini içselleştirme sürecine sosyalleşme denirken; sosyalleşmenin bireyin inanç,

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 131,

ibadet ve ahlak boyutunda gerçekleşmesine “dinî sosyalleşme” diyoruz (Sherkat, 2014: 219). Gençliğin sosyalleşme evrelerinin en önemlisi olan yükseköğrenim evresi, gencin içinde yetiştiği toplumun dinî değerlerini de içselleştirdiği en önemli evredir. Yükseköğrenim döneminde üniversitede okuyan gencin dinî sosyalleşme sürecinde kampüs camileri en önemli dinî sosyalleştirme etkenidir. Kısaca kampüs camileri diğer eğitim kurumları yanında üniversite gençliğinin hemen yanı başında din kaynaklı önemli bir sosyalleştirme etkenidir.

Bir sosyalleştirme etkeni olan camilerin, özellikle de Kampüs Camii'nin üniversite öğrencileri üzerindeki etkilerinin, öğrencilerin cami alışkanlıklarının ve cami hakkındaki düşüncelerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Bu amaçla Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi kampüsündeki fakülte ve yüksekokullarda yaptığımız bu çalışmada, öğrencilerin eğitim gördükleri kampüste bulunan Kampüs Camii farkındalık ve alışkanlıklarını tespit etmek, öğrencilerin kendi ifadelerinden cami performanslarını ve Kampüs Camii'nden beklentilerini tespit etmek amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

İslam toplumlarında tarih boyunca camiler, günde beş vakit namazların ifa edildiği ibadet mekânları olduğu gibi aynı zamanda yaygın din hizmeti veren kurumların başında gelmektedir. Hz. Peygamberin rehberliği ve öğretmenliğinde camilerdeki ibadet ve eğitimin hedef kitlesini çocuk, genç, yaşlı, kadın-erkek bütün Müslümanların oluşturduğu bilinmektedir. Özellikle Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinden sonra etrafındaki insanların eğitimi için gerekli adımlar atmış, Medine toplumunun eğitimini camide ve caminin meşrutasındaki “suffe” denilen mekânda kurumsal ve sistematik halde yürütmüştür (Atalay, 2016: 20).

Müslüman toplumlarda Hz. Peygamber döneminden beri, sosyal hayatta ve eğitim hayatının merkezinde olan cami, modernleşme sürecinde her ne kadar işlevselliğini kaybetmiş kabul edilse de günümüzde sosyal hayatta ve kamusal alanlarda caminin görünürlüğü her geçen gün artmaktadır. Yeni kurulan üniversite kampüslerinde cami projeleri yer almakta, eğitim binalarıyla yan yana camilerin yapıldığı, yeni kampüslerde geniş, büyük kampüs camilerinin olduğu bilinmektedir. Türk toplumunda iki asrı aşan modernleşme sürecinde sekülerleşmeye en çok maruz kalan kesim şüphesiz üniversite gençliği olmuştur (Kirman, 2005: 6). Günümüzde de sekülerleşmeye en çok meyleden kesimin yine üniversite gençliği olduğu düşünülmüşse, gençlik cami ilişkilerinin geliştirilebilmesi için günümüz

üniversite gençliğinin cami ile ilişkilerinin incelenmesi birinci dereceden önemli bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üniversite gençliğinin kampüs camileriyle ilişkilerinin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi özelinde ele alındığı bu araştırma, genel olarak günümüz modern dünyasında Müslüman toplumlarda gençlik cami ilişkilerine ve gençliğin günümüzde cami ile ilgili düşüncelerine ışık tutması bakımından önemlidir. Özellikle üniversiteye ve üniversite gençliğine hizmet üzere açılmış olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii'nden üniversite gençliğinin pek istifade etmediği görülmektedir. Araştırmada üniversite gençliğinin cami alışkanlıkları yani camiye gitme düzeyleri ve camiye gitme ya da gitmeme düşüncelerinin hangi düzeyde olduğu bilinmek istenmektedir. Sosyal araştırmalarda konu ve problemin tespiti önemlidir. Bir araştırmanın konusu, “neyle ilgili bilgi toplamak istiyorum?” sorusunun cevabı iken, araştırmanın problemi ise, “bu konuyla ilgili neyi bilmek istiyorum?” sorusunun cevabıdır (Şavran, 2014: 125). Buna göre araştırma konusu daha geniş ve kapsamlı; problem ise, teoremler veya kuramlar yardımıyla çözülmesi istenen soru ya da sorun ile ilgili olup, konu içindeki daha dar ve özellikli bir alana işaret etmektedir. Bu çerçevede araştırmamızın konusu, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneğinden hareketle, üniversite öğrencilerinin cami ile ilişkileri ve öğrencilerin camiden beklentilerinin neler olduğunu bilme ile ilgilidir. Bu çerçevede çalışmamızda problem olarak üniversite gençliğinin eğitim gördüğü kampüsteki cami farkındalığı, camiyle ilişkisi, cami kaynaklı performansı ve camiden beklentileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın teorik çerçevesi, dinî sosyalleşme bağlamında bir yaygın eğitim kurumu olan caminin örgün üniversite eğitim kurumları içindeki durumu, fonksiyonları ve üniversite gençliğinin cami ile ilişkileri üzerine kuruludur. Bu teorik çerçeve araştırmanın uygulamasına geçişi sağlayacak ve araştırmanın uygulama aşamasında cami merkezli sosyal din hizmetleri ve üniversite gençliği ölçeği üzerinden öğrencinin cami ile ilişkileri, yapılan hizmetlerin işlevselliği ve yapılabilecek diğer hizmetler sahadan gelen bilgilere dayalı olarak tahlil edilecek ve böylece araştırmanın genel sonuçlarına ulaşılacaktır.

3. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Araştırma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin yeni kampüsü içinde yer alan, Eğitim, Fen-Edebiyat, İktisadi İdari Bilimler, Eczacılık ve İslami İlimler olmak üzere beş fakülte ile dört yıllık lisans eğitimi yapan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu ile Yabancı Diller Yüksekokulunda 2019 yılı

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 133,

Mayıs ayı sonunda gerçekleştirilmiştir. İki yıllık ön lisans eğitimi veren Meslek Yüksekokulu araştırma dışında tutulmuştur. Araştırmada rastgele örneklem methodology bu yedi okuldan ulaşılabilen 861 öğrenciye anket uygulaması yapılmıştır. Anket formları sınıflarda derse başlamadan önce öğrencilere dağıtılarak, cevaplandırıldıktan sonra toplanmış olup, anket uygulamasında herhangi bir güçlkle karşılaşmamıştır.

Yöntem olarak bu çalışmada karma yöntem diyebileceğimiz nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmaya çalışılmıştır. Nicel yöntem, gözlem ve ölçmeye dayalı, tekrarlanabilen, objektif araştırma yaklaşımıdır. Nitel yöntem ise, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmaya yönelik sürecin izlendiği araştırmadır. Nitel araştırmanın amacı bireylerin toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduklarını anlamak ve içinde yaşadıkları toplumsal dünyayı nasıl algıladıklarını yorumlamaya çalışmaktır. Nitel araştırma, Ne? Nasıl? Niçin? sorularına yanıt arar (Kurt, 2013: 9). Bu araştırmada üniversite öğrencilerinin Kampüs Camii ile ilgili düşünce ve algıları (farkındalıkları), cami merkezli performanslarıyla cami ve din görevlisinden beklentilerini tespit ve analiz etmek için kapalı anket sorularıyla beraber üç tane de açık uçlu soru sorulmuştur. Ayrıca, araştırmacının geçmişinde uzun yıllar içinde yaşanmış eğitim ve cami tecrübesi, öğrenci tutumlarını anlama ve çözümlemede önem arz etmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin Kampüs Camii'ne karşı tutumları cinsiyet ve okuduğu okul bağımsız değişkenleri üzerinden değerlendirildi. Bağımlı değişkenler farkındalık, performans ve sosyal hizmet beklentisi olarak üç kategoride ele alındı. İki kapalı uçlu soruyla öğrencilerin Kampüs Camii'nin iç düzeniyle ilgili farkındalıkları üzerinden cami alışkanlıkları tespit edilmeye çalışılırken, caminin eğitim ve öğrenciye katkısının olup olmadığıyla ilgili öğrenci düşünceleri dört kapalı uçlu soruyla öğrenilmeye çalışıldı. Öğrencilerin cami merkezli performanslarının tespiti için iki kapalı uçlu soru soruldu. Diğer iki soruyla da cami merkezli sosyal hizmetler hakkında öğrencilerin ne düşündükleri ölçülmeye çalışıldı. Ayrıca sorulan üç açık uçlu soruyla da öğrencilerin camiden ve din görevlisinden beklenti ve görüşlerini yazmaları istendi.

Anket uygulaması sonunda anket formları sıraya konularak düzenlendi, düzenli cevaplandırılmayan veriler temizlendikten sonra veriler SPSS programına yüklendi. Beşli likert tipi sorulardan oluşan veriler,

demografik veriler ve ölçek dışı değerlendirilen sorular frekans dağılımı yardımıyla incelendi. İki grup arasındaki ilişkilerde bağımsız gruplar testi olan t-testi (independent samples t-test) uygulandı. İki deneme grubu arasındaki ilişkilerin analizinde de tek yönlü varyans (one-way anova) analizi kullanıldı.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Bir araştırmada hipotez (denence), bir probleme doğru çözüm bulmak için yapılan tanımlama, olası ilişki ve farklılık hakkında araştırmacının ortaya koyduğu önermedir. Bu önerme, araştırmacının geçmiş gözlemlerine dayanarak sonuçların ne göstereceği hakkında yaptığı tahmin ve beklenti olup, bu bilimsel önermenin geçerli olabilmesi de gözleme dayalı denemenin sonucuna bağlıdır (Büyüköztürk vd., 2019: 67). Araştırmamızın temel hipotezi şu şekilde tespit edilebilir: “Üniversite öğrencilerinin vakit ve cuma namazı için Kampüs Camii’ne gitme alışkanlıkları yoktur. Öğrencilerin Kampüs Camii’nin ve din görevlisinin öğrenciye ve üniversite eğitimine bir katkısının olacağını düşünmedikleri varsayılmaktadır. Öğrencilerin cami merkezli sosyal ve psikolojik hizmet beklentileri yoktur.”

Araştırmamızın bu temel hipotezi destekleyecek ve bu hipotezin sınanmasına yardımcı olacak alt hipotezleri şunlardır:

- Kampüste eğitim gören öğrencilerin Kampüs Camii’ne vakit ve cuma namazlarına katılım alışkanlıkları çok düşük olup, öğrencilerin okullarına göre anlamlı farklılık vardır.
- Üniversite öğrencilerinin Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı olduğu düşüncelerinde anlamlı farklılıklar vardır.
- Öğrenciler Kampüs Camii’nin eğitime ve öğrenci performansına katkıları ile ilgili düşüncelerinde farklılaşmaktadırlar.
- Kampüs Camii’nde yapılabilecek cami merkezli sosyal hizmetlere erkek ve kız öğrencilerin tutumlarında anlamlı farklılıklar vardır.

5. Araştırmaya Katılan Örneklem Öğrencilerinin Sosyal Kimliği

Örneklem öğrencilerine sorulan sorulardan bir kısmı olgusal sorulardır. Olgusal sorular, onların sabit, sosyal ve kişisel birtakım özellikleriyle ilgili bilgiler elde etmek için sorulmaktadır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüsünde yer alan fakülte ve yüksekokul öğrencilerinin olgusal durumlarıyla ilgili bağımsız değişken dediğimiz kişisel özellikleri; cinsiyet, yaş, okuduğu fakülte ya da yüksekokul, sınıfı, mezun olduğu lise, ailesinin oturduğu yerleşim yeri gibi olgusal durumlara bağlı özellikler, öğrencinin camiye bakış açısını, yaklaşımını, cami ile ilişkilerini anlamada önemli katkı sağlayacak değişkenlerdir.

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 135,**

Tablo 1: Örneklem Öğrencilerinin Sosyo-Demografik Özellikleri

Cinsiyet, Ailenin Oturduğu Yer ve Mezun Olunan Okul		Sayı (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	406	47,2
	Kız	455	52,8
	Toplam	861	100,0
Ailenin Oturduğu Yer	Köy	208	24,2
	İlçe	237	27,5
	Şehir	278	32,3
	Büyükşehir	138	16,0
	Toplam	861	100,0
Mezun Olunan Okul	Lise ve Diğer Meslek Liseleri	681	79,1
	İmam-Hatip Lisesi	180	20,9
	Toplam	861	100,0

Araştırmaya katılan örneklem öğrencilerinin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde; öğrencilerin %47,2'sinin erkek, %52,8'inin kız öğrenci olduğu; öğrenci ailelerinin %24,2'sinin köyde, %27,5'inin ilçede, %32,3'ünün şehirde, %16,0'sının büyükşehirde oturduğu görülmektedir. Öğrencilerin %20,9'unun İmam-Hatip Lisesi yani ortaöğretimde dinî eğitim almış öğrencilerden oluştuğu; %79,1 oranında öğrencinin lise ve diğer meslek lisesi mezunu öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 2: Örneklem Öğrencilerinin Okul, Sınıf ve Yaş Durumları

Okul, Sınıf ve Yaşları		Sayı (N)	Yüzde (%)
Fakülte / Yüksekokul	Eğitim Fakültesi	161	18,7
	Fen-Edebiyat Fakültesi	150	17,4
	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi	100	11,6
	Eczacılık Fakültesi	64	7,4
	İslami İlimler Fakültesi	181	21,0
	Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu	163	18,9
	Yabancı Diller Yüksekokulu	42	4,9
	Toplam	861	100,0
Sınıf	1. Sınıf	129	15,0
	2. Sınıf	236	27,4
	3. Sınıf	285	33,1
	4. Sınıf	211	24,5
	Toplam	861	100,0
Yaş	18-19	62	7,2
	20-21	276	32,0
	22-23	342	39,8
	24 ve Üstü	181	21,0
	Toplam	861	100,0

Kampüs içindeki fakülte ve yüksekokullarda yapılan anket uygulamasına katılan 861 öğrencinin %18,7'sinin Eğitim Fakültesi, %17,4'ünün Fen-Edebiyat Fakültesi, %11,6'sının İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, %7,4'ünün Eczacılık Fakültesi, %21,0 İslami İlimler Fakültesi, %18,9 Beden Eğitimi ve

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 137,

Spor Yüksekokulu, %4,9'unun Yabancı Diller Yüksekokulu öğrencisi olduğu görülmektedir.

6. Örneklem Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Farkındalıkları

Öğrencilerin genel olarak erkek olsun kız olsun camiye gitme durumları oldukça düşük olarak gözlemlenmektedir. Öğrencilerin Kampüs Camii ilişkilerini, camiye devam alışkanlıklarını ve farkındalıklarını ölçmek için Kampüs Camii'nin düzenlemesinde caminin ana unsurlarından olan ve camini iç mimarisini oluşturan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü ile ilgili öğrencilere “Kampüs Camii'nin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerden yapılmıştır” sorusu olumsuz olarak sorulmuştur. Kampüs Camii'nin mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve ana girişin hemen sağında yer alan müezzin mahfili ahşap oyma sanatı tarzında ahşaptan yapılmıştır. Diğer soruyla da hem erkek hem de kız öğrencilerin farkındalıklarını ölçmek için olumsuz olarak, “Kampüs Camii'nde bayanların namaz kılacağı yer yoktur” şeklinde bir soru sorulmuştur. Kampüs Camii'nin ana giriş kapısı dışında sağ ve sol yanlarında iki yan giriş kapısı daha vardır. Bu kapılardan hem camiye giriş, sağ taraftan bayan lavabolarına iniş ve caminin üst cemaat mahfiline çıkış vardır. Aynı şekilde sol yan kapıdan da erkek lavabolarına iniş ve üst cemaat mahalline çıkış merdivenleri vardır. Caminin genel yapımı esnasında her ne kadar bayan girişi ve bayan ibadet yeri şeklinde bir ayrıma gidilmemiş olsa da cami ibadete açıldıktan sonra sağ yan kapı bayan girişine tahsis edilmiş ve oradan çıkılan üst cemaat mahfili de bayanların namaz kılma yeri olarak ayrılmıştır. Örneklem öğrencileri bu soruları Tablo 3'te görüldüğü gibi cevaplamışlardır.

Tablo 3: Örneklem Öğrencilerinin Kampüs Camii Farkındalığı ve Alışkanlıkları

Kampüs Camii'nin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerden yapılmıştır.	N	%	Kampüs Camii'nde bayanların namaz kılacağı yer yoktur.	N	%
Tamamen Katılıyorum	95	11,0	Tamamen Katılıyorum	58	6,7
Katılıyorum	106	12,3	Katılıyorum	57	6,6
Fikrim Yok	456	53,0	Fikrim Yok	345	40,1
Katılmıyorum	58	6,7	Katılmıyorum	119	13,8
Hiç Katılmıyorum	146	17,0	Hiç Katılmıyorum	282	32,8
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0

Örneklem öğrencileri, “Kampüs Camii'nin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerden yapılmıştır” sorusuna %53,0 oranında “fikrim yok” seçeneğini işaretleyerek cevap vermiştir. Bu orana katılıyorum ve tamamen katılıyorum seçeneğini işaretleyenler de eklendiğinde öğrencilerin %76,3 oranında Kampüs Camii'nin mihrap, minber ve vaaz kürsüsü gibi ana unsurları hakkında bilgilerinin olmadığı anlaşılmaktadır. “Kampüs Camii'nde

bayanların namaz kılacağı yer yoktur” sorusuna öğrenciler %32,8 oranında hiç katılmıyorum seçeneğiyle; %13,8 oranında da katılmıyorum seçeneğini işaretleyerek cevap vermeleri, %46,6 oranında camide bayanların namaz kılacağı yer olduğunu bildiklerini göstermektedir. Birinci soruya verilen cevaplarla karşılaştırıldığında öğrencilerin bu soruya genel cami ve cemaat bilgileri doğrultusunda cevap verdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Öğrencilerin Kampüste Cami Olmasını İhtiyaç Olarak Görme Durumları

Günlük eğitim-öğretim faaliyeti içinde camiye gitmek için zaman ayırmayı düşünmüyorum.	N	%	Fakültelerde kız ve erkek mescitleri olduğu için kampüste camiye ihtiyaç yoktur.	N	%
Tamamen Katılıyorum	73	8,5	Tamamen Katılıyorum	53	6,2
Katılıyorum	75	8,7	Katılıyorum	77	8,9
Fikrim Yok	173	20,1	Fikrim Yok	124	14,4
Katılmıyorum	236	27,4	Katılmıyorum	212	24,6
Hiç Katılmıyorum	304	35,3	Hiç Katılmıyorum	395	45,9
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0

Tablo 4’te “Günlük eğitim-öğretim faaliyeti içinde camiye gitmek için zaman ayırmayı düşünmüyorum” sorusuna öğrenciler %62,7 oranında “katılmıyorum” seçeneğini işaretleyerek, soruyu olumsuzlayarak, camiye gitmek için zaman ayırmak istediklerini belirtmişlerdir. “Fakültelerde kız ve erkek mescitleri olduğu için kampüste camiye ihtiyaç yoktur” sorusuna yine %70,5 oranında katılmadıklarını belirterek kampüste cami olması gerektiğine işaret etmişlerdir.

Tablo 5: Fakülte ve Yüksekokulların Kampüs Camii Aışkanlık Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) ve Tukey Sonuçları

Boyutlar	Fakülte / Yüksekokul	N	M*	S	F	P
Kampüs Camii okuluma (fakülteme) uzak olduğu için gidemiyorum.	a) Eğitim	161	2,770	1,338	34,633	0,000*
	b) Fen-Edebiyat	150	2,840	1,452		
	c) İ. İdari Bilimler	100	3,020	1,428		
	d) Eczacılık	64	2,671	1,297		
	e) İslami İlimler	181	1,337	0,797		
	f) BESYO	162	2,203	1,276		
	g) Yabancı Diller	42	3,142	1,221		
Günlük eğitim-öğretim faaliyeti içinde camiye gitmek için zaman ayırmayı düşünmüyorum.	a) Eğitim	161	2,571	1,248	11,231	0,000*
	b) Fen-Edebiyat	150	2,400	1,331		
	c) İ. İdari Bilimler	100	2,200	1,145		
	d) Eczacılık	64	2,312	1,166		
	e) İslami İlimler	181	1,651	1,03,5		
	f) BESYO	163	2,435	1,300		
	g) Yabancı Diller	42	2,904	1,245		

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 139,

* Puanlama 1-5 arasındır; 5'e doğru gidildikçe ifade edilen yargıya yaklaşılr.

* $P<0,05$

“Kampüs Camii okuluma (fakülteme) uzak olduğu için gidemiyorum” sorusunda fakülte ve yüksekokullar arasında anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Bu farklılaşmada en yüksek ortalama ($M=3,14$) Yabancı Diller Yüksekokuluna (g) aittir. Harflerle ifade edilecek olursa Yabancı Diller Yüksekokulunu takip eden ortalamalar şu şekilde ifade edilebilir: g-c-b-a-d-f-e. Farklılaşma yönündeki ortalama sıralamasında en son sırada ($M=1,33$) ortalama ile İslami İlimler Fakültesinin olduğu görülmektedir. En yüksek ortalamaya sahip Yabancı Diller Yüksekokulu, Kampüs Camii okuluna uzak olduğu için gidemediğini ifade ederken, aynı binada eğitim gören BESYO ise ($M=2,20$) ortalama ile en düşük ortalamaya sahip İslami İlimler Fakültesinin hemen öncesinde gelmektedir. “Günlük eğitim-öğretim faaliyeti içinde camiye gitmek için zaman ayırmayı düşünmüyorum” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplarda okullarına göre anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir ($P<0,05$). Bu anlamlı farklılaşmanın yönünü okullara verilmiş harfler üzerinden sıraladığımızda ortalamalar büyükten küçüğe doğru şu şekilde olmaktadır: g-a-f-b-d-c-e. Bu durumda “Kampüste eğitim gören öğrencilerin Kampüs Camii'ne vakit ve cuma namazlarına katılım alışkanlıkları çok düşük olup, öğrencilerin okullarına göre anlamlı farklılık vardır” hipotezi doğrulanmış olmaktadır.

7. Kampüs Camii ve Din Görevlisinin Rehberliğine Öğrencinin İhtiyacı

Birey, yetiştiği toplumda kültürel sosyal yapı unsurları olan aile, siyaset, hukuk, ekonomi, eğitim, ahlak ve değerler açısından sosyalleşirken dinî olarak da sosyalleşir. Camiler bireyin içinde yaşadığı toplumun dinî kültür unsurlarını ve değerlerini topluma aktaran dinî sosyalleştirme etkenleridir. Birey içinde yaşadığı toplumun dinîni, sosyalleşme sürecinde toplumun kendisine öğretmesiyle öğrenir. Din, sosyalleşme sürecinde öğrenilerek özümsemiği gibi aynı zamanda bir sosyalleştirme araç ve etkenidir. Enformel olarak bireyin hayatına tesir eden kişi ya da kurumlara sosyalleşme etkenleri, ajanları veya araçları denir. Toplumun genel bir sosyalizasyon etken ve ajanı olması yanında, toplumla birey arasında ve bireyle temas halinde birçok birey, grup, kurum gibi temel sosyalizasyon araç ve etkeni vardır (Okumuş, 2018: 258). Sosyalleşme, statik ve tekdüze bir süreç olmadığı için bireyin sosyalleşmesi, sosyalleşme ajanları dediğimiz birçok kurumsal araç ve etkenle gerçekleşir. Bu enformel ve formel; aile, arkadaş grupları, okullar, kitle iletişim araçları, yurtlar, camiler, gençlik hizmet örgütleri, iş örgütleri, siyasal ve ekonomik kurum olan araç ve

etkenlerle birey değişik süreçlerde etkileşim halinde olur (Tezcan, 2011: 53). Formel bir sosyalleştirme araç ve etkeni olan üniversitenin içinde enformel bir sosyalleştirme kurumu olan Kampüs Camii'nin ve din görevlisinin rehberliğiyle ilgili öğrenciler ne düşünmektedir?

Tablo 6: Kampüs Camii'nin Eğitime Katkısı ve Öğrenciye Rehberliğiyle İlgili Durum

Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye herhangi bir katkısı olduğunu zannetmiyorum.	N	%	Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı yoktur.	N	%
Tamamen Katılıyorum	51	5,9	Tamamen Katılıyorum	49	5,7
Katılıyorum	41	4,8	Katılıyorum	49	5,7
Fikrim Yok	140	16,3	Fikrim Yok	155	18,0
Katılmıyorum	185	21,5	Katılmıyorum	184	21,4
Hiç Katılmıyorum	444	51,6	Hiç Katılmıyorum	424	49,2
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0

“Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye herhangi bir katkısı olduğunu zannetmiyorum” sorusunu öğrenciler, %73,1 oranında katılmıyorum ve hiç katılmıyorum seçeneğiyle olumsuzlayarak Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye katkısının olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. “Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı yoktur” olumsuz sorusunu %70,6 oranla katılmadıklarını ve hiç katılmadıklarını belirterek olumsuzlayan öğrenciler, öğrencinin Kampüs Camii'nin ve din görevlisinin rehberliğine ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 7: Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Kampüs Camii'nin Eğitime Katkısı ve Kampüs Camii'nin ve Din Görevlisinin Rehberliğine Öğrencilerin İhtiyaç Düzey Puanlarında Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Bağımsız Grup t-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	M*	S	F	P
Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye herhangi bir katkısı olduğunu zannetmiyorum.	Erkek	406	2,014	1,276	14,358	0,026*
	Kız	455	1,835	1,085		
Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı yoktur.	Erkek	406	2,022	1,292	11,087	0,244
	Kız	455	1,927	1,087		

* Puanlama 1-5 arasındır; 5'e doğru gidildikçe ifade edilen yargıya yaklaşılr.

* P<0,05

“Kampüs Camii'nin eğitime ve öğrenciye herhangi bir katkısı olduğunu zannetmiyorum” sorusuna verilen cevaplarda cinsiyet kategorisine göre anlamlı bir farklılık vardır (P<0,05). Bu yargıya erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha çok yakın oldukları görülmektedir. Kız öğrencilerde ortalama (M=2,01) iken, kız öğrenciler erkeklerden daha az (M=1,83) bu yargıya katıldıklarını beyan etmişlerdir (P=0,02<0,05). “Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı yoktur” sorusuna verilen cevaplarda cinsiyet kategorisine göre erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 141,**

bir farklılık yoktur ($P=0,24>0,05$). Bu durumda “Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı yoktur” sorusuna verilen cevapta erkek ve kız öğrenciler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. “Üniversite öğrencilerinin Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı olduğu düşüncelerinde anlamlı farklılıklar vardır” hipotezinde cinsiyet kategorisi bakımından anlamlı bir fark olmadığı için hipotez doğrulanmamıştır.

8. Kampüs Camii’nin Eğitime ve Öğrenci Performansına Katkıları

Öğrencilere motivasyon açısından Kampüs Camii’nin ve din görevlisinin katkıları hakkında düşünceleri sorulmuştur. Öğrencilerin cami merkezli performansla ilgili cevap oranları tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 8: Öğrencilerin Kampüs Camii Merkezli Performansları

Kampüste cami ve din görevlisinin olması namazlarımı camide cemaatle kılarak huzurlu olmamı sağlar	N	%	Kampüs Camii’nde din görevlisiyle görüşmem çeşitli soru ve sorunlarımı çözmemi sağlar.	N	%
Tamamen Katılıyorum	411	47,7	Tamamen Katılıyorum	298	34,6
Katılıyorum	246	28,6	Katılıyorum	296	34,4
Fikrim Yok	156	18,1	Fikrim Yok	208	24,2
Katılmıyorum	26	3,0	Katılmıyorum	31	3,6
Hiç Katılmıyorum	22	2,6	Hiç Katılmıyorum	28	3,3
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0
Cuma namazı öncesi vaazları dinlemek için özellikle erken gidiyorum ve çok istifade ediyorum.	N	%	Kız öğrencilerin cuma namazlarına katılmalarının öğrenci dindarlığına katkı sağlayacağını düşünüyorum.	N	%
Tamamen Katılıyorum	165	19,2	Tamamen Katılıyorum	223	25,9
Katılıyorum	181	21,0	Katılıyorum	186	21,6
Fikrim Yok	280	32,5	Fikrim Yok	279	32,4
Katılmıyorum	144	16,7	Katılmıyorum	67	7,8
Hiç Katılmıyorum	91	10,6	Hiç Katılmıyorum	106	12,3
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0

Öğrenciler, “Kampüste cami ve din görevlisinin olması namazlarımı camide cemaatle kılarak huzurlu olmamı sağlar” sorusuna büyük bir katılımı %76,3 oranında katıldıklarını belirtmişlerdir. %18,1’i fikri olmadığını belirtirken, katılmayanların oranı, %5,6’dır. “Kampüs Camii’nde din görevlisiyle görüşmem çeşitli soru ve sorunlarımı çözmemi sağlar” sorusuna yine %69,0 oranında katılımı cevap vermişlerdir. Cuma namazına gitmekle ilgili “Cuma namazı öncesi vaazları dinlemek için özellikle erken gidiyorum ve çok istifade ediyorum” sorusuna öğrenciler %40,1 oranında katıldıklarını bildirmişlerdir. %32,5 oranında çoğunluğu kız olabileceği düşünülen öğrenci fikrim yok

seçeneğini ve %27,3 oranında öğrencide katılmıyorum ve hiç katılmıyorum seçeneğini işaretlemiştir. “Kız öğrencilerin cuma namazlarına katılmalarının öğrenci dindarlığına katkı sağlayacağını düşünüyorum” sorusuna öğrencilerin %47,5’i katıldığını belirtirken, %32,4’ü fikri olmadığını, %20,1’i de katılmadığını belirtmiştir. Müslüman toplumlarda genel olarak bayanların cuma namazına gitmedikleri, hatta gitmemeleri gerektiği düşüncesinin yaygın olmasına rağmen öğrencilerin %47,5 oranında “Kız öğrencilerin cuma namazlarına katılmalarının öğrenci dindarlığına katkı sağlayacağını düşünüyorum” sorusuna katıldıklarını belirtmeleri, bayanlarla ilgili geleneksel cuma namazı uygulamalarının aksine bir görüştür. Bu da bayanların cuma namazı kılmalarıyla ilgili toplumdaki uygulama ve düşünceye üniversite öğrencilerinin yarıya yakınının katılmadığını göstermektedir.

Tablo 9: Fakülte ve Yüksekokula Göre Kampüs Camii’nde Cuma Namazına Katılmalarına Yönelik Tutumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi (One-Way Anova) ve Tukey Sonuçları

Boyutlar	Fakülte / Yüksekokul	N	M*	S	F	P
Cuma namazı öncesi vaazları dinlemek için özellikle erken gidiyorum ve çok istifade ediyorum.	a) Eğitim	161	3,012	1,161	3075	0,006*
	b) Fen-Edebiyat	150	3,273	1,220		
	c) İ. İdari Bilimler	100	3,280	1,287		
	d) Eczacılık	64	3,109	1,009		
	e) İslami İlimler	181	3,281	1,288		
	f) BESYO	163	3,423	1,276		
	g) Yabancı Diller	42	2,690	1,136		
Kız öğrencilerin cuma namazlarına katılmalarının öğrenci dindarlığına katkı sağlayacağını düşünüyorum.	a) Eğitim	161	3,428	1,238	1095	0,364
	b) Fen-Edebiyat	150	3,493	1,230		
	c) İ. İdari Bilimler	100	3,390	1,355		
	d) Eczacılık	64	3,515	1,083		
	e) İslami İlimler	181	3,430	1,418		
	f) BESYO	163	3,380	1,238		
	g) Yabancı Diller	42	2,952	1,360		

* Puanlama 1-5 arasındır; 5’e doğru gidildikçe ifade edilen yargıya yaklaşılr.

* $P < 0,05$

Öğrenciler, “Cuma namazı öncesi vaazları dinlemek için özellikle erken gidiyorum ve çok istifade ediyorum” sorusuna okudukları okullarına göre anlamlı farklılık göstermektedirler ($P=0,006 < 0,050$). “Kız öğrencilerin cuma namazlarına katılmalarının öğrenci dindarlığına katkı sağlayacağını düşünüyorum” sorusuna verilen cevaplarda anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($P=0,36 > 0,05$).

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 143,**

**9. Öğrencilerin Kampüs Camii'nde Yapılabilecek Sosyal Hizmetlere
Öğrencilerin Yaklaşımları**

Araştırmanın üçüncü bölümünde öğrencilere cami merkezli yapılabilecek bazı sosyal hizmetlerle ilgili görüşleri kapalı uçlu sorularla soruldu.

Tablo 10: Öğrencilerin Kampüs Camii'nden Sosyal Faaliyet Beklentileri

Kampüs Camii'nin sosyal etkinlikler düzenlemesine öğrencinin ihtiyacı vardır.	N	%	Kampüs Camii'nde öğrencilere yönelik İlahiyat Atölyeleri (kurs ve seminer çalışmaları) oluşturulabilir.	N	%
Tamamen Katılıyorum	370	43,0	Çok faydalı olur	339	39,4
Katılıyorum	240	27,9	Olabilir	352	40,9
Fikrim Yok	150	17,4	İlgilenmiyorum	113	13,1
Katılmıyorum	44	5,1	Öğrencinin zamanı yok	23	2,7
Hiç Katılmıyorum	57	6,6	Hiç ihtiyaç yok	34	3,9
Toplam	861	100,0	Toplam	861	100,0

Tabloda “Kampüs Camii'nin sosyal etkinlikler düzenlemesine öğrencinin ihtiyacı vardır” sorusuna öğrencilerin %43,0 oranında “Tamamen Katılıyorum” seçeneğiyle cevap verdikleri görülmüştür. Yine %27,0 oranında öğrenci “Katılıyorum” seçeneğiyle böyle bir ihtiyacın olduğu görüşüne iştirak etmiştir. Kampüs Camii'nin sosyal etkinlik düzenlemesine ihtiyaç olduğu düşüncesi öğrencilerde %70,9 oranında beklenen bir durum olarak gözükmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden %17,4 oranında öğrenci “Fikrim Yok” derken, %11,7 oranında öğrenci katılmadığını ve hiç katılmadığını belirtmiştir. Katılımcılara “Kampüs Camii'nde öğrencilere yönelik İlahiyat Atölyeleri (kurs ve seminer çalışmaları) oluşturulabilir” sorusu sorulmuş, öğrencilerin %39,4'ü “Çok faydalı olur” seçeneğini işaretlemiştir. Yine öğrencilerden %40,9'u “Olabilir” seçeneğiyle böyle bir çalışmanın olmasını istediklerini belirtmişlerdir. İlgilenmediğini belirten öğrencilerin oranı %13,1 iken, öğrencinin zamanı yok, hiç ihtiyaç yok diyenlerin oranı ise %6,6 oranındadır.

Tablo 11: Cami Merkezli Yapılabilecek Sosyal Hizmetlere İlişkin Ortalamalar

	N	M*	S
Kampüs Camii'nde sosyo-kültürel hizmetler için çok amaçlı bir etüt salonu olabilir.	861	4,069	1,087
Cami gölgesinde Kur'an ziyafeti mahiyetinde Tefsir ve Hadis sohbetleri düzenlenebilir.	861	4,232	0,903
Üniversite öğrencilerinden hafızlık yapmak isteyenlere hafızlık kursu açılabilir.	861	4,231	0,925

Öğrenciler için “Dini Danışmanlık ve Rehberlik Bürosu” oluşturulabilir.	861	4,123	0,959
Kız öğrenciler için “Hanımeli Gençlik Merkezi” oluşturulabilir.	861	4,020	1,023
Cami merkezli yaygın din eğitimi ve sosyal destek (uzman rehberliği) programları yapılabilir.	861	4,217	0,964
* Puanlama 1-5 arasındır; 5’e doğru gidildikçe ifade edilen yargıya yaklaşılr.			

Yukarıda tablo 11’de verilen ortalamalar, Kampüs Camii’nde eğitime ve öğrenciye katkı sağlayacağı düşünülen yapılabilecek sosyal hizmetler için öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamalarıdır. En yüksek ortalama (M=4,232), cami gölgesinde Kur’an ziyafeti mahiyetinde Tefsir ve Hadis sohbetlerin düzenlenmesiyle ilgili tespit edilmiştir. Onun arkasından hafızlık yapmak isteyen öğrencilere hafızlık kursu açılabilir ortalaması gelmektedir. Üçüncü sıradaki ortalama ise, cami merkezli yaygın din eğitimi ve sosyal destek programları ile ilgili ortalama değildir. Dördüncü olarak öğrenciler dinî danışmanlık ve rehberlik bürosu oluşturulması ile ilgili seçeneğe yoğunlaşmışlardır. Daha sonra çok amaçlı etüt salonu ve hanımeli gençlik merkezi oluşturulabilir (M=4,020) ortalaması yer almaktadır.

Tablo 12: Cinsiyete göre Kampüs Camii’nde Yapılabilecek Sosyal Hizmetlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının Bağımsız Grup t-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	N	M*	S	F	P
Kampüs Camii’nin sosyal etkinlikler düzenlemesine öğrencinin ihtiyacı vardır.	Erkek	406	3,911	1,230	4,636	0,311
	Kız	455	3,993	1,142		
Kampüs Camii’nde öğrencilere yönelik İlahiyat Atölyeleri (kurs ve seminer çalışmaları) oluşturulabilir.	Erkek	406	4,066	1,789	3,487	0,242
	Kız	455	4,178	0,910		
Kampüs Camii’nde dinî ve sosyo-kültürel hizmetler için çok amaçlı bir etüt salonu olabilir.	Erkek	406	4,036	1,129	1,260	0,404
	Kız	455	4,098	1,050		
Cami gölgesinde Kur’an ziyafeti mahiyetinde Tefsir ve Hadis sohbetleri düzenlenebilir.	Erkek	406	4,179	0,986	5,084	0,107
	Kız	455	4,279	0,820		
Üniversite öğrencilerinden hafızlık yapmak isteyenlere hafızlık kursu açılabilir.	Erkek	406	4,135	1,039	9,075	0,004*
	Kız	455	4,316	0,802		
Kız öğrenciler için “Hanımeli Gençlik Merkezi” oluşturulabilir.	Erkek	406	3,884	1,062	3,669	0,000*
	Kız	455	4,142	0,972		

* Puanlama 1-5 arasındır; 5’e doğru gidildikçe ifade edilen yargıya yaklaşılr.

* P<0,05

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 145,

Tablo 12’de öğrencilere sorulan bu altı soru ile öğrencilerin Kampüs Camii’nde yapılabilecek bazı sosyal faaliyetlerle ilgili görüşleri sorulmuştur. Öğrencilerin verdikleri cevaplar arasında cinsiyete göre farklılık olup olmadığı bağımsız grup t-testi yapılarak belirlenmiştir. Son iki soruda erkek öğrencilerle, kız öğrencilerin cevaplarında anlamlı farklılık vardır. “Üniversite öğrencilerinden hafızlık yapmak isteyenlere hafızlık kursu açılabilir” teklifine kız öğrenciler (M=4,31) ortalama ile katılırken; erkek öğrenciler (M=4,13) ortalama ile katılmışlardır. Bu soruda erkek öğrencilerle kız öğrencilerin cevapları arasında anlamlı farklılık vardır (P=0,004<0,05). “Kız öğrenciler için “Hanımeli Gençlik Merkezi” oluşturulabilir” sorusuna verilen cevaplarda kız öğrencilerin ortalaması (M=4,14) iken; erkek öğrencilerin ortalamasının (M=3,88) olduğu görülmektedir. Bu soruya verilen cevaplarda anlamlı farklılık vardır (P=0,00<0,05).

10. Kampüs Camii’nin Fiziki Durumu, Din Görevlisi ve Caminin Rehberliği İle İlgili Öğrencilerin Görüş ve Teklifleri

Örnekleme öğrencilerine Kampüs Camii farkındalık ve alışkanlıklarını ölçmek için sorulan kapalı uçlu soruların sonunda; “Kampüs Camii’nin öğrenciye daha iyi hizmet verebilmesi için Kampüs Camii’nde başka ne gibi fiziki özellikler olmalıdır. Lütfen belirtiniz” sorusuna bazı öğrenciler ilgilendiklerini, bazıları her şeyin çok iyi olduğunu yazarken özellikle şu hususların öne çıktığı görülmüştür: “Cami fakülteme uzak olduğu için gidemiyorum”, “Öğrencilerin namaz öncesi ve sonrası oturup zaman geçirebileceği alanlar olmalı”, “Cami çevresinde kamelyalar, çay içme mekanları, şark köşeleri gibi daha sıcak mekanlar cami gölgesinde öğrencileri dinlendirecektir”, “Caminin alt katında derslikler, hafızlık yapmak isteyenlere kurs, Arapça kursu, Kur’an Kursu mekanları ve faaliyetleri olmalıdır”, “Bayanların camiye rahat ulaşabilmesi için ayrı bir yol olmalıdır, caminin bayan kapısı sürekli açık tutulmalıdır, camide bayanların ibadet edeceği bir bölüm olmalıdır” görüşlerinin yoğun olarak tekrar ettiği görülmüştür. Bayan abdesthanesinde terlik, peçete, sıcak su, sabun, havlu gibi hizmetlerin daha iyi olması gerektiği öne çıkarılmıştır. Diğer sosyal etkinliklerle ilgili şu görüşler öne çıkmaktadır: “Camide Hz. Muhammed dönemindeki gibi sosyal aktiviteler, teşvik edici programlar düzenlenmelidir”, “Cami görevlileri ile gönüllü öğrenciler beraber bir çalışma yürüterek daha çok gence ulaşım küçük sohbet grupları oluşturarak dinî bilgileri öğrenip, öğrenme ve namazın önemi vb. anlatılarak cemaate ve camiye katılım artırılabilir”, “İnsanların boş zamanlarını değerlendireceği aktiviteler olabilir”, “Belli saatlerde oruç veya

başka özel dinî günlerde imam belli bir zaman diliminde insanlarla zaman geçirmelidir”, “Kampüs Camii, öğrencilerin ihtiyaçlarına göre etkinlik yapmalı ve gençleri kendisine çekecek faaliyetler yapmalıdır”, “Dinî bilgiler yarışmaları düzenlenmeli”, “Din ve kültür kapsamında öğrencilere ve hocalara din, örf, adet ve kültürlerini daha iyi kavramaları için etkinlikler düzenlenebilir”, “Din konusunda uzmanlaşmış kişileri camiye getirip din hakkında gençlerin zihnini açmalıdır”, “Kur’an okuma, ezan okuma, din ile ilgili bilgi yarışmaları vs. yapılmalıdır”, “Her cuma İslami İlimlerden ya da başka fakülteden gönüllü olacak biri cuma namazını kıldırsın”, “Okul kampüsünde dinî sohbetler olabilir, sosyo-kültürel etkinlikler için etüt merkezi yapılabilir”, “Camide kurslar verilebilir, lütfen Arapça kursu olsun”, “Kur’an tilaveti ve tefsir sohbeti olabilir”, “Namazdan sonra dinî etkinlikler yapılabilir.”

“Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii ve din görevlisiyle ilgili rahatsız olduğunuz uygulamalar var mı? Lütfen belirtiniz” sorusuna, “Camiye gitmediğim için bu konu hakkında bilgim yok, rahatsızlığım yok, katılmadığım için bir fikrim yok, zaten biz bayanlar olarak camide bulunmuyoruz, caminin kapısı çoğu zaman kapalı olduğu için gidemiyoruz, din görevlisinden çok memnunuz” gibi cevaplar dışında dikkat çeken şu ifadeler yazılmıştır: “Teravih namazında imamın hızlı namaz kıldırması beni rahatsız ediyor”, “Genelde daha çok insanların bildikleri konulardan vaaz veriyorlar”, “Vaaz ve hutbeler bölge problemlerine göre verilmelidir”, “Din görevlisi çok siyaset yapıyor”, “Kız ve erkekler için ayrı alanlar oluşturularak iyi bir ahlak ve dinî bilgiler öğretilmelidir”, “Her şeye dinî açıdan bakmaları rahatsız edici”, “Din görevlisi, daha çok öğrencilerle iç içe olabilir, namaz sonraları vakit ayırabilir”, “Gerçek olan dinî ayetleri anlatmıyorlar, Allah, peygamber sevgisinden çok başka sevgi anlatılıyor”, “Genellikle cuma namazlarında camiye gidiyorum ve çok memnun kalıyorum, din görevlisinden çok memnunum çok faydalaniyorum”, “Cami genellikle erkeklere daha çok faaliyet gösteriyor, kadınların camiye gitmeleri uygun görülüyor, bazı hocalarımız cami deyince erkekler aklıma geliyor, kadınlara uzak bir düşünce mevcut”, “Caminin bayan giriş kapısı sürekli açık tutulmalıdır”, “Cemaat ve imam namazlarını çabuk kılıyorlar, ben sünneti bitirmeden namaza başlıyorlar”, “Teravih namazlarını çok hızlı kıldırıyorlar, bu yüzden namazı huşu içinde kılamıyoruz”, “Namaz vakitleri dışında camide bulunmasını istiyorum, sigara kullanmamasını istiyorum”, “Gençlik sorumlusu gibi caminin din görevli sayısı artırılmalı”, “Tevhit anlatılmıyor”, “Kız öğrenciler için camide bir alanın olması lazımdır”, “Öğrenciler için özel dua etmeli”,

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 147,**

“Din adamları bağımsız olmalı, laik düşünce tarzıyla laikliğin görevlerini yerine getirmeli”, “Din adamlarının bağlı olduğu tek kaynak, görevlisi oldukları kutsal kitabıdır, siyasi değişimlerle ilgilenmez, din bağımsızdır”, “Kışın bir defa namaz kılmaya gittiğimde din görevlisi beni görmesine rağmen kapıyı kilitleyip gitti, başım açık diye namaz kılmadığımı mı zannetti bilmiyorum”.

“Kampüs Camii ve din görevlisinin size eğitsel (temel dinî bilgiler), sosyal ve psikolojik ne gibi hizmetler vermesini istersiniz? Lütfen belirtiniz.” sorusuna öğrenciler: “Belirtilen konularda yeterince hizmetler var, hiçbir fikrim yok, temel dinî bilgiler alanında eğitim verilmeli”, “Hayır herhangi bir hizmet istemiyorum”, “Cami ibadet yeri olduğu için kesinlikle gerek yoktur”, “Hayır istemem, çünkü temel dinî bilgileri herhangi bir camii hocasından veya din bilgisi olan insanlardan karşılayabilirim, üniversitemiz yeni olduğundan dolayı tüm öğrencilere hitap edecek birçok şey gerçekleştirilebilir, din hepimiz için çok önemli ve kutsal fakat buna hiç gerek yok her mahallede her sokakta neredeyse camii var, bunlar yerine öğrenci sorunlarını hallederseniz biz öğrencilere daha büyük iyilik yapmış olursunuz”, “Hak, hukuk, adalet, kul hakkı yememe, kul hakkı kim yiyorsa ona haramzade denilmesi”, “Toplumun kültürlü bir şekilde eğitilmesini istiyorum, bunu da bizim güzel İslam dinimizle şekillendirilmesini istiyorum, ahlaki kurallarımızın küçük yaşta çocuklara öğretilmesini istiyorum”, “Öğrenciler için dinî danışmanlık ve rehberlik bürosunun olması öğrenciler için çok faydalı olur, merak ettiğimiz her şeyi danışırız”, “Öğrencilerin namaz sonrası oturup zaman geçirebilecekleri dinî sohbetler edebilecekleri yerler kurulmalı”, “Örneğin hafız olmak isteyenler için bir etkinlik olmalıdır, gezi ve sosyal aktiviteler yapılmalı”, “Öğrenci ve halk buluşmaları yapılabilir”, “Öğrencilerin okuduğu alanla İslami ilimler arasında programlar yapılması uygun olur”, “Daha yaşanabilir bir toplum istiyoruz, din kisvesi altına girip toplumu zedelememek gerekir”, “Kur’an ve tefsir dersleri verilebilir”, “Belli günlerde konferanslar olabilir”, “Bize bol nasihat etmeliler, heva ve hevesimize bu kadar aşırı derece uymamızı sonlandırmak için ciddi biçimde İslam’a ihtiyacımız var, dinimizi bize öğretsinler, bizde babadan oğula geçen taklidi iman var, kendimize gelmeliyiz, fazla vakit yok, dünyaya bir kere geliyoruz, Kur’an-ı Kerim’i anlayıp, yaşayıp, yaşatmalıyız”, “Verilen derslerde sadece ahlak derslerine yoğunlaşmalı”, “İlmihal bilgileri, siyer sahabe hayatı, tecvit, vaaz, gençlerin aydınlatılması iyi olur”, “Pek sağlıklı olacağını düşünmüyorum”, “Her gün ölümü hatırlatacak farklı hadislerin ezandan sonra söylenmesi”,

“Zamanımızda dünyevi ihtiyaçlardan nefesine yenik düşen insanlar var, bunlar için sosyal, kültürel, din birleşimiyle oluşan aktivitelerle gençlere dinî bilgiler verilmeli daha sağlıklı bireyler olması için gayret edilmelidir”, “Din görevlilerinin her fakültede öğrencileri dinî yönlerini kuvvetlendirmek için haftanın bir gününde ders konulabilir”, “Çok amaçlı etüt salonu olabilir”, “Kurumsal destekli faaliyetlerle hizmetler verilebilir, birlik ve dayanışmayı arttıracak aktiviteler yapılabilir”, “İslam’ın baskı dinî olmadığını iyi bir şekilde öğretilmesinin iyi olacağını düşünüyorum”, “Din görevlilerinin çoğuna güvenmiyorum, sebebi ise herkesin kendisine göre fetva vermesi”, “Kur’an-ı Kerim okumalarında ses kontrolü, ses eğitimi için bilgi verilebilir”, “Geleceğe yönelik iş imkanı oluşturma nitelikli eğitimler verilebilir”, “Düzenli sohbetlerin yapılması faydalı olur”, “Manevi anlamda bunalım yaşayanlara destek verilebilir”, “En çok toplumda bulunan savların tartışılması sağlanmalı, İslami İlimler öğrencisi olarak pek çok yanlış düşüncede olan insanları öğreneceğimiz sosyal ve psikolojik yönlerle fikirlerini değiştirebiliriz”, “Camilerin özü olan sadece namaz kılma mekanları olmayan anlamıyla bana eksikliğini hissettiğim alanda destek verilebilir”, “Camiler faaliyetlerini genişletip insan hayatının orta yerinde merkezinde olabilir”, “Öğrencilerin soru ve sorunları çözmek için bir danışmanlık oluşturulabilir”, “İslam’ın psikoloji üzerindeki yerini, depresyonun tam bir teslimiyet ile nasıl bertaraf edilebileceği hususunda bilgi verilmesini isterim”, “Cami ve din görevlisinin öncelikle siyer, hadis, tefsir ve de özellikle güncel bilgileri kullanıp insanların imamını çalmaya çalışan ateist, oryantalist ve modernistlere karşı bir ders verebilmeli bunun yanı sıra sanatsal eğitim almak isterim, roman, masal, öykü, şiir yazmak gibi”, “Namaz vakitleri dışında da camide bulunmasını, sigara kullanmamasını, psikolojik danışmanlık yapmasını istiyorum, dinî olarak üniversite gençliğinin intihar etmemesi için dine ihtiyacı, dinî bir psikolojik danışmana ihtiyaç vardır, sigara gibi kötü alışkanlıklara karşı da gençlere vaaz yapmasını istiyorum”, “Bugün bu kampüste yapılacak en faydalı çalışma atölye çalışmasıdır, birer uzmanlık alanı gibi çalışacak atölyeler katılımcısını camiye bağladığı gibi bir çok günah ve zararlı şeylerden uzak tutacaktır”, “Kampüs camisinde görevli bir din görevlisi geniş bir kitleye sahip hitap edeceği için çok donanımlı olmalı, Kur’an’a, hadise tam vakıf, tefsir ve fıkıhı anlamlı bir şekilde bilmesi gerekir, imamdan çok bir baba, bir öğretmen bazen de bir rehberlik uzmanı olarak yaklaşmasını beklerim”, “Öğrencilerin ve halkın cami ile buluşabilmesi için caminin görevi, misyonu daha iyi bir şekilde insanlara anlatılıp, insanların genelinin sahip olmadığı cami hakkındaki gerçekleri, bilgileri ve topluma

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 149,**

anlatarak onlarla camide buluşmalar yapılabilir”, “Caminin sadece namaz kılınan yer değil, sosyokültürel bir alana da çevrilmesi gerekir, belli başlı spor turnuvaları gibi faaliyetler verilebilir”, “Dinin saptırılmadan anlatılması yeterli olacaktır”, “Rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanına geçmesinler yeterli”, “Tevhidi anlatsın yeterli”, “Doğruyu açık ve seçik bir şekilde hiçbir baskı altında kalmadan anlatmaları yeterli”, “Sosyal olarak belirttiğim gibi yemek çadırları kurulmalı açların doyurulması gerekiyor”, “Sosyal olarak sportif, sanatsal, sosyokültürel, psikolojik, rehberlik, eğitsel kurs, ders, internet hizmeti”, “Her namazdan önce vaaz verilebilir”, “Camide sosyal aktivitelerin yapılması asıl itibarı ile genç neslin camiye sevmesine ve ibadetlerine sıkı sıkı bağlanmasına çok önemli bir şekilde etki sağlar”, “Her gün temel dinî bilgiler kursu verilebilir”, “Kadın görevlilerin bize yol göstermesi lazım”, “Din bir deryadır ve o deryadan isteyen su alabilir ben istemiyorum kendim araştırıp öğrenmek istiyorum”, “Sorularımızı cevaplayacak bir zamanın belirlenmesi”, “Görevlilerin görevlerinden alınmasını istiyorum çünkü para israfına sebep oluyorlar”, “Temel dinî bilgileri vermesini ve günümüz toplum yapısının çöküşünü anlatan vaazlar vermesini isterim”, “Kur'an-ı Kerim ve hadisleri doğru bir şekilde anlatsınlar benim için yeterlidir”, “Üniversite öğrencileri okuyan bireylerdir, okuyan yetişkin bireylerin bilgiye ulaşmakta önlerinde hiçbir engel yoktur”, “Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek isterim ve bazı hadislerin doğru olup olmadığıyla ilgili bilgiler almak isterim”, “Öğrencilerin bilmediği konularda aydınlanması için okula din alanında eğitim almış ülkece tanınan kişilerin üniversiteye daha sık gelmesini isterim”, “Psikolojik olarak dinden uzaklaşan insanların olduğu bu devirde insanların dine daha yakın olması için çeşitli etkinlikler yapılmalı insanlar dinden uzak olmamalı, sosyal hayatlardan uzak tutulan din sosyal hayatımızın bir parçası olmalıdır”, “Her yerde camiler var, bu camilerin hiç biri hiçbir zaman dolmuyor, hatta giden bile olmuyorken yine camiler yapmaya devam ediyoruz, camilerin yerine daha kullanışlı insanların hayatlarına faydalı hanelerin yapılmasının daha iyi olabileceğini düşünüyorum, israf haramdır”, “Geziler düzenlenebilir, dinî yerlere götürülebilir”, “Dinî konularda doğru bilinen yanlışlar ve kavram yanlışlarının giderilmesi amacıyla hizmetler verilebilir”, “Ramazanda ikram dağıtılabilir”, “Hayır istemiyorum, sonuç olarak sadece Müslüman öğrencilerimiz yok, farklı dindeki öğrenciler de bu talepte bulunabilir”, “Cami görevlisi camide olsun, kampüste istemiyorum”, “Doğru namaz kılmayı öğretmeliler, namazın önemini anlatmalılar, gençler namaz kılmıyor

ahiretinden çalıyorsa bilmeliler”, “Günümüz dinî sorunlarına güncel çözümler getirebilecek ailevi eğitimler verilebilir”, “Din vicdanla alakalı bir olgudur, bu olgu da ailede verilmesi gerekir”, “Kesinlikle hazırlanılmış vaazlardan kaçınılmalı Kur'an ve sünnet eşliğinde vaazlar verilmelidir, siyasete giren konulardan seminerler yoluyla anlatılmalıdır, din görevlisi her zaman ayetleri çıkarıp hadisler ışığında açıklamalıdır”, “Her hafta bir gün belirli bir saatte öğrenci din görevlisi buluşması olup güzel bir sohbet ortamında konuşulabilir, vaaz verilebilir”, “Her zaman camide mevcut bir hoca olmalı, öğrencilerin aklına takılan soruya donanımlı cevap verebilecek nitelikte bir hocanın olmasını isterim”, “Kur'an-ı Kerim okumak için yardım ihtiyacı olan öğrencilere yardımcı olunması güzel olur”, “Camide bayanlara yönelik bir rehberlik odası kurulabilir, soru ve problemleri olan insanlar ondan faydalanabilir”, Bir bilgim yok ama bir camide vaazlar oldukça sık olmalı, günümüz çok kötü oluyor, bilgilendirilmeliler”, “Önce kendilerini doğru bir şekilde eğitmeleri gerek ki bize de yardımcı olabilsinler”, “Bilim ve teknoloji ile camiler birleştirilebilir, bununla güzel konu ve gelişimler odak alınarak cami asıl hüviyetine kavuşturulabilir”, “Stres konusunda öğrencilere yardımcı olunmalıdır”, Kuran-ı Kerim dersleri verilmelidir, bu yaşlarda unutmak çok kolaylaşıyor”.

11. Sonuç

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii'nde aktif olarak vakit, cuma, teravih ve bayram namazları cemaatle kılınmaktadır. Ancak kampüsteki fakülte ve yüksekokul öğrencilerinin vakit namazlarına ve cuma namazlarına katılım oranlarının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Kampüsteki 5 fakülte ve 2 yüksekokulda uygulanan ankette; öğrencilerin Kampüs Camii farkındalıklarını ölçmek için caminin ana unsurları olan mihrap, minber ve vaaz kürsüsü ile ilgili olumsuz olarak sorulan farkındalık sorusuna 861 örneklem öğrencisinin %17,0'si kesin olumsuzlukla “hiç katılmıyorum” seçeneğiyle cevap vererek, caminin iç yapısıyla ilgili mihrap, minber ve vaaz kürsüsünün mermer olmadığıyla ilgili bilgi sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum öğrencilerde Kampüs Camii farkındalığının çok düşük olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin Kampüs Camii'ne vakit ve cuma namazına gitme durumları çok düşük görülmesine rağmen, yoğun eğitim akışı içinde camiye gitmek için zaman ayırmak isteyip istemedikleri sorulduğunda öğrenciler %62,8 oranında camiye gitmek için zaman ayırmak gerektiğini düşündüklerini belirtirken; camiye zaman ayırmak istemediğini belirtenler ise %17,2 oranındadır. “Fakültelerde kız ve erkek mescitleri olduğu için

Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 151,

kampüste camiye ihtiyaç yoktur” sorusuna öğrenciler, %45,9 hiç katılmadığını ve %24,6 katılmadığını belirterek, %70,5 oranında öğrenciler “kampüste camiye ihtiyaç yoktur” görüşünü reddederek kampüste camiye ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir.

“Kampüs Camii, okuluma uzak olduğu için gidemiyorum” sorusuna verilen cevapta öğrencilerin okul durumlarına göre anlamlı farklılıklar görülmüştür. Bu yargıya en yüksek (M=3,14) ortalama ile Yabancı Diller Yüksekokulunun daha yakın olduğu görülürken; en düşük (M=1.33) ortalama ile İslami İlimler Fakültesinin katıldığı görülmüştür. Halbuki fiziki olarak Kampüs Camii’ne en uzak okul Fen-Edebiyat Fakültesi’dir. Yine Yabancı Diller Yüksekokuluyla aynı binada eğitim yapan Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulunun en düşük ortalamaya yakın (M=2.20) olması, camiye gidememe sebebinin fiziki mesafeden kaynaklanmadığını göstermektedir.

“Günlük eğitim-öğretim faaliyeti içinde camiye gitmek için zaman ayırmayı düşünmüyorum” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevaplarda okullarına göre anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir (P<0,05). Bu anlamlı farklılaşmanın yönüne baktığımızda Yabancı Diller Yüksekokulunun yargıya daha yakın (M=2,90) ortalamaya sahip olduğu, İslami İlimler Fakültesinin en düşük (M=1,65) ortalamada olduğu görülmektedir. Bu durum “Kampüste eğitim gören öğrencilerin Kampüs Camii’ne vakit ve Cuma namazlarına katılım alışkanlıkları çok düşüktür ve öğrencilerin okul kategorilerine göre cevaplarında anlamlı farklılıklar vardır” hipotezinin doğrulandığını göstermektedir.

Öğrenciler, %73,1 oranında Kampüs Camii’nin eğitime ve öğrenciye katkısı olduğunu; %70,6 oranında öğrenci de, Kampüs Camii’nin ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Öğrencinin Kampüs Camii’nin ve din görevlisinin rehberliğine ihtiyacı olduğu hususunda cinsiyet kategorisine göre herhangi bir anlamlı farklılık görülmemiştir. Erkek öğrencilerle kız öğrencilerin bu konudaki cevap ortalamalarının yaklaşık aynı oranda olduğu görülmüştür. Bundan dolayı “Üniversite öğrencilerinin Kampüs Camii ve din görevlisinin rehberliğine öğrencinin ihtiyacı olduğu düşüncelerinde anlamlı farklılıklar vardır” hipotezi cinsiyet kategorisi bakımından reddedilmiştir.

Öğrencilerin Kampüs Camii merkezli performanslarının tespiti için sorulan “Kampüste cami ve din görevlisinin olması, namazlarımı camide cemaatle kılarak huzurlu olmamı sağlar” sorusuna %76,3 oranında öğrencilerin katıldıklarını belirtmeleri, bunun yaşanan bir tecrübe olmaktan

çok düşünce ve duygu dünyalarının bir yansıması olduğunu göstermektedir. Yine, “Cuma namazı öncesi vaazları dinlemek için özellikle erken gidiyorum ve çok istifade ediyorum” sorusuna %40,1 oranında katılma oranı, Kampüs Camii özelinden ziyade normal hayatta cuma namazı tecrübelerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

Kampüs Camii’nde sosyal etkinlikler düzenlenmesi ile ilgili “Kampüs Camii’nin sosyal etkinlikler düzenlemesine öğrencinin ihtiyacı vardır” sorusuna öğrencilerin %70,9 oranında katıldıklarını belirttikleri görülmüştür. “Kampüs Camii’nde öğrencilere yönelik İlahiyat Atölyeleri (kurs ve seminer çalışmaları) oluşturulabilir” sorusuna öğrencilerin %39,4’ü “Çok faydalı olur”, %40,9’u “Olabilir” seçeneğiyle cevap vermiş olmaları, cami merkezli sosyal din hizmeti olarak böyle bir faaliyetin %80,3 oranında öğrenciler tarafından beklendiğini ve desteklendiğini göstermektedir.

Yapılan çalışmada, kapalı uçlu sorulara verilen cevaplarda olduğu gibi, sorulan açık uçlu sorulara öğrencilerin yazdıkları görüş, öneri ve cami merkezli sosyal hizmet beklentilerinin üç kategoride toplandığı tespit edilmiştir. Bunlar, yaygın eğitim hizmetleri, danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ve sosyal ihtiyaçları karşılama hizmetleri olarak sınıflandırılabilir. Öğrenciler, yaygın eğitim etkinlikleri olarak; “Kampüs Camii’nde, sosyokültürel faaliyetler için çok amaçlı bir etüt salonu; kız öğrenciler için hanımeli gençlik merkezi, kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı sohbet programları ve Kur’an öğrenme, Hafızlık, Klasik Arapça, Tefsir, Hadis, Fıkıh derslerinin yapıldığı İlahiyat Atölyeleri” şeklindeki isteklerdir. İkinci kategoride danışmanlık ve rehberlik hizmetleri olarak; “Cami meşrutasında müftü, vaiz, bayan din hizmetleri uzmanı, din görevlisi, psikolog, sosyolog gibi uzmanlık hizmetleri” verilmesini istemektedirler. Üçüncü kategoride öğrencinin sosyal ihtiyaçlarıyla ilgili olarak öğrenciler, “Kampüs Camii civarında dinlenme, çay içme, sohbet etme alanlarının oluşturulmasını; öğrencilere ikramlar ve Ramazan ayında iftar sofraları düzenlenmesi” gibi üniversite gençliğini Kampüs Camii ile buluşturacak ve motive edecek etkinliklerin yapılmasını istedikleri görülmüştür.

Yapılan çalışmada, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüsünde eğitim gören öğrencilerin genel olarak Kampüs Camii’nin varlığından memnun oldukları; eğitimin ve hayatın akışı içerisinde camiye, camideki cemaat namazlarına katılmadıkları halde camiye gitme istek ve arzularının hem erke öğrencilerde hem de kız öğrencilerde yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Hem erkek hem de kız öğrencilerde caminin öğrenciye ve eğitime katkısı olduğuna inancın yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

**Üniversite Öğrencilerinin Kampüs Camii Alışkanlıkları ve Camiden
Beklentileri: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği | 153,**

12. Kaynaklar

- Atalay, M. (2016). *Gençlere Yönelik Cami Merkezli Din Hizmetleri*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi).
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. Sahih-Buhari, *el-Kütübü's-Sitte*, (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde: 1-631. Haz. Salih b. Abdülaziz). Riyad: Daru's-Selam, 2000.
- Büyüköztürk, Ş. vd. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ebu Davud es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi, Sünen-i Ebu Davud, *el-Kütübü's-Sitte* (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde: 1221-1625, Haz. Salih b. Abdülaziz). Riyad: Daru's-Selam, 2000.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. Adana: Karahan Kitabevi
- Kurt, A. A. (Edt.) (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Okumuş, E. (2018). *Din Sosyolojisi*, Ankara: Maarif Mektepleri.
- Önkal, A. - Bozkurt, Nebi (1993). Cami, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safa, M. (2015). *Hız Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Sherkat, Darren E. (2014). Dinî Sosyalleşme: Etkinin Kaynakları ve Failin Etkileri, *Din Sosyolojisi Elkitabı*, Edt. M. Dillon Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları. ss. 219-237.
- Şavran, T. G. (Edt.) (2014). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tezcan, M. (2011). *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. Sünen-i Tirmizi, *el-Kütübü's-Sitte* (Mevsuatü'l-Hadis eş-Şerif içinde: 1629-2061. Haz. Salih b. Abdülaziz). Riyad: Daru's-Selam, 2000.

YENİ HEGEMONYA ALANI: ARKTİKA New Area Of Hegemony: Arctic

Ferdi GÜÇYETMEZ
Neuchatel Üniversitesi

ferdigucyetmez26@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1204-2606>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	28.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	08.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 153-177	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.888275

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

YENİ HEGEMONYA ALANI: ARKTİKA
New Area Of Hegemony: Arctic

Ferdi GÜÇYETMEZ

Öz

Dış politikada denizlerin önemi uzak ve yakın tarih boyunca korumaktadır. Denizlere hâkim olan dünyaya hâkim olur düşüncesi ile hareket eden Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bu doğrultuda Arktik politikasını yeniden düzenlemektedir. Alaska ile Arktik'e giriş anahtarına sahip olan ABD, sadece deniz yolları ile değil ayrıca enerji ve deniz güvenliği ile de küresel rekabette önemli bir alanda yer aldığının farkındadır. Bu anlamda Rusya ve Arktik bölgesi ülkelerinin yanı sıra, Çin gibi yükselen güçlerin karşısında hegemonyasını korumak isteyen Amerika için Arktik'in önemi daha da artmaktadır.

Arktik bölgesinin, küresel eksen kayması ile gelecekte önemi artan bir bölge olacağına altını çizmek gereklidir. Bu noktada, enerji rezervleri ile küresel güç dengesinde rekabetin yönünü belirleyecek olan Arktik bölgesi, küresel güçler için oldukça önemlidir. Bu çalışma, Amerika'nın Arktik bölgesi politikalarını 'Güç Hiyerarşisi ve Hegemonya' üzerinden ele alarak, bölgedeki diğer aktörlere karşı güç dengesinde yerini belirlemeye yönelik olacaktır. Bu çalışma ayrıca, Arktik bölgesinde bulunan denizler ve enerjinin, gelecekte tek kutuplu hegemon dünyayı değiştireceği tezini ortaya koymaktadır. Bu noktada, küresel anlamda bir güç dengesinin ortaya çıkacağı tezi üzerinden bölge politikaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Arktika, Hegemonya, Güç Dengesi, Amerika, Rusya, Çin

Abstract

The importance of the seas in foreign policy maintains its importance throughout the distant and recent history. The United States of America (USA), acting with the idea that "who dominates the seas will dominate the world", reorganizes its Arctic policy in this direction. The USA, which has the key to the entry into the Arctic with Alaska, is aware that it has an important place in global competition not only with sea routes, but also with energy and maritime security. In this sense, the importance of the Arctic is increasing for

America, who wants to preserve its hegemony against emerging powers such as China, as well as Russia and the Arctic countries.

It should be underlined that the arctic region will become an increasingly important region in the future with a spherical axis shift. At this point, the Arctic region, which will determine the direction of competition in the global power balance with its energy reserves, is very important for global powers. This study will focus on the policies of the Arctic region of America through "Power Hierarchy and Hegemony" and determine its place in the balance of power against other actors in the region. This study also puts forward the thesis that the seas and energy in the Arctic region will change the unipolar hegemonic world in the future. At this point, regional policies will be analyzed based on the thesis that a global balance of power will emerge.

Keywords: Arctic, Hegemony, Balance of Power, America, Russia, China

Giriş

İnsan faaliyetlerinin Arktik bölgesinden uzaklarda yapılmasının en büyük nedenleri arasında yer alan buzulların ortadan kalkmaya başlaması ile insan faaliyetlerinin bölgeye yönelmesinin en büyük nedenleri arasında olan enerji ve deniz ulaşım yollarının bağlantısını kurabilmek oldukça önemlidir. Uluslararası düzlemde uzun vadeli politik adımları ile bilinen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 1867 yılında almış olduğu Alaska toprakları ile belki de gelecek yüzyıllar boyunca enerjinin yanı sıra politik hegemonyasını dünyanın Arktik bölgesinde kendine ait bir kara parçası üzerinden devam ettirme hakkını elde etmiş oldu. Yapılan çalışmalar arasında ABD'nin Arktik politikasında Rusya'ya nazaran geç kaldığı ve daha pasif bir politik tutum sergilediği ortaya konmuştur. Ancak ABD'nin Rusya'dan satın alarak kendisine toprak edindiği Arktik bölgesinin okumalarına bu açıdan bakıldığında ABD, Rusya'ya nazaran Soğuk Savaş dönemi dahil yüz elli yıllık ileri bir pozisyonda yer almaktadır.

Küresel faaliyetlerin 21. yüzyılda daha geniş alanlara yayılmasının yanı sıra yaşanan bölgesel felaket ve savaşlar, enerjinin daha fazla önem kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Akdeniz ve çevresinde yaşanan gelişmeler enerji güvenliğinin ileri düzeyde gerekliliğini ortaya koymaktadır. Devletler enerjinin yüzeye çıkartılıp taşınması konusunda terör ve korsanlık faaliyetlerinin arttığı bölgelerde oldukça büyük sorunlar yaşamaktadır. Ancak bu sorunlardan ziyade henüz sükuneti bozulmamış olan Arktik bölgesinin cazibesi devletlerin yönünü buraya çevirmektedir. Arktik bölgesi üzerinden birçok ülkenin beklentisi aynı olsa da politik olarak farklı nihai sonuçlar beklenmektedir. Özellikle ABD, Rusya ve Arktik konseyi üyesi ülkelerin

enerji ve deniz ürünlerinden elde edeceği amaçlar dışında birbirleri üzerindeki küresel politik amaçları ve hesapları da bulunmaktadır. Bu amaçlar dahilinde küresel anlamda yükselen ve alçalan güçler olarak belirtilen ülke politikalarının uluslararası ilişkilere yansımaları bu alanda teorik zeminde Arktik üzerinden tartışacağız.

Henüz bakir olan Arktik bölgesindeki keşfedilmemiş enerji kaynaklarının politik düzlemde bir tartışması ortaya çıkmamıştır. Ancak uluslararası teoriler ışığında bölgede devletler üstü bir baskı olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamdan ortaya koymaya çalıştığımız teorik faaliyetler, ülkeler için farklılıklar gösterebilir. Daha önce yapmış olduğumuz çalışmalarda özellikle bölge ülkelerinin sergilediği teorik tutumları “Hegemonya” ve “Güç Dengesi” kapsamında tartışılabilirken Çin, Güney Kore, Japonya ve Türkiye gibi bölge dışından gelerek bölgede varlıklarını ortaya koyma çabasında olan ülkeleri “Çıkar Dengesi ve Bandwagoning” (peşine takılma) üzerinden teorik çalışmalarını yapmamız mümkündür.

Söz konusu ülkelerin küresel düzlemde enerji ihtiyaçları konusunda birbirine karşılıklı bağımlılığı ya da tek taraflı bağımlılığı olması ülkelerin dış politikasını yüksek düzeyde etkileyebilmektedir. Örneklem olarak, Arktik özelinde bakacağımız bu çalışmada Avrupa devletlerinin Rus gazına bağımlı oluşu ile politik tutumlarının değişmesi için bu bağımlılıktan kurtulması üzerine farklı yorumları bağımlılık teorisi üzerinden ortaya koyacağız. Diğer bir farklı yorumu da Çin üzerinden yapacağız. Bu konuda Çin’in bölgede var olması ve Rusya destekli adımlar attığı düşüncesi klasik bir söylemdir. Ancak bu söylemi ileri taşıyacak bir vurgu yapmak gerekirse bunun Çin’in “Çıkar Dengesi” politikasında tutumlar sergilediği ve tüm bölge ülkeleri ile ortaklaşa işler yaptığı gerçeğini ortaya koymakta çok zorlanmayız. “Çıkar Dengesi Teorisi” ile hareket eden Çin, çoğu teorisyen için bir “Bandwagoning” gibi gözükse de Çin bu konuda özellikle bir kuşak bir yol projesi ile bunun çok daha fazlasını yapma girişimindedir. Bu çalışma, henüz üzerinde çok fazla konuşulmayan Arktik konusunu, Amerika Birleşik Devletleri’nin perspektifinden bir bakış açısı ile hegemonya teorisi üzerinden ele alarak literatüre katkı sunma hedefindedir. Çalışmamızın tezi olarak ortaya koyacağımız fikir, ABD’nin küresel alanda güç kaybettiği söylemlerinin arttığı dönemde Arktik ile yeniden güç kazanmaya çalışacağıdır. Çalışma içerisinde Güç dengesi teorisi ve deniz hakimiyet teorisinden de yararlanılarak Arktik denizi hakkında küresel denklem kurulmaya çalışılacaktır.

1. Teorik Çerçeve Güç Mücadelesi

Uluslararası ilişkiler literatüründe birçok alanda var olma mücadelesi veren küresel güçlerin yeni eksen çizgisinde olan Arktik bölgesi, bu küresel güçlerin devamlılığını sağlama açısından oldukça önemlidir. Uluslararası güç kazanımlarının devam edebilmesi için savaşı kendilerine zorunlu gören güçlerin, enerji devamlılıklarını sağlaması da bu denizler altında saklı olan enerji rezervlerine bağlıdır. Diğer yandan denizler üzerinde hakimiyet mücadelesi veren ülkelerin yeni gözdesi olan bu bölge, gelecekte buzul mücadelenin öncüsü olma yolunda da yarış hâlinindedir. Yenilenebilir enerji dönüşümünün uzun yıllar alacağı düşünüldüğünde bu bölgede var olan enerjinin önemi daha da fazla ortaya çıkmaktadır.

Denizler konusunda öncü bir politikaya sahip olan ABD ayrıca küresel manada savunma ve saldırı faaliyetlerini denizler üzerinden aktif olarak kullanan bir ülkedir. Uluslararası ilişkilerde devletlerarasındaki güç dengelerinin askerî faaliyetle sağlandığı önemli bir dönemden geçen dünya tarihinde askerî faaliyetlerin önemi hâlâ devam etmektedir. Gelişen teknoloji ve ilerleyen savunma sanayisi küresel anlamda güç değerlerini ve faaliyetlerini teknoloji gibi diğer alanlara kaydırmış olsa dahi askerî kuvvetler ve savunma faaliyetleri bir ülkenin bekası için her zaman önemini korumaya devam edecektir. Bu manada geliştirilen teknolojik savunma mekanizmaları da ek olarak yine devletlerin güç konusunda ki iddialarını geliştirmek ve hegemonyalarına destek olmak amacı ile katkı sunmaya devam ediyor.

Atlantik'ten Pasifik okyanusuna kadar uzanan deniz yolları boyunca kara, hava ve deniz faaliyetlerini güçlü donanma ve ordular ile genişletme çabaları içerisinde olan birçok ülke, Amerikan hegemonyasının sorgulanması noktasında önemli adımlar atmaktadır. Soğuk savaş dönemi ve sonrasında gelişen teknolojik faaliyetlere uyum sağlamayı başaran Rusya ve bunun yanında önemli bilimsel faaliyetler ile 1990 sonrası dönemde yükselişleri durdurulamayan Japonya ve Çin gibi ülkeler, Amerikan hegemonyası karşısında alternatif bir güç olarak gelişmekte olan ülkelere destek sağlayarak oldukça önemli bir kırılma noktası yaratmaktadır. Ancak 1991 yılı itibari ile, uluslararası sistemin iki kutbundan biri olan Sovyetler Birliğinin dağılması sonucu, ABD uluslararası sistemin tek süper gücü olarak kalmış uluslararası yapı 'tek kutuplu sistem' olarak nitelendirilmiştir (Wohlforth,1999).

Dünya savaşları tarihinde önemli bir yükseliş elde eden Amerika bu yükselişini karşısında alternatif bir ülkenin olamadığı dönemlerde hızla devam ettirebilmiştir. Ancak soğuk savaşın sona ermesi ve küresel eksenin farklı boyutlar kazanması ile ortaya çıkan yeni güçler artık hegemon güç

tartışmalarını başka bir boyuta taşımıştır. Yeni dünya düzeninde Amerikan hegemonyasının sorgulanması karşısında bir güç dengesinin ortaya çıkması ile el değiştiren güç sistemi, uluslararası ilişkilerde güç boşluğunun kısa sürede doldurulacağını da göstermiştir.

Yeni perspektifte dünya düzeni kurgusuna baktığımız zaman hakimiyet mücadeleleri her alanda çok kritik öneme sahip olmuştur. Bu çalışma içinde bahsedeceğimiz güçler dengesi sistemi, ülkeleri, denizler üzerinde yeni bir eksenle mücadeleye doğru itmektedir. Bu konudan bahisle, Alfred Thayer Mahan'ın 'deniz hakimiyet teorisi' küresel politik sistemde yeni yüzyıl ile birlikte güncellenmeye mecburdur. Zira Arktik bölgesi, geride kalan jeopolitik yaklaşımlarda ihmal edilmiştir. Ayrıca bölgeye yönelik varsayımlar Arktik bölgesinin değişen jeopolitik konumunu anlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Mahan'a göre, dünya okyanuslarından en az ikisini kontrol eden ve iki okyanusa açık erişimi olan devletlerin Britanya İmparatorluğu ve ABD'nin yaptığı gibi dünyayı kontrol edeceği belirtilirken Arktik Okyanusunu dikkate almamış ve okyanus olarak da tanımlamamıştır (Heininen, 2018: 176).

Bu konuda, Modelski ve Thompson tarafından ileri sürülen uzun döngü teorisi, devletlerin deniz gücünün sağladığı kapasite artışının hegemonik geçişleri artırdığını ortaya koymaktadır (Modelski, Thompson, 1988: 3-26). Arktik bölgesi üzerinde kara sınırlarının olduğu kadar deniz hakimiyetlerinin de ülkelere stratejik hamleler yapma hususunda avantajları vardır. Bu noktada deniz gücü, ülkelerin gelecek hedefleri ve kaderleri üzerinde önemli rol oynamakla birlikte deniz stratejisini en üst seviyede tutan ülkenin bölgesel gücünü de elinde tutmasına imkân sağlayacağını söylememiz mümkündür. Arktik bölgesine sadece bölge ülkelerinin gözüyle bakmak küresel dünyada stratejik bir hata olacaktır. Uluslararası kuruluşların ve devlet müttefiklerinin etkisi ile küresel güç olarak bahsettiğimiz ülkelerin neredeyse tamamının bu bölgede yer alması, dünya genelindeki küresel güç savaşlarını bu dar alana taşıyarak rekabeti daha fazla hissetmemize neden olacaktır. Uluslararası ilişkiler kapsamında ülkelerin birbiri üzerindeki güç olgularını kabul ettirmesi, geçmiş zamanlarda oldukça uzun dönemlere yayılan savaşların yaşanması anlamına gelebilmekteydi. Güç kavramının tanımlayıcı unsurları, devletlerin askerî kapasiteleri ile doğru orantılı olarak görülmekteydi. Bunun yanında ülkelerin ittifak kurdukları devletler güç dengesi ve hegemonya için oldukça önemli görülmekteydi. Modern tarih dönemlerinin başlangıcı ve küresel çapta ilk değişimden bahsedebileceğimiz kırılma noktası olarak nitelenen 'Vestfalya Barışı' (1648) ile egemenlik ve

güç anlayışı da değişmiştir. 1648'den günümüze kadar uluslararası sistemi incelediğimizde, sisteme uzun süre hiçbir devlet hâkim olamamıştır. Sisteme hâkim olmak isteyen devletler, sistemdeki diğer devletler tarafından hep dengelenmiştir. Modelski'nin büyük güçler tanımından yola çıkarak ikinci dünya savaşı kadar geline süreçte on iki büyük devletin varlığından söz ederken bu sayı ikinci dünya savaşı ile yediye düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise sadece iki güç kalarak çok kutuplu dünya ekseninden tek kutuplu düzene doğru bir değişim yaşanmıştır. Hegemon güç unsurlarında meydana gelen eksen kayması yeni tartışmaları ortaya çıkarmaktaydı. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte dünya devletlerinin tek kutuplu sisteme veda edeceğinin sinyali verilmiştir. Soğuk Savaşın sona ermesine kadar geçilen yüz yıllık süreçte ABD oldukça fazla yol kat etmesine rağmen Sovyetlerin dağılması ile Rusya'nın toparlanma sürecine girerek kalkınmasını hızlandırması oldukça hızlı ilerlemiştir. Soğuk Savaş sürecinde ABD, Arktik bölgesine çok fazla yönelmemiş olsa da Rusya'nın da içerisinde olduğu durumlardan dolayı çok fazla yönelemediği denizlerde denge korunmuştur. Rusya, Sovyetlerin dağılması sonrasında meydana gelen iç karışıklıklardaki tutuklu kişileri Arktik bölgesinde oluşturduğu bölgelere yerleştirerek farklı bir yol izlemeye çalışmış ve bölgedeki insan nüfusunu artırma yoluna gitmiştir. Ancak bölge koşullarının elverişsiz oluşu ile bölgeye yerleştirilen insanlar bölgede daha fazla yaşamamış ve yeniden iç kesimlere doğru kaçmaya başlamıştır. Bu politikanın ardından Rusya 2000'li yıllar ile birlikte bölgeye yatırımları artırmış ve yönünü Arktik bölgesine dönmüştür. Eş zamanlı olarak ABD ise bölgede yeni birimler ve araştırma merkezleri kurmaya başlamış Ruslara karşı bir hamle çabası içerisinde girmiştir. Tüm bu gelişmeler tarih sahnesinde Amerika hegemonyasının gerilemesi olarak okunsa da Amerika bu sistemde tek güç olmak için daha fazla yatırım ile bölgesel gücünü göstermek istemiştir. Ancak tam bu yatırımların artırıldığı sırada Amerika'da bir felaket meydana gelmiş ve 11 Eylül saldırıları olarak literatüre geçen terör saldırıları Amerika'nın politikasında yeni önceliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Şimdi ilerleme sırası Rusya'dadır. Yeni enstitüler ve özellikle Çin'in desteğini alan Rusya, Arktik bölgesinde en uzun kıyı şeridinde sahip olmanın avantajları ile yeni keşiflere doğru yol almaya başlamış, ticaret yollarının kullanımı için buzulları açma yoluna gitmiştir. Çin için yeni avantajlar yaratan bu yolların açılması ile Çin yeni bir ipek yolu keşfedercesine ticari ulaşımlarını hafifletmek için bu yola yönelmiş ve yeni buz kırıcılar alması için Rusya ile ittifak kurmuştur. Bölgede güç dengesini değiştiren hamleler ardı ardına gelmesi ile hegemonyayı eline alma fırsatı

yakalayan Rusya, Arap Baharı sonrasında güney bölgelere ve Akdeniz'e inerek Amerika karşısında yeni cepheleler açmış ve bölgesel hegemonya yarışını farklı alanlara taşıyarak artık bu yarış küresele dönüştürme yoluna girmiştir. Libya, Suriye, Kıbrıs ve Akdeniz'in sıcak sularında donanması ve paralı askerlerini artıran Rusya tarihçileri ve uluslararası ilişkiler teorisyenlerini yanıltmayarak tarih sayfasında yeni bir küresel dönüşümü başlatmıştır. Tek kutuplu dünya Rusya ve destekçi ülkeleri ile yeniden çok kutuplu bir hâle gelmeye başlamıştır. Bu konuda Kenneth Waltz 1964 tarihli bir makalesinde, iki kutuplu sistemin yüzyılın sonuna kadar süreceği öngörüsünde bulunmuş, Gelecek binyılın kıyısında, iki kutupluluğa veda etmek üzere hazırlanmalı diyerek öngörüsünde yanılmamıştır (Waltz, 1964). Bu bahsettiğimiz güç geçişleri kısa bir sürede gerçekleşen olaylardan ibaret değildir. Ancak Vestfalya (1648) sonrası süreçte çok kutuplu dünyanın tek kutuplu olması için neredeyse 300 yıl geçmişken bu sistemin yeniden çok kutuplu hâl alması ise sadece kırk yıl kadarlık bir sürede meydana gelmiştir. Elbette ki tüm bunların alt yapısını oluşturan daha uzun bir zaman dilimi mevcuttur ve bu konuda eleştirel yaklaşımlar olabilir ancak geride bırakılan 300 yıllık dönem incelemesi yapıldığında çok fazla şiddetin ve toplumsal olayların yaşandığı göz önüne alınarak kırk yıllık bir sürede tüm güç geçişkenliklerin değişkenliği oldukça muazzamdır. Gücün belirleyiciliğinin değişmesi ve bu değişimin hızlı olması konusu da uluslararası ilişkilerde tartışmaya açıktır. Bu konuda nükleer güç ile elde edilen yeni taktiksel varyasyonlar ülkelerin liderliği konusunda oldukça önemli bir noktadadır. Askerî gücün önemli bir kısmını nükleer silahların tek başına sağladığı ve güç dengesinde önemli bir yer edindiği bu dönemde stratejik rekabetin yönünü ve hızı elbette değiştirmiştir.

Ülkelerin enerjiye ulaşmaları ve küresel anlamdaki güç hegemonyasını koruması için daha fazla askerî birliklere ayırdığı bütçeleri karşılamak için yine enerjiye sahip olması bir kısır döngü meydana getirmiştir. Özellikle 11 Eylül sonrasında ABD'nin Ortadoğu özelinde gerçekleştirdiği askerî faaliyetler ile bölgesel güç olarak askerî varlığını hissettirmesine karşılık olarak Arap Baharı sonrasında yaşananlar diğer ülkelerinde Ortadoğu coğrafyasına girmesi için bir fırsat olarak görüldü. Amerikan hegemonyasının bölgesel olarak yayıldığı dünya üzerinde bölgesel olarak atılan adımlar ile karşı güç oluşturma çabası içerisinde olan Rusya her fırsatı kullanarak hegemon yapılanmayı parçalamaya başladı. Arap Baharı ile iç savaşların başladığı bölgelere baktığımız zaman özellikle Suriye özelinde adeta kendisine yeni bir toprak edinen Rusya, Amerika'nın Irak ve Kuzey

Suriye bölgelerindeki varlığına karşı bir alternatif oluşturarak örgütler ve bazı devletleri yanına çekmeyi başarmış alternatif güç oluşturmuştur. Diğer bir bölge olan Libya ise yine Rusya ve Avrupa ülkeleri için bölge hegemonyasının denge politikası üzerinden incelenmesi gereken spesifik bir uluslararası ilişkiler vakası olarak kayıtlara geçirilmiştir. Ancak genel olarak baktığımızda Suriye'nin Tartus ve Şam bölgesi ile Libya'nın Akdeniz kıyılarında egemenliğini artıran Rusya Güney Kıbrıs Rum tarafı ile yaptığı ikili görüşmeler ile NATO'nun (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) demir zincirlerini de kırma yoluna giderek artık güç dengesindeki ağırlığı kendi tarafına doğru çekmeye başladığını söylememiz mümkündür. Deniz ve Kara operasyonları ile Akdeniz bölgesine son on yılda hâkim olan Rusya artık Ortadoğu ve Akdeniz'de sadece Amerikan hegemonyasına karşı değil ayrıca Avrupa'nın Afrika bölgesindeki kartel etkisini de azaltarak hegemonyada yeni bir alan açmayı başarmıştır. Kuzey Afrika bölgesinde yeni bölgeler edinen Rusya bu yoları Çin'in kullanmasına izin vererek Çin hegemonyasının özellikle Orta Afrika'ya kadar uzanmasına neden olmuş ve taktiksel bir yol izlemiştir. Çin'in yatırım yaptığı ve borçlandırarak yerel yatırımlara katkı sağladığı Afrika ülkeleri bugün Avrupa'nın etkisinden çıkarak Çin kontrolüne girmeye başlamıştır. Bu noktada 2030 yılına kadar Çin ve Rus iş birliği ile yeni bir politik düzenin kurulacağını ve küresel hegemonyanın artık denge noktasından başka bir yöne ilerleyeceğini söylememiz mümkün olacaktır.

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız konu, Rusya ve Çin'in toparlanma sürecinin hızla gelişmesi ve artık Amerikan hegemonyasına karşı alternatif bir güç olarak dünyada varlıklarını kanıtlamasıdır. Son otuz yıllık dönemde Amerikan hegemonyasına karşı hızla yerlerini alan Rusya ve Çin'in dinamikleri her bölgede olduğu gibi Arktik bölgesinde de devam edecektir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta vardır. Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika bölgelerinde girişilen hegemonya yarışı ve güç dengesinin sağlanması konusu özellikle Amerika ve Rusya'nın toprak bütünlüğünün sınır aşırı bölgelerinde meydana gelirken Arktik bölgesi her iki ülkenin de sınırları dahilinde meydana gelen bir yarıştır. Bu noktada özellikle Amerikan hegemonyasının uzun yıllardır sınır ötesi savaşlarda yer alması ile sınırlarından uzak tutmaya çalıştığı çatışma ortamını bu defa sınırlarında hissetme olasılığı meydana getirmektedir. Uluslararası ilişkiler teorisyenleri bu bölgede herhangi bir sıcak çatışmanın çok düşük olasılıkla olduğunu düşünmekte ancak Rusya ve Amerika bu düşük olasılığı dahi göz önünde bulunduruyor olacaklar ki Arktik denizi paralelindeki sınırlarına askerî

sevkiyat ve birlikler kurarak gelecek savaşa hazırlık yapmayı ihmal etmiyorlar.

Klasik egemenlik anlayışının üzerinde bir seyir izleyen 21. Yüzyıl dünyasında hegemonyanın tek kutupluluğundan uzak daha fazla ülkenin karşılıklı olarak bağımlılıklarının arttığı multi-polar bir sisteme doğru ilerlemekteyiz. Bu nedenle birçok teorinin yeniden şekil alacağı sistemde hiç şüphesiz deniz hakimiyetleri konusu da yeniden güncellenme ihtiyacı duymaktadır. NATO güçlerinin varlığının yeniden sorgulanmaya başladığı ve Avrupa Birliği'nin gerekli olup olmadığı konusunun tartışıldığı bir on yılı geride bırakırken belki de ülkelerin artık daha spesifik olarak ön plana çıkma ihtiyacı duyacağı bir döneme girmektedir. Bu noktada mutlak güç üstünlüklerinin yeni düzende yer almayacağını söylememiz ve ülkelerin yeni dış politikalarını buna göre dizayn etmesi gerektiğini vurgulamamız dış politikaların daha etkili olması açısından önemli olabilir. Ülkelerin askerî birlikleri sorguladığı dönemlerde çok uluslu şirketlerin ön plana çıkması da uluslararası güç geçişkenliğinin bir tezahürüdür. Soğuk Savaşın son dönemlerine doğru ve 1980 sonrası dönemde etkinliklerini hızla artıran uluslararası şirketler, devlet egemenliklerini tehdit eden boyutlara ulaşmıştır. Dünya Bankası yapılan araştırmalar sonucunda 500 çok uluslu şirketin dünya mal ve finans piyasaların %90'a yakınına yönlendirdiği belirtmiştir. Bu şirketlerin içerisinde en yüksek getiriye sahip askerî şirketlerde yer almaktadır. Uluslararası arenada sınır ötesine yer alan askerî şirketler ile varlığını gösteren ülkeler daha profesyonel bir askerî sistemin içerisine ilerlerken bu şirketlerin yatırımları güç dengesinde ülkelerin yerini belirler nitelikte yer almaktadır. Bununla alakalı olarak ise Kenneth Waltz, uluslararası sistemde koşulların değişmesiyle beraber uluslararası teorilerinde gün geçtikçe dönüşüm geçireceğini, böyle durumların ise normal olduğunu düşünmektedir (Waltz, 2000: 25). Uluslararası sistemdeki gücün, devletlerin kendi hatalarından mı yoksa diğer devletler tarafından mı zayıflatıldığı konusu spesifik olarak artık çok anlam ifade etmemektedir. Çünkü bu yüzyıl içerisinde bir zayıflığın ortaya çıkmasının ardından güç boşluğu (yukarı bahsettiğimiz bölgeler üzerinde Rusya ve Çin'in boşlukları doldurması gibi) diğer devletler tarafından doldurularak küresel dengelenme sağlanacaktır. Küreselleşmenin aktif ve reel hareketleri artık anlık olarak hiçbir boşluğu kabul etmemektedir. Bu nedenle Arktik bölgesi belki de Amerikan hegemonyasının yeni bir başlangıcı olabilecek son bölgedir.

Amerika'nın dış politikasında sergilemiş olduğu saldırgan yaklaşım yeni küresel dünyada karşılık bulamamış ve ülkelerin tepkisine neden

olmuştur. Amerika'nın müttefiklerine karşı olan tutum ve davranışlarının da etkisi ile küresel değişimde yeni alanlar arayan ülkeler yükselen Rusya ve Çin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Ortadoğu ve Akdeniz'de güç toplayan Rusya bu etkisini Afrika'da Çin ile paylaşarak paydaş bir güç ortaya çıkarmış ve dünya güç dengesini Vestfalya sonrasında ilk defa dengeye getirmeye başlamışlardır. Bu dengenin getirdiği yeni güç ile bölgesel faaliyetlerini artıran ülkeler artık daha küresel hacimli bir yol haritası belirlemiş ve güç dengesi sisteminde gücü kendi lehine doğru hareket ettirme çabasına girmişlerdir. Tam bu noktada Arktik bölgesi belki de güç dengesini bozacak olan yeni hamlelerin odak noktası hâle gelecektir. Bu nedenle Arktik bölgesi enerji ve ticaret yolları ile yeni küresel güç yapacağı ülke için tüm sırları ile kuzey bölgesinde bekleyişini sürdürmektedir.

2. Hegemonya ve Güç Üzerinden Arktika'yı Okumak

Uluslararası literatür açısından yukarıda ele aldığımız bölümde, küresel anlamda yükselen güçlerin birbiri üzerinde etkinleştirmek istediği güç mücadelesini farklı perspektiflerden aktarmaya çalıştık. Soğuk Savaş dönemine kadar geçen sürede tek kutuplu bir dünyada hegemonya üzerinden okunan küresel faaliyetler son otuz yılda farklı alanlarda okunma gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Artık küresel dengelerin sadece hegemonya üzerinden okunması literatürün genişliği ilkesi ile çelişmektedir. Bunun yanı sıra hegemon güç olarak ifade edilen ülkelerin yeni düzlemde gücünü paylaşmak zorunda kalması da okumaların daha farklı alanda yapılması zorunluluğunu doğurmaktadır.

1648 Vestfalya Barışı ile ortaya çıkan yeni model sistemde Avrupa merkezli bir küresel düzen kurulmaya başlanmıştır. Bu sistemi yakından inceleyip veriler ile baktığımızda Avrupa devletlerinin Vestfalya öncesi dönemde yani 1500'lü yıllarda dünyanın %7'sini denetim altında tuttuğu bilgilerine ulaşmaktayız. Bu tarih sonrası 1800'lerde bu oran %35 daha sonrasında 1914 itibarıyla ise %84'e ulaşmıştır. Yakın tarihe gelindiğinde ise I. Dünya Savaşı sonrasında bu oran %90'lara kadar ulaşmıştır (Gilpin, 2016: 341). Bu dönemde ortaya çıkan sistemlerin çeşitliliği ve geçerliliği konusunda Immanuel Wallerstein 1974 yılında yayımladığı 'Modern Dünya Sistemi' çalışmasında modern kapitalist sistemin köklerinin 1450-1670 arasında kapsayan dönemde Batı Avrupa'da bulunduğunu belirtmekle birlikte yine birçok dünya sisteminin de bu dönem sonrasında var olduğunu ele almaktadır (Wallerstein, 1974). Vestfalyan dönemle birlikte 15'inci yy'da Portekiz, 16'ncı yy'da İspanya, 17'inci yy'da Fransa ve Amerikan hegemonyasına kadar geçen sürede ise İngiltere, uluslararası sistemde "hegemon güç"

konumunda olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise tüm devletlerin duraklamasından istifade eden ABD, hegemon güç kavramını İngiltere'nin elinden alarak küresel güç hâline gelmiştir. Bu noktada hegemonyanın kendi içerisinde bir diyalektik oluşturarak alternatif ortaya çıkardığı bir döngüden bahsedebiliriz. Bu döngü içerisinde her ülkenin ortaya koyduğu gücü elde tutma biçimi de sistem içerisinde sürekli olarak değişmektedir. İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrası Soğuk Savaşa kadar alternatifsiz kalan dünya düzeninde Sovyetlerin Birliği'nin dağılması sonrasında yeni alternatifine kavuşan dünya artık çok kutuplu bir sisteme geçmeye hazırды. Güç söylemlerinin içerisinde gücün devamlılık esası konusu son dönemde oldukça önemlidir. Küresel güç olma kapasitesinin kapital bir sistemle doğru orantıda olması gerekliliği ülkelerin siyasal politikaları kadar ve hatta daha fazla önem kazanmaktadır. Küresel sistemde gücü elde ettikten sonra sürdürülebilirliğinin sağlanması da ülkenin ekonomik yapısına bağlıdır. Yani buradaki döngü para ve dış politika arasında gelişmektedir. Ancak ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde elde ettikleri ve edebilecekleri gelirleri sürekli olarak hegemonya kalma amacıyla kullanmaları yeni bir ikilemi ortaya çıkarabilmektedir. Şöyle ki, ülkelerin hegemonya için elde ettiği kapital gelirlerin katlanarak harcanması ülkenin ekonomisine zarar vererek geriye düşmesine neden olabilmektedir. Nitekim küresel krizlerde çok fazla yara alan Amerika'nın son dönemde gerileme nedenlerinin en büyük etmenlerinden biriside budur. Bu nedenle ortaya atılan farklı güç unsurlarını deneme yoluna gidilebilmektedir. Tam bu noktada yeni güç kavramına yapılan önemli katkılardan birisi "yumuşak güç" kavramıdır. Bu kavram ile birlikte Joseph Nye hegemonya için maliyetleri göz önünde bulunduran ülkelere bir alternatif ortaya koymaktadır. Nye yumuşak güç kavramını sert güç ile karşılaştırarak açıklamış, güç kavramına yepyeni bir bakış açısı getirmiştir (Yapıcı, 2015). Nye "yumuşak güç" kavramına ilk kez 1990 yılında yayımladığı "Liderliğe Zorunluluk: Amerikan Gücünün Değişen Doğası" adlı kitabında ve bu kitabından derlediği "Yumuşak Güç" adlı makalesinde değinmiştir (Nye, 2004). Ancak her ne kadar yumuşak güç ile formül üretilse de ülkeler askerî harcamalarını artırma yarışından vazgeçmemiş ve giderek artırmaya devam etmiştir.

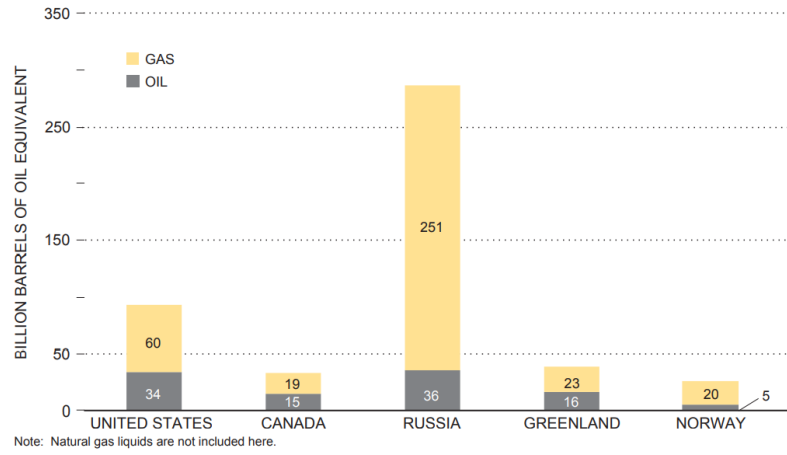
Küresel sistemde güç liderliğini sürdürmek isteyen ABD, bölgesel olarak belirlediği politikaların bir yenisine Arktik bölgesini ekleyerek devam etmektedir. Bu bölge hegemonya için oldukça zor bir bölge olabilme potansiyeline sahiptir. Çünkü bölgede bulunan Arktik konseyi ülkelerin yanı sıra Rusya ve Çin gibi ülkelerin yaratacağı baskı ABD açısından zorlayıcı

olacaktır. Bu alanda yapılan literatür çalışmalarının sınırlılığı ile henüz hangi gücün baskın olacağını söyleme noktasında yetersiz kaynaklara sahip olsak da aslında bir hegemonyanın sağlanacağı konusu da çok fazla net olamayacaktır. Arktik bölgesinde kurulan ittifaklar ile yeni dönemde güç unsurlarının baskısı sonucu bir tarafta ağırlık kurulması çok fazla mümkün görülmemektedir. Bu neden Arktik bölgesinde hegemonyadan ziyade bir güç dengesinin olması daha büyük bir ihtimal diyebiliriz. Bu noktada kurulacak olan dengenin ağırlık tarafı ABD ve Rusya'nın bölge politikaları belirleyici rol oynayacaktır. Ancak küresel sistemde ülkelerin baskı kurma aracı olarak geliştirdikleri sistemleri sadece bir bölgeden ibaret olmamakla birlikte dünyanın diğer bölgelerinde kuracakları üstünlük şüphesiz Arktik' teki devletlerinde çizgisini belirlemesine neden olacaktır. Hegemonya konusunda belirsiz olan bölgede güç dengesi kurulması bağlamında diğer ülkelerin belirleyiciliği söz konusudur. Bu nedenle Arktik bölgesinde 'Güç Dengesi' noktasında incelemeler yapmak literatüre katkı sağlama açısından oldukça önemlidir.

3. Arktik Bölgesinde Çok Kutupluluk ve Güç Dengesi

Arktik son dönemlerde ismini buzul erimeleri ile sıkça duyduğumuz Kuzey Kutbu alanı olarak karşımıza çıksa da devletlerinin bölge ile ilgilenmeye başlamaları yeni bir olay değildir. Sovyetler henüz 1920'lerde Arktik konusunda araştırmalar yürütmeye başlamış, yüzen buz istasyonları ve Kuzey Kutbu'nu incelemek için büyük bir buz kırıcı donanması hazırlamıştır. Ancak savaşın el verdiği koşulları neticesinde bu girişimlerden fazla verim alamamıştır. Ayrıca küresel bir savaş ortamı içerisindeki bu dönemde bölgeye olan ilgi ulusal güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Sovyet Rusya'dan sonra Amerika'da bölge ile, özellikle askerî bakımından stratejik bölgede yer alan Grönland ile yakından ilgilenmiştir. Amerika'nın Grönland ilgisi Danimarka'nın Alman işgaline düşmesi ile artmış, bu dönemde bölgede askerî üsler kurmak için birçok siyasi manevrada bulunmuştur. Nihayetinde II. Dünya Savaşı bittiğinde Amerika'nın Grönland adasında 15 hava izleme istasyonu vardır. Bu dönemde Amerika'nın Arktik araştırmalarında artış olmuştur. 1960'lı yılların ortalarında, füze ve füze tespit sistemlerinde teknolojik gelişmeler ile iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler Arktik bölgesinin Amerika ordusu için stratejik önemini yitirmesine ve dolayısıyla adadaki askerî faaliyetlerin azalmasına neden oldu (Jex, 2017). Soğuk savaş dönemlerinde ise ekonomik verilerini toparlamaya çalışan Rusya bu bölgeye hiçbir zaman sırt dönmese dahi tam kapasite ilgisini verememiştir. Ancak son on yılda eriyen buzullar Amerika'nın güvenlik endişesini ortaya çıkartırken diğer yandan enerji rezervleri ile de artan enerji bağımlılığını

azaltmak için muazzam bir fırsattı. Zira Amerikan ulusal petrol konseyi yayınladığı bir raporda Amerika'nın 2040 yılında petrol üretiminin günde 1 milyon varil düşeceği tahmin edilmekteydi (National Petroleum Council, 2015: 10).

Şekil 1: Arktik Bölgesinde Ülkelerin Enerji Potansiyelleri (National Petroleum Council, 2015: 32).

Bugüne kadar yapılan araştırmalar Arktik bölgesinde 90 milyar varil petrol, 47 trilyon metreküp doğal gaz ve 44 milyar varil LNG rezervi bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu miktarlar dünya çapında kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %6'sı (1,7 trilyon varil), daha da önemlisi, doğalgaz rezervlerinin ise %25'idir (187 trilyon metreküp) (Beauregard-Tellier, 2008: 8).

Bu veriler ışığında, ulusların hegemonyalarını devam ettirmesi için gerekli enerji verilerini sağlayan Arktik bölgesi bölgesel bir güç sahnesine dönüşecektir. Buradaki enerji verileri Amerikan hegemonyasının sürdürülebilmesi kadar Rusya'nın da küresel hegemonya yarışı için önemlidir. Ayrıca yukarıda aktardığımız veriler ışığında Rusya'nın enerji kazancının daha fazla olacağı konusunda uluslararası kuruluşlar hemfikirdir. Rusya uzun kıyı şeridi ile enerji ve ticaret yolları konusunda pozitif yönde olumlu etkilendiği kadar kıyı bölgelerinin güvenlik sorunları içinde ek önlemler alma konusunda da negatif etkiye sahiptir. Rusya, diğer ülkelerin burada sıcak bir

çatışmaya girme ihtimaline karşı yeni güvenlik önlemleri alma konusunda 2030 yılı endeksli olarak adımlar atmaya devam etmektedir.

Arktik, Rusya toprak bütünlüğünün %60'ını oluşturmaktadır ve bu bölgede yaklaşık 2 milyon kişi yaşamaktadır. Arktik bölgesi Rusya ekonomisinin GSYH'na (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) %11, toplam ihracat gelirlerine ise %22 katkı yapmıştır. Ek olarak belirtmekte fayda var, Rusya, dünyadaki ilk nükleer buz kırıcı gemiye sahip ve 2025'te 9'u nükleer güçle çalışan toplamda 13 ağır buz kırıcı gemisine sahip olacak. Ayrıca Arktik bölgedeki limanlar onarılacak ve yenileri de inşa edilmektedir (Josephson, 2004: 350).

Şekil 2: Arktik Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Yatakları. (Arktik Petrol ve Gaz Rezervleri, 2012).

Rusya ve Amerika'nın yanı sıra bölgede kıyısı bulunmamasına rağmen gözlemci statüsü ile bulunan Çin'i unutmamak gerekmektedir. Amerikan hegemonyası için ilk sırada tehdit hâline dönüşen Çin ekonomisi bu bölge içerisinde de kendisini göstermektedir. Çin 2018 yılı itibari ile ilk kez Arktik konulu bir raporu dünya ile paylaşmıştır. Beyaz Kitap olarak tabir

edilen bu raporun detaylarında Çin, artık Arktik bölgesinde sadece bilimsel araştırmalar amacı ile bulunmadığını, buzların erimesi ile oluşan yeni fırsatlar konusunda faydalanmak istediğini ekonomik küreselleşme ve bölgesel bütünleşmenin giderek gelişmesi ve derinleşmesi sonucu burada olması gerektiğini vurgulamıştır. Çin bu bölge üzerindeki yatırımlarını 2012 yılı itibari ile artırmaya başlamıştır. Çin tarafından 2012 yılı itibari ile Arktik bölgesine 90 milyar dolar yatırım yapılmış ve bölgede kutup araştırma enstitüleri ile birçok bilimsel keşif projesine imza atılmıştır. (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2018).

Bölgesel hegemonya açısından Çin'in bu yatırımları Rusya'nın faydasına gibi görünmektedir. Ancak Çin sadece Rusya ile değil diğer Arktik bölgesi ülkelerine de yatırımlar yaparak tamamen kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir. Bu konuda daha önce yapmış olduğumuz “Yeni Küresel ve Ekonomik Rekabet Alanı: Arktika” başlıklı kitap çalışmasında Çin'in aslında hiçbir ülkenin peşine takılmadığını ve çıkar dengesi amacı ile yatırımlarına devam ettiğini belirtmiştik. Bu noktada Çin'in yapmış olduğu yatırımlar ticaret yolları başta olmak üzere bölge ülkeleri ile ilişkilerin gelişimine ek olarak Bir Kuşak Bir Yol- İpek Yolu projesinin Arktik ayağını oluşturmaktır (Güçyetmez, 2021).

şekil 3: Çin'in Kutup Rotası (Matthew, 2019).

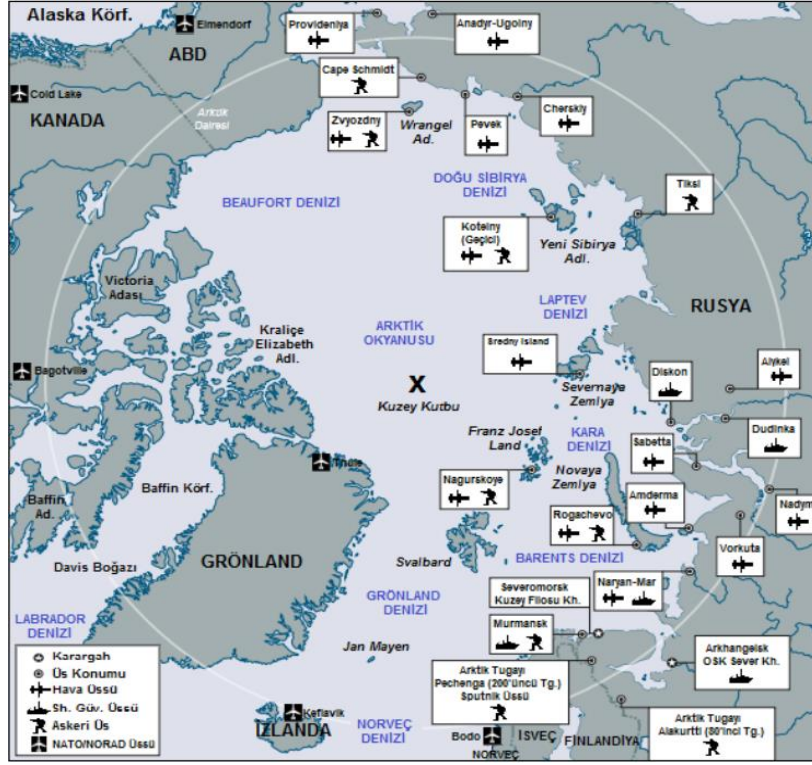
Rusya ve Çin'in örtüşen çıkarları nedeni ile yapmış oldukları iş birliği Amerika açısından güvenlik riski oluşturmakta ve bunun yanında Amerikan

gücünü zayıflatma amacı gütmektedir. Uluslararası bölgesel alanlarda hegemonyasını kaybeden Amerika Akdeniz, Ortadoğu ve Kuzey Afrika sonrasında karşısında bulunduğu Rusya ve Çin için acil bir yeni küresel planlama yapmalı. Küresel güç hegemonyasında sağlanan dengenin çok kısa bir sürede oluşması Amerikan hegemonyasının daha kısa sürede yok olacağı realitesini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle dış politika konusunda hegemonyasını sürdürmek isteyen Amerika'nın yeniden sert güç ile bölgelerde varlığını hissettirme isteği oluşabilir.

Şekil 4: Çin'in Arktik İpek Yolu (OBOR Europe, 2021).

Amerika'nın güvenlik endeksli kaygılar nedeni ile yapmış olduğu eylemler ise geçerli nedenlere dayanmaktadır. Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde askerî olarak yatırım yaptığı Arktik bölgesi son zamanlarda tam donanımlı eğitim alanlarının da açılması ile Rusya'nın her an çatışmaya hazır olduğuna dair işaretleri göstermektedir. Rusya Kuzey bölgesindeki askerî üslerini son teknoloji silahlar ile donatmaya devam etmektedir. Son olarak Arktik bölgesindeki üslere S-400 ile birlikte orta menzilli P-800 Oniks, kısa menzilli Pantsir ve Tor M2-DT ve kıyı savunması K-300P Bastion-P, 4K51 Rubezh füze sistemleriyle gönderilmiştir. Bunlara ek olarak nükleer buz kırıcı gemilerin sayısını artıran Rusya, Çin'in de yardımıyla bu gemi süreçlerini daha kısa zamanda çözümleme yoluna gitmiştir.

Şekil 5: Rusya'nın Arktik Donanması (Boulègue, 2019: 15).

Bu verilere karşılık Amerika'nın güvenlik endişeleri ile birlikte bölgede artırdığı askerî varlıkları yasal bir zeminde yer almaktadır. Güç dengesinin sağlanması amacı ile bölge ülkeleri ile NATO şemsiyesi altında hareket eden Amerika, bölgede hegemonya sağlamadan ziyade gücü korumaya çalışmaktadır. Elbette ki bu Amerika politikasının istediği bir durum değildir ancak Arktik bölgesinin geç keşfi ile ülkelerin manevra alanlarının kısıtlılığı sonucu ülkeler şimdilik güç dengesini koruma yoluna giderek ittifaklar ile hareket etme konusunda ilerlemekteler. Bu noktada Rusya ve NATO'nun izlediğini askerî taktiksel hareketler ve envanterleri ortaya koyarak güç dengesinin kurulup kurulmaması noktasında fikir edinmeye çalışalım.

Tablo 1: *Arktik'te NATO ve Rusya Askerî Karşılaştırması*
(Sergunin, 2014: 330)

	NATO	RUSYA
Deniz Altı	85	30
Uçak Gemisi	6	1
Büyük Gemi	100	17
Destek Gemisi	33	-
Uçak	200	100
Helikopter	-	40
Balistik Füze Denizaltısı	8	7
Buz Kırıcı Nükleer Gemi	3	9

Tablo 1’de görüldüğü üzere NATO bazında bölgede var olan askerî birlikler Rusya için büyük tehdit oluşturmaktadır. Karşılıklı olarak tehdit unsurlarını artıran ülkelerin yarattığı ortam bir güvenlik paradoksunu da ortaya çıkarmaktadır. Zira güvenlik için daha fazla askerî envantere sahip olan ülkeler karşı ülkenin güvenlik sorunu algısının oluşmasına neden olmakta ve askerî olarak donanma yoluna gitmesini sağlamaktadır. Böylelikle karşılıklı bir güvenlik ikilemi içerisine giren Amerika ve Rusya’nın diğer bölgelerde elde edeceği üstünlükler Arktik bölgesinde de önemli bir anlam içerecektir. Sadece Arktik üzerinden okuyamayacağımız hegemonya güç kuramınının diğer alanlara sirayet eden ve bölgesel güç ittifaklarının birer toplamı olan hegemonya için ülkelerin uygulayacağı politik tutum önemlidir. Küresel ortamda ortaya çıkartılan gücün sadece bir bölümü olan Arktik, gelecek yıllar içerisinde bir yandan sıcak çatışmaya hazırlanırken diğer yandan da buzların erimesini beklemektedir. Aynı zamanda bölgesel olarak devam eden çatışmalarda varlıklarını artırmak için yarışan Rusya ve Amerika’nın bu noktalarda elde edeceği müttefiklikler Arktik içinde son derece önemlidir. Diğer bölgelerde elde edilecek güç unsurları ve güçlü müttefikler Arktik başta olmak üzere Çin denizine uzanmak isteyen Amerika için daha fazla bir önem arz etmektedir. Amerika’nın sadece Rusya ile değil aynı zamanda Çin ile de

bir mücadele içerisinde olduğunu unutmamak gerekir. Bu konuda Amerika'nın atacağı adımlar ile 11 Eylül dönemi realist yaklaşımları ve sert güç politikasına dönüşü işaret etse de yeni dünya düzeninin bunu ne kadar kabul edeceği de başka bir araştırma konusudur.

4. Küresel Eksen Kaymasında Arktika ve Yeni Düzen

Dünya tarihinde ve uluslararası ilişkilerde, devletlerin birbirine olan tutumları genellikle verimli bölgeler ve jeo-strateji üzerinden incelenmiştir. Dünya hakimiyeti ve hegemonya yaklaşımları konusunda Amerikan politikalarının jeopolitik temeller üzerinde kurulu olduğu söylenebilir. Amerika dış politikasının Avrasya ve Ortadoğu üzerinden incelediğimizde enerji hakimiyeti temelinde kurulu bir strateji belirlediğini gözlemlemekteyiz. Son dönemde Kuzey Afrika ve Akdeniz'e yansıyan bazı gelişmelerinde enerji kökenli olduğunu varsaydığımızda Amerikan yüzyılında enerji hakimiyetinin oldukça önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Coğrafyaların dünya hakimiyeti konusunda stratejik konumları özellikle yeni dünya düzeninde oldukça önemlidir. Hegemon güce sahip olan ve olma yolunda ilerleyen ülkeler için hakimiyet mücadelelerinde coğrafyanın jeo-stratejik konumu, ulaşım yolları konusunda stratejik önemi ve enerji konusunda da yer altı zenginlikleri tüm dış politikalarını belirler. Günümüze kadar gelinen noktada Avrasya ve Ortadoğu'nun dünya enerji rezervi açısından zengin bölge olması ülkelerin gelişimlerinde önemli rol oynamaktaydı. Ancak özellikle Ortadoğu bölgesinde yaşanan çatışmalar ve sömürü düzeni sonrasında gerek terör örgütlerinin gerekse askerî vesayet ile gelen yönetimlerin neredeyse hiç pahasına dağıttıkları petrol rezervleri tükenmekle karşı karşıya. OPEC tarafından yapılan son araştırma verilerine göre Ortadoğu'nun petrol rezervi 2040 yılında tükenmeye başlayacak. Bu noktada da ülkeler yenilenebilir enerji için yeni adımlar atarken diğer yandan bu süreci sorunsuz ilerletebilecek yeni enerji keşifleri peşinde çalışmalara devam etmektedir. Bu yeni keşif ve enerji rezervinin en yakın dönemde Akdeniz'de keşfedilmesi Arap Baharı ile bölgede olan hâli hazırda bulunan ülkelerin donanma sayılarını artırırken bölgedeki huzursuzluğun artmasına da neden oldu. Tam bu noktada dünyanın en büyük enerji rezervinin Arktik bölgesinde keşfedilmesi ile yeni hegemonya savaşlarının Akdeniz'de değil Kuzey Kutbunda olacağını sinyallerini vermiş oldu. Elbette ki Akdeniz enerji rezervleri açısından oldukça önemli kaynaklara sahip ancak sıcak çatışmanın ortasında kalmış bir bölgedeki enerjinin henüz nasıl taşınacağı dahi belli değilken Arktik bölgesinde bulunan

enerji özellikle bölgeye kıyısı olan ülkelerin sessizce kuzeye yönelmelerine neden oldu.

Amerikan dış politikasının enerjiye yönelen yapısı ile enerji hakimiyeti konusunda istekliliği, hegemonyasını sürdürme konusunda hayati önem taşımaktadır. Enerji stratejisi çerçevesinde Amerika, Arktika ile küresel hâkimiyetin yeni belirleyici unsuru olan enerji kaynaklarının kontrolüne dayandığı anlayış çerçevesinde yeni bir bölgesel etki alanı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu manada Amerika'nın Arktik bölgesinde kıyıdaş bir devlet olarak yer alma serüveni 1867 yılında Alaska'yı Rusya'dan 7,2 milyar dolar karşılığı satın almasıyla başlamıştır. Amerika daha sonra 1924 yılında Kuzey Kutbu'nun Alaska'nın bir uzantısı olduğunu iddia etmiş ve ancak 2009 yılında Arktik Bölge Politikası ile ilk kez Arktik bölgesinde tamamen var olduğunu belirtmeye başlamıştır. Bu bölge planlaması ve politikaları öne sürmesi itibari ile Amerika artık bir Arktik ülkesi olduğunu tanımlayarak bölgesel faaliyetlerini artırmaya başlamıştır (Heininen, 2012: 22).

Uluslararası alanda artan teknoloji ile ülkelerin enerjiye bağımlılığı da önemli derecede artmaktadır. Enerjide dönüşümün ve yenilenebilir enerjinin teknoloji yardımı ile ileri seviyeye taşındığı gerçekliği karşısında artan dünya nüfusu ve hızlı tüketim oranının artışı enerji açığını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle enerjiye bağımlılığın artışı ile ülkelerin enerji açığını karşılama isteği sıcak çatışma oranlarını da aynı oranda artırmaktadır. Küresel bazda petrol tüketimi 2003 yılında günlük olarak 66 milyon varilken, 2020'de 119 milyon varile ulaşmıştır. Amerika'nın 2025'e kadar Ortadoğu'dan alacağı petrolün %85 artması beklenirken, bu enerjinin yine büyük bir kısmının Amerika'da tüketilmesi beklenmektedir. Yine aynı şekilde 2025'e kadar Avrupa'nın Ortadoğu'dan petrol alımı %57, Japonya'nın %50, Pasifik'teki gelişmekte olan ülkelerin %100 ve Çin'in ise %500 artacaktır. Uluslararası düzende ekonomi ve enerjinin karşılıklı geçişen yapısı ülkelerin dış politikasının tamamen değişmesine neden olabilmektedir.

Bu konuda Arktik sadece Amerika için değil Avrupa devletleri içinde bir umut kapısı hâline gelmektedir. Aslında Arktik bölgesinden önce Akdeniz'de beklenti içerisine giren Avrupa ülkeleri henüz bölge enerjisinin nasıl taşınacağı konusunda bir anlaşmaya dahi varamadığı için büyük hayal kırıklığına uğramıştır. Yukarıda bahsettiğimiz bağımlılık teorilerinin sahaya tezahürü konusunda burada değinmemiz gereken önemli bir husus daha mevcut. Akdeniz ve Arktik konusu Avrupa ülkeleri için son derece hayati önem taşımaktadır. Günümüzde enerji ihtiyacının 1/3'ü kadarını Rusya'dan karşılayan Avrupa devletleri Rusya'ya olan bu bağımlılıktan son derece

rahatsız. Son dönemlerde yaşanan Kırım konusunda çekingen kalan Avrupa dış politikası dahil diğer bölgelerde Rusya ile uzlaşma yolunda herhangi bir farklı politika izleyemeyen Avrupa ülkeleri Arktik bölgesinde elde edecekleri enerji ile Rusya'ya karşı bu bağımlılıklarını en aza indirmek için tüm vakit ve çabalarını buradaki bölgelere harcamaktalar.

Tablo 2: Küresel Petrol Talebi ve Bağımlılık Oranları (International Energy Agency, World Energy Outlook 2006).

	2005		2010		2015		2030	
	Tüketim (mb/d)	İthal Bağımlılık (%)	Tüketim (mb/d)	İthal Bağımlılık (%)	Tüketim (mb/d)	İthal Bağımlılık (%)	Tüketim (mb/d)	İthal Bağımlılık (%)
ABD	20,6	64	21,6	66	23,1	69	25	74
Çin	6,6	46	8,4	55	10	63	15,3	77
Hindistan	2,6	69	3,2	72	3,7	77	5,4	87
OECD	47,7	56	49,8	60	52,4	62	55,1	65
Avrupa	13,5	79	13,9	85	14,3	89	14,1	92
Dünya	83,6	-	91,3	-	99,3	-	116,3	-

Yukarıda bahsettiğimiz nedenler artık küresel çağda yeni bir dönüşüme girmeyi zorunlu kılmaktadır. Dünya üzerindeki bazı ülkelerin önemini zaman içinde yitirmesi ve bazı ülkelerin ise yükselen değerde olması yeni jeostratejik değişimleri ortaya çıkaracaktır. Bu jeostratejik değişimlerin ortaya çıkaracağı jeopolitik kayma ile Arktik bölgesinde yeni hegemonya düzenini kurmak isteyen ülkelerin güç denkleminde yerini alması çok uzun sürmeyecektir. Jeopolitik kaymalar Arktik bölgesindeki mevcut düzeni değiştirme potansiyeline sahiptir. Potansiyel bir kayma, Kuzey Atlantik ve Kuzey Pasifik'teki gelişmelerin Kutuplara da yayılmasına sebep olabilir.

ABD, Rusya ve Çin arasındaki gerilim, kaynak arayışı ve deniz yollarının kontrolü yüzünden artabilir. (Østerud & Hønneland, 2014: 163).

Sonuç

Küresel sistemde birçok dönemden geçen dünya düzeni Vestfalya barışı ile sağlamayı umduğu düzen içerisinde sürekli olarak değişimlere maruz kalmaya devam etmiş ve sükuneti sağlayamamıştır. Kabile toplumundan yerleşik hayata geçişe kadar ve sonrası dönemde ülkelerin birbiri üzerinde hegemonya mücadeleleri devam etmiştir. Henüz güç ve hegemonya tanımının olmadığı dönemlerde dahi toplulukların birbiri üzerinde etkinlik kurmak çabası devlet oluşumuna geçiş döneminde önemini daha fazla artırmıştır. Son dört yüz yıllık dönemde savaşların durulmadığı toplumlarda içsel ve dışsal nedenler aslında aynı mantalitede buluşmaktadır, bu da güç elde etmektir. İnsanoğlunun savaştı doğası gereği hiç bitmeyen ve sonu gelmeyen isteği güç üzerinde toplanmıştır. Bu nedenle bugüne kadar yaşanan tüm çatışma ortamının bundan sonra da devam edebileceğini söylememiz yanlış olmayacaktır.

Dünya üzerinde yaşanan ve yakın tarihimizde önemli sonuçlara neden olan bazı vakalar var ki, bu vakalar dünyanın yeni bir sisteme geçişini de hızlandırmıştır. Son dönemde yaşanan Arap Baharı ile uluslararası göç dalgasının başlaması, iç isyanların ortaya çıkması ve ülkesel çaptaki isyanların genele yayılması ile yeni bir düzen sarmalına girmiş bulunmaktayız. Güç unsurlarının el değiştirmesi ve hegemonya kavramının artık başka ülkelerle paylaşılır hâle gelmesi yeni bir güç sisteminin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Realist yaklaşımlara göre iki kutuplu sistemin çok kutuplu sisteme göre daha istikrarlı olduğu savunulsa da çok kutuplu sistemin daha istikrarlı kılan avantajlara sahip olduğunu savunanlar da vardır. Bu bölgede birden fazla kutup olarak görebileceğimiz üç ana karakter ile karşılaşma olasılığımız vardır. Bunlar; ABD, Rusya ve Arktik Konseyi'nin Avrupa bölgesine düşen kısımdır. Bu noktada Çin, Japonya ve Türkiye gibi birçok gözlemci dış etmede olayın tarafları olarak bölgede olabilirler ancak bir kutup oluşturacak düzlem yaratamayacaklardır. Gözlemci ülkeler olarak bir taraf olup olmama konusu fazla tartışmaya açık değildir zira yukarıda vurguladığımız üzere, dünyanın diğer çatışma alanlarında ya da bölgelerinde hegemonyasını güçlü tutan ülkeler Arktik alanında da müttefikini o bölgelerdeki eylem ve politikalarına göre belirlemiş olacaklardır. Bu noktada hegemonya konusunda bağımsız aktörlerin rolü önemlidir.

Arktik Bölgesinde de en geniş kıyı bölgesine sahip olan Rusya, ekonomik koşullarından ötürü herhangi bir hegemonya oluşturmaktan oldukça uzak olarak görülebilir. Ancak bu noktada Rusya, Çin ile girmiş olduğu ikili yakın temas ile ekonomik problemleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Zira son dönemde Çin bu bölgeye oldukça fazla yatırım yapma eğiliminde olmakla beraber Rusya'ya nükleer güçle çalışan buz kırıcı gemilerin temin edilmesinde ekonomik yardımlarda bulunduğu bilinmektedir. Diğer güç dengesi üyesi olan Arktik Konsey'in Avrupa üyeleri (Arktik Beşlisi), Rusya ve ABD'ye nazaran daha küçük ekonomilere sahipler ancak teknolojik faaliyetlerin yanı sıra Akdeniz ve Kuzey Afrika üzerinden diğer alanlarda girdikleri güç mücadeleleri ve ikili iş birlikleri bu noktada ellerini rahatlatılabilir gibi gözükmektedir.

Sonuç olarak Güç dağılımı göz önüne alındığında, Arktik Bölgesinde, Arktik Beşlisinin de içinde yer aldığı 'Çok Kutuplu' bir bölge düzeni gelecekteki yerini almak için hazır beklemektedir. Bu çalışmada Arktik bölgesinin küresel sistem en önemli parçası olacağı konusunu hegemonya ve güç unsurları üzerinden tartışarak dünyanın çok kutuplu bir düzene doğru evirildiğini kanıtlamaya çalıştık. Artan enerji ihtiyacı ve azalan kaynaklar ile ülkelerin birbirine daha fazla yaklaşması bir yandan çatışma riskini artırırken diğer yandan zorunlu iletişimleri artırmaktadır. Hegemonya da istikrarı sürdürmenin ekonomi ve enerji kaynaklı olduğu dünya düzeninde bu hegemonyayı sürdürmekte eskisi kadar kolay değildir. Burada ülkelerin birbirine olan bağılıkları küresel ölçekte artarken yeni kutupların ortaya çıkması beraberinde çok kutuplu bir düzene ilerlediğimizi göstermektedir. Bu noktada, Arktik bölgesinde oluşacak her türlü ittifak ya da çatışma düzeni, küresel bağılıktan kaynaklı olarak tüm dünyayı etkileyecektir. Karşılıklı bağılılığın arttığı dünya düzeninde sürdürülebilir hegemonyadan bahsetmek mümkün değildir.

Kaynakça

- Alexander S., (2014). "Is Russia a Revisionist Military Power in the Arctic?"
Defense and Security Analysis, 30 (4).
- Arctic Oil and Natural Gas Resources, (2012) Energy Information
Administration, (Erişim Tarihi: 20.12.2020),
<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=4650>.
- Frederic Beaugard-Tellier (2008). *The Arctic: Hydrocarbon Resources*,
Parliamentary Information and Research Service. Ottawa: Canadian

- Gilpin R., (2016). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi-Politiği*, Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan ve Gürkan Polat (çev.), 4. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.
- Güçyetmez F. (2021). *Yeni Küresel ve Ekonomik Rekabet Alanı: Arktika*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Heininen, L., (2012). State of the Arctic Strategies and Policies – A Summary, Arctic Yearbook, https://arcticyearbook.com/images/yearbook/2012/Scholarly_Papers/1_Heininen.pdf. Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- Heininen, L., (2018). Arctic Geopolitics From Classical To Critical Approach: Importance Of Immaterial Factors. *Geography, Environment, Sustainability*, 11(1), 171-186.
- Jex, C., (2017). “Climate change research was born in the Cold War”, *Science Nordic*, <http://sciencenordic.com/climate-change-research-was-born-cold-war>. Erişim Tarihi: 27.12.2020.
- Josephson Paul R. (2014), *The Conquest of the Russian Arctic*, Cambridge University Press: England.
- Mathieu B., (2019). “Russia’s Military Posture in the Arctic: Managing Hard Power in a ‘Low Tension’ Environment”, *Russia and Eurasia Programme Research Paper*, 12(3).
- Matthew, E., (2019). [Technocrats and Neocons Respond to the Polar Silk Road — Strategic Culture \(strategic-culture.org\)](https://strategic-culture.org/technocrats-and-neocons-respond-to-the-polar-silk-road/) Technocrats and Neocons Respond to the Polar Silk Road. Erişim Tarihi: 05.01.2021.
- Modelski, G., Thompson, William R. (1988). *Sea power and Global Politics*. In *Sea power in Global Politics*, 1494–1993.
- National Petroleum Council, (2015) “Arctic Potential: Realizing the Promise of the U.S Arctic Oil and Gas Resources”, https://www.npcarcticreport.org/pdf/AR-Executive_Summary-Final.pdf. Erişim Tarihi: 20.12.2020.
- Nye, J., (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, Public Affairs: New York.
- OBOReurope, (2021). Polar Silk Road, www.oboreurope.com/en/polar-route/polar-silk-road-oboreurope/ Erişim Tarihi: 15.01.2021.
- Østerud, Ø., & Hønneland, G. (2014). Geopolitics and International Governance in the Arctic. *Arctic Review on Law and Politics*, 5(2), 156-176.
- The State Council Information Office of the People's Republic of China (2018). “China’s Arctic Policy”,

<http://www.scio.gov.cn/m/32618/Document/1618217/1618217.htm>.

Erişim Tarihi: 05.01.2021.

Wallerstein I., (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press.

Waltz, Kenneth N. (1964). "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, 3(93).

Waltz, Kenneth N. (2000), "Structural Realism After The Cold War", *International Security*, doi: 01622889, 3(25).

Wohlforth, C. William (1999), "The Stability of a Unipolar World", *International Security*, 24 (1), 123.

Yapıcı, U., (2015). "Yumuşak Güç Ölçülebilir mi?", *Uluslararası İlişkiler*, 12(47), 5-25.

**SAMUEL ALEXANDER'İN MEKÂN- ZAMANDAKİ TANRI BELİRİMCİLİĞİ
VE DOĞRU-YANLIŞ ANLAYIŞI**

**Samuel Alexander's God Emergentism in Space-Time and True-False
Understanding**

Mehmet ÖZKAYA

Atatürk Üniversitesi, Doktora Öğrencisi

m_ozkaya_04@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1673-2607>

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

ryazoglu@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6636-2950>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan /April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	13.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	03.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 179-194	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.860681

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

**SAMUEL ALEXANDER'IN MEKÂN-ZAMANDAKİ TANRI
BELİRİMCİLİĞİ VE DOĞRU-YANLIŞ ANLAYIŞI***
**Samuel Alexander's God Emergentism in Space-Time
and True-False Understanding**

Mehmet ÖZKAYA

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

Öz

İngiliz belirimciliğinin önemli düşünürlerinden olan Samuel Alexander, mekân, zaman ve Tanrı kavramlarına yönelik ifade ettiği özgün düşünceleriyle felsefe çevrelerinin saygınlığını kazanmış bir filozoftur. Alexander, tedrici niteliksel sürece bağlı gelişen bir evren ve bu evrenin kendisi olan tümtanrıçılık sistemini felsefesinde konu edinmiştir. Bu anlayış, evrendeki sonlu varlıkların tedrici ortaya çıkışlarının evrimsel bir zeminde gerçekleştiğini iddia eden bir düşünceye dayanmaktadır. Her şey madde ve zaman birlikteliğinde süreçsel yükselişlerini başlatmıştır. Her sonlu nitelik, kategori ve değer, yeterli olgunluk seviyesine ulaşmak şartıyla ortaya çıkmaktadır. Elbette doğru ve yanlış olguları da bu sürecin bir parçasıdır. Çünkü düşünürün felsefesindeki doğru ve yanlış, tedrici süreç anlayışına dayandırılarak tanımlanmış kavramlardır. Bu çalışmamızda, Alexander'ın mekân-zaman temelinde geliştirilmiş tedrici süreç felsefesi ve bu felsefeye dayandırılarak tanımlanmış olan doğru-yanlış anlayışı ele alınacaktır. Doğru-yanlış kavramlarına dair kolektif kabullenişler, tedrici süreç ışığında açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Zaman, Belirimcilik, Doğru, Yanlış

Abstract

Samuel Alexander, one of the important thinkers of British emergentism, is a philosopher who has earned the respect of the philosophical world with his original thoughts on the concepts of space, time and God. Alexander has taken a universe that develops depending on a gradual qualitative process, and this universe itself, which is the subject of the system of pantheism in his philosophy. This understanding serves the idea that the gradual emergence of finite beings in the universe took place on an evolutionary basis. Everything initiated its processional rise in the combination of matter and time. Each finite feature provided that they reach a sufficient maturity level, category and value emerges in this process. Of course, phenomenon of true and false are also a part of this process. Because, true and false in the philosophy of the thinker are defined concepts based on the gradual process understanding. In this study, Alexander's gradual process philosophy developed on the basis of space-time and his understanding of true and false which has been defined based on this philosophy will

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Din Felsefesi Bilim Dalında yürütülen, "Samuel Alexander Felsefesinde Zaman-Mekân ve Tanrı" isimli doktora tez çalışmasının ilgili bölümlerinden üretilmiş olup, bazı eklemelerle makale formatına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

be discussed. Collective acceptance of true and false concepts will be explained in the light of a gradual process.

Keywords: Space, Time, Emergent Evolution, True, False

Giriş

Kozmolojik problemlere dair açıklamaların yapıldığı ilk dönemlerdeki felsefi anlayışlar, genel olarak teoloji ekseninde şekillenmiştir. Modern bilimin yükselişi, bilhassa Newton fiziğiyle gelişim gösteren yeni bilimsel yaklaşımlar, salt teolojik felsefe ile açıklanmaya çalışılan konularda bilimsel anlayışların da kabulüne sebep olmuştur. 19. yüzyılın son yarısında, kozmolojik temelli felsefi problemlerin açıklığa kavuşturulması amacıyla farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların, biyolojiyle ilişkilendireceğimiz neo-vitalizm* ve genel itibariyle felsefi bir uygulamaya dayandıracağımız evrimsel belirimcilik anlayışlarının olduğunu söylememiz mümkündür (Kauffman, 1952: 337). Ayrıca, bilimsel alanlardaki ilerleyişi takiben gelişmiş, mekân ve zaman kavramlarına dayanan yeni bir felsefi anlayışın varlığından da bahsetmemiz gerekir.

Çalışmamızda felsefesini konu edindiğimiz Samuel Alexander, bu farklı anlayış türlerinin temel problemlerini birbirleriyle ilişkilendirmiş 20. yüzyıl belirimcilik felsefesinin önemli bir düşünürüdür.

Alexander, evrimsel belirimcilik felsefesindeki tedrici ortaya çıkış düşüncesinin temelini mekân-zaman ayrılmaz prensibini yerleştirmiştir. Böylelikle, İngiliz belirimcilik felsefesine farklı bir boyut kazandırmıştır. Bir taraftan mekân ile zamanı tek bir bütün olarak kabul etmiş; diğer taraftan da belirim sürecinin her aşamasına bu kavramları yerleştirerek onları kozmosunun zorunlu varlıkları olarak tanımlamıştır. Empirik varlıkların, mekân-zamanda, saf eylemlerin karmaşık halleri veya farklı karmaşıklık dereceleri halinde hareketle birlikte yeni nitelikler olarak ortaya çıktığına dair bir anlayış geliştirilmiştir (Alexander, 1927a: 45).

Alexander felsefesindeki mekân ve zaman, ontolojik olarak zorunlu varlığı temsil ettiğinden, belli safhalarda ortaya çıkacak varlıkların nitel yükselişlerinde temel etmen olarak gösterilmiştir. Mekân-zaman ayrılmaz

* Bir doktrin olan vitalizm, canlı varlıkların tamamen fiziksel veya kimyasal terimlerle açıklanamayacak özelliklerinin bulunduğunu savunmaktadır. Vitalizmdeki bu iddia, 18. ve 19. yüzyılda neo-vitalizm adı altında yeni bir boyut kazanmıştır. Neo-vitalizm, canlı varlıkların en azından işlevsel adaptasyonda, organik gelişimin mekanik olmayan psikik faktörlerinden doğrudan etkilendiğini iddia etmiştir. Burada, iradenin veya kendini koruma içgüdüsünün temel belirleyici güç olduğu söylenmiştir. Bkz. Hans Driesch, *The History of Vitalism*, (Çev.: C. K. Ogden), The Macmillan Co., London 1914, s.170-183.

bütünlüğü, madde, yaşam ve akıl gibi nitel yeniliklerin ortaya çıkışındaki tüm süreçlerde varlığını sürdürmektedir (Thomas, 2013: 549). Kozmosta kademeler halinde gerçekleşen nitel bir yükselişin bulunduğu bu anlayış, Amerikan süreç felsefesine etkide bulunabilecek derecede bir üne sahip olmuştur. Amerikan süreç felsefesinin kurucularından olan Alfred North Whitehead ve Charles Hartshorne ile Paul Weiss buna örnek gösterebileceğimiz düşünürler arasında yer almaktadır (Thomas, 2013: 550).

İngiliz belirimcilik felsefesinin önemli bir düşünürü olarak kabul edilen Alexander, kendisinden önceki düşünürlerden farklı olarak, mekân ve zamanı, evrenin cevheri olarak tanımlamıştır. O, bu anlayışı ile yeni bir felsefenin temsilcisi olmuştur. Bunu yaparken de, mekân ve zamanın zorunlu birlikteliğinin sonucu olarak, farklı seviyelerdeki ontolojik ortaya çıkışlardan bahsetmiştir. Ontolojik belirimsel hiyerarşisindeki mekân ve zaman, nitel ortaya çıkışlarla beraber yeni değerlerin ve karmaşık yapıların belirlediği, madde, yaşam, akıl ve uluhiyet derecelerinin olduğu bir sürecin yaratıcısı görevini üstlenmiştir (Alexander, 1927a: 52). Mekân ve zaman, birbirlerini tamamlayan bütünlükleri ile beraber, evrenin ruhu olan hareketi doğurmuş ve bu hareket de kendi süreci dâhilinde maddenin ortaya çıkışına sebep olmuştur (Alexander, 1886: 503).

Bu tedrici ortaya çıkış süreci, kozmosun her alanında kendisini gösteren bir gerçeklik olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla, bu makalede bahsedeceğimiz konular, düşünürün tedrici süreç felsefesi bağlamında açıklayacağımız konular olacaktır. Alexander'ın mekân-zamana bağlı ortaya çıkmış ontolojik oluşumları ve bu oluşumların en üst seviyesinde bulunan aklın belirimleri olan doğru ve yanlış anlayışı, tedrici süreç felsefesi ışığında açıklanacaktır.

Avrupa ülkelerinde tanınır bir düşünür olan Alexander'ın genel felsefesi ve bu felsefeye bağlı geliştirmiş olduğu doğru-yanlış anlayışının açıklanmasında, düşünürün felsefesinin tanıtılması amaçlanmıştır.

Mekân-Zamanda Oluşum

Doğada, parçalarının birbirlerine karşı sürekli olarak tutarlı bir hal izlediği ve uyumlu çalıştığı organizmalar bulunmaktadır. Organizma fikrinin inorganik maddeye doğru günümüzdeki genişlemesi, şeylerin içyapısındaki bu uyumu, şimdiye kadar sandığımızdan daha fazla yakınlık gösterilmesi gereken bir gerçeklik hâline getirmiştir (Alexander, 1933: 233).

Kozmosta mükemmelliğe doğru bir eğilimin ve nitel bir yükselişin var olduğunu düşünen ve bu nihai varış noktasının da Tanrı'nın uluhiyet derecesi olduğuna inanan Alexander, her şeyin ilk nedeni olarak kutsal bir varlıktan

ziyade tüm oluşumların tek mimarı kabul ettiği mekân-zamanı esas almıştır. Evrendeki oluşumlara ve değişimlere yönelik felsefi tasvirler ortaya koyarken bilimsel gerçeklikleri hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Doğal gözlemlerine dair felsefesini bilimsellikten uzak tutmayan filozof, bununla beraber, evrenin bir ruhu olduğuna dair inancını da gizlememiştir. O, tedrici yükseliş sürecinin Tanrı'nın bedeninde gerçekleştiğine dair saygı ve inancını da yitirmemiştir. Ona göre, birçok kişi, evrendeki değişim ve dönüşümleri doğrudan Tanrısal bir güce dayandırmış olmanın memnuniyeti içindedir (Alexander, 1921: 410).

Fakat evrende akıp giden değişimlerin ve hareketlilik hâlinin, doğrudan kutsal bir varlığa yahut Tanrısal bir güce dayandırılmış olmasını gerçeklikten uzak gören Alexander, bu anlayışın bilimsel olmadığını ifade etmiştir. Bu düşüncesinin yanı sıra, evrenin bir ruhunun bulunduğu dair anlayışa katıldığını da açıkça dile getirmiştir. Bu ruhtan kasıt, mekân-zamanın kendisi olmuştur. Çünkü Alexander, hiçbir surette evrendeki gerçekliklerin mekân-zaman varlığından bağımsız olduğunu düşünmemiştir. Onun felsefesinde mekân-zaman, evrensel sistemde gerçekleşen oluşumların temel özü olmuştur (Alexander, 1927b: 341). Mekân-zaman, ontolojik olarak esas kabul edilmiş ve zorunlu varlık olarak madde, yaşam, akıl gibi yeni niteliksel yükselişlerin belirimleriyle ilgili olduğu söylenmiştir (Thomas, 2013: 549).

Alexander'ın tedrici oluşum sürecindeki varlıkların tekâmülüne dair düşüncesine baktığımızda, madde seviyesinden başlayarak, uluhiyet derecesine kadar uzanan, belli seviyelerde birbirinden ayrılan, kademeli bir ontolojik ilerleme yahut yükseliş sürecinin olduğunu görmekteyiz. Evrimsel tedrici ortaya çıkış süreci, bir yandan sürekli devam eden eylemler hareketliliğini ifade ederken diğer taraftan yeni oluşumlara tanıklık etmektedir (Morgan, 1927: 67). Bu evrim, kendine özgü karakterleriyle yeni şeyler ortaya çıkarmak için bir sorumluluğa sahiptir. Başına buyruk veya tesadüf eseri gerçekleşen bir süreç değildir. Evrendeki tedrici belirim süreci, şimdiye kadar açığa çıkarılmamış şeylerin ayırt edici özelliklerinin gün ışığına çıkarılacağı inancına dayanır (Alexander, 1912: 19-20).

Düşünürün tasavvurundaki dünya, varoluş seviyelerindeki hiyerarşinin bir seviyesinden başka bir seviyesine olan eğilimiyle, yeni bir varlığın belirimine gebedir. Bu, onun gözlemlediği bir şeydir. Ona göre, aynı tipteki varlıkların soyları, sadece kendi seviyelerindeki diğer varlıklara ya da daha aşağıda olanlara değil; bireysel bir varlık formu almamış doğanın her kısmında (iklim, hava, manyetik değişimler gibi düzenli olmayan dünyanın ruh hâli olarak özetlenebilecek her şey) değişerek ve onlarla uyum sağlayarak karakterlerini değiştirirler ve farklı bir seviyede yeni varlıklar hâline gelirler.

Başlangıçta onlar taş olarak varlık göstermişlerdir ve o fiziksel seviyeden yaşam; yaşamdan ise akıl ortaya çıkmıştır (Alexander, 2019: 52).

Mekânın bir parçası olan varlıklar, zamana bağlı, birbiri ardı sıra ilerleyen sürecin birer parçası olarak sürekli bir oluşum hâlinde değişkenlik göstermektedirler. Geriye döndürülemezliği bir hakikat olan süreçteki her yeni oluşum, varlık olarak ifade ettiği yapıyı ortaya çıkarır (Alexander, 1927b: 270). Varoluşun en temelinde saf bir halde bulunan varlık, mekân-zamandaki harekete bağlı olarak, saf durumunu geride bırakıp karmaşık nitelikler kazanmış yeni durumlara geçiş yapmıştır. Kompleks bir takım niteliklere sahip olan varlık, mekândaki varlıklarla, hareket aracılığıyla, sürekli etkileşim hâli göstermekte ve nitelik kazanma sürecini devamlı hâle getirmektedir.

Bir takım nitelikler kazanmış varlıklar, diğer varlıklarla nitelikleri aracılığıyla etkileşime geçerken, sürekli olarak aynı mekâna bağlı kalmamıştır. Düşünüre göre, kazanılmış her bir nitelik, farklı mekânlara ait birer nitelik olduğundan, mekânlar aracılığıyla birlikteliklerini devam ettirmişlerdir. Böylece varlık, farklı mekânlarda, sürekli devam eden bir hareketlilik hâli sergilemiştir (Alexander, 1927b: 271).

Varlık, karmaşıklık derecesi düşük olan niteliksel bir yapıdan, karmaşıklık derecesi daha yüksek olan niteliksel bir yapıya doğru değişim geçirmek suretiyle tedrici süreçte yükseliş göstermiştir. 20. yüzyıl İngiliz felsefesinin önemli bir düşünürü olan George Frederick Stout, Alexander'ın bu husustaki felsefesini evrimci bir anlayışla ele almıştır. Stout'a göre, Alexander tasavvurundaki dünya, gerçekte veya tarihsel olarak, hareketin mekân-zamansal niteliği olarak adlandırdığımız şey dışında hiçbir niteliği olmayan ilk veya temel mekân-zaman koşulundan gelişir. Ancak zamana bağlı olarak hareketlerin yeni karmaşıklığının ortaya çıkmasıyla yeni bir nitelik ortaya çıkar. Başka bir deyişle, gözlemlenen bir olgu olarak kompleks yapı, yeni veya ortaya çıkan bir niteliğe sahiptir. Buna, niteliklerin belirli bir seriye göre sırayla ortaya çıktığını da eklemeliyiz. Böylelikle daha öncekiler, daha sonrakilerin bir ön koşulu olmaktadır (Stout, 1998: 20).

Alexander'ın tasvir ettiği evrende, bunun tersi bir durum da gerçekleşebilmektedir. Yani, varlıklar, edinmiş oldukları karmaşık yapılarından bir takım nitelikler kaybederek daha az karmaşık yapıya doğru bir süreç de izleyebilmektedirler. Varlıkların sahip oldukları niteliklerinin kompleks olma derecesi ne olursa olsun, nitelikleri arasındaki uyum devam ettiği sürece, asli yapıları herhangi bir değişime uğramadan sabit kalmıştır. Fakat niteliklerin birbirleri ile uyumlarını bozacak yeni oluşumlar, varlıkların asli yapılarında değişime sebep olabilmektedir. Alexander bu duruma atom

partiküllerini örnek göstermiştir. Ona göre, bir atom, iki alfa partikülünü kaybettiğinde, farklı bir kimyasal yapı ortaya çıkarır (Alexander, 1927b: 274). Dolayısıyla filozofun bütünlük anlayışı, tüm eylemlerin ve varlıkların birbirleriyle bağlantılı ve birbirleriyle ilişki içinde olduğu bir anlayışa dayanmaktadır. Varlıkların içinde bulunduğu ve ortaya çıktığı grup eylemleri, bir diğer grupsal eylem ile birliktelik hâli sergilerler. Bu birlikte etkileşim ve ortaklık, yapıların içinde de devam etmektedir. Kendi içinde bütünlüşmüş ve diğer gruplar ile ortaklık gösteren eylemler, mekân-zaman uyum bütünlüğünde sürekli bir hareketlilik hâli göstererek yeni grup eylemlerinin de oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan her bir eylem, yeni türlerin oluşmasının da habercisidir (Muirhead, 1939: 11). Böylece denilebilir ki, Alexander'ın felsefesindeki grup eylemlerinin her biri, yeni birer tür olan sonlu varoluşlardır.

Her sonlu varoluş, diğer sonlu varoluşlarla (mekânsal-zamansal bir bağla) birleşmiştir. Sonlu varoluş bir maddedir; yani kendisine ait bir çerçeve çizgisi bulunan mekân-zaman hacmidir. Her biri, kendilerine has bir geçmiş olan hareketlerin sahnesidir. Zaman içinde ortaya çıkmış, zaman içinde var olmuş ve zamanda biteceklerdir (Passmore, 1998: 53). Saf varlıklar, edinmiş oldukları sonlu niteliklerindeki kademelerine göre, belli safhalara ayrılmışlardır (McCreary, 1947: 111-112). Bu anlayışta, mekân-zaman bütünlüğünde saf haldeyken sonsuzluğun bir parçası olan varlıklar, edinmiş oldukları sonlu özelliklerle sonluluk hâline bürünmüş ve yeni bir grubun üyesi olmuşlardır.

Varlıkların edinmiş oldukları sonlu empirik niteliklerine göre temel olarak üç ana seviyede gruplandırıldıklarını görmekteyiz. Bunlar, madde, yaşam ve akıl aşamalarındaki varlık gruplarıdır ki bunların her biri tetrici birer aşama olarak gösterilmiştir. Bunların dışında, henüz ortaya çıkmamış metafizik bir nitelik olan, uluhiyet derecesinin de bu gruba dâhil edildiğini söyleyebiliriz. Böylece Alexander, dört temel seviyeden oluşan bir derecelendirme ortaya koymuştur. Mekân-zamanda saf halde bulunan varlık, birçok nitelik kazanarak saf ve sonsuz halden ayrılıp sonlu nitelikler edinmiştir. Edinilen bu sonlu nitelikler, varlığı, mekân-zaman sonsuzluğundan farklı kılmaktadır. Bu sebeple, Alexander, uluhiyet dışındaki, varlığın kazanmış olduğu nitelikleri empirik nitelikler olarak ifade etmiştir (Alexander, 1927b: 184).

Empirik obje olarak isimlendirilen varlıkların niteliklerine yakından baktığımızda; her niteliğin, varlıkta bulunma durumuna göre farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Bazı nitelikler yaygın bir özellik gösterip birden

çok grupta bulunurken, bazı nitelikler sadece tek bir grupta bulunmaktadır. Alexander, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Empirik varlıkların karakterleri arasında açık bir farklılık vardır ki, bazıları değişken iken bazıları yaygındır. Bazı şeyler yaşama sahipken, bazıları değildir. Bazı şeyler kırmızıdır, diğerleri yeşil veya sarı; bazıları tatlı, diğerleri ekşi. Bazılarının rengi vardır fakat tadı yoktur. Maddenin bir kütlesi vardır ama bilince sahip değildir” (Alexander, 1927b: 184).

Bu nitelikler, empirik bir yolla gözlemlendiğinde, varlıklarda değişkenlik gösterse de tüm sonlu varlık gruplarında bulunan yaygın niteliklerdir (Brettschneider, 1964: 34). Alexander kozmosunda ortaya çıkan varlıklar ve bu varlıklara ilişkin nitelikler, zamansal bir süreci takip etmektedirler. Hiç şüphesiz, zamanın geriye döndürülemez sürekli ilerleyişi, ortaya çıkan varlıklar ve bu varlıklara ait nitelikler üzerinde en temel etkidir (Brettschneider, 1964: 57).

Zaman, doğrudan nihai gerçek hâline geldiğinden, evrendeki bu düzen, mantıkta aranmamıştır. Kipsel mükemmellikteki dereceler, formların statik serileri değildir; zamanın düzeni içerisinde üretilen bir hiyerarşidir. Böylelikle evrimsel tedrici niteliksel yükseliş fikri tanıtılmış ve maddeden ya da madde öncesinden, zamana bağlı fiziksel varoluşun kipleri ve dolayısıyla da yaşam formları ifade edilmiştir. Bu süreçte son olarak da aklın geliştiği yahut ortaya çıktığı iddia edilmiştir (Alexander, 2019: 34).

Zamanın sürekli ilerleyişini hareket kategorisinin bir prensibi olarak düşündüğümüzde, varlıklarda ortaya çıkan sürekli değişimler, onların harekete bağlı olarak ortaya çıkardıkları sonuçlarıdır. Sonsuz mekân-zamanda ortaya çıkan yeni oluşumlar, edindikleri niteliklere bağlı olarak sonlu bir hâl almışlardır. Filozofa göre, varlıklarda gördüğümüz bu gerçeklikler, bizim deneyimle kavradığımız gerçekliklerdir. Düşünür, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Sonlu olanların belli bir düzene bağlı olarak ortaya çıkışları, zamanda cereyan etmektedir. Dünya, hakikatte, tarihsel bir düzene bağlı olarak saf halde bulunan ve kendisinde hareketin bulunduğu mekân-zamandan çıkmaktadır. Zaman cihetiyle baktığımızda, harekete bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık yeni oluşumlar, yeni nitelikler ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni ve kompleks yapılar, yeni bir empirik hakikattir ve deneyimsel nitelik olarak gözlenmektedir” (Alexander, 1927a: 45).

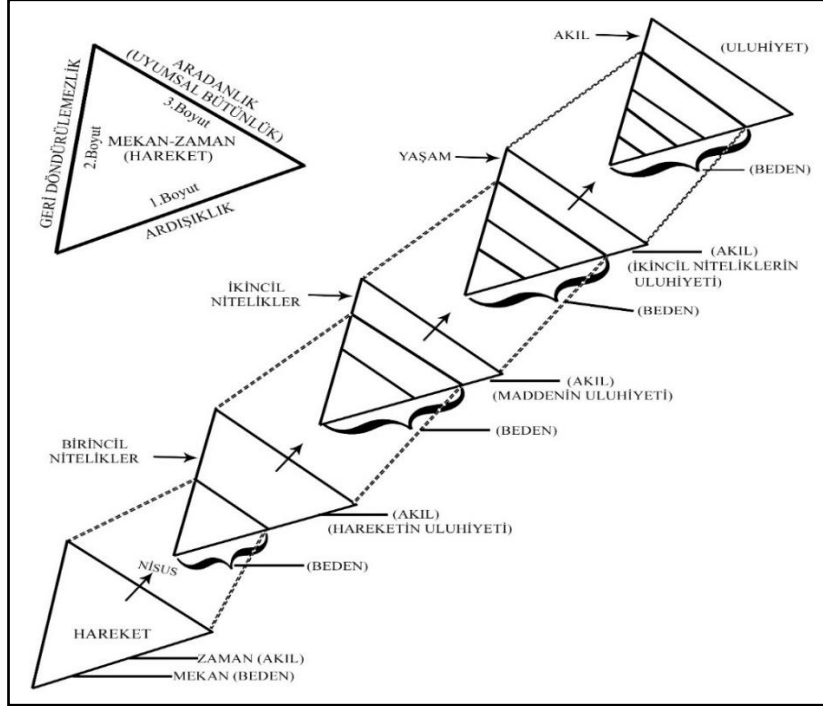
Burada ifade edilen, harekete bağlı olarak ortaya çıkan varlıksal nitelikler, tesadüfi veya geliş güzel nitelikler olarak düşünülmemiştir. Yeni nitelikler, belli bir aşamaya ve düzene göre varlık göstermiştir. Bu sebeple ortaya çıkış, belli dereceler de doğusudur.

Bu dereceler katmanlar halindedir. Düşünüre göre, her birinin kendine özgü niteliği bulunmakta ve her biri seviye seviyedir. Katmanlar zoraki üst üste bindirilmemiştir. Her üst seviye, daha aşağıdakini zamanda takip eden bir nesildir (Alexander, 2019: 34-35). Dolayısıyla Alexander'ın felsefesindeki katmanlı yapılar, varlıkların zorunlu eylemleri sonucu oluşmamıştır. Belli seviyelerin veya katmanların ortaya çıkışı, evrendeki varlıkların seçime bağlı davranışlarının sonucudur. Çünkü düşünürün felsefesindeki nitel tekâmül süreci, zorunluluğa bağlı eylemlerle belirlenmemiştir. Varlıklardaki yükseliş, seçime bağlı bir ilerleyiştir.

Seçim, önceki niteliklerin bir sonraki aşamada belirecek nitelikleri yükselişe zorlaması veya gerekli şartları oluşturarak onları yeni aşamaya konfigürasyonel güç olarak sevk etmesidir (Gillet, 2006: 283). Evrende, zamansallığa bağlı sürekli bir hareketlilik hâli bulunduğundan, varlıklar, mekânda yeni nitelikler kazanmakta ve üst seviyeye doğru ilerleme kat etmektedir (Alexander, 1927a: 45). Bu ilerleyiştteki varlıklar, yeni nitelikler kazanarak yükseliş gösterirken sahip oldukları niteliklerinden geride herhangi bir şey de bırakmamıştır (Gillet, 2006: 266).

Belli aşamalarda ortaya çıkan her nitelik, kendisini ortaya çıkaran aşama üzerinde yükseliş göstermek suretiyle varlığını tedrici süreçte devam ettirmiştir. Ancak bu sayede madde seviyesindeki varlık, yaşamsallık kazanabilmiş ve yaşayanlar da akıl aşamasına varabilmiştir. En nihayetinde akıl seviyesinden sonra, Tanrı'nın bir niteliği olan uluhiyet seviyesine de varılacaktır.

Alvin Harold Kauffman tarafından tasarlanan ve Alexander'ın mekân-zamandaki tedrici yükseliş felsefesini açıklamayı amaçlayan diagram aracılığıyla bu düşünceyi açıklamamız faydalı olacaktır.

Şekil 1. Alexander'ın Tedrici Ortaya Çıkış Sürecini Gösterir Şema (Kauffman, 1952: 184)

Kauffman'ın, Alexander'ın tedrici ortaya çıkış sürecini temsil eden diagramına baktığımızda; sol üst köşede yer alan üçgen şekilde, tüm oluşumların temel kaynağı olan mekân ve zaman arası ilişkinin ve bu ilişkiye bağlı olarak ortaya çıkmış hareketin temsil edildiğini görmekteyiz. Bu şekil üzerinde, zaman, harekete bağlı olmak kaydıyla, temel üç özelliğini mekânın üç boyutunda devam ettirmektedir. Bu düşünceye göre zaman, “geri döndürülemezlik”, uyumsal bütünlük anlamında kullanılmış olan “arada olma” ve “ardışıklık” özellikleriyle mekânın üç boyutunda kendini tekrarlamaktadır. Bu nitelikleri vasıtasıyla, evrendeki oluşumlara sebep olmaktadır. Bundan dolayıdır ki Kauffman, mekânın üç boyutu ile zamanın tek boyutu arasındaki ilişkinin, Alexander'ın evren tasavvurundaki tedrici sürecin ilk aşaması olduğunu iddia etmiştir (Kauffman, 1952: 184).

Sol alt köşeden başlayarak sağ üst köşeye doğru yükselen ve peşi sıra devam eden, üçgenlerden oluşmuş şekle baktığımızda; Kauffman bu şeklin ise, tedrici ortaya çıkış sürecinin evreler halinde yükselişini ve bu yükselişte ortaya çıkan nitelikleri temsil ettiğini dile getirmiştir (Kauffman, 1952: 185). Bu şekle baktığımızda; mekân-zaman birlikteliğinde harekete bağlı olarak,

belli evreler dâhilinde, uluhiyete doğru yükselen bir ilerleme halinin olduğunu görmekteyiz. Yukarı doğru yükselen ok ile gösterilen, tetikleyici bir güç olarak ifade edebileceğimiz “Nisus” kavramı ise, sonlu varlıkları niteliksel olarak yükselişe sevk eden güçtür. “Nisus”, varlıkların yeni nitelikler kazanmaları ve onların daha karmaşık yapılar hâline gelmeleri için yönlendirici rolü üstlenmiştir (Morgan, 1927: 30). Böylelikle, saf hareket ile başlayıp madde aşamasına geldiğinde birincil nitelikleri ortaya çıkan varlık, oradan yaşam seviyesine çıkarak ikincil nitelikler kazanmaktadır. Yaşamdan sonra gelen akıl seviyesinde ise, üçüncül nitelikler kazanılarak uluhiyet seviyesine doğru olan tekâmül süreci devam etmektedir.

Bu süreci gösteren şeklin sağ tarafındaki kavramlara baktığımızda, her aşamada bir beden ve aklın olduğunu görmekteyiz. Çünkü Alexander felsefesinde, mekân ile zaman arasındaki ilişki, akıl ile beden arasındaki ilişkiye benzetilerek açıklanmıştır. Mekân, zaman için bir beden; zaman da mekân için bir akıl niteliğine sahiptir. Her aşamada mekân ve zaman varlık gösterdiğinden, hâliyle Kauffman, tedrici sürecin her aşamasında beden ve akıl ilişkisini temsili olarak göstermeyi ihmal etmemiştir.

Uluhiyet seviyesi ise; Alexander düşüncesine göre, henüz ortaya çıkmamış, sonlu varlıkların niteliksel olarak ulaşmayı arzuladıkları en son aşamadır. Akıl seviyesinde ortaya çıkan nitelikler, yeni oluşacak olan uluhiyete doğru olan yükseliştir (Hartshorne, 1937: 244). Dolayısıyla da uluhiyete en yakın olunan aşamadır akıl seviyesi. Ayrıca içinde doğru-yanlış belirimlerinin görüldüğü akli çıkarımların hâkimiyetindeki bir seviyedir.

Doğruluk ve Yanlışlık

Doğruluk, genel itibariyle, bir önerme, inanç, düşünce ya da kanaatin bazı temel esaslarına göre yahut belli ölçütlerine bağlı kalınarak belirlenir ve buna göre bir doğru tanımlaması yapılır (Cevizci, 2017: 136). Bunun belirimcilik felsefesiyle temellendirilmesi durumunda ise hiç şüphesiz, doğru ve yanlış kavramlarının faili olarak insan görülecek ve buna göre bir tanımlama yapılacaktır. Çünkü insan, ulaştığı seviye itibariyle, yargılarının neticesi olarak değerler geliştirebilen, akıllı varlık seviyesine erişmiş bir canlıdır. Dolayısıyla insanın ulaşacağı hükümleri ve ortaya koyacağı yargıları, artık kendi varlığının da bir beyanı olmuştur. Fakat diğer taraftan insan, tek başına yetkin bir konumda da değildir. İçinde yaşadığı ve kendi gerçekliğinin ötesinde bir dış gerçekliği bulunmaktadır. Öyleyse insan, hem kendi gerçekliğinin hem de içinde yaşadığı dış gerçekliğin birlikte özümsemiş bilinciyle bir takım yargılara ulaşabilecek pozisyonundadır.

Bu gerçeklik doğrultusunda, şeylerle ilgili olarak telaffuz ettiğimiz yargılarda iki türden bir ayrım bulunduğunu göstermeye çalışan Alexander, bu ayrımı, temelde akıl ile dış gerçeklik arasındaki ilişkide aramıştır. O bunu yaparken, yargısal hükümleri, dışsal veya zihinsel durumlarla bağdaştırmıştır. Ona göre, "Ağaç yeşildir" önermesi, doğanın bir gerçeğini tanımlar; "Üşüyorum" önermesi ise zihinsel bir gerçeği anlatır (Alexander, 1892: 31).

Bu önermeler, duruma göre iyilik, güzellik veya doğruluk denen belirli bir ölçü veya kural da içerebilmektedirler. Bu nedenle Alexander, bunların, diğer yargı türlerinden farklı veya daha karmaşık anlamdaki yargılamalar olduğunu söylemiştir. Çünkü sadece önermeler olarak ifade edilmemişler, aynı zamanda bir şeyin yargısal hükmünü de ima etmişlerdir (Alexander, 1892: 31). Bu anlayışa dayandırarak, dış çevre ile akıl arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu ifade eden Alexander, çevrenin akıl tarafından bilinmesini bir kopya olarak düşünmüştür (Alexander, 1927a: 252). Onun felsefesinde, çevredeki varlıklara ait nitelikler akıl tarafından ne kadar iyi sistematize edilip organize bir yapıya ulaştırılırsa o kadar iyi bir uyum gerçekleştirilmiş olacaktır. Akıl ile dış âleme ait varlık nitelikleri arasındaki uyum derecesi arttıkça bilginin doğruluğu da o derecede artış gösterecektir. Bu uyum eksenli doğruluk, akla bağlı gerçekleşen bir sonuç değildir. Dış çevreye ait gerçekliğin akılda kopyalanmasıdır (Alexander, 1927a: 252).

Alexander'a göre, akıl tarafından ortaya konulan yargılar, dış gerçeklikle ya uyum veya uyumsuzluk gösterir. Uyum gösteren hükümler, doğru olarak kabul edilirken; uyumsuzluk gösterenler yanlış kabul edilir (Alexander, 1933: 260). Alexander, bu uyumlu bütünlükte, insanı doğru bilgiye ulaşmaya sevk eden içgüdüsel bir dürtünün bulunduğundan bahsetmiştir. Bu dürtünün, merak olduğunu iddia eden filozof, doğruluk ile merak dürtüsü arasında bir bağ kurmuştur (Weinstein, 1984: 88). Ona göre birey, çevreye karşı sürekli bir merak içindedir. Merak sonucunda ortaya çıkan tatmin, doğru bilgiye ulaşmanın verdiği hazdır. Bu durum, süreç hâlinde yükselerek devam etmektedir (Alexander, 1927a: 263). Doğru değerlidir. Çünkü düşünürü göre, insani merakı tatmin eden bir yönü bulunmaktadır ve her zaman şeylerin rehberliği veya kontrolü altındadır. Sorgulama denilen, aydınlanmış merak tutkusu, bilgiyi kendi hazzı için arzulanır hale getirmekte ve aynı zamanda onu, insan ihtiyacının karşılanması olarak bir değer hâline getirmektedir (Alexander, 1923: 293).

Bu düşüncesiyle Alexander, doğrunun değer yönünü, akıldaki bilginin dış gerçeklikle uyum göstermesi suretiyle, merakının dindirilmesine dayandırmıştır. Tabii bu bilimsel doğru ile de bağdaştırılmıştır. Ona göre,

doğrunun değeri, bilimsel duyguyu tatmin etmesinde yatar ve bu değer, bu tatminin akla verdiği zevkle yani bizi memnun etmesiyle deneyimlenir. Hakikat, dünyadaki şeylerin bu yapay düzenlemesine aittir. Yani bilgi ve onun doğruluğu, ancak bilinen dünyanın akıl tarafından ele geçirilmesi, akıl tarafından kavrayışının devam ettirilmesi sürecine bağlıdır. (Alexander, 1933: 232).

Buna göre Alexander'ın anlayışında, doğrunun gerçekte onu elde eden kişiden bağımsız bir yönü vardır ama yine de sadece bilenlerin zihninde varolan yönü bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm gerçek bilginin, bu sayede, zihinden zihne geçen ve bireysel kazanımların türetildiği, kalıcı kaynağı oluşturan bir sosyal unsuru bulunmaktadır. Dahası, doğrunun, her zaman bir kişinin görüşleri ya da kendisinin mantıklı deneyimi hakkında gerçeğe ulaşmasını sağlayan bir sosyal yönü vardır (Alexander, 1891: 85). Öyleyse Alexander'a göre, görüşlerimizin, onları kendisiyle sınırlayan sadece kişisellikten donatılmış bir unsur içermemesine dikkat edilmelidir. Toplumdaki bireylerden ayrı şahsi bir düşünce ortaya koymak, bizi toplumsallıktan soyutlar. Düşünceler, güçlü bir şekilde başkalarıyla düşünmeyi, şahsi durumların olmamasını, yalnızca bizim takdir edebileceğimiz koşulların göz ardı edilmesini gerektirir. Bu nedenle, sadece değişen ruh halimizden kaynaklanan deneyimin değişken veya geçici karakteri, deneyimin başkalarının anlayabileceği dilde ifade edilebileceği bir formda olmadan önce kişisellikten sıyrılması gerekir. Salt görüş ve salt deneyim düzeltilmelidir. Aksi takdirde bilgi, tüm gerçeğin karakteristiğine sahip olmayacaktır (Alexander, 1891: 86).

Alexander burada, akıl tarafından ortaya çıkarılan hükümlerin doğruluk ve yanlışlığını, toplumsal doğru ve yanlışlarla bağdaştırmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımında, kolektif akıl olarak ifade ettiği toplumsal ortak akli belirleyici bir rehber olarak göstermiş ve bireysel bilginin doğruluk ve yanlışlığını, toplumsal ortak akılla olan uyumuna göre değerlendirmiştir. Toplumun belli doğru ve yanlış yargılarının olduğunu söyleyen Alexander, bilginin doğruluğu veya yanlışlığını bireysel aklın çıkarımları ile sınırlı tutmamıştır (Alexander, 1927a: 253). Ona göre, akıl tarafından ortaya konulan hükümler, içinde yaşanılan toplumun doğrularıyla uyum gösteriyorsa bu bilgiler doğru olarak kabul edilir. Toplumsal doğrularla çelişen hükümler ise, yanlış hükümler olarak kabul edilmelidir. Toplumu oluşturan her birey, diğer bir bireyle akıl seviyesinde uyum göstermek zorundadır ki bilinçli bir toplumsal yapı ortaya çıkabilsin. Bu sebeple Alexander felsefesinde, toplumu oluşturan bireyler, akli olarak uyum gösteren yapının parçalarıdır. Bu yapıya

ait her bir parça, başka parçalarla uyum içinde, sürekli olarak yeni hükümler ortaya çıkarır. Akli seviyedeki ilerlemenin devam edebilmesi için yeni hükümler ile eski hükümler arasında da bir uyum zorunluluğu bulunmaktadır (Alexander, 1927a: 253). Böylece birey, toplum ile hem fiziksel, hem biyolojik, hem de epistemik uyum hâli sergilemiştir. Toplumsal yapıyı oluşturan hiçbir varlık bir diğer varlıktan bağımsız düşünülmemiştir (Alexander, 1891: 97).

Bu düşünceye göre, belli bir zaman diliminde, fikirlerle tutarlılık göstermesinden ötürü doğru kabul edilen şey, deneyimlendiği zaman aralığı için geçerliliğini korumuş olabilir. Ancak nesnelere ve akıllar dünyasının daha geniş bir deneyimine uyması için yeni gerçeklerle yer değiştirmesi gerekir (Alexander, 1933: 231). Âlemdeki tedrici ilerlemeye bağlı olarak doğrunun da değişim geçirdiğini anlatmaya çalışan Alexander, bunun mekân-zaman bütünlüğünde ortaya çıkan tedrici oluşumlarla bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Çünkü Alexander için doğrunun göreceli olduğu söylenebilir. Doğru, değişebilir ve geçerliliğini yitirebilir. Hatta Alexander felsefesinde doğru kabul edilen durum, geçerliliğini yitirerek yanlış da olabilmektedir. Sosyal akıl tarafından doğru olarak kabul gören durumlar, zaman içinde geçerliliğini yitirerek yanlış hâline de gelebilmektedir (Passmore, 1998: 51).

Fakat doğrulardaki değişimler, tedrici bir değişim olduğundan, bir önceki süreçteki doğru ile bir sonraki süreçteki doğru arasında mutlak bir bağımsızlık bulunmamaktadır. Doğrular, birbirlerine bağlı olarak gelişim gösterirler. Alexander'ın felsefesindeki doğrular, birbirlerini tamamlayarak ilerleme gösterdiklerinden; akli doğruların gelişimi, kümülatif bir özelliğe sahiptir (Alexander, 1927a: 264). Bu sebeple onun felsefesinde, doğrunun bir derecesinin de olmadığını söyleyebiliriz. Düşünürü göre, doğru olan hüküm, çıkarım veya bilgi, dış gerçeklik ile bağlantılı olduğundan doğrudur ve doğrular arasında derece farkı da bulunmamaktadır. Evrende, doğru, daha doğru, en doğru gibi bir durum söz konusu değildir (Alexander, 1927a: 264). Doğru olarak bilinen bir hüküm, dış âlemde ne kadar çok yayılım göstermişse o derecede mükemmel bir doğruluğa ulaşmıştır. Aynı şekilde bu anlayış, kolektif akıl tarafından kabul edilme oranı ile de alakalıdır (Alexander, 1927a: 264). Sürece bağlı olarak ortaya çıkmış bir doğru, toplumun ortak akli ile ne kadar çok uyum gösteriyorsa o derecede mükemmelliği yakalamış demektir. Ortaya konan hükümler, içinde yaşanılan toplum bireylerinin ortak hükümleriyle uyum gösterip toplumsal akıl tarafından kabul görmesiyle doğruluğu teyit edilmekte veya uyumsuzluk göstermesi hâlinde ret edilmektedir (Weinstein, 1984: 80). Bu durumda, bireysel yargılar ve

kanaatlerin, başka akılların ortaya koyduğu kanaat ve yargılarla karşılaştırılmak suretiyle doğruluğu veya yanlışlığı bilinebilir (Konvitz, 1946: 39).

Bu düşüncede, doğru veya yanlış olarak değerlendirilen hükümlerin ve eylemlerin temel belirleyicisi, kişinin kendisi olmamıştır. Toplum, bireylerin doğru ve yanlış olgularının temel belirleyicisi olmuştur.

Sonuç

Samuel Alexander'ın mekân-zaman hareket ile özdeşleştirmiş olması ve bu özdeşlikte ortaya çıkan varlıkları da hareket ile ilişkilendirmesi, bütün ontolojisinin temelini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla, 20. yüzyıl İngiliz belirimcilik felsefesinin önemli filozoflarından olan Alexander'ın mekân-zaman kavramlarıyla temellendirerek geliştirdiği doğru-yanlış algısı da tedrici süreç anlayışıyla bağdaştırılarak açıklanmış bir düşüncedir. Çünkü düşünürün felsefesindeki her kavram ve ifade, mekân-zaman bütünlüğüne bağlı ifade edilmiş felsefenin bir ürünüdür.

Bu düşünce, reel âlemdeki varlıkların evrimsel tedrici belirimlerinin ve temel özneliklerinin gerçekliğini savunur. Evrendeki tüm oluşumların temel ögesinin, saf olayların veya sonsuz mekân-zamanın sonlu parçaları olan anlık-noktalar tarafından kurulduğu iddia edilir. Birbirinden ayrılmaz tek bir bütünlüğü temsil eden mekân-zamanın harekete bağlı olarak varlıklarda sergilediği davranışı, her alanda gözlenen bir gerçeklik kabul edilmiştir. Bu düşünce, geriye döndürülemez sürekli bir nitel yükselişi savunur ve bu yükseliş, belli aşamalarda daha net gözlenir. Önce hareket, daha sonrasında ise sırasıyla madde, yaşam, akıl ve uluhiyet seviyeleri belli aşamaların isimleri olmuştur.

Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, bu tedrici ilerleyişte kopukluk ve bağımsız bir durum da yoktur. Hâliyle her şey, tek bir bütünlüğün ürünüdür ki bu bütünlük de mekân-zaman evrensel bütünlüğü olarak tanıtılmıştır. Empirik olarak gözlenen en son seviye olan akılda ortaya çıkmış doğru ve yanlış önermeleri de bu sürecin bir parçasıdır. Bu sebeple düşünür, doğru ve yanlış kavramlarına dair düşüncelerini ifade ederken, tedrici süreci ve bu süreçteki belirimleri esas almıştır.

Doğru, kişiye özgü ve bağımsız bir kavram olarak tanıtılmamıştır. Bir şeyin doğruluğu ve yanlışlığı başka akılların yani toplumun doğru ve yanlışları ile bağdaştırılarak açıklanmıştır. Deyim yerindeyse kümülatif yükseliş sürecinin bir parçası olan toplum ve toplumu oluşturan bireylerin

ortak yargıları, doğru ve yanlışın mihenk taşları olmuştur. Bireyin doğru ve yanlış bir kanaate sahip olabilirliliği göz ardı edilmemiştir ama bunun mutlak doğruluğu, toplumun doğrusunda aranmıştır. Elbette toplumun da evrendeki tedrici yükseliş sürecinin bir parçası olduğu gerçeği her fırsatta vurgulanmıştır.

Kaynakça

- Alexander, S. (1886). "Hegel's Conception of Nature". *Mind A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 11, 495-523.
- Alexander, S. (1891). *Moral Order and Progress*. Londra: Kegan Paul Trench Trübner & Co. Ltd.
- Alexander, S. (1892). "The Idea of Value". *Mind A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, I, 31-54.
- Alexander, S. (1912). "The Method of Metaphysics; And The Categories". *Mind A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 21, 1-0.
- Alexander, S. (1921). "Some Explanations". *Mind A Quarterly Review of Psychology and Philosophy*, 30, 409-428.
- Alexander, S. (1923). "Value". *Philosophical and Literary Pieces*, 1, 287-98.
- Alexander, S. (1927a). *Space Time and Deity II*. New York: The Humanities Press.
- Alexander, S. (1927b). *Space Time and Deity I*. Londra: The Macmillan Company.
- Alexander, S. (1933). *Beauty and Other Forms of Value*. Londra: Macmillan and Company.
- Alexander, S. (2019). *Spinoza ve Zaman*. (çev. Berk Yayılım). Ankara: Fol Kitap Yayıncılık.
- Brettschneider, Bertram D. (1964). *The Philosophy of Samuel Alexander Idealism In Space, Time and Deity*. New York: Humanities Press.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Driesch, H. (1914). *The History of Vitalism*. (çev.: C. K. Ogden). London: The Macmillan Co.
- Gillet, C. (2006). "Samuel Alexander's Emergentism: or, Higher Causation for Physicalists". *Synthese*, 153, 261-296.
- Hartshorne, C. (1937). *Beyond Humanism: Essays in the Philosophy of Nature*. United States of America: Willet, Clark and Company.
- Kauffman, A. H. (1952). *Élan Vital, Nisus, And Creativity As Treated in the Thought of H. Bergson, S. Alexander, and A. N. Whitehead*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boston: Boston University.

- Konvitz, M. R. (1946). *On the Nature of Value: The Philosophy of Samuel Alexander*. New York: King's Crown Press.
- McCreary, J. K. (1947). "The Religious Philosophy of Samuel Alexander". *The Journal of Religion*, 27, 111-112.
- Morgan, C. Lloyd. (1927). *Emergent Evolution*. Londra: The Gifford Lectures.
- Muirhead, J. H. (1939). "Samuel Alexander". *Philosophy The Journal of the British Institute of Philosophy*, 14, 3-14.
- Passmore, J. (1998). "The New Realists". *Twentieth-Century Literary Criticism*, 77, 46-56.
- Stout, G. F. (1998). "The Philosophy of Samuel Alexander (II)". *Twentieth-Century Literary Criticism*, 77, 16-22.
- Thomas, E. (2013). "Space, Time and Samuel Alexander". *British Journal for the History of Philosophy*, 21, 549-569.
- Weinstein, M. A. (1984). *Unity and Variety in the Philosophy of Samuel Alexander*. West Lafayette Indiana: Purdue University Press.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞIMLILIĞI

Information Technology Addiction During the COVID-19 Pandemic

Dr. Öğr. Üyesi Akif ÖZTÜRK

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

aoturk@agri.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1954-9354>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Derleme
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	26.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	10.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 195-219	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.903612

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞIMLILIĞI

Information Technology Addiction During the COVID-19 Pandemic

Dr. Öğr. Üyesi Akif ÖZTÜRK

Öz

COVID-19 salgınının küresel çapta yayılması ile birlikte sosyal mesafe, karantina ve sokağa çıkma yasakları da dünyanın dört bir yanında daha yaygın hâle geldi. Devlet yönetimleri, COVID-19'un yayılmasını önlemek için sosyal yaşama acil kısıtlamalar getirdi. Bu kısıtlamalar, eğitim ve çalışma hayatının uzaktan sürdürülmesi şeklindeki önlemler ile birlikte toplu yapılan etkinliklerin yasaklanması gibi uygulamaları içermektedir. Sosyal izolasyon kısıtlamaları, insanların gündelik rutinlerinde ve ruh hallerinde ani değişiklikler ortaya çıkarmış ve bu durum, bilhassa çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya olmak üzere dijital eğlence tüketiminde de artışa yol açmıştır. İnternet kullanımı, çeşitli sosyal faydalar sağlasa da aynı zamanda bazı insanlarda bir takım psikolojik veya zihinsel sorunlara yol açabilmektedir. Bu makalede, pandemi döneminde yapılan araştırmalar ve raporlardan yola çıkılarak teknoloji bağımlılığı ile ilgili bulgular sosyolojik bir bakış açısıyla incelenmektedir. Ayrıca çeşitli araştırmalardan elde edilen veriler değerlendirilerek bir risk faktörü olarak teknoloji bağımlılığının boyutları analiz edilmektedir. Bu doğrultuda pandemi sırasında teknoloji bağımlılığına ışık tutmak için konu ile ilgili çalışmaların genel bir tartışması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: covid-19, davranışsal bağımlılık, teknoloji bağımlılığı, çevrimiçi oyun, sosyal medya.

Abstract

With the spread of the COVID-19 pandemic globally, social distancing, quarantines, and lockdowns have become more prevalent worldwide. Governments have imposed immediate restrictions on social life to prevent the further spread of COVID-19. These include distance learning and remote work measures, and restrictions on activities in crowded

environments. Social isolation practices brought about a sudden change in people's daily lives and psychological well-being. Such practices have led to increased online entertainment consumption, especially in online games and social media. Although internet use provides various social benefits, it can also cause some people psychological or mental problems. In this article, based on the studies and reports published during the pandemic period, the findings of technology addiction are analyzed from a sociological perspective. Furthermore, the extent of technology addiction as a risk factor is analyzed by evaluating the data obtained from various studies. Hence, an overall discussion of related studies is provided to shed light on technology addiction during the pandemic.

Keywords: covid-19, behavioral addiction, technology addiction, online games, social media.

Giriş

2019 yılının Aralık ayında Çin, Wuhan'da, yeni keşfedilen bir koronavirüsün salgına dönüştüğünün rapor edilmesinden kısa bir süre sonra 2020 yılı Şubat ayında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), virüsün adını COVID-19 olarak duyurdu ve dünya çapında yayılması ile ilgili endişelerini dile getirdi. Salgın kısa sürede dünya çapında etkisini göstererek yayıldı ve DSÖ tarafından virüsün neden olduğu hastalık – basit bir soğuk algınlığından akut solunum sendromuna kadar değişkenlik göstermektedir – 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edildi. 2021 Mart ayı verilerine göre salgının başladığı tarihten bu yana dünya genelinde 124 milyondan fazla insan virüse yakalandı ve 2,5 milyondan fazla insan da hayatını kaybetti. Bu süreçte dünyadaki devletler, salgınla mücadele kapsamında ve virüsün insandan insana yayılmasını önlemek amacıyla sosyal izolasyon, karantina ve sosyal mesafe gibi birtakım önlemler uygulamaya başladılar. Bu bağlamda Türkiye'de de tedbir stratejisi olarak 'evde kal' uygulaması hayata geçirildi. Başlangıçta gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanan bu yöntem, sonraki süreçte belirli aralıklarla uygulanan sokağa çıkma yasakları ile devam etti. Aynı zamanda birçok kurum ve işyeri de evden çalışma alternatifini uygulamaya geçerek, toplu hâlde gerçekleştirilen ya da kalabalık ortamlarda gerçekleştirilen etkinliklerin ve toplantıların ertelenmesi gibi kısıtlamalarla insanların evlerinde kalmaları sağlandı. Salgın nedeniyle uygulanan sosyal mesafe, izolasyon ve karantina önlemleri kapsamında bireylerin evde geçirdikleri sürede artış meydana geldi, gündelik yaşamları biçim değiştirdi ve yeni eğitim-öğretim yöntemleri ve çalışma biçimleri ile de öncekinden

farklı bir sosyal düzen oluşturuldu. Bu tedbirlerin kısa zamanda hayata geçirilmesinde ve kısa zamanda yeni bir sosyal düzenin oluşturulmasında ise bilişim teknolojilerinin rolü kuşkusuz çok önemli.

Pandemi gibi kriz dönemlerinde iletişim, toplumlar açısından her zaman olduğundan çok daha kritik bir öneme sahip bir olgu haline gelmektedir. Ortaya çıkan yeni durumun ve yaşanan karmaşanın etkisini azaltmak ve bunun toplumsal bir kaosa yol açmamasını sağlamak, sonrasında ise toparlanma sürecinin hızlandırılmasında iletişimin doğru koordine edilmesi, kritik bir süreçtir ve bu süreçteki iletişim “kriz iletişimi” olarak adlandırılır (Özkan vd., 2020). Söz konusu krizin yönetilmesinde bilişim teknolojilerinin geldiği aşama ve dönemin sunduğu imkânlar, salgının algılanması, bilinmesi ve tedbirlerin uygulanabilmesinde (Kara ve Karanfiloğlu, 2020) etkili bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde bu teknolojiler, sosyal izolasyonun hayata geçirilmesinde ve uzaktan çalışma ile uzaktan eğitim uygulamalarının gerçekleştirilmesinde, çevrimiçi toplantıların düzenlenmesinde ve bazı durumlarda dezenformasyonu, bilgi kirliliğini ve panik yaratma olasılığını içerse de insanların salgınla ilgili bilgilere ulaşmasında etkin bir role sahip olmuştur. Aynı zamanda insanlar, yeni oluşan düzenin ve ‘yeni normal’lerin oluşturduğu kasvetli havadan çıkmak, evlere kapanmaları ile sekteye uğrayan sosyal yaşamlarını dijital ortamda ve iletişim araçları aracılığıyla sürdürebilmek ve yaşadıkları stresi azaltmak için de yine aynı teknolojilere başvurmuştur. Yapılan araştırmalar (Majeed vd., 2020; Gao vd., 2020; Király vd., 2020) pandemi döneminde insanların değişen yaşam koşulları karşısında duydukları kaygıyı azaltabilmek için dizi ve video izleme, sosyal medya kullanma, internette gezinme ya da video oyun oynama gibi bağımlılık riski taşıyan davranışlara, pandemi öncesine kıyasla daha fazla yöneldiklerini göstermektedir. İnsanların evde kalmalarını sağlama ve aynı zamanda ekonomik yaşamın sürdürülebilirliği bağlamında şirketlerin çevrimiçi alışveriş gibi uygulamalarla faaliyetlerini artırmaları da yine bu aşırı kullanımın sebepleri arasında gösterilebilir (bkz. Akgün vd., 2020). Bu durum, sosyal izolasyon tedbirlerinin gerçekleştirilmesini sağlayan fakat aynı zamanda davranışsal bir bağımlılık oluşturma potansiyeli de taşıyan bilişim teknolojilerini bir risk faktörü olarak ortaya çıkarmıştır.

Uluslararası alanda yapılan ve ev-içi medya tüketimini araştıran Statista şirketinin verilerine göre pandemi sürecinde insanların yüzde 67’sinin eskisinden daha fazla haber yayını izlediği, yüzde 45’inin anlık mesajlaşma servislerine daha uzun zaman harcadığı, yüzde 44’ünün sosyal medyada daha

fazla zaman tükettiği ve yüzde 36'sının daha uzun süre video oyunları oynadığı görülmektedir (akt. Göker ve Turan, 2020). Sokağa çıkma yasakları ve sosyal izolasyon tedbirleri, bilhassa sosyal medya kullanma ve dijital oyun oynama gibi çevrimiçi eğlence tüketim biçimlerini artırmıştır. ABD merkezli telekomünikasyon servis sağlayıcısı Verizon, çevrimiçi oyun etkinliğinde ve dijital oyun ile ilgili internet trafiğinde yaşanan yaklaşık yüzde 75'lik bir artış bildirmiştir (King vd., 2020). Aynı zamanda bunda etkili olan bir faktör de eğitim faaliyetlerinin biçim değiştirmesi, uzaktan eğitim yöntemlerine geçilmesi ve bu süreçte eğitim çağındaki öğrencilerin alternatif sosyal faaliyetlerinin kısıtlanmasıdır. Bilişim teknolojileri kullanımı bağlamında kuşak farklarına bakıldığında bu teknolojilerin en yüksek kullanım artışı, Z kuşağında gerçekleşmiştir. Z kuşağının yüzde 62 oranla, Y ve X kuşağına göre daha fazla mesajlaşma hizmetlerine zaman ayırdığı gözlenmektedir. Y kuşağında bu oran yüzde 45 iken, X kuşağında ise yüzde 40 şeklinde gerçekleşmiştir. Medya türleri dikkate alındığında en yüksek medya kullanım artışının Z kuşağında gerçekleştiği görülmektedir (akt. Göker ve Turan, 2020). Virüsün ortaya çıktığı Wuhan'da yapılan araştırmalar, çocuk ve ergenlerin sosyal izolasyon tedbirleri kapsamında evlere kapanmaları sonucunda hem hareketsizlik problemi ile (Xiang vd., 2020) hem de durumla baş edebilmek ve bundan kaçış anlamında problemlerle internet kullanımı ile (Király vd., 2020) karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Anadolu Üniversitesi Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (SODİGEM) tarafından yapılan araştırma, pandemi döneminde Türkiye'de de bireylerin bilişim teknolojileri ile geçirdikleri sürenin büyük oranda artmış olduğunu göstermektedir. 73 ilden 293 katılımcı ile gerçekleştirilen anket sonucu bireylerin 70'inin bilgisayar kullanım süresi, yüzde 80'inin ise cep telefonu kullanım süresi artış göstermiş ve aynı zamanda görüntülü konuşma ve video konferans uygulamalarını kullanma sıklığı da yüzde 78 artmıştır (URL-1).

Araştırma ve raporlardan elde edilen verilerin de gösterdiği gibi sosyal medya, bu süreçte hem insanların gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş hem de iletişim kurma biçimlerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu anlamda salgının sosyal medya çağında meydana gelmesi, yeni endişelere yol açmış ve yeni kavramların oluşmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri olan “infodemi” kavramı, salgınla ilgili sosyal medya ortamında dolaşıma sokulan bilgi kirliliğine ve bunun aşırılığına göndermede bulunmaktadır. Sosyal medyada asılsız bir biçimde var olan bilgi ve içeriklerden dolayı bilgi kirliliğinin yaşandığı ve insanların doğru bilgiye ulaşmada güçlük çektiği bir süreci ifade eder. Pandemi döneminde de bu tür

bilgilerin sosyal medya aracılığıyla oldukça hızlı bir biçimde yayıldığı ve insanları daha fazla kaygı ve korkuya sürüklenme potansiyeli taşıdığı gözlenmiştir. Yeni medyanın tüketicilerinin, aynı zamanda onun üreticileri de olmaları ve içerik üreterek ağı şekillendiriyor olmaları (Castells, 2005: 471) bu süreçte doğru ya da gerçek olmayan bilgilerin zaman zaman çevrimiçi dolaşımına ve yayılmasına yol açmıştır. Salgının meydana getirdiği korku, panik ve belirsizlikle pek çok insan, sosyal ağlardan ve anlık mesajlaşma uygulamalarından kendilerine ulaşan bilgileri, sorgulamaya ya da herhangi başka bir kaynaktan doğrulamaya gerek duymaksızın paylaşma yoluna gitmiştir (Aydın, 2020).

Pandemi sürecinde insanların bilgi almak, yakınları ile iletişim kurmak, eğitim görmek, uzaktan çalışma uygulamalarında sorumluluklarını yerine getirmek, çevrimiçi toplantılar düzenlemek vb. etkinliklerden dolayı çevrimiçi hazır bulunma hâli de bu süreçte neredeyse normatif bir zorunluluk hâline gelmiştir. Söz konusu etkenler doğrultusunda sosyal medyada geçirilen zamanın giderek artması, sosyal medya bağımlılığı, dijital oyun bağımlılığı, stres, depresyon, asosyal kişilik bozukluğu ve yalnızlık gibi psikolojik sorunların yanı sıra bir takım fiziksel rahatsızlıkları da beraberinde getirebilmektedir. Süreç içinde yaşanan gelişmeler bilişim teknolojileri bağımlılığını artırma riski taşıyan faktörler olarak ortaya çıksa da söz konusu bağımlılık türü, yalnızca pandemi dönemi ile ilgili ya da bununla sınırlı değildir. Öncesinde de var olan bir risk faktörü olarak, söz konusu teknolojilerin ortaya çıktığı ilk andan bu yana bazı insanlar tarafından problemli bir biçimde kullanıldıkları bilinmektedir.

Teknolojinin problemli kullanımı ve bir sonraki aşaması olan bilişim teknolojileri bağımlılığının ağırlıklı olarak artan sosyal medya ve video oyun faaliyetleri ile yakından bağlantılı oluşu, konu ile ilgili daha önce yapılmış araştırmalardan (bkz. Van Rooij ve Prause, 2014) anlaşılmaktadır. Bu bağlamda makalenin ilerleyen bölümlerinde davranışsal bağımlılık ile bilişim teknolojileri bağımlılığının ne olduğu ve bunun pandemi döneminde nasıl bir risk faktörü olarak ortaya çıktığı açıklandıktan sonra, pandemi sürecine ilişkin çeşitli rapor ve bilimsel araştırmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda bilişim teknolojileri bağımlılığı olgusu, çeşitli alt grupları dahilinde sosyolojik açıdan analiz edilmeye çalışılacaktır. İçinde yaşadığımız çağın toplumsal örgütlenme biçiminde bilişim teknolojilerinin katkısı yadsınamaz bir gerçek olarak dururken aynı zamanda maddi kültürdeki bu hızlı dönüşüme maddi olmayan kültürün nasıl yanıt vereceğini doğru öngörebilmek, bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal hayatın giderek dijitalleştiği bir

dönemde yaşanan pandemi ve sosyal izolasyon süreçleri, dijital dönemin başlangıcını daha da erkene çekmiştir. O nedenle bilişim teknolojileri ve bilişim teknolojileri bağımlılığı üzerinde durmak ve durumu iyi analiz edebilme gerekliliği, bugün daha somut bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bağımlılık ve Bilişim Teknolojileri Bağımlılığı

Sosyologlar, bağımlılık konusunu incelerken bağımlılık oluşturan davranışların ardında yatan sosyal süreçlere daha fazla odaklanma eğilimindedir. Psikiyatrist ve psikologlar ise bireysel ve psikopatolojik faktörlerle ilgilenirler ve öncelikli soruları da “alışkanlık mı, bağımlılık mı” sorusudur. En genel tanımıyla bireyin normalin dışında tanımlanan ve zararlı sonuçlar da doğurabilecek çeşitli davranış tiplerine yatkınlığını (Eysenck, 1997) ifade eden bir kavram olarak bağımlılık, bireyler üzerindeki fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel açıdan olumsuz etkilerine rağmen, çeşitli madde ve kimyasalların kullanılması, kullanılmaya başlandıktan sonra kişinin alımı durdurmada sıkıntı yaşamaması ve alımın kesilmesi durumunda da yoksunluk belirtileri gösteren disfori (kendini iyi veya mutlu hissedememe), anksiyete (bir tehlike, felaket ya da talihsizliğin yaklaşmakta olduğu endişesi) ve irritabilite (gergin ve stresli insanların herhangi bir uyarıya karşı sert tepki vermesi) gibi olumsuz duygu durumlarına yol açan genetik, nörogelişimsel, sosyokültürel (Kaya vd., 2019) ve psikolojik bileşenleri olan kronik bir hastalıktır. Bağımlılık, iki tür şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri maddesel (kimyasal), diğeri ise davranışsal bağımlılıktır (süreç bağımlılığı). Gündelik dilde bağımlılık dendiğinde çoğunlukla maddesel bağımlılık akla gelmektedir. Bağımlılık olgusu, yakın zamanlara kadar alanyazında da maddesel bağımlılık ile neredeyse eşanlamlı bir biçimde ele alınmış, davranışsal bağımlılık ise fazla dikkat çekmemiştir. Bunun en önemli nedeni, maddesel bağımlılıktan farklı olarak davranışsal bağımlılıkların kötü alışkanlıklar şeklinde yorumlanması ve bunun geçici olduğunun varsayılmasıdır. Aileler, maddesel bağımlılıkları hastalık olarak kabul edip tedavi için çözüm arama yoluna giderken, teknoloji bağımlılığında ise sorun çoğunlukla kötü bir alışkanlık ya da davranış olarak değerlendirilmekte ve zamanla düzeleceği düşünülmektedir (Dinç, 2015). Davranışsal bağımlılığın bilim dünyasında dikkat çekmesi de bilhassa teknolojinin hızlı bir biçimde ilerlemesi ile paralel bir biçimde gelişmiştir. Bu alanda çalışılan bağımlılık

türleri, çoğunlukla kumar, yemek, internet, alışveriş, video oyunlar ve egzersiz gibi konulardır (Zubaroglu Yanardağ vd., 2020).

Bütün insanların gündelik yaşamında belirli alışkanlıkları vardır ve bunlar, rutin bir biçimde gerçekleştirilen gündelik ya da belirli aralıklarla yapılan, tekrara dayalı eylemleri tanımlamakta, olumlu alışkanlıklar olabildiği gibi olumsuz alışkanlıklar da olabilmektedir. Bağımlılık, çoğunlukla olumsuz alışkanlıklarla ilişkilendirilir fakat belirli bir rutin içerisinde gerçekleştirilen bütün olumsuz alışkanlıklar, her zaman bağımlılık olarak değerlendirilemez. Bağımlılık dendiğinde alışkanlığın bir sonraki aşamasında gerçekleşen, ölçünün kaçtığı ve irade kaybına uğranan, zarara uğranıldığı hâlde vazgeçilemeyen, haz elde etme kaygısının yoğun olduğu bir sürece işaret edilmektedir. Alışkanlık ya da bağımlılığı ayırt edebilmenin zorlukları nedeniyle başlarda bağımlılığın teşhis ve tedavisi konusunda çeşitli tartışmalar yaşanmış olsa da sonrasında yapılan çalışmalar ve klinik bulgular, aşırı bir biçimde gerçekleştirilen davranışların, o eylemin doğasına aykırı olan problemleri ortaya çıkarabileceğini göstermiş ve davranış bağımlılığının varlığı konusunda bilim dünyası hemfikir hale gelmiştir (Zubaroglu Yanardağ vd., 2020).

Bağımlılığın oluşması, söz konusu davranışın rutin, aşırı bir biçimde ve hıza yönelik olarak gerçekleştirilmesi ile değerlendirilir. Bağımlılık, kişinin bir madde ya da davranışa karşı kendi iradesini neredeyse yitirdiği ve o şeye muhtaç hâle geldiği bir durumu ifade etmektedir. Kişi, o şeyi yapmadan ya da kullanmadan duramama, sosyal, psikolojik, fiziksel ya da zihinsel olarak bundan zarar görse bile söz konusu alışkanlıktan vazgeçememe, bırakmak istese bile bunu başaramama, bağımlılık geliştirdiği madde veya davranış olmadan yapamayacağını ya da yaşamayacağını düşünme gibi duygu ve düşüncelere sahiptir. Bu durumu besleyen en önemli etken ise haz veren bir dış faktörün olmasıdır. Merkezi sinir sisteminin hormon düzenlemesinde rol oynayan bir kimyasal olan dopamin, haz duygusu ile ilişkilidir. Normal şartlarda beyin, sabit seviyede dopamin üretmekte ve dopamin alıcılarının bir bölümü devreye girmektedir. Bağımlılık geliştirmiş kişilerde ise beyinde dopamin üreticileri artmakta ve alıcıların tümü devreye girmektedir. Bağımlılarda bu kimyasalın beyinde üretimi ileri derecede artar; kişi, maddeyi kullandığında ya da bağımlılık geliştirdiği davranışı gerçekleştirdiğinde kendisini zinde hisseder ve beyin burada yanılır. Bu yanılmaya karşı beyin kendisini korumaya alır ve alıcı sayısını azaltır. Kişinin ruh hali, maddeyi kullanmadan ya da davranışı gerçekleştirmeden önceki ruh haline döner ve bağımlılığa neden olan geribildirim başlar. Dopamin alıcılarının sürekli

devreden çıkmasından dolayı bağımlılık geliştirmiş olanlar, aynı etkiyi yakalayabilmek için sürekli dozu artırırılar. Bağımlılıkta tolerans gelişimi kavramı ile ifade edilen bu süreçtir ve böylece bağımlılığın ilk adımı atılmış olur (Tarhan ve Nurmedov, 2011: 23).

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar, içki ve sigara bağımlılığı dışında alışveriş, cinsellik, spor ve kumar gibi teknolojinin de beyinde bağımlılık oluşturduğuna dair veriler kaydetmiştir (Tarhan ve Nurmedov, 2011: 21). Davranışsal bağımlılıklar da tıpkı madde bağımlılığında olduğu gibi fiziksel ve psikolojik bağımlılık belirtileri göstermektedir ki bunlar, zihinsel meşguliyet, duygu durum değişkenliği, tolerans geliştirme, yoksunluk hissi, kişilerarası çatışma ve tekrarlamadır (Arısoy, 2009). Haz alma, o maddeye ya da davranışa bağlıdır ve en cazip yanı ise kişileri kaygı ve gerginlikten uzaklaştırabilmesidir. Pandemi sürecinde bilişim teknolojileri bağımlılığının bir risk faktörü olarak ortaya çıkması da önemli ölçüde bu sebepten kaynaklanmaktadır. İnternet, içeriğinde iletişim, haber ve bilgi gibi unsurları barındırmasının yanı sıra aynı zamanda eğlence ve zevk amacı da taşıyan geniş bir kullanım alanına sahiptir (Kayri ve Günüş, 2009) ve internetin bu özelliği, kullanan kişide bağımlılık gelişmesi riskini artırmaktadır. Pandemi tedbirleri kapsamında ortaya çıkan kısıtlılık ve yalıtılmışlık durumunun ortaya çıkardığı stresin olumsuz psikolojik yansımaları olabileceği ve yalnızlık hissi, öfke ve uyum bozuklukları ortaya çıkarabileceği, pandeminin başlangıcında bir öngörü olarak sunulsa da bugün yapılan araştırmalar bu öngörülerini doğrulamaktadır. Dolayısıyla bu süreçte bireyler, pandeminin neden olduğu mecburiyetlerin yanı sıra kaygı ve stresten uzaklaşma amacıyla da bilişim teknolojileri ile eskiden olduğundan daha fazla etkileşim içine girmişlerdir. Bu da bilişim teknolojileri bağımlılığını, yaşadığımız bu olumsuz deneyimin de beslediği bir olgu olarak günümüzde önemli risk faktörlerinden biri hâline getirmektedir.

Bağımlılığın en önemli özelliği kronik olmasıdır. Tıpkı kronik olan diğer hastalıklar gibi kontrol edilebilir fakat yaşam boyu kontrol altında tutulması gereken bir hastalıktır. Bir diğer özelliği ise primer olmasıdır. Başka bir hastalık tarafından tetiklenmiş olabilir fakat birincil olarak ele alınması gerekmektedir; diğer hastalığın tedavisi ya da ortadan kaldırılması, sonuç olarak ortaya çıkan bağımlılığı ortadan kaldırmayacaktır. Üçüncü karakteristik özelliği ise bağımlılığın ilerlemesi durumudur. Kişi bir defa belirli bir maddeyi kullanmaya ya da herhangi bir davranışı yapmaya başladıktan sonra bu, başladığı şekilde devam etmez. Zaman içinde gerçekleştirdiği eylemin hem kullanım miktarı ve süresi artış gösterecek hem

de bağımlılıktan kaynaklanan problemleri artacaktır (Dinç, 2015). Teknoloji bağımlılığı ile ilgili alanyazına erken katkıda bulunanlardan biri olan Young (2004), bu bağlamda internet bağımlılığı ile ilgili tanı ölçütlerini bildirmiştir. Buna göre internet ile ilgili aşırı zihinsel meşguliyet (sürekli interneti ve internette yapılacak sonraki etkinliği düşünme), giderek artan oranda internet kullanma ihtiyacı hissetme, internet kullanımını kontrol, azaltma ya da bırakmaya yönelik girişimlerde başarısız olma, internet kullanımının azaltılması ya da kesilmesi durumunda hissedilen huzursuzluk ya da kızgınlık, planlanandan daha uzun süre internette kalma, aşırı kullanım sebebiyle aile ve diğer sosyal çevreyle problem yaşama, eğitim veya kariyerle ilgili bir fırsatı tehlikeye atma ya da kaybetme, internette geçirilen süre ile ilgili diğer insanlara yalan söyleme ve interneti gündelik yaşamdaki problemlerden veya olumsuz duygulardan kaçmak için kullanma, söz konusu ölçütlerdir.

Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta da bütün bu ölçütlere göre insanların söz konusu teknolojilere bağımlı olup olmadıklarının, bilhassa içinden geçtiğimiz pandemi sürecinde anlaşılmasının güç ve belirsiz hâle gelmesidir. İçinde bulunduğumuz süreç insanları bilişim teknolojilerine mecbur kılmıştır ve pek çok insan, eskiden olduğundan çok daha yoğun bir biçimde zamanını bu teknolojilerle geçirmektedir. Aynı zamanda bugün bilgi toplumu, ağ toplumu ya da dijital toplum gibi çeşitli kavramsallaştırmalarla tanımlanmaya çalışılan toplumsal örgütlenme biçiminde bilgi ve bilişim teknolojilerinin varlığı yadsınamaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Dijital dönüşüm, insanların iş ya da eğitim için gerekli olan uğraşlarla meşgulken bile bu teknolojiler vasıtasıyla çalışması yönünde bir seyir izlemiştir. Dolayısıyla bugün bu teknolojileri yaşamdan çıkartabilecek bir olasılık yoksa da teknoloji kullanımı ve bağımlılık ilişkisinde dikkat edilmesi gereken meselelerden biri, teknolojinin kötüye kullanılıp kullanılmadığıdır. Bağımlılıkla ilgili yukarıda tarif edilen özelliklerden yola çıkıldığında bilişim teknolojileri bağımlılığı, kişinin söz konusu davranış üzerindeki kontrolünü yitirdiği, iradesini kaybettiği, giderek bu teknolojilerin bütün yaşamını kapladığı ve yaşamı ile ilgili temel ve zorunlu faaliyetleri yerine getirmesi dışında kalan tüm zamanını bu teknolojilere harcadığı ve zaman zaman temel sorumluluklarını da aksatabildiği, kişinin biyopsikososyal varlığı için tehdit oluşturan, olumsuz ve istenmeyen bir durumu ifade etmektedir. Dinç (2015), bağımlılığa giden yolu üç aşamada ele alır. Bunlar; kullanım, kötüye kullanım ve bağımlılık aşamalarıdır.

Daha önce de değinildiği gibi günümüzde yaşamın neredeyse bütün alanlarının bilişim teknolojileri ile bütünleşmiş hale gelmesi sonucu bugünün

dünyasında bilhassa gençlerin bu teknolojilerden uzak durması ya da bu teknolojileri kullanmaması, bir seçenek olarak kabul edilebilir değildir. Bu noktada bağımlılığın ortaya çıkması için yapılması gereken ise bağımlılığa giden ilk aşama olan kullanım aşamasına ilişkin bir çerçeve çizme gerekliliğidir. Kullanımla ilgili olarak belirli bir çerçeve çizip, ona göre kullanmak, teknolojinin kötüye kullanılmasının önüne geçecektir. Bu çerçeve erken yaşlardan itibaren özellikle çocuklara ve gençlere öğretildiği takdirde teknoloji bağımlılığı sorunu ile karşılaşma riskleri düşük bir ihtimal olacaktır (Dinç, 2015). Bilişim teknolojileri bağımlılığı anlamında teknolojinin kötüye kullanımı, kişiye fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden olumsuz yönde etkide bulunmakta ve gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Fiziksel gelişimle ilgili olarak düşündüğümüzde teknolojinin kötüye kullanımı, üç yaşam faaliyeti üzerinden ilerler ve risk oluşturur. Bunlar; uyku, yemek ve spordur (Dinç, 2015). Teknolojinin kötüye kullanımı başladığı andan itibaren daha uzun süre çevrimiçi kalmak adına uyku düzensizliklerinin başlaması ve daha az uyuma, yetersiz beslenme, spora hiç vakit ayrılmaması ya da daha az vakit ayrılması gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Aynı zamanda teknolojik araçların aşırı kullanımı, uzun süre belirli bedensel pozisyonlarda kullanılması nedeniyle kas-iskelet sistemi ile ilgili problemler ya da obezite gibi fiziksel sağlık risklerine de yol açabilmektedir (Binboğa Yel ve Korhan, 2015; Göknel, 2020).

Psikolojik gelişim anlamında bilişim teknolojilerine ayrılan fazla süre ve çevrimiçi faaliyetlerin aşırılığı, “bireylerin kendini ilgileri, yetenekleri ve kabiliyetleri doğrultusunda tanımları, geliştirmeleri ve kabul etmesi” (Dinç, 2015: 45) açısından problem yaratmaktadır. Söz konusu gelişimsel gerekliliğin gerçekleştirilebilmesi için kişinin ilgi alanlarının çeşitlenmesi, yeni hobiler edinmesi ve kendini tanıması gerekmekte; bunun da yerine getirilmesi için bir süreye ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde giderek artan sürelerde gerçekleşen internet kullanımı ise bu süreyi giderek sınırlandırıcı bir etki göstermektedir. Bunun dışında sosyal gelişim açısından karşılaşılabileceği zorluklar ise teknoloji kullanımının artması sonucu zayıflayan sosyal iletişim becerileri ile ilişkilendirilir. Kişinin sosyal becerilerinin gelişmesi, toplumsal ilişkiler içinde kazanılması gereken yetilerdir ve kişi, bu süreçte toplumun kültürünü, değerlerini, gelenek ve alışkanlıklarını öğrenerek ilişkilerini şekillendirmelidir. Bir kişinin teknolojiyi yoğun bir biçimde kullanması, sosyal ilişkilerini sekteye uğratabilecek yönde bir ilerleyiş içinde ise bu noktada teknolojinin kötüye kullanımından söz edilmektedir. Bu durum aynı zamanda bilhassa çocuklar ve ergenler açısından ele alındığında, yanlış toplumsallaşma

biçimleri üretebilecektir. Sosyal gelişimi bu yönde olumsuz olarak etkileyen teknolojinin kötüye kullanımı, aynı zamanda zihinsel gelişim üzerinde de bozucu etkiye sahiptir. Eğer teknoloji kişinin zihinsel kapasitesini boşa yoracak ve tüketecek şekilde gereksiz bilgi ile doldurmasına yol açıyor, doğru ve olması gereken bilgiler zihinsel kapasitesi içinde kendine yer bulamıyor ve kişinin yaşam kalitesi bundan olumsuz etkileniyorsa teknolojinin kötüye kullanımı söz konusudur (Dinç, 2015). Bugün bilişim teknolojileri doğru bilgiye ulaşmanın en önemli araçlarından biri olması yanında, aynı zamanda dezenformasyonun, bilgi kirliliğinin ve sürekli bir bilgi akışının gerçekleştiği mecralardır. Zihinsel kapasiteyi olumsuz yönde etkileyecek kadar yoğun bilgi akışına maruz kalmak, teknolojinin kötüye kullanımı ile ilgili olarak dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biridir.

Bilişim Teknolojileri Bağımlılığı Alt Grupları ve Pandemi Süreci

Bilişim teknolojileri üzerinden bağımlılık meselesi ele alındığında bunun bir takım alt grupları ortaya çıkmaktadır. Dinç (2015), bunları internet bağımlılığı, problemlili çevrimiçi kumar, problemlili çevrimiçi cinsellik, problemlili çevrimiçi alışveriş, problemlili çevrimiçi gezinti (sörf), problemlili sosyal medya kullanımı, problemlili ekran kullanımı, problemlili dijital oyun oynama ve problemlili mobil cihaz kullanımı şeklinde sıralamaktadır. Bu sınıflandırmadan yola çıkarak makalenin bu bölümünde söz konusu alt gruplardan bir kısmı ile ilgili pandemi döneminde yapılmış bilimsel araştırma ve raporlardan bulgular incelenecektir. Bunlardan biri, çevrimiçi oyun veya video oyun bağımlılığıdır. Alanyazında çevrimiçi oyun bağımlılığı ve video oyun bağımlılığı, bağımlılık oluşturma olasılıklarının farkından dolayı ayrı ayrı ele alınıyor olsa da bu çalışmanın amaçları doğrultusunda böyle bir ayrıma gidilmeyecek ve daha kapsayıcı bir kavram olarak dijital oyun bağımlılığı kavramı kullanılacaktır. Teknoloji bağımlılığının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini, ebeveyn görüşleri doğrultusunda ortaya çıkarmayı amaçlayan nitel bir çalışmada ebeveyn ve çocukların bilişim teknolojilerini kullanma nedenleri incelendiğinde ebeveynlerin çoğunluğunun sosyal medya kullanma, çocukların ise oyun oynama amacıyla bu teknolojileri kullandıkları belirtilmektedir (Gökel, 2020). DSM-5 Tanı Ölçütleri'nde belirtilen ilk ve tek teknoloji bağımlılığı türü olan (American Psychiatric Association, 2013) dijital oyun bağımlılığı, aşırı çevrimiçi oyun ya da video oyun oynamanın davranışsal bir bağımlılığa yol açtığı durumu ifade eder. Kişi, sosyal, fiziksel, psikolojik ve zihinsel problemlere yol açmasına rağmen dijital oyunları aşırı düzeyde kullanmaktadır ve bu aşırı kullanım üzerinde giderek denetim sağlayamaz hale gelir.

ABD merkezli bir telekomünikasyon sağlayıcısı olan Verizon, pandemi kapsamında evde kalma uygulamalarının henüz başladığı dönemde çevrimiçi oyun etkinliklerinde yüzde 75’lik bir artış bildirmiş, İtalya’da ise Fortnite oyunu ile bağlantılı internet trafiği yüzde 70 artış göstermiştir (King vd., 2020). Küresel video oyunu ve dijital eğlence endüstrisi için pazar araştırma raporları, tahmin ve danışmanlık hizmetleri sağlayan DFC Intelligence, pandemi kısıtlamalarının oyun sektörünün yıllara dağılan ılımlı büyümesini artırdığını ve video oyunları için dünya çapındaki gelirin 2019 yılına oranla yüzde 19 artış göstererek, 2020 yılında 36 milyar dolara ulaştığını tahmin etmektedir. Söz konusu satışlar, bütün bölgelerde artış göstermiştir. Bu büyüme, çevrimiçi oyunlara yönelme eğilimi gösteren Çin’de bile yüzde 11 oranında gerçekleşirken Kuzey Amerika ve Batı Avrupa gibi bölgelerde yüzde 25’in üzerinde gerçekleşmiştir. 2025 yılına kadar ise video oyun pazarı hacminin 40 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (URL-2). Yine aynı şirketin yaptığı araştırmaya göre 2020’nin ikinci çeyreği itibarıyla dünyada yaklaşık 3,1 milyar insan dijital oyun oynamaktadır ki bu, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 40’ına denk gelmektedir (URL-3). Gaming Sektörü 2019-2020 Q1 Raporu’nda pandemi sürecinde oyun yayınlarının izlenme verileri de yer almaktadır ve rapor, karantina kurallarının yoğunlaştığı 2020 yılının Nisan ayında dünya genelinde oyun izleyicisi sayısının yüzde 100’lük bir artışla 3,6 milyara ulaştığını bildirmektedir (URL-4).

Giriş kısmında da söz edilen SODİGEM araştırmacılarının Türkiye özelinde yaptıkları araştırmada dijital oyun oynama sıklığında en fazla artışın 18-24 yaş grubunda gerçekleştiği belirtilmektedir (URL-1). Yine Türkiye’de üniversite öğrencilerine yönelik olarak yapılmış olan ve öğrencilerin oyun bağımlılığı düzeyleri ile pandeminin dijital oyun oynama durumlarına etkisini inceleyen bir diğer araştırmada pandemi döneminde oyun oynama sürelerinin arttığını düşünen öğrencilerin oranı yüzde 37,5 oranında gerçekleşmiştir (Aktaş vd., 2021). Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, bilhassa genç nüfusta problemlili dijital oyun oynamanın pandemi sürecinde yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bu, aynı zamanda pandemi tedbirleri kapsamında arzulanan bir durumu da yansıtır. Pek çok ülkede hayata geçirilen ‘evde kal’ uygulaması ile oyun endüstrisi de COVID-19’un yayılmasını yavaşlatmak amacıyla Dünya Sağlık Örgütü’nce belirlenen sağlık kurallarına uyumun gerçekleştirilmesi amacıyla *#PlayApartTogether* kampanyasını başlatmıştır (URL-5). Dünyada en çok oynanan oyunlara yeni içerikler, özellikler ve etkinlikler dahil eden *#PlayApartTogether* kampanyası, COVID-19’dan korunma mesajlarını oyunlara dahil etmiştir ve insanların pandemi kaynaklı yalıtılmışlıklarını,

birlikte oyun oynayarak giderebilmelerini sağlayan ve bu şekilde birlik oluşturmaya çalışan bir girişim niteliğindedir.

Alanyazında dijital oyun oynamanın yararları üzerine yapılmış çalışmalardan (bkz. Granic vd., 2014) yola çıkıldığında oyun oynamak, dikkati artırma, görsel algıyı hızlandırma, strateji ve problem çözme becerilerini geliştirme, başarı motivasyonunu artırma, kaybetmeyi ve bununla başa çıkmayı öğrenme vb. bilişsel, güdüsel, duygusal ve sosyal faydaları anlamında çoğunluk için sağlıklı bir başa çıkma yöntemi olsa da bu konuda savunmasız olan bireyler için riskler oluşturabilmekte ve bu da söz konusu bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ya da zihinsel açıdan olumsuz etkilere açık olması anlamına gelebilmektedir. Uzun süreli sosyal izolasyon süreleri, aşırı ve yoğun teknoloji tabanlı faaliyetler ve yüz yüze etkileşimin sınırlı oluşu, daha önce de değinildiği gibi en önemlisi yeme, uyku düzensizliği ve hareketsizlik gibi sağlıksız yaşam tarzlarını üretme, süreklileştirme ve pandemi süreci geçtiğinde yeniden uyum sağlamada zorluklara yol açma tehlikesine sahiptir. Dijital oyun bağımlılığı alanyazında depresyon, yalnızlık ve sosyal kaygı ile ilişkilendirilir (Sigerson, vd., 2017) ve konu ile ilgili yapılan birtakım çalışmalar, oyunların kişide öğrenme kapasitesini artırma ve fizyolojik, bilişsel, duyuşsal ve sosyal yetileri güçlendirme (Granic, vd.,2014) gibi olumlu yanlarına vurgu yaparken, birçok çalışma ise artan oyun bağımlılığının saldırgan davranışlara ve şiddete yol açması (Anderson, vd., 2010), düşmanca duygularda artış ve anksiyete (Gentile vd., 2004), dikkat problemleri (Gentile, 2009) ve empati eğiliminde azalma (Krahé ve Möller, 2010) gibi psikolojik ve sosyal problemlere yol açtığını göstermiştir. Bu nedenle pandemi döneminde dijital oyunlar, kısa vadede uyarlanabilir bir başa çıkma stratejisi olarak benimsenebilir olsa da alışılmış bir başa çıkma yöntemine dönüştüğü takdirde uyum bozucu hâle gelmekte ve dijital oyun bağımlılığı ile buna bağlı problemleri artırma riski taşımaktadır.

Pandemi döneminde diğer sosyal yaşam alternatiflerinin uygulanamaz hâle gelmesi ile birlikte bilişim teknolojileri bağımlılığının diğer alt alanlarında da çevrimiçi trafik artmış ve bir diğer önemli risk de sosyal medya bağımlılığı alt grubunda ortaya çıkmıştır. İncelemenin amacına bağlı olarak burada sosyal medya, kullanıcıların mekândan bağımsız olarak diğer kullanıcılarla etkileşimine olanak sağlayan herhangi bir uygulama ya da web sitesi anlamında kullanılmaktadır. Bunlar; Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, Reddit vb. sosyal ağ platformları ile metin, fotoğraf, video, görüntülü konuşma veya ses kaydı ile etkileşime olanak sağlayan anlık mesaj uygulamalarıdır. İnternetin başlıca kullanım sebeplerinden biri olan sosyal

medya, pek çok imkânı beraberinde getirmektedir. Fakat aşırı kullanan ve buna aşırı zaman ayıran bireylerde zaman içinde bağımlılık riskinin gelişmesi tehlikesi, teknoloji kötü kullanıldığı takdirde burada da söz konusudur. Pandemi döneminde sosyal medyanın bilhassa bilgi edinme amaçlı kullanımı eskiye oranla daha yoğun hâle gelmiştir. COVID-19 salgını sırasında, sosyal medya, insanlar arasında eşzamanlı olarak değiş tokuş edilmek üzere pandemiye ilişkin bilgiler sunmuştur. Bunun neticesinde devletlere bağlı hastalığı kontrol ve önleme ile ilgili kurumlar ve Türkiye’de de Sağlık Bakanlığı, insanları gelişmelerden haberdar etmek için sosyal medyayı daha yoğun bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Geçer ve arkadaşları (2020) tarafından pandeminin erken dönemlerinde Türkiye’de yaşayan insanların bu süreçte bilgiye hangi kanalla ulaştıklarını inceledikleri 4624 kişi ile yapılan bir araştırmada insanların yüksek düzeyde sosyal medya ve internet gazeteciliğini kullandıkları bulgulanmıştır.

Teknolojinin kötüye kullanımı ile ilgili olarak pandemiden önce de bazı araştırmalar, bilhassa gençler arasında bilişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlığı hakkında bilgi sağlamaktaydı. Bilişim teknolojilerinin ve internetin son on yılda artan bir biçimde kitlelere genişlemesinin en önemli sebeplerinden biri, akıllı telefon teknolojisidir. Söz konusu gelişme öncesinde bilgisayar teknolojisine bağlı olan sosyal ağ platformlarına, akıllı telefonlardan sonra bu araçlar ile de erişilebilmiş ve internet, her an ve her yerde ulaşılabilir hale gelmiştir. Bu gelişme ile birlikte internet kullanımı, popülasyon içinde giderek daha da genişlemeye başlamıştır. İnternet erişimi, akıllı telefonların birçok işlevini yerine getirebilmesinin ön koşuludur (Choi, vd., 2015). Akıllı telefonların yayılması ve internet kullanıcı sayısının artması ile birlikte pek çok ülkede bu teknolojilerin aşırı kullanımı ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmış ve zor durumlarla başa çıkmak için bir kaçış yöntemi (Király, vd., 2020), benmerkezcilik (Kuss ve Griffiths, 2011), anksiyete veya depresyon (Boumosleh ve Jaalouk, 2017) gibi faktörlerle ilişkili görülmüştür. COVID-19 sonrası sosyal izolasyon tedbirleri ile ise araştırmacılar, bilişim teknolojileri bağımlılığı ile ilgili alanyazına bağımlılık oranını artırma riski taşıyan bir başka dış etkeni daha dahil etmek durumunda kalmıştır. Pandemi döneminde üniversite öğrencilerinin depresyon düzeyleri ile sosyal medya bağımlılıkları arasındaki ilişkiyi yapısal eşitlik modeli ile inceleyen Dikmen’in (2021) araştırmadan elde ettiği bulgular, katılımcıların depresyon düzeyi ile sosyal medya bağımlılığı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Pandemi sürecinde bireylerin yaşadıkları stres ve kaygı sonucunda depresif semptomlar gösterdiği bilinmektedir. Aynı

zamanda bireylerin, daha fazla bilgi edinmek amacıyla sosyal medyaya yönelmeleri ile birlikte sosyal medya ortamındaki bilgi kirliliğine ve asılsız haberlere maruz kalmalarının panik ve korkuya neden olduğu da rapor edilmiştir. O nedenle pandemi döneminde depresyon ve sosyal medya bağımlılığı, karşılıklı olarak birbirini olumsuz yönde etkileyen sarmal bir yapı oluşturmaktadır (Dikmen, 2021).

Bilişim teknolojileri bağımlılığı ile ilgili alanyazında internet bağımlılığı, çoğunlukla dijital oyun bağımlılığı ve sosyal medya bağımlılığı ile ilişkilendirilmektedir (Van Rooij ve Prause, 2014). İçeriğinde haber, eğlence, bilgi paylaşımı, görsel içerik, video, etkileşim, eğitim-kariyer fırsatları ve dayanışma platformları gibi farklı unsurları içermesinden dolayı dijital oyun kullanıcılarından farklı olarak sosyal medya, her yaş ve gruptan insana hitap edebilmektedir. Bireylerin sosyal medyayı kullanma nedenleri arasında farklı araştırmalar farklı etkenler sunsa da genel olarak sosyal medya, eğlence ve sosyal etkileşim amacıyla kullanılmaktadır (Wang, vd., 2014). Günümüzde pek çok insanın bir ya da birden fazla sosyal medya ağında hesabı bulunmakta ve bu hesaplar gerçek ya da anonim kimliklerini yansıtabilmektedir. Kişiler, gerçek ya da anonim kimlikleri ile hesap oluşturdukları sosyal ağlarda fotoğraf, video, haber ya da benzeri içerikler oluşturabilmekte ve diğer kullanıcılar ile etkileşime girmektedir. Eğlence içeriğinin yoğun olması ve sosyal medya üzerinde yapılan paylaşımların beğenmeye, yorum yapmaya ve yeniden paylaşmaya izin veren, bu yolla etkileşimi nicelleştiren ve kişinin kendisini diğerleri ile karşılaştırmasına olanak sağlayan yapısı (bkz. Appel, vd., 2016; Rosenthal-von der Pütten, vd., 2019), bireylerin daha çok beğeni alma yönünde haz duygusunu tetiklemekte, bu yanıyla da bağımlılığa zemin hazırlamaktadır. Bu durum, kaçınılmaz bir biçimde hazla birlikte sosyal kaygının da ortaya çıkabilmesi için elverişli bir ortam oluşturmaktadır.

Hazar (2011), sosyal medya bağımlılığı ile ilgili bir diğer önemli meselenin de huzursuzluktan kaçma eğilimi olduğunu ileri sürmektedir. Bağımlılığa yol açan davranış, bireylerin huzursuzluktan kaçmalarına olanak sağladığı ölçüde birey tarafından daha çok kabul görür. Ancak zamanla bireyin davranışa karşı tolerans geliştirmesi ve kullanım süresinin artması, bir yandan kullanılan aracın onu huzursuzluktan kurtarıırken, bir diğer yandan tekrar huzursuzlaştırdığı ve artık eski doyumunu alamadığı için de aracı daha uzun süre kullanma eğiliminin ortaya çıktığını göstermektedir. Aynı zamanda gündelik yaşam içinde insanların sosyal ihtiyaçlarını karşılaması ve sosyal yaşam içinde aktif olması nasıl doğal bir süreç ise bu ihtiyaçların sosyal medya

üzerinden sağlanmaya çalışılması ve yüzyüze olanın yerini medya ile aracılanmış bir iletişimin alması da benzer bir durumu ifade etmektedir. Pandemi döneminde insanların artan sosyal medya kullanımının ardında yatan önemli sebeplerden biri bu olmakla birlikte aynı zamanda daha önce değinilen sebeplerden dolayı davranışın bağımlılık oluşturma riski, her an dikkat ve kontrol edilmesi gereken bir risk olarak karşımızda durmaktadır.

Bu dönemde internet kullanımına ilişkin artışın yaşandığı bir diğer alan da yine bağımlılık oluşturma riski olan bir davranış olarak, çevrimiçi pornografi tüketimidir. Çevrimiçi cinsellik bağımlılığı, interneti ağırlıklı olarak cinsel merak, ilişki ve tatmin amaçlı kullanma ve bundan olumsuz etkilenme olsa bile bu yönde kullanımı azaltmaya yönelik kontrol ve irade kaybını ifade eden bir bağımlılık türüdür. Pandemi döneminde, dünyanın en büyük pornografi sitelerinden biri olan Pornhub, birçok ülkede pornografi erişiminin arttığını, 2020 Şubat ayının sonundan 17 Mart 2020'ye kadar olan dönemde ise küresel trafikte yüzde 11,6'lık bir artış bildirmiştir. Bu süreçte veri sağlanan 27 ülkenin tamamı, pornografi kullanımında yüzde 4 ile yüzde 24 arasında değişen artışlar göstermiştir. Bununla birlikte “koronavirüs”, “korona” ve “covid” terimini kullanan pornografi aramaları ise 9,1 milyonu aşmıştır (Mestre-Bach, vd., 2020). Bütün bunların pandemi ile bağlantısı henüz araştırmalar tarafından yanıt bekleyen sorular olsa da stres ya da sosyal izolasyondan kaynaklanan yoksunluk, bu tür davranışları yoğunlaştıran ve bağımlılık riskini artıran bir faktör olabilir (Mestre-Bach, vd., 2020). Benzer bir durum 2018 yılında popüler bir video oyunu olan Fortnite'ın sunucularının, 24 saat boyunca çökmesi sonucunda da yaşanmıştır. Bu süreçte oyundan yoksun kalan oyuncuların Pornhub'a erişimi yüzde 10 oranında, “Fortnite” terimini kullanarak yapılan pornografik aramalar ise yüzde 60 oranında artmıştır (Castro-Calvo, vd., 2018). Dijital oyun ve çevrimiçi pornografi, yaygın tüketilen davranışlar olsa da bunların örtüşme noktaları arasında az şey bilinmektedir ve o nedenle bu istatistikleri yorumlarken dikkatli olmak gerekir. Oyun oynayan kişilerin zorunlu yoksunluk gibi durumlarla nasıl baş ettikleri ile ilgili, potansiyel olarak önemli veriler sağlasa da oyun ve pornografi tüketimi arasındaki etkileşimleri problemlili veya problemsiz kullanım düzeylerinde anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Castro-Calvo, vd., 2018). Sözü edilen davranış bulguları, pandemi döneminde ortaya çıkan yalıtılmışlıkla ve bunun yarattığı stresle başa çıkmaya ilişkin bir öngörü sağlasa da bunu problemlili pornografi tüketimi ya da çevrimiçi cinsellik bağımlılığı şeklinde ele almak için henüz var olan araştırma bulguları yetersizdir. İnternet ortamında pornografi tüketimi,

kullanımının rahatlığı ve algılanan anonimlik, satın alınabilirlik ve kolay erişilebilirlik açısından gerçeklikten kaçma fırsatı sunmaktadır. Cinsel materyale zaman ve mekândan bağımsız olarak ve anonim bir biçimde erişilebilmektedir ve bu kullanım kolaylığı, bağımlılıkla ilgili riske sahip olan kişiler için problemlili hale gelebilir (Brand vd., 2019).

2020 yılında pandemi nedeniyle pek çok sektör söz konusu kısıtlamalardan olumsuz yönde etkilenmiş olsa da bundan etkilenmeyen ve büyümede artış gösteren sektörlerden biri, kumar endüstrisi olmuştur. Dünya Çapında Çevrimiçi Kumar Endüstrisi 2021 Pazar Raporu'na göre pandemi sonrası yaşanan izolasyon tedbirleri, kumar web sitelerinin ziyaretçilerinde artışa yol açmıştır (URL-6). Çevrimiçi kumar bağımlılığı da bilişim teknolojileri bağımlılığını oluşturan alt gruplardan biridir ve interneti ağırlıklı olarak kumar oynama amacıyla kullanmayı ve bunun bir bağımlılık halini almasını ifade etmektedir. Devletler eliyle yapılan hukuksal düzenlemelere rağmen kumar, internet aracılığıyla daha kolay erişilebilir hâle gelmiştir. Türkiye'de çevrimiçi kumarın yaygınlık oranı net olmasa da konu ile ilgili rapor ve bazı gazete haberleri, bunun şu an tahmin edilenden daha yaygın olabileceğini göstermektedir. 2008 yılında Devlet Denetleme Kurulu'nun Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan 15 ve 64 yaş arasındaki 1536 kişi ile spor müsabakalarında bahis, piyango biletleri ve kişisel beceri oyunları gibi yasal bahislerle ilgili bir yaygınlık araştırması yürütmüştür. Rapordan çıkan sonuçlara göre örneklemin yüzde 67,3'ü (n=1034) son 12 ayda en az bir oyun oynamıştır ve bunun yüzde 55'ini erkekler, geri kalan yüzde 45'ini ise kadınlar oluşturmaktadır (Arıca, 2018). Problemlili çevrimiçi bahisler konusunda Türkiye'de ilk büyük ölçekli tarama araştırmasını gerçekleştiren Arıca'nın (2018) yaptığı çalışmada örneklemin yüzde 2,9'u problemlili çevrimiçi kumar kullanıcılarından oluşmaktadır. Çalışmada aynı zamanda internet bağımlılığı ile çevrimiçi kumar oynama arasında önemli bir pozitif korelasyon olduğu bildirilmektedir.

Önceki yıllarda kumar sorunlarının farklı ülkeler ve kıtalarda yaşayan genel nüfusun yüzde 0,1 ila 5,8'i arasında meydana geldiği bildirilmiştir ve kumar oynayanın erkekler, bekâr veya boşanmış bireyler, yaşı genç olanlar, eğitim düzeyi düşük olanlar, etnik azınlığa mensup olanlar, göçmenler ve işsizler ya da düşük gelirli olanlar arasında görülme olasılığı daha yüksektir (Calado ve Griffiths, 2016). Pandemi döneminde söz konusu değişkenlere göre kumar bağımlılığını inceleyen bir bulgu henüz yoksa da Håkansson'ın (2020) İsveç'te yaptığı araştırma, bu dönemde kumar bağımlılığında ortaya çıkan eğilimler ile ilgili bilgi vericidir. Kumar alışkanlığının önemli bir yanını

oluşturan tüm spor etkinliklerinin dünya çapında iptal edildiği ve bu doğrultuda değişen bir kumar pazarının olduğu bir dönemde yapılan araştırma, çevrimiçi kumar türlerinin, yerleşik kumar türlerine göre daha yaygın olduğunu bildirmektedir. Problemlili kumar oynama davranışı ile karakterize edilen katılımcıların, yalnızca sınırlı bir oranı tarafından bu süreçte artan kumar davranışı bildirilmiştir (Håkansson, 2020). Konu ile ilgili Kanada’da yapılan bir başka araştırma da bu süreçte yerleşik kumar oynama mekânlarının kapanmasıyla birlikte kumar davranışının çevrimiçi kumar oyunlarına göç ettiğini göstermektedir (Price, 2020).

Sonuç

COVID-19 salgını, acil ve yaşamı tehdit eden problemlerle birlikte sağlıkla ilgili başka pek çok problemi de süreç içinde gündeme getirmiştir ve bunlardan biri de problemlili internet kullanımınıdır. Hastalık korkusu, yakın sosyal çevreden birilerinin hayatını kaybetmesi veya pandeminin başlangıcından bir yıl sonra bile devam eden kısıtlama uygulamaları, dünya üzerinde pek çok insanın yaşam tarzında değişikliğe gitmesine yol açmıştır. Birkaç ay içinde insanların gündelik yaşamlarını ve düzenli alışkanlıklarını çarpıcı bir biçimde değiştiren süreç ve salgının yarattığı hem fiziksel hem de zihinsel etkiler, bu süreçte insanların daha sık çevrimiçi faaliyette bulunmaları zorunluluğunu doğurmuş, dolayısıyla bir takım problemlili çevrimiçi davranışların da bu süreçte yoğunlaşması riskini beraberinde getirmiştir. Salgın sırasında yüz yüze etkileşimler büyük ölçüde azalmış, çevrimiçi hizmetler hızla teşvik edilmiş ve bu da kaçınılmaz bir biçimde internet kullanımını artırmıştır. Pandemiye dolayı kısıtlanma, hastalığa yakalanma ve ölüm korkusu, geleceğe yönelik finansal belirsizlik gibi kaygı ve stresi artıran faktörler, aynı zamanda bağımlılık üzerinde de tetikleyici bir unsur oluşturabilmektedir. İnceleme dahilinde dünyanın farklı yerlerinde yapılan çeşitli araştırmalardan ve raporlardan elde edilen bulgular, bu süreçte kişilerin bilişim teknolojileri kullanımı ile ilgili oranlarda artış göstermektedir. Pandemi döneminde bilişim teknolojileri açısından yoğunlaşan insan-teknoji etkileşimi, aynı zamanda problemlili teknoloji kullanımını ve bir sonraki aşaması olan bilişim teknolojileri bağımlılığını ortaya çıkarma anlamında bir risk haline dönüşmüştür.

Pandemi döneminde neredeyse bir zorunluluk halini alsa da günümüzün toplumsal örgütlenme biçiminde teknoloji kullanımı, kaçınılmaz bir gerekliliktir. Teknolojinin insan ve toplum yaşamına sağladığı pek çok faydanın yanı sıra dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri, teknolojinin nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. Bilişim teknolojileri kullanılırken

aynı zamanda dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Amaca yönelik kullanım, bunlardan en önemlisidir ve bilişim teknolojilerini o anki kullanma amacına yönelik olarak hem uğraş hem de süre anlamında sınırlandırma anlamına gelmektedir. Bu amaç, bir iş yapma, bir bilgi öğrenme, bir sorumluluğu yerine getirme, bir beceriyi geliştirme, bir şey üretme (Dinç, 2015), farklı hobiler geliştirme amacıyla kullanma, eğlenme ya da dinlenme amacıyla kullanmak olabilir. Fakat internetin amaçsız ve süre sınırı koymadan, yalnızca eğlenceye yönelik olarak kullanılması, zamanın iyi kullanılmaması ve zaman yönetimi becerilerinin gelişmemesi ya da zayıflaması gibi olumsuz durumlara sebep olabilmektedir. Aynı zamanda teknolojinin kötüye kullanımı bir sonraki süreçte bağımlılığa dönüştüğünde bu, bireyin zihinsel, psikolojik, fiziksel ve sosyal problemlerini artırma riski taşımaktadır. Bilişim teknolojileri bağımlılığı ile ilgili alt gruplar ele alındığında bunların çoğunlukla eğlenceye ve hazzın dönük teknoloji kullanım biçimlerini yansıttığı görülmektedir. Kazanma, başarıya ve beğenilme gibi dijital ortamda sayısallaştırılabilen ya da kazanca dönen veriler, kişiler için anlık haz ve tatmin sağlama yöntemi haline gelebilmekte ve giderek bağımlılık oluşturma riskini de artırmaktadır.

Bunun yanı sıra dijital ortam vasıtasıyla değişen davranış kalıpları, sosyal yaşamda da etkisini hissettirebilmektedir. Bilhassa şiddet içeren video oyunları söz konusu olduğunda video oyunları ile ilgili tartışmalar alevlenmektedir. Şiddet içerikli oyunların saldırgan davranışlara ya da şiddete yol açması, bu tür oyunların ortaya çıktığı 1990'lı yıllardan bu yana tartışılmaktadır. Bazı uzman ve akademisyenler video oyunlarının, bilhassa şiddet içeren oyunları oynayan bireylerde saldırganlığa yol açabileceğini ileri sürmektedir. Bu düşünce, oyuncuların oyun oynarken gözlemledikleri şiddet içeren davranışları modelleyeceği ve bu durumun onları gerçek yaşamda da bu tür bir performans sergilemeye daha yatkın hale getireceği yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bazıları ise şiddeti görmenin ve sanal da olsa deneyimlemenin, genel olarak şiddete karşı duyarsızlaşmaya yol açtığını ve bu etkinin, dijital oyunların sürükleyici olması ve sürekli bir hedef içermesi nedeniyle giderek arttığını düşünmektedir. Konu ile ilgili alanyazın her zaman bunu desteklemese de saldırganlık ile şiddet içeren oyunlar arasında anlamlı ilişkiler bulan pek çok çalışma mevcuttur.

Teknoloji bağımlılığı ile ilgili çalışmalara genel olarak bakıldığında birbiri ile çelişen bulguları da içeren geniş bir literatür karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki örnek olarak bazı araştırmalar sosyal medya bağımlılığı olgusunu içe dönüklük ile ilişkilendirirken, diğer araştırmalar dışa dönüklük ile

ilişkilendirmekte ve araştırma bulguları, hem etkenler hem de epidemiyolojik bulgular anlamında birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birinin, konu ile ilgili yapılmış nitel araştırmaların eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Davranışsal bağımlılıkla ilgili literatürde, psikoloji, psikiyatri ile sağlık ve tıp bilimleri yönelimli yaklaşımlar ağırlıklı olmakla birlikte davranışa etken olan sosyal ve kültürel bağlamı anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyolojik ve bilhassa sembolik etkileşimcilik yönelimli araştırmaların yürütülmesi, konuyu bütüncül ele almak açısından, ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilecek çalışmalar için önerilmektedir.

Sosyolojik açıdan bağımlılık, sosyal normlardan sapan bireyler için kullanılan bir etiketleme (Levine ve Troiden, 1988) anlamına da içermektedir. Kaçınılmaz olarak dinamik bir yapı olan kültür içinde sosyal normlar değişkendir ki pandemi dönemindeki ani değişimler, kısa sürede değişmek zorunda kalan yaşam tarzları ve davranış biçimleri, bu konunun pek çok insan tarafından ani ve deneyimsel bir biçimde fark edilmesini sağlamıştır. ‘Yeni normal’, esasen bu dinamik yapıyı oldukça iyi tanımlayan bir kavramdır. Geleneksel yaklaşımlarda sosyologlar, ruhsal bozukluklarla ilgili temel psikiyatrik ve psikolojik varsayımları kabul etseler de 1960’lardan bu yana etkileşimci yaklaşımların ve bilhassa etiketleme kuramcılarının etkisiyle bu durum, dönüşüme uğramıştır. Davranışı anomali olarak tanımlamanın kültürel görelilik ve sosyal kontrol yönlerini kabul eden etiketleme yaklaşımı, söz konusu durumun sosyal olarak yaratılan ve uygulanan yargıların sonucu olabileceğini de dikkate alan bir yaklaşımdır (Levine ve Troiden, 1988). Bu nedenle davranışın kendisi, davranışın ortaya çıkmasında etkili olan sosyal ve kültürel faktörler ve davranış sonrası üretilen anlamın sorgulanması, meseleye daha bütüncül bir yaklaşım sunacaktır. Dijital oyun ya da sosyal medya, kişi için aynı zamanda anlamın üretildiği, iletişimin gerçekleştiği etkileşimsel bir süreçtir ve o etkileşim sürecini etkileyen bir dış sosyal-kültürel bağlamın da olduğu bütüncül bir yapı görünümündedir. Konu ile ilgili yapılacak ve sembolik etkileşimci bir perspektiften konuya yaklaşacak olan araştırmalar bilişim teknolojilerini kötüye kullanan ya da bağımlılık geliştirmiş herhangi birinin hem davranışı gerçekleştirmeden önce hem de davranışı gerçekleştirdiği esnada ve sonrasında ürettiği yaratıcı anlamın bilgisine ulaştığında bağımlılık davranışına ilişkin psikososyal süreç, daha bütünlüklü bir biçimde anlaşılabilir.

Kaynakça

- Akgün, Z., Durmaz, S. S., & Hacıhasanoğlu, P. (2020). "Covid-19 Salgını Sürecinde Online Alışveriş: Genişletilmiş Teknoloji Kabul Modeli ve Algılanan Kaygı Perspektifinde Bir Saha Çalışması". *Idea Studies Journal*, 6(19), 433-449.
- Aktaş, B., & Bostancı Daştan, N. (2021). "Covid-19 Pandemisinde Üniversite Öğrencilerindeki Oyun Bağımlılığı Düzeyleri ve Pandeminin Dijital Oyun Oynama Durumlarına Etkisi". *Bağımlılık Dergisi*, 22(2), 129-138.
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, . . . Muniba, S. (2010). "Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in eastern and western countries: a meta-analytic review". *Psychol Bull*, 136(2), 151-173.
- Appel, H., Gerlach, A. L., & Crusius, J. (2016). "The interplay between Facebook use, social comparison, envy, and depression". *Current Opinion in Psychology*, 9, 44-49.
- Arıcak, O. T. (2018). "Problematic Online Betting Among Turkish Adolescents". *Journal of Gambling Studies*(35), 31-45.
- Arısoy, Ö. (2009). "İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(3), 55-67.
- Association, A. P. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5. b.)*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Aydın, A. F. (2020). "Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon Süreci: COVID-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci". *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, 4(12), 76-90.
- Binboğa Yel, E., & Korhan, O. (2015). "Eğitsel Amaçlı Masaüstü/Dizüstü/Tablet Bilgisayar Kullanımında Öğrencilerin Kas-İskelet Hareketleri ve Olası Kas İskelet Rahatsızlıkları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 631-638.
- Boumosleh, J. M., & Jaalouk, D. (2017). "Depression, anxiety, and smartphone addiction in university students- A cross sectional study". *PLoS ONE*, 12(8), e0182239.
- Brand, M., Blycker, G. R., & Potenza, M. N. (2019). "When Pornography Becomes a Problem: Clinical Insights". *Psychiatric Times*, 36(12).

- Calado, F., & Griffiths, M. D. (2016). "Problem gambling worldwide: An update and systematic review of empirical research (2000–2015)". *Journal of Behavioral Addictions*, 5(4), 592-613.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castro-Calvo, J., Ballester-Arnal, R., Potenza, M. N., King, D. L., & Billieux, J. (2018). "Does "forced abstinence" from gaming lead to pornography use? Insight from the April 2018 crash of Fortnite's servers". *Journal of Behavioral Addictions*, 7(3), 501-502.
- Choi, S.-W., Kim, D.-J., Choi, J.-S., Ahn, H., Choi, E.-J., Song, W.-Y., . . . Youn, H. (2015). "Comparison of risk and protective factors associated with smartphone addiction and Internet addiction". *Journal of Behavioral Addictions*, 4(4), 308-314.
- Dikmen, M. (2021). COVID-19 "Pandemisinde Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeyleri ile Sosyal Medya Bağımlılıkları Arasındaki İlişki: Bir Yapısal Eşitlik Modeli". *Bağımlılık Dergisi*, 22(1), 20-30.
- Dinç, M. (2015). "Teknoloji Bağımlılığı ve Gençlik". *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 31-65.
- Eysenck, H. J. (1997). "Addiction, Personality and Motivation". *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental*, 12(2), 79-87.
- Gao, J., Zheng, P., Jia, Y., Chen, H., Mao, Y., Chen, S., . . . Dai, J. (2020). "Mental health problems and social media exposure during COVID-19 outbreak". *PLoS One*, 15(4). doi:10.1371/journal.pone.0231924
- Geçer, E., Yıldırım, M., & Akgül, Ö. (2020). "Sources of information in times of health crisis: evidence from Turkey during COVID-19". *Journal of Public Health*. doi:10.1007/s10389-020-01393-x
- Gentile, D. (2009). "Pathological video-game use among youth ages 8 to 18: a national study". *Psychol Sci*, 20(5), 594-602.
- Gentile, D. A., Lynch, P. J., Ruh Linder, J., & Walsh, D. A. (2004). "The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance". *Journal of Adolescence*(27), 5-22.
- Gökel, Ö. (2020). "Teknoloji Bağımlılığının Çeşitli Yaş Gruplarındaki Çocuklara Etkileri Hakkındaki Ebeveyn Görüşleri". *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology*, 2(1), 41-47.

- Göker, M. E., & Turan, Ş. (2020). "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Problemlili Teknoloji Kullanımı". ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi, 5(COVID-19 Özel Sayısı), 108-114.
- Granic, I., Lobel, A., & Engels, R. C. (2014). "The Benefits of Playing Video Games". American Psychologist, 69(1), 66-78.
- Håkansson, A. (2020). "Impact of COVID-19 on Online Gambling – A General Population Survey During the Pandemic". Frontiers in Psychology, 11, 568543.
- Hazar, Ç. M. (2011). "Sosyal medya bağımlılığı: Bir alan çalışması". İletişim, Kuram ve Araştırma Dergisi, 32, 151-175.
- Kara, N., & Karanfiloğlu, M. (2020). "İletişimin Dijitalleşmesi: Pandemi (COVID-19) ve Enformasyon Teknolojileri". Bilişim Teknolojileri Online Dergisi, 11(42), 87-99.
- Kaya, E., Akpınar, D., & Akpınar, H. (2019). "Bağımlılığın Patofizyolojisi". Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Tıp Dergisi, 6(3), 166-170.
- Kayri, M., & Günüş, S. (2009). "İnternet Bağımlılık Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 42(1), 157-175.
- King, D. L., Delfabbro, P. H., Billieux, J., & Potenza, M. N. (2020). "Problematic online gaming and the COVID-19 pandemic". Journal of Behavioral Addictions, 9(2), 184-186.
- Király, O., Potenza, M. N., Stein, D. J., King, D. L., Hodgins, D. C., Saunders, J. B., . . . Demetrovics, Z. (2020). "Preventing problematic internet use during the COVID-19 pandemic: Consensus guidance". Comprehensive Psychiatry, 100, Advance online publication.
- Krahé, B., & Möller, I. (2010). "Longitudinal effect of media violence on aggression and empathy among German adolescents". Journal of Applied Development Psychology, 31(5), 401-409.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). "Online Social Networking and Addiction—A Review of the Psychological Literature". Int J Environ Res Public Health, 8(9), 3528-3552.
- Levine, M. P., & Troiden, R. R. (1988). "The Myth of Sexual Compulsivity". The Journal of Sex Research, 25(3), 347-363.
- Majeed, M., Irshad, M., Fatima, T., Khan, J., & Hassan, M. M. (2020). "Relationship Between Problematic Social Media Usage and Employee Depression: A Moderated Mediation Model of Mindfulness and Fear of COVID-19". Front. Psychol., 11(557987). doi:10.3389/fpsyg.2020.557987

- Mestre-Bach, G., Blycker, G. R., & Potenza, M. N. (2020). "Pornography use in the setting of the COVID-19 pandemic". *Journal of Behavioral Addictions*, 9(2), 181-183.
- Özkan, S., Tüzün, H., Uğraş Dikmen, A., & İlhan, M. N. (2020). "Salgınlarda Toplum Davranışı ve Sağlık Okuryazarlığı". *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*(1 (Özel Sayı)), 105-110.
- Price, A. (2020). "Online Gambling in the Midst of COVID-19: A Nexus of Mental Health Concerns, Substance Use and Financial Stress". *Int J Ment Health Addict*, 1-18.
- Rosenthal-von der Pütten, A. M., Hastall, M. R., Köcher, S., Meske, C., Heinrich, T., Labrenz, F., & Ocklenburg, S. (2019). "“Likes” as social rewards: Their role in online social comparison and. decisions to like other People's selfies", *Computers in Human Behavior*, 92, 76-86.
- Sigerson, L., Li, A. Y., Cheung, M. W., & Cheng, C. (2017). "Examining common information technology addictions and their relationships with non-technology-related addictions". *Computers in Behavior*, 75, 520-526.
- Tarhan, N., & Nurmedov, S. (2011). *Bağımlılık: Sanal veya Gerçek*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Van Rooij, A., & Prause, N. (2014). "A critical review of "Internet addiction" criteria with suggestions for the future". *J Behav Addict*, 3(4), 203-213. doi:10.1556/JBA.3.2014.4.1
- Wang, J.-L., Jackson, L. A., Gaskin, J., & Wang, H.-Z. (2014). "The effects of Social Networking Site (SNS) use on college students' friendship and well-being". *Computers in Human Behavior*, 37, 229-236.
- Xiang, M., Zhang, Z., & Kuwahara, K. (2020). "Impact of COVID-19 pandemic on children and adolescents' lifestyle behavior larger than expected". *Prod Cardiovasc Dis*, 63(4), 531-532.
- Young, K. S. (2004). "Internet Addiction: A New Clinical Phenomenon and Its Consequences". *American Behavioral Scientist*, 48(4), 402-415.
- Zubaroglu Yanardağ, M., Bilge, M., & Yanardağ, U. (2020). "Davranış Bağımlılığı ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme". *Manisa Celal Bayar Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(4), 551-560.
- İnternet Kaynakları
URL1- <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/kovid-19-surecinde-bireylerin-dijital-yasami-incelendi-41517378> (Erişim Tarihi: 11.02.2021)

- URL2 - <https://www.dfcint.com/pc-vide-game-sales-2020/> (Erişim Tarihi: 15.02.2021)
- URL3 - <https://www.webtekno.com/dunya-uzerinde-kac-kisi-oyun-oyunuyor-arastirma-h98040.html> (Erişim Tarihi: 15.02.2021)
- URL4 - <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/dunyada-oyun-oyunayan-insan-sayisi-2-6-milyara-ulasti-41576287> (Erişim Tarihi: 20.02.2021)
- URL-5 - <https://venturebeat.com/2020/03/28/who-and-game-companies-launch-playaparttogether-to-promote-physical-distancing/> (Erişim Tarihi: 22.02.2021)
- URL-6 - <https://www.globenewswire.com/news-release/2021/01/20/2161513/0/en/Worldwide-Online-Gambling-Industry-2021-Market-Report-COVID-19-has-Resulted-in-Hugh-Growth.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2021)

BAYBURT MAHALLE ODALARININ FOLKLORİK AÇIDAN İNCELENMESİ
The Importance Of Bayburt District Rooms In Terms Of Folklore

Arş. Gör. Özlem ÜNALAN

Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
ozlemunalan@bayburt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5345-6499>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	09.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	05.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 221-232	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.877234

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

BAYBURT MAHALLE ODALARININ FOLKLORİK AÇIDAN İNCELENMESİ*

The importance of Bayburt District Rooms in Terms of Folklore

Arş. Gör. Özlem ÜNALAN

Öz

Bayburt gelenek ve göreneklerini günümüzde de devam ettiren kadim şehirlerden biridir. Türkiye’de sadece Bayburt’a özgü olan mahalle odaları halkın toplanıp bir araya geldiği sevincini ve üzüntüsünü paylaştığı eğlenip hoşça vakit geçirdiği sosyal bir mekândır. Kız isteme, cenaze, düğün-kına, bayramlaşma, herfene vb. birçok tören ve uygulama için mahalle sakinleri mahalle odalarında toplanır. Belediye başkanı, vali, rektör, kaymakam, emniyet müdürü gibi bazı bürokratlar mahalle odalarında halk ile buluşur, halkın sorunlarını dinler, onlarla bayramlaşır. Burada yemekler yenir, şiirler söylenir, âşık fasılları düzenlenir, yöresel oyunlar oynanır, önemli konuşmalar yapıp önemli kararlar alınır.

Bayburt mahalle odaları geçmişten günümüze birçok amaca hizmet eder ve bu bağlamda birçok insanı bir araya getirir. Gelenek ve göreneklerin, sözlü kültür ürünlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir yer ihtiva eder. Bu sebepten Bayburt mahalle odalarını birer kültür abidesi olarak görmek ve kültür taşıyıcısı olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Diğer taraftan mahalle odaları toplumsal kaynaşmayı sağlar, kişiye toplum olma bilinci ve aitlik duygusu kazandırır. Bu bağlamda benden ziyade biz olmanın, toplumsal birliktelik ve dayanışmanın güzel bir örneğini sergiler.

Bu çalışmada Bayburt mahalle odalarının bir nevi tanıtımı yapılacak, folklorik açıdan önemi ortaya konulacaktır. Mahalle odalarının işlevleri kaynak kişilerden yapılacak derlemeler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Köy Odaları, Bayburt, Halk Kültürü, Gelenek

Abstract

Bayburt is one of the ancient cities that continues its traditions and customs today. District Rooms which are specific to only Bayburt in Turkey are social places where people come together where they share their happiness and sadness, where they enjoy happily. District people come together in district rooms for many celebrations and practices such as for marriage asking, funeral, wedding-henna, celebrating Bairam, common diner etc.

Some bureaucrats like mayor, governor, rectors, caımacam, and police chief meet with people in district rooms, listen the problems of people, and celebrate their Bairam. People have their meals here, they read poems, they organize minstrel

* Bu makale 12-14 Mayıs 2017 tarihleri arasında düzenlenen Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni’nde bildiri olarak sunulmuştur.

ceremonies, they dance regional dances, and they speak about important topics and decide about important things.

Bayburt district rooms serve lots of purposes from history to now and from this perspective they call people together. Tradition and customs are important to protect oral culture products and transfer them to future generations. For this reason, it is not wrong to see Bayburt district rooms as culture memorial and culture carrier. On the other hand, district rooms provided social solidarity and bring a person conscious of being a society and belonging. From this context, they exhibit being “us” more than “I”, it also exhibits social cohesion and a good example of solidarity.

In this study, Bayburt District rooms will be presented somehow; its importance in terms of folklore will be presented. The functions of district rooms will be covered under the light of compilations from source people.

Keywords: Village Rooms, Bayburt, Folk Culture, Tradition.

Giriş

Türk kültüründe yardımlaşma, dayanışma, misafirperverlik önemli bir husustur. Bu doğrultuda Anadolu'nun birçok yerinde, çok sayıda köy odası hizmet vermektedir fakat şehir merkezlerinde köy odalarının yerini tutacak bir yapı mevcut değildir. Çay bahçeleri, mesire alanları, cafeler, restoranlar her ne kadar halkın toplanıp yiyip içtiği sosyal mekânlar olsa da kültürel manada bu mekânlar yetersiz kalmaktadır.

Bayburt'taki köylerde köy odası geleneği devam etmekle birlikte merkezde mahalle odaları bulunmaktadır. Bu yönü ile Bayburt diğer şehirlerden ayrılmaktadır. Köy odalarının pek çok işlevini mahalle odaları karşılamakla birlikte bunları birbirinden ayıran bazı hususlar da vardır.

Köy odaları genellikle giriş ve salon olmak üzere iki bölümden oluşur. Mahalle odalarında ise bu odalara ilaveten mutfak, misafırhane, yönetici odası gibi müstakil ayrı odalar da yer almaktadır. Ayrıca köy odaları her gün, sabah akşam açık tutulurken mahalle odaları taziye günleri ve kahve merasimleri gibi özel günler hariç genellikle kapatılmaktadır (Şengün ve Dursunoğlu, 2020: 18).

Geçmişten günümüze bir gelenek olarak devam eden mahalle odası anlayışı, Bayburt'un kültürel değerlerinin yaşatılması ve korunmasına büyük hizmet eder. Mahalle odaları yalnızca kadın veya erkeklerin oturup sohbet ettikleri bir mekân değil aynı zamanda birer kültür merkezidir.

Müstakil mahalle odaları kurulmadan önce Bayburt'taki ünlü konaklar ve zengin kimselerin büyük evlerindeki bir ya da birkaç oda, mahalle halkının bir araya geldiği mekânlar olmuştur. Zamanla bu mekânlar ihtiyacı karşılayamamış bu da müstakil konakların inşa edilmesini gerektirmiştir. Müstakil yapılan mahalle odalarının inşası odaların işlevlerinden hiçbir şey

kaybettirmemiş aksine işlevini, değerini ve gereksinimi artırmıştır (Aker tarihsiz: 67).

Büyük şehirlerin her geçen gün yalnızlaşmaya ve yabancılaşmaya başlayan insan profilleri karşısında Bayburt mahalle odaları bireye birlik ve beraberliği, yardımlaşmayı ve paylaşmayı öğretir. Bayburt'un kültürel zenginliğini gün yüzüne çıkarır ve unutulmaya yüz tutmuş değerlerini hatırlatır.

Mahalle odalarının belli bir oturma düzeni vardır. Başköşeye oturacak kişi orada bulunan grubun çeşidine ve statüsüne göre değişir. Örneğin belediye başkanı, vekil, bakan gibi üst kademedeki kişiler başköşeye oturur. Bunun dışında başa en yaşlı, en bilgili veya âlim görülen kişi, onun sağ ve soluna da diğer kişiler oturur (Kaynak Kişi 1).

Bu odaların kapısı herkese açıktır. Kadından erkeğe, gencinden yaşlısına, zengininden fakirine herkes bu odalardan istifade eder. Kimi zaman Bayburt'un sorunları burada tartışılır, çözümler üretilmeye çalışılır. Kimi zamansa mahalle odaları halk ile aydın kesimin buluşup kaynaştığı mekânlar haline alır. Mahalle odaları bu bağlamda kaymakam, vali, emniyet müdürü, komutan, rektör, milletvekili, bakan, savcı, hâkim gibi önemli kişilere de ev sahipliği yapar (Kaynak Kişi 2).

Mahalle odaları mahallelinin ortak malıdır. Burasının tüm ihtiyacı mahalle sakinlerinin verdikleri paralarla karşılanır. Para toplama ve ihtiyaçları karşılama işi dernek tarafından yürütülür. Her mahalle odasının kendi adını taşıyan bir derneği bulunur. Dernek yönetimi mahallede evi bulunan mahalle sakinlerini derneğe kaydeder. Genelde evin en büyüğü kimse o derneğe üye yapılır. Erkek çocuklar evlenip evden ayrıldığında ise bu kişiler ayrıca üye olarak kaydedilir.

Mahalle odalarının ihtiyaçları mahalle sakinlerinden yıllık olarak toplanan çok cüzi paralarla giderilir. Bunun dışında mahalle halkının veya hayırseverlerin bağışları ile odalar faaliyetlerini sürdürür (Kaynak Kişi 3).

Mahalle Odalarının Tarihçesi

Bayburt mahallelerinin bilinen tarihi geçmişi 16. yüzyıla dayanır. Öncesinde kurulan mahalle isimleri Selçuklu ve beylikler dönemine ait kaynaklarda tespit edilememiştir. Mehmet Ağa komutasındaki Osmanlı askerlerinin 1514'te Bayburt Kalesi'ni ele geçirmesinden sonra ilk mahalleler kurulur. O dönemlerde tarıma uygun araziler yerleşime yasaklandığı için evler kalenin yamaçlarına yapılır ve böylece ilk mahalleler kalenin çevresinde oluşturulur. Şingah (Mehmet Çelebi), Bent (Kadızaade), Kaya (Uzungazi),

Karasakal, Veysel Efendi ve Zahit Mahalleleri ilk kurulan mahallelerdir. Sonraki dönemlerde ise Kaleardı ve Galer (Tuzcuzade) Mahalleleri kurulmuştur (Sülo 2002: 91-92).

Bayburt'ta kurulan bu mahalle adlarını Bayburt'un Osmanlı yönetimine geçmesi ile hazırlanan tapu tahrir defterlerinden, temettuat defterlerinden ve Evliya Çelebi seyahatnamesinden öğrenmekteyiz. Bayburt'ta ilk tahrir çalışması 1516 yılında yapılmıştır. Sonrasında yapılan tahrir çalışmaları Bayburt'un XVI. yüzyılda on mahallesinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır (Özger 2008: 178).

Evliya Çelebi 1647'de Bayburt'a geldiğinde Bayburt Kalesi hakkında da bilgi vermiş kaleyi büyük ve ihtişamlı bulmuştur. Kale içerisinde üç yüz civarında eski usul, kalenin dışındaki şehirde ise toprak üstü bin kadar ev bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca şehrin on dokuzu Müslüman yedisi Ermeni olmak üzere yirmi altı mahalleden oluştuğunu söylemiştir. Yurt Mahallesi dışında başka mahalle ismine yer vermemiştir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1993: 174).

Günümüzde Bayburt merkeze bağlı on dört mahalleden oluşur. Bunlar: Camikebir, Esentepe, Gençosman, Halfikale (Kaleardı), Kadızade, Karasakal, Mehmet Çelebi, Şeyhheyran, Şingah, Tuzcuzade, Uzungazi, Velişaban, Veysel, Zahit Mahalleleridir (URL-1).

Bayburt'ta mahallelerin kurulmaya başlanmasıyla birlikte mahalle halkının bir araya gelip istişare edebileceği mekânlar ortaya çıkmıştır. Önceleri bu mekânlar Bayburt'un ileri gelen nüfuzlu kişilerinin konakları olmuştur. Bu tür konakların en büyük odası halkın toplanma yeri bilinmiş mahallenin ve şahısların sorunları buralarda dinlenmiş bayramlarda yemekler verilmiş ve halk bu konaklarda bayramlaşmıştır. Her mahallede o mahalleye mensup olan ve hanedan olarak görülen mahalle sakinlerine ait odalar 1980'li yılların başına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür (Sülo 2002: 92).

Zamanla bu konaklar yetersiz gelmiş ve mahalle halkının ihtiyaçları doğrultusunda mahalle odaları açılmaya başlanmıştır. İlk mahalle odası 1970'li yıllarda Tuzcuzade Mahallesi'nde açılmıştır. Ağırhama sofası, yemekhanesi, gasilhanesi ve kenefiyle birlikte sistemli biçimde kurulan ilk mahalle odası 1981'de faaliyete geçen Şingah mahalle odasıdır (Kaynak Kişi 4).

Şingah mahalle odasının kurulma fikri "Mevlüt kandili için toplanan paraların artanı ile ne yapılabilir?" Düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Mahallenin ileri gelenleri artan bu parayla cami yanına taziye yeri ve akşamları görüşüp konuşmak için ahşaptan küçük bir yer yaptırmayı isterler.

O dönemin muhtarının, Şingah Mahallesi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Başkanı'nın ve Hanefi Ağın, Baha Erbay, Hacı Dursun Yerlikaya gibi mahalle büyüklerinin de onayı alınınca 1979'da mahalle odasının yapımına başlanır. Şingah mahalle odasının yapım aşamasında halk büyük bir özveri göstermiş genç yaşlı herkes çalışmış kadınlar dokuyup ev geçimine katkıda buldukları ehramlarını bağışlamışlardır. Diğer taraftan cuma namazında toplanan paralar ve başka şehirlerde ikamet eden Bayburtluların bağışları ile 1981'de Şingah mahalle odası tamamlanmıştır. İnşaatın ilk görüntüleri bir arı kovanını andırdığı için önce beğenilmemiş fakat yapılıp bittikten sonra mimarisi ile herkesi büyülemiştir. Ayrıca oda cami yanında yapıldığı için de eleştirenler olmuştur. Odada düzenlenen ilk cenaze merasiminin odanın yapımına en çok karşı çıkan kişiye nasip olması da efsane olarak anlatılmaktadır. (URL-2)

Günümüzde Bayburt merkezinde on dört mahalle bulunmakta ve neredeyse her mahallede birer mahalle odası yer almaktadır (Şengün ve Dursunoğlu, 2020: 9-10).

Şingah ve Genç Osman Mahallesi'nde olduğu gibi bazı mahallelerin odası birden fazladır. Mahalle odası olmayan mahalle halkı da komşu mahallenin odasını kullanır.

Halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve bu geleneği yaşatmak için Bayburt'ta site biçiminde yapılan bazı binaların altına mahalle odaları yapılır veya alt kattaki boş bir daire mahalle odası haline getirilir.

Odaların Fiziki Özellikleri

Bayburt mahalle odaları sıradan yapılmış odalar değildir. Özellikle bazı mahalle odaları son derece ihtişamlı ve güzeldir. Bunlardan Şingah mahalle odasının gerek büyüklüğü gerekse mimari özellikleri ile ayrı bir önemi vardır. Odanın mimari yapısı arıların petek yapısından esinlenerek düz bir zemin ve altıgen şema üzerine kurulmuştur. İki katlı olup alt katta gasilhane ve kenef, üst katta ağırlama sofası ve yemekhanesi bulunur. Aynı anda birkaç faaliyeti gerçekleştirmek için her bir odanın girişi dış kapıya açılacak biçimde inşa edilmiştir. Diğer taraftan yaşlı ve gençlerin aynı bölümde fakat ayrı bir biçimde konuşlanabilmesi için ağırlama sofası iki yönlü yapılmıştır. İnşa edildiği dönemde ekonomik kaygılar taşımaya rağmen mükemmel bir mimari ortaya konulmuş ilerleyen yıllarda Şingah mahalle odası daha da zenginleştirilip genişletilmiştir (URL-2).

Mahalle odalarının tümü gelen misafirlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş ve onların konforları düşünülmüştür. Mimarisi itibariyle de son

derece şık ve moderndir. Geleneksel mimari ile modernleşmiş yapının bir sentezini oluşturur.

Mahalle odalarının geniş bir oturma salonu bulunur. Gelen misafirler bu salonda ağırlanır, burada sofralar kurulur, sohbetler yapılır. Misafirlerin oturması için salonda makat olarak isimlendirilen koltuklar yer alır. Bunlar koltuk gibi yerden yüksektir, alt kısmı genellikle ahşaptır ayrıca ahşap sedirin üzerinde minderler yer alır. Bazı sedirlerin üzeri ve sırt kısımları kadife kumaş ile kaplanmıştır. Sofralar genellikle yere serilir ve yerde yenir. Eğer ikramlıklar söz konusu ise misafirlerin önüne sehpa getirilir, ikramlar bu şekilde sunulur (Kaynak Kişi 3).

Odanın duvarları genellikle sadedir, bazı mahalle odalarının salonlarında ayet içeren veya Bayburt'un çeşitli yerleri üzerine yapılmış tablolar ve saat asılıdır. Özellikle daha önceden inşa edilmiş bazı mahalle odalarının duvarları ve yerleri ahşaptır. Aynı şekilde bazı odaların tavanları beton iken bazı odaların tavanları ahşap ve ters tavan kaplamalıdır. Salon baştanbaşa halı ile kaplıdır. Bir mahalle odasında salonun dışında genel olarak mutfak, çay ocağı, gasil odası (cenaze yıkama odası), kütüphane, yatakhane, idare odası, Kur'an odası yer alır. Özellikle köylerdeki odalarda ısınmak için soba kullanılır ama Bayburt merkezindeki mahalle odaları doğal gaz veya kalorifer ile ısınmaktadır. Bakım, tamirat veya odanın herhangi bir eksiği söz konusu olduğunda bunlar eksiksiz bir biçimde yapılmaktadır. Eskiden mahalle odalarının aydınlatılması yağdanlıklar, fitilli pompalı lambalar ile yapılırken günümüzde odalar şık avizelerle süslenmiştir (Kaynak Kişi 5).

Bazı mahalle odalarında ölen kişinin adı ve soyadının, ölüm tarihi ve sebebinin verildiği defterler bulunmaktadır. Bu defterler vasıtasıyla o mahallede kimlerin, ne zaman yaşadığı tespit edilir (Kaynak Kişi 5).

Odalara "cümle kapısı adı" verilen dış kapıdan girilir. Girişte genellikle bir koridor bulunur ve bu koridorun ortasında veya baş tarafında abdest almak için ibrikler, havlu ve abdest suyunun akmasını sağlayan ve "kerhiz taşı" adı verilen bir lavabo bulunur (Sülo 2002: 95).

Mahalle Odalarının Folklorik İşlevleri

Mahalle odaları özellikle uzun kış gecelerinde gençlerin, kadınların ve erkeklerin bir araya geldikleri masallar, hikâyeler anlatıp oyunlar oynadıkları yemekler yiyip çay ve kahve içtikleri sosyal mekânlardır. Bu manada günümüzün modern kafelerini mahalle odalarının bünyesinde bulmak mümkündür. Zira Bayburt nüfus ve yüzölçümü itibarıyla Türkiye'nin küçük şehirlerinden biridir. Büyük şehirlerde karşılaştığımız devasa alışveriş

merkezleri ve eğlence mekânları Bayburt'ta yoktur. Bu da özellikle kış günlerinde insanların bir araya gelebilecekleri mekân ihtiyacını doğurmuştur. Diğer taraftan evler, erkeklerin bireysel olarak bir araya gelme arzularından dolayı ve fiziki koşulları itibarıyla yeterli olmamıştır. Böylesi durumlarda mahalle odaları, mahalle sakinlerinin bir araya geldikleri sohbet yerleri haline gelmiştir.

Mahalle odaları yalnızca kış gecelerinde değil Ramazan aylarında da Bayburt halkının toplandığı bir mekândır. Mahalle odalarında bazen iftarlar verilir bazen de iftardan sonra erkekler mahalle odasında bir araya gelir. Burada sahura kadar sohbet edilir, Kur'an okunur, dualar yapılır, sahura yakın herkes odadan ayrılır ve evine döner (Kaynak Kişi 6).

Mahalle odaları sözlü kültür ürünlerinin yaratılması ve yaşatılmasında önemli yer ihtiva eder. Masallar, çocuk oyunları, türküler, âşık şiiri, maniler, hikâyeler, efsaneler, bilmeceler, köy seyirlik oyunları sözlü kültür ürünlerinin birer parçasıdır. Özellikle televizyon, bilgisayar gibi teknolojik aletlerin yeterince gelişmediği yıllarda büyük küçük birçok insan köy ve mahalle odalarında toplanmıştır. En yaşlı veya bilgili görülen kişi hikâyeler, fıkralar, efsaneler anlatmış bilgi ve deneyimlerini paylaşmıştır (Kaynak Kişi 3).

Mahalle odaları özellikle bundan otuz, kırk yıl öncesinde adeta bir mektep vazifesi görmüştür. Bayburt'un yetiştirdiği önemli âlimler, mahalle odalarında halkı bir araya toplamış burada sohbetler etmiş başta dinî konular olmak üzere çeşitli konularda halkı bilgilendirmişlerdir. Gençler toplum içinde nasıl oturup kalkacaklarını, büyüklerinin yanında nasıl konuşacaklarını buralardan öğrenmişlerdir (Kaynak Kişi 6).

Mahalle odaları, halk şairleri için de birer meclis vazifesi görmüştür. Çeşitli şehirlerden gelen veya Bayburt'ta yetişen halk şairleri, saz ve sözlerini mahalle odalarında icra etmişlerdir. Âşıklar burada halkın huzurunda atışmalar yapmış deyişler söylemiştir. Bu da âşıklık geleneğinin tanıtılmasını ve geleneğin devamlılığını sağlamıştır. Celâli, Hicranî gibi Bayburt'un yetiştirdiği önemli halk şairleri şiirlerini mahalle odalarında dile getirmiştir. Günümüz âşıklarından Bayburtlu Süphanî de mahalle odalarında zaman zaman şiir programları yapmaktadır.

Diğer taraftan mahalle odaları, insanların mutlu anlarını paylaştıkları kutlamalar ve eğlenceler yaptıkları geleneksel bir mekân olma özelliği de taşır. Bu husus özellikle kahve içme merasimi ve sağdıç gecelerinde görülür.

Bayburt'ta evlenme çağına gelmiş erkeklere kız bakmaya gidilir. Kız beğenilirse kız evi birkaç kez ziyaret edilir ve kız ailesinden istenir. Kızın ailesi birkaç gün müsaade aldıktan sonra kızını vermeye karar verirse ve aileler

arasında gerekli anlaşma sağlanırsa kahve içme günü tespit edilir. Kahve içme merasimi Bayburt'ta alışlagelenden biraz daha farklıdır ve davetiye usulü yapılıdır. Tıpkı düğün davetiyesi gibi kahve merasimi için de davetiye bastırılır. Eş dost, komşu ve yakınlarla davetiye dağıtılır. Davetiyelere kız ve erkek babalarının adları, mahalle odasının adı, tarih ve saati yazılır. Erkek tarafı başka bir mahalleden gelecekse erkek tarafı otobüs tutar ve davet ettiği yakınlarını araçla mahalle odasına götürür (Kaynak Kişi 2). Kahve günü sabahında oğlan tarafı kız tarafına şeker, kolonya, lokum, sigara ve kahve gönderir. Davetiyede yer alan mahalle odasında sadece erkeklerin katılımı ile kahve içme merasimi gerçekleşir. Bazen kahve içme merasimi çok kalabalık olur. Burada erkek tarafı kızın büyüklerinden kızını tekrar ister, kız tarafı da kızlarını verdiklerini söyledikten sonra kahveler içilir. Bazen kahve içme merasiminin ardından gelin ve damadın dinî nikâhları kıyılır ve dualar okunur. Erkek tarafının gönderdiği lokum ve şekerler ikram edilir. Ardından bir tepsinin içerisinde damadın babasına veya ailenin bir büyüğüne şerbet veya bir kahve daha gelir. Oğlanın babası veya ailenin büyüğü kahveyi içtikten sonra ikram yapan gençlere verilmek üzere tepsiye bahşiş bırakır. Sohbet ve dualar edildikten sonra misafirler dağılır. Bayburt'ta bu merasime *kahve içme* veya *tatlı kahve* adı verilir (Emir ve Adak 2011: 37).

Günümüzde azalmakla birlikte bazı aileler mahalle odalarında çeyiz serme geleneğini devam ettirmektedir. Evlenecek kızların çeyizi buldukları mahallenin odasında birkaç gün görücüye çıkarılır. Gelinin arkadaşları, komşu ve akraba kadınlar çeyizi gezmeye gelir. Erkek ve kız tarafından birkaç kişi muhtar eşliğinde gelinin çeyizini yazar. Gelin tarafı bu işlemin ardından muhtar ve diğer kişilere havlu, çorap, gömlek gibi hediyeler verir (Sülo 2002: 96).

Mahalle odaları düğünler için de kullanılır. Düğün evi misafirleri ağırlamada yetersiz kaldığında özellikle uzaktan gelen misafirler mahalle odasında ağırlanır. Misafirler burada yedirilir, içirilir ve yatırılır.

Bayburt'ta kına gecelerine çoğunlukla erkekler katılmaz, kadınlar ise kına gecesini evde veya önceden tutulan salonlarda yaparlar. Her iki tarafın erkekleri de mahalle odalarında toplanırlar. Burada sohbetler edilir, türküler söylenir, barlar oynanır ve ikramlar yapılır.

Aynı zamanda mahalle odaları erkek sağdıç gecelerinin de düzenlendiği mekânlardır. Damadın arkadaşları ve mahalledeki diğer erkekler mahalle odasında toplanırlar. Zaman zaman erkekler kadın kılığına girerek taklitler yaparlar. Damat bir yarışmaya tabi tutulur ve damada şakalar yapılıdır. Sazlı sözlü bir eğlence düzenlenir. Erkekler kendi aralarında kayış kızdı,

herkes benim gibi olsun, vız-dız, düdük saklama, kabak, kaz çoban oyunu, sayman (turp), dişçi oyunu, hızır, değirmenci, berber, doktor, tilki geldi, kaynana-damat gibi seyirlik oyunlar oynarlar (Gedik 1991: 13). Bu bağlamda mahalle odalarını düğünlerde insanları bir araya getiren birer eğlenme mekânı olarak görmenin yanında geleneksel oyunların oynandığı ve yaşatıldığı birer kültür taşıyıcısı olarak da nitelendirmek mümkündür (Kaynak Kişi 5).

Mahalle sakinlerinden birinin vefat etmesi üzerine merhumun bağlı olduğu mahalle odası muhtar aracılığıyla devreye girer. Mahalle odasına ait dernek öncelikle merhumun şehir içi ve dışındaki yakınlarına haber ulaştırır. Aile sadece mezarlığı ve kabir yerini belirler, dernek mezarın kazılma işini de üstlenir. Cenaze namazının hangi camide kılınacağı ve merhumun defnedileceği mezarlık belediye anonsu ile duyurulur. Mahalle odasının gasilhane bölümünde caminin imamı merhumu yıkayıp kefenler. Ardından merhum cenaze arabasına konularak mahalle odasında toplanan cenaze yakınları tarafından mezarlığa götürülür ve defnedilir. Cenazenin defin işlemi ardından cenaze yakınları mahalle odasına dönüp üç gün boyunca taziyeleri kabul ederler. Erkekler mahalle odasında toplanır ve baş sağlığına gelen tüm erkekler de buraya gelir. Kadınlar ise cenaze evine gidip taziyelerini bildirir. Mahalle odasının mutfak bölümünde yemekler hazırlanır ve cenaze yakınlarına ikram edilir. Mahalle odasının dernek üyeleri tarafından veya önceden belirlenmiş bir aşçı tarafından yemekler yapılır. Üç gün mahalle odası merhumun ziyaretçilerine açık kalır ve yemekler sunulur. Hatta burada hazırlanan yemekler kadınların bulunduğu cenaze evine de gönderilir (Kaynak Kişi 3).

Cenaze yakınları, yakınlarını kaybetmenin üzüntüsünü yaşarken yapılması gereken tüm işler mahalle odasının dernek üyeleri ve muhtar tarafından yapılır. Genellikle cenaze masrafları için cenaze sahibinden ekstra bir para talep edilmez. Tüm masraflar önceden toplanan yıllık aidatlarla karşılanır. Mahalle odaları etrafında oluşan bu gelenek hem psikolojik olarak cenaze yakınlarına bir destek ve yardım sunmakta hem de unutulmaya yüz tutan değerlerimizin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. İnsanlar burada bir araya getirilerek üzüntülerini paylaşır, uzun zamandır birbirini görmeyen insanlar birbirlerini görüp hasret giderir. Cenazenin arkasından mevlitler okunur, dualar edilir.

Diğer taraftan mahalle odaları düğünlerin yanında bayram veya cenaze gibi özel durumlarda şehir dışından gelen misafirlerin ve Bayburtlu gurbetçilerin konakladıkları yerlerdir. Cenaze sakinin evi misafirleri

kaldıramadığı durumlarda bu kişiler hemen mahalle odasında misafir edilir, orada bulunan yataklarda yatırılır.

Bazı mahalle odalarında mahalleli kadınlar dinî sohbet yapmak ve Kur'an okumak için toplanırlar. Burada Kur'an dersleri verilir. Kadınlar evlerinde hazırladıkları pasta, börek veya yemekleri burada yerler. Bazı mahalle odaları zaman zaman ihram atölyesi olarak da hizmet etmiştir. Söz konusu bu odalarda bir araya gelen kadınlar birbirlerine dantel, dikiş, nakış vs. öğretmektedir (Kaynak Kişi 7). Genç kızlar burada yemekli eğlenceler yapar; yüzük, kabak, dokuztaş, fincan, deli kız gibi geleneksel oyunları oynar (Gedik1991: 19).

Aynı zamanda mahalle odaları geçmişten günümüze Bayburt mutfak kültürünün ve herfene geleneğinin yaşatıldığı yerler olmuştur. Herfene, herkesin kendisine düşen yemeği getirerek müşterek yenilen yemek, ortaklaşa malzeme ile yapılan yemekli eğlencedir. Yazın daha çok piknik yerleri ve mesire alanlarında yapılan herfene kışın daha çok evlerde, mahalle ve köy odalarında yapılmaktadır. Herfeneye tatlı çorba, tarhunlu börek, çekme helva, lor dolması, imir dolması, kabak borani, yalancı dolma, ziron gibi yöresel yemekler getirilir (Kaynak Kişi 2).

Günümüzde mahalle odalarında Bayburt Üniversitesi öğrencilerine yönelik herfeneler düzenlenmektedir. Böylece hem Bayburt gelenek ve kültürü öğrencilere tanıtılmakta hem de öğrencilerle fikir alışverişi yapılmaktadır.

Mahalle odaları Ramazan ve Kurban bayramlarında halkın bayramlaştıkları yerlerdir. Her bayram farklı mahalle odasında protokol ile vatandaşlar bayramlaşır. Bu durum Bayburt'ta gelenek hale gelmiştir ve her bayram değişen protokolle halk bir araya gelir. Odaya giren kişi önce selam verir, ardından herkesle tek tek tokalaşır. Halk ile protokol üyelerine bayramlıklar ikram edilir, çay veya kahve içilir ve çocuklara oyuncaklar dağıtılır.

Sonuç

Mahalle odaları çok sayıda fonksiyonu ile Bayburt kültürünün yaşatılmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir yer edinmiştir. Bugün neredeyse her mahallede varlığını sürdüren mahalle odaları, gündelik hayatta veya özel günlerde halkın bir araya geldiği sosyal bir mekân vazifesi görür. Bayramlaşmalar, taziyeler ve kahve içme merasimi mahalle odalarında gerçekleşir. Halk şairleri şiirlerini mahalle odalarında icra eder, dinî ve edebi

sohbetler buralarda yapılır. Mahalle odalarında yataktan, mutfak gereçlerine bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılayacak neredeyse her şey bulunur. Kendine has bir mimarisi ve dekorasyonu vardır. İnsanların birliktelik ve beraberlik duygusunu artırdığı gibi gelenek ve göreneklerin uygulanmasına da imkân tanır. Mahalle odaları yemeklerle, oynanan geleneksel oyunlarla ve düzenlenen çeşitli etkinliklerle geleneğin uygulanma alanlarıdır.

Kaynaklar

- Aker, A. (t.y). Hicramı Anlayan Şehir. Bayburt: Özer Matbaacılık.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi II. (1993). (Haz. Kurşun Zekeriya, Kahraman Seyit Ali, Dağlı Yücel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gedik, Köksal. (Nisan 1991). “Bayburt ve Çevresinde Oynanan Seyirlik Oyunlar 1”. Gazi Bayburt, 16-17.
- Gedik, Köksal. (Haziran 1991). “Bayburt ve Çevresinde Oynanan Seyirlik Oyunlar 3”. Gazi Bayburt, 13-14.
- Emir, Dursun A. ve Adak, M. (2011). Kültürün Kale Kenti Bayburt. Ankara: Bekder Yayınları.
- Özger, Y. (2010). XIX. yüzyıl Bayburt (Sosyo-Ekonomik, İdari ve Demografik Yapı). İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Sülo, L. “Bayburt Mahalle Odaları”. (2002). 17-19 Temmuz 1999 10.Yılında Bayburt Vilâyeti Sempozyumu), Ankara, 2002: 91-96.
- Şengün, H. , Dursunoğlu İ. (2020). Kent, Kimlik ve Kültür Ekseninde Bayburt Mahalle Odaları. Ankara: İmaj Yayınevi.
- URL-1: <https://www.bayburt.bel.tr/muhtarliklar>. Erişim tarihi: 07.05.2017
- URL-2: <https://www.bayburtpostasi.com.tr/kultur-sanat/anadolu-ya-has-kultur-bayburt-a-has-odalarda-yasiyor-h16528.html>. Erişim tarihi: 07.05.2017

Sözlü Kaynaklar

(Bu derleme 2017 yılında yapılmıştır)

Kaynak Kişi 1: Abdulkadir Temur, 65 yaşında, lise mezunu, aktar, Bayburt/Merkez.

Kaynak Kişi 2: Songül Keskin, 82 yaşında, ilkokul mezunu, ev hanımı Bayburt/Merkez.

Kaynak Kişi 3: Ali Fuad Değirmenci, 54 yaşında, üniversite mezunu, esnaf, Bayburt/Merkez.

Kaynak Kişi 4: Fahmettin Kalacoş, 42 yaşında, üniversite mezunu, din görevlisi, Bayburt/Mutlu Köyü.

Kaynak Kişi 5: Hakan Kurt, 45 yaşında, üniversite mezunu, öğretmen, Bayburt/Merkez.

Kaynak Kişi 6: Mehmet Türk,75 yaşında, ortaokul mezunu, emekli, Bayburt/Gez Köyü.

Kaynak Kişi 7: Hanefi Kırtan, 60 yaşında, lise mezunu, terzi, Bayburt/Merkez.

**AĞRI OVASI TARIM TOPRAKLARINDAKİ ORGANİK MADDE
MİKTARININ DİĞER TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE COĞRAFİ KOŞULLARLA
İLİŞKİSİ**
**The Relationship Of The Amount Of Organic Material In The Agricultural
Soil In Ağrı Plain With Other Soil Characteristics And Geographical
Conditions**

Dr. Öğr. Üyesi Sevda KARACA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Coğrafya Bölümü

sevdabayram-25@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9356-3440>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 6/1 Nisan/April 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	08.12.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	24.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 233-258	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.837509

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate®

**AĞRI OVASI TARIM TOPRAKLARINDAKİ ORGANİK
MADDE MİKTARININ DİĞER TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE
COĞRAFİ KOŞULLARLA İLİŞKİSİ**

**The Relationship Of The Amount Of Organic Material In The
Agricultural Soil In Ağrı Plain With Other Soil Characteristics And
Geographical Conditions**

Sevda KARACA

Öz

Modern tarım yöntemlerinin yanlış kullanımı gün geçtikçe toprak dengesini bozmakta ve toprağın geleceğini tehdit eden sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Sürüm teknikleri, gübreleme ve zararlılarla mücadele konularında doğa ile uyumlu uygulamalar yerine sadece verim odaklı yapılan uygulamalar organik madde başta olmak üzere, toprağın tüm fiziksel, kimyasal ve biyolojik yapısını değiştirmeye başlamıştır. Gelecekte hem dünyada hem de ülkemizde sağlıklı gıda açlığının yaşanması uzak bir ihtimal değildir. Ortaya çıkarılabilecek bu duruma dikkat çekmek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Çalışma alanı verimli toprakları ve ulaşım yolları üzerindeki konumu sebebiyle tarih boyunca Ağrı Yöresinde hüküm sürmüş medeniyetlerin tarım alanı vazifesi görmüş Ağrı Ovası'dır (1600-1700m). Ova modern tarım tekniklerinin bilinçsiz kullanımı yüzünden organik madde miktarını her geçen yıl kaybetmeye devam etmektedir. Kullanılan organik maddenin sürdürülebilir bir şekilde tekrar yerine konulamaması diğer toprak özelliklerinin de bozulmasına neden olmaktadır.

Çalışma hazırlanırken önce çalışmamıza ışık tutabilecek, konuyu destekleyecek tüm çalışmalar araştırılmıştır. Bu kapsamda yayınlanmış kitap, makale, rapor ve diğer yayınlar incelenmiştir. Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından yapılan toprak analizi sonuçları incelenmiştir. Bir karşılaştırmanın yapılabilmesi ve sonuçların görülmesi açısından 2018 yılına ait analiz sonuçları esas alınmıştır. Arazi çalışmaları yapılarak çiftçilerle irtibat kurulmuştur. Ekilen ürün, ekim ve sürüm yöntemleri, gübreleme,

ilaçlama gibi konuları açıklığa kavuşturabilmek için görüşmeler yapılmıştır. Yapılan tüm araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiştir. En önemli geçim kaynaklarından biri tarım olan Ağrı ilinin tarım topraklarındaki organik madde eksikliğinin sebepleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Organik madde, toprak, tarım, verimsizleşme.

Abstract

Misuse of modern agricultural methods has started to cause problems that disrupt the soil balance and threaten the future of the soil. Instead of applications in harmony with nature in plowing techniques, fertilization and pest control, only yield-oriented practices have begun to change the entire physical, chemical and biological structure of the soil, especially organic matter. This study was conducted to draw attention to this situation, which may lead to healthy food hunger both in the world and in our country in the future. The study area is the Ağrı Plain (1600-1700m), which has served as the agricultural area of the civilizations that have ruled in Ağrı throughout the history due to its fertile lands and its location on transportation routes. The plain continues to lose the amount of organic matter every year due to the unconscious use of modern agricultural techniques. Failure to replace the used organic matter in a sustainable way causes deterioration of other soil properties.

While preparing the study, all studies that can shed light on our study and support the subject were investigated. In this context, published books, articles, reports and other publications were examined. Soil analysis results made by Ağrı Provincial Directorate of Agriculture and Forestry were examined. In order to make a comparison and see the results, the analysis results of 2018 were taken as basis. Contacts were established with farmers through field studies. Negotiations were held to clarify issues such as the cultivated crop, sowing and plowing methods, fertilization and spraying. The data obtained as a result of all researches and examinations were evaluated. The reasons and the results of the lack of organic matter in the agricultural lands of Ağrı province, which is one of the most important sources of income, are explained.

Keywords: Organic matter, soil, agriculture, inefficiency.

Giriş

Toprak, yer kabuğunu farklı kalınlıklarda bir tabaka halinde kaplayan ayrışmış kayalar, organik maddeler, belli oranda su ve hava karışımından oluşan üzerinde ve içerisinde birçok canlı türü barındıran ve bu canlılara besin kaynağı sağlayan işleyen bir sistemdir (Akalan, 1983: 5).

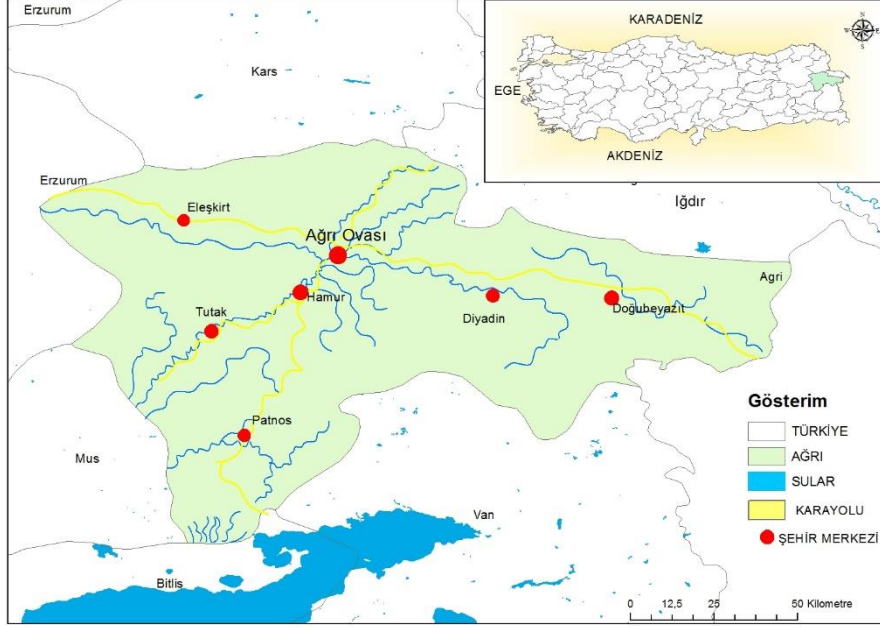
Çok sayıda bileşenin bir araya gelmesiyle oluşan toprak ortamında organik madde adeta bir düzenleyici ve denetleyici rol oynar. Gerçekten toprak içerisinde hayati işlemlere sahip doğal organik madde yaşamı sona ermiş bitki ve hayvan kalıntılarının belli seviyelerde ayrışması sonucu oluşmaktadır. Toprağın strüktür, sıcaklık, havalanma ve su tutma kapasitesi gibi fiziksel özellikleri; adsorpsiyon, katyon değişim kapasitesi, tamponlama etkisi ve besin maddesi gibi kimyasal özellikleri organik maddenin kontrolü altındadır (Çepel, 1988: 12).

Toprak organik karbonu, % 58 oranı ile toprak organik maddesi içerisinde en fazla bulunan bileşendir. Bu sebeple toprak organik maddesi yerine zaman zaman toprak organik karbonu terimi kullanılmaktadır. Toprağın fiziksel, kimyasal ve biyolojik sağlığı ile toprak verimliliği, toprak organik karbonuyla ilgilidir. Verimli bir toprakta organik madde miktarının % 5 civarında olması beklenirken organik topraklarda bu oran % 10'a yükselmekte, yoğun işlenen ve kötü kullanılan topraklarda ise % 1'in altına düşmektedir. Bu gün ülkemiz tarım topraklarında kimyasal gübrelemeye rağmen istenilen ürün kalitesine ulaşılamaması; toprağın havalanma, su tutma, tamponlama ve katyon değişim kapasitesinin toprak organik maddesine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır (Konakçı ve Pak, 2020).

Organik maddenin toprak, atmosfer, su kaynakları ve canlılar gibi coğrafi çevre elemanları üzerine olan etkisi ve coğrafi çevre koşullarının da organik madde oluşumu üzerinde olan etkileri toprak organik maddesini esas alan bir çalışma yapmamıza neden olmuştur. Çalışma alanımızın sınırları Ağrı Ovasını içerisinde almaktadır. Yerleşme tarihi boyunca üzerinde tarım yapılan bu topraklarda organik madde miktarının gösterdiği özellikler hele yöre halkının geçimini tarım ve hayvancılıktan sağladığı düşünöldüğünde üzerinde durulması gereken bir konudur.

Çalışma alanı Harita Genel Müdürlüğü'nün (HGM) belirlemiş olduğu Ağrı merkez ilçe sınırları içerisindeki (1642,35 km²) Ağrı Ovası'nda bulunan 37 köydeki 161 tarlayı kapsamaktadır. Bu tarlalardan alınmış, Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü tarafından analiz edilmiş topraklara ait değerler ele alınarak sonuçların coğrafi çevre koşulları ile olan bağlantısı araştırılmıştır. Tarlalarında toprak analizi yaptırmış çiftçilerle görüşme yapılmış, onlara

önceki durumu ve analizden sonraki durumu ortaya çıkarmak için sorular yöneltilmiştir. Ulaşılan sonuçlar ışığında mevcut sorunlar ve elde edilen verimin artırılması yolları değerlendirilmiştir.

Harita 1: Ağrı İli Konum Haritası.

Türkiye'nin 30 cm toprak derinliğinde toplam karbon stok miktarı 3.51 milyar ton olarak belirlenmiştir. Toprak C stok miktarının en fazla depolandığı alanlar orman alanları (% 38.33) olup, bunu % 33.39 ile mera ve % 26.94 ile tarım alanları izlemektedir. Sulak alanlar ve su yüzeyleri ile yapay ve çıplak alanlardaki toprak organik karbonu (TOK) stokları ise Türkiye toplam TOK stokunun ancak %1.36'ün oluşturmaktadır (ÇEM, 2018: 5).

Türkiye topraklarında organik madde oranı azdır. Ülkemiz topraklarının % 21'inde organik madde çok az, % 54'ünde az, % 18,3'ünde orta derecede ve sadece % 6'sında yeterli miktarda olduğu tespit edilmiştir (Ergene, 1993). Ağrı Ovası tarım arazilerinde de organik madde miktarı Türkiye genelinden farklı olmayıp genellikle organik madde miktarı çok az ya da az seviyededir. Toprak analizi yapılan 37 köyden 10'unda organik madde çok az, 20'sinde organik madde miktarı azdır. Çamurlu, Eliaçık, Yakınca ve Yukarı Küpkıran köylerindeki bazı tarlalarda organik madde miktarı % 0,1'e düşmüştür. Orta, iyi ve yüksek seviyede organik madde içeren topraklar ancak birkaç köyde (Aşkale, Kumluğecit) bazı tarlalarda ölçülmüştür.

Ağrı Ovası topraklarında organik madde miktarının çok düşmüş olması yanlış tarım uygulamaları sebebiyle toprağın bozulduğuna işaret etmektedir. Bitkilerin ya da toprak organizmalarının kullanması, yıkanma ya da nadasa bırakılan toprağın çıplak kalması yüzünden azalan organik maddenin tekrar toprağa kazandırılmamış olması gelecekte ova topraklarının tamamen verimsizleşeceğini akla getirmektedir. Bu ise yöre halkı için gıda ve geçim sıkıntısı, ülkemiz için ekonomik kayıp, dünya için daha fazla sera gazı anlamına gelmektedir.

1. Ağrı İlinde Çevresel Koşulların Toprak Organik Maddesi Üzerine Etkileri

1.1. Toprak Organik Maddesi İklim İlişkisi

Toprak mikroorganizmaları yaşamlarını sürdürebilmeleri için belli sıcaklık ve nem şartlarına ihtiyaç duyarlar. Optimum sıcaklık ve nem şartları oluştuğunda organik madde ayrışması da artmaktadır (Irmak ve Çepel 1974). Ilıman iklim şartlarında sıcaklığın yükselmesiyle beraber hem organik madde üretimi artar hem de organik maddenin ayrışma hızı artar. Ancak ayrışma hızı daha fazla olduğunda toprakta organik madde miktarı azalmaktadır (Dündar, 1987: 120). Yarı kurak iklimlerin kuraklık yaşanan aylarında mikroorganizmaların faaliyetleri kısıtlandığından bu dönemde bir organik madde birikmesi görülür (Koçyiğit, 2008: 83).

Ağrı Ovası bulunduğu enlem, denizel etkilere uzak konumu ve yükseltisi (1632 m.) sebebiyle yarı nemli ve yarı kurak karasal iklim özellikleri göstermektedir. Ağrı meteoroloji istasyonunun 1940-2020 devresini kapsayan verilerine göre, Ağrı'da yıllık ortalama sıcaklığın 6.2 °C olduğu en sıcak ayın ağustos (29.8 – 29.1 °C), en soğuk ayın ise ocak (-9.2 - 14.6 °C) olduğu belirlenmiştir. İstasyonda donlu gün sayısı 156.1 gündür. Yıllık ortalama yağış miktarının 521,8 mm olduğu istasyonda, en yağışlı aylar nisan ve mayıs, en az yağışın olduğu ay ağustostur. Yıllık ortalama nispi nem oranı % 68, kar yağışlı gün sayısı 47,9 gün, karla örtülü gün sayısı 116,2 gündür. Orta kuşakta bitkiler için çimlenmenin 5°C'nin üzerinde başladığı da düşünüldüğünde bu sıcaklık ve yağış değerleri Ağrı Ovası'nda kısa süren yetiştirme devresi içerisinde yoğun bir bitkisel gelişime yani organik madde üretimine müsaade etmemektedir. Düşük sıcaklıklar mikroorganizmaların çoğalmasını da engellemektedir. Böylece toprakta mevcut organik maddeler ayrışmanın yavaş olması sebebiyle daha uzun süre toprakta kalarak bitki gelişimini desteklemektedir.

Ağrı Ovası'nda kuraklığın aylık gidişine bakıldığında temmuz-eylül arasındaki üç ay kurak, haziran ayı ise yarı kurak geçmektedir. Yılda yaklaşık olarak 4 ayı bulabilen nispeten kısa süreli kurak bir devreye karşılık 8 aylık nemli veya yarı nemli bir devrede görülmektedir. Özellikle bitkilerin yetişme döneminde gerçekleşen kuraklıklar bitki gelişimini ve ürün çeşitliliğini etkilemektedir (Kaya, 2001: 76).

Organik topraklar suyun fazla olduğu ve ısının düşük olduğu yerlerde oluşmaktadır. Bu gibi yerlerde organik maddenin oksidasyonu engellenir. Organik maddenin birikmesi parçalanmasından daha süratlidir (Kurtoğlu, 1997) Ağrı Ovası'nda yıllık ortalama yağış miktarı, eğim değerleri yeterli olduğu sürece toprakta suya doygun anaerobik ortamlar oluşturmamaktadır. Bu tip suya doygun ya da sulak alanlar HGM haritalarında da gösterilmemiştir. Ayrışma durmadığından organik madde birikimi de söz konusu olmamaktadır. Ayrışmanın yavaş ilerlemesi ya da durması sadece suyun ortama oksijen girişini engellemesi yüzünden değildir. Bununla beraber kuraklık olduğunda yani toprak ortamında yeterli su bulunmadığında da kimyasal ayrışma gerçekleşmemekte, mikroorganizmalar faaliyetlerine devam edememektedir. Bu durumda ayrışma olmadığından toprak canlıları ve bitkiler organik maddeden yararlanamamaktadır. Ağrı ilinde yağışların en az olduğu ağustos ayı ile temmuz ve eylül aylarında kurak bir devre söz konusudur. Bunun dışındaki aylarda ayrışmayı olumsuz etkileyecek nem eksikliği görülmemektedir.

Toprağı oluşturan maddelerin özgül ısıları toprak sıcaklığı üzerinde etkili olmaktadır. Organik maddelerin özgül ısısı 0,3-0,4 kal/gr, arasındayken mineral maddelerin özgül ısısı 0,2 kal/gr'dır. Bu değerler organik madde miktarı yüksek olan toprakların daha serin olacağını göstermektedir (Baytekin, 2008). Toprakların ıslak olup olmaması organik toprakların ısınma derecesini değiştirmektedir. Bu sebeple aynı iklim altında bile ıslak organik topraklar ile kuru organik topraklar arasında önemli sıcaklık farkları ortaya çıkmaktadır (Çepel, 1988: 141). Koyu renkli maddeler güneş ışınlarını emdiklerinden sıcaklıkları artar. Bu sebeple açık renkli topraklara göre daha çabuk ısınırlar. Ancak toprağın koyu rengi içerisinde mevcut organik maddeden kaynaklanıyor ise ve toprak ıslak ise özgül ısısı yükseleceğinden toprak sıcaklığını düşürücü bir etki yapmaktadır(Çepel, 1988: 146).

Ağrı Ovası kestane rengi topraklar ile özellikle Murat Nehri'ne yaklaştıkça alüvyal topraklarla kaplıdır. Kestane rengi topraklar koyu kahverengidir ve güneş ışınlarını alüvyal topraklara göre daha fazla emer ve daha çabuk ısınır. Toprak içerisinde organik madde miktarı %0,1 ile %2

arasında değiştiği için toprağın daha koyu bir renk almasına ve daha fazla ısınmasına neden olduğu söylenemez (tablo: 7).

Bitki yaşamının mevcut olduğu toprak horizonlarında sıcaklığın 5 °C'nin altında olması çimlenmenin ve kök büyümesinin durması anlamına gelmektedir. Bitkilerin ve mikroorganizmaların faaliyetlerine devam edebilmesi için toprak sıcaklığının 5 °C'nin üzerinde olması gerekir (FAO, 2013: 88). Toprak sıcaklığının artması ile bitki kök gelişimi ve topraklarda kimyasal reaksiyonlarda artmaktadır.

Ağrı ilinde tarımsal faaliyetler açısından önemli olan 10 cm toprak derinliğinde yıllık ortalama sıcaklık 11,3 °C'dir. Üst toprağın sıcaklık ortalaması Ocak-Şubat aylarında -11,9 iken Temmuz ayında 12,5 °C'dir. 20 cm toprak derinliğinde yıllık ortalama sıcaklık 11,3 °C, Şubat ayı sıcaklığı -7,6 °C'dir (Ağrı İstasyonu, 1940-2020). Toprak sıcaklığının çok düşük olduğu kış ayları Ağrı Ovası'nda yetiştirme devresinin dışında kaldığı için tarla bitkileri açısından önem arz etmez. Ancak toprak içerisindeki mikroorganizmalar faaliyetlerine devam edebilmek için ve çoğalabilmek için sıcaklığa ihtiyaç duyarlar. Ağrı Ovası'ndaki toprak sıcaklıkları kış ve etrafındaki aylarda organik madde ayrışmasının durduğuna işaret etmektedir.

Organik maddenin bünyesinde en fazla bulunan madde olan karbon ayrışma sırasında toprağa geçer. Bu sebeple toprak; bitkilerin yapısındaki karbondan 2,5 kat (560 Gt C), atmosferin sahip olduğu karbondan yaklaşık iki kat daha fazla karbona sahiptir. Toprak sahip olduğu bu karbon miktarı ile (1500 Gt) karasal ekosistemin en büyük karbon deposudur. Toprak ile atmosfer arasında sürekli bir karbon alışverişi olmaktadır. Bu sırada topraktan atmosfere verilen karbonun fosil yakıtlar tarafından atmosfere verilen karbondan 10 kat daha fazla olduğu hesaplanmıştır (Schlesinger, 2003). Toprak ve atmosfer arasındaki bu alışveriş bitkilerin fotosentez sırasında kullandıkları karbondioksiti atmosferden almalarıyla dengelenmektedir (Koçyiğit, 2008: 83). Toprakların tarımsal amaçlı kullanımı ve özellikle modern tarım tekniklerinin yaygınlaşmasıyla bu denge bozulmuştur. Dünya genelinde toprakların tarıma açılmasının ardından sahip olduğu karbonu % 50-70 oranında kaybettiği ifade edilmektedir (Konakçı ve Pak, 2020).

Topraktaki karbonun toprak işlemesi sırasında serbest kalıp atmosfere geçmesi havadaki karbondioksit miktarını artırmaktadır. Karbondioksit güneş ışınlarını emip yutan bir gaz olduğundan havanın daha fazla ısınmasına sebep olmaktadır. Bu olumsuz durumun bitkilerin fotosentez yaparken havadaki karbondioksiti kullanmasıyla giderileceği beklenirken toprağın nadasa

bırakılması ve derin sürüm tekniklerinin kullanılması dengeyi bozabilmektedir. Tarla sahiplerinden elde edilen bilgilere göre çalışma alanını oluşturan 161 tarlanın %53'ü nadasa bırakılmaktadır. Yanlış sürüm teknikleri de buna eklenince bitkisel gelişimin temel taşlarından biri olan karbon azalmaya devam etmektedir.

1.2. Ağrı İlinde Organik Madde Reliyef İlişkisi

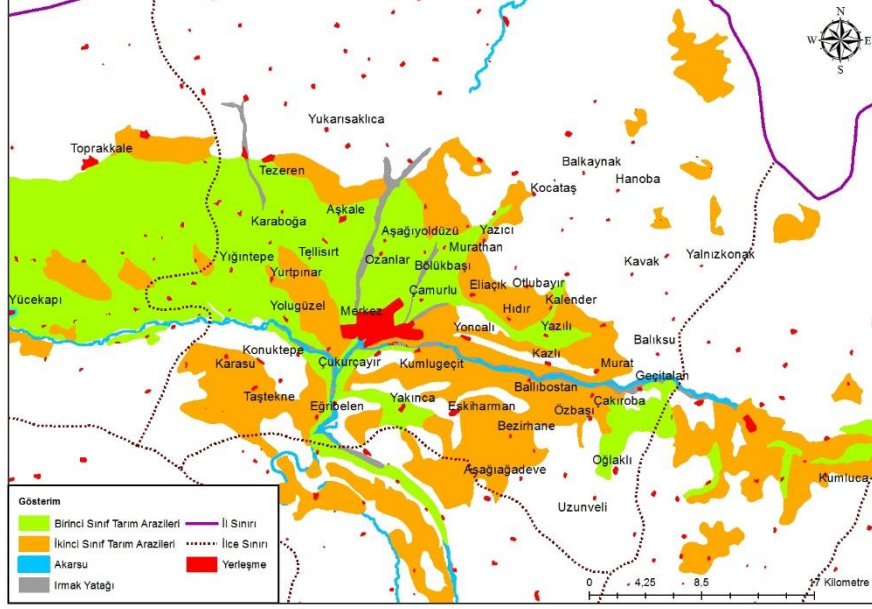
Deniz seviyesinden yükseklik, engebe ve bakı özellikleri iklim bölgesine göre oranı değişmekle beraber sıcaklık ve nem koşullarını etkileyerek organik madde oluşumu ve ayrışması üzerinde rol oynamaktadır. Ilıman kuşakta dağların güney cephesi güneş ışınlarını daha geniş açılarla aldıklarından daha fazla ısınırlar. Isınan yüzeyde özellikle buharlaşmanın arttığı dönemlerde bitki gelişimi olumsuz etkilendiğinden organik madde üretimi yavaşlar. Buna karşılık mikroorganizmaların faaliyetleri arttığından ayrışma hızlanır. Bu durumun sonucunda kuzey yamaçları örten topraklarda, güney yamaçlara göre daha fazla organik madde birikimi gerçekleşir (Çepel, 1988: 162).

Yükselti ve topografik özelliklere göre en fazla toprak organik maddesi (TOK) 64,43 ton C ha-1 ile 2251 m ve yukarısı dağlık alanlar, sıra dağlar ve yüksek dağlık alanlarda yer alırken, en az 39.86 ton C ha-1 ile 0-250 m alçak ova ve kıyı ovalarda belirlenmiştir. Su havzası ölçeğinde 25 büyük havza için belirlenen toprak organik maddesi (TOK) stoku en fazla Fırat ve Dicle havzasında (%18.03) en az %0.74 ile Büyük Menderes havzasında kaydedilmiştir (ÇEM, 2018: 17).

Ağrı Ovası'nda yükseklik (1600-1700 m.) mevcut karasal iklim şartlarını güçlendiren bir etki yapmaktadır. Bununla birlikte zaman zaman çevresini kuşatan dağlık alanlardan inen soğuk hava akımları ile ovaya açılan akarsu vadilerine kanalize olmuş soğuk rüzgârlar ovaya dolmakta ve hava sıcaklığını düşürmektedir. Düşük hava sıcaklığı organik maddenin hızlı bir şekilde ayrıştırılıp tüketimine ya da yıkanarak uzaklaşmasına engel olsa da bitki büyüme ve gelişmesine olan olumsuz etkileri sebebiyle organik madde üretimini azaltmaktadır.

Eğim değerleri toprak kalınlığını etkilediğinden organik madde üretimini de etkilemektedir. Ülkemiz topraklarının % 62,15'inde eğim dikliği verimli tarım yapılabilecek değerlerin üzerindedir. Bununla beraber topraklarımızın % 64'lük kısmında organik madde miktarı % 1'in altına düşmüştür. Etkili toprak derinliği açısından bakıldığında topraklarımızın % 37,2'lik bir kısmının 0-20 cm derinlikte olduğu ve işlemeli tarıma uygun

olmadığı anlamındadır (Anonim, 1978; Anonim, 1982; Çanga ve Erpul, 1994).

Harita 2: Ağrı Ovası'nda önemli tarım arazileri.

Tarım Reformu Genel Müdürlüğünden elde edilen toprak ve arazi verilerine göre Ağrı Ovası'nda eğim değerleri % 0-6 arasında değişmektedir. Bu düz ve hafif eğimli arazilerde vadi tabanları dışında drenaj iyi olduğundan göllenmeler oluşmamaktadır. Böylece ayrışmayı durduracak oksijensiz ortamlar ortaya çıkmamaktadır. Eğimin düşük değerlerde olması erozyonla oluşacak organik madde kaybının da önüne geçerek humus birikimi için uygun bir ortam sağlamıştır. Ancak kar erimeleri ve yağışlardan hemen sonra gerçekleşen sızma A horizonunda bulunan zaten az miktardaki organik maddeyi alt toprak katlarına taşımaktadır. Eğim değerlerinin uygun olması erozyonu önlediği gibi, çevredeki yüksek kütlelerden taşınan alüvyal ve kolüvyal malzemeler de Ağrı Ovası'nda derin toprakların oluşmasını sağlamıştır. Derin topraklar tarımsal alet kullanımına ve bitki çeşitliliğine müsaade etse de sürekli bilinçsiz işleme organik madde kaybına neden olmuştur.

2. Ağrı İlinde Tarım Topraklarının Organik Madde Miktarının Toprak Özellikleri İle İlişkisi

Toprağın fiziksel özelliklerinden biri olan tekstür ya da tane boyutu toprağın su ve hava geçirgenliğini, besin maddesi oluşumunu ve kök yayılımını

yönetir. Toprakta gözenek miktarının fazla olması tane boyutu ile ilgilidir ancak gözeneklilik her toprak türü için geçirgenlik anlamına gelmemektedir. Özellikle ince tekstürlü topraklarda kil oranı arttıkça geçirgenlik azalmaktadır. Killi topraklarda toprağın su tutma kapasitesi artmakla beraber havalanma ve kök yayılışı kısıtlanır. Killer katyon değişim kapasitelerinin yüksek olmasına bağlı olarak bitki besin maddeleri bakımından zengin topraklardır. Kum oranı yüksek kaba tekstürlü topraklarda ise su ve hava geçirgenliği fazla olup kolay işlenirler. Kök gelişiminin de iyi olduğu bu topraklarda yıkanma kolay, minerallerin tutulması zayıf olduğundan organik madde miktarı azdır (Çepel, 1988: 79).

Ağrı Ovası'ndaki tarım arazilerinin saturasyon oranlarına dayanarak yapılan sınıflamaya göre topraklar tın ve killi tın tektürüne sahiptir. Sadece Kazlı Köyünde killi, Aşkale köyünde kumlu tarla toprağı tespit edilmiştir. En büyük orana sahip olan (%43) tınlı topraklar orta bünye sınıfına dâhildir ve bitki gelişimi için en ideal toprak bünyesi olduğu kabul edilmektedir. Killi tınlı topraklar ise tınlı topraklara göre su geçirgenliği, havalanma, kök gelişimi açılarından daha fazla sınırlılıklara sahip olsa da elementler ile organik maddeleri daha fazla adsorbe etmeleri, organik maddelerin ayrışmasını yavaşlatmaları bakımından bazı avantajlara sahiptirler. Ayrıca bu tür topraklarda agregatlar daha fazladır. Ağrı Ovası'nda topraklarda kum oranının artması organik madde ya da humus varlığı için önemli sakıncalar ortaya çıkarmaktadır. Kum oranı yüksek, etkili havalanma sağlayan kaba tekstürlü topraklar ova tarım arazilerinde çok yetersiz durumdaki organik maddenin hızlı ayrışmasını sağlayacaktır. Bu tip topraklarda geçirimsizlik de yüksek olduğundan ayrışma ürünü olan humus ve diğer bitki besin maddeleri bitkilerin büyüme ve gelişmesinde kullanılmadan sızma suyu ile toprağın alt katlarına taşınacaktır.

Toprağı oluşturan taneciklerin birbirleri ile birleşme düzenine ya da bunların arasındaki boşlukların yapısal düzenine toprak strüktürü adı verilmektedir. Toprak kümelerinin içerdiği boşluklar, toprağın su ve hava geçirgenliğini belirlediğinden bitkisel ve mikrobiyal aktivite toprak strüktürüne bağlı olarak gelişmektedir. Toprağın ihtiva ettiği boşluklar kök yayılışı, minerallerin yıkanması ve taşınması ile toprak organizmalarının faaliyetleri üzerinde de belirleyici etkiye sahiptir (Çepel, 1988: 88).

Ağrı Ovası kuzeyde ve güneyde kestane rengi, orta kısımda ise alüvyal topraklarla kaplıdır. Sahada yapılan gözlemlere göre Kestane rengi topraklar A horizonunda granüler B horizonunda prizmatik yapıya sahiptir. B horizonunda yer yer köşeli ve yarı köşeli blok strüktür de gelişmiştir. Alüvyal

topraklar üst toprak katlarında tek tane strüktürü, alt katlarda masif strüktür gösterir. Bu tip topraklarda alt katlarda tabakalı (levhamsı) strüktür de görölmektedir. Kestane rengi toprakların A horizonundaki granüler yapı yeterli gözenekliliğe sahip olduğundan toprağın havalanması ve suyun gerekli derinliğe sızmasını sağlamaktadır. Daha alt katlardaki prizmatik strüktürde ise geçirgenlik orta derecededir. Yer yer görölebilecek blok strüktürde köşeli olan parçalar birbirlerine uyum sağlayarak birleştikleri için boşluklar azdır. Blokların yuvarlak olduğu kısımlarda geçirgenlik biraz daha artmaktadır. Alüvyal topraklarda üst toprak katında oluşmuş tek tane strüktürü tanecikler birbirine yapışık olmadığından oldukça gözenekli ve geçirgen bir yapıdadır. Alt toprak katında oluşmuş masif strüktürde ise tanecikler doğal bir çimentoyla birbirlerine yapışık haldedir. Bu yüzden içerdiği kil oranına göre geçirimsizliği azalmaktadır. Yer yer görölen tabakalı strüktürde ise geçirgenlik oldukça sınırlıdır.

Strüktür toprak içerisinde organik madde üzerinde etkili olduğu gibi organik madde de toprağa strüktür kazandıran bir ögedir. Organik madde yapıştırıcı ya da doğal çimento özelliği göstererek toprak tanelerini bir arada tutar ve kırıntı strüktürünün oluşmasını sağlar. Humus oluşturduğu agregat adı da verilen toprak kümeleri sayesinde kum topraklarının aşırı drenajını, kil topraklarının zayıf drenajını düzenler (Çepel, 1988: 163).

Toprakların agregat büyüklüğu ve dayanıklılığı toprak kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Organik madde açısından fakir olan topraklarda agregatların dayanıklılığı da azalmaktadır (Six ve ark., 2000). Farklı büyüklüklere sahip agregatların oluşumunda ayrışmış organik maddelerin (humus, mantari hifler, kök fibrilleri, polisakkaritler, demir ve alüminyum oksitler) önemli rolü vardır (Emerson ve Greenland, 1990). Chevalier ve ark. göre (2004) organik karbonun toprakta depolanması ve korunmasında da agregatlaşma önemli bir faktördür (Yılmaz, 2008: 220).

Toprak organik maddesi bitki besin maddesi olmasının yanında topraktaki boşluk ve gözenek yapısını yani agregatlaşmayı su ve hava tahliyesi ile kök gelişimi açısından en ideal duruma getirir. Ağrı ovası topraklarındaki agregat ya da strüktür yapısı gelişiminde ve dayanıklılığında mevcut organik madde miktarının önümüzdeki dönemler için fazla etkili olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu durumda ovadaki tarım topraklarında bitkilerin kullanabileceği besin maddelerinin çok azalmış olması bir tarafa ideal agregat yapısının oluşmaması kumlu topraklarda aşırı drenaj ve

havalanmaya, killi topraklarda ise yetersiz drenaj ve havalanmaya sebep olacaktır.

Humus kolloidal boyutlara kadar ayrıştığında daha fazla yüzey geliştirmektedir ve buna bağlı olarak ta adsorpsiyon derecesi artmaktadır. Yüksek adsorpsiyon derecesi ile hem toprak tanelerini bir arada tutup kırıntı oluşturmakta hem de su zerrecelerini çekerek toprak nemini muhafaza etmektedir (Çepel, 1988: 129).

Toprak organik maddesi ya da humus suyun toprağın alt katlarına hızlı bir şekilde sızmasını engeller. Sızdırma kapasitesi yüksek olan kumlu topraklarda su tutma kapasitesi de zayıftır (% 28). Killi balçıklarda bu oran % 44'e çıkmaktadır oysa turba organik maddesinde % 1057 su tutma kapasitesi vardır. Bu koşullarda yararlanılabilir su miktarı da değişmektedir. Örneğin killi balçıklarda yararlanılabilir su miktarı % 13 iken turba topraklarında % 84'e yükselmektedir (Scheffer und Ulrich 1960: aktaran Çepel, 1988). Kum topraklarına % 12 oranında humus eklendiğinde yararlanılabilir su miktarının iki kat artacağı tespit edilmiştir (Çepel, 1988: 163). Ağrı Ovası'nda toprağın tınlı ve killi tınlı yapısı su tutma kapasitesini artırmaktadır. Ancak yine de yarı kurak iklim şartlarının egemen olduğu, modern sulama imkânlarının yaygın olmadığı ovada genellikle buğday, arpa, korunga ve fiğ gibi kurak şartlara uyum sağlamış bitkilerin tarımı yapılmaktadır. Yörenin en önemli geçim kaynaklarından birinin hayvancılık olması toprakta en önemli organik madde sağlayıcılarından biri olan çiftlik gübresinin kullanımına imkân vermektedir. Kurallara uygun bir şekilde kullanımı sağlandığında çiftlik gübresi Ağrı Ovası topraklarında yetersiz olan organik maddeyi sağlamanın yanında toprağın su tutma kapasitesini de artırarak hayati bir ihtiyacı yerine getirecektir.

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki optimum havalanma şartlarında ve tarla kapasitesinin üst sınırında bitkiler en fazla artım yapmaktadır (Çepel,1988: 133). Toprağın yeterli miktarda havalanması aerobik toprak organizmaları için de çok önemlidir. Bu tip organizmalar oksijenin olmadığı ortamlarda yaşayamazlar ve organik maddeler ayrıştırılmadığından birikirler. Topraktaki anaerobik organizmalar ise ihtiyaç duyduğu oksijeni demir ve mangan oksitlerinden alırlar. Ancak bu durumda toprakta bazı zehirli maddeler oluşur, toprak reaksiyonu değişir ve Ca, Mn ve Fe mineralleri alınmaz (Çepel, 1988: 137). Ağrı Ovasını kaplayan kestane rengi topraklar killi tınlı yapılarıyla orta bünyeli bir toprak olup orta derecede bir havalanma sağlamaktadır. Bu tip topraklarda organik maddenin artışının sağlanması gözeneklerin sayısını artıracığından ve toprağı gevşeteceğinden havalanmayı daha iyi bir seviyeye yükseltecektir. Ovadaki diğer toprak tipi olan alüvyal

topraklarda ise özellikle üst kat nispeten yeni taşınmış malzemeden oluştuğu için daha gevşektir. Alt toprak katında daha masif bir yapı olmakla beraber burada olabilecek aşırı havalanma yine organik maddenin artırılması yolu ile dengelenebilir.

Anakayanın Ca, Mg gibi toprak alkalileri bakımından zengin olması organik maddelerin ayrışmasını kolaylaştırır. Örneğin kalker ve bazalt anakayasının ayrışmasıyla oluşmuş topraklarda organik madde daha hızlı ayrışır (Çepel,1988: 161). Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu 1/100.000 ölçekli jeoloji haritasına göre Pliyosen ayrılmamış karasal kıvrımlar ve Kuaterner ayrılmamış kıvrımlar Ağrı Ovası'ndaki ana kayayı oluşturmaktadır. Bu tip karasal formasyonlar yer yer kireç tabakaları içermektedir. Özellikle göl tabanlarında su canlılarının kabuk ve iskeletlerinin çökmesi ile ya da akarsular tarafından erimiş halde ve kıvrımlar halinde göl tabanlarına taşınan kireç çeşitli kalınlıklarda tabakalar oluşturur. Göllerin kuruması ya da sahadan çekilmesi sonucu kara hâline gelen bu tabakalar atmosfer şartları ile temas ederek çözülmekte ve toprak öğelerinden biri hâline gelmektedir. Ağrı Ovası'nda tarım arazilerinde toprak analizi yapılan 161 köyün tarlalarının bir kısmı az kireçli, bir kısmı orta derecede kireçli bir kısmı da çok kireçli olduğunu gösteren değerlere sahiptir. Aynı köyde bile az kireçli ve çok kireçli tarlaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Toprakta kirecin bulunması ova topraklarındaki organik maddenin ayrışmasını kolaylaştırmaktadır. Bitkilerin ve mikroorganizmaların organik maddeden yararlanabilmesi için ayrışması gerekir. Ancak organik maddelerin hızlıca ayrışıp toprağa karışması hem hızlı tüketilmesine hem de yıkanma ve sızma sebebiyle topraktan uzaklaşmasına sebep olabilmektedir.

Toprak organik maddesi İyon adsorpsiyon yeteneği ile bitkilerin ve toprak canlılarının beslenmesi üzerinde önemli bir role sahiptir. Humus kolloidal boyutlara kadar ayrıştığında çok fazla yüzey geliştirir. Anyon ve katyonlar bu yüzeylere yapışarak tutunur. Topraktaki diğer iyonlarla bu besin maddeleri yer değiştirdiklerinde bitkilerin kullanımına sunulmuş olurlar. Böylece bitkiler depolanmış besin maddelerinden yararlanmış olurlar. Killer gibi davranan kolloidal boyuttaki humusa iyon değiştirme kompleksi de denmektedir. Gerçekten % 2 humus içeren bir toprağın katyon değişim kapasitesi «6 me/100 gr toprak» iken, bu toprağın humus içeriği % 10'a çıkarıldığında, katyon değişim kapasitesinin 30 me/100 gr toprak» şeklinde 5 katı arttığı belirlenmiştir. Humusun katyon değişim kapasitesinin «300 me/100 gram humus» olduğu bilinmektedir. Bu da toprak organik maddesinin

besin maddesi tutucusu» olarak ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Çepel, 1988: 165).

Ağrı Ovası'nda tarım topraklarından bir kısmı killi tın özelliği gösterdiğinden anyon ve katyon olarak adlandırılan bitki besin maddelerini tutup emerek sızma ve yıkanmaya karşı korurlar. Bununla beraber adsorbe ettikleri bu maddeleri diğer iyonlarla değiştirebildikleri için tuttukları besin maddelerini toprağa vererek bitkilerin kullanımına sunmuş olurlar. Killerin sahip oldukları bu özelliklere ayrıışmış organik madde yani humus da sahiptir. Bu sebeple ova topraklarında yeterli miktarda bulunmayan organik maddenin artırılması büyük önem taşımaktadır.

Toprak organik maddeleri birbirinden farklı reaksiyonlar gösterebilirler. Bunlardan bir kısmı zayıf asit, bir kısmı da kuvvetli alkale özelliğindedir. Mevcut toprak reaksiyonu bir nedenden dolayı ani bir değişime uğrarsa organik maddelerin reaksiyonu devreye girerek yeni durumu engeller ve ani değişimlerin verebileceği zararları önler. Organik maddelerin bu özelliği tamponluk etkisi olarak adlandırılır (Çepel, 1988: 165).

Şiddetli asit reaksiyon gösteren topraklarda organik madde birikiminin söz konusu olduğu belirlenmiştir. Bu organik maddeler henüz ayrıştırılmamış ham humus halindedir ve mikroorganizmaların pH derecesi düşük topraklardaki faaliyetlerinin sınırlı olması nedeniyle bu duruma maruz kalmışlardır (Dündar, 1987: 122). Mikroorganizmalar, bakteriler ve solucanlar alkale ve nötr toprak reaksiyonunda daha fazla etkinleştüğinden bu tür topraklarda organik madde ayrışma hızı artar. Asit topraklarda ise yalnız mantarlar için ideal şartlar olduğundan bu topraklarda ayrışma yavaş ilerlemektedir (Çepel, 1988: 161).

3. Ağrı Ovası'ndaki tarım topraklarındaki organik madde miktarının bitki besin maddeleri ile olan ilişkisi

Organik madde bileşikler halinde hem metal olmayan maddeleri (C, H, O, N, S, P) hem de metal olan maddeleri (Ca, Mg, K, Na, Cu, Mn, Zn, Al, Fe) içerir. Kimyasal yapısı çok karmaşık olan toprak organik maddesinin başlıca yapı elemanları % 20-50 selüloz, %10-30 hemisellüloz, % 10-30 lignin, % 1-15 protein ve % 1-8 diğer maddelerden (tanen, renkli maddeler, kütin, suberin, yağlar ve mumlar) oluşur (Çepel, 1988: 151).

Topraktaki bitki besin maddelerinin önemli bir kısmı organik maddenin ayrışması sonucu toprağa karışmıştır. Suni gübre karıştırılmamış bir toprakta azotun % 90-99' u, fosforun % 33-37'si, kükürdün % 70-80'i organik maddeden gelmektedir. Toprak organik maddesi bu elementler dışında diğer bazı elementleri de içerir (potasyum, mangan, bor, bakır, çinko, molibden).

Bütün bu mineraller ve diğer organik madde yapı elemanları uygun sıcaklık ve nem koşullarında yavaş yavaş ayrışarak toprağa karışmaktadır. Oysa toprağa karıştırılan suni gübreler kolayca eriyerek çözülmekte, yüzey suları ya da toprak çözeltisine karışarak hızlıca topraktan uzaklaşmaktadır (Saltalı, 2015).

Toprakta organik madde eksikliği bitki besin maddelerinin yetersizliği anlamına gelir. Örneğin azot noksanlığında bitkinin bazı organları sararır. Potasyum eksikliği yaprak kenarlarında kahverengileşmeye neden olur. Bakır eksikliği sürgünlerin kıvrılmasına ve aşağı sarkmasına neden olur. Fosfor eksikliğinde erken yaprak dökümü gerçekleşir ve büyüme yavaşlar. Bor eksikliğinde iğne yapraklı ağaçların orta sürgünleri kurur (Çepel,1988: 252) .

Tablo 1: Ağrı Ovası Köylerinde Toprak Analiz Sonuçları.

Köy	Saturasyon	pH	Toplam Tuz (%)	Organik Madde (%)	Kireç (%)	Fosfor P205 kg/da	Potasyum K20 kg/da
Arakonak	0,7-46,42	6,9-7,8	0,01	0,6-1,5	0,4-18,1	0,2-10,1	45,8-137
Aşağı Ağadeve	43,12	6,9	0,01	1,3	0,4	10,3	149,6
Aşkale	7,7-50,8	7,2-7,8	0,01-0,02	0,7-4	0,6-13,1	0,1-4,4	47,7-187,7
Ballıbostan	41,8-52,58	6,91-8,09	0,01-0,02	0,18-1,6	0,2-17,8	1,2-22,6	42,6-157,3
Balıksu	40,9-41,5	7,0-7,1	0,01	1,1	0,2-0,3	10	184-187
Baloluk	59,6	7,7	0,02	1,8	15,9	3,7	151,3
Bezirhane	44-58,9	7,6-8	0,01-0,02	0,1-2	0,6-17	4,1-5	63-150
Bölükbaşı	40,7-47,3	6,6-7,6	0,01	0,8-1,7	0,1-13,2	3,6-5,4	46,5-119
Çakıroba	39,8-57,4	7,1-7,8	0,01-0,02	1-1,8	0,1-15,7	3,1-9,1	78-172
Çamurlu	40,2-52,1	6,6-7,9	0,01	0,1-2,3	0,07-7,1	0,3-34,8	39,6-187,3
Çayır	42,4-56,5	7,1-7,8	0,009-0,02	1,3-1,7	0,6-16	3,0-9,0	77,6-111,5
Çukuralan	41,8-48,4	6,7-7,5	0,008-0,01	1,1-2	0,3-0,6	0,6-5,6	46,5-89,5
Çukurçayır	41,1-41,5	6,6	0,01	1,5-1,6	0,1-0,2	10,9-11,2	115,3-119,2

Eğribelen	49,5-51,7	7,8-7,9	0,01-0,02	1,2-1,4	8-8,5	2-4,9	41-157
Eliaçık	44-44,2	7,6	0,01	0,1	5	4,7-4,9	138,2-139,6
Eskiharman	39,8-55,6	6,6-7,9	0,01-0,02	0,26-1,85	0,02-7,9	0,06-10,1	38,6-251,9
Fatih	47,5-55,2	7-7,7	0,01-0,02	1-1,5	0,5-8,3	9,2-12,9	78-126
Hacisefer	49,5-56,1	7-7,9	0,01-0,02	1,7-1,2	0,5-1,4	1,8-5,6	54-222
Hıdır	48,1-55,6	7,7-7,9	0,01-0,02	1,0-1,8	2,4-5,4	2,5-4,8	84,8-157,3
Kazlı	55-65	7,8	0,02	1,2-1,3	0,6	3,4-3,5	37,4-40,2
Kumlugeçit	43,1-51,7	7,2-7,9	0,01-0,02	1,6-3,8	0,2-12,3	1,8-23,1	44,3-188,2
Murat	39,8-55,8	7,7-7,5	0,01-0,02	0,8-1,7	0,5-15,7	2,7-3,3	80,1-170,4
Murathan	42,9	7,8	0,01	1,6	2,1	2,6	166,4
Oğlaklı	41,3	7,8	0,01	1,5	1,8	1,6	135
Otlubayır	48,1-49,9	7,1-7,2	0,01	0,6-0,7	0,2-0,4	0,4-1,8	78-94
Ozanlar	39,6-46,2	7,7-7,8	0,002-0,01	0,8-1,7	0,5-11,6	0,4-2,8	97-160,8
Özbaşı	42,9-43,1	7,8	0,01	1,5	12,4	2,5	65,5-67
Taştekne	41,8-42,0	6,9	0,01	1,2-1,3	0,5-0,6	9,2-9,5	111
Tellisirt	49	7,4	0,003-0,01	1,7	0,3-0,4	8,1-8,3	55,8-58,3
Tezeren	42,0-52,36	6,5-8,0	0,009-0,02	0,9-1,7	0,2-6,9	2,9-18,26	50,9-160,8
Uzunveli	40,7-42	7-7,5	0,009-0,01	1,2-2	0,2-0,5	5,6-9,5	77,5-184,4
Yakınca	38,2-52,1	7,1-7,9	0,007-0,01	0,1-2,1	0,7-12,8	4,0-4,9	64,6-140,6
Yazılı	58	7,7	0,02	2,2	16	3,6	145-149
Yolluyazı	40,9-49,5	6,6-7,6	0,01-0,02	0,9-1,9	0,2-3,7	3-18,2	45,7-157,6
Yolugüzel	44-54,5	6,9-7,7	0,02	1,6-1,7	0,2-14,6	2,9-4,2	80,1-97,1
Yukarı Küpkıran	40,7-53,9	6,7-8,1	0,007-0,02	0,1-2,0	0,07-13,8	0,4-18,0	39,5-191,1
Yurtpınar	39,8-60,5	6,6-7,7	0,008-0,02	0,9-2,1	0,1-16,1	2,9-18,0	63,7-162,2

Kaynak: Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü.

Organik madde bazı mineral maddelerin ayrışma hızını artırır ve podsolleşmeye neden olabilir. Organik maddelerden meydana gelen bazı

organik asitler topraktaki kalsit, aragonit, magnezit, dolomit, siderit, vb. mineralleri çözündürmektedir. Soğuk ve nemli iklimlerde ise, organik asitleri, alüminyum ve demiroksitler ile killeri, koruyucu kolloidler halinde toprak içinde taşıyarak, alt toprak horizonlarında biriktirmektedir. Böylece mineral toprağın üst horizonlarında, yıkanmış, kül renginde bir açık renkli horizon; alt kısımlarda da taşınmış maddelerin biriktirildiği esmer, esmerimsi kırmızı veya kırmızı renkli bir horizon (pastaşı veya *pas* toprağı) meydana gelir (Çepel, 1988: 162).

Toprağa verilen veya toprakta kalan organik artıklar genel olarak yağlar, karbohidratlar, proteinler ve lignin şeklindedir. Bu maddelerden en kolay ayrışanları başta olmak üzere yavaş yavaş mikro-canlılar tarafından parçalanıp içindeki elementler toprağa iyonlar şeklinde verilmektedir (mineralizasyon). Mikro-canlılar bu işlevlerini yerine getirirken kendi yaşamları için bir kısım elementleri alıp bünyelerinde tutmaktadırlar ve karbonu enerji kaynağı olarak kullanıp CO₂ şeklinde vermektedirler. Elementlerin geçici olarak mikro-canlı bünyesinde tutulması bir immobilizasyon olayı olup, mikro-canlının ölümü ile toprağa geri verilmektedirler(<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/mustafa.saglam/66596/13.>).

Ağrı Ovası'nda tarım arazilerinde mevcut bitki besin maddelerinin ekilen ürünlerde beklenen verimi sağlamadığı çiftçinin toprağına ek besin maddeleri ilave etmesinden anlaşılmaktadır. Henüz kimyasal gübrelere kullanımına başlanmadığı dönemlerde çiftçi toprağından daha fazla verim alabilmek için belli miktarlarda çiftlik gübresi karıştırmak, yakılan tezelerin külünü karıştırmak, nadasa bırakmak ve münavebeli ekim gibi yollara gitmiştir. Görerek uygulayarak öğrendikleri bu geleneksel yöntemler her tarla için standart uygulamaya sahip değildir. En ideal verimi alabilecekleri seviyeye ulaşabilmek için yapılan uygulamalarda zamanlama ve kullanım miktarı hataları zaman, emek ve para kayıplarına neden olmaktadır. Özellikle uzak tarlalara bu doğal gübrelere taşınması ayrı bir iş gücü ve maliyet gerektirdiğinden günümüzde çiftlik gübresi olan çiftçiler bile kimyasal gübrelere tercih etmektedirler. Çiftçilerin kimyasal gübrelere ulaşımının kolaylaşmasından bu yana artık ova tarım arazilerinde doğal gübre kullanımı her geçen yıl azalmaktadır. Üstelik bu gübrelere kullanımı çoğu zaman bir toprak analizi sonuçlarına dayanmamaktadır. Çiftçiler piyasada mevcut gübrelere deneyerek ya da deneyenlerin aldıkları verimi takip ederek kendi tarlalarının ihtiyacı olan gübreyi seçmektedirler. Oysa aynı köy sınırları

içerisinde bile farklı fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikler gösteren tarlalar vardır ve her tarlanın gübre ihtiyacı her ekilen ürün için gübre miktarı ve uygulama zamanı birbirinden farklıdır. Gelineen noktada dengesi bozulmuş, verimsizleşmiş hatta tarım dışı kalmış topraklarla yüz yüze kalınmaktadır.

Çalışmamızı sürdürürken Ağrı İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nde toprak analizi yaptıran çiftçilerle mülakat yapılmıştır. Yöneltilen sorulara verilen cevaplara göre çiftçilerin % 50 si tarlalarında sadece kimyasal gübre kullanmaktadır. Hem kimyasal gübre hem de hayvansal gübre kullananların oranı % 29,4 ve sadece hayvansal gübre kullananların oranı % 7'dir. Yine aynı çiftçilerin % 53'ü tarlasını nadasa bırakmaktadır. Toprak analiz sonuçlarının önceki gübre kullanımında önemli bir değişikliğe sebep olmadığı anlaşılmaktadır. Analiz sonucuna göre kullandığı gübrede değişikliğe gidenlerin oranı sadece % 14.7'dir. Durumun sebepleri irdelendiğinde çiftçilerin bir kısmının analiz sonuçlarını öğrenmediği, bir kısmının öğrendiği fakat tavsiye edilen gübreyi kullanmadığı, bir kısmının ise tavsiye edilen gübreyi kullandığı ancak aldığı verimi düşük bularak tekrar eski kullandığı gübreye geri dönüş yaptığı değerlendirilmiştir.

Organik maddelerden ayrışması sırasında açığa çıkan organik bileşikler, topraklarda bitkiler tarafından alınmaz konumda olan bitki besin maddelerini alınabilir konuma getirir. Aynı zamanda, organik bileşikler toprakta bitki besin maddelerini tutan kil yüzeylerine tutunarak besin maddelerinin killer tarafından tutunmasını azaltır ve bitkiler tarafından alınmaz konuma dönüşmesini engeller. Böylece toprak verimliliği ve bitki gelişimi de artar (Saltalı, 2015).

Toprak organik maddesinin besin kaynağı olarak önemi, özellikle azot için büyük bir değer taşır. Çünkü toprakta öteki inorganik besin maddelerini verecek mineraller bulunduğu halde, azotun kaynağı sadece organik maddelerdir (Çepel, 1988: 164). Bitkilerin ancak «NO₃-» ve «NH₄+» şeklinde nitrat anyonu ve amonyum katyonu halinde aldıkları azotun kaynağını toprağın içinde ve üstündeki organik maddeler ile serbest azotu bağlayabilen bakteriler ve yağış suları oluşturur. Topraktaki tüm azotun % 98 - 99'u toprak organik maddesinde ve mikroorganizmaların vücudunda bağlı olarak bulunmaktadır (Çepel, 1988: 190).

Bitkiler için en önemli bitki besin maddelerinden biri olan azot ancak organik maddelerin ayrıştırılması sonucu toprağa karışabilmektedir. Diğer bitki besin maddelerinden birçoğu kayaların bünyesinde mevcut olduğu için kayaların ayrışması sonucu da toprağa eklenebilmektedirler. Ancak azot bu şekilde elde edilememektedir. Tarım topraklarımızda organik madde

miktarının yeterli seviyede olmaması sebebi ile bitkilerin ihtiyaç duyduğu azotun suni gübrelere karşılanması yoluna gidilmektedir. Tarım topraklarına karıştırılan azot gübresi organik madde gibi yıllar içerisinde değil kolay bir şekilde hızlıca çözünmektedir. Çözölmüş azot humin asitleri bünyesine bağlanamadığında yıkanarak topraktan uzaklaşma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır.

Ağrı Ovası tarım topraklarındaki organik maddenin her yıl belli bir oranda ayrışarak toprağa karışması ve tüketilmesi, tüketilen ya da kaybolan organik maddenin yerine konulamaması sürekli bir organik madde eksikliğine yol açmaktadır. Oysa Topraktaki azotun temel kaynağı organik maddedir. Organik maddenin bünyesindeki azotun toprağa karışabilmesi için ise mikroorganizmalar tarafından ayrıştırılması gerekir. Mikroorganizmalar faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için uygun sıcaklık, nem, havalanma ve beslenme şartlarına ihtiyaç duyarlar. Bütün bu şartlar toprağın tekstür, strüktür ve besin maddesi içeriği ile ilgilidir. Topraktaki bu fiziksel özelliklerin en ideal yapıya kavuşabilmesi ise organik maddenin kontrolündedir.

Toprak organik maddesi zamanla mineralize olur ve organik madde olarak etkinliğini yitirir. Dolayısıyla topraktaki aktif organik maddenin etkileri geçicidir. Toprağa intikal eden bitkisel artıkların topraktaki ayrışma süreci büyük ölçüde materyalin C/N oranına bağlıdır. Bileşiminde yüksek karbon içeriğine rağmen düşük azot içeren, diğer bir ifade ile C/N yüksek olan organik artıklar, çok daha geç ayrışırlar. Bu ayrışma sırasında yüksek miktarda, enerji kaynağı olan karbonu bulan mikroorganizmalar hızla çoğalırken, yapılarının önemli bir bileşeni olan azotu parçalanan organik artıktan yeterince bulamadıklarından, topraktaki bitkilerin kullanabileceği mineral azotu kullanırlar. Bu durum, toprakta geçici bir azot noksanlığına sebep olur (Özdemir ve Kahraman, 2020: 720).

Humineleşme olayında birçok organik ve anorganik asitler meydana gelir. Anorganiklerden HNO₃, H₂SO₄ ve H₃PO₄, organiklerden de sirke asidi, limon asidi, oksalik asit, fulvo asitleri, humin asitleri vs. örnek verilebilir. Bu asitler daha birçok fonksiyonlara sahip oldukları gibi toprağın pH'ında da bir düşme meydana getirirler. Küçük moleküllü organik asitler mikroorganizmalar tarafından parçalanabilecekleri veya yıkanabilecekleri için bunların doğurduğu pH düşmesi geçicidir. Organik madde, parçalanması esnasında açığa çıkardığı asitlerle pH 'da bir düşme meydana getirmek, yani ortamda hidrojen iyonları konsantrasyonunu artırmakla beraber kendisinin tampon özelliği vardır. Toprakta fazla olarak bulunan hidrojen iyonları

organik madde tarafından adsorbe edilerek pH düşmesi önlenmiş olur (Baytekin, 2008). Unutulmaması gereken bir gerçek; toprakların pH dengeleri bozulduğu zaman, organik madde içerikleri de doğal olarak düşük olmakta ve bu tip toprakların tarımsal değeri düşerek, kullanılan kimyasal gübrelerden yararlanma oranı azalmaktadır (Bellitürk, 2019: 21-22).

Topraklarda bulunan karbonat pH'ı artırıcı, organik madde ise düşürücü bir rol oynar. Bitki büyüme ve gelişmesinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için toprak pH'ının dengede olması gerekir. Ağrı Ovası tarım arazilerinde çok kireçli topraklar az olmakla birlikte az ve orta derecede kireçli tarlaların oranı fazladır. Toprak analizi yapılan 37 köyden % 37.8'inde tarım topraklarında pH'ı hafif alkali değerdedir (7.4-7.8). Bu değer köylerin % 10.8'inde nötr özellik göstermektedir (tablo 1). Diğer köylerin tarım toprakları ise çoğunlukla hem nötr hem hafif alkali topraklardan oluşmaktadır. Bütün bu değerler Ağrı Ovası topraklarındaki pH oranının bitki gelişimi için bir sınırlılık oluşturmadığını göstermektedir.

Topraktaki fosforun esas kaynağı organik maddeler olup toprakların total fosfor içeriğinin yüzey horizontunda 20 - 40 kg/ha olduğu bildirilmektedir (PRITCHETT, 1979). Topraktaki fosforun % 50'ye yakın kısmı organik maddelerde bağlı olarak bulunur. Öteki yarısı da florapatit $3Ca_3(P04)_2 \cdot CaF_2$ ve klorapatit $3Ca_3(P04)_2 \cdot CaCl_2$ mineralleri şeklinde eruptif kayalarda bulunur. Metamorf ve sediment kayalardaki fosfat minerallerinin çoğu da apatit strüktürüne sahiptir. Örneğin kil şistlerinde % 0,17, bazaltlarda % 0,45 P_2O_5 bulunmaktadır (LAATSCH, 1957: aktaran Çepel, 1988: 191).

Organik maddede bulunan fosfor mikrobiyel faaliyet sonunda toprağa karışabilir. Fakat bu fosforun daha çok mikroorganizmalar tarafından kullanıldığı düşünülmüştür. Bu da fosforun topraktan yıkanıp gitmesinin önlenmesi ve yine toprağa kazandırılması demektir. Çünkü ömürleri çok kısa olan mikroorganizmalar hayat faaliyeti sona erince toprakta yeniden organik bağlı bir fosfor açığa çıkmış olur. Toprakta birçok fosfor bileşikleri vardır. Bunların çözünürlüğü genellikle azdır ve bitkiler bundan yararlanamazlar. Halbuki humin maddeleri şelat ve kompleks yapıcı özellikleri sayesinde fosforun toprakta bitki tarafından alınabilir hale geçmesini sağlar (<http://www.efsus.com/icerik.aspx?cid=93>).

Organik madde, fosfat iyonlarının kil minerallerinin yan yüzlerinde bulunan pozitif yüklerle nötrleşmesine engel olarak, demir ve alüminyum fosfatların oluşumu önleyerek, eğer daha önce meydana gelmiş böyle fosfatlar varsa, bunlarında çözünmesini artırarak, Kalsiyum karbonatı tutup fosfatın apatite dönüşmesini önleyerek, ihtiva ettiği asitler yoluyla suda çözünemez

formdaki fosfatın çözülmesini sağlayarak önemli bir besin maddesinin bitkiler tarafından kullanılmasını sağlar (<http://www.efsus.com/icerik.aspx?cID=93>).

Ağrı Ovası'nda Murathan, Oğlaklı, Otlubayır, Ozanlar ve Özbasi köylerindeki tarım arazilerinde fosfor içeriği çok az değerdedir. Buna karşılık Balıksu, Çukurçayır Fatih ve Taştekn'e de fosfor miktarı fazladır. Toprak analizi bulunan 37 köyden bunların dışında kalan yedi köyde fosfor miktarı az, altısında ise çok az – az değerleri görülmektedir. Ovada birbirine çok yakın olan köy topraklarının farklı fosfor içeriklerine sahip olması durumun ana kayadan kaynaklanmadığını göstermektedir. Çiftçilerin farklı fosfor oranlarına sahip gübreler kullanmaları bu durumun baş sorumlusu olabilir. Organik gübre kullanımının giderek terkedilmesi tarım topraklarındaki fosfor oranının da dengesiz bir seyir izlemesine neden olmaktadır.

Potasyum da fosfor gibi toprakta bitkiler tarafından en fazla tüketilen bitki besin maddelerinden biridir. Doğadaki kaynağı yer kabuğunu oluşturan kayalar ve organik maddelerdir. Kayaların ayrışması ve organik maddelerin parçalanması ile toprağa karışır. Organik madde miktarı fazla olan topraklarda kolay yıkanma özelliğine bağlı olarak potasyum alt katlarda birikmiş olup A horizonunda miktarı azalmıştır. Ülkemiz topraklarının genelinde olduğu gibi Ağrı Ovası tarım arazilerinde de potasyum miktarı bitki gelişimi için yeterli seviyededir. Toprak analizi yapılmış köylerin % 62'sinde potasyum miktarı çok yüksek değer göstermektedir. Diğer köylerde ise çok yüksek, yüksek ve orta değerlerde potasyum içeren tarım arazileri aynı köy sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ova topraklarının organik maddece fakir olması özellikle A horizonunda potasyum miktarının yüksek olmasına neden olmuştur. Ancak potasyum miktarının yüksek olması Mg, Ca, B, Zn, Mn noksanlıklarına yol açabilmektedir.

Kimyasal ayrışmanın daha fazla olduğu toprak üst katmanlarında Ca ve Mg miktarı da artmaktadır Burada artışın bir başka sebebi ayrılmış organik kolloidlerin bu maddeleri diğer toprak maddeleri ile değişebilir durumda tutmasıdır (Scheffer ve Schachtschabel, 1989)

Topraktaki kalsiyumun esas kaynağı kalkerli ana materyal ile kalsiyum içeren mineraller (kalsit, aragonit, dolomit, jips, anortit, ojit, hornblende) ve organik maddelerdir. Genellikle, toprakta yeterli derecede bulunur. Fakat çok yağışlı iklimlerde ve şiddetli asit reaksiyona sahip topraklarda az bulunur (Çepel,1988: 193).Topraktaki magnezyumun kaynağı ise organik maddeler ile biyotit, ojit, hornblende, olivin, klorit, serpantin ve dolomit gibi minerallerdir (Çepel, 1988: 194). Ağrı Ovası tabanındaki plio-

kuvaterner yaşlı karasal depolar kalker içerebilmektedir. Bununla beraber ova topraklarında kireç oranı az kireçliden çok kireçliye kadar değişkenlik göstermektedir. Magnezyumun ise anakayadan çok organik maddelerden ayrıştığı anlaşılmaktadır.

Toprakta organik madde düzeyinin yüksek olduğu katlarda tuz miktarı da yüksek bulunmuştur. Organik maddenin az olduğu katlarda elektriki iletkenlik ya da topraktaki total tuz miktarının da oldukça düşük olduğu görülmüştür (Kurtoğlu, 1997). Ağrı Ovası tarım arazilerinde tuz miktarı 0,007-0,02 arasında olup çok az tuzlu sınıfta yer almaktadır. Ova tabanında görsel çökeller olmakla beraber ovaya alüvyal malzeme taşıyan akarsuların genellikle volkanik kütleler üzerinde akması eriyik halde tuz taşıma ihtimallerini azaltmaktadır. Organik madde miktarının da az olması ova topraklarının tuz içeriğini oldukça düşürmüştür.

Bitkisel artıklar, maksimum % 30 kadar protein maddeleri içerebilir. Bu maddeler, biyolojik aktif topraklarda çok çabuk ayrıştırılır ve toprak mikroorganizmalarının hücre proteininin oluşturulmasında kullanılırlar. Şeker, nişasta, hemiselülozlar, pektinler ve selüloz karbonhidratları oluşturmaktadır. Selüloz, hemiselüloz ve pektinler, orman ölü örtüsünde kuru maddenin % 50'si civarında bulunurlar. Bu madde grubundan selüloz, en büyük öneme sahiptir. Selüloz, bazı özel bakteriler ve birçok mantarlar tarafından ayrıştırılır. Lignin, odunlaşmış lifin metoksil içeren ($—O—CH_3$) aromatik bölümüdür. Kimyasal olarak selülozla bağlantılıdır (Dündar, 1987: 111-112).

Organik maddenin bitki besin maddelerinin topraktaki durumları, hareketleri ve formları üzerine de etkisi vardır. Mesela toprakta bulunan demir, mangan, bakır ve çinko gibi ağır metaller ekseriya suda zor çözünür bileşikler halindedir. Hâlbuki organik maddenin bu minerallerle meydana getirdiği şelatlar minerallerin çözünürlüğünü artırır ve bu suretle bitkilerin mikro element ihtiyacı karşılanmış olur. Bugün bitkilerde demir eksikliğinin doğurduğu kloroz hastalığının ortadan kaldırılması için toprağa demir şelat gübre olarak verilmektedir (<http://www.efsus.com/icerik.aspx?CID=93>).

Sonuç

Modern tarım tekniklerinin yaygınlaşmaya başlamasından bu yana topraktaki organik madde aleyhine gelişmeler artarak devam etmektedir. Yapılan araştırmalar tarıma açılan toprakların başlangıçtaki karbon miktarının yarısını kaybettiğini ortaya çıkarmıştır. Daha fazla verim elde etmek adına tarım aletleri ile yapılan derin sürüm tekniklerinin ağır makinelerin, kullanılan kimyasal gübrelerin ve yoğun işleme yöntemlerinin toprakların doğal

dengesini bozduğu ve artık bu yöntemlerin sürdürülebilir olmadığı, bunun yerine doğaya uyumlu sistemlerin geliştirilmesi gerektiği herkes tarafından kabul edilmektedir.

Ağrı Ovası da modern tarım girdilerinin yoğun bir şekilde üstelik bilinçsizde uygulandığı tarım topraklarına dönüşmektedir. Verimli toprakları ve ulaşım güzergâhları üzerindeki konumu ile tarihi çağlar boyunca Ağrı'da hüküm sürmüş medeniyetler için bir tarım alanı olma vazifesi görmüş ovada tarım aletleriyle yapılan derin sürüm uygulamaları humusun ayrışma hızını artırmış böylece ayrışan organik ve inorganik maddelerin ya hızlıca tüketilmesine ya da toprağın üst katından yıkanmasına yol açılmıştır. Ayrışma sırasında ya da mikroorganizmaların yayımından ortaya çıkan karbondioksit ve azot daha kolay bir şekilde atmosfere karışmıştır. Eğimin düşük olması erozyon riskini ortadan kaldırırsa da sızmayla gerçekleşen mineral ve diğer besin maddelerinin kaybı devam etmiştir. Ağır makinelerin basıncı altında kalan toprağın sıkışması, mevcut gözeneklerin küçülmesine ya da kapanmasına neden olmuş, bu ise toprağın su ve hava ekonomisinin bozulmasını beraberinde getirmiştir.

Ağrı Ovası'nda derin sürüm tekniğinden vazgeçilerek yüzeysel sürüme geçilmesi, toprağın alt katları için ise gevşetme yapacak aletlerin kullanılması toprağın gözenek hacmini, infiltrasyonu, ısınma ve havalanma koşullarını düzenlerken topraktaki bitki besin maddelerinin korunmasını sağlayacaktır.

Humus toprak verimliliğinin en önemli şartıdır. Bitki büyüme ve gelişmesinde kullanılan besin maddelerini toprağa sunması bir tarafa toprağın tekstür, strüktür, ısı değeri, katyon değişim kapasitesi, pH oranı, mikroorganizmaların beslenmesi ve faaliyetlerini sürdürmesi organik maddenin kontrolü altındadır. Gıda ihtiyacımızın karşılanabilmesi için bu kadar hayati bir öneme sahip olan organik maddenin toprakta % 5 oranında bulunması gerekirken Ağrı Ovası'nda da Türkiye genelinde görüldüğü gibi ancak % 1-2 civarındadır. Bu durum uzun yıllardan beri toprağın organik madde ihtiyacını kimyasal gübrelerle gidermeye çalışmanın etkili bir yöntem olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Aslında böyle bir uygulamadan uzun vadeli bir etki beklemek de doğru değildir. Azot, fosfor ve potasyum içerikli gübreler hızlı bir şekilde çözülme özelliğine sahip olduklarından uygulandıkları yetiştirme devresinde kullanılarak ortadan kaldırılmakta ya da kolayca yıkanarak alt katlara sızmaktadır. Bu inorganik gübrelerin toprakta

kullanılabilmesi için bile toprakta yeterli organik madde bulunması gerektiği ifade edilmektedir.

Atmosferdeki karbondioksitin bitkiler tarafından kullanılması ve bu karbonun organik karbon şeklinde toprakta depolanması iklim dengesinin korunabilmesi için de tek yol gibi görünmektedir. Bu yolla toprak verimliliği sağlanırken havanın aşırı ısınmasının ve iklim değişikliğinin de önüne geçilebilecektir. Toprakta organik maddenin giderek azalması insanları minimum sürüm ya da sürümsüz tarım ile münavebe sistemini kullanmayı düşünmeye itmiştir. Özellikle Ağrı Ovası gibi çoğunlukla kuru tarım yapılan arazilerde bu tip tarım yöntemlerinin toprakta organik karbon depolanmasını artıracığı öngörülmektedir. Mevcut şartlarda buğday, arpa, yonca, korunga ve fiğ yetiştiren ve bunları münavebeli olarak eken ova çiftçisi için bu yeni tarım tekniklerine uyum sağlamak zor olmayacaktır.

Toprağın verimini artırmak için kullanılan inorganik gübreler Ağrı Ovası'nda toprak analizinin sonuçlarına göre ya da yetkili bir bilirkişinin tavsiyesine bağlı olarak değil çiftçinin deneme ve değerlendirmesi ile seçilmektedir. Çiftçi tarlasında hangi bitki besin maddesine ihtiyaç olduğunu bilmeden kullandığı inorganik maddenin kısa vadede sağladığı verim artışını esas almaktadır. Gereğinden fazla ya da az kullanılan bu gübreler uzun vadede toprağın besin maddesi dengesini bozmakta, bitkilere zarar vermekte, mikroorganizmaların yaşamını tehlikeye sokmakta, su kaynaklarına karışmaları halinde ise bir çevre felaketine dönüşmektedir.

Yanlış tarım uygulamalarıyla organik maddesini büyük oranda kaybetmiş olan ve kaybetmeye devam eden Ağrı Ovası'nda gelecekte verimini tamamen kaybetmiş topraklarla yüz yüze kalacağımız gerçeği karşımızda durmaktadır. Bu gerçeğe yüzleşmeden önce, kullanılan tarım tekniklerini değiştirmek bir seçenek olarak elimizdedir. Bu kapsamda öncelikle toprağa organik besin maddesi eklenmesi şarttır. Çiftlik ya da hayvan gübresi, yeşil gübre ya da kompost bunun için kullanılacak organik maddelerdir. Ayrıca hasat artışı saplar ve kökler toprak için çok faydalı olabilecek diğer organik kaynaklardır. Ova köylerinde uygulanan münavebeli ekime devam edilmesi de topraktaki organik madde miktarını artıracaktır. Organik maddenin toprak yüzeyinde kalması azot gibi yararlı maddelerin atmosfere karışmasına neden olabileceğinden yüzeysel sürümle toprağa karıştırılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Akalan, İ. (1983). Toprak Bilgisi. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. No:878. Ankara.

Anonim, (1978). Türkiye Arazi Varlığı. Toprak Su Genel Müdürlüğü. Ankara.

Anonim, (1982). Türkiye Genel Toprak Haritası Sayısal Toprak Veri tabanı. Türkiye Toprak ve Su Kaynakları Ulusal Bilgi Merkezi (UBM) Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Bellitürk. K. (2019). “Asit ve Düşük Organik Madde İçeren Toprakların Islahı”. Kireç Dünyası S.10,s.19-22.

Çanga, M. ve Erpul, G. (1994). Toprak işlemeli Tarım Alanlarında Erozyon ve Kontrolü. Topraksu, 3(2), 14-16.

Çepel, N. (1988).Toprak İlmi Ders Kitabı; Orman Topraklarının Karakteristikleri, Toprakların Oluşumu, Özellikleri ve Ekolojik Bakımdan Değerlendirilmesi. İÜ Orman Fakültesi Yayınları, Yayın No.3416-389, İstanbul.

ÇEM (2018). “Toprak Organik Karbonu Projesi, Teknik Özet”, Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü, Ankara.

Dündar, M. (1987). Toprak Organik Maddesi Ve Ekolojik Yönden Önemi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi. S.B,C:37,S:1, s.109-124.

Emerson, W.W and Greenland, D.J. (1990). Soil Aggregates-Formation and Stability. Soil Colloids and Their Associations in Aggregates. Edited by M.F. De Boodt et al. Chapter:18. pp: 485-511. Plenum Press, New York.

Ergene, A. (1993). Toprak Biliminin Esasları. A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. No: 267.

Erpul, G. ve Saygın, S.D. (2012).Ülkemizdeki Toprak Erozyonu Sorunu Üzerine: Ne Yapmalı? Toprak Bilimi Ve Bitki Besleme Dergisi. C:1,S:1,s.26-32.

FAO (2013). Toprak Tanımlama Kılavuzu. Uluslararası Sınıflandırma, İlişkilendirme ve İletişim için Bir Çerçeve. Hakkı Emrah Erdoğan (ed). Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, ISBN: 978-605-4672-20-2.

Irmak, A. Çepel, N. (1974). Bazı Karaçam, Kayın ve Meşe meşcerelerinde ölü örtünün ayrışma ve humuslaşma hızı üzerine araştırmalar. Taş Matbaası, İstanbul.

Kaya, F. (2001). Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçyiğit. R. (2008). Karasal Ekosistemde Karbon Yönetimi ve Önemi. GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 25 (1), 81-85.

Kurtoğlu, i. (1997). Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Çiftliğinde Erzurum Peat'ı Olarak Tanımlanan Topraklarda 37 Yıl (1959-1996) Süresince Meydana Gelen Değişimin İncelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Özdemir, A. ve Kahraman, S. (2020). Toprak Bilgisi ve Bitki Besleme. <http://www.kitapark.com/pdf/toprak-bilgisi-ve-bitki-besleme.pdf> (Erişim tarihi: 16/11/2020).

Schlesinger, W. (2003). The Carbon Cycle: Human perturbations and potential management options. In: Global Climate Change: The Science, Economics and Politics. Edited J.M. Griffin, Edward Elgar, Cheltenham, UK.

Sheffer, F. ve Schachtschabel, P. (1989). Lehrbuch der bodenkunde. W.R.fischer. Stuttgart Enke, ISSN 3-432-84772-6

Six, J. Elliot, E.T. and Paustian, K. (2000). Soil Structure and Soil Organic Matter: A Normalized Stability Index and the Effect of Mineralogy. Soil Science Society of America Journal, 64:1042-1049.

Yılmaz, E. ve diğerleri (2008). “Farklı Organik Materyal Uygulamalarının Toprak Agregatları Üzerine Etkisi”. Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2008, 21(2), 213–222.

İnternet Kaynakları

<http://harunbaytekin.blogspot.com/2008/01/toprakta-organik-madde.html>.

<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/mustafa.saglam/66596/13.20>.

http://traglor.cu.edu.tr/common/object_metadata.aspx?id=1168

<https://www.stb.org.tr/Dosyalar/Arastirmalar/Karbon-toprak-kuresel-isinma.pdf>.

Manolya Ezgi Konakçı ve Özgenur Pak, “Karbon, Toprak – Küresel Isınma.

<https://www.stb.org.tr/Do-syalar/Arastirmalar/Karbon-toprak-kuresel-isinma.pdf>.

<http://www.efsus.com/icerik.aspx?cID=93>

**BERAT ALANYALI'NIN BOZKIR GECESİNDE BİR TREN ADLI ESERİNE
TEMATİK AÇIDAN GENEL BİR BAKIŞ**

**A General Review On Work Of Berat Alanyalı *Bozkır
Gecesinde Bir Tren* In Thematic Aspects**

Büşra YALNIZ

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Bbsraylnz993@gmail.com.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3707-1331>

Dr. Öğr. Üyesi Alpay GEZER

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

alpaygezer@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8773-1559>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan /April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	20.11.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	07.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 259-274	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.829113

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute
AİCUSBED 7/1, 2021, 259-274

BERAT ALANYALI'NIN *BOZKIR GECESİNDE BİR TREN* ADLI ESERİNE TEMATİK AÇIDAN GENEL BİR BAKIŞ

A General Review on Work of Berat Alanyalı *Bozkır Gecesinde Bir Tren* in Thematic Aspects

Büşra YALNIZ - Dr. Öğr. Üyesi Alpay GEZER

Öz

Bu çalışmada öykü türüyle eserler veren Berat Alanyalı'nın *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı kitabı tematik açıdan incelenecektir. Çalışmanın amacı, Alanyalı'nın *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı eserini tanıtmaktır. Çalışmamızda öncelikle öykü ve küçürek öykü türüne değinilecek, sonrasında Alanyalı'nın inceleme konusu olan eserin değerlendirilmesine yer verilecektir. Öykü, Berat Alanyalı'nın duygularını ve düşüncelerini derinden sunduğu bir türdür. Yazar duygularını sunarken duru, akıcı ve canlı üslubuyla da eserlerini daha etkileyici hâle getirmiştir. Tema yönünden zengin bir kitap olan *Bozkır Gecesinde Bir Tren*'de umut, yalnızlık, özlem ele alınan birkaç temadan biridir. Öykülerinde farklı türdeki anlatım tekniklerinden de faydalanan yazar eserini bu teknikler sayesinde tekdüzelikten uzaklaştırmıştır. Eserindeki kahramanların birçoğunu kadınlardan seçen Alanyalı, hayatın farklı yönlerini bu kadınlar üzerinden anlatmayı tercih etmiştir. Kişilerini tek boyutlu ele almamış ve her kesimden insanın hayatını da eserine konu etmiştir. Etkileyici bir anlatıma sahip olan kitapta metaforlar da kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Berat Alanyalı, öykü, küçürek öykü, metafor, kadın.

Abstract

In this study, story writer Berat Alanyalı's *Bozkır Gecesinde Bir Tren* will thematically be examined. The purpose of this essay is to introduce her work, *Bozkır Gecesinde Bir Tren*. In this work, I will firstly mention about the terms story and short story, afterwards a review on her examined work will be included. Narrative is the genre that deeply presents her emotions and her opinions. The author makes her works more impressive with her pure, fluent and vivid style while expressing her feelings. Hope, solitude and longing are one of the themes presented in the novel *Bozkır Gecesinde Bir Tren* which is rich in themes. Making use of different types of literary devices in her stories, the author saves her work from monotony thanks to those literary devices. Making most of the heroes in her work women, Alanyalı chose to depict the unusual aspects of life through those women. Not making her characters one-

dimensional, she also make people from all parts of life as her subject. Metaphors are also included in the novel having impressive narration.

Key Words: Berat Alanyalı, story, short story, metaphor, women.

Giriş

Öykü sözcüğü taklit etmek, benzetmek anlamlarına gelmektedir. Hikâye kelimesine karşılık olarak kullanılan öykü sözcüğünün onun yüzyıllar boyunca kullanılan anlam zenginliğini pek karşılamadığı görülmektedir. Daha çok kısa hikâye için kullanılan öykünün zamanla hikâye kavramının yerini alacağı gözlemlenmektedir (Kolcu, 2018: 15).

Temelinde simgesel, yoğun ve özgün bir anlatım söz konusu olan küçük öykü, öykünün alt kolu olup 20. yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkmış bir türdür. Dünya edebiyatında “ilk çok kısa öykü derlemeleri 1960’lı yıllarda Robert Coover’ın çıkardığı TriQuarterly’nin ‘Küçük Öyküler’ özel sayısında yayımlanmıştır” (Shapard, 1997: 92). Zamanla gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlayan türün önde gelen isimleri Julio Cortázar, Dino Buzzati, Franz Kafka, Eduardo Galeano, Max Jacob gösterilebilir. Türk edebiyatında 1990’lı yıllardan itibaren etkisi artmaya başlayan türün gelişimine Ferit Edgü, Rasim Özdenören, Sevinç Çokum, Necati Tosuner, Refik Algan, Tezer Özlü gibi birçok yazar katkı sağlamıştır.

Ramazan Korkmaz bu nitelikteki öyküyü tanımlamak için: “250 veya 500 sözcük, çığılığı nağmeye dönüştürmek için yeterli süreyi hazırlayan bir anlatım örgüsü oluşturur. Bu bakımdan 100 sözcüğü geçmeyecek anlatıları ancak küçük öykü diye adlandırabiliriz” (Korkmaz, 2007: 19) diyerek bu türün tanımını yapar. Küçük öykünün Türk edebiyatındaki önemli temsilcilerinden olan Ferit Edgü ise küçük öykü için: “Yalnızca bir anın saptaması olan öykücükler” (Edgü, 1997: 12) şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

Hızlı tüketim çağının ürünlerinden biri olan küçük öyküler, kısa bir hacme ve yoğun bir anlatıma sahiptir. Bu tür öykülerde olay genellikle komprime bir vaziyettir ve onun ayrışımı okuyucunun birikimine bırakılır. *“Küçük öyküde yazar pek çok şeyi uzun uzun anlatmak zorunda değildir. Okuyucunun zaten bildiği bir şeyleri ima ederek geçer ve pek çok ayrıntıyı anlatmaz; öyküde eksik bırakılan noktaları okurun tamamlamasını bekler. Bu bakımdan küçük öykülerde okura da çok iş düştüğünü söylemek gerekir. Küçük öykülerde yazar, şiirde olduğu gibi çoğu zaman imgeler kurar ve onların gücünden faydalanarak hikâyesini anlatır”* (Yumuşak, 2013: 6).

Berat Alanyalı, hem incelemeye esas aldığımız *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı kitabında hem de diğer öykü kitaplarında küçük öykü türünü sıklıkla kullanmıştır. *Bozkır Gecesinde Bir Tren* kitabında bulunan “Bütün Kara

Parçalarında”, “Gökyüzü Gibi”, “Bana Keman Çal”, “Gazi”, “Üvey”, “Kayıp”, “Aşkların Eski Tadı Yok”, “Son Yolcuyu Beklerken”, “Başucu Dilekleri” bu türle yazılmış olan öykülerdir. *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı eserdeki tüm öykülerden yola çıkarak yazarın öykücülüğünün vurgulanması ele alınan konulardandır.

Bozkır Gecesinde Bir Tren

Bozkır Gecesinde Bir Tren, Berat Alanyalı'nın ilk öykü kitabıdır. Yazar tarafından 2007 yılında *Tin Kovuğu* adı ile yayımlanır. Bir sonraki basımda ise kitabın adı *Bozkır Gecesinde Bir Tren* olarak değiştirilir.

Yazar kitabın adının değişmesi ile ilgili düşüncelerini şu sözlerle ifade eder: “Öykü yolculuğumun ilk ürünü yeniden basıma hazırlanırken kimi öykülerimi gözden geçirdim ve *Tin Kovuğu* adıyla vedalaştım. *Bozkır Gecesinde Bir Tren*... Sanırım daha iyi. Yürekle metin arasında işleyen hassas ölçek böyle söylüyor” (Alanyalı, 2017: 5).¹

Yirmi üç öykünün bulunduğu *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı kitapta küçürek öyküler de mevcuttur. Bunun da etkisiyle kitap yoğun bir anlatıma sahiptir. Kitaptaki her öyküde farklı bir durum anlatılmaktadır. En son öykü olan “Tin Kovukları”nda ise kitaptaki diğer öykülerin kahramanları bir trende karşılaşır.

Yazar, öykülerinde kadın kahramanları ön plana çıkarmıştır. Kitaptaki öykülerin birçoğunun başkahramanı kadındır. Bu kadınların kimi acılı kimi yalnız kimisi ise güçlüdür. Ayrıca öykülerde mekân, zaman gibi unsurlardan çok kişilerin iç dünyası üzerinde durulmuştur.

¹ Yazar, *Dilek Atlı* ile yaptığı söyleşide konuyla ilgili şunları da söyler: “Çok sevdiğim *Tin Kovuğu* adı, kayıplarımızın içimizde bıraktığı boşluğu ifade ediyordu ve öykülerde bir karşılığı vardı. Ancak bu isim ender olarak doğru anımsanıp söylenebildi. Tin Kovuğu, Tan Kabuğu benzeri söylemler, bu adın yaşama tutunamadığını gösterdi bana. Bu ada ilk eleştiriyi yapan değerli Mustafa Şerif Onaran çok haklıymış, ruhu şad olsun. Kitabımın çıktığı yıl, Ankara Öykü Günleri'nde tanışmıştık. Bana neden okurun hemen anlayıp benimseyeceği bir isim seçmediğimi sormuştu. Yeniden basım söz konusu olduğunda, ismi üzerine çok düşündüm. Sonra öyküleri bütünleyen, kitabın esprisini destekleyen bir çatı olarak *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adı öne çıktı. Şimdi bu adı daha doğru buluyor ve daha çok seviyorum” (<https://www.olay.com.tr/trende-birlesen-yollarin-hikayesi-71950>).

Bozkır Gecesinde Bir Tren Adlı Eserde Yer Alan Öykülere Genel Bir Bakış

Yolcu

Kitabın ilk öyküsü olan “Yolcu” geçmişiyile karşılaşan bir kişiyi anlatır. Öykünün kahramanı yazar bir kadındır. Yalnız yaşayan kadın evinde çalışırken, geçmişteki kendisi çıkar gelir ve kadını izlemeye koyulur. Kadın onun geldiğini fark edince şaşırılmaz ve geleceğini bildiğini söyler. Kadının gençliği ile yaşlılığı, sohbet etmeye başlarlar. Kadın zamanında vaktini iyi kullanamadığı, küçük şeylere takılıp mutlu olmayı kaçırdığı, onurlu olmayı inatçı olmayla karıştırdığı, kolaycı, sabırsız ve işine gelmeyen konularda unutkan olduğu için ona kızar. Sonra usulca yerinden kalkıp, raftan albümü alarak gençlik haline uzatır. Bebeklik günlerinden başlayan albüm, şimdiki hesaplaşma an’ını yansıtan bir fotoğrafla son bulur. *“Kırılmış kısa saçlarıyla geleceğim, kumral kısa saçlarıyla şimdiki karşıklı oturmuş, yolumuzu gözden geçiriyorlardı.”* (s.12) İnsanın geçmişinden dersler alarak geleceğini şekillendirmesi gerektiğini anlatan bir öyküdür.

Küller ve Lavabo

Kitapta yer alan “Küller ve Lavabo” adlı öykü 2005 Özgür Pencere Edebiyat Derneği Kadın Öyküleri Yarışması Üçüncülük Ödülü’ne layık görülür. Öykü kendi içinde “Tarihçe, Dostluklar/şahdamarı, İkircik, Veda, Yüzleşme, Kavrayış, Şafak ve Hürleşme” adlı alt başlıklara ayrılır. Öykünün başkahramanı bir kadındır. Sevgilisi sandığı kişi tarafından yolda bırakılmış ve bu yüzden acı çeken, intihar etmeyi düşünen ve sürekli bunun planını yapan yalnız bir kadın. Kadın çektiği acıları kâğıda döküp sonrasında bunları lavaboda yakar. Geçmişindeki her şeyi temizleyip ölmek isterken babası gelir ve planlarını erteler. Kadın ölmeyi isteme konusunda çok kararsızdır. Bu kararsızlık rüyalarında da kendini gösterir ve bir gün rüyasında çuvaldızın şahdamarına batması sonucu kan kaybından ölmek üzere olduğunu görünürken uyanır ve ölme isteğinden vazgeçer. Bir gece duştan çıkarken ayağı kayar ve başını lavaboya çarparak ölür. Öldükten sonra ruhu sevgilisi sandığı kişinin yanına gider ve aslında ölmeden önce ruhunun ve kadınlık gururunun o adam tarafından öldürüldüğünü ve bunu aşk ile yaptığını anlar. *“Katil, oydu. Maktul, kadınlık onurumdu. Zarif, işlemeli kama ise aşkı: Albenili ve ölümcül. Bana gelince... Açıkça, suç ortağıydım!”* (s. 19) Kadının küllerini (geçmişini) yakıp atmak istediği yer lavabodur ve bu lavabo onu ölüme sürükleyen nesne olarak da karşımıza çıkar. Öyküde kendini çaresiz ve yalnız hisseden kadının intiharını eşğine gelmesi ve bu yanlış düşünceden vazgeçmişken kazayla ölmesi anlatılır. Öyküde tutkunun ne kadar tehlikeli olabileceği ortaya konulmuştur. Kahraman

kadının boynunda çıkan küçük sivilceyi çuvaldızla delmesi de küçük şeyleri büyük şeylerle kurcalamanın oluşturduğu zararı anlatan bir metafor olarak karşımıza çıkar.

Pim

“Pim”, üvey annesinin eziyetleri, babasının umursamazlığı ile büyütülmüş Peyman'ın hayatının anlatıldığı bir öyküdür. Üvey annesinden sürekli dayak yiyerek büyüyen Peyman, babasının yanına gittiği zamanlarda babası tarafından da hep geçiştirilir. Babasının sevgisini kazanmak için üvey annesine özendiği zamanlarda yine dayak yer. “*Ciciannem kesti saçımı, Anne. Babam bana kızdı. Cicianneme neden kızmıyor? Onunkiler sarı diye mi? Anne, kırmızı günah mı? Babam beni beğenir sandım, Anne.*” (s. 21) İncinmelerle ve sevgisizlikle büyütülmüş olan bu çocuk büyüdüğü zaman bir örgüte katılır ve canlı bomba olarak bir tren istasyonunu patlatır.

Peyman'ın patlatmış olduğu istasyon kitabın son öyküsü olan “Tin Kovukları”nda diğer kahramanların da içinde bulunduğu trenin geldiği istasyondur. Peyman'ın pimini çekmiş olduğu bomba aslında kendi hayatıdır. Pim, intikamın metaforu olarak karşımıza çıkar.

Sessizlikte

Öykünün kahramanı olan kız psikiyatr servisinde tedavi olan bir hastadır. Kız küçükken eve sürekli sarhoş gelen babası yüzünden sinirlenen annesi evini ateşe verir. Yangından sonra küçük kız korkudan konuşamamaya başlar. Annesi ve babasıyla hayatını kaybeder. Annesi evi yaktığı zaman amcası Korkulukadam da oradadır ve kız yangından kaçıp koşarak onun yanına gider. Şimdilerde ise hâlâ hastanede tedavi altındadır. Bazen hemşiresi onu, evini ve amcasını ziyaret etmesi için evine götürür. Her ziyarete gidişinde Korkulukadam (amcası) ona eski fotoğrafları gösterip fotoğraflardaki kadının annesi olduğunu söyledikçe kız çok sinirlenir. Çünkü o annesini elinde taşıdığı bebek zannetmektedir, amcasının gösterdiği kadının annesi olduğunu kabullenemez, amcasının gösterdiği kadın kızın kendi kurduğu dünyasındaki yengekadındır. Ayrıca kız evdeki piyanoyu da kendine çok yakın bulur, kendiyile bağdaştırır çünkü piyano da yangından sonra kız gibi, sesini kaybetmiştir.

Düşten Kanatlar

Kitabın en uzun öyküsü “Düşten Kanatlar”dır. Öykü 2006'da KASAİD 10. Geleneksel Kadın Oyunları ve Öyküleri Yarışması Üçüncülük Ödülü'ne layık görülür. Eserin başkahramanı Şerife'dir. Şerife küçük yaşta babası tarafından kendisinden yaşça büyük biriyle evlendirilmek istenir fakat o bu evliliği istemez. İstemediği kişiyle evlenmemek için okulun servis şoförü

Hüseyin'e kaçar. Şerife'nin evlenmesini istemeyen tek kişi Hoc'abla² dediği öğretmenidir. Şerife boş zamanlarında öğretmenin oğlu Arda'ya bakmakta, ona çeşitli masallar anlatıp bakımını üstlenmektedir. Şerife'nin servis şoförüne kaçtığını duyan öğretmen çok üzülür fakat elinden bir şey gelmez.

Şerife Hüseyin'le evlendikten sonra çok acı çeker. Kocasını işi bırakır ve evin geçimini sağlamak Şerife'nin üstüne kalır. Şerife'nin eziyetli bir de kaynanası vardır. Çocuğu olmadığından dolayı kocası Şerife'nin üzerine kuma getirir ve yeni gelinin eve geldiği gece Şerife dayanamaz ve göğüslerini keser. Aylarca yoğun bakımda yatar ve iyileştiği zaman artık kimsesiz kalan Şerife'ye hastanenin başhekimini hastanede iş ayarlar. Bir süre burada çalışıp işleri öğrenir fakat hastaneden bir personel tarafından taciz edilmeye dayanamaz ve onu yaralayıp kaçar. Şerife için bundan sonrası bambaşka bir hayattır çünkü artık erkek kılığına girip o şekilde yaşamaya karar verir. Başhekim sayesinde yeni bir kimlik edinir. Adını Şeref yapar. *"Adımı yazma. On iki yıl saklamışım kendimi. Herkes Şeref diye tanır beni. Bir Başhekim Bey bilirdi hikâyemi, o da dört yıl oluyor, rahmete kavuştu."* (s.29) Sonra otoparkta araba yıkama işine girer ve orada yaşamaya başlar. Başhekim öldükten sonra evinin huzurevine çevrilmesini ister fakat Şerife'nin çalışmış olduğu otopark zincirinin sahibi adam mafyadır ve başhekimin evini yağmalamaya karar verir. Bu kadarına katlanamayacağını düşünen Şerife karakola giderek durumu haber verir. Komiserin yönlendirmesiyle de otopark sahibini arayıp memlekete gittiğini söyler. Şerife karakoldayken bir zamanlar bakıcılığını yaptığı Arda'yı çağırır. Onun fotoğrafını daha önce bir gazetede görüp gururlanmış, gazeteci olan Arda'ya istediği zaman nasıl ulaşabileceğini anlamıştır. Artık hayatı için dönülmez bir yola girdiğini anlayınca onu çağırır ve başından geçen her şeyi daha önce kimseye anlatmamışken ona uzunca anlatır ve bunları adını gizli tutarak yazmasını ister. Arda için Şerife masallarda anlattığı Gün Perisi, Şerife içinse Arda, Cesur Prens'tir. *"Gözlerim ilahemde, büyülenmişim. 'Çıkmıycam, senle oynayalım. Sen Gün Perisi ol, ben Cesur Prens.' Yanağımdan makas alıyor."* (s. 29)

Hayat karşısında sürekli savaşmış Şerife artık düşten kanatlarını kaybetmiştir. Onun düşten kanatları, onu hayatta tutan hayalleridir. Yaşadıklarından dolayı da bu kanatları yok olmuştur. Öykünün ana kahramanı Şerife'dir. Küçük yaşta evlendirilmemek için bir başkasına kaçmış, eziyet görmüş, üzerine kuma getirilmiş, bu yüzden öfkelenip göğüslerini kesmiş ve

² (Alanyalı, 2017, s. 30)

daha sonra erkek gibi yaşamaya başlamıştır. Bu öyküde karşımıza çıkan kadın kahraman hem çokça acı çekmiş hem de bu acılar karşısında güçlü durmayı başarabilmiştir. Çocuğu olmayan kadınların kalmış olduğu toplumsal baskı, kadının toplum içindeki yerini anlatan bu öyküde yine kahramanın psikolojisi ön planda tutulmuştur. *Bozkır Gecesinde Bir Tren* kitabında birçok öykü, örneği verilen öykü gibi kişilerin psikolojisi ön planda tutularak ele alınmıştır.

Altın Dişli Pakize

Mahalleye yeni taşınan bir ailenin öyküsüdür. Sessiz, tekdüze hayat yaşayan mahalleliler Pakize'nin gelmesiyle hayrete düşerler çünkü dişleri bile altından olan Pakize mahalledeki diğer kadınlara benzememektedir. Kahkahası her defasında tüm mahalleyi çınlatır, mahalleli kadınların asla yapmadığını yapar ve müzik sesi duyduğunda gerdan kıvrır, yüksek sesle şarkılar söyler ve bunları yapmaktan asla çekinmez. Kocası da oldukça sessiz bir adamdır. Pakize'nin her sabah bir yerlere gitmesi mahallelinin dikkatinden kaçmaz. Hem onun davranışları hem her sabah bir yerlere gitmesi mahallede fısıltılara sebep olsa da bir yerden sonra herkes bu duruma alışır ve Pakize'yi kabullenirler. Bir gece mahalleli kavga sesiyle uyanır. Gece vardiyasında olan koca mahalle bekçisinin haber vermesi üzerine eve gelir ve karısını aşığıyla yakalar, kendine hâkim olamayıp karısını öldürür. Öfkesi o kadar fazladır ki dayanamayıp karısının ağzındaki sekiz altın diş söker ve altın dolu kollarını baltayla kesip şoktaki oğlunun üzerine fırlatır. Ertesi gün bu olaylar gazetede yer alırken Pakize'nin söylediği son sözlerle yer vermezler.

“Ula, kendi gönlümle olunca mı dokundu? Ucunda altın yok, he mi? Hay canına yandığımın...” (s.51)

“Altın Dişli Pakize” olayın ön planda olduğu bir öyküdür. Bazı hayatların görüldüğü gibi olmadığını anlatması yönüyle de önemlidir. Ayrıca bu öyküde kadının toplumdaki yeri sorgulanırken karısını ucunda para olmayan bir ilişki için öldüren koca da eleştirilmektedir. “Altın Dişli Pakize” de işlenen cinayet her ne kadar namus meselesi gibi gözükse de adam karısının aşığıyla olan birlikteliğinden para gelmeyeceğini bildiği için karısını öldürmüştür.

Duvara Karşı Balık Kız

Öykünün kahramanı genç kız bir sergide gördüğü resme karşı tarifsiz duygular hissetmeye başlar. Resmi gördükten sonra uzun zaman etkisinden çıkamaz ve ertesi gün okulun kapısından sergiye gitmek için döner. Sergide gördüğü resimde bir balık kız vardır ve bu kız kendisiyle konuşur. *“O gündən beri iki kişiyim. O ses... Ne uğraşlara odaklanabiliyorum, ne ufukta bir çözüm... Günlerin yükü ayaklarıma dolanıyor. Sergi yakında bitecek. Beynimdeki burğu sonsuzca dönüyor. Olmayacak böyle. Onu yeniden görmeliyim.”* (s.53) Sonraki

gün genç kızın kendini yine resmin başında bulması ressamın da dikkatini çeker ve kıza resmin kendisi için çok özel olduğunu, resmin onunla konuşup konuşmadığını sorar. Sonrasında ressam, kıza tabloda yer alan kişinin kızı olduğunu, bir tartışma sonucu kızının denize atlayarak intihar ettiğini³ ve tablonun da bu durumu simgelediğini anlatır. Ressam, kıza tabloya bakmadığını, her gün günbatımında kısa bir süre tabloya bakıp sonrasında onu ters çevirdiğini, tablodan tek beklentisinin bir kez olsun kendisiyle konuşması olduğunu belirtir. Ayrıca bundan sonra bu gizemli tabloyu (tablo genç kızla konuştuğu için) istediği takdirde sadece ona gösterebileceğini ve isterse bunun için atölyeye gelebileceğini söyler. Yıllar sonra kız, tabloyu yeniden görmek için atölyeye gittiğinde duvarda ressamın adını ve altında “*Anısına, saygıyla...*” (s.57) yazısını görür. Görevlilerden ise de ressamın bir gün bilinmedik bir tablonun külleri arasında cansız yattığını, yanık çerçeveye sarılmış hâldeyken bileklerini keserek intihar etmiş olduğunu öğrenir.

Öykü beş bölümden meydana gelmiştir. Pişmanlık duygusu yaşayan bir babanın çektiği ıstırapı anlatır. Genç kızın ve babanın psikolojik durumları okuyucuya aktarılırken olağanüstülük de kullanılmıştır.

Bütün Kara Parçalarında

Kitabın sekizinci öyküsü olan “Bütün Kara Parçalarında” 2006’da Cemal Süreya’yı anarak yazılmış küçürek öyküdür. Coğrafya sınavı olan liseli bir genç hazırlanıp gidecekken anne ve babasının konuşmalarına şahit olur. Çocukları okusun diye baba kendi giyeceği paltoyu eskiciden alıp bunlarla idare etmeye çalışır. Paltoyu aldıktan sonra da ellerinde sadece çocuğun yol parasını karşılayacak para kalır. Bunu duyan genç koşarak babasına sarılır ve kendini onların emeklerini kemiren bir güve gibi hisseder. Genç, suçluluk duygusunun bütün kara parçalarında gri olduğunu söyler. “*Suçluluk duygusu bütün kara parçalarında gridir. Bizimki dâhil. Coğrafya sınavlarında bu hiç sorulmayacaktır.*” (s. 59) Ayrıca öyküde Cemal Süreya’nın Üvercinka şiirine gönderme vardır. Şiirin her bendinin sonunda yinelenen “Bütün kara parçalarında” dizesi öykünün başlığıyla ortak olduğu için yazar öyküsünü Cemal Süreya’yı anarak bitirir.

Gökyüzü Gibi

“Gökyüzü Gibi” adlı öykü de Edip Cansever’i anarak yazılmış küçürek bir öyküdür. Annelerini kaybettikleri gün ikiz kardeşler küçükken oynadıkları

³ Babayla kızın arasında çıkan kavga kızın erkek arkadaşıyla alakalıdır. Öyküde satır aralarında sunulan bilgilerden bu kavganın kızın erkek arkadaşıyla birlikte olmasından dolayı çıktığı anlaşılmaktadır. Yazarın intihar eden genç kızı bir balık kız olarak ifade etmesinin de sebebi budur çünkü balık kızın belden aşağısı, bacakları, yoktur.

oyunu hatırlarlar. Annelerinin eteğinin altına saklanıp saklambaç oynamalarını gelir akıllarına. Annelerinin cenazesini almaya gelen kamyonetin sürücüsü, iki çocuk ve onları kovalayan iki yetişkin adam görür. Öykü, Edip Cansever'in "*Gökyüzü gibi bir şey bu çocukluk, Hiçbir yere gitmiyor.*" (s.60) dizelerine yer verilerek bitirilir.

Bana Keman Çal

"Bana Keman Çal" adlı öyküde genç bir kadının kendisinden yirmi yaş büyük sevgilisini sevmediği hâlde kendini sürekli onun yanında bulması anlatılır. Kadın, adamın keman çalmasını çok beğenmekte adeta büyülenmekte fakat adamı sevmemektedir. Her defasında neden adamın yanında olduğunu sorgulasa da sonrasında yine onun yanında kendini bulur ve sevgilisinden sürekli keman çalmasını ister. "*Sokaklardayım tekrar. Biliyorum, telefonsuz geçen beş-on günün sonunda o dağınık, tozlu evin kış güneşine döneceğim. Bu hep böyle oluyor. Onu sevmeyişimin ve geri dönüşlerimin nedenleri askıda.*" (s. 62)

Bu öyküde alışkanlıkların insan hayatına hükmetmesi anlatılmaktadır. Kadının adamı sevmediği hâlde onun keman çalmasına olan tutkusu bu hükmetmeye örnektir.

Eskidik

Bakkal Sebati Efendi'den peynir almak için dükkâna giden Şükran Hanım alışveriş sırasında derin düşüncelere dalar. Önceden ekonomik açıdan daha rahat olduğunu oysa şimdi peynir alırken bile düşünmek zorunda kaldığını fark eder. "*Bilmiyor muyum sanki! Peynirin iyisiyle tattığım arasındaki farkı, çantamdaki paradan çok. Bir vakitler her şeyin iyisini seçmek için tadardım ya... Ağzım acı.*" (s.64) Mahalle bakkalının ve kara kaplı defterinin samimiyetini süpermarketlerde bulamadığını, Sebati Efendi'nin dükkânının da eskisi kadar dolu olmadığını da fark eder. Ayrıca babasını kaybetmiş, evlenmemiş olan Şükran Hanım bir anda gençliğini anımsar fakat Sebati Efendi'nin sesiyle kendine gelir.

Süpermarketlere, kredi kartıyla harcama yapmalara ayak uyduramayan Şükran Hanım'ın öyküsüdür. Babası vefat etmiş, zamanında hoşlandığı Ömer Bey çekip gitmiş, evde kalmış, mutsuz bir kadındır Şükran Hanım. Sebati Efendi'nin bakkalı da önceden çok daha doluyken artık eskisi kadar dolu değildir. Öyküde zayıf düşen bakkalla Şükran Hanım arasında paralellik vardır. Bakkal dükkânı gibi çöken yine de güçlü durmaya çalışan bir kadın anlatılmıştır.

Gazi

İnsanoğlunun kertenkele misali zorluklar karşısında kuyruğunu bırakıp kaçsa bile bir yenisini daha çıkartmadığını anlatan, savaş karşıtı, savaşı eleştiren küçürek bir öyküdür. Öykü bir gazinin üzerinden anlatılmıştır. Yarım gövdesini taşıyan arabanın tekerini döndürmeden önce: “İnsanoğlu bir kuyruk olsun çıkartamıyor.” (s.68) diyerek uzaklaşır.

Üvey

Çocuğun, babasıyla arabada giderken babasının durakta durup kırmızı şemsiyeli esmer bir kadını arabaya alması ve arabanın genişleyip eve dönüşmesi anlatılır. Arabanın eve dönüşmesi kırmızı şemsiyeli kadınla adamın evlenmeleridir. Öykünün son cümlesi “Evin sobası yandı, üzerindeki kestaneler mis gibi koktu.” (s.69) ifadesiyle de mutlu ve sıcak bir yuvanın kurulduğu okuyucuya aktarılır. Kestane sıcak, mutlu, huzurlu bir yuvanın simgesi olarak okuyucuya sunulur.

Yol Arkadaşı

Mehmet karavanıyla kasabadan geçerken çocukluk arkadaşı Fahri ile karşılaşır ve karavana binip kafa dağıtmaya giderler. Sahile yakın bir yerde oturup dertleşirlerken Fahri geçmişini hatırlar ve ağlamaya başlar. Arkadaşını bir türlü susturamayan Mehmet, ıslanmanın ona iyi geleceğini düşünerek onu denize sürükler. İlk başta sakinleşen Fahri sonrasında soyunur ve bağırarak: “Fahri’yim ben! Bakırcılar’ın Fahri! Aynıyım, benim hâlâ! Göğüslerime değil, yüreğime bakın! Yüz çevirdiğiniz Fahri’nin özüne bakın!” (s.73) der. Sonra çıplak hâlde koşarak Mehmet’e sarılır ve o esnada birkaç flaş patlar. Ertesi sabah bir turist karavana gelerek çekmiş olduğu fotoğrafı Mehmet’e verir.

Öykü Mehmet’in karısına yaptığı açıklamalardan oluşmuştur. Karısı, kocasını kıskanır çünkü kocasının getirdiği fotoğrafta eşi ve bir kadın vardır. Mehmet ise eşine başından geçenleri anlatarak ikna etmeye çalışır. Meğer Mehmet’in çocukluk arkadaşı Fahri ameliyat olup cinsiyet değiştirmiştir ve bu kadar dertli olmasının, ağlamasının sebebi de kasaba halkı tarafından dışlanmasıdır.

Olay örgüsü karşılıklı konuşma şeklinde değil de sadece Mehmet’in konuşmaları verilerek aktarılmıştır. Karısının eşine verdiği cevaplar doğrudan verilmemiş, Mehmet’in verdiği cevaplarla okuyucuya hissettirilmiştir. “Allah için, en keyifli gezilerimden biriydi. Aaa, senin yerin başka elbet yapma n’olursun!” (s.71) Öykü Mehmet’in eşini inandırmasıyla son bulur.

Gitmek

“Gitmek” bir bunalım öyküsüdür. Artık yaşlı, eksilmiş ve aynı yolu paylaşması mümkün olmayan kahraman çift her zaman gelip oturdukları

bahçeye yine gelirler ve ayrı ayrı düşüncelere dalarlar. Aslında onların gittikleri ilk yer kendi duygu ve düşüncelerinin akışıdır. Bu duygu ve düşüncelerle ilk olarak gençliklerine giderler. Kahramanların üzerlerinde gençlik dönemlerine dalmanın verdiği bir dinginlik vardır. Bekledikleri otobüs onları gençliklerine götürecektir unsurun metaforudur. Yinelenen “*Bir serinlik arıyorduk.*”(s.75) cümlesindeki serinlik de gençlik yıllarının metaforu olarak aktarılır. Kitaptaki birçok öyküde olduğu gibi bu öykünün de başkişisi kadındır. Olaylar kadının ağzından anlatılmaktadır.

Kayıp

Umudunu ve güvenini kaybetmiş birinin öyküsüdür. Bu kişi sürekli arayış içindedir fakat umudunu nerede ve ne zaman arayacağını tam olarak bilemez. “*Neydi, küle umut ekmenin mevsimi?*” (s.77) diyerek sürekli kendini sorgular. Aradığı umudu ise bozkırın ortasında bir trende bulur. Yolculuk yaptığı trende doğan bebek onun umutlarını yeşertmiştir. Bu yüzden bebeğin adının Umut olmasını ister. Yazarın, öykünün kahramanı üzerinden okuyucuya vermek istediği mesaj ise umudun gelecek kuşaklarda olmasıdır ve arayan herkesin bir gün mutlaka onu bulacağıdır. Umut, gelecek kuşakların da simgesidir.

O Eski Oyun

“O Eski Oyun” adlı öykü, bir kadının küçükken ağabeyiyle buldukları oyunu uzun yıllar tek başına bile oynamasını anlatır. Oyun, ışık yanan her evde nasıl hayatların olduğu tahmin etmek üzerine kurulmuştur. “*Her pencere, bir kitap kapağıydı. Işıklara göre belirleniyordu içerik.*” (s.78) Floresanlar çocuğa soğuk, kısa, diyalogsuz öyküler yazdırırken kristal avizeli evler şımarık öyküler yazdırır. Çıplak ampullü evler yoksul insanların hayatını çağrıştırırken kimi ışıklarsa çocuğun düşüncelerini özgürleştirir. Kadın büyüdüğü zaman bile oyunun etkisinden çıkamaz ve gördüğü her ışığa farklı öyküler yazar. Kendi evinin perdelerini ise başkaları ışığını okuyup öyküsünü yazsın diye kapatmaz. Öykünün sonunda kadının ölümü ve öldükten sonra farklı bir boyutta bile bu oyunu oynayacağı sezdirilir.

Aşkların Eski Tadı Yok

“Aşkların Eski Tadı Yok” üç ayrı sesin oluşturduğu bir öyküdür: Alkolik B., papağan ve televizyondaki ses. Alkolik B. televizyon karşısında rakı içerken sarhoşluğun verdiği hâle televizyondaki filme cevap vermeye başlar. Televizyonda gördüğü kadını sevgilisi zanneder. Oysa hepsi sarhoşlukla kurduğu hayallerdir. Üç sesin birbirine karışarak oluşturduğu öyküde yazar, satır aralarında verdiği küçük ifadelerle metni okuyucunun zihninde tamamlamaya çalışmıştır. “*Tünekteki, yankıladı. Alkolik! Alkolik!*” (s. 81) diyerek verilen

seslerden birinin papağana ait olduğunu belirtir. “*Kapatma düğmesine bastı.*” (s.82) diyerek diğer sesin televizyona ait olduğunu okuyucuya hissettirmiştir.

Son Yolcuyu Beklerken

Yalnız bir kadının öyküsüdür. Kahramanın cinsiyeti öyküyü okurken söylenirse de kitabın son öyküsünde kadın olduğu anlaşılmaktadır. Kadın bir akşam yemek yerken eski sevgilisini aramak ister fakat arayamaz. Onu ancak hayalinde arayabilir. “*Havada numaranı tuşluyor parmaklarım.*” (s.83) Kadın kendini çok yalnız hissettiğinden dolayı yemek yerken tabağındaki lüferle konuşmaya başlar. “*Şerefe, dostum Lüfer! Tanıdım sizi. Bu gece burada ve yarım olma üzre bir efkâr... Bir olta mıydı inandığınız, ağ mıydı yoksa? Ben? Hayallere inanırım ben...*” (s.83) Hayalinde sevgilisinin numarasını tuşlayan kadın onu bulunduğu yere çağırır; fakat gerçekte onu aramaz. Bilir ki, kimse gelmeyecektir. Hep biraz eksik yaşayacağını düşünür.

Başucu Dilekleri

Evladı yoğun bakımda ölümle pençelesen bir annenin öyküsüdür. Anne şehirlerarasında çalışan bir otobüsün çarpması sonucu yoğun bakıma kaldırılan çocuğunun uyanmasını umutla bekler. Tüm acılarına rağmen güçlü durmaya çalışır. “*Gençliğini takıyorum boynuma. Gırtlığımda düğümleyip sokaklara çıkıyorum. Bütün saatleri bir dakika geri alıyorum. Bütün ışıkları kırmızıya. Yolundaki taşları topluyorum.*” (s.84) Yazar, sevdiklerini kaybetme korkusunun nasıl olduğunu bu öyküdeki umutla bekleyen annenin üzerinden okuyucuya sunmuştur. Olaylar, annenin acısına şahit olan üçüncü bir kişi tarafından anlatılmaktadır.

Saklı Bilgi

Kocasını hapiste olan kadın yalnız yaşamaktadır. Bir gün eşinin kardeşi - Armağan- telefon ederek yurtdışından arkadaşının geleceğini ve onu misafir etmesini ister. Kadın havaalanına gider ve yanında biriyle eve döner. Üç hafta birlikte yaşadığı misafirini oldukça soğuk bulur, onun gözlerine bakmaktan korkar, tedirgin olur ama onun gözlerine bakmadan aynı evde yaşamaya da alışır. “*Zamanla Runa'ya alıştım. Bunu gözlerine pek bakmayarak yaptım.*” (s.87) Sonrasında misafiri gider. Aradan birkaç gün geçer ve Armağan yengesini arayıp planın değiştiğini, arkadaşının bu hafta geleceğini söyleyince kadın üç hafta kiminle yaşadığını sorgulamaya başlar. Kadın, bir yabancıyla birkaç hafta boyunca aynı evde yaşadığını fark edince ürperir. Aslında kadının üç hafta aynı evde yaşadığı kişi kendisidir fakat o bunu fark etmemiştir. Yalnız olması, kocasının hapiste işkence görmesi kadının akıl sağlığını bozmuştur. “*Burada kırık bir ayna buldum. Yatağımin altında saklıyorum. Beyazlı adamlar çekilince çıkarıp gözlerime bakıyorum. Bu zehir yeşili korkutuyor beni.*”

Baktıkça bir şeyler uçuşuyor zihnimde, yakalayamıyorum. Sanki biri durmaksızın fısıldıyor. 'Burada hayat zehirli' diyor." (s.89) Öykünün sonundaysa kadın akıl hastanesine yatırılır.

Kapalı Perde

Dört bölümden oluşan öykü bir muhabirin hayatını konu edinir. İlk iki bölümde muhabirin bir sergide gördüğü, iki kişinin el ele tutuşup öne çıktığı, sahnedeki son selam anını betimleyen tabloyu görüp, ondan etkilenerek tabloyu satın alması anlatılır. *"Sadece katkı olsun diye değil; sanki bilinmez bir efsunla bağlandım ona. Ressamın fırçası içimden geçenleri söylüyor. Sanki o tabloyu alırsam hepsi iyi olacak, hep ömürlerini adadıkları o anın hazzında..."* (s. 90) Üçüncü bölümde, çalıştığı kurumdaki müdüründen nefret edip istifa etmeyi düşünen muhabirin hasta yatağında son günlerini yaşayan, gırtlak kanseri olup sesini kaybeden sanatçıya hak ettiği veda haberini yapmadan istifa etmek istememesi anlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde hasta yatan sanatçının muhabire bu sektörde onun gibi insanlara ihtiyaç olduğunu söylemesi ve istifa etmeyip dayanmasını istemesinden de bahsedilir. Sanatçı muhabire gizli mabedini de açmıştır. Orada sanatçının kaybetmiş olduğu eşinin sahne eşyaları vardır. Dördüncü bölümdeyse bir gün sahne aydınlanır ve hasta sanatçı repliği olmadan, yeşil örtüye sarılı sahneye son kez çıkar. Böylelikle muhabir son haberini yapmış olur. Sergiden almış olduğu tablodaki kişilerin yüzleri her ne kadar belli olmasa da muhabir onların kim olduğunu çok iyi bilir. *"Yüzleri yok ama kim olduklarını biliyorum. Onlar hep sahnede. Ömürlerin adandığı bir anda kalmışlar, el ele. İçim rahat. Perde!"* (s. 93) Bu öyküde okuyucuya hissettirilen en yoğun duygu vefadır. Ayrıca medyanın insanların özel yaşantılarını fazla ele almasına da bir eleştiri söz konusudur.

Tin Kovukları

Kitabın en son öyküsü "Tin Kovukları"dır. Bozkırın ortasında ilerleyen tren aniden bozulur ve trendekiler parça gelene kadar beklemek zorunda kalırlar. Yolcular beklerken kırmızı şemsiyeli esmer kadının doğum sancıları başlar. Doğan bebekle ilgili her yolcu hayatını da göz önünde bulundurarak kendi kendine yorum yapar. Öykünün en önemli özelliği diğer öykülerin kahramanlarının ya da kahramanlarla münasebeti olan kişilerin trende bulunmasıdır. Yazar her paragrafı bir öyküye ayırmıştır. Ayrıca diğer öyküler hakkında ipuçları da burada verilir. Meselâ "Son Yolcuyu Beklerken" adlı öyküdeki başkahramanın kadın olduğu burada belirtilir. Eser, "Pim" öyküsünün başkahramanı olan Peyman'ın gara girip canlı bomba olarak kendini patlatmasıyla son bulur. *"Gara gebe bir kadın girdi. Peronun kalabalığına yürürken karnını yokladı belli belirsiz. 'İyi, bitecek yakında.'*

Gülümsedi. Eli mantosundan içeriye uzandı. Tindeki kovuklar, kısacık bir anla doluverdi. Kırmızı. Sonra, sessizlik başladı.” (s. 97)

Yirmi üç öyküden meydana gelen kitap yolcunun öyküsüyle başlayıp tren yolculuğuyla sona ermiştir. Yol, hayatın metaforu olarak karşımıza çıkar ve son öyküdeki yolculukla da hayat sona erer. Eserdeki bütün öyküler birbiriyle bağlantılı değildir fakat son öykü diğer öykülerle bağlantılıdır.

Berat Alanyalı'nın Öykücülüğü

Öykülerinde genellikle yalnızlık, yanlış tercihler, pişmanlık gibi gerçek yaşamda yer edinen konuları işleyen yazarın öykülerinin birçoğunun başkahramanı kadınlardır. Seçilen kadınlar hayatın farklı yönlerini yansıtılmaları açısından da önemlidir. İçlerinde eğitim almış olanlar olduğu gibi eğitimsiz olanlar da vardır. Mutsuz kadınların yanı sıra mutlu olanlar da bulunmaktadır.

Yazarın incelemeye esas aldığımız eserindeki bazı öyküleri⁴ okurken kahramanların cinsiyetleri, meslekleri açıkça belirtilmemiştir fakat son öyküde bu kişilerle ilgili ipuçları verilerek kimlikleri meydana çıkarılmıştır. Sadece “Bütün Kara Parçalarında”, “Gökyüzü Gibi”, “Gazi”, “Yol Arkadaşı”, “Aşkların Eski Tadı Yok” öykülerinin başkahramanı erkektir. Kitapta yalnızca “Pim”, “Düşten Kanatlar”, “Altın Dişli Pakize”, “Eskidik”, “Yol Arkadaşı”, “Aşkların Eski Tadı Yok”, “Saklı Bilgi” öykülerinin kahramanlarına isim verilmiştir. Diğer öykülerde kahramanlar sıfatlarıyla ön plana çıkarılmıştır. Yedi öyküde⁵ ölüm konusuna değinilmiştir. Yedi öyküde⁶ ise kişilerin kendilerini ya da hayatı sorgulamaları anlatılıp on beş öyküde⁷ geçmişi anımsama, geçmişi düşünme söz konusudur. Bütün öykülerde ise kişilerin psikoloji ön planda tutulmuş olup yaşanan olayların onlarda oluşturduğu etki aktarılmıştır.

Yazarın öykülerindeki kurgu gücü ve kişilerin psikolojini yansıtmada başarısı dikkati çekmektedir. Yazarın bu başarısında duygu ve düşüncelerini yansıtmak için kullandığı dilsel malzemeyi yer yer vurucu sembol ve mecazlarla kendine has üslubunun potasında başarılı bir şekilde eritebilmiş

⁴ “Yolcu” ve “Son Yolcuyu Beklerken” öykülerinin kahramanlarının kadın olduğu öyküleri okurken anlaşılmamaktadır.

⁵ “Küller ve Lavabo”, “Pim”, “Altın Dişli Pakize”, “Duvara Karşı Balık Kız”, “Gökyüzü Gibi”, “Kapalı Perde”, “Tin Kovukları”.

⁶ “Yolcu”, “Küller ve Lavabo”, “Duvara Karşı Balık Kız”, “Bana Keman Çal”, “Kayıp”, “Son Yolcuyu Beklerken”, “Saklı Bilgi”.

⁷ “Yolcu”, “Küller ve Lavabo”, “Pim”, “Sessizlikte”, “Düşten Kanatlar”, “Duvara Karşı Balık Kız”, “Gökyüzü Gibi”, “Eskidik”, “Gazi”, “Yol Arkadaşı”, “Gitmek”, “Kayıp”, “O Eski Oyun”, “Son Yolcuyu Beklerken”, “Kapalı Perde”.

olmasının da rolü vardır. Öyküleri okunurken zihinsel bir yorgunluk, konudan kopma gibi durumlarla karşılaşılıyor. Akıcılık ve yoğunluk birlikte ilerliyor. Yazar, ayrıntılara boğulmadan duygu ve düşüncesini serin ve akıcı üslubunun da etkisiyle okuyucuya aktarabilmektedir.

Hayatın farklı yönlerini yansıtan öykülerini sunan yazarın dili de oldukça yalındır. Şiirsel ifadeler kullanması öykülerine renk katmıştır. Dil bilgisi kurallarına dikkat eden yazarın “Sessizlikte” öyküsünde “gizbahçe, rahmetlipeder, yengekadın, Korkulukadam”; “Gitmek” öyküsünde “tekülke, çokrenkli” sıfatları bitişik yazması dikkat çekicidir. “Altın Dişli Pakize” ve “Eskidik” adlı öykülerinde ise kişiler yöresel ağızla konuşturulmuştur. *Essah, eyi olmuş?* (s.48) *Al komşi al... Mandalsiz ev olir mi?..* (s.67)

Berat Alanyalı eserinde etkilendiği yazar ve şairleri de anmıştır. “Bütün Kara Parçalarında” adlı küçürek öykü Cemal Süreya’yı anarak, “Gökyüzü Gibi” adlı küçürek öykü ise Edip Cansever’i anarak bitirilmiştir. “Başucu Dilekleri” adlı öyküde Lale Müldür’ün “Destina” şiirine, “Yol Arkadaşı” adlı öyküde ise Murathan Mungan’ın “Eskindendi, Çok Eskiden” şiirine atıfta bulunmuştur. Yazar, bir söyleşisinde etkilendiği yazarlarla ilgili “(...)İlk öykü kitabım *Tin Kovuğu*’nda birer küçürek öyküyle saygı duruşunda bulunduğum Edip Cansever ile Cemal Süreya, benim denizlerimin en mavi yerlerinde akıyor. Deniz dibindeki kum tanelerini bir bir seçebildiğim duru sularda Memduh Şevket Esendal’dan başlıyorum yüzmeye, Sait Faik Abasıyanık’ın adasında soluklanıp tüm 1950 kuşağı öykücülerine selam duruyorum, bir yüce dağın eteklerinde(...)”

(<http://www.edebistan.com/index.php/emineelifkotan/berat-alanyali-ilesoylesi>) diyerek düşüncelerini ifade eder.

Sonuç

Bozkır Gecesinde Bir Tren, Berat Alanyalı’nın 2007 yılında *Tin Kovuğu* adıyla basılan ilk öykü kitabıdır. Yazarın yazma serüveninin ilk ürünü olan bu eser, sonraki basımında *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adıyla yeniden yayımlanır. Eserin adının değişmesi yazarın okuyucularına ulaşmasını ve eserin zihinlerde daha kalıcı olmasını kolaylaştırmıştır. Kitapta yirmi üç öykü bulunmaktadır. Birbirinden bağımsız öykülerin bulunduğu eserde son öykü, diğer yirmi iki öyküyle bağlantılıdır. Bu bağlantı, eserin bir bütünlük içerisinde olduğunu gösterir.

Bozkır Gecesinde Bir Tren adlı eserde kadın kahramanların ön plana çıktığı görülür. Böylelikle kadının toplum içerisindeki yeri ve önemi öykülerde vurgulanmıştır. Öykülerde kadın kahramanların dışında toplumun her kesiminden kişilere de yer verilmiştir. Yazar, bu şekilde tamamen kadın eksikli

bir anlatımdan uzaklaşmıştır. Öykülere konu edinilen kişilere genellikle isim verilmemiştir. Bu durumda, kişiler toplumsal sıfat ve statülerinden çok psikolojik yönleriyle ön plana çıkartılır. Yazar, kahramanlarının psikolojilerini yansıtmada konusunda oldukça başarılıdır.

Öykülerinde bireysel konuların yanı sıra toplumsal konulara da değinen Berat Alanyalı, böylelikle ele alınan konular yönünden öykülerini daha zengin hâle getirmiştir. Ayrıca yazarın öykü ve küçürek öykülerinin akıcı, canlı, yoğun, şiirsel bir dili vardır. Böylece yazarın öyküleri tekdüze bir anlatımdan uzaklaşmış ve okuyucular için daha etkileyici bir hâl almıştır. Öykülerinde az sözle çok şey anlatan yazar özlü ve özgün eserler ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada Berat Alanyalı'nın *Bozkır Gecesinde Bir Tren* adlı eseri yazarın öykücülüğü etrafında genel hatlarıyla incelenmiş ve Alanyalı'nın dili, üslubu ve kurgusal bakış açısıyla özgün çalışmalara imza attığı görülmüştür. Tüm incelemeler sonucunda yazarın edebî yolculuğunun ilk adımı olan bu kitapta, diğer kitaplarına göre fazla ayrıntılardan kaçınılmış ve öykülerde eksik bırakılan noktaların okuyucular tarafından bulunması daha çok istenmiştir. Böylece yazar ile okuyucu arasında görünmez bir köprü oluşmuştur. Son olarak, yazarın diğer eserlerine nazaran bu eserinde daha kapalı bir anlatım olduğu da görülmüştür.

Kaynakça

Kitap

Alanyalı, B. (2017). *Bozkır Gecesinde Bir Tren*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kolcu, A. İ. (2018). *Öykü Sanatı* (b.5). Erzurum: Salkımsöğüt, 15.

Makale

Edgü, F. (1997). "Çok Kısa Öyküler... Öykücükler". *Adam Öykü* (Kısa Kısa Öykü Özel Sayı, 38-39), 12.

Korkmaz, R. (2007). "Küçürek Öykü (Short short story) Türü ya da Bir Çılgınlığın Metinleşmesi". *Hece Öykü*, 19.

Shapard, R. (1997). "Kısa Kısa: Anlık Öykü". *Adam Öykü* (Özel Sayı: Kısa Kısa Öykü), 91-94.

Yumuşak, F. (2013). "Kısa Kısa [Küçürek] Öykünün Tanımı, İmkânları ve Sorunları". *Erdem*, 6.

İnternet Başlıkları

<https://www.olay.com.tr/trende-birlesen-yollarin-hikayesi-71950> (Erişim Tarihi: 10.25.2020)

<http://www.edebistan.com/index.php/emineelifkotan/berat-alanyali-ile-soylesi> (Erişim Tarihi: 15.09.2020)

**BOSNALI ALAADDİN SÂBİT DİVANI'NDA HAYVANLAR
ÜZERİNE BİR İNCELEME**
Review On Animals in Bosnian Alaaddin Sâbit's Diwan

Sibel ÖKMEN

Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu

sibel-okmen2017@outlook.com
<https://orcid.org/0000-0001-5172-8622>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	19.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	15.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> :275-291	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.864253

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

BOSNALI ALAADDİN SÂBİT DİVANİ'NDA HAYVANLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Review on Animals in Bosnian Alaaddin Sâbit's Diwan

Sibel ÖKMEN

Öz

Klasik Türk Edebiyatı; İslamiyet öncesi Türk Edebiyatının temelini oluşturan sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerine dayanarak İslam kültürü etkisi ile gelişimini sürdüren, sonrasında ise çeşitli konular ile harmanlanıp olgunlaşarak ivme kazanan bir edebiyat sahasıdır. Yapı gereği mazmun, söz sanatları, mücerret kavramlar ve alegorik kıstaslar ekseninde şekillenip ferdilik ve geleneksel bakış açısıyla yorumlanan hakikatler silsilesidir. Geniş bir bilgi hazinesi olmasından ötürü bir gül bahçesi mazmunudur. Ortaya konulan bu çalışmayla XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyılın başlarında mesnevi şekli ile adından çokça bahsettiren Bosnalı Alaaddin Sâbit'in; kısaca hayatı, edebiyat anlayışı ve son olarak da divanında yer alan hayvan unsurlarını tespit etmeye çalıştık. Çalışmada izlenen yöntemlerden bahsedilecek olunursa Bosnalı Alaaddin Sâbit divanı üzerine geniş çapta çalışan Turgut Karacan'ın yapmış olduğu doktora tezi göz önünde bulundurulmuş ve kaynak titizlikle taranmıştır. Ortaya konulan çalışma ile şairin hayat öyküsü, poetikası hakkında bilgi verilmiş olup şairin divanında yer alan hayvanlar; kuşlar, böcek ve sürüngenler, dört ayaklı hayvanlar ve deniz hayvanları gibi ana başlıklar adı altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Akabinde ise tespit edilen hayvanların divanda konu olan özellikleri göz önünde bulundurularak hangi yönleri ile ele alındığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosnalı Alaaddin Sâbit, kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, deniz hayvanları, böcek ve sürüngenler.

Abstract

Classical Turkish Literature is a field of literature that based on the oral and written products of literature that formed the base of Turkish literature before islam and continues its development with the influence of Islamic culture, and then developed by blending with several subjects. Due to its nature, it is a sequence of truths that are interpreted by traditional and individual points of view. being formed on the axis of metaphor, figure of speech, concepts of

transcendent, and allegorical criteria. As it is a treasure of knowledge, it is a metaphor of a rose garden. In this study, we tried to find out the life and the literature of Bosnian Alaaddin Sâbit of Bosnalı Alaaddin Sâbit who made a name with his own way in diwan in the late XVII century and early XVIII century, and lastly the animal elements taking place in his diwan. The method used in this study was reviewing studiously of the doctoral thesis of Turgut Karacan who studied widely on Bosnian Alaaddin Sâbit`'s diwan. In this study information about the life story and poetics of the poet is given and the animals partaking in his Diwan; birds, bugs, reptiles, quadrupeds, and marine animals are studied in details and classified as main titles. Afterward, which aspects of these animals are handled by considering their features is presented.

Key Words: Bosnalı Alaaddin Sâbit, birds, quadrupeds, marine animals, bugs and reptiles.

Giriş

Bosnalı Alaaddin Sâbit, XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl başlarında mesnevi şeklinde yazmış olduğu eserlerle adından çokça bahsetmiştir. *“Bosna vilayetine bağlı Uzıca kasabasında gözlerini dünyaya açmıştır. Öğrenim hayatına önce yaşamış olduğu yurdunda daha sonra İstanbul’da devam etmiştir. Şair, devletin çeşitli kademelerinde görev alarak geçimini sürdürmüştür. Bu süre zarfında çeşitli haksızlıklara maruz kalmıştır. Bu sebepten dolayı bedbin bir ruh hâleti içerisinde 1712 yılında hayatını kaybetmiştir.”* [Banarlı 1998: 677] Şairin, dilindeki kekemeliğinden ötürü, kendini çok iyi ifade edemediği için bu fiziksel engelini açıklığa kavuşturan şu sözü dikkatlerden kaçmamaktadır: *“Ben söz söyleyemiyorum. Bereket versin kalemim biraz söylüyor. O da söylemese çatlardım.”* [Kurnaz 2013: 114] Aslında kalemi onun duygu ve düşüncelerinin tercümanı olmuştur. Klasik Türk Edebiyatının mihenk taşları arasında yer alan mazmunlar onun kaleminde değerini kaybetmiştir. *“O eğleniyor, evvela bizim nezihlerini beğendiğimiz mazmunların hepsiyle, mazmunculuk sanatıyla eğleniyor. Sonra bizim zevkimiz ve nezahat hissimizle eğleniyor. Başka şâirlerin nezahet ve samimiyet sahasında kullandıkları hüsn-ü tahlilleri o kabahat sahasına fakat yüksek ve müspet bir kudretle naklederek onları afallatıyor, onlarla da eğleniyor.”* [Kocatürk 2016: 435-436] Sâbit, kendi karakteristik özelliğine aykırı gelen mazmunculuğa karşı bir ön yargı içerisindedir. Ayrıca Sâbit’in diğer şairlerden ayrılan yönü kendisinin Mahalli akımın öncülerinden olmasıdır. Eserlerinde halkın yaşantısına dair birçok bulgulara rastlamak mümkündür. İçerikte klasiklikten çıkarak abes olarak algılanabilecek sokak dilini kullanmayı tercih etmiştir: *“Balgam, uyuz, soğan, tükürük, sır gibi kelimelerin yanında deyimlere de oldukça fazla yer vermiştir.”* [Erkal 2018: 315] Buradan hareketle bu dönemde şiir dilinde çığır açan bir şair ile karşı

karşıyayız. Şair, eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu için haksızlıklara karşı her daim haklıyı savunmuştur. “*Dönemin bazı ikiyüzlülükleri ile bilinen zahit, şeyh, vâiz gibi tipleri yermekten hiç çekinmemektedir.*” [Erkal 2018: 317] Hakikat çemberi etrafında ilerleyen şair, sanatıyla kararlı bir yapı sergilemektedir. Şair, dönemindeki problemlere ne kadar çözüm arasa bile yine de bu sorunlara kesin bir çözüm getirememiştir. Sanırım bu durumu onun kişiliğine bağlamak yerinde bir ifade olur. “*Şair, karşısındaki kişiyi düşündürmek ister ama diğer yandan yapısı itibari ile nüktedan üslubunu elden bırakmamaktadır. Bundandır ki halkın sorunlarına tam çözüm sunamamaktadır.*” [Karacan 1991: 140] Yine de şair, halkı ve halkın benimsemiş olduğu kültürel unsurları kendi potasında başarılı bir şekilde kullanmayı başarmaktadır.

Sâbit'in, divanını tararken göze çarpan husus, çalışmamızın asıl konusunu oluşturan hayvanların ele alınış biçimleri hakkında bilgiler aşağıda sunulmaktadır. Çalışmanın iyi anlaşılabilmesi için hayvanları kategori şeklinde ayırarak tespit edilen hayvanların çeşitli kaynaklarda nasıl ele alındığına dair bilgiler verilerek konuya somutluk kazandırma gayesi güdülmektedir. Akabinde belirlenen hayvanların divanda geçen anlamları sorgulanmaktadır.

1. Kuşlar

Sâbit, kuşları daha çok biyolojik özellikleri yönünden güçlü ve gösterişli olma özellikleri ile divanında yer alan kişilerin yapıları arasında bağlantı kurmuştur. Ayrıca kuşları divan şiirinde sevgili, âşık ve rakîb tiplerine teşbih ederek açıklamıştır.

1.1. Bâz/Şah-bâz

Bâz, divan şiirinde daha çok hızlı hareket etme ve can alıcı alma özelliği ile sevgilinin güzellik unsurlarına işaret etmektedir. “*Farsça olan bâz kelimesi doğan kuşu, şehbaz ve şahin olarak bilinmektedir.*” [Devellioğlu 2013: 84] Divanda çeşitli beyitlerde dîde-bâz, şeh-bâz-ı şikeste-per-i dil, şeh-bâz-ı hüsn, şâh-bâz-ı hümâ gibi terkiplerle rastlanılmaktadır.

Bâz, avcı bir kuş olması niteliği ile sevgilinin gözlerine (dide-bâz) benzetilmektedir.

Hevâlandun yeter ey sa've-i dil dîde-bâz ol kim

Düşersin çengine ol ispiri şûhun kem olmazsın

G (254/4)

Şeh-bâz'a benzetilen âşğın bedeninin, bir tuzak yeri olarak tasvir edilen sevgilinin saçları karşısında yenik düştüğü hâlde inlemediği belirtilmektedir.

Dâm-ı ser-i gîsû-yı girih- gîre mi dūşdi
Şeh-bâz-ı şikeste-per-i dil nâlede yokdur

G (92/7)

Seydî-zâde Mehmed Paşa'yı övmek için yazılan bu beyitte onun kahramanlık, güç ve kuvvet yönüne vurgu yapmak için şâh-bâz ve Hümâ'nın kanatları gibi güçlü olduğu vurgulanmaktadır.

Sensin o şâh-bâz-ı Hümâ şeh-per-i cihâd
Kim salsa hasma pençe-i tîg-i celâdeti

K (20/28)

1.2.Ukâb

Mitolojik anlamda kartal doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmiştir. “Yunan mitolojisinde tanrılar tanrısı Zeus’un simgesidir; onun gücünü ve zekâsını simgeler, kutsallıkla nitelenir.” [Hançerlioğlu 1993: 243] Bunun yanı sıra kartalın görkemli oluşu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

Şair, içinde bulunduğu perişan halini adeta bir kartalın yırtıcı pençeleri arasında olma durumuna teşbih ederek konuya açıklık getirmektedir.

Garîb-i haste- dile ol zamânda rahm eyle
K’ola vücûdı ukâb-ı fenâyâ pençe rübûd

K (2/85)

Mukayese yolu ile gösteriş yönünden tüm dikkatleri üzerine çeken kartalın durumuyla insanoğlunun da bitmek bilmeyen nefsinin elbet bir gün tükeneceği konusuna açıklık getirilmektedir. Aslında beyitte dünyanın geçici oluşu ve canlı cansız bütün mahlûkatın bir gün hayatlarının sonlanacağına dikkat çekilmektedir.

Ukâb-ı mürdenün peri de bâd-zen olur
Ehl-i hevâyâ mevt ile terk-i hevâ muhâl

G (240/2)

1.3.Bûm

Divan şiirinde daha çok “bûm” ismi ile anılan baykuş, halk arasında ötmesine göre hayır ya da şer getirdiğine inanılan bir kuştur. “İnanışa göre Baykuş ötmesi bir felaketi, perişanlığı haber verir.” [Boratav 1984: 62] Baykuş, daha çok uğursuzluk kavramı ile anılmaktadır.

Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Ali Efendi'ye ithafen yazılmış beyitte Sâbit'in görevinden çıkarıldığı için şikâyet edişini kendisinin durumunu baykuşun yuvasının harap oluşu ile eş tutmuştur.

*Ol bûm-zâr ü gûlsitân-ı harâbda
Azl-i imtîdâdı kahrı kadar bî-hesâb olur*

K (14/48)

1.4. Bülbul/Andelîb

Âşıkların sembolü olan bülbulün tek gayesi sevgiliye kavuşmaktır. “Âşüfte- hâl, ateş- nefes, beste- leb, bîçâre, destân-zen, dil- haste, gam-hâr, hâmûş, hoş âvâz, hoş- edâ, hoş- lehçe, hoş- nağme, kudsî, ser- mest, sevdâ-perest vb. sıfatlarla anılmıştır.” [Ceylan 2015: 63] Bülbul, niyaz etme özelliği ile beyitlere konu olmuştur.

Klasik Türk Edebiyatına konu olan gül ile bülbulün içinde bulunmuş oldukları ruh hali mukayese edilmiş olup gülün sevinçli olduğu bülbulün ise gamlı, kederli ruh hâletinde olduğu anılmaktadır.

*Melce î herkes mutayyed oldı benden gönlini
Gül gibi mesrûr iken bülbul-i mahzûn bulur*

K (4/32)

Bülbulün gül için ettiği feryatlar karşısında gül, umursamayan tavırlar sergilemektedir.

*Kâr iderse o gül-i nâz-fürûşa nâlen
Sana bülbul bu fasılda bu kadar kâr olmaz*

K (5/13)

Güzelliği ve umursamaz tavırları ile sevgiliyi temsil eden gülün, âşığı olan bülbulü, tavırları ile kendine âşık ettiği ve bülbulün güle olan aşkı karşısında aşk ateşine düşmüş bir serseri gibi tasvir edilmektedir.

*Ber-dûş idüp asâsını gül-nahl-i nev-resûn
Bu nâ'ralarla hâris-i bâğ olsun andelîb*

G (24/5)

Bülbulün nağmeli sesinin, Sâbit'in kalemi için ilham kaynağı olduğu ve bunun sonucunda şairin nazminin şöhret kazandığı vurgulanmıştır.

*Nagme-i bülbuli basdurdu şarîr-i kalemün
Sâbita böyle gerek zezeme-i nazm ile sît*

G (38/5)

Şair, beyitte bülbul için durum analizi yapmıştır. Sâbit, göğüs kafesini hapishaneye benzeterak bülbulü oraya hapsedilen bir mahkûm olarak görmektedir.

*Kafes-i sinede endişe-i halünle gönül
Habs-i bülbül gibi bir habbeye almış muhtaç*

G (47/4)

Baharın bitmesi ile bülbülün artık sevgilisini görmemesi endişesine kapıldığı, bu durumu ifade etmek için bülbülün binlerce hançere benzeyen dikenler içine düştüğü söylenilmektedir.

*Güller savuldu geçdi zemân-ı bahar hayf
Bülbülde düsdi hançer-i hâra hezar hayf*

G (194/1)

Bülbülün bağı terk etmesi ile bahçenin mateme bürünmüş olduğu adeta etrafın sonbahara dönüştüğü tasvir edilmektedir.

*Bâgdan gitdi bülbül-i nâlân
Çemenün benzi uçdı geldi hazân*

Ebyât (37)

1.5. Tûtî

Tûtî, konuşma yeteneği ile insanoğlunun dikkatini üzerine çeken bir kuş türüdür. “*Farsça isim olan papağan, dudu kuşu.*” [Pala 2004: 461] Tûtî sesleri taklit etme özellikleri ile divan şairlerine ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca renk bakımından da büyük önem taşıyan kuşlar arasındadır. “*Yeşil renkle anıldığından dolayı cennetten gelen bir kuş olduğu kanısı ihtimali büyük önem arz etmektedir.*” [Schimmel 2000: 54]

Sâbit, insanın felek karşısında ezeli ve ebedi hükmüne tabi olacağını bildirmiştir. Ayrıca şair, konuşma özelliğine sahip papağanın bile felek karşısında dilsiz bir şekle büründüğünü söylemiştir.

*Cefâ-yı çarh ile lâl oldı lîk tûtî-i tab
Lisân-ı nâtıkaya hâl-i bî-zebân geldi*

K (34/36)

Sâbit bu beyitinde dönemdeki şairlere eleştiri yaparak, şiirlerini oluştururken ortaya koymuş olduğu kelimeleri başkaları gibi tekrarlama tenezzülünde bulunmadığını belirtmekte, bu durumu tûtî mazmunu ile açıklamaktadır.

*Şeker- güftâr-ı nazmuz Sâbit ammâ söyledür var mı
Suhan- gû tûtî- i hoş lebceyüz âyinemüz yokdur*

G (125/5)

1.6. Tâvûs

Tâvûs, güzellik ve ihtişamın sembolüdür. “*Güzelliği sebebi ile Türkler Tanrı Kuşu, alakuş veya gelin kuşu da derlermiş. Ayrıca eti haram*

olan ve Hz. İbrahim'in mutmain olması için Tanrı tarafından kesmesi emredilen dört kuştan biridir." [Ceylan 2015: 227]

Tâvûs kanatları ve kuyruğunun güzelliği ile tasvir edilip, beyitte de yürüyüşü hakkında bilgi verilmiştir.

*Bir cins usûl ile hareket it ki şivesi
Âşüfte-i hurâm ide tâvûs-ı cenneti*

K (20/5)

1.7.Zâg

Divan şiirinde karga, çirkin ötüşü ve uğursuz oluşu ile ön plandadır. "Türk efsanelerinde, gerekse Nuh peygamberin Tufan'ında lanete, bedduaya uğratılmıştır." [Ersoylu 2015: 87] Karga, sevimsiz oluşundan dolayı daima olumsuz durumlarla anılmaktadır.

Karganın uğursuz yuvasından bahsedilerek bu yerin âşıkların uğrak mekânları arasında olmayacağı belirtilmektedir.

*Sâbit düşer mi gül gibi bir lâne var iken
Muhtâc-ı âşiyâne-i zâg olsun andelib*

G (24/7)

Sevimsiz ve uğursuzluğu ile bilinen karga, sevgilinin etrafında gezen rakib ile eş tutulmaktadır.

*O zâg kalbi rakib-i müzevvirün başlar
Firengi sikke gibi vara vara geçmemege*

G (304/6)

Tezat sanatına başvurularak karga, bülbül ile anılmıştır. Beyitte bülbülün hüzne bürünmesinin tek sebebi çirkin bir kargadır.

*Bülbül çemende hüzne değişmiş sürûrünü
Bir zâg-ı sûr-nâme uçurmuş huzûrünü*

G (347/1)

1.8.Kebg

Sülüngiller familyasından olan keklik: "Bir av kuşu olarak daha çok şahin, şahbaz, doğan gibi kuşlarla anılır. Sesinin ve gövdesinin güzelliği ile söz konusudur. Bu tür kekliklere "kebk-i deri" diye tabir olunur." [Pala 2004: 264] Keklik, sekerek yürüyüşü, zarifliği ve güzelliği ile dikkat çekmektedir.

Bu beyitte keklığın zarafeti ve çekiciliği ile sevgiliye benzetilmesine ve yırtıcı kuşlara karşılık şefkatli, nağmeli bir sese sahip olmasına işaret edilmiştir.

*Ol kebk-i hüsnî yemle de ismi-i Cevâdı sür
Düşmezse dâma zemezme-i yâ Vedûd ile*

G (313/3)

1.9. Kebûter

Güvercin, haberci olarak nitelenen bir kuştur. “*Hıristiyanlıkta “kutsal ruh”, İslam inancında “günahsız yaratıktır.” Barış ve sevgi sembolüdür. Türk halkı güvercini kutsal ve uğurlu sayar, avlanıp yenmesini pek iyi karşılamazlar.*” [Akalin 1993: 89] Güvercin, kimi zaman sevgili ile âşık arasındaki gönül bağının habercisi kimi zaman da devletin işlerine dair bilgileri bir yerden diğer bir başka yere ulaştırması ile meşhurdur.

Sâbit, şairliğini ve yazmış olduğu başarılı beyitlerini üstadlara ulaştırmanın yolunun talih güvercini kanatlarında olduğunu söylemektedir.

Per-i kebûter-i ikbâle bend idüp Sâbit

Uçur nazîreni semt-i cenâb-ı üstâda

G (312/6)

1.10. Güncişk

“*Arapçası usfür.*” [Devellioğlu 2013: 1308] “*Farsçası güncişk olan serçe kuşudur.*” [Devellioğlu 2013: 344] Serçe divan edebiyatında daha çok dış yapısından hareketle tasvir edilmesi dikkat çeken bir husustur.

Serçe kuşunun diğer yırtıcı hayvanlar karşısında savunmasız bir biçimde oluşu bilgisi verilmektedir.

Güncişk-i rûh-i muztarib olmuş figân ider

Mâr-ı şikâr-pîşe-i emmâre dem çeker

G (89/5)

1.11. Efsanevi Kuşlar

1.11.1. Anka/ Sî-Murg

Anka kuşu çeşitli vasıflar ile şairlerin kalemlerine ilham kaynağı olmayı devam etmiştir. Farklı isimlerle de anılan Anka “*Phoenix esas itibariyle Mısır mitolojisinde, Simurg ise İran mitolojisinde görülür. Bunun Arap-İslam kültüründeki yansıması Anka veya Zümrüdüanka'dır.*” [Çoruhlu 2000: 131] Daha çok himmet, lütuf, kerem gibi özellikleri ile akıllarda yer edinmiştir.

Şair, Mehmed Paşa için yazmış olduğu kasidenin bu beyitinde onu överken Hüma kuşu ve Anka kuşunu kullanmıştır. Sâbit onun; bağışlayıcı, cömert, asil olduğu yönüne dikkat çekerek bir yıldız gibi olduğunu dile getirmektedir.

N'ola devletle süvâr olsa ana lâyıkdur

Böyle Anka-yı Hüma- kevkibe-i Kâf-ı kerem

K (17/14)

Sâbit, simurgun yaşamış olduğu yer olan Kaf Dağını bir ilim menzili olarak tasvir etmektedir. Bu yerde erdem, ahlak gibi güzel konular hakkında

eğitim verilmektedir. Bilakis burada yetişen kişilerin ilim sahibi olduğunu belirtmektedir.

*Kûh-ı Kâf-ı hikmetün Sîmurg-ı vâlâ menzili
Rub'ı meskûn-ı ulûmun fâzıl ü dâniş-veri*

K (10/21)

1.11.2.Hümâ

Hümâ kuşu, mutluluk ve huzur getirmesi yönü ile ele alınmaktadır. “Farsça isim olan hümâ “devlet kuşu”, “saâdet, kutluluk anlamına gelmektedir.” [Devellioğlu 2013: 448] Bu kuşun gölgesi kimin üstüne düşerse o kişinin hayatı boyunca her konuda talihli olacağına inanılmaktadır. Hümâ kuşu ile şâhbâz mukayese edilerek övülenin himmeti ortaya konulmaktadır.

*Sensin o şâhbâz-ı Hümâ şeh-per-i cihâd
Kim salsa hasma pençe-i tîg-i celâdeti*

K (20/28)

Efsaneye göre Hümâ'nın gölgesi kimin üstüne düşerse o kişinin bahtı açılır hatta padişah olurmuş. Devlet ve kut kuşu olan Hümâ kuşu beyitte hümâ-sâye sıfatı ile anıldığı Hümâ kuşunun vermiş olduğu gölge ile bir servi ağacının etrafına verdiği gölge ile eş tutulmaktadır.

*Ratl-ı girân-ı bâde gibi gölgesi ağır
Bir serv-i ser-bülend-i Hümâ-sâye isterüz*

G (131/3)

1.11.3.Kaknûs

Rivayete göre “Kaknûs kuşu gagası üzerindeki 360 delik sayesinde farklı sesler çıkararak diğer kuşların dikkatini üzerine çekmektedir. Böylece yanına gelen kuşları yiyerek beslenmektedir. Ömrü bir senedir. Öleceğini hissetmeye yakın topladığı çalı çırpıların üzerinde ötmeye başlar ve çıkardığı sesin ahengi ile kanatlarını çırpırmış. Kanatlarından çıkan ateş ile kendini yakıp kül edermiş.” [Ceylan 2015: 134-135]

Aşağıdaki beyitte Kaknûs'ün, çıkardığı ateşte yanarak can vermesi yönü ile divan edebiyatında aşk ateşinde yanarak can veren âşığın durumu arasında bağlantı kurulmuştur.

*Kuknûs- ı âşiyân- ı mahabbet degül midür
Kendi demile âşık- ı mıztar kebâb olur*

G (99/2)

2.Böcek ve Sürüngenler

Şair, bu kısımda; divanda tespit edilen böcek ve sürüngen hayvanları ile, çoğu kez telmih yolu ile çeşitli kıssaları hatırlatmaktadır.

2.1.Pervâne

Divan şiirinde âşık, sevgili karşısında güçsüz ve çaresiz haldedir. Çoğu zaman bu durum pervane ile ilişkilendirilmiştir. Burada sevgili meclisin mumuna (şem) benzetilir. Âşık ise mum ışığına gelen ve etrafında dönen pervaneye benzetilmiştir. [Pala 2004: 370]

Sâbit, Miraç gecesinde gökyüzünde oluşan değişimleri ateş ve pervane sembolleri ile bizlere sunmuştur. O gece ay'ın fazlaca ışık saçan bir muma, yıldızların ise mumun etrafa saçtığı ışığa doğru uçuşan pervaneler gibi olduğu tasavvur edilmiştir. Peygamberimizin gökyüzünü şerefliendireceği o gece yıldızların aşktan kendilerinden geçtiği âdetâ pervaneler gibi ateşe doğru uçtuklarını, böylece aşktan dolayı canlarını feda ettiklerini görmekteyiz.

*Kevâkib sanma kim pervânelerdür almış etrafın
Yakınca mâh şem-i pür-fürûg-ı târem-i vâlâ*

K (1/7)

Sevgili aşk meclisinin mumuna, âşık mum ışığına gelen ve mumun etrafında dönen pervaneye teşbih edilmiştir. Âşığın sevgilisinin hayali ile ıstıraplar içinde yanıp yakıldığını, perişan bir duruma bürünmüş olduğunu görmekteyiz. Bu döngü sonucunda âşığın mumun etrafında dönerek kendini ateşe atıp yok ettiği belirtilmektedir.

*Gice pervâne câm-ı bezm-i ışkı rûşenâ kıldı
Hayâl-i şem'i pür-tâb-ı ruhunla yandı yakıldı*

K (19/44)

2.2.Mâr

Divan şairleri, yılanı daha çok sevgilinin güzellik unsurları arasında sayılan siyah saç ile teşbih etmektedirler. “Farsça isim olan mâr: yılan.” [Devellioğlu 2013: 670] Yılan çoğu kere telmih yolu ile Hz. Musa'nın asasına gönderme yapılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte Hz. Musa'nın asasından hareketle asanın yeri geldiğinde Firavun karşısında bir yılanâ dönüştüğü, yeri geldi mi asanın Kızıldeniz'i ikiye ayırdığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Musa'yı ve onun kavminden olanları Firavun'a karşı koruyan kıssalara telmihte bulunmaktadır.

*Mecâlsiz atılır berr-i tîr-i mâr-âsâ
Gelince hâtıra tiryâk-ı lutf ü merhameti*

K (11/32)

Rakîb sevgili ile âşık arasında bir engeldir. Rakîb âşığı sevgiliye yaklaştırmaz. Kıskanç, fitne çıkarıcı, âşığa söven, acımasız bir tiptir. Beyitte

rakîbin âşığı acı çektirmek için kendisi gibi olan hain ve renginden dolayı akıllarda olumsuz izler bırakan yılanı âşığın üzerine attığı görülmektedir.

*Şirretle rakîb üstüme vafîr yılan atdı
Cürm ü günehüm perçem-i dildâra yapışdum*

G (251/6)

2.3.Ankebût

Şair; örümceği yazmış olduğu beyitlerinde konu edinirken daha çok peygamberimiz efendimiz ve örümcek ile ilgili olan kıssayı göz önünde bulundurarak kullanmıştır.

Sâbit beyitlerinin sağlamlığını peygamberimizi ve Ebu Bekir'i Mekkelilerden koruyan örümceğin ağı ile ilişkilendirmiştir.

*Târ-ı endîşesini rabt iden âdem Sâbit
Ankebût olsa virür beytine istihkâmı*

G (350/8)

2.4.Mûr

Karınca, siyah rengi itibari ile sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan bene benzetilmektedir. “Farsça isim olan mûr karıncadır.” [Devellioğlu 2013: 797]

Karıncanın siyah oluşu, sevgilinin yüzündeki çizgilerinin üzerinde olan bene benzetilmektedir.

*Melâhatun pîrelendi yiri zuhûr ideli
Karınca ayağı hatt u rûy-ı dilber üstinde*

G (298/2)

2.5.Neheng

Şair, yaşamış olduğu devirdeki bazı zalimleri adeta bir timsah gibi göstermiştir. “Farsça isim olan neheng: timsah.” [Devellioğlu 2013: 959]

Sâbit, ortaya koymuş olduğu beyitte içinde bulunmuş olduğu devrin her alanında haksızlığın, zulmün, adaletsizliğin boy gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca şair, topluma zarar veren kişileri timsaha benzetmiştir.

*Neheng-i lücce-i zulmet yudınca Yûnus-ı mihri
O mâtemde siyah şala bürindi çarh ser-tâ-pâ*

K (1/11)

3.Divanda Adı Geçen Dört Ayaklı Hayvanlar

Bu kısımda Sâbit, hayvanların biyolojik özellikleri eksenini itibari ile dönemin bazı kişilerini hicvetmiştir. Kimi zamanda telmih yoluna başvurarak hayvanların ele alınmış şekillerini açıklığa kavuşturmuştur.

3.1.Eşek

Eşek, farklı kavimlerde farklı anlamlara yorumlanmaktadır. “İslam geleneklerinde kocasını aldatan kadın, eşeğe ters bindirilerek babasının evine gönderilir. Aynı şey Hıristiyan geleneklerinde karısı tarafından aldatılan ya da karısından dayak yiyen koca için yapılır.” [Hançerlioğlu 1993: 146] Divan şairleri, eşeği daha çok eleştirmek istedikleri kişiler ile özdeşleştirmişlerdir.

Sâbit, eşek ve at gibi hayvanlardan hareketle riyakâr, açgözlü, rüşvetle geçinen, dar kalıplı bilgilere sahip, hayatın acemisi olan bu bakımdan gülünç duruma düşen devrin zahit, şeyh ve ham sofuları ile alay etmektedir.

*Eşek atlar gibi bir şûh -ı cevân-ı çâlâk
Atlasun dâ'irede zâhid-i nâdânı kadeh*

G (55/2), Ebyât (100)

3.2.Seg

Çeşitli inançlara konu olan köpek de diğer hayvanlar gibi bazı kavimlerce teşbih yolu ile açıklanmaktadır. “İranlıların âlemi alaca köpeğe teşbih etmeleri bu teşbihin nedenini ise âlemin ve hayatın daima bir döngü içerisinde durmadan değiştiği savını ön koşul olarak ortaya atmışlardır.” [Ögel 2014: 610] Yunan mitolojisindeki bir hadiseye göre “Orthros, Goryonesus’un köpeğidir. Herakles tarafından öldürülmüştür. Bu köpeğin tasviri herkes tarafından farklı yorumlanmaktadır.” [Grimmal 1997: 585] Klasik Türk Edebiyatı şairlerimiz, köpeği daha çok sevmedikleri kişilere dair teşbih etmektedirler.

Şâir kendi döneminde yaşayan zahit, şeyh ve hoca gibi tipleri hicvetmiş bu yergisini köpek ifadesi ile açıklamaktadır.

*Bırakdı dâmen-i ashâb-ı ırzı destinden
Edeble kuyrugunu kısdı her seg-i şirrîr*

K (11/49)

Sâbit, köpeği daha çok âşîğın rakîbi için benzetme unsuru olarak yorumlamaktadır.

*Râkib-i seg dahi der-kayd-ı hâb iken Sâbit
Yatakda avlyalum ol gazalı taş yatur*

G (71/8)

3.3.Şîr

Aslan, gücün ve yüceliğin imgesi olarak bilinmektedir. Bazen kuvvet ve kudretin sembolü bazen de Eski Türk devletlerinde hükümdarın kendisini temsil etmektedir. [Çoruhlu 1999: 149]

Sâbit, aslanı fiziksel özelliğinden hareketle pençesi kuvvetli bir hayvan olarak tasvir etmiştir. Aslanın yırtıcı pençeler ile zalimleri yendiğini,

ayrıca yaşadığı yer olan orman ile savaş meydanı arasında bir benzetme yoluna başvurmuştur.

*Pençe-i gayret ile yarup atar a'dâyı
Bîşe-i ma'rekede kendüsidür şîr-i ecem*

K (17/35)

3.4.At

On İki Türk Hayvan Takvimi'nde yer alan at yılında yaşayan toplumdaki bireyler arasında hep olumsuz ilişkiler sürmektedir. At yılının başında dünyaya gelenler şanslı sayılırken bu yılın sonunda dünyaya gelenler ise bir o kadar bahtsızdırlar. [Turan 2016: 104] Sâbit, divanında at: “*Esb, Rahş*” gibi isimlerle yer vermektedir.

Cebrail'in Cenâb-ı Kibriyâ (Allah'ın) hürmet ile peygamberimize selam ettiğini, Rıdvan'ın çayırında otlanan atı peygamberimize hediye ettiğini belirtmiştir. Rıdvan cennetin kapıcısı olan melektir. Bu arada Cebrail'in peygamberimize cennetten Burak isimli bineğin yollanılacağına telmih edilmiştir.

*Selâm itdi Cenâb-ı Kibriyâ tevkîr ü izzetle
Sana bir rahş-i Rıdvanî-çerâ-gâh eyledi ihdâ*

K (1/56)

Aşağıdaki beyitte “Rüstem-i Destân” lakabıyla anılan İran milli kahramanlık anlatılarının en ünlü karakteri olan Zaloğlu Rüstem'in yıldırım hızındaki atı rahştan bahsedilmiştir. Rüstem'in atı gösterişli, güzel ve çabuk hareket eden bir hayvandır.

*Nice rahş aşkar-ı pûyendeki kanlar kaşadur
Ebr-veş-i Rüstem-i Destâna sebük-seyrânı*

K (39/26)

Zaloğlu Rüstem'in bindiği atı, iki kat hilatle süslenmiş, gösterişli bir attır. Onu görenlerin gönüllerine ferahlık verir.

*Rüstemâne binüp ol esb-i sabâ reftâr
İki kat hil'at-ı garrâ ile hurrem geldi*

K (30/24)

3.5.Âhû

Klasik Türk Edebiyatında sevgilinin güzellik unsurlarından olan gözü ve nazik oluşu ile bağlantı kurularak konuya açıklık kazandırılmaktadır. Ayrıca âhu ile misk kokusu arasındaki ilişki de beyitlere konu olmaktadır. [Pala 2004: 14]

Sâbit sevgilinin yüzünü misket gibi oluşu ve güzel kokusundan ötürü ahu ile anber kokusu arasındaki ilişkiyi tasvir etmektedir.

*Âb ol misket-i gül-rû ve giyâh anber- bû
Âhû-yı hüsne hatun gibi çerâ-zâr olmaz*

K (5/3)

Âhû teşbih yolu ile kıvrımlı bir güzele teşbih edilmekte ve avcı tarafından avlanıldığı okura sezilmektedir.

*Bir kuduz avcı idüm âhû-yı çin-i hüsne
Uş diyince yetişür şöyle iderdüm sür'at*

K (36/15)

Şair, ahunun gözlerinin tuzak etkisi yarattığını söylemiştir.

*Fusun kim çeşm-i mest-i yare lâf-ı ihtisâs eyler
Gazâl-ı dil degül âhû-yı kudsî iktinâs eyler*

G (80/1)

3.6.Koç

Koç ile daha çok akla İslam âleminde mukaddes olan bir olaya telmihte bulunmaktadır. “Allah, Hz. İbrahim’i sınamak için oğlu İsmail’i kurban etmesini emretmiştir. Hz. İbrahim bu buyruğu yerine getireceği sırada gökten Hz. İbrahim’in kurban etmesi için bir koç indirmiştir.” [Hançerlioğlu 1993: 209] Kurban kesme geleneği bu olaydan türemektedir.

Şair, Mehmed Paşa için yazmış olduğu beyitte onun için her Ramazan ve Kurban Bayramı’nda selamette olması dileği temennisinde bulunmuştur. Bilhassa düşmanı var ise Kurban Bayramı’nda koç başı yerine düşmanın kafasının kesilmesi duasını ederek kasidesini sonlandırmıştır.

*Kendü her fitr ü her adhâda selâmetde olup
Düşmeni var ise koç başına olsun kurbân*

K (45/70)

Teşbih yoluna başvurularak nasıl ki kurbanda koç kesilirse, âşıklar da sevgili yolunda kendi canlarını feda edecek kadar yürekli oluşları ile izah edilmektedir.

*Uşşâk koçları yine kurbâna geldiler
Şehrün sokaklarında gezerler süri süri*

G (346/4)

3.7.Peleng

Kaplan; yaratılış itibari ile gücü simgeleyen hayvanlar arasındadır. On İki Hayvanlı Türk Takvimi’nde kaplan yılına yer verilmiş olup bu yılda toplumdaki gelişmelerin olumlu yönde gelişmediği bilgisine ulaşmak mümkündür. [Turan 2016: 102]

Beyitte mukayese yolu ile karınca güçsüz, zayıf, kuvvetsiz olduğunu; kaplan ise karıncaya göre güçlü bir yaratılışa sahip olduğu belirtilmektedir.

*Fetvâsın alsa destine bir mûr-ı nâ-tivân
Kuvvetde pençe-tâb-ı pelengân-ı gâb olur*

K (13/27)

3.8.Pîl

Kaynaklara göre fil; “Gösteriş yönünden kudretin, büyüklüğün ve korkusuzluğun sembolü olmuştur.” [Çoruhlu 2000: 148] Şair, filin dış görünüşünden hareketle zayıfları ezmesi özelliğine işaret etmiştir.

*Gergedan-hû başı misvâkîlerden feryâd
Zu'afâyı ayak altında ezer fil gibi*

G (335/5)

4.Deniz Hayvanı

Şair, bu bölümde ismi geçen balık ve balık türünü telmih ve teşbih yoluna başvurarak konuya açıklık kazandırmıştır.

4.1.Balık

Balığın kanının akmadan yenmesi inancına göre: “Nemrud, İbrahim Peygamber'in Tanrısını öldürmeye kalkışmış; kendini kartallarla göğe yükseltmiş de Tanrıya ok atmış. Tanrı oka bir balığı karşı tutmuş. Bu yüzden balık kansız kalmış. Tanrı onun kanı akıtılmadan da yenmesine izin vermiş.” [Boratav 1984: 60]

Balığın yaşam alanı olan yerin deniz olduğu ve deniz dalgasının altın pullu balığı dışarı attığı söylenmektedir.

*Degül cirm-i kamer pür-cûş olup bahr-ı siyâh-ı şâm
Bir altun pullı mâhî taşra atdı mevce-i deryâ*

K (1/3)

“Bahr-ı siyâh” ifadesiyle şair, gökyüzünün derinliklerini Karadeniz'e teşbih ettiği ve bu denizin içinde parlayan ayı da uskumru balığına benzetmektedir.

*Niteki sayd için uskumrı-ı hilâli kaza
Kura bu bahr-ı siyâha nücûmdan tesbîl*

K (3/86)

Mercan balığının yaşam ortamı hakkında bilgi verilmiş kendisinin beyaz, duru suya sahip olan Akdeniz'de yaşadığı söylenmektedir.

*Ak sâde ile kendüsi bahr- ı sefîddür
Hançer miyân- ı bahrda mercân balığı*

G (355)

Sonuç

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için sosyal, siyasi, ekonomi vb. alanlarda çöküntünün yaşandığı bir dönem olsa da edebiyat için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönem içerisinde poetikasını yerli unsurlardan besleyen şairlerimiz arasında yer alan Sâbit, Klasik Türk Edebiyatı sahasının zirve noktasında yer almaktadır.

Yerli unsurları kullanışı, edebiyatın konularına alışılmışın dışına çıkışı ile edebiyat sahasına yeni ses ve soluk kazandırmıştır. Diğer divan şairlerinin kullanmış oldukları aşk, felekten yakınma vb. konuları o da ele almıştır. Bunun yanı sıra kendi döneminde ele alınan konular eksenini dışına çıkararak sokak argosunu edebiyata konu edinmiştir.

Realist bir tavırla kendi kelimelerini oluşturan, kimi zaman da Klasik Türk Edebiyatının bel kemiği rolünde olan mazmunlarla dalga geçmekten çekinmemiştir. Taklitçilikten uzak kendine has bir üslup ve tavrı olan bir şair algısına sahiptir. Böylesi kalemi güçlü bir şairin, divanında yer alan kültür unsurları arasında yer alan hayvanların incelenmesi adlı çalışmamızla hayvanları ele alma biçimi, hayvanların biyolojik unsurlarını vermek yerine teşbih yoluyla döneminde kimi zaman oluşan sosyal aksaklıkları ve tipleri hicvetmiştir. Kimi zaman ise Klasik Türk Edebiyatında önemli yere sahip olan âşık, sevgili ve rakîb üçlemesi arasında oluşan münasebetleri bazı hayvanlar üzerinden açıklık getirmek istemiştir. Ayrıca ele alınan hayvanların çeşitli kıssalara telmih ettiği görülür.

Kısacası Sâbit, ele aldığı hayvanların kiminin renginden kiminin çıkardığı seslerden, kiminin fiziksel görünüşlerinden hareketle az söz ile çok şeyi ifade etmek istemiştir. Bu çalışma ile esas irdelenmesi gereken nokta Klasik Türk şiirinde hâlâ gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen divanlar üzerinde yapılacak çok çalışmaya ihtiyaç olduğu problemine dikkat çekmektir. Bu çalışmanın Klasik Türk Edebiyatı sahasında çalışmayı kendine hedef seçen kişilere ve bilim dünyasına katkı sunmasına bir nebze olsa vesile olması temennisindeyim.

Kaynakça

- Akalın, L. Sami. (1993). Türk Folklorunda Kuşlar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Banarlı, S., Nihad. (1998). Resimli Türk Edebiyatı Tarihi C.2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Boratav,N., Pertev. (1984). Türk Folkloru, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Ceylan, Ömür. (2015). Kuşlar Dîvânı, İstanbul: Kapı Yayınları.

- Çoruhlu, Yaşar. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Yaşar. (2000). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Devellioğlu, Ferit. (2013). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erkal, Abdülkadir. (2018). Divan Şiiri Poetikası, Ankara: Altınordu Yayınları.
- Ersoylu, Halil (2015). Türk Kültüründe Kuşlar, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Grimal, Pierre. (1997). Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma, (Çeviren: Sevgi Tamgüç), İstanbul, Sosyal Yayınlar.
- Hançerlioğlu, Orhan. (1993). Dünya İnançları Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Karacan, Turgut. (1991). Bosnalı Alâeddin Sâbit, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kocatürk, M.,Vasfi. (2016). Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Günümüze Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi.
- Kurnaz, Cemal. (2013). Muallim Naci, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (2014). Türk Mitolojisi Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İskender. (2004). Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Schimmel, Annamarie. (2000). Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri, (Çeviren: Mustafa Küpüşoğlu, Ergun Kocabıyık), İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Turan, Osman. (2016). On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul: Ötüken Yayını.

CİZRE İSMAİL EBUL-İZ EL-CEZERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP MADENİ İBRİK

A Group Metallic Ibrik in Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Museum

Ahmet ERK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi
ahmeterk.yyu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5887-6599>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	02.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	05.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 293-312	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.872976

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate

CİZRE İSMAİL EBUL-İZ EL-CEZERİ MÜZESİ'NDE BULUNAN BİR GRUP MADENİ İBRİK

A Group Metallic Ibrik in Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Museum

Ahmet ERK

Öz

İnsan ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkan el sanatları, tarih boyunca yaşamış toplumların bir aynasıdır. Dolayısıyla el sanatları ürünleri, ait olduğu toplumun karakteristik özelliklerini yansıtan önemli öğelerin başında gelmektedir. Bu öğelerin önemli bir gurubunu da ibrikler oluşturmaktadır. İbrikler temizlenme, su taşıma ve sıvı maddeleri saklamak gibi kullanımlarının yanı sıra, bazı dinî ritüelleri yerine getirmek için de tarih boyunca farklı toplumlar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. İbrikler, işlevsel özelliklerinden dolayı ilk başta ortaya çıkmış olsalar da zaman içinde farklı kullanım alanlarına da sahip olmuştur. Bu çalışmada stratejik bir öneme sahip Cizre ilçesinin kadim tarihine değinilerek, Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Müzesi'nde bulunan bir grup madenî ibrik tanıtılmıştır. Form, malzeme, süsleme ve yapımında kullanılan teknikler açısından ele alınan ibrikler, sanat tarihi metodolojisine uygun bir biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: El Sanatları, Müze, Maden, İbrik.

Abstract

Handicrafts, which emerged as a result of human need, are a mirror of societies that have lived throughout history. Therefore, handicraft products are one of the most important items that reflect the characteristics of the society to which they belong. An important group of these elements is the pitchers. It is known that pitchers have been used by different societies throughout history to perform some religious rituals, in addition to their use such as cleaning, carrying water and storing liquids. Although the pitchers emerged at first due to their functional properties, they have had different usage areas over time. In this study, referring to the ancient history of Cizre district, which has a strategic importance, a group of mineral pitchers in Cizre Ismail Ebul-Iz Al-Cezeri Museum was introduced. The pitchers, which are considered in terms

of form, material, decoration and the techniques used in making, are tried to be analyzed in accordance with the art history methodology.

Key Words: Handicrafts, Museum, Mine, Pitcher.

Giriş

Cizre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Şırnak iline bağlı tarihî bir dokuyu içinde barındıran, önemli bir yerleşime sahip ilçelerden biridir. İlçe, Dicle üzerinde önemli bir geçidin yanında inşa edilmiştir. Şehrin M.Ö. 4000'li yıllardan itibaren yerleşim yeri olarak kullanıldığı ve bu dönemde ilk mimari faaliyetlerinin yapıldığı surlar ve köprüler inşa edildiği bilinmektedir. Surların varlığı burada bir şehir hayatının olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (Tan, 2019: 43). Konumu itibari ile Kuzey Mezopotamya ile Anadolu'yu birbirine bağlayan stratejik bir geçit noktasına hâkim yerde kurulan Cizre, eski zamanlardan beri çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir (Ertekin, 2005: 5). Yörede Akadlar ve daha sonra sırasıyla; Babiller, Asurlar, Hititler, Persler, Büyük İskender, Selekiler, Partlar, Sasaniler, Romalılar, Bizans, Selçuklular ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Şeşen, 1993: 509).

Cizre bölgesinin kuruluşunu Nuh tufanına bağlayan bazı araştırmacılar da mevcuttur. Yaşin'e göre; "*Cizre, büyük tufandan sonra Nuh ve oğulları tarafından kurulmuştur. Tufandan sonra suların çekilmesiyle birlikte Cudi dağından sonra ikinci yerleşim yeri olarak Cizre şehri seçilmiş, şehrin ismini de "Dilmun" koyduklarını, Cizre'ye yerleştiklerini Sümer ve Akad yazıtlarını kaynak göstererek Nuh Peygamberin geldiği yerin; Dicle, Risur ve Saklan akarsularının döküldüğü Cizre olarak gösterilmiştir. Nuh Cami, Nuh Havrası ve Derebuna Kilisesi'nin burada yer alması, Cizre surlarının gemi şeklinde yapılmış olması şehrin Nuh Peygamber zamanında kurulduğunu gösterir*" (Yaşin, 2011: 15-16).

Bölgede yaşayan uygarlıklar, yöreye farklı isimler vermişlerdir. Yörenin en eski ismi; Asurluların bölgeye hâkim olduğu M.Ö. II. binde "Qardu", "Gazarta" olduğu yazılı belgelerden anlaşılmaktadır. Persler, bölgeyi "Gazarta" veya "Bazibda" olarak tanımlarken, Abbasiler; şehrin yöneticisinin ismine istinaden "Cezire-i İbn-i Ömer", Akkoyun'lular ise "Ceziretuşşeref" olarak adlandırmıştır (Saldırgan Karaaslan, 2019: 14).

İslamiyet'in doğuşuna yakın tarihlerde Bizans İmparatorluğu ve Sasaniler arasında mücadeleler olmuş ve şehir Sasaniler'in eline geçmiştir. Ardından bölge Hz. Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır (Top, 2010: 322). Emeviler döneminde bölgede birçok imar faaliyeti

gerçekleştirilmiştir. Emevilerden sonra 990-991 yıllarında şehir dışta Abbasiler'e bağlı bir beylik olan Mervanoğulları'nın yönetimine girmiştir. 1041' de Oğuzlar bölgede akınlarda bulunmuş ve 1057 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Cizre'ye hâkim olmuştur (Saldırgan Karaaslan, 2019: 15). Cizre daha sonra Zengiler ve 1183 yılında Eyyubi, 1242 yılında Artuklu, Akkoyunlular ve Safevi hâkimiyetine sırasıyla girmiştir. Bölge her ne kadar başka devletlerin hâkimiyetinde kaldıysa da 1200 yıllarından itibaren, Cizre Beyleri tarafından yönetildiği bilinmektedir (Saldırgan Karaaslan, 2019: 15).

Ardından Cizre, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş ve o sırada Cizre Beyi olan Ali Bey de bağlılığını bildirmişti. Osmanlı Devleti döneminde bölgede yaşayan beylikler, uzun yıllar bağımsızdılar. Bölgenin idaresi "Mir", "Hâkim" ve "Emir" gibi unvanlar alan yöneticiler tarafından sağlanırdı. (Karademir, 2019: 441). Daha sonraki yıllarda ilçeyi idare eden beyler arasında çeşitli hâkimiyet çekişmeleri yaşanmış ve Cizre şehrine büyük zarar verilmiştir. Yaşanan gelişmelerden sonra beylerin idaresi sona erdirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti bölgede 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Daha sonra Bedirhan Bey Cizre mütesellimi olarak bölgeyi tekrar hâkimiyeti altına almıştır. Fakat 1846'da yörenin çevresinde bulunan dağınık aşiretlerle bir olan Bedirhan Bey Osmanlı'ya karşı ayaklanmış ve yakalanıp ailesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmiştir (Saldırgan Karaaslan, 2019: 16). Sonrasında ise yörede idareyi sağlamak için II. Abdülhamid zamanında Hamidiye Alayları kurulmuştur. Cizre'de önemli mimari eserlerden biri olan Hamidiye Kışlası, bu dönemde Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde küçük bir kasaba niteliği taşıyan Cizre, Cumhuriyetin başlarından beri Mardin iline bağlı bir ilçe iken, 16 Mayıs 1990 yılında Şırnak iline bağlanmıştır (İnci, 2008: 16).

Yöre, üzerinde yaşamış olan medeniyetlerin izlerini taşıyan ve günümüze kadar ulaşan tescillenmiş birçok yapıyı içinde barındırmaktadır. Bu yapılar; cami, türbe, kasır, medrese, iç kale ve dış kale, burçlar, idari ve askeri yapılar ve mezar taşları bulunmaktadır.

Tarih boyunca Cizre, gerek mimari gerekse de el sanatları alanında bölgede yaşayan çeşitli medeniyetlerin izlerini günümüze taşımıştır. Bölgenin stratejik bir konuma sahip olması çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmasına imkân tanımıştır. Bu medeniyetlere ait pek çok eserin gün yüzüne çıkarılmasıyla beraber bölgede, müze kurulma ihtiyacını doğurmuştur. Bölgedeki ilk müze 1996 yılında İsmail Ebul-İz İlk Öğretim Okulu müdürü

Abdullah Yaşın tarafından kurulmuştur. Müze kaymakamlık tarafından restore ettirilen iki katlı eski belediye binasına kurulmuştur. Daha sonra müzeye Cizre doğumlu olan sibernetik ve robot biliminin öncüsü olarak da kabul edilen ve fizikçi olan Ebul-İz Cezeri'nin ismi verilmiştir. Kendisi de Cizre' de doğan Yaşın, çevreye hâkim olması ve çevreden topladığı eserleri Arkeolojik ve Etnografik eserler olarak burada sergilemektedir. 2017 yılında Kaymakam ve Belediye Başkanı Ahmet Adanur'un girişimleri sonucu, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın onayıyla müze resmî bir statüye kavuşmuştur. Günümüzde müzenin ismi Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Müzesi ya da Cizre Müzesi olarak da geçmektedir. Müze içerisinde farklı medeniyetlere ait sırlı ve sırsız seramikler, küpler, ibrikler, cezveler, havanlar, tokmaklar, gümüş sikkeler, kilimler ve silahlar gibi yöre ve çevresinde toplanan pek çok eser sergilenmektedir. Bu çalışmada müzede yer alan ibrikler sanat tarihi açısından incelenip tanıtılmaya çalışılacaktır.

El sanatları, temelde çeşitli insan ihtiyaçlarının bir sonucu olarak üretildiği toplumun yaşam biçiminin günümüzdeki iz düşümüdür (Çalış ve Erk, 2020: 140). El sanatlarının önemli bir grubunu oluşturan ibrikler, su ile bağlantılı olarak gerek temizlenme gerekse su taşımak ve sıvı maddeleri saklamak için tarih boyunca farklı toplumlar tarafından kullanılmıştır. İbrik, su ve benzeri sıvıların koyulduğu kulplu, emzikli ve genellikle dar boyunlu ve kapaklı su kaplarına verilen isimdir. İbrik kelimesinin Arapça berk "parlamak" kökünden geldiği ileri sürülmüşse de genelde Farsça "abriz" yani su döken kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğu kabul edilir (İşcan, 2013: 83). Kuran'da "ebârik" kelimesi geçer ve çoğul halde cennetteki Main pınarından şarap dolduran kapların bir türünü ifade eder. Bugün İran ve İran etkisinde kalan bazı Orta Asya Türk bölgelerinde ibrik kelimesinin yanı sıra âbdestân/âbdesdân kelimesi de kullanılmaktadır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrik>). İbrik hemen hemen her toplumda kullanılmış ve farklı işlevlere sahip olmuştur. Bazen gündelik işleri yerine getirmek için bazen süs eşyası ve bazen de dinî ritüellerin yerine getirilmesinde, ibrikler önemli bir rol oynamıştır.

İbriğin ilk olarak nerede ve kimler tarafından kullanıldığı kesin olarak bilinmese de ilk bulguları M.Ö. III. binden itibaren Yakındoğu ve Orta Asya uygarlıklarında rastlandığı daha çok toprak ve tunçtan imal edildiği bilinmektedir (Altier, 2019: 152). İlk başlarda insanoğlu gereksinimlerini karşılamak üzere doğada bulunan doğal malzemeleri kullanmışlardır. Bunların başında da toprak gelmektedir. Topraktan yapılan kaplar ilk önce güneşte kurutulmuş daha sonra ateşle pişirilerek daha sağlam kaplar elde

etmişlerdir. Zaman içinde pişmiş topraktan yapılmış ürünlerin yapım zorluğu ve çabuk kırılıp parçalanması, insanoğlunun yeni malzeme arayışına yönelmesi de kaçınılmaz olmuştur.

Tunç çağında madenden yapılmış ürünlerin günlük hayatta kullanılmasına ağırlık verilmiştir. Böylece bu dönemde madenden farklı kullanım alanları için daha hafif ve dayanıklı eserler elde edilmiştir. Erken dönemlerde ilk olarak kullanılan dövme tekniği, eserlerin şekillendirilmesinde önemli bir teknik olmuştur. Buna ek olarak zaman içinde döküm ve sıvama teknikleri kullanılmıştır. Doğada bulunan madenlerin yapısal özelliklerine bağlı olarak bu teknikler ortaya çıkmıştır. Örneğin bakır, erimiş haldeyken gazlanıp kabarcıklandığından, tek başına döküm tekniği için tercih edilmez. Anadolu insanı bakır, altın, gümüş, demir, çinko, kurşun gibi madenlerin yataklarını keşfetmişlerdir. Çıkdıkları bu metallere aklı gelebilecek her türlü eşyayı başarıyla ortaya çıkarmışlardır (Başak, 2008: 18-19). Maden sanatının gelişmesiyle birlikte bakır, gümüş, pirinç ve altın gibi madenlerden değişik formlarda ibrikler de üretilmiştir. Maden ve toprak dışında seramik ve cam malzemelerle de ibrikler üretilmiştir (Küçük Kurt, 2019: 140).

Anadolu insanının günlük yaşamında önemli bir yere sahip olan madenî ibriklerin çoğu dövme tekniğinde bakırdan imal edilmiştir. Aynı zamanda ibrikler kendine özgü biçimi ve büyüklükleri ile yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Mısır, Mezopotamya, Yunan, Roma gibi çok tanrılı toplumlarda; Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi tek tanrılı dinlerde ibrik, her ne kadar biçimsel olarak farklılık gösterse de vücudun tamamının ya da belli bir bölümünün veya din ile ilgili bazı görevlerin yerine getirilmesinde, benzer işlevlere sahip olmuştur. İbrik çok tanrılı dinlerde tapınaklardaki dinî ritüelleri yerine getirmek için tanrılara kutsal suyun sunulmasında kullanılmıştır. Ayrıca ibrik İslam dünyasında daha çok el ve ayak yıkamak için özellikle temizlik amaçlı kullanılmış, aynı zamanda namazın ilk şartı olan abdest gibi dinî görevlerin yerine getirilmesinde önemli bir araç olmuştur. Temizlenmek ve abdest almak dışında, ibriğin çeşitli İslam tarikatlarında hem işlevsel hem de sembolik anlamlara sahip olduğu anlaşılmıştır (Altier, 2019: 153).

Erken dönem İslam devri ibriklerinde form olarak Sasani örneklerinin etkisi görülmektedir. Ayrıca bu dönemde ibriklerde bazı hayvan formlarının yer aldığı, bakır ve gümüş kakma tekniğinin kullanıldığı, yeni süsleme tekniklerinin uygulandığı ibrik formları ortaya çıkarılmıştır. Erken İslam dönemine ait ibrik formlarında kuş ve horoz biçimindeki ibriklerin yanı sıra; küre biçiminde ibrikler de yapılmıştır (İşcan, 2013: 87). Bu dönemden itibaren

tavus kuşu, kartal, güvercin biçiminde ibrikler de üretilmiştir. Bunlardan günümüze ulaşan en güzel örnekleri 12. ve 13. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen kazıma tekniği ile süslemeleri yapılmış Fatimiler'e ait örneklerdir. Horasan bölgesinde 12. yüzyılda dövme ve döküm tekniğiyle yapılmış kakmalarla süslenmiş yeni bir ibrik formu ortaya çıkmıştır. Bu ibrik formları silindirik şeklinde yukarı doğru genişleyen gövde kısımları ve üzerinde yivler bulunmaktadır (İşcan, 2013: 87). Moğol istilasından sonra Horasan'dan batıya doğru göç eden ustalar, farklı ibrik formları ortaya çıkarmışlardır. 13. yüzyıldan günümüze ulaşan bu ibrikler, form olarak daha önce bilinmeyen tekniklerle üretildiği anlaşılmaktadır. Dip kısmından yukarıya doğru daralan armut biçiminde bir gövdeye sahip ve üzerinde yer alan figürler, süslemeler, gümüş ve bakır kakmalar, bu eserlerin İran- Horasan ekolünün bir devamı olduğunu göstermektedir. Anadolu Selçuklu döneminde maden, hemen hemen her alanda kullanılmıştır. Bu dönemde Konya, Mardin ve Diyarbakır maden yapımında önemli merkezler konumundaydı (Çalış, 2017: 179). Bu dönemde değerli bir maden olan gümüş ve altın kakmalarla süslenmiş ibrikler de vardır. Selçuklu saray teşkilatında ibrik ya da leğeni tutan kişilere ibrikdar, taştdar veya abdar olarak adlandırılmıştır (Altier, 2019: 154-155). Anadolu Selçuklu dönemine ait ibriklerden günümüze ulaştığı bilinen eserlerden biri, Eskişehir Battal Gazi türbesinde bulunan; dövme, altın ve gümüş kakmalarla süslenmiş ve İstanbul Türk ve İslam Müzesi'nde sergilenen eserdir (İşcan, 2013: 88).

İbrikler, tarih boyunca insan elinde şekillenmiş ve kullanılmıştır. Her medeniyet kendi kültürlerine uygun olarak farklı formda ibrikler ortaya çıkarmışlardır. 1153 yılında Cizre'nin Tor mahallesinde dünyaya gelen ve sibernetiğin öncüsü olarak kabul edilen fizikçi İsmail Ebul İz Bin Rezzaz El Cezirî insan gücü olmadan çalışabilen birçok robot, su makinaları, termos gibi eserler ortaya çıkarmıştır. Cizreli olduğu için El-Cezeri olarak adlandırılmıştır. Cizre'de Zengilerin baskısına dayanamayan El-Cezeri Diyarbakır'a giderek Artukoğulları'nın himayesine girer. Cezeri Artuklu Hükümdarı Sukman Bin Artuk'un isteği üzerine yaptığı bütün çalışmaları ele alan El-Câmi, Beyne'l-ilm ve'l-Ameli'n-Nâfi fî Sınaâti'l-Hiyel (Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar) adlı kitabı kaleme almıştır (Çırak ve Yörük, 2015: 178). Kitapta yer alan eserlerinden birisi de "ibrikli ve tavus kuşlu abdest alma makinesidir". Makinenin şu şekilde çalıştığından bahsedilmektedir. Bir kişinin üstünde duran bir su deposu ve sağ tarafta duran sütun boyunca gelen su, duran otomatik kişinin elinden geçerek ibriğe dökülür. Su ile dolan ibrik eğilir ve sultanın abdest alacağı havuza dökülür.

Ayrıca ibrikte su yükseldiği zaman sıkışan hava ile üst tarafta bulunan tavus kuşu ötmeye başlar. İbrikteki su azalınca ibrik tekrar yerine geçer. Havuzdaki su tavus kuşu tarafından otomatik kişinin altında yer alan gizli depoya aktarılır. Depodaki su dolunca bir şamandıra yardımıyla yukarı doğru hareket ederek otomatik kişinin havlu tutan elini sultana doğru uzatır. Havlunun uzatılmasıyla abdest işlemleri bitmiş demektir (Dirik, 2012: 186). (Foto. 1). Yazma eserdeki bu minyatürden anlaşılmaktadır ki, bu dönemde Anadolu'da ibrik kullanma geleneğinin var olduğu gerçeğidir. Anılan yazma eserde farklı formlara sahip ibriklerin minyatürleri göz önünde bulundurulursa, bu dönemde zengin bir ibrik çeşitliliğini de belgelemesi açısından önemlidir.

Fotoğraf 1: İbrikli ve Tavus kuşlu abdest alma Makinesi (Çırak, Yörük, 2015: 178).

Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla birlikte diğer sanat dallarında olduğu gibi maden sanatında da Selçuklu geleneklerini sürdürmenin yanı sıra, birçok yenilikleri de günümüze taşımıştır (Tunçel, 2006: 196). Bunlar arasında önemli bir grubu oluşturan ibrikler gelmektedir. Osmanlı saraylarında sultanın abdest alması veya su içmesi için ibrik ile hazır bulunan görevliler yer almaktaydı. Bu görevlilerin başında ise "ibrikdarbaşı" ya da "Ser ibriki" denilen kişiler bulunmaktaydı. Bu kişilerin yardımcılara "ibrikdar" herhangi bir kıdemi olmayanlara ise "ibrik gulamı" denilmiştir. Sultan ve sarayın ileri gelenlerinin hizmetinde olan iç oğlanları belli bir eğitim alırken sofrada adabını öğrenip, yemekten sonra sultan ve ileri gelenlerin getirilen ibrik ve leğende ellerini yıkadıktan sonra havlularla kurulması gerektiğini bilirlerdi. Osmanlı sarayında kullanılan ibriklere hem malzeme

hem de bezeme olarak ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle Sultan Abdülaziz, Abdülmecid ve II. Abdülhamid'in üzerinde tuğralarının yer aldığı altın ve gümüş ibrik takımları bir grup olarak kabul edilmektedir. Bu ibrikler armut formunda yapılmış, batı etkisi taşıyan bezeme olarak stilize bitkiler, rokoko tarzı motifler ve rumilerle süslenmişlerdir (Küçük Kurt, 2019: 140). Saray dışında yapılan ibriklerde ise daha az değerli madenler kullanılmış ve daha sade eserler üretilmiştir.

Müzedeki bulunan, Osmanlı dönemine ait dört adet, Cumhuriyet dönemine ait ise bir madenî ibrik incelenmeye alınmıştır. Eserler fotoğraflanıp daha sonra çizimleri yapılmış ve sanat tarihi metodu çerçevesinde tanıtılmaya çalışılmıştır.

Örnekler

Örnek No:1

Fotoğraf No 2: Osmanlı Dönemi, Bakır İbrik, Dövme Tekniği, H. Yusuf Yaşın başış, Envanter No: 179. Yükseklik: 30 cm. Emzik Uzunluğu:11 cm.

Dövme tekniğindeki ibrik, dairesel bir kaide üzerinde, dip kısımdan başlayarak genişleyen elips şekline yakın bir gövdeye sahip emzikli ve kapaksızdır. Ağız kısmı düz bir şekilde kalın bir bilezik formunu da andıran huni biçimlidir. Kulp şeklindeki tutamağı perçin ile esere monte edilmiştir. Silindirik formulu emzik kısmı uç kısmına doğru daralmaktadır. Eserin boyun

kısımının çevresinde, kazıma tekniğinde çift konturle belirginleştirilmiş bir yıldız motifi yer almaktadır. Yıldızın emzik kısmına denk gelen köşesi dışındaki her bir ucunda, ibrik gövdesinin yarısına kadar inen bölümde kazıma tekniğinde birbirine bağlı ve sıralı bir şekilde bitkisel motiflere yer verilmiştir.

Eserin, boyun ve gövde kısmının birleştiği yerde çatlaklar mevcuttur. Ayrıca yer yer eziklerin görüldüğü eserin üzerinde oksitlenmeler de görülmektedir (Foto. 2).

Örnek No: 2

Fotoğraf No 3: Osmanlı Dönemi, Bakır İbrik, Dövme Tekniği, M. Elçi ve Y. Birsen'den Bağış, Envanter No: 182. Yükseklik: 34 cm. Emzik Uzunluğu: 11 cm.

Dövme tekniğinde üretilen eser küre gövdelidir. Dairesel kaidesi hafif şekilde yüksek ve bezemesizdir. Gövdenin üst kısmında huni biçimli ağız kısmı bulunur. İbrik emzikli ve tek kulplu olarak yapılmıştır. Kulp, gövde ve ağız kısmına perçin ile birleştirilmiştir. Eserin emziği konik şekillidir. Silindirik şekilli gövdenin üst kısmını çevreleyen bölümde, kazıma tekniğinde çift konturlu beş kollu bir yıldız motifine yer verilmiştir. Yıldız motifinin uçlarından sarkıtılmış şekillere yer verilmiş ancak, yoğun oksitlenmelerden dolayı şekiller tanımlanamamıştır.

Eserin iki yanında kazıma tekniğinde “Elçi” ve “Nimet” isimleri yazılmıştır. Bu isimler eserin üzerindeki süsleme kompozisyonuyla uyum göstermediğinden olasılıkla daha sonra kazındığı düşünülmektedir (Foto. 3).

Tam ve sağlam olan eserin üzerinde hafif ezikler görülmekle birlikte, üzerindeki kalayda aşınmalar meydana gelmiştir.

Örnek No: 3

Fotoğraf No 4: Osmanlı Dönemi, Bakır İbrik, Dövme Tekniği,
Mahsun Elçioğlu Bağış, Envanter No: 225. Yükseklik:31 cm, Emzik
Uzunluğu: 11 cm

Osmanlı dönemine ait bakır ibrik, yüksek bir kaide üzerinde yukarı doğru genişleyen küresel bir forma sahiptir. Gövdenin üst tarafında huni biçiminde yapılmış ağız kısmı mevcuttur. Eser yandan tek kulplu ve emziklidir. Kulp esere perçin ile bağlanmıştır. Konik formulu emzik kısmı doğru daralmaktadır. Gövdenin üst tarafında kazıma tekniğinde çift şeritli bir yıldız motifi yerleştirilmiştir. Yıldız uçlarından gövdenin ortasına kadar devam eden süslemeler yer almaktadır. Ancak yoğun oksitlenmelere maruz kaldığı için süslemeler net bir biçimde anlaşılmamaktadır.

Eser üzerindeki yer yer kalaylar aşınmış ve ezikler meydana gelmiştir.

Örnek No: 4

Fotoğraf No 5: Osmanlı Dönemi, Bakır İbrik, Dövme Tekniği, Uğur Özalp'tan Satın Alma, Envanter No: 238. Yükseklik: 33 cm. Emzik Uzunluğu: 15 cm. Boyun Uzunluğu: 15 cm.

Dairesel bir kaideye oturtulmuş bakır ibrik, dövme tekniğinde yapılmıştır. Silindir gövdeli ibrik, omuz kısmından boyuna doğru daralarak devam eder. Silindirik uzun boynu yukarıya doğru hafif daralarak devam ederek düz profilli ağız kısmıyla son bulur. Eserin boyun kısmı ince, uzun silindir bir forma sahiptir. Emzik kısmı silindirik formludur.

İbrik kulpunun bir ucu gövdeye perçinle bağlanmışken, diğer ucu ağız kısmını dolanarak emziğin ağız kısmını çevreleyerek monte edilmiştir. Bu tip örnekler genellikle Siirt yöresinde sıklıkla görülmektedir. İbriğin kaide kısmında kabartma tekniğinde iki şerit yer almaktadır. Bunun dışında eser üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. (Foto. 5).

Eser üzerinde ezikler mevcut olup kalay tamamen silinmiştir.

Örnek No: 5

Fotoğraf No 6: Cumhuriyet Dönemi, Bakır İbrik, Nimet Çingü Bağış, Envanter No: 70. Yükseklik: 30 cm

Cumhuriyet dönemine ait ibrik, dairesel bir kaide üzerine oturtulmuştur. Armudi formulu gövdesi omuz kısmından yukarıya doğru daralarak devam ettikten sonra boyun kısmından sonra ağıza doğru genişleyerek devam eden düz profilli ağız bölümüyle son bulmaktadır. Omuz bölümünde kabartma şeklinde kuşaklar yer almaktadır. İbrik yandan tek kulplu ve emziklidir. Kulp, gövdeye perçin ile bağlanmıştır. Kulpun üst tarafında kapağın takıldığı delik kısmından eserin kapaklı olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 6).

Yüzeyinde hafif ezikler ve kapak dışında eser tam ve sağlamdır.

Değerlendirme ve Sonuç

El sanatlarının önemli bir grubunu oluşturan ibrikler, farklı medeniyetler tarafından kullanılmıştır. Gerek ihtiyaçları karşılama noktasında gerek dinî ritüelleri yerine getirmek için tarih boyunca farklı işlevlere sahip olmuştur. Özellikle madenî keşfi ile birlikte ibriklerin yapım teknikleri de değişmiş ve daha sağlam eserler ortaya çıkarılmıştır. Anadolu’da özellikle dövme tekniği kullanılarak yapılmış binlerce ibrik çeşidi görülmektedir. Bu teknikle yapılmış bazı örnekler Cizre İsmail Ebul-İz El-Cezeri Müzesi’nde rastlanılmaktadır.

Çalışma kapsamında Anadolu’nun ücra bir köşesinde unutulmaya yüz tutmuş bir müzede bulunan bir grup eser tanıtılmaya çalışılmıştır.

Müzedede toplam beş adet madenî ibrik yer almaktadır. Çalışma kapsamına bu ibriklerin tamamı incelenmeye alınmıştır. İbrikler müzeye bağış ve satın alınma yoluyla kazandırılmıştır. İbriklerden dört âdeti Osmanlı dönemi (örnek No: 1,2,3,4), bir âdeti Erken Cumhuriyet dönemine aittir (Örnek No: 5). Malzeme açısından bütün eserler bakır malzemedendir yapılmış ve kalaylanmıştır. Yapım teknikleri olarak eserlerin tamamı dövme tekniğinde yapılmıştır. Süsleme olarak kabartma ve kazıma teknikleri tercih edilmiştir.

İncelenen eserler arasında üç ibrik form açısından benzerlik göstermektedir (Örnek No: 1, 2, 3). Ancak gövde genişlikleri ve üzerlerindeki süslemeler ile farklılık göstermektedir. Örnek No: 1, 2, 3' teki eserler dairesel düz bir kaideye oturtulmuş elips biçiminde bir şekle sahipken, geriye kalan eserlerden Örnek No 4'teki eser silindirik bir gövdeye ve Örnek No 5'teki eser ise kesik konik form yapısına sahiptir.

Örnek No: 1, 2, 3'teki eserlere benzer bir örnek Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde bulunmaktadır (Foto. 7). (Karabacak, 2011: 381). Eserin huni biçiminde yapılmış ağız kısmı, kulp ve emzik kısmı benzerlik göstermektedir. Bunun dışında eserler form olarak da benzerlik göstermekle birlikte gövdenin üst tarafında kazıma tekniğinde çift şeritli bir yıldız motifi yer almaktadır. Örnek No: 1, 2, 3'te yer alan eserler yüksek olmayan bir kaide üzerine oturtulmuş, karşılaştırmaya alınan eser ise kaidersiz olarak yapılmış ve gövdesi iki parçanın birleştirilmesiyle meydana getirilmiştir. Eserleri birbirinden ayıran bir diğer özellik ise üzerinde yer alan zımba vurma tekniğinde süslemeler ve gövdenin ortasında dışa taşkın bir şeridin yer almasıdır.

Fotoğraf No 7: Elazığ Arkeoloji ve Etnografya Müzesi. (Karabacak, 2011: 381, Res.108)

Satın alınma yoluyla müzeye kazandırılmış olan Örnek No: 4'teki ibrik, daha çok bir güğüm formunu andırmaktadır. Bu esere form olarak benzeyen bir ibrik, bölgeye komşu olan Siirt'te bulunmaktadır. Siirt ibriklerinin karakteristik özelliklerinden birisi de atkılı ibriklerdir. Gövdeden dik bir şekilde çıkan akıtacağı, boyna ve tutamağa bağlayan atkıdır. Ağız ile birleşen bu atkı sayesinde uzun olan akıtacak kısmı daha sağlam olmaktadır. (Foto. 8). (Belli ve Gündoğ Kayaoğlu, 1993: 275). Eserler form olarak benzerlik göstermekle birlikte her iki eserde bir kaide üzerine oturtulmuş ve atkılı ibrik formunda yapılmıştır. Fotoğraf No: 8'de yer alan ibrik, dışa taşkın yüksek bir kaideye oturtulmuş ve gövde kısmı dilimli bir şekle sahipken, Örnek No: 4'te yer alan ibrik yüksek olmayan bir kaide üzerinde yer almakla birlikte silindirik bir gövdeye sahiptir. Örnek No: 4'teki eser sadece kaide kısmında yer alan iki kabartma şerit dışında oldukça sade tutulmuştur. Fotoğraf No: 4'te yer alan eserde ise gövdenin alt ve üst kısmında şerit halinde eseri dolanan yivli şeritler yer almaktadır. Bunun dışında eserin boyun kısmında da zimba vurma tekniğinde süslemeler görülmektedir.

Fotoğraf No 8: Siirt, Bakır Atkılı İbrik, 20 yy. Dövme Tekniği.
(Belli, Kayaoğlu, 1993: 275)

Örnek No: 5'teki ibrik Cumhuriyet dönemine aittir. İbrik, müzeye bağış yoluyla kazandırılmıştır. Bu esere benzer bir örnek Sivas yöresinde yer almaktadır (Subaşı, 2015: 349). (Foto. 9). İki eserde bakır malzemeden yapılmış, yandan tek kulplu ve kapaklıdır. Gövde kısımları şişkin karınlı olup yukarı doğru daralan ince bir boyun kısmına sahiptir. İncelen boyun kısmında her iki eserde de kabartma tekniğinde şeritler yer almaktadır. Eserlerde kulp ve kapak kısmı perçin ile bağlanmıştır. Örnek No: 5 yüksek bir kaideye

oturtulmuş ve kabartma şeritler dışında sade tutulmuş; Fotoğraf No: 9'daki eser ise yüksek olmayan bir kaide üzerine oturtulmuş ve yan yana sıralanmış altı yapraklı kabartma çiçek motifleri yer almaktadır.

Fotoğraf No 9: Sivas Yöresine ait Bakır İbrik, Dövme Tekniği.
(Subaşı, 2015: 349)

İncelen ibriklerin tamamı bir kaide üzerine oturtulmuş ve kulp kısımları perçin ile eserlere bağlanmıştır. Örnek No: 5 dışındaki ibrikler kapaksız olarak yapılmıştır. Dövme tekniğinde yapılan ibriklerin hepsi kalaylanmıştır. Eserler üzerinde herhangi bir onarma ya da temizlenme yapılmamıştır. Bu nedenle de ibriklerin neredeyse tamamının üzerindeki kalayları zamanla aşınmıştır.

Sonuç olarak çağlar boyunca insanlar tarafından kullanılan ibrikler, ortaya çıktığı günden bu yana çeşitli farklılıklar göstermiştir. İbriklerin ilk olarak insan ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Zamanla ibrikler, insan ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra hem kullanım amaçlı hem de bazı dinî görevleri yerine getirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Özellikle madenlerin keşfedilmesiyle birlikte daha dayanıklı eserler ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte özellikle Anadolu'da tarih boyunca ibrik yapımında farklı madenler ve farklı yapım teknikleri de kullanılmıştır. Ayrıca Anadolu'da farklı form ve süsleme çeşitlerine sahip birçok ibrik çeşidinin bulunması, her yörenin kendine özgü bir tekniği ve ibrik şekli olduğunu da göstermektedir. Yapılan karşılaştırmalar ile farklı yörelerde ve tarihlerde üretilen ibriklerin sanatsal üslupları ve eserler üzerinde yer alan süsleme anlayışının paralellik göstermesi büyük bir etkileşimin olduğu da anlaşılmıştır.

Bu çalışmayla Cizre Müzesi'nde bulunan ibrikler ile Anadolu'nun farklı şehirlerinde üretilmiş ve çeşitli müzelerde sergilenen eserlerle yapılan

karşılaştırmalar önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en önemlisi çağlar boyunca Anadolu topraklarında yaşamış milletlerin ortak bir kültürel değere sahip olduğu gerçeğidir.

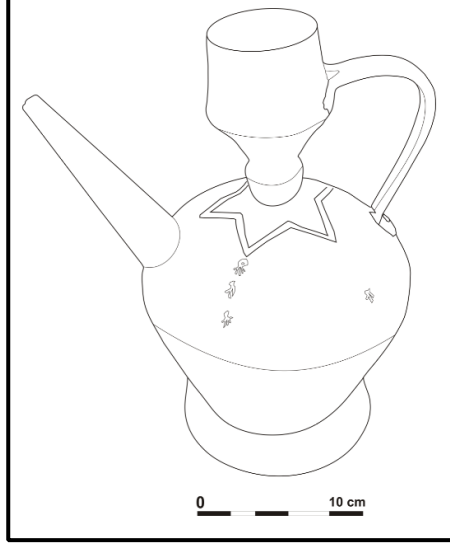
Dolayısıyla toplumların yaşayış biçimlerini, kültür ve bilgi birikimlerini gelecek nesillere aktarılmasında ibrikler önemli bir belge niteliği taşımaktadır. El sanatlarının önemli bir grubunu oluşturan ibriklerin araştırılması ve devamında arşivlenmesi, bilim dünyasına bu alanda araştırmacılar için önemli bir kaynak olacaktır.

Kaynakça

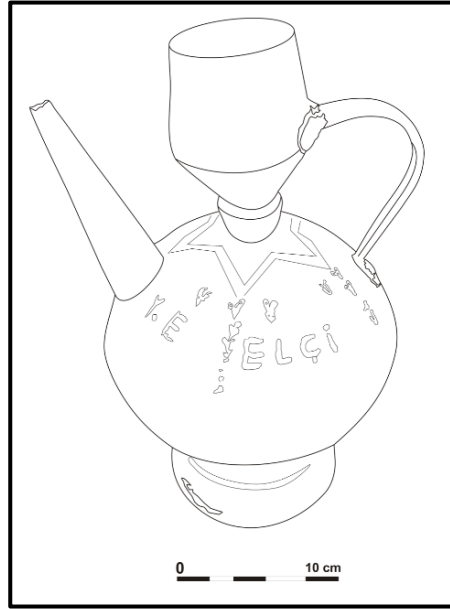
- Altier, S. (2019). Osmanlı Sanatı'nda İbrik Tasvirleri Ve İkonografisi. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, 26. 149-202.
- Belli, O. - Gündoğ Kayaoğlu, İ. (1993). Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.
- Başak, O., (2008). "Taş Çağı'na Anadolu'da Maden Sanatın Gelişimi ve Kullanımı". Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Sayı 21.
- Çalış, E. (2017). "Alanya Atatürk Evi ve Müzesi'nde Sergilenen Bir Grup Madeni Takı". Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 36, 177-193.
- Çalış, E. & Erk, A. (2020). "Anadolu'da Bilezik Serüveninin Geleneksel Türk El Sanatları Açısından Önemi: Osmanlı Döneminden Bir Grup Örnek". Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 47, 139-156.
- Çırak, B. - Yörük, A. (2015). "Mekatronik Biliminin Öncüsü İsmail El – Cezeri". Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, 175-194.
- Dirik, M. (2012). "Bilgisayar/sibernetik/özdevinimli makinalar sahasındaki İcatlarıyla cizreli ebul-iz". Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu. 185-186, İstanbul.
- Ertekin, M. Z. (2005). Cizre'deki Mimari Eserler, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnci, V. (2008). Cizre Mezar Taşları (18.-19.Y.Y.). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşcan, A. (2013). Anadolu Şehrinin, Günlük Hayatında Su Kültürü. Ankara: Aski Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Karademir, D. (2019). "Cizre Şehrinin Kuruluş Ve Gelişimi". Journal Of Awareness, 4, 433-454.
- Küçük Kurt, Ü. (2019). "Türk Kültüründe İbrik Ve İbrik Motifinin Geleneksel Sanatlara Yansıması".(ed. W. Yicheng) Euroasia Journal Of Social Sciences & Humanities, IEDSR Association. 139-151.
- Karabacak, Ö. (2011). Elazığ'da Bakır Sanatı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Subaşı, E. (2015). Sivas Yöresine Ait Madeni Takılar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saldırgan Karaaslan, G. (2019). Cizre İçkale Kazısı Lüle Buluntuları (2013-2016), Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şeşen, R. (1993). "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". Cilt 7, 509.
- Top, M. (2010). "Şırnak'taki Ortaçağ ve Sonrası Mimarisi Üzerine". (ed. M.N. Doru). Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu. Ankara: Şırnak Üniversitesi Yayınları. 322
- Tan, N. (2019). Cizre Tarihî Suriçi Bölgesinin Kentsel Koruma Açısından İrdelenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Tunçel, G. (2006), "Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki İbrikler". Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 45-46-47. 195-212.
- Yaşın, A. (2011). Tarih, Kültür ve Cizre. İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrik>: Erişim Tarihi: 11.02.2021.

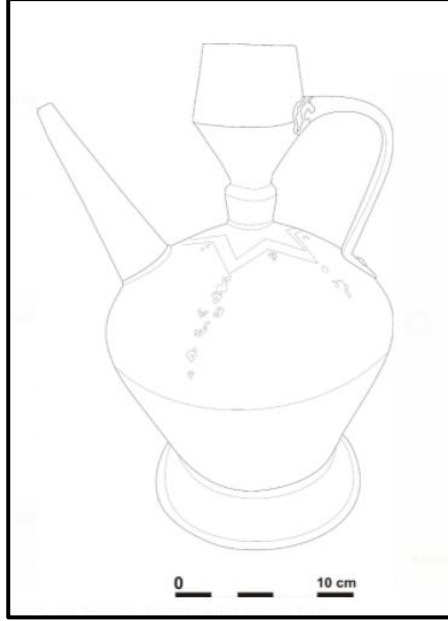
Çizimler

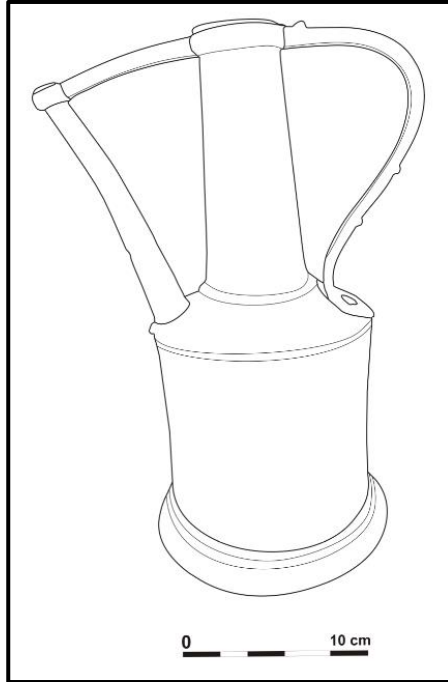
Çizim 1: Örnek No 1’de yer alan ibriğin genel çizimi

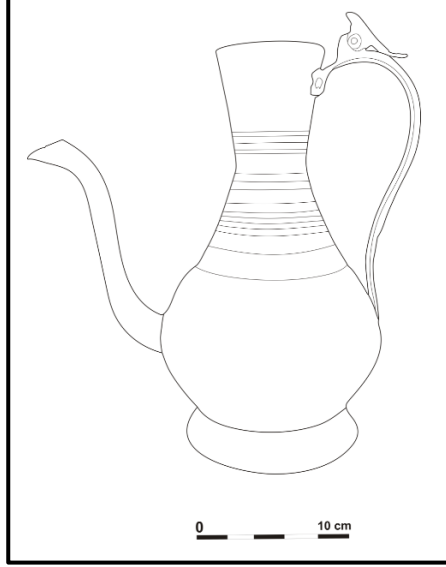
Çizim 2: Örnek No 2’de yer alan ibriğin genel çizimi

Çizim 3: Örnek No 3'te yer alan ibriğin genel çizimi

Çizim 4: Örnek No 4'te yer alan ibriğin genel çizimi

Çizim 5: Örnek No 5’te yer alan ibriğin genel çizimi

COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLER VE GASTRONOMİK LEZZETLER: TOKAT ÖRNEĞİ
Geographical Marked Products and Gastronomic Tastes: The Sample of Tokat

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

huseyin.mertol@gop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8048-0814>

Savaş YAYLACI

Tokat İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Coğrafya Öğretmeni

savas-yaylaci@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0158-6691>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan /April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	04.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	22.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 313-334	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.891301

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLER VE GASTRONOMİK LEZZETLER: TOKAT ÖRNEĞİ

Geographical Marked Products and Gastronomic Tastes: The Sample of Tokat

Hüseyin MERTOL-Savaş YAYLACI

Öz

Coğrafi işaretler, bir ürünün ait olduğu bölgeyi, sahip olduğu özellikleri gösteren, geleneksel özelliklerini koruyarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan işaretler olarak tanımlanabilir. Coğrafi işaret onayı ile ürünün kalitesi, geçmişten getirdiği özellikler, bölgeden sağlanan ürünlerin hammaddesi ile bölgeye özgü özelliklerle bağlantılı olarak belli bir popülerite kazanmış ürünlerin korunması sağlanır. Tokat ili zengin tarihi mirası, kültürü ve coğrafi işaretli ürünleri ile son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Tokat'ın geniş bir ürün yelpazesi ve coğrafi işaret almayı hak eden birçok kültürel ve geleneksel değeri bulunmaktadır. Tokat'ın 7 adet gıda alanında olmak üzere toplam 8 adet yöresel ürünü coğrafi işaretle tescillenmiştir. 5 mahreç ve 3 adet menşe işaretine sahip olan bu gastronomik lezzetler ve ürünler mahreç ve menşe işaretini alma sırasına göre eskiden yeniye doğru; Zile Pekmezi (2009), Niksar Cevizi (2013), Turhal Yoğurtmacı (2014), Tokat Kebabı (2015), Erbaa Narince Bağ yaprağı (2017), Zile Kömesi (2017), Tokat Narince Salamura Asma Yapağı (2019) ve Tokat Yazmasıdır (2020). Bu çalışmanın amacı, ülkemizde birçok ürünle coğrafi işaret almış ve alacak olan illerimizden biri olan Tokat'ın yöresel ürünlerini incelemektir. Bu çalışmada amacına göre kuramsal araştırma ve yöntemine göre ise literatür tarama yöntemi uygulanmıştır. Bu çalışmada birçok sonuç ortaya çıkarılmıştır; temelde ise son dönemlerde hızla gelişen gastronomi kavramı, coğrafi işaret olgusu ile bir araya geldiği noktada insanların Tokat mutfak kültürümüzün önemini kavramasına yardımcı olacaktır.

Anahtar kelimeler: Coğrafi işaret, Gastronomik ürün, Tokat.

Abstract

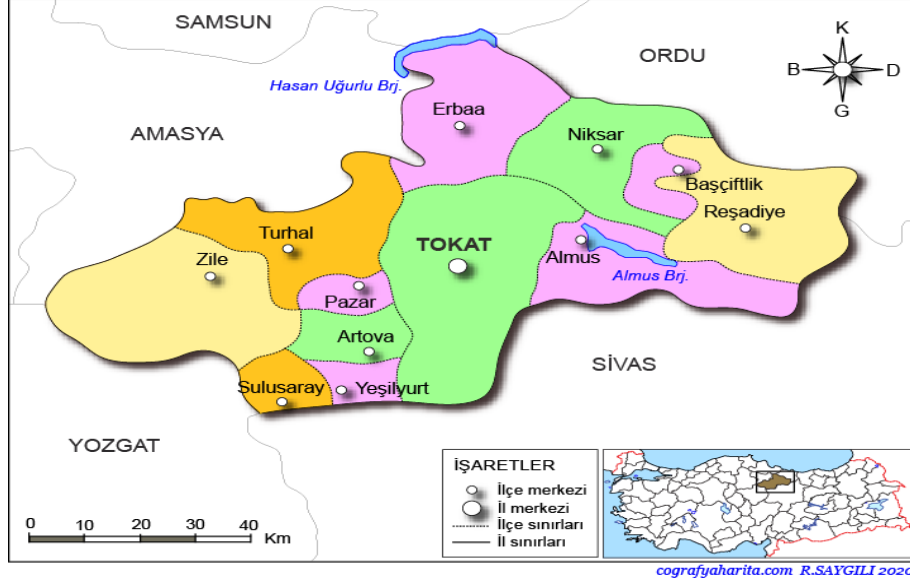
Geographical indications can be defined as signs that show the region of a product, its properties, and ensure that it is transferred to future generations by preserving its traditional features. With the approval of the geographical indication, the quality of the product, the features it brings from the past, the raw materials of the products supplied from the region and the products that have gained a certain popularity in connection with the features specific to the region are provided. Tokat province has come to the fore in

recent years with its rich historical heritage, culture and geographically marked products. Tokat has a wide range of products and many cultural and traditional values that deserve to buy geographical indications. A total of 8 local products of Tokat, 7 of which are in the food sector, have been registered with the geographical mark. These gastronomic delicacies and products, which have 5 origin and 3 origin marks, are from old to new in the order of getting the source and origin mark; Zile Molasses (2009), Niksar Walnut (2013), Turhal Yoğurtmacı (2014), Tokat Kebab (2015), Erbaa Narince Vineyard Leaf (2017), Zile Kömesi (2017), Tokat Narince Brine Vine Leaf (2019) and Tokat Yazması (2020). The purpose of this study is to examine the local products of Tokat, which is one of our provinces that have received and will receive geographical indications with many products in our country. In this study, according to the purpose of theoretical research and method, literature review method was applied. Many results have been revealed in this study; Basically, the concept of gastronomy, which has been developing rapidly in recent years, will help people to understand the importance of our Tokat cuisine culture at the point where it comes together with the concept of geographical sign.

Keywords: Geographical indication, Gastronomic product, Tokat.

Giriş

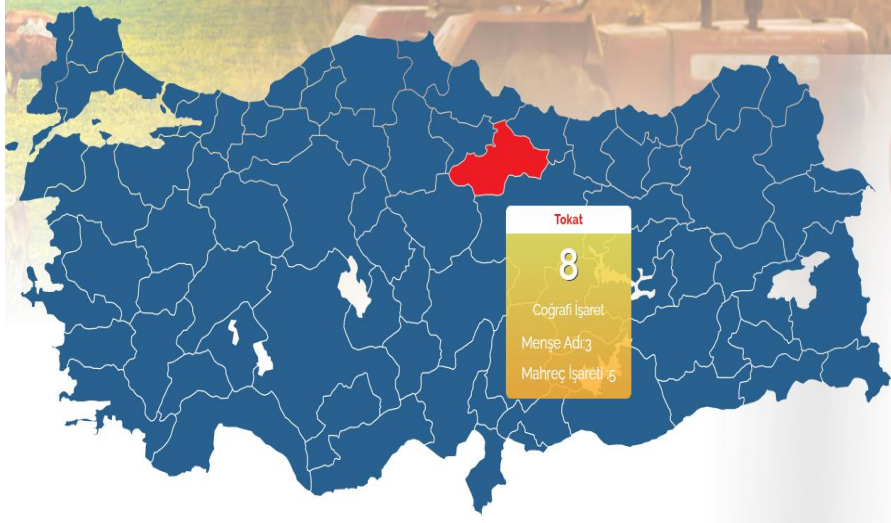
Tokat, harita 1’de de gösterildiği üzere Karadeniz Bölgemizin orta kesiminin iç kısmında yer alır. Kuzeyinde Ordu, Samsun, güneyinde Yozgat, doğusunda Sivas batısında Çorum ve Amasya illeri ile çevrilidir. Yüzölçümü 10.072 km²’dir. Nüfusu 597.861 (TÜİK, 2020) olup rakımı ortalama 623 metredir. Tokat’ın 11 tane ilçesinde her türlü tarım yapılabilen verimli ovaları geniş bir alan kaplamaktadır. Tokat’ın bereketli ovalarında iklime uygun her türlü tarım ürünü yetiştirilmektedir. Bu ürünler arasında sebzeler (Patlıcan, domates, biber, salatalık vb.), meyveler (şeftali, kiraz,vişne, elma, üzüm, kuşburnu vb.), tahıllar (buğday, arpa, mısır vb.), baklagiller (mercimek, nohut, fasulye), otlar ve köklü bitkiler (madımak, şeker pancarı, soğan, patates) gösterilir (Tokat Valiliği, 2021). Söz konusu ürünler aynı zamanda Tokat mutfağının gastronomik öğeleridir. Erbaa Ovası, Turhal Ovası, Kazova, Omala Ovası, Niksar Ovası, Artova ve Zile Ovası verimli tarım arazileridir (Harita 1). Tokat’ın arazilerinin % 45’e yakını ormanlık ve fundalıklarla, %40’a yakını ekili-dikili alanlarla %14,5’i çayır ve meralarla, %1,5’i ise tarıma elverişsiz alanlardan oluşmaktadır. Ormanlık alanlar daha çok Reşadiye, Niksar ve Almus ilçelerinde bulunmaktadır. Tokat ili Yeşilirmak Havzası’nın verimli arazileri üzerinde kurulmuş olmasının sağladığı avantajla yüzlerce yıllık tarihi boyunca kültür ve ticaret merkezi olmuş önemli bir Anadolu kentidir (Kendir ve Arslan, 2020).

Harita 1: Çalışma alanının konumu. (Coğrafya Harita, 2020)

Günümüz dünyasında insanların hızlı tüketim alışkanlıkları (yiyecek, içecek, fast food vb.) vardır. Hayat insanları hep tüketmeye, üstelik çok hızlı bir şekilde tüketmeye yönlendirmektedir. İnsanların, yapaylaştırılan bu ortamda doğal, özü bozulmamış, geleneksel ve organik olan ürünlere ulaşmaları her geçen gün zorlaşmaktadır. İnsan hayatının daha sağlıklı ve güvenli bir ortamda, yaşamın devamlılığının daha sürdürülebilir bir şekilde devam edebilmesi için üretim ortamlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. İnsanlar hayatlarını daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için doğal, genetiği bozulmamış yöresel ürünlere yönelmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın denetiminde; ürünün yetiştirilip mamul madde haline getirilinceye kadar geçen süreçte etkin denetimler yapılması, coğrafi işaret almış olan ürünlere güveni arttırmaktadır. Bu bağlamda; coğrafi işaret almış olan ürünler markalaştırılarak, hem üretildiği ilin hem de ülkenin ekonomisine katkı sağlamaktadır. Coğrafi işaret almış olan ürünler aynı zamanda bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve kırsal kalkınmanın hızlandırılması için de birer dayanak noktası oluşturmaktadır. 6769 numaralı Sınai Mülkiyet Kanunu'nun 34. Maddesine göre:

Coğrafi işaret: Bir ürünün ait olduğu bölgeyi, sahip olduğu özellikleri gösteren, geleneksel özelliklerini koruyarak gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan işaretler olarak tanımlanabilir. Coğrafi işaret, mahreç ya da menşee olarak tasdiklenir (Harita 2). El sanatları, sanayi ürünleri, maden, gıda ve tarım ürünleri coğrafi işaret alabilir.

Harita 2: Tokat'ın coğrafi işaretli ürünleri.

Menşe adı: Bir ürünün bütün özellikleri belirli bir coğrafi bölgeye ait fiziki ve beşeri unsurlardan meydana geliyorsa bu coğrafi işaretlere “menşe adı” verilir. Bir ürünün yetiştirilmesi, mamul madde haline getirilmesi ve yapılabilecek işlemlerin tamamı belirli bir coğrafi alanın sınırları içerisinde gerçekleşmesi gerekir. Bu bağlamda menşe ismi olarak onaylanan coğrafi sembollerin ortaya çıktıkları yöre ile bağı çok güçlüdür.

Mahreç işareti: Belli bir özelliği veya diğer özellikleri sayesinde belirli bir coğrafi bölgeyle özdeşleşmiş olan; üretilme, işleme ya da diğer işlemlerden en az bir tanesinin belirli bir coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin söz konusu olduğu coğrafi işaretlere “mahreç işareti” adı verilir. (Türkiye Patent Enstitüsü (TPE), 2019)

Coğrafi işaretler, ürünün yasadışı kullanımı ve tüketicinin bölge hakkında yanıltılmasını önlemek amacıyla yasalarla korunmaktadır. Bu korumalar haksız rekabet, marka ve coğrafi işaret kanunları içinde yer alabilmektedir. (Gökova, 2010). Coğrafi işaret tescili; gastronomik ürünlerin korunmasını, çağdaşlarımıza, gelecek nesillere tanıtılmasını ve sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Bu tescil işlemi başta gıda sanayi olmak üzere birçok sektörle ilgilidir.

Yunancada gaster (mide) ve namas (yasa) kelimelerinden oluşan gastronomi, ülkelere özgü yiyecek ve içecekleri birbirinden ayırarak beslenme alışkanlıklarını, yemek hazırlama yöntemlerini ifade etmektedir (Cömert ve Özkaya, 2014). Aynı zamanda bir yiyecek ve içeceğin tarihsel sürecini tüm ayrıntılarıyla anlaşılmasını, uygulanmasını ve geliştirilerek

sürdürülebilirliğinin sağlanmasını amaçlayan bilim ve sanatsal katkıları barındıran bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir (Deveci, Türkmen ve Avcıkurt, 2013). Bir diğer tanıma göre ise gastronomi; iştah, damak tadı, zevk tatmini amacıyla yapılan deneme yanılmanın, tarihsel bilginin, emeğin, görseelliğin, kültür ve alışkanlıkların ahenkle bütünleşmesidir (Aslan, 2010). İnsanlar son zamanlarda seyahatlerini; başka kültürleri anlamak, inançlarını, yeme içme alışkanlıklarını, geleneksel pişirme usullerini, tarımsal özelliklerini deneyimlemek amacıyla gerçekleştirmektedirler. Bölgeye özgü ürünün tarladan sofraya geliş serüveni merakı, coğrafi işaret tescili ile birleştiğinde tüketiciye güven ortamı sunmaktadır. Günümüzde gastronomik lezzetler insanları peşinden sürüklemekte, insanlar bu tatları hissetmek için belki yüzlerce kilometre yol kat etmektedir. İnsanlar gastronomik lezzet duraklarını ziyaret ederek hem turistik faaliyetlerde bulunmakta hem de toplumsal yapı ile geleneksel pişirme usülleri ve inançların bu tatlar üzerindeki etkisini deneyimlemektedir. (Saygılı, Demirci ve Samav, 2019)

Amaç

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde birçok ürünle coğrafi işaret almış ve alabilecek olan illerimizden biri olan Tokat'ın yöresel ürünlerini incelemektir. Tokat ili coğrafi işaret almış ve alabileceği ürünler açısından değerlendirilmiş ve yöreye katkıları olabilecek gastronomik ürünlerin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada amacına göre kuramsal araştırma ve yöntemine göre ise literatür tarama yöntemi uygulanmıştır. İlgili akademik çalışma ve araştırmalar taranarak çalışmanın farklı kaynaklarla desteklenmesi sağlanmıştır.

Tokat Mutfağı

Tarih boyunca kuşaktan kuşağa çoğalarak aktarılan Karadeniz ve Tokat mutfağı özgün yapısı ile mutfak kültürleri arasında önemli bir yere sahiptir. Kentte daha önceki dönemlerde yerleşmiş (Ermeni, Rum, Yahudi vd.) ve mübadele yoluyla gelmiş (Balkan Türkleri, Muhacirler vd.) farklı etnik gruplardan insanların bulunması ve bu grupların kültürleri ile birleşen Tokat mutfak kültürü fazlaca çeşitlilik kazanmıştır. Kentte doğup büyümüş Tokatlıların damak zevki ile zenginleşmiş Tokat mutfağı etli ve tahıl ağırlıklı yemekleri olan bir mutfaktır (Aktaş, 2020). Gastronomi açısından zengin ve çok çeşitli seçenekler ile lezzetli damak tatlarıyla akıllardan çıkmayacak Tokat mutfağı, burada yaşayanlara, ziyaretçilerine, misafirlerine ve turistlere harika deneyimler sunmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1: Tokat'ın bazı gastronomik lezzetleri (Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2021)

Tokat mutfağının, birbirinden güzel ve lezzetli birçok ürünü olmakla birlikte bunların başlıcaları aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Tokat Kebabı

Tokat kebabı yüzlerce yıldır bağ ve bahçe evlerinde sadece bu lezzeti hazırlamak için tasarlanmış kebab ocaklarında yapılan ve afiyetle yenilen geleneksel bir gastronomik yemektir. "Tokat Kebabı" ismini, uzun zamandır Tokat'ta kendine özgü üretim yöntemiyle yapılmasından kaynaklı almıştır. Tokat ve çevre illerde hatta Türkiye'nin birçok ilinde ticari bir lezzet olmadan evvel bağ evlerinde önemli ve özel günlerde yapılan Tokat kebabı, içeriğini oluşturan gıda maddelerinin kendine özgü üretim metoduna göre bir araya getirilip, oluşturulması ve kendine has ocağında, pişirilmesiyle yapılan kebab olarak bilinmektedir (Arslan, 2020).

Tokat kebabını Tokat'a özgü kılan, kullanılan etin ve kuyruk yağının bölgedeki yaylalarda yetiştirilen Karayaka cinsi koyunların bir yaşını doldurmamış erkek kuzularından elde ediliyor olması, sebzelerin (domates, biber ve patlıcan) burada üretilmesi ve pişirilmesidir (Kendir ve Aslan, 2020; Sağır, 2012).

Bat

Bağ yaprağı ve köy ekmeğiyle servis yapılır. Tokat'ın geleneksel lezzetlerinden biri olan bat, ismini yeniliş tarzından almıştır. Bu yemeğin sulu kıvamda olması ve içine ekmeğe doğranıp yenilmesi sebebiyle adı bat olarak anılmaktadır. Bazı ilçelerde "bad" olarak da telaffuz edilmektedir. Bat'ın nasıl ortaya çıktığı hakkında çeşitli rivayetler bulunmakla birlikte, en çok bilineni ise gebe bir kadının cevizli, salçalı, mercimekli, baharatlı, yeşillikli yiyecekler aşermesiyle evde bulunan malzemelerle hazırlamış ve bat yemeği böylece ortaya çıkmıştır. Bat yemeği, meşhur Erbaa yaprağı ve köy ekmeği eşliğinde servis edilerek afiyetle yenilmektedir (Sağır, 2012).

Keşkek

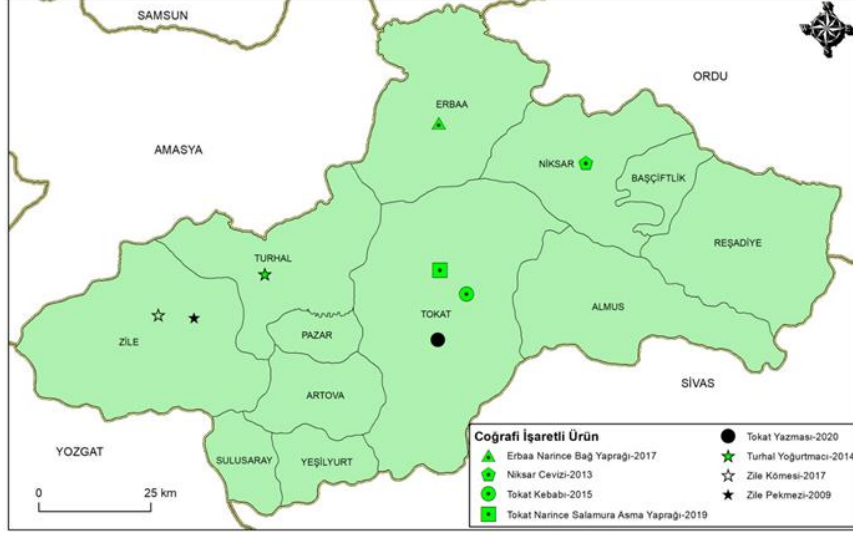
Yapımında bütün yarma, kemikli et, nohut, yağ, tuz ve karabiber kullanılmaktadır. Taze etle yapılabileceği gibi kurutulmuş etle de yapılabilmektedir. Ocakta veya fırında yapılan keşkek sıcak olarak servis edilir. Pişirilen tencerede, tahta kaşıkla yenilmesi önerilir. Yanında kuşburnu ezmesi ve turşu ile yenilmesi tercih edilir. Keşkek Türkiye'nin hemen hemen her yerinde bilinmektedir ve düğün yemeği olarak anılmaktadır. Tokat'ta içine çemen ve pastırma eklenerek yapılır. Tokat'ın birçok yerinde kış mevsiminin başlangıcında inek ve koyun kesilmektedir. Etlerin bir kısmı kıyma ve kavurma yapılmaktadır. Kemikler ise ayrılarak keşkek pişirilirken tencerenin içine atılmaktadır. Böylece hem israf önlenmiş olur hem de keşkeğin daha lezzetli olması sağlanır (Bolay S. H. 1987; Teyin, 2020).

Madımak

Tokat'ın geleneksel lezzetlerinden biri madımak yöre insanı için fazlasıyla önemlidir. Madımak sadece bir yemek olarak değil aynı zamanda halkın sosyal yaşamında da kendine geniş bir yer edinmiştir. Şarkı, türkü, mani ve bilmecelere konu olmuştur. İlkbaharda karların kalkmasıyla toplanmaya başlanan madımak kadınlar için bir sosyalleşme aracıdır. Çünkü madımak toplamaya yalnız gidilmez, topluca gidildiğinden kadınlar arasında birliktelik ve arkadaşlık bağları güçlenmiş olur (Üçer, 2010; Bozkurt, 2020).

Tokat'ın Coğrafi İşaretli Gastronomik Lezzetleri

Tokat'ın 7 adet gıda alanında olmak üzere toplam 8 adet yöresel ürünü coğrafi işaretle tescillenmiştir (Harita 3). 5 mahreç ve 3 adet menşe işaretine sahip olan bu gastronomik lezzetler ve ürünler mahreç ve menşe işaretini alma sırasına göre eskiden yeniye doğru; Zile Pekmezi (2009), Niksar Cevizi (2013), Turhal Yoğurtmacı (2014), Tokat Kebabı (2015), Erbaa Narince Bağ yaprağı (2017), Zile Kömesi (2017), Tokat Narince Salamura Asma Yaprığı (2019) ve Tokat Yazmasıdır (2020).

Harita.3. Tokat ilinde Bulunan Gastronomi Kökenli Coğrafi İşaretili ürünler.

Zile Pekmezi

Çok eski tarihlerden beri gerek coğrafi, ekolojik ve gerekse geleneksel özellikler sebebiyle meşhur pekmez, katı pekmez, beyaz pekmez gibi tanımlarla anılan önceleri ev usulü üretilen ve tatlı üzüm pekmezinden elde edilen Zile Pekmezi; günümüz şartlarında modern koşullarda üretilerek ticari hayatta yerini almıştır. Pekmez; üzüm, dut, şeker pancarı, elma, erik, karpuz gibi şeker oranı yüksek birçok meyveden elde edilebilmektedir. Zile Pekmezi ise taze üzümünden üretilen ve uygun yöntemlerle durultulduktan sonra tekniğine uygun olarak koyulaştırma ile elde edilen yumurta akı ile ağartılan isteğe göre bal, süt ve yoğurt gibi maddelerin de eklenmesiyle elde edilen koyu kıvamlı ve ağartılmış ve bu özellikleri ile başka bölgelerdeki pekmezlerden farklı olan bir pekmez türüdür (Kendir ve Arslan, 2020).

Pekmez üretimi Türkiye'nin hemen hemen her yerinde yapılırsa da, kaliteli pekmez üretiminin yapıldığı başlıca yöreler; Tokat, Kastamonu, Eskişehir, Kırşehir, Kayseri, Gaziantep, Balıkesir ve Hatay sayılabilir. Bu yörelerde üretilen pekmezler; koku, tat, renk, kıvam, katılık ve dayanıklılık açısından başka yörelerde üretilenlerden daha üstündür (Batu, 2019). Pekmez üretimi Osmanlılardan günümüze kadar gelmiştir. 1890 tarihli Osmanlı yıllığında Zile Pekmezi'nden "gayet nefis ve meşhurdur" diye söz edilmektedir. Ancak pekmez üretimi ile ilgili Türkçe yazılı literatür 1940'lı yıllarda yazılmaya başlanmıştır. Daha sonra birçok üniversite tarafından pekmez üzerine teknik araştırmalar yapılarak geleneksel üretim metotları belirtilmiş ve farklı

yörelere tedarik edilen pekmez örneklerinin bileşimleri araştırılmıştır (Batu, 2006).

Katı pekmez yapımında, içine hava emdirmek ve katılaştırarak rengini açmada kullanılan dövme ya da çarpma işlemleri özellikle şekil ve süre açısından, bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir (Şekil 2.). Bununla birlikte ülkemizin her neresinde katı pekmez yapıyorsa buraların tamamında sıvı pekmezin yapılma işlemi bittikten sonra bölgeye has bir tarzda pekmez dövülerek ya da çarpılarak ağartılmakta ve katılaştırılmaktadır. Eğer bu kıvam daha az olursa, mikroorganizmaların zamanla üreyebilecekleri bir ortam oluşur. Katı pekmezler, bir kaptan diğerine ancak bir kaşık hatta bıçakla alınabilecek türdedir. Ayrıca katı pekmezlerin renkleri beyazdan açık kahveye kadar değişebilmektedir. Katı pekmez üretimi çok dikkat gerektiren ve gerçekten beceri isteyen bir işidir. Türkiye’de katı pekmez yapma metotları bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. Ancak burada üretim metodu açısından diğer pekmezlerden farklı ve büyük ekonomik değeri olan Zile Pekmezi’dir. Zile Pekmezi’ni diğer pekmezlerden ayıran en önemli işleme özellikleri ağartma ve katılaştırma işlemleridir (Kocaman, 2018).

Şekil 2: Zile Pekmezi.

Niksar Cevizi

Niksar cevizinin diğer ceviz türlerinden farklı olmasını sağlayan en önemli sebepler bölgeye has özellikler bulundurması, tüketim ve gıda

sanayisinde aranan üstün niteliklere sahip olmasıdır. Bu cevizin Niksar coğrafyasıyla özdeşleşmesini sağlayan faktörler; sulama suyunun kalitesinin yüksek olması, topraklarının tertemiz olması ve organik tarım için elverişli olması, çiçeklenmeden hasat dönemine kadar geçen süreç içinde uygun iklim şartlarını sağlayan bir yörede yetişmesi, Niksar’da yetiştirilen cevizlerin genetik olarak kalitelerinin yüksek olmaları, bu ceviz türünü kıymetli kılan özellikleridir. Tadı ve kalitesi Türkiye’nin diğer yörelerinde yetiştirilen cevizlerden farklı olan bu ceviz %65 yağ oranıyla dikkat çekmektedir (Ayyıldız, Gürel, Gürlü & Nabalı, 2016).

Özellikleri:

- Ağacın erken meyveye durması,
- Her yıl ürün vermesi,
- Rekoltesinin yüksek olması,
- Ekstrem iklim şartlarına uyum sağlayabiliyor olması,
- Fidanının sağlıklı bir şekilde yetişebilmesi, hastalıklara ve haşerelere karşı güçlü olması,
- Kabuğun açık renkli, kabuğunun her iki parçasının düzgün bir şekilde birbirine sıkıca yapışmış olması ve ince kabuklu olup kolayca kırılmasıdır. (Şekil 3)

Bir ceviz ağacı 100-150 yıllık bir ömre sahiptir. Yetiştirilme şartlarına uygun olarak oluşturulmuş sahalarda ceviz ağacı başına 50-60 kg verim alınabilmektedir. Eylül-Ekim aylarında hasat edilir (Kilci ve Kızılaslan, 2016).

Şekil 3: Niksar Cevizi.

Turhal Yoğurtmacı

Turhal ve çevresinde üretilen “Yoğurtmaç”, ismini katlama ve yoğurma kelimelerinden almıştır. Turhal ve çevresinde ticareti yapılan bir lezzet haline gelmeden evvel dini bayramlarımızda ve özel günlerde misafirlere sunulmak için yapılan yoğurtmaç; hamuru ve kullanılan malzemelerin kendine özgü üretim metotlarına göre birleştirilip şekil verilmesi ile taş fırınlarda pişirilmesiyle elde edilen bir lezzet olup; cevizli, haşhaşlı veya sade olarak üretilmektedir (Kızılaslan ve Ünal, 2014).

Şekil 4: Turhal Yoğurtmacı.

Yoğurtmaç’ın Özellikleri:

1. Hamuru hazırlandıktan sonra iç malzemelerin eklenmesi, hamurunun katlanması ve bu işlemin uzun süre tekrar edilmesi,
2. Hamurunda kaliteli unların kullanılması,
3. Yoğurtmaç çeşidine göre iç malzeme olarak Nıksar Cevizi kullanılması,
4. Pişirilmesinde kullanılan fırınların taş tabanlı olması ve fırının ısıtılmasında kaliteli odunların kullanılması ve ateşinden çıkan tütsü ve reçineli bileşiklerin yoğurtmaçın lezzetine katkıda bulunması.

Şekil 4’te de görüldüğü gibi bu ürün; cevizli ve haşhaşlı olarak hazırlanabildiği gibi sadece yağ kullanılarak da üretilmektedir (Arslan ve Kendir, 2020).

Tokat Kebabı

Türkiye’nin hemen hemen her bölgesinde yapılmakla birlikte ‘Tokat Kebabı’, ismini yıllardır Tokat’ta kendine özgü üretim metoduyla

üretilesinden dolayı almaktadır. Başta Tokat ve çevresinde daha sonra da metropol kentlerimizde ticari bir lezzet haline gelmeden önce bağ evlerinde özel günlerde yapılan bu lezzet, içeriğini oluşturan ürünlerin kendine özgü üretim yöntemine göre bir araya getirilip kebab ocağında pişirilmesiyle üretilen bir kebab olarak nitelendirilir (Işın ve Yalçın, 2020).

Şekil 5: Tokat Kebabı.

Tokat Kebabı yüzlerce yıldır bağ evlerinde sadece bu lezzet için tasarlanmış fırınlarda pişirilip yenilen geleneksel bir lezzettir. Bağ evlerinde ve iş evleri içerisinde bulunan bu ocaklar bilimsel çalışmalara da konu olmuştur. Bu lezzeti Tokat'a özgü yapan üretim yöntemi ve üretime katılan gıda ürünlerinin nitelikleri olup kebapta kullanılan ürünlerin (Şekil 5) ayırt edici nitelikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Kullanılan etin Karayaka koyun cinsi erkek kuzulardan elde ediliyor olması,
2. Tokat'ta yetiştirilen yerli sebzelerin kullanılması,
3. Kendine özgü bir pişirme tekniğinin olması,
4. Kendine özgü kebab ocağında pişirilmesi,
5. Servis yönteminin farklı olması.

Erbaa Narince Bağ Yaprağı

Bu üzüm çeşidi Türkiye'nin en kaliteli üzüm türlerinden biridir. Yaprakları ise, ülkemizin en kaliteli ve en fazla üretimi yapılan salamuralık asma yapraklarından. Tokat ilinde salamuralık yaprağın en fazla üretildiği yer Erbaa ilçesi olup, yörede ticareti yapılan en önemli tarım ürünlerindedir. Türkiye'de ve dünyanın diğer ülkelerinde piyasaya asma yaprağının ticari

olarak yayılması bu bölgede üretilen asma yaprakları sayesinde olmuştur (Cangi ve Yağcı, 2017).

Erbaa Narince Bağ Yaprağı'nın Özellikleri:

1. Ticari olarak değerlendirilen yaprağın üstün aroması ve fiziksel ve kimyasal özellikleri ile kısa sürede pişmesi,
2. Mayıs ayı sonlarından Temmuz ayı ortalarına kadar 5-6 defa toplanan asmaların nazik yaprakları sabah erken saatlerde toplanırken, hastalıklı ve yırtık yapraklar toplanmamakta ve içerisinde %10 oranında tuz bulunan sıcak su ile haşlanarak salamura edilmektedir.
3. 15 günlük dönemler şeklinde toplanan yapraklar ayrı varillerde salamura edilmektedir. İlk dört hasatta toplanan yapraklar zeytinyağı sarma yapımında, beş ve altıncı hasatta toplanan yapraklarsa etli ve baklalı dolma yapımında kullanılmaktadır. Üzüm bağlarının ortalama ömrü 40 yıldır ve ortalama olarak dekar başına 500-600 kg yaprak toplanmaktadır.

Şekil 6: Erbaa Narince Bağ Yaprağı.

Erbaa yöresinde yetiştirilen narince asma yaprakları tüysüz, yaprak şekli az yırtmaçlı, ince ve hoş bir tadı vardır. Bölgede kendine özgü yöntemlerle salamura edilmiş Erbaa Narince bağ yaprağı sarımtırak yeşil renkte, yarı geçirgen ve canlı bir görünüme sahiptir (Şekil 6). Erbaa narince bağ yaprağı yüksek oranda diyet lif ve düşük kalori içerir. Vitamin ve mineral içeriği açısından zengindir. Bu yaprak türü diğer asma çeşitlerinden ağırlık,

şekil, renk değerleri ve diyet lif içeriği yönünden ayırt edilebilir (Yazıcı ve Yeşilayer, 2019).

Zile Kömesi

2017 yılında coğrafi işaret alan Zile Kömesi, Şekil 7’de de görüleceği üzere içerisinde iplere dizilmiş halde sırayla konulan ceviz bulunan, Erbaa narince üzümü şırası, un ve buğday nişastası ile hazırlanmış, hasuda bulanmış tatlı bir lezzettir. Hasuda; buğday nişastası, üzüm şırası ve buğday ununun birlikte pişirilmesiyle hazırlanan muhallebi kıvamında yöresel bir tatlıdır. Zile Kömesi’nde cevizlerin kaplandığı hasuda, üzüm şırası, nişasta ve nişastaya kıyasla daha az miktarda un ile hazırlanır. Köme’nin yapımında kullanılan üzüm şırası ince kabuklu, hoş aromalı Narince üzümünden elde edilir. Narince üzümü, çok ince kabuklu olmasına rağmen taşıma esnasında oldukça dayanıklıdır. Zengin aromatik bileşiklere sahip olması, Zile Kömesi’nde üreticiler tarafından tercih edilmesini sağlamıştır (Işın ve Yalçın, 2020).

Bölgedeki sulama suyunun kalitesinin yüksek olması, toprakların fazla kirletilmemiş olması, ilkbahar mevsiminden hasat dönemi olan sonbahara kadar geçen dönem içinde iklim koşullarının uygun olması cevizlerin kaliteli olmasını sağlar ve cevizlerin ekonomik değerini artırır. Üretilen bu cevizler, ince kabuklu, yağlı, büyük taneli ve beyaz görünümlüdür. Tokat il genelinde yetiştirilen cevizler Zile Kömesi’nin lezzetini daha da arttırmaktadır (Akkuş, 2019).

Şekil 7: Zile Kömesi.

Zile Kömesi; içeriğinde kullanılan cevizler Tokat ilinin kendi sınırları içerisinde yetiştirilir. Tokat'ta matematiksel konum ve özel konum şartlarına bağlı olarak ılıman karasal iklimden Karadeniz iklimine geçiş kuşağı olması nedeniyle kendine özgü karakteristik nitelikler taşır. Narince üzümünün yetiştirilmesi için uygun iklim koşulları, Tokat'ın Karadeniz kıyı kesimine yakın Canik Dağları'nın güneyindeki arazilerde bulunur. Bu bağlık alanlar, Yeşilirmak Havzası boyunca devam eder ve bu arazilerde Narince üzümünün üretimi yüzlerce yıldır yapılmaktadır. Bölgede üzüm yetiştiriciliğinin yapıldığı bağlar 500 metre ve üzeri arazilerde yapılır. Özellikle ılıman karasal iklimin nemli Karadeniz iklimine geçiş noktası olan Tokat, Narince üzümünün yetişmesi için münbit toprakları ve uygun iklim şartlarını sunar (Arslan, 2020). Bu iklim şartları Tokat il genelinde üretilen cevizlerde kendine has bir doku, aroma ve renk oluşmasını sağlar.

Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı

2019 yılında coğrafi işaret alan Tokat Narince Salamura Asma Yaprağı, taze Narince çeşidi asma yapraklarının hasat edilmesinden sonra belirli konsantrasyondaki salamura içinde belirli bir süre fermantasyona tabi tutulması ve ambalajlanmasıyla elde edilen Tokat'a özgü geleneksel bir üründür. Tokat ilinde bağcılığın geçmişi çok eski döneme dayanır. Bölgede bağcılığın meşhur olması nedeniyle, Fatih Sultan Mehmet'in Tokat'tan bağcı ve meyveci ustalarını İstanbul'a getirterek Beykoz mıntıkasında Tokat Bahçeleri adıyla üzüm bağları ve meyve bahçeleri kurdurduğu bildirilmektedir. 1881 yılında Tokat'ta Cizvit papaz okulu öğretmenleri şehirde Beybağları, Topçu bağları, Kemer bağları ve Malkayası bağlarını tesis etmişler ve bağcılığın gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. 1884 yılında filoksera zararlısının Avrupa bağlarında büyük tahribat yapması nedeniyle, Avrupa'da şarap üretiminin azalmasıyla birlikte; Tokat'tan 200-800 litrelik taş küpler içine konulan şaraplar kağı ile Samsun'a oradan da gemi ile Roma'ya ihraç edilmiştir (Bekar, 2017; Cangi, Dülgeroğlu, Sucu, Topçu, Yanar ve Yağcı, 2014). 1960'lı yıllara kadar Tokat bölgesi bağlarının % 98'ini Narince çeşidinin teşkil ettiği, üretilen üzümün, öncelikle sofralık, daha sonra pekmez, cevizli sucuk, tarhana, pestil yapımında ve kuşburnu marmelatı üretiminde kullanıldığı, çeşidin yaprağının ise evsel düzeyde salamuraya işlendiği bilinmektedir. Türkiye'de bağcılık sektörünün başarılı bir şekilde yapıldığı ekolojilerden biri olan Tokat yöresinde yapılan bir araştırmada, 44 üzüm türünün yetiştiği, Narince türünün ise yöre yetiştiriciliğinin yaklaşık %90'ını oluşturduğu bilinmektedir (www.ci.gov.tr). Son yıllarda ise Tokat ilindeki bağ alanlarının %87'sinde Narince üzüm çeşidi yetiştirilmektedir

(Şekil 8). Salamuralık yaprak üretiminin; üreticiler için iş kolaylığı ve getiri açısından cazip olması, son yıllarda fidancılık sektöründe yaşanan olumlu gelişmeler, değişik kurumlarca yörede uygulanan projeler ve devletin yapmış olduğu bazı destekler bölgede bağcılık sektörünün son 10 yılda tekrar canlanmasını sağlamıştır. Ülkemizde turizmin gelişmesi, hazır yemek sektöründeki gelişmeler ve gelir düzeyindeki artış, zeytinyağlı sarma vb. gıdaların tüketimini de olumlu yönde etkilemiştir. Bölgede salamuralık asma yaprağı üretimi üzüm üretimi kadar önemli hale gelmiştir. Tokat'ta yetiştirilen Narince üzüm çeşidi, şaraplık, şıralık ve sofralık olarak yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tür, yörede salamura olarak işlenmeye en uygun yaprağa sahip çeşitlerden birisidir. Narince üzüm türünün salamura yapılan yaprağı, yurtiçi ve yurtdışı piyasada en çok tercih edilen ve hatta ismiyle ün yapmış, Tokat'a ait önemli bir üründür. Tokat'ta Narince üzüm çeşidinin yaprağını işleyen 15 salamura yaprak işletmesi ticari faaliyet göstermektedir.

Şekil 8: Narince Salamura Asma Yapağı.

Narince çeşidi asma yaprağının Tokat yöresinde yetiştirilmesiyle kazandığı ayırt edici özellikler yaprağın fiziksel ve kimyasal özellikleri ile üretim yöntemi kaynaklı olup, özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Diğer asma çeşitlerine göre daha ince ve narin yapılı olması,
2. Yumuşak yapılı olması ve yenilirken ağızda erimesi,
3. Az tüylü olması ve salamura yapıldığında tüylülüğünün belli olmaması,
4. Fazla parçalı olmaması ve bundan dolayı kolay sarılması,
5. Diğerlerine göre daha sarı renkte olması,

6. Daha az ve ince damarlı olması,
7. Tadı ve aromasının kendine özgü olması,
8. Kısa sürede pişmesi.

Tokat ilinde yetiştirilen ve özelliklerine, üretim şekillerine göre tescil alan tüm bu gastronomik ürünler bölgenin çekiciliğini ve üretimin sürdürülebilirliğini arttırmakta, doğru yöntemlerin uygun hammaddeler kullanılarak eski pişirme yöntemleriyle pişirilmesini sağlamaktadır.

SONUÇ

1. Çalışma kapsamında literatür taraması yapılarak öncelikle kavramsal çerçeveye çizilmiş, ardından Türk Patent Enstitüsü'nden Tokat'ın tescillenmiş coğrafi işaretli ürünleri çıkarılmıştır.
2. Coğrafi işaretli ürünlerin satışından il ve bölge düzeyinde gelir elde edilebilecektir.
3. Coğrafi işaretleme ile sadece il ya da yöre değil, bunun yanında Türkiye'nin milli ve geleneksel değerlerinin reklamı, tanıtımı ve kalitesinin korunarak yaşatılması da mümkün olacaktır.
4. Coğrafi işaret almış ürünlerin insanlar tarafından tercih ile bölgede tarımsal üretim aratacak, yerel kalkınma ve iş olanaklarına katkı sağlanmış olacaktır.
5. Coğrafi işaret almış kültürel ve gastronomik ürünlerin sayısının artması, bu konuyla ilgili kişi ya da kurumları daha fazla harekete geçirecek ve başka ürünlerin de coğrafi işaret alabilmesi için onları cesaretlendirecektir.
6. Tokat'ın gastronomik potansiyeli düşünüldüğünde coğrafi işaretleme konusunda yeterli gayretin gösterilmediği açıktır.
7. Son dönemlerde hızla gelişen gastronomi kavramı, coğrafi işaret olgusu ile bir araya geldiği noktada mutfak kültürümüzün önemini kavramaya yardımcı olmuştur.
8. Günümüz dünyasında insanların geleneksel, sağlıklı, organik, yerel ürünlere yönelmesi, yeni lezzet destinasyonları araması özellikle coğrafi işaret almış ürünlere olan talebi arttırmıştır (Hazarhun ve Tepeci, 2018).
9. Yerel ürünler coğrafi işaretleme ile ön plana çıkarılmaktadır.
10. Coğrafi işaretleme ile yörenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi sağlanabilmektedir.

ÖNERİLER

1. Tokat'ta coğrafi işaret alabilecek gastronomik lezzetler olarak Tablo 1'deki ürünler sayılabilir:

Tablo: 1 Tokat lezzetlerinden gastronomik öneriler.

Tokat Tavası	Bakır pişirme tepsisinde sıralı pişirilen et ve sebzelerden yapılır.
Ferfene	Dilimlenmiş ekmek üzerine sulu et dökülerek yapılır.
Tatlı Tarhana	Yarma düğü, şıra ile pişirilip cevizle servis edilir.
Baklalı dolma	İkiye kesilmiş baklalar Erbaa yaprağıyla bohça şeklinde sarılarak pişirilir.
Etlı dolma	Çok küçük boyda sarılıp bulgurla pişirilir.
Yavan (erikli) dolma	Sarılmış dolmaların arasına yıkanmış kuru eriklerin serpiştirilmesiyle hazırlanır.
Pehlili Pilav	Yoğurtla terbiye edilen pehlilik etlerle yapılır.
Kayısı çiri	Kayısı tereyağında çevrilerek su ve şeker eklenerek yapılır.
Nivik	Nivik otu, elma,erik vb. ile pişirilir.
Bacaklı Çorba	Yeşil mercimek ve erişteyle yapılır.
Samsa	Hazırlanan şurup ve kesilen işkefelerle tereyağında yapılır.
Toyga Çorbası	Yarma, yoğurt, nohut, yumurta ve unla yapılır.
Gendüme	Nohut, kuru fasulye ve buğdayla yapılır.
Nohut Mayalı Cevizli Parmak	Hamurun içerisine ceviz konularak, üzerine yağ sürülerek kara fırınlarda pişirilir.
Katmer	Su, tuz ve un karışımıyla yapılır.
Tokat Simiti	Üzüm pekmezi, un, su, tuz ve susamla yapılır.
Elbiseli (Bez) Sucuk	Sucuk hamuru mermerşahi denilen bezlere doldurularak yapılır.
Çemen	Baharat karışımına tuz ve sarımsakla yapılır.
Zambak Reçeli	Şekerde bekletilen zambak ve limon suyu ilave edilerek yapılır.

2. Coğrafi işaretli ürünlerin kullanılmasıyla, yörede üretilen ürünün kalitesi ve üretici korunacaktır.
3. Belirlenen standartlarla tüketicinin hakları korunacak ve tüketiciler coğrafi işaretli ürünlere güvenerek tercih edeceklerdir.
4. Coğrafi işaret ile koruma ve destekleme altına alınan gastronomik lezzetlerimiz çok daha fazla tüketici ile buluşmayı beklemektedir. Bu sayede hem yerli üretici daha fazla bilinçlenecek ve üretecek hem de yurdumuzun önemli lezzetleri unutulmayacaktır.
5. Her geçen gün sayısı azalan ve nesilden nesile aktarılmayı bekleyen yerel lezzetlerimizin korunmaya ihtiyacı olduğu unutulmamalı ve coğrafi işaretleme kavramı kapsamında yapılan çalışmalar desteklenmelidir.
6. İl genelinde üretilen ürünler bölgenin tanıtılmasında ve ülkenin turizm gelirleri pastasından payına düşeni alması yolunda emin adımlarla ilerlemesini sağlayacaktır.
7. Gastronomi alanında çalışan akademisyenler, Tokat'ın yöresel ürünlerinin öne çıkarılmasıyla ilgili çalışma yapabilirler.
8. Tokat yöresinde coğrafi işaretleme alanında yok denecek kadar az çalışma yapıldığından, bu çalışmanın alanda yapılacak diğer çalışmalara katkı sunacağına inanılmaktadır.
9. Tokat sınırları içerisinde kapsamı daha geniş ve proje boyutlu programlara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.
10. Yapılan bu çalışma lezzetlerle kısıtlandığından Tokat'ın bütün geleneksel ürünlerinin yer aldığı başka çalışmalar da yapılmalıdır.

Kaynakça

- Akkuş, Ç., (2019). Yemek kültürünün sürdürülebilirliğini kadınların demografik özellikleri etkiliyor mu. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(2), 731-750.
- Aktaş, F., (2020). Journal of Global Food Research. *Food Research*, 1, 1.
- Arslan, E., (2020). Çevrimiçi Gastronomik Turist Deneyimlerinin İçerik Analiziyle İncelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 442-460.
- Aslan, H., (2010). *Gastronomi Turizminin Turizm Eğitimi Programlarındaki Yeri ve Önemi Bir Uygulama*. Konya. Selçuk Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.
- Batu, A., (2019). Gastronomi ve Moleküler Gastronomi Açısından Üzüm Pekmezi. *Aydın Gastronomy*, 4(1), 35-44.

- Batu, A., (2006). Klasik ve modern yöntemlere göre sıvı ve beyaz katı üzüm pekmezi (Zile pekmezi) üretimi. *Aydın Gastronomy*, 2020, 4(1), 35-44.
- Bekar, T., (2017). Tokat Merkezde yetiştirilen bazı şaraplık üzüm çeşitlerinin fenolojik gelişme evreleri. *Türkiye Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(2), 73-78.
- Bolay, S. H., (1987). *Türk Tarihinde Ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986. Tokat Valiliği. Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi.
- Bozkurt, S. G., (2020). Sivas'ın Doğal ve Kültürel Kaynaklarının Ekoturizm Potansiyeli Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Forest Science*, 4(2), 172-189.
- Cangi, R., & Yağcı, A., (2017). Bağdan sofraya yemeklik asma yaprak üretimi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, 137-148.
- Cangi, R., Yanar, Y., Yağcı, A., Topçu, N., Sucu, S., & Dülgeroğlu, Y., (2014). Narince üzüm çeşidinin yapraklarında farklı fungusit uygulamaları ve salamura yöntemlerine bağlı olarak fungusit kalıntı düzeylerinin belirlenmesi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi JAFAG*, 31(2), 23-30.
- Cömert, M., Özkaya, F.D., (2014). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 62-66.
- Deveci, B., Türkmen, S., Avcıkurt, C., (2013). Kırsal Turizm ile Gastronomi Turizmi İlişkisi: Bigadiç Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, s.29-34.
- Gökovalı, U., (2010). *Atatürk İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, cilt:21 sayı:2 Haziran, s.141-160.
- Gürel, E., Gürler, A. Z., Nabalı, B., ve Ayyıldız, B. (2016). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi: Tokat İli Örneği. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.
- Hazarhun, E., & Tepeci, M., (2018). Coğrafi İşarete sahip olan yöresel ürün ve yemeklerin Manisa'nın gastronomi turizminin gelişimine katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 371-389.
- Işın, A., & Yalçın, E., (2020). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(4), 2507-2522.
- Kendir, H., & Arslan, E., (2020). Gastronomi Turizmi Açısından Yöresel Lezzetlerin Duygusal Değer Boyutunda İncelenmesi: Tokat İli

- Örneği. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2020 Sonbahar Özel Sayı I/II), 130-138.
- Kızılaslan, N., & Ünal, T., (2014). Tokat ilinin ekoturizm/kırsal turizm potansiyeli ve swot analizi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, (9), 45-61.
- Kilci, M., Kızılaslan, H., (2016). Tarım, G., & Bakanlığı-TAGEM, H. Tokat İli Niksar İlçesi Ceviz Üretim ve Pazarlama Yapısı. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.
- Kocaman, M., & Kocaman, E., (2018). Yavaş şehir modelinde kültürel ve gastronomik ürünler ile marka şehir oluşturmak: Zile örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl:18 Sayı:35 Bahar 2019/1 s.837-850*
- Sağır, A., (2012). Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).
- Saygılı, D., Demirci, H., Samav, U., (2019). Coğrafi İşaretli Gastronomik Lezzetler: İzmir Örneği, *Ganud International Conference On Gastronomy, Nutrition And Dietetics*, s.106.
- Teyin, G., (2020). Kültürel Bir Miras; Tören Keşkeği Geleneği. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 4(2), 313-321.
- Üçer, M., & Eczacı, A. Y., (2010). Sivas Yöresinde Yerel Bitkilerden Yapılan İlaçlar. *Bitkilerle Tedavi*, 29.
- Yazıcı, İ., & Yeşilayer, A., (2019). Tokat İli Narince Üzüm Çeşidinde Farklı İlaç Uygulamalarının Bağ Yaprak Uyuzu [Colomerusvitis Pagenstecher (Acarina: Eriophyidae)]'na Karşı. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 7(1), 212-220.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-143211/tokat-mutfagi.html>. Erişim Tarihi: 22.02.2021
- <https://www.ci.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir>. Erişim Tarihi:03.01.2021.
- <https://www.ci.gov.tr/co-grafi-isaretler/liste?il=60>. Erişim Tarihi:03.01.2021.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/tr-60574/genel-bilgiler.html>. Erişim Tarihi:1.01.2021.
- <https://tokat.ktb.gov.tr/TR-143211/tokat-mutfagi.html>. Erişim Tarihi:03.01.2021.
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210>. Erişim Tarihi:19.02.2021.
- <http://www.tokat.gov.tr/tokatta-tarim-toprak-ve-turizm>. Erişim Tarihi:22.02.2021

https://www.google.com/search?q=co%20Frafya+tokat+il+haritas%20B1+2020&tbn=isch&ved=2ahUKEwi7p9yitZvuAhUT_hoKHQaAB8EQ2-cCegQIABAA&oq=co%20Frafya+tokat+il+haritas%20B1+2020&gs_lcp=CgNpbWcQA1DtnQFYis0BYNvRAWgAcAB4IABoAGIAe4LkgEEMC4xMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nwAEB&scient=img&ei=2zcAYPvNNpP8a4aAnogM&bih=686&biw=1396#imgrc=3tUkeFFFbhnE8M. Erişim Tarihi: 14.01.2021.

**DERÛNÎ-ZÂDE MUHAMMED HULÛSÎ'NİN
DİVANÇESİ'NİN YENİ BİR NÜSHASI VE BU
DİVANÇE'DEKİ TASAVVUFÎ UNSURLAR**

**Is A New Copy Of Derûnî-Zâde Muhammed Hulûsî's
Divançe And The Sufficient Elements In This Divançe**

Arş. Gör. Ömür ERBAY

Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

omurerbay@bayburt.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7694-847X>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2020 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	07.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	22.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 335-352	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.892555

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

DERÛNÎ-ZÂDE MUHAMMED HULÛSÎ'NİN DİVANÇESİ'NİN YENİ BİR NÜSHASI VE BU DİVANÇE'DEKİ TASAVVUFİ UNSURLAR

Is A New Copy Of Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî's Divançe And The
Sufficient Elements In This Divançe

Ömür ERBAY

Öz

Divan şairine ilham veren temel kaynaklardan biri de tasavvufur. Tasavvuf, insanı mutlak mutluluğa ulaştırmayı amaçlayan bir disiplindir. Bu disiplin, içerdiği birtakım kurullarla bir hayat tarzını da oluşturmuştur. Bu hayat tarzı, sufilerin mensup oldukları tarikatlerin hususiyetlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz metnin müellifi Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî de tasavvufi yönü bulunan bir şairdir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; Celvetiyye tarikatına mensuptur. Celvetiyye tarikatı, her ne kadar Bayramiyye'nin bir şubesi ise de zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayi (ö.1038/1628)'dir. Otuza yakın eseri ve yüzbinlere varan müridi bulunan Hüdayi'nin tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlar'da yayılmıştır. "Tevhid zikri ve mücahede" esasına dayanan tarikat, ilim ve devlet ricalinin de ilgisini çekmiştir. Bursalı İsmail Hakkı (ö.1137/1725) gibi velud mutasavvıf müellifler, bu tarikattan yetişmiştir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, bu tarikatın usullerine sıkıca bağlıdır. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin Divançe'sinin yeni bir nüshası üzerine yapmış olduğumuz çalışmamızda, eserin tasavvufî yönünü örnek beyitlerle ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Divançe, Celvetiyye, Tevhid, Tasavvuf, Sufi

Abstract

One of the main sources that inspired the Divan poet is Sufism. Sufism is a discipline aimed at achieving absolute happiness. This discipline has also created a way of life with a number of rules it contains. This lifestyle varies according to the characteristics of the sects to which the Sufis belong. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, author of the text we are working on, is also a poet

with a Sufi aspect. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî mensup; belongs to the Celvetiyye sect. Aziz Mahmud Hüdayî, founder of Celvetiyye (B.1038/1628). Hüdayî's sect, which has about thirty works and up to hundreds of thousands of disciples, spread in Istanbul, Bursa and the Balkans after his health and death. The sect, which is based on the “Tevhid zikri ve mücahede”, has also attracted the attention of Science and the state. Ismail Hakkı of Bursa (B.1137/1725), such as velud mutas Sufi authors, grew up from this sect. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî strictly adheres to the methods of this sect. In our study on the Divançe of Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, we tried to reveal the mystical aspect of the work with exemplary couplets.

Keywords: Divançe, Celvetiyye, Tevhid, Tasavvuf, Sufi

Giriş

Hayatı hakkındaki bilgilere çok az kaynaktan rastladığımız Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin, Usturumcalı olduğu belirtilse de doğum ve ölüm yerine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde şaire dair şu bilgileri vermektedir:

“Celvetî tarikati şeyhlerinin âlimlerinden ve hâl tercümesi yukarıda geçen İsmail Hakkı Efendi'nin halifelerinden olup Usturumcalı'dır. Tahsil ve sülukunu bitirdikten sonra memleketinde fetva verme ve irşad ile ömrünü geçirerek 1167 de vefat etmiştir.

Akaiden meşhur Kaside-i Emâli ile Kaside-i Nûniyye'yi Türkçe şerh etmiştir ki Emâli Şerhinin kendi el yazısı ile yazma nüshası Halis Efendi Kütüphanesinde, mürettep Divançe'sinin nüshası da Üsküdar'da Hüdâyî Hazretleri dergahı kütüphanesinde mevcuttur. Bir gazelinden

Şehâ hûn-rîz-i gamzeñ zaħmını bîmâr olandan şor

Perîşân hâtırı dil-beste-i dildâr olandan şor

Hulûsî remzi çokdur nüsha-yı 'aşkıñ hakîkate

O terkîbiñ beyânın vâkıf-ı esrâr olandan şor” (Bursalı

Mehmed Tahir, 1915:114)

Adı geçen eserde, Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'ye ait olduğu ifade edilen gazel, şairin *Divançe'sinde* bulunmamaktadır.

Şairin, nerede ve nasıl eğitim aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak *Divançe'sinde* bulunan Arapça ve Farsça kelimelerle yüklü gazelleri onun, iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Ayrıca fetva¹ verebilecek

¹ Fetva: Müftü tarafından verilen şer'i hüküm veya karar(Devellioğlu, 1998:263).

durumda olması, onun dinî ilimlerde yetkin bir insan olduğunu ispatlamaktadır.

Kaynaklarda şairin ailesine dair bilgi bulunmamaktadır. Eserin müstensihisi Abdulfettah b. Ali Usturumcalı ise Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî ile aynı tarikat silsilesine bağlıdır. Bunu, *Divançe*'sinin mukaddimesindeki şu ifadelerden anlıyoruz:

“*Bu hâkîr yemînüm yesârundan temyîz ideli muhibb-i meşâyih ve 'ulemâ olub ef'âl-i aqvâllerin tezekkürden hâlî olmıyub 'ale'l-ħuşûş tarîk-i Celvetiye halka-bend olub pederimiz Şeyh Muhammed Efendi hizmetlerine aħz-ı tarîkat eyleyüb anlara iktidâ eyledik.*”

Eserin müstensihine ait başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Şairin, önceleri; cezbe, muhabbet ve sırr-ı İlahî'yi esas alan Bayramiyye tarikatının kollarından olup daha sonra müstakil bir tarikat hâline gelen Celvetiyye tarikatına mensup olduğu *Divançe*'sindeki şu beyitten anlaşılmaktadır:

*Pây-ı himmetle Hulûşî baş kadem bu meclise
Mecmâ'ı ehl-i velâyettir tarîk-i celvetî (vr.14b)*

Şairin nerede ve ne zaman öldüğüne dair bilgi bulunmamakta olup XVIII. asrın ortalarında öldüğü bilinmektedir. (Bursalı Mehmed Tahir, 1915:114)

Eser üzerine iki çalışma yapılmış olup bunlardan bir tanesi dil özelliklerini ön plana çıkaran yüksek lisans tez çalışması; diğeri ise bir makaledir². Müellifin tasavvufi yönünün eserin tamamına hakim olması ve her iki çalışmada da tasavvufi yönün çok az yer alması bu çalışmamızı zorunlu hale getirmiştir. Biz, bu çalışmamızla metnin bünyesindeki tasavvufi unsurları ortaya çıkarmayı ve bu unsurların müellif tarafından metne nasıl yerleştirildiğini örnek beyitlerle açıklamayı amaçlıyoruz.

Edebî Kişiliği

Şairin, edebî kişiliği ve sanat anlayışına dair hiçbir kaynakta bilgi bulunmamaktadır. Bu hususa dair bilgiye, *Divançe*'sinde yapmış olduğumuz inceleme neticesinde ulaşmaktayız. Şair, eserinde; Arapça, Farsça kelime ve

² Eser üzerine, Nergül Küçükarıkan tarafından 2006 yılında Erciyes Üniversitesi'nde *Muhammed Hulûsî'nin Divançesi (Metin-İnceleme-Sözlük)* adıyla hazırlanmış bir yüksek lisans tezi ve Burçin Özdemir tarafından 2019 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisinde yayınlanan *Balkan Şairi Muhammed Hulûsî Usturumcavî ve Divançesi* adlı bir makale çalışması vardır.

terkiplere bolca yer vermiştir. Bu durum, şairin; Arapça ve Farsça dillerini iyi derecede bildiğini göstermektedir. Eser içerisinde imale, zihaf gibi aruz kusurlarına rastlanılmakla birlikte bunların sayısı çok fazla değildir. Bu durum da şairin aruzu iyi derecede bildiğini gözler önüne sermektedir.

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî, Bayramiyye tarikatının Celvetiyye koluna mensup bir şairdir. Eserinde tarikatın usüllerine ve öğretilerine çokça yer vermiştir. O, mutlak mutluluğu Allah'a ulaşmada, onun emirlerine boyun eğmede ve tevhid inancında görmüştür.

*Ey 'âşık-ı şâdıklar
Tevhîd idelim tevhîd
'Aşk odına yanıklar
Tevhîd idelim tevhîd(vr.6a)*

Eserinde hakiki aşkın peşinde koşmuş ve ona ulaşmanın yollarını aramıştır. Aşk, ister mecâzî ister gerçek olsun her yönüyle insanı Allah'a götürür. Aşk, sonu Allah'a varan bir yolculuktur(Eraydın, 2016:203). Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; eserinde, aşkın hakiki olanına varmaya çalışanlara yol göstermektedir. Hakiki dostluğun da yine aşkla elde edileceğini vurgulamaktadır.

*Bir 'acîb hikmetdürür 'aşkıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tã vâsıl-ı dîdâr-ı dost (vr.4b)
Şu diller kim seniñ 'aşkıñ ile cãnâ olur handân
İder Mısr'ı vüçüd içre olur Yuşûf gibi sulţân (vr.11a)*

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; eserinde, aşkın bir dert olduğunu ve bu dert için ilacının da yine aşk olduğunu ifade etmektedir. Bu durum da insanı içsel bir yolculuğa çıkarmaktadır. Eserde, bu içsel yolculuğun Allah'a varacağı ve dertlerin bu şekilde son bulacağı vurgulanmaktadır. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin edebî kişiliği eserinden hareketle tasavvufî yönü üzerine bina edilmiştir.

*Terk iden cãnını cãnâna irerse ta'accüb
Ey Hülûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâç (vr.5a)
Ey Hülûşî derd-i 'aşk ideli kalbimde qarâr
Yakalub varlık odı virâneym Yâ-Rabb meded (vr.6a)*

Eserleri

Osmanlı Müellifleri'nde Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin üç eserinden bahsedilmektedir. Bunlar; *Kaside-i Emali* ile *Kaside-i Nuniyye*'nin Türkçe şerhleri ve *Divançe*'dir.

Divançe

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin *Divançe*'si, 16 varaktan oluşup bünyesinde toplam 435 beyit bulunmaktadır. Mürettep olmayan *Divançe*, bir mukaddime ile başlamaktadır. Eserin muhtelif kütüphanelerde beş nüshası olup biz, çalışmamızda Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonunda 06 Mil Yz FB 473 kaydı ile bulunan nüshayı esas almaktayız. Milli Kütüphane kaydına göre eserin bünyesinde 86 ilahi, 2 tahmis ve 1 terhib-i bend bulunmaktadır. Biz, eserin bünyesinde 78 gazel, 4 ilahi, 2 şarkı ve 2 muhammes tespit edebildik.

Nüsha Tavsifi

Genel Bilgiler³

Arşiv Numarası	: 06 Mil Yz FB 473
Eser Adı	: Divançe
Yazar Adı	:Hulusî Derunîzade Mehmed Usturumcalı (Öl. 1167/1753) (XVIII. Yüzyıl)
Müstensih	: Abdulfettah b. Ali Usturumcalı
Konu	:
Dili	: Türkçe
Telif Tarihi Hicri (Miladi)	: 0 (0)
İstinsah Tarihi Hicri (Miladi):	1226 (1810)
İstinsah Yeri	: Belirtilmemiş
Bulunduğu Yer	: Milli Kütüphane (Ankara)
Koleksiyon	: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu
Dvd Numarası	: 942

Özellikleri

Boyut (Dış-İç)	: 208x150-172 x 122mm
Yaprak	: 16
Satır	: 22
Yazı Türü	: Talik
Kağıt Türü	: Üç ay filigranlı

Notlar

Söz başları ve mahlas üzerleri ve cetveller kırmızıdır. Kenarları vişne rengi meşin, kapakları ebru kağıt kaplı, mukavva cilt içerisindedir. Mukaddime, 86 ilahi, 2 tahmis, 1 terhib-i bend bulunmaktadır. Fahri Bilge varislerinden satın almıştır. Os. Mü.I.66;TN. I.365(1056); İKTYDK. III.764-765

³ Nüsha tavsifinde şu kaynaktan yararlanılmıştır: (Divançe, 06 Mil Yz FB 473, v.1b-15a)

Tasavvufî Unsurlar

Divançe tasavvufî içerikle örülüdür. Eser, Celvetiyye tarikatının usûl ve erkanını öğretmek ve bu yolla Allah'ın rızasına ulaşma amacıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla tasavvufî ıstılahlar, kişilikler bakımından da zengindir.

Tasavvuf; insanı, hem dünyada hem de ahiret hayatında mutlu etmesi amaçlanan ebedi bilgiye ulaştıran bir disiplindir. Bu disiplin, içerdiği birtakım kurallarla bir hayat tarzını da oluşturmuştur. Bu hayat tarzı, sufilerin mensup oldukları tarikatlerin hususiyetlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Üzerinde çalışmakta olduğumuz metnin müellifi Derunîzade Muhammed Hulûsî de tasavvufî yönü bulunan bir şairdir. Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî; Celvetiyye tarikatine mensuptur. Bu durum *Divançe*'sinde bulunan şu beyitte açıkça ifade edilmiştir:

*Pây-ı himmetle Hülûsî baş kadem bu meclise
Mecmâ'î ehl-i velâyettir tarîk-i celvetî(vr.14b)*

Celvet her ne kadar bir tarikatın ismi olarak biliniyorsa da gerçekte bu kelime, bütün tarikatlerin müşterek esasını teşkil etmektedir. Celvet gerçek manasıyla halk arasında Hak ile beraber olmaktır. *Bâ heme ve bî heme* yani herkesle beraber, buna rağmen yalnız olmaktır(Eraydın, 2016:426). Celvetiyye tarikatı, her ne kadar Bayramiyye'nin bir şubesi ise de zamanla müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdayî (ö.1038/1628)'dir. Osmanlı Döneminde yetişen en nüfuzlu şeyhlerden biri olan Aziz Mahmud Hüdayî iyi bir medrese tahsili yapıp müderrislik payesine eriştikten sonra tarikata girmiştir. Otuza yakın eseri ve yüz binlere varan müridi bulunan Hüdayî'nin tarikatı, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlar'da yayılmıştır. "Tevhid zikri ve mücahede" esasına dayanan tarikat, ilim ve devlet ricalinin de ilgisini çekmiştir. Bursalı İsmail Hakkı (ö.1137/1725) gibi velud mutasavvıf müellifler, bu tarikattan yetişmiştir. Tarikatın Hakkıyye, Fenaiyye, Selamiyye, ve Haşimiyye adlı kolları, İstanbul'da otuz kadar tekkesi vardır(Yılmaz, 2012:265-266). Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin *Divançe*'sinde, bu tarikatın tasavvufî görüşlerini ifade eden beyitlere sıklıkla rastlanılmaktadır. *Divançe*'sinde bulunan şu gazelinde ise Celvetîliğin esasları zikredilmektedir:

*Mevşil-i feyz-i hakîkatdir tarîk-i celvetî
Râ'yi-i râh-ı şerî'atdir tarîk-i celvetî(vr.14b)
Mîve-i 'irfândan olmağ dilersen hisse-mend
Bâğ-çe-i nahl-i hidâyetdir tarîk-i celvetî*

*Ekşer-i ehl-i sülûk-ı müttakî şāhib-i salāh
Hāşılı Hakk'a delālettir tarîk-i celvetî
Şidkıla bu yola gir olmak dilersen behremend
Melce-i ehl-i sa'ādettir tarîk-i celvetî
Pāy-ı himmetle Hülûsî baş kadem bu meclise
Mecmā'î ehl-i velāyettir tarîk-i celvetî*

Celvetiyye tarikatının esaslarından biri olan tevhid zikri *Divançe*'de şu ilahi de ifade edilmiştir:

*Ey 'āşık-ı şādıklar
Tevhîd idelim tevhîd
'Aşk odına yanıklar
Tevhîd idelim tevhîd(vr.6a)
Nefy idelim sevāti
Hem 'ucb ile riyā'yı
Fikr idelim Mevlāyı
Tevhîd idelim tevhîd*

*Gel halkaya girelim
Edeb ile turalım
Nūr-ı Hakk'a tolalım
Tevhîd idelim tevhîd
Tevhîd gönüller açar
Raḥmet kalplere saçar
Şeytān zikirden kaçar
Tevhîd idelim tevhîd
Ey Hülûsî zikr-i Hakk
Eşyāda cārî-i muṭlak
Saña olsun bu sebķ
Tevhîd idelim tevhîd*

Tasavvufî Tipler

İncelememize konu olan eserde, tasavvufî tiplere de yer verilmiştir. Eser içerisinde bulunan tasavvufî tiplerin bazıları şunlardır:

Mürşit

Rehber, kılavuz, yol gösteren anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise dalaletten uzaklaştırıp doğru yola ileten anlamındadır.(Uludağ, 2001:263) Eserde, kamil bir mürşitle yapılan sohbetin insanı Allah'a yaklaştıracığından ve bu şekilde Allah'a ulaşılacağından bahsedilmektedir. Mürşit, burada yol gösteren, rehberlik eden anlamındadır.

*Hâşılı bir mürşid-i kâmil ile şohbet gerek
Tâ yakînen râh-ı Hakk'ı eyleye saña güşâd (vr.5b)*

Derviş

Fakir, dilenci yoksul anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise sufi, mutasavvıf anlamlarını bünyesinde barındırmaktadır (Uludağ, 2001:103). Eserde ise insanlara, nur aleminin yani Allah'la yakınlık kuracağı alemin açılmasının samimiyetle girilecek dervişlik yoluyla olacağı ifade edilmiştir. Derviş olabilmenin şartının da ihlaslı olmak olduğu dikkatlere sunulmuştur.

*Hulûşî niceler dahı olub ihlâs ile dervîş
Açılıb kalbine nûr-ı tecellî kurb-ı hazretten (vr.12a)*

Talip

İsteyen, talep eden anlamına gelmekte olup tasavvufta ise Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak durup Allah'a varmayı isteyen demektir. (Üstüner, 2014:386) Eserde de bu anlamıyla kullanılmış olup insanın, değeri yüksek olan bu yolun talibi olması gerektiği vurgulanmıştır.

*Nakd-i 'aşkıñ gerçi çoğıdı 'aceb tâlipleri
Kalb-i insân düşdi lîkin işbu altuna mehekk (vr.10a)*

Tasavvufî Terimler

Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin Divançe'si, tasavvufî ıstılahlar bakımından zengin olup müellif, mensup olduğu muhitin kelime hazinesini eserine yansıtmıştır.

Makam

"*Makam, salikin tasavvuf yolunda kat ettiği merhale olarak ifade edilmektedir.*" (Uludağ, 2001:265-266) Kulun, bütün hareketlerinde Allah'ın huzurunda olduğunu bilmesi ve ona göre hareket etmesidir. Bu da yaratıcısının ona nazar etmesi yönüyle, bir kul için en büyük mutluluktur. *Divançe*'de salikin makamının çok yüce olduğu ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle Derûnî-zâde, çıktıkları yolun yüceliğini vurgulamaktadır.

*Âlem-i 'ulvîde bulmuşdur makâmıñ sâlikân
Âlem-i süflîde anıñçün efendi câhı yok (vr.9b)*

Derd

"*Sevgiliden sevene geçen ve katlanılmasına güç yetmeyen haldir.*" (Uludağ, 2001:103) Kulda farkındalık oluşturup Allah'a yaklaştıran derd, tasavvufî çevrelerde makbul olup ondan uzaklaştıranı ise nefretle karşılanmıştır. *Divançe*'de 'eğer deva bulmak istersen aşk derdine talip ol' denilmesiyle derdin, makbul olanına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca

Derunîzade'nin aşk derdinin devasının yine derd olduğunu ifade etmesi, onları Allah'a yaklaştıran bu durumdan memnun olduklarının göstergesidir.

*Derd-i 'aşkı isteriseñ bulasın ey dîl devâ
Sür çıkar kalbiñ evinden kalmasun zerre hevâ (vr.3a)
Kanda bâkî sîm görünür gözime esrâr-ı dost
Bir onulmaz derd imiş bu başıma sevdâ-yı dost(vr.4b)
Nice efgân itmesün bî-çâre bülbül derdile
Her sehar olur nümâyân gözine gül-zâr-ı dost (vr.4b)
Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Hulûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâc (vr.5a)
Ey Hulûşî derd-i 'aşk ideli kalbimde karar
Yakılub varlık odı virāneyim Yā-Rabb meded (vr.6a)*

Mest

Mest; kendinden geçme, sarhoş olma anlamlarına gelmektedir. Metinde ise Hakk'ın tecellisiyle kendinden geçme vurgulanmıştır. Bu durumun neticesi olarak dilsiz olup candan geçen salikin hali ifade edilmiştir. Ayrıca bu mestliğin sebebinin tevhid kadehi ile olduğu gözler önüne serilmiştir. Derûnî-zâde, tevhidin sarhoşluğuyla mensubu bulunduğu Celvetiyye'nin 'tevhid zikri' esasına da vurgu yapmaktadır.

*Tecellîyle beni mest etdi Hallāk
Anıñcün cān ve dilim oldı müştāk (vr.9a)
Cām-ı 'ışkı nüş idenler sāğar-ı tevḥîd ile
Oldılar mest-i ebed bu dāver-i tevḥîd ile (vr.13a)*

Can

Can; ruh, nefes anlamlarına gelmektedir. Hakiki mutluluğa candan geçilerek ulaşılır. Canını terk eden yoklukta varlık bulur. Canını, Allah yolunda veren karşılığını yine can bulmakla elde eder. Bir başka deyişle, ne verirsen onun karşılığını alırsın, can verirsen hakiki olanı bulursun. (Eraydın, 1997: 17/18) *Divançe*'de canın Allah yolunda verilmesinin hakiki mutluluğu getireceği vurgulanmıştır.

*Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Hulûşî derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilâç (vr.5a)
Ey Hulûşî ol şehensāh-ı cihāñiñ yoluna
Cismile cānım fedā olsun dahı bende fedā (vr.3b)
Dil ü cānum karar itmez seniñ 'aşkunla Yā-Mevlā
Kıyub kapuñ karar itmez seniñ 'aşkunla Yā-Mevlā(vr.3b)*

*Şem' i 'aşka cān virür pervāne-veş 'āşık olan
Nār-ı Nemrūd'ı ider 'āşıklara gül-zār-ı dost (vr.4b)*

Safa

Safa; saflık, duruluk, temizlik anlamlarına gelmektedir. *Divançe*'de asıl saflık ve duruluğun Celvetiyye vasıtasıyla Allah'a ulaşmakla yakalanacağı ifade edilmektedir.

*Tefekkürde iken bu mısrā'ı hātif idüp ilhām
Safā-bahş oldu ehl-i dil için bu dil-rübā der-gāh (vr.14b)*

Tevhid

“*Tevhid; bir şeyi birlemek, bir kılmak anlamındadır. Tasavvufî anlayışta ise tevhid, Allah'ı tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinden birlemek demektir. Allah'ın birliğine hükmetmektir.*” (Üstüner, 2014:65) Tevhid, Celvetiyye tarikatı için çok önemli olup müellif eserinde her şeyi tenhid zikri üzerine bina etmektedir.

*Ey 'āşık-ı şādıklar tevḥīd idelim tevḥīd
'Aşk odına yanıklar tevḥīd idelim tevḥīd (vr.6a)*

Zikr

“*Zikir Hakk'ın kainattaki binbir tecellisini görüp O'nu tesbih ve takdis etmektir. Yani Hakk'ı asarını, ayatını tedkik ile düşünmekten ibarettir.*” (Ceylan, 2000:294) Eserde, kalbin pasının zikirle atılacağı ve nur alemine zikirle dalınacağından bahsedilmektedir. Celvetiyye'nin iki usülünden birinin tevhid zikri olması zikrin, ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Ayrıca kulun, kendisine verilen nimetleri düşünmesi ve onları dile getirmesinin ve bunlardan dolayı Allah'a şükretmesinin zikirle olacağı dikkatlere sunulmaktadır.

*Gel ir 'āşık bu bezm-i 'aşka bir kez 'arz-ı dīdār it
Girüb bu ḥalka-i zikr içre ḳalbūñ feyz-i envār it (vr.4b)*

*Dā'im Ḥaḳḳ'ı zikr eyle
İn'āmını fikr eyle
İḥsānına şükr eyle
İnşāf ide gör inşāf (vr.9a)*

Tesbih

Tesbih; sürekli dile getirmek Allah'ı her türlü kusurdan uzak tutmak ve onun kutsallığını takdis etmek anlamlarına gelir. (Uludağ, 2001:354) *Divançe*'de tevhid meclisinin her yerinde tesbihle meşgul olduğu ifade edilmektedir. Kul, her an tesbihle meşgul olmalı ve Allah'ı dilinden

düşürmemelidir. Müslümanın olduğu her meclis tevhid meclisidir. Bunun için hususi bir meclise ihtiyaç yoktur. O bulunduğu her yerde Allah'ı zikreder.

Nice biñ cān ile eylesün ikbāl añā 'āşık

Olur tesbîh-i Mevlā her şadāsı meclis-i tevḥîd (vr.5b)

Terk

Terk, bırakmak demektir. Tasavvufta ise hakiki mutluluğa erişmek için masivadan yani Allah'tan başka her şeyden uzak durmaktır. (Cebecioğlu, 1997:488) *Divançe*'de Allah'a ulaşmak için candan, canandan vazgeçmenin ve her şeyini onun yolunda feda etmenin önemi vurgulanmaktadır.

Kimde kim zāhir olur 'aşk-ı muḥabbetten eṣer
Öz vücūduñ terk ider nām u niṣān olmaz aña (vr.3a)
Terk iden cānını cānāna irerse ta'accüb
Ey Ḥulūṣī derd-i 'aşka yine derd oldu 'ilāç (vr.5a)
Ey Ḥulūṣī ümmet isen ol resūle sen daḥı
Terk idüb ten ile başın yolına eyle fedā (vr.3b)

Cisim

Cisim; gövde, beden anlamlarına gelmekte olup tasavvufta ise çeşitli parçalardan meydana gelen nesnedir. (Uludağ, 2001:90) *Divançe*'de insan bedeni anlamıyla kullanılmış olup onun, ruh ile birlikte Allah yolunda feda edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Ey Ḥulūṣī ol ṣehenṣāh-ı cihāññ yoluna
Cismile cānum fedā olsun daḥı bende fedā (vr.3a)
Ey kendüzüñ yitüreñ cismiyle cān içinde
Dā'im oldu bu vücūd kaldıñ zindān içinde (vr.14)

Cem'

Cem; tasavvufta, her şeyi Allah'la görme yani her şeyin onun varlığıyla mana kazandığını bilme anlamına gelir. *Divançe*'de ise bu durum, insan üzerinden yani insanın kainattaki her şeyi kendi üzerinde toplamış olması özelliğinden hareket edilerek verilir. Bununla birlikte eşref-i mahlukat olan insanın konumu vurgulanmış olur.

Şūretā bir kaṭre-i nā-çizim ammā ma'nāda
Cümleyi cem' eylemiş deryālarıñ deryāsiyam (vr.10b)

Beka ve Fena

Beka, kelime anlamı olarak kalıcı olma, fena ise geçici olma anlamlarına gelir. Tasavvufta ise kulun kötü olan yönlerini yok etmesi fena ve bunların yerine iyi olanlarını yerleştirmesi bekadır. (Uludağ, 2001:70) *Divançe*'de ise fani olandan yüz çevirip baki olana yönelme vurgulanmıştır. Ayrıca eserde; dünyanın faniliği ve bu faniliğin farkında olmakla beka yolunun açılacağı, geçici olan bu alemin zahiri güzelliklerine aldanmayıp onu manen terkedenlerin sıkıntıdan kurtulacağı ve hakiki mutluluğu bulacağı vurgulanmaktadır.

*Eger 'ārîf iseñ kalbini virme bu fenā mülke
Hulûsî bu naşîhati dimiş bize geçenler hep (vr.4b)
Ġarķa-i maġv-ı fenā olmak erenler kārıdır
Şanma her bir müdde'ıye açılır rāh-ı sedād (vr.5b)
Ey Hulûşî terk idersen bu fenānıñ varlığın
İbn-i Edhem gibi olursun bu miġnetten ġalāş (vr.8a)
Çün fenādır Ey Hulûşî bu cihānıñ varlığı
Yā niçüñ dünyā içüñ āġiretiñ tār eylediñ (vr.9b)*

Maşuk

Tasavvufta maşuk, her yönüyle sevilmeye ve üstün tutulmaya layık olan Allah'tır.

*Kimi 'ābid kimi fāsık kimi 'āşık kimi ma'şūk
Kim olmuş her birine ya'nî bir dürlü 'atā Yā-Rabb (vr.4a)
'Āşık oldur kim vire ma'şūk yolunda baş u cān
Yanuben pervāne-veş kıla vücūduñ bî-nişān (vr.11a)*

Zevk

Zevk, haz ve lezzet anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise Allah'la var olmanın kalbe verdiği cezbe hâlidir. *Divançe*'de de zevke aşına olmanın Allah'a yakın olmakla olacağı vurgulanmıştır.

*Nüş iden cām-ı muġabbet pārelendin her zamān
Oldı ancak ol Hulûşî 'aşķa zevke āşinā (vr.3b)*

Aşk

"Aşk; Arapça bir sözcük olup müfrit muhabbet, aşırı sevgi anlamlarına gelir. Tasavvufta ise sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi anlamlarına gelir. Sufiler, sevgiyi (hub, muhabbet) çeşitli kısımlara ayırırlar, çoğu kez de tepeye en tepeye aşkı koyarlar." (Uludağ, 2001:48) Her şeyin özü aşktır ve her şey aşkla anlam kazanır. Eserde, aşk yolunun yolcusu olmakla mesafe alınacağı ve her şeyi terk etmenin yine aşkla olacağı vurgulanmıştır.

*Ey 'āşık-ı şādıklar tevġid idelim tevġid
'Aşk odına yanıklar tevġid idelim tevġid (vr.6a)
Bir 'acīb ġikmetdürür 'aşķıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tā vāşıl-ı dīdār-ı dost (vr.4b)
Şu diller kim seniñ 'aşķıñ ile cānā olur ġandān
İder Mışr'ı vücūd içre olur Yuşūf gibi sultān (vr.11a)*

Āşık

Āşık, küllî akıl sahibidir. Bu aklıyla sürekli mücadele içerisinde olduğu zahide karşı zafer kazanır. Zahid her ne kadar takva sahibi olsa da akıl

noktasında âşığın gerisindedir(Ceylan, 2000:298). Çünkü Hakk'a vasıl olanlar âşıklardır. Aşkın mekanı kalptir. Kalpte Allah'a aittir. Allah'a ulaşmak kalbi temizlemekle ve ondan başkasına orada yer vermemekle olur. Dört kitabın manası da budur. Her şeye onun izniyle onun adıyla başlamak ki kalp temizliği denur deryası da bununla olur.Eserde de âşık bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Nüşhâ-i 'âşıkı okumağdan gârağ bir noktaadır
Bâb-ı Bi 'smi 'llâh şerhi itdi kökden dört kitâb (vr.4a)
Ey Hülûşî bu şifâtlar 'âşıkîñ evşâfidır
Her ki giye bu libâsı şüfidir bî-irtibâb (vr.4a)
Gel ir 'âşık bu bezm-i 'aşka bir kez 'arz-ı didâr it
Girüb bu halka-i zikr içre kalbüñ feyz-i envâr it (vr.4b)
Şem' i 'aşka cân virür pervâne-veş 'âşık olan
Nâr-ı Nemrüd'ı ider 'âşıklara gül-zâr-ı dost (vr.4b)

Hayat

Hayat, zinde olmak varlık belirtisi göstermektedir(Uludağ, 2001:162). Tasavvufta ise fani olan benliğinden vazgeçip hakiki olana ulaşılınca hayat sahibi olunur. Eserde de hayat sahibi olmanın hakiki varlığa ulaşmakla olacağı vurgulanmaktadır.

Hayât-ı cāvidānı bulmağā ister iseñ ey dil
İçe gör cür'a-yı āb-ı hayâtı Hakk vişālinden (vr.11b)

Nefs

Nefs, tasavvufta insanı her türlü kötülüğe götüren benliktir. (Uludağ, 2001:274) Nefsin bu anlamı onun terbiyeye muhtaç olduğunun göstergesidir. Hakk'a vasıl olma, hakiki mutluluğa ve huzura erma onun terbiyesiyle olur. Fena nehrinde boğulmayıp beka semtine ulaşma yalnızca onun terbiyesi ile olur. Eserde de eğer terbiye edilmezse insanı felakete götüreceği ve hakiki mertliğin nefsin terbiyesiyle onun kötülüklerden arındırılmasıyla olacağı vurgulanmıştır.

Hevâ-yı nefis ile şeytân beni esîr etti
Meded-res ol bu demde baña sen Yâ Fettâh (vr.5b)
Merd-i meydân-ı Hudâ olmak dilersen şüfîyâ
Nefsini mür eyle andan soñra Süleymân'a er (vr.7a)
Nesîm-i feyz-i rahmân almağā büy-ı hakikatden
Bu yolda nefis bed-hâha nice yıllar cefâ ister (vr.7a)

Dost

Dost; ahbap, sevgili anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise dostla kastedilen Allah'tır (Uludağ, 2001:109). Eserde, dosta olan muhabbetten ve dost olabilmek için çekilen çilelerden bahsedilmektedir.

*Çanda bakarsam görünür gözime esrâr-ı dost
Bir onulmaz derd imiş bu başıma sevdâ-yı dost (vr.4b)*

*Nice efgân itmesün bî-çâre bülbül derdile
Her seher olur nümâyân gözine gül-zâr-ı dost (vr.4b)*

*Bir 'acîb hikmetdürür 'aşkıñ yolunda nicesi
Terk ider başıñ ola tâ vâşıl-ı dîdâr-ı dost (vr.4b)*

*Şem' i 'aşka cân virür pervâne-veş 'âşık olan
Nâr-ı Nemrûd' i ider 'âşıklara gül-zâr-ı dost (vr.4b)*

*Ey Hulûsî kimde kim olur nümâyân 'aşk-ı Hakık
Feth olur aña tarîk içre nice envâr-ı dost (vr.4b)*

*Bî-mezâk olur lebinden şehd-i şükker 'âşıka
Dost-ı sâkîden tatalım şerbet-i nîlüfer iç (79)*

*'Ârız-ı dildârdan ger renk ile bûy almasa
Dostum şerbet-i fûrûşânlar dimezdi 'anber iç (vr.5a)*

Nefes

"Nefes, Arapça bir sözcük olup soluk anlamına gelmektedir. Tasavvufta ise gaybın latifeleriyle gönülleri ferahlandırma anlamına gelmektedir." (Uludağ, 2001:273)

*Nüş ideli bezm-i 'aşk-ı İlâhî câmını
Bir nefes eyledi kaldı bezm-i mestânımız (vr.7b)*

Kesb

Kesb; çalışma kazanma anlamına gelir yani alın teri dökerek elde etmek demektir. Eserde kastedilen ise Allah'ı bilmek için gösterilen gayrettir. Bu da bir sufînin en önemli vazifesidir.

*Çanîmet bilmeyen kesb itmege 'irfân bu eyyâmı
Yarın mahşerde bu kez çekdüğü fiğânı görsünler (vr.6b)
Ey Hulûsî şanma fehm ider bunu nâdân olan
Anlar ol kimse ki her dem kesb-i 'irfân eylemiş (vr.8a)*

*Ṭālib-i şevk-i Ḥudā'niñ derd olursa māyesi
Miḥnet ü renc ü ni'amdır kesb-i 'aşkıñ māyesi (vr.15a)*

Sonuç

18. yüzyılda yaşamış olan Derûnî-zâde Muhammed Hulûsî'nin *Divançe*'sinin yeni bir nüshası ve bu nüshadaki tasavvufî unsurlar üzerine yapmış olduğumuz çalışmamızda eserin tamamına tasavvufî hayata dair unsurların hakim olduğunu gördük.

Müellif, Celvetiyye tarikatına mensuptur. Celvetiyye tarikatı önceleri Bayramiyye tarikatının bir şubesi iken zamanla müstakil bir yapı haline gelmiştir. Bayramiyye tarikatı; cezbe, muhabbet ve sırr-ı İlahi esaslarına dayanmaktadır. Celvetiyye tarikatı ise bunlara ek olarak tevhid zikri ve mücahedeyi ön plana almaktadır. Metnin genelinde bu beş esas beyitlerle aktarılırken salikin, sülukunda dikkat etmesi gereken hususlar edebî çerçevede işlenmiştir. *Divançe*'deki manzumelerde, tasavvufî hayatın asıl gayesinin Allah'ın rızasını kazanmak olduğu ve ona aşk, sabır, nefisle mücadele, dert çekme, candan geçmeyle ulaşılabileceği vurgulanmıştır. Müellif, tasavvufî terimleri mensubu olduğu Celvetiyye'nin usüllerine göre yorumlamıştır.

Divançe, 16 varak ve 435 beyitten ibarettir. *Divançe* üzerine daha önce yapılmış çalışmalarda metnin geneline hakim olan tasavvufî unsurlara çok az yer verilmesi böyle bir çalışmayı zaruri hale getirmiştir. Eser, mutlak huzur ve mutluluğu amaçlayan sufînin bu amacını gerçekleştirmek için geçmesi gereken aşamaları, ulaşması gereken makamları edebî üslupla gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- Cebecioğlu, Ethem(1997).*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları,Ankara.
- Ceylan, Ömür(2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit(1998). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, (15. Baskı), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Derunizade Muhammed Hulusi, *Divançe*, Milli Kütüphane Yazma Eserler Koleksiyonu, No:06 Mil Yz FB 473.
- Eraydın, Selçuk(2016). *Tasavvuf ve Tarikatler*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Eraydın, Selçuk(1997). *Tasavvuf ve Edebiyat Yazıları*, Mavi Yayınları, İstanbul.

-
- Gölpınarlı, Abdülbaki(1997). *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, (4. Baskı),
İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman(2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi,
İstanbul.
- Üstüner, Kaplan(2014). *Tasavvuf ve Klasik Şiirimiz*, Akçağ Yayınları,
Ankara.
- Yılmaz, Hasan Kamil(2012). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar
Yayınevi, İstanbul.

**DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK
BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS- T ÜLKELERİ
ÜZERİNE BİR ANALİZ**
**The Relationship Between Foreign Direct Investment And
Economic Growth: An Analysis On BRICS-T Countries**

Seda DURSUN

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi
Sedadrn2@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4028-260X>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	18.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	05.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 353-368	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.882540

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BRICS- T ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

The Relationship Between Foreign Direct Investment And Economic Growth: An Analysis On BRICS-T Countries

Seda DURSUN

Öz

Küreselleşmenin zaman içerisinde giderek artmasıyla beraber ülkeler arası ticarete liberalleşme hareketleri hız kazanarak doğrudan yabancı yatırımların önemini ortaya çıkarmış ve çok uluslu şirketlerin yatırımlarını özellikle gelişmekte olan ülkeler üzerine yoğunlaştırıldığı görülmüştür. Yapılan çalışmada temel amaç; incelemeye dâhil edilen BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların iktisadi gelişime katkılarının ortaya çıkarılmasıdır. Bundan ötürü yapılan çalışmada panel veri analizi kullanılmış, ulaşılan sonuçlara göre ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırım, İktisadi Büyüme, BRICS-T Ülkeleri, Panel Veri Analizi

Abstract

With the globalization movement, the liberalization of international trade has brought the concept of foreign direct investment to the fore and it has been observed that the investments of multinational companies focus on developing countries. The aim of this study is; Examining the effect of foreign direct investments on economic growth in BRICS-T countries. For this purpose, panel data analysis was used in the study, and it was concluded that there is a cointegration relationship between economic growth and foreign direct investments.

Key Words: Foreign Direct Investment, Economic Growth, BRICS-T Countries, Panel Data Analysis

Giriş

Dünyada meydana gelen globalleşme hareketleri uluslararası anlamda sınırların ortadan kalkmasına sebep olmuş, ülkelerin birbirlerine entegre olmasını zorunlu kılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümeleri sürecinde sermayeye erişim sorunu ile karşı karşıya iken, gelişmiş ülkelerin sermayeye erişimlerinin daha rahat olması küresel ekonomide kaynak dağılımının etkin bir şekilde dağıtımına ve kullanımına dair sorunları da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme hareketlerinin giderek artan boyutlara ulaşması, iktisat ve ticaret politikalarında liberalleşme, dünya ekonomileri arasındaki entegrasyon ülkeler arasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesini gündeme taşımış; özellikle sermayeye erişimde zorluklarla karşılaşan gelişme yolundaki ülke ekonomileri açısından doğrudan yabancı yatırımlar kaynak veya sermaye birikiminden kaynaklanan eksikliği ortadan kaldırmada en etkili yöntem olmuştur (Ayaydın, 2010).

Ülkelerin, serbestleşme hareketlerinin gittikçe hız kazanmasına bağlı olarak birbirlerine olan entegrasyonları da artmakta ve bu serbestleşme hareketleri sonucunda ülkeler gelişimleri için en avantajlı stratejilere yönelmektedirler. Bu kapsamda günümüzün ileri düzeyde gelişmiş ülkelerinin izledikleri temel strateji; ellerinde fazlasıyla bulunan teknoloji ve sermayeyi kendi ülkeleri dışında işgücünün ve maliyetlerin daha düşük olduğu, risk ve belirsizliklerin az olduğu, yüksek pazar payı bulunan ve rekabet edebilecek firma sayısının düşük olduğu ülkelere yönlendirmektir. Bu durum gelişmiş ülke ekonomilerinin daha da gelişmesine, yatırımı alan gelişmekte olan ülke ekonomisinin de daha hızlı bir kalkınma sürecine girmesine yol açmaktadır.

Dış ticarete liberalizasyonun ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerine etkileri birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Dış ülkelerle yapılan ticarın serbestleştirilmesi; mal ve hizmet akışının önünde duran doğrudan veya dolaylı engellerin kaldırılması, ucuz iş gücünün de yardımıyla gelişme yolunda olan ülke ekonomilerinin, gelişmiş ülke ekonomilerinin yer aldığı seviyeye yaklaşabilmesi için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bu açıdan doğrudan yabancı yatırımların istihdamı arttıracığı düşünülmektedir (Ekinci, 2011). Sanayileşmenin erken dönemlerinde gelişme yolunda bulunan ülkelerin, karşılaştırmalı üstünlük teorisine göre düşük maliyetli işgücü yardımıyla nihai olarak tüketiciye ulaştırılacak olan tüketim mallarında ihracat eğiliminde olduğu belirtilmektedir (Lewer, 2002).

Doğrudan yabancı yatırımlar, tasarruf yetersizliği probleminin çözümü için sermaye birikimine ilaveler yaparak o ülkenin ekonomik gelişimine ve büyümesine katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan yabancı

sermaye sahipleri, ileri düzey yönetim bilgilerini ve üretim teknolojilerini de yatırım yapacağı ülkeye götürerek ekonomik büyümeye hız kazandırmaktadırlar. De Mello (1999) doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi dolaylı bir şekilde şu şekilde etkilediğini açıklamaktadır. İşgücünün eğitimi, yeteneklerin kazanılması, yeni yönetim faaliyetleri ve organizasyon düzenlemeleri yolu ile doğrudan teknoloji transferi alıcı konumunda bulunan ülkede bilgi birikimi artışı sağlamaktadır (Ağayev, 2010).

Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde bıraktığı etki değerlendirilirken göz önünde bulundurulacak önemli bir husus, yapılan yatırımın türü olmalıdır. Doğrudan yabancı yatırım; yeni yatırımlar, satın almalar ve şirket birleşmeleri biçiminde oluşabilmektedir. Yapılan yatırımların yeni yatırımlar olması halinde; yeni üretim tesislerinin kurulması ve buna bağlı olarak da istihdamda artış beklenmektedir.

Bu çalışmanın amacı BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme veya gelişim arasında meydana gelen ilişkinin incelenmesidir. Bundan ötürü yapılan makale çalışması giriş bölümünü takiben dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde doğrudan yabancı yatırım kavramına değinilmiş olup, üçüncü bölümde literatür taraması ve dördüncü bölümde ampirik analiz ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında ise sonuç bulunmaktadır.

Doğrudan Yabancı Yatırım Kavramı

Bir ülkedeki yerleşik halkın, kendi ülkeleri dışında yabancı bir ülkede servet edinmelerine, yabancı yatırım adı verilir. Türkiye'de, 17 Haziran 2003'te uygulamaya başlanan 4875 numaralı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'na göre; yabancı ülkede yerleşik olanlar veya yabancı ülke vatandaşları tarafından getirilen nakit para, şirket hisseleri, makine, teçhizat, mevcut doğrudan yabancı yatırımlardan elde edilen ve tekrar yatırımda kullanılmak üzere ayrılan kârlar doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanmıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2005). Doğrudan yabancı yatırım ile amaçlanan; yabancı ülkelerde şirket, fabrika, arazi, bina gibi fiziki varlıklar edinerek, uzun süreli ticari çıkar elde etmek ve şirket yönetiminde söz sahibi olabilmektir (Göçer, 2013). Gerçekleşen yabancı yatırımların, doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirilebilmesi için girişimcinin yapmış olduğu yatırım üzerinde en az %10 oranında söz sahibi olması şarttır. Ters durumda yapılan yatırımlar bir diğer yabancı yatırım çeşidi olan, portföy yatırımları olarak değerlendirilmektedir (Kahveci ve Terzi, 2017).

Ekonomi literatüründe; doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin gelişimi için yüksek oranlı potansiyel etki barındırdığı kabul edilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların beraberinde yeni teknolojileri de getireceği, yeni yönetim teknikleri geliştireceği, yerli sanayide verimlilik artışı sağlayacağı, maliyeti azaltıcı ve kaliteyi arttırıcı bir etki oluşturarak ürün miktarını arttıracığı, mal- hizmet ve bilginin alışverişini kolaylaştıracağı, dış satımın performansını olumlu etkileyeceği, iktisadi büyümeye ve gelişmeye hız kazandıracığı, vergi gelirini arttıracığı ve istihdama olumlu katkıda bulunacağı kabul edilmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar global anlamda doğada kıt olarak bulunan kaynakların verimli bir biçimde kullanılmasına da katkı sağlayacaktır (WTO, 1996).

Günümüzde ülke ekonomilerinde önemli fayda sağlayıcı faktörlerden biri olan, maksimum düzeyde reel kazanç elde etmek amacıyla bir ülkeden başka bir ülkeye rahatlıkla ve kolaylıkla kayabilen türden sermaye akımları olan doğrudan yabancı yatırımlar; Bretton Woods Sistemi'nin çökmesinden sonra 1970'li yıllarda meydana çıkmıştır. 2. Dünya Savaşının akabinde, kapitalizmi benimsemiş olan ülkelerde neredeyse çeyrek asra yakın bir zaman boyunca süren hızlı büyüme süreci, 1971'de dolar ile altın arasında var olan ilişkinin ortadan kaldırılmasıyla beraber Bretton Woods'un çökmesi ile sonuçlanmış ve kapitalist ülkelerde krize sebep olmuştur. Yüksek oranda kapitalizmi ilke edinmiş ülke ekonomileri, 1929 Büyük Buhranı'ndan devletin ekonomiye müdahalesini savunan Keynesyen Politikalar sayesinde çıkmışlarken; Bretton Woods Sistemi'nin çökmesinden kaynaklı krizden çıkmanın yolu olarak ekonomide liberalci görüş önem kazanmıştır (Berksoy,1995). Çünkü bu kez ekonominin krize girmesinin sebebinin, ekonomiye yüksek oranda devlet müdahalesi olduğu sonucuna varılmış ve bunun sonucu olarak da; liberalleşme, özelleştirme, rekabet ve rekabetçilik kavramları daha yüksek oranda önem kazanmıştır. Krizi önlemek amacıyla öngörülen çözüm; uluslararası anlamda sınırlamaların kaldırılarak yerine dış ticarete liberalleşme hareketinin getirilmesidir. 1980'lerde hem kapitalizmi benimsemiş ülke ekonomilerinde hem de IMF ve Dünya Bankası'nın dayattığı programları, yabancı ülkelere borç bulabilmek amacıyla kabul etmiş Türkiye gibi gelişmekte olan ülke ekonomilerinde; devlete ait üretim birimleri özelleştirilmiş, üretim alanında liberalleşme sağlanmış ve mali piyasalarda ise liberalleşme faiz oranlarının serbest bırakılması şeklinde oluşmuştur. Dış ticaretin serbestleştirilmesinde ise; ithalatın önündeki engeller kaldırılarak ülkeye kolayca mal ve sermaye akımlarının girmesine izin verilmiş ve ülkeye gelen yabancı sermaye ve mallar ise ülkenin uluslararası düzeyde

rekabetçiliğini arttırmıştır (İnsel ve Sungur, 2003). Bu tür liberalleşme hareketleri; aynı zamanda teknolojiye hızlı bir gelişime, üretim ve ticaretin global boyutlara ulaşan çok büyük faaliyetlere dönüşmesine ortam hazırlamış ve finansal piyasaların yüksek bir ivme kazanarak hızla bütünleşmesine sebep olmuştur (Helleiner, 1997).

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi konumunda bulunan ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkileyebileceği bazı durumlar mevcuttur. Doğrudan yabancı yatırımların satın alma ya da şirket birleşmesi biçiminde gerçekleşmesi durumunda yapılan yatırımlar üretim açısından yeni bir alan yaratmayacağından ötürü istihdamda herhangi bir artış olması beklenmemektedir. Bir ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişinin hız kazanması ile beraber rekabet seviyesi artış göstermekte ve yerel firmalar artan rekabetin üstesinden gelebilmek amacıyla mevcut işgücü taleplerini azaltarak yerine teknoloji yoğun üretim faktörlerini tercih etmekte ve böylece istihdamda dışlama etkisi ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımı yapan çokuluslu şirketlerin ya da ülkenin sahip olduğu yüksek rekabet gücü, ev sahibi konumunda bulunan ülkedeki şirketleri olumsuz bir biçimde etkileyebilmekte ve bu şirketlerin piyasada var olan mevcut güçlerini yitirmelerine yol açabilmektedir. Diğer bir olumsuz durum ise artan doğrudan yabancı yatırımlar ile beraber yabancı yatırımcıların ev sahibi konumunda bulunan ülke üzerinde etkisinin giderek artacak olmasıdır. Bu durum ülkenin bağımsız bir iktisadi politika uygulamasını zorlaştıracaktır. Fakat ev sahibi ülkelerin kendilerine yabancı ülkelere gelen yatırımları kontrollü bir biçimde yönlendirmesi veya değerlendirmesi ve yerli firmaları koruyucu önlemler alması hâlinde doğrudan yabancı yatırımların olumsuz etkileri ortadan kalkacaktır (Kahveci ve Terzi, 2017).

Literatür Taraması

İktisat literatüründe; doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme ilişkisinin ele alındığı çalışmalarda ortaya çıkan hâkim görüş; yabancı ülkelerdeki yatırımcılar tarafından getirilen doğrudan yabancı yatırımların, iktisadi büyümeyi ve istihdamı olumlu yönde etkilediği biçimindedir.

Balkanlı (2019), 1985- 2017 yılları arası dönemde Türkiye’de iktisadi büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında oluşan ilişkiyi zaman serisi yardımıyla incelemiştir. Bu bağlamda; çalışmada eşbütünleşme ve durağanlık testleri uygulanmıştır. Analiz neticesinde ulaşılan verilere göre, Türkiye’de uzun dönem açısından doğrudan yabancı yatırımların iktisadi

büyüme üzerinde yarattığı etkinin pozitif yönlü bir seyir izlediği sonucuna ulaşılmıştır.

Acaravcı ve Akyol (2017), 1998-2015 arası dönemde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası ticaretin iktisadi ilerlemelerde meydana getirdiği etki zaman serisi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ticaret ve iktisadi büyüme arasında bir ilişki bulunmamaktadır.

Kahveci ve Terzi (2017), 1984-2015 dönemi Türkiye ekonomisi açısından doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi gelişim, istihdam ile de sermaye girdisi arasında var olan ilişki Sims ve DL-VAR nedensellik analiz yöntemleri yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar ise; iktisadi büyüme ve sermaye faktöründen, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek taraflı ve olumlu seyirde bir nedensellik olduğunu, fakat doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile istihdam ilişkisinde herhangi bir nedensellik bağlantısının olmadığını göstermektedir.

Yılmaz, Zeren ve Koyun (2017), 1997-2013 dönemleri arasında BRICS ve MINT ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, iktisadi büyüme ve karbondioksit emisyonuna dair eşbütünleşme analizi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre uzun dönemde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve iktisadi büyümenin beraber hareket hâlinde oldukları sonucuna varılmıştır.

Ayaydın (2010), Türkiye’de 1970-2007 arası dönemde iktisadi büyümenin esas değişkeni varsayılan gayri safi millî hasıla ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, E-views 5.0, Rats ve SPSS programlarından yararlanılarak, söz bahsi geçen göstergeler arasında ortaya çıkan ilişkilerin tahmininde; birim kök analizi, Johansen-Juselius Ko-entegrasyon testi ile VAR nedensellik analizi ve varyans ayrıştırmasından oluşan VAR analizi yöntemleri kullanılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlar; doğrudan yabancı yatırımlardan GSMH’ye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Yılmaz, Kaya ve Akıncı (2011), 1980-2008 arası dönemde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme üzerindeki etkileri ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde, gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) ve doğrudan yabancı yatırım göstergeleri ele alınmıştır. Ele alınan göstergeler arasında nedensellik ilişkisini bulabilmek amacıyla Granger nedensellik testinden yararlanılmış ve doğrudan yabancı yatırımlardan iktisadi gelişime veya büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Bostan, Kelleci ve Yılmaz (2016), 1995-2015 arası dönemde Avrasya ekonomilerinde iktisadi ilerleme veya gelişim ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki nedensellik ele alınmıştır. Söz konusu 6 ülke ekonomisindeki veriler panel olarak düzenlenmiş ve çalışmaya katılan her bir gösterge veya değişkenin durağanlığı panel birim kök testi yardımıyla incelenmiştir. Analizden ulaşılan sonuçlara dâhilinde; ele alınan 6 ülkede iktisadi büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2010), 1991Q1-2007Q3 döneminde 3'er aylık veriler yardımıyla GSYH, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış alım (ithalat) ve dış satım (ihracat) arasındaki nedensellik ilişkisini, Granger Nedensellik testi yardımıyla incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme veya gelişim arasında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Keskin Benli ve Yenisu (2017), 2005Q1-2015Q3 verileri kapsamında doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyümenin en temel değişkeni sayılan gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik analizi yardımıyla test etmişlerdir. Analizden elde edilen sonuç; uzun dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme arasında Johansen Eşbütünleşme ilişkisi saptanmıştır. Aynı zamanda bahsi geçen göstergeler arasında çift taraflı bir Granger Nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Soylu ve Okur (2020), 1996-2018 yılları arası dönemde Türkiye ekonomisinde işsizlik değişkeninin; doğrudan yabancı yatırım akımları, tasarruflar ve Ar-ge harcamaları ile ilişkisini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre söz konusu dönemde doğrudan yabancı yatırımlar işsizlikte ortaya çıkan değişimlerin %50'sini, Ar-ge harcamaları işsizlikte ortaya çıkan değişimlerin %28'ini, tasarruf oranları ise işsizlikte ortaya çıkan değişimlerin %13'ünü açıkladığını ortaya koymaktadır. İşsizlikte oluşan değişimlerin %9'u ise değişkenin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmaktadır.

Syzdykova (2019), 1995-2017 yılları arasında Orta Asya ülkelerine gelen doğrudan yabancı yatırımlarının bu ülkelerin iktisadi büyümesine olan etkilerini incelemiştir. Bu amaçla 1995-2017 arası döneme ait veriler yardımıyla Panel ARDL testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, Orta Asya ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlarda ortaya çıkan %1'lik yükseliş GSYH'de %0.9 artışa yol açmaktadır.

Şaşmaz ve Yayla (2018), Panel Veri Analizi yöntemi yardımıyla

OECD üyesi olan 34 ülkede 2000-2016 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi kalkınma ilişkisini ele almışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi kalkınma arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Karış ve Ayla (2018), 1980-2016 dönemleri arasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım ve ticari anlamda liberalizm arasındaki ilişki Engle-Granger eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeline bağlı nedensellik analizi yardımıyla ele alınmıştır. Yapılan eşbütünleşme analizi neticesinde uzun dönemde, bahsi geçen iki gösterge veya değişkenin beraber hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Nedensellik analizinin neticesinde ise ticari anlamda liberallikten doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2008), 102 gelişmekte olan ülkede 1990- 2006 yılları arası dönem kapsamında doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini panel veri yöntemiyle incelemiştir. Ulaşılan bulgular; doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin iktisadi büyümeleri üzerinde pozitif ve olumlu etkisi söz konusudur.

Öncü ve Çelik (2018), 1998-2016 dönemi için BRICS-T ülke ekonomilerinde iktisadi büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişki panel birim kök ve nedensellik testleri ile araştırılmıştır. Analizden elde edilen sonuçlar; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik olmadığı ancak iktisadi büyümeden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru bir nedensellik bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Acar (2016), Türkiye için 2001-2015 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

Okuyan ve Erbaykal (2008), Nedensellik analizi yardımıyla 9 gelişmekte olan ülkenin 1970–2006 yılları kapsamındaki verileri yardımıyla doğrudan yabancı yatırımlar ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz bulgularına göre; ele alınan ülkelere altısında iktisadi büyümeden doğrudan yabancı yatırımlara doğru, birinde doğrudan yabancı yatırımlardan iktisadi büyümeye doğru ve ikisinde ise karşılıklı nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Koç ve Saidmuradov (2018), 1992-2014 arası dönemde yıllık veriler kullanılarak Orta Asya’da yer alan cumhuriyetlerde; elektrik enerjisi, iktisadi büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkisi panel veri yardımıyla incelemeye almışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar;

doğrudan yabancı yatırımdan hem iktisadi büyümeye veya gelişime hem de elektrik enerji tüketimine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu fakat iktisadi büyüme ile elektrik tüketiminden doğrudan yabancı yatırıma doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı neticesine varılmıştır.

Çeştepe ve Mıstaçoğlu (2010), 1980-2007 döneminde bölgesel ekonomik entegrasyonun doğrudan yabancı yatırım üzerinde yarattığı etki, gelişme yolunda ilerleyen ülkelerin meydana getirdiği iki bölgesel entegrasyon -ASEAN ve MERCOSUR- örneği yardımıyla ampirik bakımdan incelenmiştir. Bölgesel çapta iktisadi entegrasyonlar açısından kukla değişken yardımıyla ortaya konulan model, sabit etkiler panel veri ile varsayımı yapılmıştır. Tahminden ulaşılan sonuçlar; gelişme yolunda ilerleyen ülkelerin meydana getirdiği iki bölgesel iktisadi entegrasyona üye olmak, bölgede yer alan ülkelere doğrudan yabancı yatırım girişlerini artırmaktadır.

Yalçınkaya ve Aydın (2017), 1992-2015 dönemi kapsamında gelişme yolunda ilerleyen seçili yükselen ülke ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımların, iktisadi gelişim ve ilerleme üzerindeki etkilerini yeni nesil panel veri metodolojisi dâhilinde ampirik olarak incelemişlerdir. Analiz sonucunda, incelenen dönemde Çin, Rusya, Brezilya, Endonezya, Hindistan ve Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iktisadi büyüme üzerinde yarattığı etkilerin pozitif yönlü ilerlediği, Nijerya, Meksika ve Güney Afrika ülkelerinde ise doğrudan yabancı yatırımların iktisadi büyüme veya gelişim üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Özcan ve Arı (2010), 27 OECD ülkesinin ekonomisinde 1994-2006 kapsamında doğrudan yabancı yatırımları etkileyen unsurlar, dinamik panel veri yardımıyla, GMM tahmin tekniği kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrudan yabancı yatırımlarının; ekonomik büyüme oranı, altyapı düzeyi ve fiyat istikrarını anlatan enflasyon oranı üzerinde pozitif bir etki bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Analiz

Analizde; BRICS-T ülkelerine ait 1995-2019 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmada ekonomik büyümeyi temsil etmek üzere Kişi Başı Reel GSYH (2010 sabit \$), doğrudan yabancı yatırımlar (Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)) ve istihdam verisi (Employment to population ratio, 15+, total (%) (national estimate)) hâliyle kullanılmış olup bütün veriler Dünya Bankası’ndan elde edilmiştir.

Metodoloji ve Bulgular

Yapılan çalışmada öncelikli olarak; göstergeler açısından yatay kesit

bağımlılığı testi uygulanmış ve bu test neticesinde yatay kesit bağımlılığının saptanması üzerine ikinci nesil birim kök testlerinden kabul edilen CADF birim kök testi uygulamaya alınmış ve bütün göstergelerin 1. farkında durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Sonrasında panelin bütünü için yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi uygulanmış ve modelde yer alan sabit ve eğim katsayılarının aynı olmadığı farklı olduğu sonucuna varılmıştır.

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığı testinin saptanması hususunda Breusch ve Pagan (1980)'ın LM_{BP} istatistiğinden yararlanılmıştır. LM_{BP} test istatistiği aşağıdaki regresyondan yardımı ile bulunmaktadır:

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i' \cdot x_{it} + \mu_{it} \quad i=1,2,\dots,N; \quad t=1,2,\dots,T \quad (1)$$

Yatay kesit bağımlılığı testinin sıfır olan bir diğer alternatif hipotezleri aşağıda gösterildiği gibidir:

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı bulunmamaktadır.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Standart normal dağılımı olan Breusch ve Pagan (1980)'ın testine dair istatistik aşağıdaki gibidir:

$$LM_{BP} = T \cdot \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \chi_{N \cdot (N-1)/2}^2 \quad (2)$$

Uygulanan bu test neticesinde olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olması halinde H_0 hipotezi kabul edilmez yani reddedilir ve yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna varılır (Pesaran vd., 2008).

Göstergeler arasında yatay kesit bağımlılığı varlığının olması aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	CDLM ₁	CDLM ₂	CDLM	LM _{adj}
GDP	36.855 (0.001)	3.990 (0.000)	-1.634 (0.051)	6.703 (0.000)
DYY	32.142 (0.006)	3.130 (0.001)	-2.304 (0.011)	5.700 (0.000)
İST	34.424 (0.003)	3.546 (0.000)	-2.753 (0.003)	-0.144 (0.557)

Tablo 1’de gösterilen yatay kesit bağımlılık testi sonuçları ele alındığında, her bir değişken veya gösterge açısından CDLM ve LM_{adj} testlerinin verilerine dair olasılık rakamlarının 0,05’ten daha az bir düzeyde olmasına bağlı olarak, yatay kesit bağımlılık bulunmadığını açıklayan sıfır hipotezi kabul edilmemekte yani reddedilmektedir.

Panel Birim Kök Testi

Yapılan çalışmaya göre, serilerin tümünde yatay kesit bağımlılığı saptanmış; yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinden ise CADF birim kök testi kullanılmıştır. Bu testin önem arz eden özelliği, CADF istatistiğinin yatay kesite ait kişisel sonuçları meydana çıkarması ve aynı zamanda CIPS istatistiği ile de panelin bütününe ait neticeleri iletmesidir. Bu testin diğer bir önem arz eden özelliği ise; yatay kesit ve zaman boyutunun oransal olarak küçük olduğu zaman ve koşullarda bile oldukça tutarlı sonuçlara ulaşılmasını sağlamasıdır (Pesaran, 2007).

CADF, Pesaran (2007) tarafından ele alınmış olup, panel birim kök testi regresyon modeline göre yapılmakta ve aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (3)$$

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y_{it} \bar{M}_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (y_{i,-1} \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (4)$$

Her yatay kesit bakımından ayrı ayrı hesaplanan t istatistiklerinin ortalamasını ifade eden CIPS istatistiği aşağıda gösterildiği şekildedir:

$$CIPS(N, T) = \bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (5)$$

H₀: $\beta_i = 0$ seri durağan değildir.

H₁: $\beta_i < 0$ seri durağandır.

Yatay kesit bağımlılığı testi neticesinde değişken veya göstergelere ikinci nesil birim kök testlerinden CADF birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2’de her bir ülke için gösterilmiştir.

Tablo 2. CADF Birim Kök Testi

Ülkeler	Sabitli ve Trendli					
	GDP		DYY		İST	
	CADF Stat.	Lag	CADF Stat.	Lag	CADF Stat.	Lag
Brezilya	-2.05	1.00	-2.716	1.000	-2.459	1.000
Rusya	-2.33	3.00	-1.834	3.000	-2.857	1.000

Hindistan	-1.28	1.00	-2.467	1.000	-1.517	1.000
Çin	-1.69	1.00	-1.011	3.000	0.261	3.000
Güney Afrika	-0.574	1.00	-1.506	3.000	-2.633	1.000
Türkiye	-1.67	3.00	-4.873	3.000	-1.922	1.000
	-1.60		-2.401		-1.854	

Not: CIPS Kritik Değerleri %1 (-3.15), %5 (-2.88), %10 (-2.74), CADF Kritik Değerleri %1 (-4.97), %5 (-3.99), %10 (-3.55)

Tablo 2’de yer alan sonuçlar ele alınarak; GDP, DYY ve istihdam göstergeleri için tek tek hesaplanan CDAF testinin istatistik değerleri, kritik değer tablosunda yer alan %5’ de -3.99 değerinden ve CIPS değerlerinin de tabloda yer alan değeri %5’de -2.88 olan CIPS değerinden daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu veriler ışığında H_0 hipotezi kabul edilirken, H_1 hipotezi ise reddedilmektedir. Tablo 2’de yer alan sonuçlar değerlendirildiği zaman paneli oluşturmakta olan serilerin birim kök içermekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Netice olarak ekonomik büyümeyi ifade eden GDP, yabancı ülkelere sermaye akımlarını ifade eden doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam göstergelerinin durağan olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sebeple de serilerin I(1) özelliği gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Panel Eşbütünleşme Testi

Çalışmada kullanılan değişken ve göstergelere uygulanan birim kök testi neticesinde tüm değişkenlerin I(1) özelliği göstermesi ve eğitim katsayılarının heterojen yani farklı olması durumunda seriler arasında yer alan eşbütünleşme Westerlund ve Edgerton (2007) aracılığıyla geliştirilen panel bootstrap eşbütünleşme ile ele alınmıştır. Bu test McCoskey ve Kao (1998) tarafından öne sürülen lagrange multiplier testinden şekillenmekte ve yatay kesit bağımlılığı olması durumunda yararlanılmaktadır (Westerlund ve Edgerton, 2007).

Aşağıdaki denklem, panel eşbütünleşme denkleminin türetilmesine ortam hazırlamaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_{it}' \beta + \epsilon_{it} \quad (6)$$

$$\epsilon_{it} = u_{it} + v_{it} \quad (7)$$

$$v_{it} = \sum_{j=1}^n \eta_{ijt} \quad (8)$$

η_{ij} ortalaması sıfır ve varyansı σ_i^2 olan bir hata terimidir.

$\sigma_i^2 = 0$ Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

$\sigma_i^2 > 0$ Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

LM istatistiği Westerlund tarafından geliştirilmiş olup aşağıdaki gibi gösterilir:

$$LM_{N^+} = 1NT^2 \sum \sum \omega \hat{i} - 2tt = 1Ni = 1Sit^2 \quad (11)$$

LM istatistiğinde $\omega_{it} = (uit, \Delta xit)'$ ve Sit FMOLS ile tahmin edilmiş olan modeldeki $\hat{z}it$ hata terimlerinin kısmi toplamlarıdır (Westerlund ve Edgerton, 2007:186-188).

Tablo 3. LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi

Level (Constant)	İstatistik	Bootstrap p- değeri
LM_{N^+}	3.090	0.208

Westerlund ve Edgerton (2007) tarafından geliştirilmiş olan LM bootstrap panel eşbütünleşme testinden elde edilenlerin sonuç Tablo 3'de yer almaktadır. Tablodan ulaşılan olasılık sonucu sabitli modelde 0.05'ten büyük olduğundan ötürü eşbütünleşme ilişkisinin olduğu kabul edilmektedir.

Sonuç

Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerin gelişimi için büyük önem arz etmenin yanında aynı zamanda birçok makroekonomik gösterge ile de bağlantı ve etkileşim içerisindedir. Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelere kaymasındaki en temel unsurlardan biri bu ülkelerde var olan işgücünün ucuz olmasıdır. Bu durumda ülkesine doğrudan yabancı yatırım çeken herhangi bir az gelişmiş veya gelişme yolunda olan ülkede istihdam oranları artar, yaratılan yeni iş kaynakları sayesinde iç talep veya tüketim artar ve bunun sonucunda ülkenin millî gelirinde ve insanların yaşam standartlarında meydana gelen artış ülke ekonomisinin de büyümesine olumlu katkı sunar. Fakat diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımların herhangi bir az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeye gelmesi için bazı temel şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlar daha çok uluslararası düzeyde kalkınma standartlarına erişimi zorunlu kılmaktadır. Aranılan şartlar ekonomik olmaktan çok sosyal alan, siyasal alan ve hukukla ilişkilidir. Yani bir ülkede adaletin yeterince tesis edilememesi, yabancı yatırımcılar tarafından yapılan yatırımların geleceğinin güvence altına alınmaması ve siyasal gerilimlerin her an artması gibi nedenlerden ötürü doğrudan yabancı yatırımlar ülkeden kaçmakta veya yatırım kararlarını erteleyebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların bir ülkeye çekilebilmesi için öncelikle yatırımları güvence altına alacak güvenli ortamın sağlanması ve hukukun bağımsız karar verebileceği

adaletli bir sistemin oluşturulması şarttır.

Çalışmada BRICS-T ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımlar ve iktisadi büyüme arasında ortaya çıkan ilişki incelenmiştir. Bundan dolayı çalışmada panel veri analizi uygulanmış ve öncelikle serilerin durağanlığını tespit etmek amacıyla panel birim kök testlerinden CADF testi uygulanmıştır. Serilerin birinci farkında durağan olmasının tespit edilmesi üzerine panel eşbütünleşme testi uygulanmış ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Acaravcı, A.ve Akyol, M. (2017), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3 (1) 2017, 17-33.

Acar, M. (2016), Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Örneği, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 13, issue. 3, 92-105.

Ağayev, S. (2010), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizleri, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2010), 163.

Ayaydın, H. (2010), Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 26, Nisan 2010.

Balkanlı, A. O. (2019), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi ve Ekonomik Büyümeye Etkisinin Ekonometrik Analizi (1985- 2017), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* (e-ISSN: 2564- 7458), Cilt: 22, Sayı: 1, Nisan 2019, ss. 175- 186.

Berksoy, T. (1995), “Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz- 24 Ocak 1980’den 5 Nisan 1994’e” iç: 93- 94, *Petrol İş Yıllığı*, s.596- 622, İstanbul.

Bostan, A. , Kelleci, S. Ü. ve Yılmaz, A. (2016), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Avrasya Ekonomileri Örneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 5, 2016.

Çeştepe, H. ve Mıstaçoğlu, T. (2010), Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, vol. 17, issue. 2, 93-106.

Ekinci, A. (2011), “Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik

Büyüme ve İstihdama Etkisi: Türkiye Uygulaması (1980- 2010)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 6 (2), 71- 96.

Göçer, İ. (2013), Yabancı Doğrudan Yatırımların Verimlilik ve Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneği, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı*, Aydın, 2013.

Hazine Müsteşarlığı, (2005), Yabancı Sermaye Raporu, Ankara.

Helleiner, G. K. (1997), “Cappital Account Regimes and The Developing Countries”, *International Monetary and Financial Issues for The 1990s*, vol.VIII, UNCTAD.

İnsel, A. ve Sungur, N. (2003), Sermaye Akımlarının Temel Makro Ekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği, 1989:III-1999:IV, *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Tartışma Metni, 2003/8, <http://www.tek.org.tr>, Aralık, 2003.

Kahveci, Ş. ve Terzi, H. (2017), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Nedensellik Analizleri ile Testi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 49, Ocak- Haziran 2017, ss. 135- 154.

Karış, Ç. ve Ayla, D. (2018), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Dışa Açıklık İlişkisinin Ekonometrik Analizi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, 2018.

Keskin, Benli, Y. ve Yenisu, E. (2017), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, vol.3, issue. 2, 49-71.

Koç, S. ve Saimuradov, S. (2018), Orta Asya Ülkelerinde Elektrik Enerjisi, Doğrudan Yabancı Yatırımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Ege Akademik Bakış*, cilt. 18, sayı. 2, ss. 321- 328.

Lewer, J. (2002), “International Trade Composition and Medium-Run Growth: Evidence of A Casual Relationship”, *The International Trade Journal*, 16 (3), 295- 317.

Okuyan, H. A. ve Erbaykal, E. (2008), Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Bandırma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü*, cilt. 19, Sayı. 67.

Öncü, E. ve Çelik, Ş. (2018), Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRIC Ülkeleri Panel Nedensellik Analizi, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 403-414.

Özcan, B. ve Arı, A. (2010), Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: OECD örneği, *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, vol.0, issue. 12, 65-88.

Peseran, M. H. (2007), “A Simple Panel Unit Root Test in the

Presence of Cross Section Dependence”, *Journal of Applied Econometrics*, 22(2),pp.265-312.

Peseran, M. H. ve Yamagata, T. (2008), Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, (142), 50-93.

Soylu, Ö. B. ve Okur, F. (2020), Türkiye’de İşsizliğin Seçili Makroekonomik Göstergelerle Etkileşimi: SVAR Analizi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı/ No:23, Temmuz 2020, Araştırma Makalesi, 523- 539.

Syzykova, A. (2019), Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Orta Asya Ülkeleri Örneği, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, vol. 5, issue 1, 291-307.

Şaşmaz, M. Ü. ve Yayla, Y.E. (2018), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Kalkınma Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 11, issue. 1, 359-374.

Westerlund, J. ve Edgerton, D. (2007), A panel bootstrap cointegration test, *Economics Letters*, 2007, vol. 97, issue 3, 186-188.

<https://www.worldbank.org/tr/country/turkey>

WTO, (1996), “The Relationship Between Trade and Foreign Direct Investment”, *Note By The Secretariat*, WT/ WGTI/ W/ 7.

Yaçınkaya, Ö. ve Aydın, H. İ. (2017), Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Seçili Yükselen Piyasa Ekonomileri Örneği (1992- 2015), *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 3, issue. 1, 39-64.

Yılmaz, M. (2010), Doğrudan Yabancı Yatırımlar- Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme, *Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Bilimler*, 8/1 (2010), s. 241- 260.

Yılmaz, M. (2008), Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı*, 2008.

Yılmaz, Ö. Kaya, V. ve Akıncı, M. (2011), Türkiye’ de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Etkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Volume. 25, Issue. 3-4, Pages.13-30.

Yılmaz, T. Zeren, F. ve Koyun, Y. (2017), Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: BRICS ve MINT Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y.2017, C.22, S. 4, s.1235- 1254.

FİNANSAL TÜREVLERİN KULLANIMI BANKA RİSKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GEÇİŞ ÜLKELER ÖRNEĞİ

The Effect Of Using Financial Derivatves On Bank Risk Example Of
Transition Countries

Zekeriya GÜL

Gaziantep Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme
Bölümü

greis@gantep.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4241-117X>

Dr. Öğr. Üyesi Ş. Gül REİS

Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

sgulreis@gantep.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7654-4256>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	15.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	11.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 369-385	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.88098

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

FINANSAL TÜREVLERİN KULLANIMI BANKA RİSKİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: GEÇİŞ ÜLKELER ÖRNEĞİ*

The Effect Of Using Financial Derivatives On Bank Risk Example of Transition Countries

Zekeriya GÜL - Ş. Gül REİS

Öz

Finansal türevler, sermaye piyasasının verimliliğini ve derinliğini artırmak için aktif olarak kullanılan finansal enstrümanlardır. Finansal türevler spekülasyon, arbitraj ve riskten korunma amacıyla kullanılan araçlardır. Finansal liberalizasyon ve finansal piyasalarda yaşanan gelişmelerden dolayı, uluslararası ticaret riskleri artmış ve bu bankaların kendilerini korunma enstrümanlarının girmelerine ve kullanmalarına neden olmuştur. Yüksek düzeyde ekonomik ve finansal riskler göz önüne alındığında, piyasa katılımcılarının ve yatırımcıların karşılaştığı bu riskleri finansal türevler yönetilebilir hale getirerek bir ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kapsamda, türev kullanımının banka riski üzerindeki etkisini analiz etmek için 2011-2018 yılları arasında Macaristan, Çekya, Romanya, Slovenya, Rusya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Polonya, gibi geçiş ülkelerinde sürekli olarak faaliyet gösteren 50 banka çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmada panel veri analizinden elde edilen sonuçlara göre, türev kullanımı ile banka riski arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Türevler, Bank Riski, Panel Analiz, Z-Skoru

Abstract

Financial derivatives are one of the instruments use to increase the efficiency of the capital market. Financial derivatives are using for hedging,

*Bu çalışma, Zekeriya Gül tarafından yazılan ve Dr.Ş.Gül Reis'in danışmanlığında, yayınlanmamış bir doktora tezinden alınmıştır.

speculation, and arbitrage purpose. Financial derivatives are tools used for hedging, speculation, and arbitrage purpose. Due to financial liberalization and developments in financial markets, international trade risks have been increased and caused the banks to use protection instruments in order to avoid these risks. Given the high level of economic and financial risks, financial derivatives contribute to the economic development of a country by making these risks faced by market participants and investors manageable. In this context, to analyze the effect of using financial derivatives on bank risk, 50 banks operating in transition countries such as Hungary, Czechia, Romania, Slovenia, Russia, Bulgaria, Croatia, and Poland over the period 2011-2018 were included in the study. According to the results obtained from the panel data analysis implemented in the study, it shows that there is a statistically and negative significant relationship between bank risk and the use of financial derivatives.

Keywords: Financial Derivatives, Bank Risk, Panel Data, Z-score

Giriş

Firmaların faaliyet gösterdiği alanlarının büyümesi, işlem hacimlerinin artması, rekabet alanlarının çok fazla olması, faaliyet gösterdikleri alanların uluslararası alanlara da yayılmasıyla birlikte karşı karşıya kaldıkları ekonomik riskler de artmıştır. Son zamanlarda işletmeler yalnızca kuruldukları ülkedeki finansal durumlardan etkilenmemekte, uluslararası ekonomide ortaya çıkan ekonomik krizler, kur dalgalanmaları ve belirsizliklerden de etkilenir duruma gelmişlerdir. İşletmeleri bu durumlar çok daha dikkatli ve hassas risk yönetimi yapmalarını, kendilerini bu süreçlerden daha az etkilenmek için geliştirmelerini ve yeni stratejiler konusunda çalışmalarını zorunlu kılmaktadır. İşletmeler zamanla çeşitli risklerden korunabilmek için yaptıkları çalışmalar sonucunda yeni stratejiler geliştirmiştir. Son yıllarda şirketlerin riskten korunabilmek için kullandıkları en etkili yöntemler türev ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. (Yılmaz ve Aslan, 2016: 664).

Büyük ve özellikle uluslararası şirketler ile bankalar riskten korunmak için türev ürünleri kullanırlar. Dayanak varlıklar içerisinde yer alan faiz, kur, emtia ve pay senetlerinin fiyatlarındaki dalgalanama riski bu kuruluşları sıkıntıya sokmaktadır. Fiyatlarda meydana gelen artışlar piyasada belirsizlik havası yaratarak işletmelerin ve bankaların nakit akışlarını bozmaktadır. Bu da bankaları beklenmedik finansman arayışına sokarak ekstra maliyetlere sebep olmaktadır. Bu riskleri minimize etmek için türev ürünler kullanılmaktadır. Hem organize piyasalarda hem de tezgâhüstü piyasalarda

işlem yapmak mümkündür. Başlıca türev ürünler forward, futures, opsiyon ve swap olmak üzere dört tanedir.

Finansal türevler, önceden belirlenmiş bir dayanak varlığın gelecekteki değerine bağlı olarak bugünden alım ve satımını mümkün kılan sözleşmelerdir. Finansal türevlerin temel özelliği, değerinin dayanak varlıklar olarak adlandırılan döviz, faiz, hisse senetleri, tahviller, emtialar gibi varlıklara bağlı olmasıdır (National Association of Pension Funds, 2013: 3). Finansal türevler, türev piyasasında işlem gören emtialar için fiyat risklerinin paylaşımını kolaylaştıran ve üreticilerin fiyat oynaklığı ile başa çıkmalarına yardımcı olan etkili bir mekanizma sunar. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sermaye girişlerini artırarak risk yönetiminde önemli bir rol oynar (Vo ve diğerleri, 2019: 3). Türev piyasalar likiditesinin yüksek olması nedeniyle artan sayıda katılımcı çekmektedir. Herhangi bir katılımcı yapacağı işlem için kolayca karşı taraf bulabilmektedir (Shen ve Hartarska, 2013:291).

1973 tarihinde Bretton Woods (sabit kur) sisteminin bitmesiyle beraber döviz kurlarında oluşan büyük dalgalanmalar şirketlerin döviz kuru riskine maruz kalmalarına neden olurken, uluslararası para piyasalarındaki oluşan faiz oranlarındaki büyük dalgalanmalar sonucunda uluslararası piyasalarda yüksek faiz riski problemi ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin devamında, uygulama alanı eskiden sadece tarım ürünleri olan türev araçlar günümüzde faiz ve kur dayanak varlıklarına yönelik olarak da kullanılmaya başlanmıştır (Yılmaz ve Aslan, 2016: 664).

Bankalar açısından bakıldığında bankalar geleneksel rolleri gereği müşterilerine fon transferine aracılık etmektedirler. Bu hizmetlerini yerine getirirken bir takım riskler alırlar ve bunları yönetmek durumundadırlar. Teknolojik, bilgisel ve finansal yenilikler göz önüne alındığında, risk paylaşımı ve risk yönetimi giderek bankacılık sektöründe temel bir değer yaratma olarak görülmektedir. 1995 yılında dünyada ve ABD bankalarında türevlerin kullanımı çok düşüktü çünkü sadece büyük kurumlar türev alım satım işlemlerini etkin bir şekilde yürütmek için gerekli kaynaklara sahipti. (Gunther ve Siems, 1995: 1-16). Her ne kadar 2008'deki küresel finansal krizden sonra, bankaların türev faaliyetleri giderek tartışmalı hale gelmiş olsa da işlem hacimlerine bakıldığında görüldükleri rağbet çok değişmemiştir (Chang ve diğerleri, 2018:922-923).

Bir bankanın türevleri kullanması için iki temel neden vardır. Bunlardan birincisi, riski azaltmak ya da riskten korunmak, ikincisi ise beklenen piyasa hareketlerinden kazanç sağlamayı amaçlayan spekülasyondur (Sundaram ve Das, 2011: 1-2). Bu çalışmada bu iki amaca dönük verilere ayrı

ayrı ulaşılamadığı için toplam türev kullanımı dikkate alınmıştır. Türev ürünlerin bankacılık sektöründeki kullanımının önemi ve bankacılık sektörünün finansal sistemin en önemli ayağı olması sebebiyle bu çalışmada türev kullanımının bankacılık riskinin üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla geçiş ülkelerinden verileri süreklilik gösteren ülkelerin bankalarına ait veriler kullanılarak panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuç kullanılan örneklem kapsamında bankaların türev kullanarak risklerini azalttıkları görülmektedir.

Literatür Analizi

Literatür incelendiğinde, türev kullanımının ağırlıklı olarak performansa etkisinin araştırıldığı çalışmalar görülmüştür. Bunların dışında banka riski üzerinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak gelişmiş ülkelerde test edildiği ancak gelişmekte olan ülkelerdeki etkisi üzerinde durulmadığı görülmüştür. Literatürdeki bu boşluktan hareketle yapılan bu çalışmada gelişmekte olan ülkelerde bankalarda türev kullanımının sistematik olmayan riske etkisi araştırılmıştır. Bu çerçevede yapılan literatür incelemesi sonucu ulaşılan çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Rivas ve diğerleri (2006), yaptıkları çalışmada Brezilya, Şili ve Meksika'da faaliyet gösteren 182 bankada türev kullanımının verimliliklerini etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. Araştırmalarında veri zarflama analizini (DEA) kullanılmıştır. Çalışma sonucunda türev kullanımının Latin Amerika bankalarının verimliliğini arttırdığı sonucuna varılmıştır. Latin Amerika bankaları büyüdükçe verimlilik seviyelerinin arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca yasal ve kurumsal kısıtlamaların Latin Amerika bankalarının verimliliğini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Mallikarjunappa ve Afsal (2008), Ekim 1995 Haziran 2006 dönemleri arasında, S&P ve CNX Nifty Indexlerini kullanarak Hindistan'da türevlerin kullanımının borsa volatilitesi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Koşullu varyans denkleminde futures ve opsiyon kullanımı için kukla değişkenlerini dâhil ederek bir GARCH modeli kullanmışlardır. Türev kullanımı öncesi ve sonrasında kümelenme ve oynaklık sürekliliği bulunmuştur ve piyasa oynaklığı üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Li ve Yu (2010), türev faaliyetlerin ABD'de bulunan 18 büyük ticari banka üzerindeki etkisini panel veri analizinden sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli kullanarak incelemişlerdir. Türev kullanımının büyük bankaların risk seviyesini arttırdığı gözlemlenmiştir. Büyük bankalar risk yönetimi adına türev sözleşmelerinde daha spekülatif konumlar alırken, küçük bankaların ise söz konusu risklerden korunmak amacıyla türev işlemler

yapmayı tercih ettikleri görülmüştür. Varılan sonuçlara göre, büyük bankalar türev işlemler ile kârlılıklarını artırırsalar da genel anlamda risklerini de artırmış olmaktadırlar.

Shen ve Hartarska (2013), finansal türevlerin tarım bankalarındaki kârlılık üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Finansal türevleri kullanmayan tarım bankalarının farklı risk faktörlerinden nasıl etkilendiklerini değerlendirmek için 2006, 2008 ve 2010 yılları için Chicago Merkez Bankasına verdikleri raporlar incelenmiştir. Buna göre, tarım bankalarında risk yönetimi için finansal türevler kullanıldığında etkili olduğu ve türev kullanıcısı tarım bankalarının kârlılığının, örneklem döneminde kredi riski ve faiz riskinden daha az etkilendikleri görülmüştür.

Ahmed ve diğerleri (2014), finansal türevlerle korunma işleminin firma değeri ve finansal performans üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2005-2012 yılları arasında FTSE-All hisse senedi endeksinde bulunan, finansal olmayan 288 şirket üzerinde araştırma yapmıştır. Risk yönetiminde türev dışında kullanılan yöntemler ve türev kullanıldığında alınan sonuçlar farklılık göstermektedir. Ayrıca, 2008-2009 finansal krizinde risk yönetimi uygulamalarının türev kullanarak devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Leney ve Oki (2016), İngiltere'de finansal ve finansal olmayan firmaların finansal türevler kullanımı ile firma performansı arasında ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Finansal firmalarının türev kullanma nedeni ağırlıklı olarak faiz oranı riskinden korunmak iken, finansal olmayan firmaların döviz kuru riskinden korunmak olduğu görülmüştür. Ayrıca, her iki grup tarafından da forward ve futures kullanmak firma performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yaratırken swap kullanımının ters yönlü etkisi olduğu gözlemlenmiştir.

Ghosh (2017), ABD'de 5491 ticari bankanın verilerini kullanarak, türev kullanımının bankaya özgü riskler ve kârlılık üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada panel veri sabit etkiler modeli ve Bayesian model ortalama alma teknikleri kullanılmıştır. Faiz oranı ve döviz kuruna dayalı türev sözleşmelerin, bankaların iflas risklerini tüm zaman dilimlerinde ve kriz öncesi dönemlerde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chang ve diğerleri (2018) türev kullanımının banka riski ve piyasa değeri üzerindeki etkisini analiz etmek için Avrupa'da 25 ülkede 2004-2008 yılları arasında 1112 adet ticari banka üzerinde analiz yapmışlardır. Türev kullanmanın bankaların riskini artırdığını saptamışlardır. Ayrıca, finansal türevlerin kullanımının banka piyasa değeri ile pozitif bir şekilde ilişkili olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır.

Veri ve Metodoloji

Türev kullanımının banka riski üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, 2011-2018 yılları arasında geçiş ülkelerinden Macaristan, Çekya, Romanya, Slovenya, Rusya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Polonya gibi ülkeler ve türev verileri mevcut olan 50 adet banka çalışma kapsamına alınmıştır. Çalışmanın ilk örnekleme 8 ülkede faaliyet gösteren 660 bankadan oluşmaktadır. 660 bankadan sadece finansal türevi kullanan banka sayısı ise 233'tür. Ancak 2011-2018 döneminde türev büyüklüğüne ilişkin sekiz yıllık veriye sahip bankaların sayısı 50'dir. Çalışmaya 8 yıllık türev büyüklüğüne sahip olan 50 bankanın tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. Tablo 1'de, çalışma kapsamına alınan bankaların nihai örnekleminin ve coğrafi dağılımlarının gösterilmektedir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamına Alınan Ülkeler ve Bankalar

1	Macaristan	5	Rusya	6	Bulgaristan
1	OTP Bank	17	Sberbank of Russia	34	UniCredit Bulbank
2	K&H Bank	18	JSC VTB Bank	35	DSK Bank
3	CIB Bank	19	Alfa-Bank	36	First Investment Bank
4	MKB Bank	20	Russian Bank	7	Hırvatistan
2	Çekya	21	VTB Bank	37	Zagrebacka Banka
5	Ceska Sportelna Bank	22	UniCredit Bank	38	Privredna Banka
6	Ceskoslovenska Bank	23	Promsvyaz Bank	39	Erste & Steiermärkische Bank
7	Komercni Banka	24	ROS BANK	8	Polonya
8	J&T Banka	25	Bank Saint-Petersburg	40	Bank Polski
9	Czech Banka	26	Novikom Bank	41	Santander Bank Polska
3	Romanya	27	Ural Bank	42	Bank Pekao
10	Romanian Commercial Banka	28	OTP Bank	43	mBank
11	BRD-Generale Banka	29	Nordea Bank	44	ING Bank
12	Raiffeisen Bank	30	Globex Commercial Bank	45	Bank BGZ BNP Paribas
4	Slovakya	31	Joint Stock Bank	46	Bank Millennium
13	Vseobecna Uverova Banka	32	Metallinvest Bank	47	Alior Bank

14	Tatra Banka	33	HSBC Bank	48	Bank Handlowy
15	Prima banka Slovensko .			49	Bank Ochrony
16	OTP Banka Slovensko			50	MBank Hipoteczny

Araştırmada Kullanılan Veriler

Araştırmada kullanılan veriler Bankascope veri tabanından elde edilmiştir. Türev kullanımının banka üzerindeki etkisini bulmak amacıyla bu bankalara ait bilanço ve gelir tabloları incelenmiştir. Bilanço ve gelir tablolarından yola çıkılarak elde edilen verilerle çalışmada kullanılacak rasyolar oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan rasyolar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Değişkenler	Kod	Veri kaynakları
Bağımlı Değişken		
Z-Skoru (Banka Riski)	ZS	Bankscope
Bağımsız Değişkenler		
Türev Hacmi = Log (Türev Aktifler + türev kaynakları)	TH	Bankscope
Banka hacmi = Log (Aktifler)	BH	Bankscope
Mevduat/Toplam Aktifler	MTA	Bankscope
Krediler/Toplam Aktifler	KTA	Bankscope
Krediler/Mevduat	KM	Bankscope
Özkaynak karlılığı = Dönem Net Karı/Özkaynak	ÖZKAR	Bankscope
Tier1 (Sermaye Yeterlilik Rasyosu)	Tier1	Bankscope
Toplam likidite varlıkları/Toplam Aktifler	LTA	Bankscope

Çalışmanın temel bağımsız değişken, belirli bir dönemde bankaların bir yılda gerçekleştirdikleri türev işlemlerin büyüklüğü olan türev hacmidir (TH). Bağımlı değişken ise bankanın z-skorudur (Ghosh, 2017:195).

Banka riski (Z- skoru) hesaplamasında aşağıdaki formül kullanılmıştır:

$$Z - score_{it} = [(Varlıkların Karlılığı (ROA)_{i,t} + \left(\frac{\text{Öz kaynak toplamı}}{\text{Varlıklar}} \right)_{i,t} / \sigma(ROA)_{i,t}]$$

Model’de kullanılan diğer bağımsız değişkenler, banka büyüklüğü (Ghosh, 2017), Mevduat/Toplam aktifler (bu oran bankaların fonlama seçenekleri ve toplam aktifler içerisinde mevduat oranını göstermektedir)

(Chang ve diğerleri, 2018), Krediler/Toplam aktifler (Kredilerin toplam aktifler içindeki payını göstermektedir. Bu oran fazla olursa bankanın elindeki likit değerler az olmaktadır), Krediler/Mevduat, öz kaynak kârlılığı (Öz kaynak kârlılığı banka öz kaynaklarının ne kadar verimli kullanıldığını göstermektedir), Tier1 (Sermaye Yeterlilik Rasyosu) (bu oran bir bankanın mali gücünün önemli bir ölçüsüdür, Sermaye yeterlilik rasyosu Basel III düzenlemesine göre en az % 6 olmalıdır), toplam likidite aktifler/toplam aktifler (bu oran, bankaların hem likiditesi hem de aktif kalitesi ile ilgili bir oran olduğundan önemlidir, çok düşük olması gibi çok yüksek olması da iyi değildir) (Shen ve Hartarska, 2013). Araştırmada kullanılan bağımsız değişkenler literatürde en çok kullanılan değişkenlerdir.

Araştırma Yöntemi

Çalışmanın amacı türev kullanımının banka riski üzerindeki etkisini analiz etmektir. Türev kullanımının banka riski üzerindeki etkisini ölçmek için ise panel veri regresyon analizi uygulanmıştır. Sabit etkiler ve rassal etkiler modeli arasında seçim yapmak için F Testi, Breuch-Pagan LM Testi, Honda Testi ve Hausman Testi yapılmıştır. Bu testlerin sonucuna göre sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Ampirik Model

Türev kullanımının banka riski üzerindeki etkilerini araştırmak için oluşturulan model aşağıda gösterilen şekilde kurulmuştur:

$$ZS_{it} = a_0 + a_1TH_{it} + a_2BH_{it} + a_3MTA_{it} + a_4KTA_{it} + a_5KM_{it} + a_6ÖZKAR_{it} + a_7Tier_{it} + a_8LTA_{it} + u_{it}$$

u_{it} : Hata terimi

Bu modeli kullanarak, aşağıdaki şekilde formüle edilmiş olan sıfır hipotezi kabul yada reddedilmesi gerektiği araştırılacaktır.

H_0 : : Finansal Türevlerinin banka riski üzerine etkisi yoktur.

H_1 : : Finansal Türevlerinin banka riski üzerine etkisi vardır.

Banka riski ile türev kullanımı arasında pozitif ve istatistiksel bir ilişki olması durumunda, türev kullanımının artması bankanın riskini arttıracaktır. Negatif ve istatistiksel bir ilişki olması halinde türev kullanımının azalması bankanın riskini azaltacaktır. Araştırmada kullanılan temel değişken, bankalar tarafından kullanılan türevlerin toplam (türev varlıklar + türev kaynaklar) miktarıdır. Veri kısıtlamaları nedeniyle, farklı türev türlerini ayırt etmek mümkün olmamıştır.

Bulgular**Tanımlayıcı İstatistikler**

İlk olarak, türevlerin banka riski üzerindeki etkilerini araştırmak için analizlerde kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te, korelasyon tablosu ise Tablo 4'te raporlanmıştır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Min	Max
ZS	400	37,1046	35,2523	-5,1436	169,4668
TH	400	5,1134	1,1498	0,3423	7,4413
BH	400	7,1052	0,5306	6,0053	8,7454
MTA	400	0,6492	0,1707	0,0213	0,8878
KTA	400	0,6102	0,1307	0,1361	0,9201
KM	400	1,6730	5,2797	0,2284	69,0218
Tier1	400	14,0184	7,1185	2,7900	89,2400
LTA	400	0,1952	0,1377	0,0015	0,7580
ÖZKAR	400	0,0509	0,3506	-4,4431	1,9942

Tanımlayıcı istatistik sonuçları değerlendirildiğinde, banka riski rasyosu (ZS) standart sapması en yüksek değişkendir. Bunu sebebi, çalışma kapsamına alınan bankaların farklı ülkelerde faaliyet göstermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Standart sapması yüksek olan bir diğer değişken sermaye yeterlilik rasyosu (Tier 1). Bu değişkenlik, sektörde faaliyet gösteren bankaların finansman politikalarının, büyüklüklerinin ve sahiplik yapılarının birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanabilmektedir.

Korelasyon katsayısı, değişkenler arasında +1 ile -1 arasında değer alabilmekte ve değer yükseldiğinde iki değişkenin birlikte hareket etme özelliğinin arttığı görülmektedir. Bunun sonucu olarak da çoklu doğrusal bağlantı problemi ortaya çıkabilmektedir. Böyle bir durum çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olabileceğinden bu analize ilişkin değişkenler için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Tablo 4' teki oranlar incelendiğinde değişkenler arasındaki korelasyonların kabul edilebilir seviyede olduğu görülmektedir (Field, 2009:224).

Tablo 4: Pearson Korelasyon Tablosu

Değişken	ZS	TH	BH	MTA	KTA	KM	Tier1	LTA	Özkar
ZS	1.0000								
TH	0.1214	1.0000							
BH	0.0926	0.2376	1.0000						
MTA	0.1072	-0.0431	0.1404	1.0000					
KTA	-0.1152	-0.1283	0.1019	-0.1035	1.0000				
KM	-0.1184	0.0752	0.1588	-0.5261	0.2424	1.0000			
Tier1	0.1703	0.0155	-0.0762	-0.2367	0.0452	0.5444	1.0000		
LTA	0.1491	-0.0944	-0.2299	-0.1381	-0.7158	-0.1175	-0.0707	1.0000	
Özkar	0.3965	0.1461	0.0783	0.1024	0.0048	-0.0186	0.0428	0.0270	1.0000

Birim Kök Testi

Panel veri analizini yapabilmek ve doğru sonuçlara ulaşabilmek için değişkenlere ilişkin zaman serilerinin durağanlığının sağlanması gerekmektedir (Topaloğlu, 2017:24). Birim kök testi için hipotezler aşağıda gösterildiği şekildedir. Analiz sonuçları ise Tablo 5’te gösterilmiştir.

H_0 : Veri setinde birim kök bulunmaktadır.

H_1 : Veri setinde birim kök bulunmamaktadır.

Model seçim sonuçlarına göre sabit etkiler modeli uygun çıkmıştır. Ancak veri setindeki birimler farklı ülkelerden olduğundan heterojenliği de dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenle hem homojenliği dikkate alan hem de heterojenliği dikkate alan iki ayrı birim kök testi kullanılmıştır. Levin – Lin ve Choi testinin kullanılma nedeni basitliği ve homojenlik varsayımına dayanmasıdır. Im, Pesaran and Shin testinin kullanılma sebebi ise heterojenlik varsayımına dayanmasıdır. IPS testinin, iktisat araştırmacıları tarafından

panel verilerindeki uzun vadeli ilişkileri analiz etmek için üstün test gücüne sahip olduğu tespit edildiğinden kullanılmıştır (Afonso ve Rault,2010:22).

Tablo 5. Değişkenlerin Birim Kök Test İstatistiği Sonuçları

Değişken	Levin – Lin Choi Test				Im Pesaran ve Shin Wstat			
	Sabit Model		Sabit + Trend		Sabit Model		Sabit + Trend	
	İst.	Prob.	İst.	Prob.	İst.	Prob.	İst.	Prob.
ZS	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
	3.374	***	50.76	***	5.36	***	4.85	***
TH	2		77		50		82	
	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
BH	5.162	***	17.03	***	5.28	***	6.10	***
	5		23		03		88	
MTA	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
	12.34	***	35.81	***	3.64	***	4.84	***
KTA	50		66		24		55	
	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
KM	6.938	***	13.90	***	4.82	***	5.10	***
	8		91		24		02	
Tier1	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
	7.394	***	44.48	***	4.16	***	4.79	***
LVTA	5		58		73		91	
	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0359	-	0.0000
ÖZKAR	10.17	***	19.81	0.0000	4.77	**	5.41	***
	58		41	***	55		64	
R	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
	7.838	***	9.648	***	5.27	***	5.47	***
R	1		6		66		11	
	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
R	6.095	***	26.41	***	5.33	***	5.55	***
	5		15		21		73	
R	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000	-	0.0000
	8.134	***	11.03	***	3.79	***	3.41	***
R	8		34		00		84	

Tablo 5 incelendiğinde değişkenlerin yapılan tüm birim kök testlerine göre durağan oldukları anlaşılmaktadır. Levin, Lin ve Chu , Im Pesaran ve Shin test istatistiği sonuçlarına göre % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerinde birim kök bulunmamaktadır. Olasılık değeri tüm anlamlılık değerlerinden küçük olduğu için H_0 Hipotezi reddedilmektedir.

Banka riski üzerindeki etki eden faktörleri tespit edebilmek için sabit etkiler modeli, rassal etkiler modeli ve havuzlanmış modelden hangisinin tahminleme için kullanılacağına F Testi, Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda

(1985), Hausman Testleri ile karar verilmiştir. Bu testlere ilişkin analiz sonuçları Tablo 6’de gösterilmektedir.

Tablo 6. Tahmin Modeli Belirleme Analiz Sonuçları

Test	İsta.	p- değeri	Hipotez	Karar
F-grup_fixed	15.760	0.0000	H_0 : Sabit grup etkisi yoktur.	H_0 Red
F-zaman_fixed	3.5564	0.0011	H_0 : Sabit zaman etkisi yoktur	H_0 Red
F-iki yönlü_fixed	14.123	0.0000	H_0 : Sabit zaman ve grup etkisi yoktur	H_0 Red
LM-grup_random	445.5979	0.0000	H_0 : Sabit grup etkisi yoktur.	H_0 Red
LM-zaman_random	0.150452	0.6981	H_0 : Sabit zaman etkisi yoktur.	H_0 Rededilmez
LM-iki yönlü_random	445.7483	0.0000	H_0 : Sabit zaman ve grup etkisi yoktur	H_0 Red
Honda -grup_random	21.10919	0.0000	H_0 : Sabit grup etkisi yoktur.	H_0 Red
Honda zaman_random	- - 0.387881	0.6509	H_0 : Sabit zaman etkisi yoktur.	H_0 Rededilmez
Honda-iki yönlü_random	14.65218	0.0000	H_0 : Sabit zaman ve grup etkisi yoktur	H_0 Red
Hausman Testi	32.42	0.0002		

Modelde havuzlanmış model mi yoksa sabit etkiler modeli mi kullanılması gerektiğini bulmak için F Testi sonuçlarına bakılması gerekmektedir. Tablo 7’deki F Testi sonuçlara bakıldığında, olasılık değerinin kritik değerinin altında olduğu görülmektedir ve bu sonuca göre sıfır hipotezi red edilmiştir.

Tahmin modeli için havuzlanmış model ile rassal etkiler modeli arasında seçim yapmak için Breuch-Pagan LM (1980) ve Honda (1985)

Testleri uygulanmaktadır. Analizin sonuçlarına göre rassal etkiler modelinin havuzlanmış modele göre etkinliği ortaya koyulmuştur. Çalışmada F Testi, Breuch-Pagan LM Testi, Honda Testi ve Hausman Testi sonuçlarının doğrultusunda, modelin sabit etkiler modeli olacağına karar verilmiştir.

Değişen Varyans ve Otokorelasyonun Test Edilmesi

Çoklu doğrusal regresyon modelinin varsayımlarından birisi olan sabit varyans varsayımlarından sapma, değişen varyans olarak adlandırılmaktadır (heteroscedasticity). Bu durumun ortaya çıkmasının nedenlerinden biri, bağımsız değişkenlerin değerlerinin birbirinden çok farklı olmasıdır. (Büyükuysal, 2010: 7). Değişen varyans testi için Lagrange Multiplier (LM) istatistiği kullanılmıştır.

H₀: Değişen varyans yoktur.

H₁: Değişen varyans vardır.

Serisel korelasyonun varlığı doğrusal panel veri modellerinde standart hataların sapmalı olmasına ve dolayısıyla parametrelerde etkinlik kaybına neden olduğundan, panel veri modellerinde serisel korelasyon olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir (Nargeleçekenler, 2009: 56). Otokorelasyon testi için aşağıdaki hipotezler kullanılmıştır. Hipotezler LM istatistiğine bakılarak değerlendirilmiştir. Değişen varyans ve otokorelasyon test istatistikleri Tablo 7’de gösterilmektedir.

H₀: Oto korelasyon yoktur.

H₁: Oto korelasyon vardır.

Tablo 7. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Test Sonuçları

Değişen Varyans		
Wald testi	İstatistik	Olasılık
68903.78	68903.78	0.0000
Otokorelasyon		
Born ve Bretuing (2016) LMp*-stat	İstatistik	Olasılık
	11.42	0.003
Durbin-Watson		
	1.3998123	

Tablo 7’de değişen varyans ve otokorelasyon değerleri incelendiğinde, panelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu söz konusudur. Bu sorunu gidermek için Beck ve Katz (1995)’in Panel Corrected Standart Error (PCSE) düzeltmesi yapılmıştır. PCSE, birim içi varyansın her bir birim için sabit olduğu, sadece birimler arasında varyansın değiştiği

varsayılarak tahmin yapmaktadır. Bu düzeltme, yatay kesitler arasındaki değişen varyans ve otokorelasyon sorununu gidererek modeli tahmin etmemizi sağlamaktadır (Reis, 2014:50).

Tahmin Sonuçları

Banka riski Z-skoru ile temsil edildiği model 1’de, banka riski üzerindeki etki eden faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Model 1’de değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarının, Panel Corrected Standart Error (PCSE) yöntemi ile panel standart hataların düzeltilmesi yoluyla tahminleme gerçekleştirilmiştir. Tahmin sonuçları, Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken	Yöntem		
ZS	En küçük Kareler Yöntemi PCSE / Gözlem Sayısı 400		
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	t-İstatistiği	Prob.
TH	-0.036367	-2.256610	0.02**
BH	-0.084735	-1.509451	0.13
MTA	-0.008080	-0.077559	0.93
KTA	-0.098969	-0.406846	0.68
KM	-0.000533	-0.391489	0.69
ÖZKAR	0.143504	3.765233	0.00***
Tier1	0.006371	5.320310	0.00***
LTA	0.055469	0.355182	0.72
C	1.287411	2.404999	0.01***
R²	0.273	Düzeltilmiş R²	0.245
Prob(F-statistic)	19.40	Prob (F-statistic)	0.00***
***%1, **%5 ve *%10 düzeyinde anlamlı			

Tablo 8’deki bulgular incelendiğinde,

Modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden F istatistik olasılık değerinin %99 güven düzeyinde anlamlı olduğu ve açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkeni %24 (*düzeltilmiş R²*) açıkladığı tespit edilmiştir. Model’de Türev hacmi, öz kaynak kârlılığı ve sermaye yeterliliği (Tier1) oranı ile banka riski arasında istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Sonuç

Türev piyasaların gelişimi, uluslararası ticaretin artmasıyla birlikte finansal varlık, emtia, döviz ve faiz risklerinin de artmasına sebep olmuştur. Bankalar ve çok uluslu işletmeler için büyük önem arz eden türev ürünler doğru kullanıldığında risk yönetimine çok önemli katkılar sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı doğrultusunda geçiş olan ülkelerde banka riskini yönetmede türev işlemlerin etkisi araştırılmıştır. Çalışmada, aralarında verilerine ulaşılan Macaristan, Çekya, Romanya, Slovenya, Rusya, Bulgaristan, Hırvatistan ve Polonya olmak üzere geçiş ülkelerinden örneklem üzerinde bu durum araştırılmıştır. Bu ülkelerde bankacılık sektöründe bulunan ve 2011-2018 yılları arasında devamlı olarak faaliyet gösteren 50 banka çalışma kapsamına alınmıştır. Finansal türev kullanımının banka riski üzerindeki etkisini araştırmak için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Bağımlı değişken, Banka riski göstergesi olarak Z-skoru, bağımsız değişkenler ise literatürde en çok kullanılan değişkenler türev hacmi, mevduat/toplam aktifler, krediler/toplam aktifler, krediler/toplam mevduat, öz kaynak kârlılığı, sermaye yeterlilik rasyosu (Tier 1), likit aktifler/toplam aktifler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, banka riski ile finansal türev kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla bankalar türev kullanmak suretiyle risklerinin azaltabilmişlerdir. Bir diğer sonuç öz kaynak kârlılığının risk üzerinde aynı yönlü etkisi olduğu doğrultusundadır. Buradan çıkarılacak sonuç öz kaynak kârlılığının artmasıyla getirinin artması beklentisinin riski artırdığı düşünülmektedir. Sermaye yeterliliği riski pozitif etkileyen bir diğer değişkendir. Özetle türev kullanımı geçiş ülkelerde daha çok riskten korunmak amacıyla yapılması beklendiğinden sonuçlar teorik olarak anlamlı ve beklendiği gibi çıkmıştır. Çalışmada varılan sonuçlar gelişmiş ülkeler için elde edilen sonuçlar ile tutarlı ancak ters yönlüdür. Bunun sebebinin gelişmiş ülkelerde türev kullanımı ağırlıklı olarak spekülasyon amaçlı da kullanılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu sonuçlara göre bankaların riski azaltabilmeleri için finansal türevlerin ılımlı bir şekilde kullanılması gerektiği söylenebilir. Finansal türevlerin agresif bir şekilde (yani spekülasyon amacıyla) kullanılması durumunda banka riski artabilmektedir. Çalışmaya dâhil olan ülkeler genelde türevleri korunmak amacıyla kullanmaktadırlar. Çünkü hem bu ülkelerdeki türev piyasalar daha gelişme döneminde hem de işlem hacmi gelişmiş ülkelere göre daha düşüktür. Sonraki araştırmalarda gelişmekte olan ülkelerde

verilerine ulaşıldığı takdirde türevlerin kullanım amaçlarına göre ayrıştırılıp riske etkisinin araştırıldığı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Afonso, A., & Rault, C. (2010). What do we really know about fiscal sustainability in the EU? A panel data diagnostic. *Review of World Economics*, 145(4), 731-755.
- Ahmed, Hany. Azevedo, Alcino ve Guney, Yılmaz (2014). The Effect of Hedging on Firm Value and Performance: Evidence from the Nonfinancial UK Firms. Conference: European Financial Management, 1-31.
- Büyükuysal, M. Cağatay, (2010). Ridge Regresyon Analizi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Bursa. ss. 1-53.
- Chang, change. Yu Ho, Keng. Ve Hsiao, Yu-Jen (2018). Derivatives usage for banking industry: evidence from the European markets, *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 51(4), 921-941.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS: (and sex, drugs and rock "n" roll) (3rd ed.)*. Los Angeles: SAGE Publications
- Ghosh, Amit (2017). How do derivative securities affect bank risk and profitability? Evidence from the US commercial banking industry. *The Journal of Risk Finance* 18(2), 186-213.
- Gunther, W, Jeffery ve Siems, F, Thoms (1995). Who's Capitalizing on Derivatives? Federal Reserve Bank of Dallas. 1-19.
- Lenee, Torbira. Lezassi. & Oki, Joshua. (2016). Financial derivatives and firm performance: empirical evidence from financial and non financial firms. *British Journal of Economics, Management and Trade*, 16(4), 1-36.
- Li, Li ve Yu, Zhange (2010). The Impact of Derivatives Activity on Commercial Banks: Evidence from U.S. Bank Holding Companies. *Asia-Pacific Financial Markets*. 17(3). 303-322.
- Mallikarjunappa, T., & Afsal, E. M. (2008). The Impact Of Derivatives On Stock Market Volatitity: A Study Of The Nifty Index. *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance*, 4(2), 43-65.
- Nargeleçekenler, Mehmet, (2009). Makroekonomik Ve Finansal Serilerin Ekonometrik Analizi: Panel Veri Yaklaşımı, Doktora Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa. ss. 1-304.
- National Association of Pension Funds Limited (2013). *Derivatives and Risk Management Made Simple*. JP Morgan.

- Reis, Ş, Gül (2014). Kurumsal Yatırımcılar Açısından Likidite, Performans Ve Getiri ilişkisi: Borsa İstanbul Uygulaması. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1-99.
- Rivas, Andres, Ozuna, Teofilo ve Policastro, Felice (2006). Does The Use Of Derivatives Increase Bank Efficiency? Evidence From Latin American Banks. *International Business & Economics Research Journal*. 5(11), 47-56.
- Shen, Xuan, Valentina Hartarska, (2013) "Derivatives as risk management and performance of agricultural banks", *Agricultural Finance Review*, 73 (2), ss.290-309.
- Sundaram, K. Rangarajan ve Sanjiv R. Das (2011), *Derivatives, Principles and Practice*, Mc Graw-Hill International Edition.
- Topaloğlu, Emre (2017). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(1), 15-38
- Vo, Duc Hong, Son Van Huynh, and Dao Thi-Thieu Ha. (2019). The importance of the financial derivatives markets to economic development in the world's four major economies. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1), 35. 1-18.
- Yılmaz, Erdal., ve Arslan, Tünay. (2016). Finansal Risklerin Yönetilmesinde Türev Ürünlerin Kullanımı: Borsa İstanbul (BİST) 100 Endeksi'ndeki Şirketler Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 663-678.

HAMZA-NÂME ADLI ESERİN 72. CİLDİNDE TÜRKÇE ARKAİK UNSURLAR

Turkish Background Elements in Hamza-Name's 72. Volume

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ADIGÜZEL

İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

aadiguzel@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8438-5598>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	17.08.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	12.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 387-404	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.781752

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

HAMZA-NÂME ADLI ESERİN 72. CİLDİNDE TÜRKÇE ARKAİK UNSURLAR

Turkish Background Elements in Hamza-name's 72. Volume

Ahmet ADIGÜZEL

Öz

XIV. yüzyılda yarı tercüme yarı telif olarak yazılmış olan Hamza-nâme'nin 72. Cildi, on dokuzuncu yüzyılda istinsah edilmiştir. Altı yüz yıl boyunca süregelen bu eser, Türk dilinin gelişim seyrinin izlenmesi açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Türk dili açısından, diğer eserlerden farklı olarak üç önemli hususiyete sahiptir: cenk alanında yazılmış olması ve müellifinin telifinden altı yüz yıl sonra istinsah edilmesidir. XIV. Yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi'nin henüz standart bir imlaya sahip olamayışı ve ancak İstanbul'un fethinden sonra ölçünlü bir dil olması, o devirde yazılan pek çok eserin Eski Türkçenin özellikleriyle yazılması ve o dönemden özellikler taşımaya sebep olmuştur. Buna ilaveten Hamza-nâme'nin 72. Cildinin Türkiye Türkçesi dil özelliklerinin tamamen standartlaşması esere dil tarihi açısından çok önemli bir hususiyet kazandırmaktadır. Tarih sahasında yazıldığı için, edebiyat ve sanat kaygısı gütmeyen eserin dili sadedir. Tarihî Türk bilim diline tanıklık eden yazma nesir eserlere, genelde ilmî eserlere, özelde ise özellikle sağlık ve tarih alanındaki eserlerin yazımında, istifadenin daha kolay olması için sade ve yalın Türkçeye önem verilmiştir. İlk dönem Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış eserler, tarihî Türk bilim dilinin gelişim seyrinin ve evrelerinin izlenebilmesi bakımından, gerekli, önemli ve zengin söz varlığı ve dil özellikleri barındırmaktadır. Hamzavî'nin anlaşılır bir dil ve sade, akıcı bir üslup ile yazdığı eser, bilim tarihi ve bilim dili açısından önemli bir kaynaktır. Hamzavî'nin ilmî eserini sade bir dil ile yazmaya gayret etmesi, özellikle halk deyişlerine, deyimlere, konuşma diline ve nakillere yer vermesi eseri dil özellikleri bakımından önemli kılmaktadır. Eserde, hemen hemen tüm fiil çekimleri olumlu ve olumsuz tabanlarda yapılmıştır. Fiil çatıları ve fiilimsiler çok yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Bu kadar zengin bir söz varlığına sahip bir eser, Türk dilinin tarihî seyri için dikkate değerdir.

XIV. yüzyılda yazılmış olan Hamza-nâme'nin 72. Cildinde standart bir imlâ kullanılmamıştır. Dönemin önemli eserlerinde görüldüğü gibi, Hamza-nâme'de de Arap ve Fars dillerinin etkileri oldukça görülmektedir. Arap-Fars imlâ geleneği esere hâkim olsa da, metinde yer yer Türkçe kökenli aynı kelimenin farklı biçimlerde yazıldığı görülmektedir. Bu durum, XIV. yüzyılda ölçünlü Türk dili normlarının henüz tam olgunlaşmamasından kaynaklanmaktadır. Hem Eski Uygur imlâ hem Arap-Fars imlâ geleneğine göre yazılmış bazı kelimelerin ikili yazım şekillerine de tesadüf edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe unsurlar, Köktürkçe, Uygurca, Oğuzca, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Hamza-nâme'nin 72. Cildi

Abstract

Hamza-name 's 72. volume, which was written as a semi-translated semi-copy in the 14. century, was copied in the 19. century. This six-hundred-year-old work is very important for the development of the Turkish language. It has three important features according to unlike the other works in Turkish language: it was written in the war area, and was copied after six hundred years by the it's writer. Because of the fact that 14th century Old Anatolian Turkish did not have a standard spelling, and it was only a standard language after the conquest of Istanbul, so many works written in this period were written with the Old Turkish' features. Because of the fact that Hamza name's Turkey Turkish's features have been standardization, it gives very important characteristics according to language history, too.

Because of the fact that it is written in the history, the language of the work doesn't have literary and art concern, it is clear. For making easy to write prose works which are the reference for Turkish historical science language, generally scientific, but especially making easy to write the works about health and history, preferred a clear and fluent Turkish. The works written in Old Anatolian Turkish's first period have important necessary and rich vocabulary and language features for following the development and stages of the Turkish scientific language history. The work which was written by Hamzavî with an understandable clean and fluent style, is an important resource for the history of science and the language science. Hamzavi's effort to write her scientific work with clean language; and giving translations, especially folk tales, idioms and speaking language, makes it important according to language features. There are all positive and negative conjugations in the work.

Voices of verbs and conjugations are used so much. The work with such a rich vocabulary is important for the Turkish language's historical development. A standard spelling was not used in the Hamza-name's 72.

volume which was written in the 14th century. As the other works of this period Hamza name has Arabic and persian language effects. Although the Arabic-Persian spelling tradition is dominant in the work, it is seen that the same Turkish origin words was written in different forms in the text. This stuation causes because of the fact that Turkish language norms haven't matured yet in the 14th century. It is observed that there are some double words which are writen according to both the Old Uighur spelling and the Arab-Persian spelling tradition, too.

Keywords: Old Turkish features, Gokturks language, Uigur, Oguz, Old Anatolian Turkish, Turkey Turkish, Hamza Name's 72. Volume

Giriş

Diğer pek çok dil gibi Türk dilinin hayat hikâyesini de tarihî koşullar belirler. Yaşanan tarihsel olaylar cemiyetleri ve bireyleri nasıl şekillendiriyorsa aynı durum diller için de geçerlidir ve canlı bir varlık olan dil de bu duruma maruz kalmaktadır. Tarihsel olayların daha hızlı geliştiği ve yaşandığı coğrafyalarda, diller de o konuşurlarının kaderini paylaşarak aynı maceraları yaşamaktadır. Yaşanan büyük olaylar ve tarihsel süreçler bazı dilleri daha önemli kılar, onlara gelişim ve yayılma sahası açar, kimi dilleri de dar bir sahaya sıkıştırır, gelişimine set çeker, itibarsızlaştırır ve zayıflatır. Sosyo-dil bilimin bir disiplini olarak kabul edilen toplumsal tarih, aslında bir dil tarihidir. Diller ve toplumlar arasındaki ilişki birey ve toplum yani cümlenin öznesi ve nesnesi gibidir, bu iki unsuru birbirinden ayırmak veya izole etmek mümkün olmadığı gibi, dili ve toplumun düşünme tarzının, mantığının bir parçası ve biyolojik kimliklerinin önemli bir tarafını oluşturan dil, cemiyetin ayrılmaz bir parçası, etkileyeni ve etkilenenidir.

Türk dilinin belgelerle yazılı takip edilebilen ilk dönemi VII. yüzyılda Köktürk alfabesi ile yazılan Orhun yazıtları ile başlar ve yazmalı dönem olarak kabul edilir. Eski Türkçe, VII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar yaygın olarak kabul edilen dönemdir. Köktürk devletinden sonra yeni bir din ve uygarlıkla Uygur Türkleri tarih sahnesine çıkar ve Türk yazı diline çok zengin ve önemli yazılı eserler kazandırır. Eski Türkçenin en çok ve önemli eserleri Sekiz Yükmek, Altun Yaruk, Irk Bitig, Kalyanamkara ve Papamkara Uygur metinleridir. Eski Türkçe, Türkler'in İslâmiyetin kabulünden önce Yukarı Yenisey, Orhun, Aral gölü, Talas, Maverâünehir, Moğolistan coğrafyasının büyük bir bölümü, tarım bölgesi ve yakınlarında kullandıkları Türk dilidir. Türk milletinin sosyal yaşamı, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik açıdan ve

inançları bakımından Eski Türkçe, Kök-Türkçe ve Uygurca olarak iki ayrı alanda değerlendirilebilir.

Batı Türkçesi (Oğuzca), yani Türkiye Türkçesinin/Modern Türkçenin izleri Uygurcada da bulunmakta fakat dil özellikleri açısından Kök-Türkçenin devamı olarak görülmektedir. Oğuzlar, Anadolu'da tam bir yerleşik hayata geçerek Anadolu'yu yurt edindiler. Konar göçer Türk kültürü, İslam kültürü ve Anadolu kültürü ile harmanlanan çok zengin terkipte yerleşik bir yaşam tarzının kazanımları olan çok yönlü, zengin, farklı ve değişik fikir akımlarını sentezleyerek dönemin kültür ve sanat hayatına hem tercüme yaparak hem te'lif eserlerle Türk İslâm uygarlığını inşa ettiler. Anadolu'da ve diğer Osmanlı coğrafyasında, birçok ilmî sahada Türk Rönesans'ı yaşayan Oğuzlar, Oğuz lehçesini de yüksek ölçünlü bir dil seviyesine çıkarmayı başardılar.

Her ferdin bir yaşam tarzı, düşünme biçimi vardır. Onu fert yapan tüm hususiyetler aynı şekilde toplumu millet yapan unsurlardır. Türk milleti, hareketli, aktif ve çevik bir yapıya sahiptir. Eski yaşam tarzı olan konargöçer yaşam bu yeteneğe zemin hazırlayarak, Türk milletinin bu hususiyetlerinin inkişafına ivme kazandırmıştır. Türk dili, yaşam tarzına bağlı olarak onunla aynı düzlemde ilerleyip gelişir. Ayrıca, çok geniş ve zengin bir coğrafyaya yayılan Türk milleti tarihine bağlı olarak karşılaştığı uygarlıklar, kültürler, diller ve beslendiği farklı kaynaklarla 8. yüzyıldan Oğuz Türkçesinin ölçünlü bir dil düzeyine çıktığı 16. yüzyıla kadar yaşanan tarihî süreçte, Türk dili, doğal olarak pek çok değişim yaşayarak gelişim sürecini tamamlamıştır.

Sonuç olarak, VIII. yüzyılda yazılan Türkçe metinlerden XIX. yüzyılda yazılmış bir bilim, kültür, edebiyat, sanat, tarih ve öğretim dili düzeyine ulaşmış Türkiye Türkçesi ile istinsah edilmiş Hamza-nâme adlı eserde Türk dilinin uzun periyodlu tarihî gelişimi ve süreci müşahede edilmektedir. Türk milleti bin yıllık (VIII - XIX yüzyıl) yaşamında, bir tarafla doğuya kök salarak yönünü de batıya çevirerek, maddi ve manevi kazanımlarla büyük bir terkip oluşturdu ve başarılar elde etti. Siyasal olarak Osmanlı devletinin beş kıtaya yayılmasıyla gücün zirvesine ulaştı. Bu siyasi güç ve başarı, doğrudan Türk dilini etkileyerek ve geliştirerek işlevsel, sözvarlığı zengin bir dünya dili olmasını sağladı. XIX. yüzyılda dil normları standartlaşmış Türkçede Hamza-nâme, istinsah edilerek Eski Türkçenin izleri, Eski Anadolu Türkçesi'nin gelişen dil özellikleri ve Türkiye Türkçesinin tarihî ve doğal gelişimi dikkate alındığında XIX. yüzyıl "Yeni Türkiye Türkçesi'nin gelişimini büyük ölçüde tamamladığı bir dönem olduğu müşahede edilmektedir.

A.von Gabain, Eski Türkçede bu güne kadar hangi kavmi unsurlara ait olduğu tespit edilemeyen beş ayrı lehçenin izleri bulunduğunu belirtmiştir, bu lehçelerden yalnız ikisini *y* ve *n* lehçeleri olarak nitelendirmiştir (Gabain, 2007). Anlaşıyor ki, Köktürk, Uygur siyasi idarelerinde birden fazla Türk halklarının yer aldığı ve bu devrin yazı dili ürünlerine, o eserlerin yazıcıları aracılığı ile farklı Türk unsurlarına ait çeşitli ağız özelliklerinin de girmiş olması, bu dönemdeki lehçe ayrılıklarının başlıca dayanağı olmuştur (Korkmaz, 1995). Oğuzların, bu farklı Türk unsurlarından biri olması kuvvetle muhtemeldir.

XII-XIII. yüzyıllarda yazılmış olan dinî nitelikteki karışık dilli eserlerin bu görüş açısından yeniden incelenmesi, son yıllarda bunların sayısının biraz daha artması ve bu eserlerdeki karışık dil özellikleri ile Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzcanın XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil yapısı üzerine verdiği bilgiler arasında büyük bir uygunluk bulunması, Oğuzcanın XI-XIII. yüzyıllar arasında ışık tutmuş ve bu dönemdeki sisi oldukça sıyırmış bulunmaktadır. (Korkmaz,1995,s.206).

“Anlaşılan o ki, XI -XIII. yüzyıllar arasında Oğuzca dil özelliklerine uygun yazılmış tam özgür bir eser yok ise de Kök-Türkçe, Uygurca ve ayrıca Karahanlı döneminde yazılmış eserlerde, Oğuzca dil özelliklerine yer verilmiştir” (Adıgüzel,2018,s.8).

Oğuzcanın tarihî seyrini ve gelişimini Batı Türkçesi, yani Türkiye Türkçesi temsil etmektedir. Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının, devlet idaresinde Arapça ve Farsçayı kullanmaları ve Türkçe yazı diline önem vermemeleri sonucu bu iki Oğuz devletinde Oğuzca tarihî bir gelişim sergileyemedi. XIII. yüzyıldan itibaren Oğuz beylerinin Türkçeyi idare dili, yani resmi dil olarak kullanmaya başlamaları, siyasal iktidarı güçlenen Oğuz beylikleri ve bu beylikler içerisinde bir imparatorluk kudretine ulaşan Osmanlı devleti ile birlikte Oğuzca da diğer bazı işlek Türk dilleri gibi başarılı bir yazı dili olma özelliğini kazanmış oldu. XIII. yüzyıldan itibaren Oğuzca eser yazma, hızla artarak devam etti. Oğuzcanın devamı olan (Eski Anadolu Türkçesi) Türkiye Türkçesi, Türk dilleri arasında ileri düzeyde bir ölçünlü dil olma özelliğini XV. yüzyıldan itibaren kazanmaya başlamıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte ileri düzeyde bir yazılı dil olan Oğuzca (Eski Anadolu Türkçesi) ile her edebî türden ve diğer ilmî disiplinlerden sayısız eser yazılmıştır. Oğuzlar, Anadolu'da, tam bir yerleşik hayata geçince bu yaşam tarzının gerektirdiği çok yönlü, farklı ve değişik fikir akımlarını benimseyerek, dönemin kültür hayatına hem tercüme yaparak hem te'lif eserlerle Türk İslâm uygarlığını inşa etmişlerdir. Birçok ilmî sahada *Türk*

Rönesans'ı yaşayan Oğuzlar, Oğuzca'yı da ölçünlü bir dil seviyesine çıkarmayı başarmışlardır.

Hamza-nâme adlı eser, Hamzavî tarafından yazılmış, Peygamberin amcası Hamza'nın savaşlarını anlatan yarı efsane yarı halk hikâyesidir. Hamza-nâme'nin ana teması ve fikir yapısı, İslam'ın yayılması ve cenklere. Bu eser, halk edebiyatı, savaş sanatları, tarih ve coğrafya gibi birçok disiplini bir arada barındıran ansiklopedilerdir. Hamza-nâmelere ansiklopedik bir husus kazandıran; efsane, destan, tarih, halk edebiyatı, dil ve genel kültür gibi çok zengin disiplinlerle Hamza-nâmelerin ilişkili olmasıdır.

Hamza-nâmeler, bir bakıma geleneksel halk söyleşilerinin, tarihin, savaş sanatlarının zengin bir söz varlığı ile kaleme alınmasıdır. Bu eserler, ayrıca İslam uygarlığının yayılması ve ortak bir İslam değerlerinin gerekliliğine ve önemine de değinmektedir.

Türkçe Hamza-nâmeler sözlü edebiyattan yazıya Hamzavî tarafından ilk defa kaleme alınmıştır. Hamzavî, Divan şairi Ahmedî'nin kardeşidir. On dördüncü yüzyılda yaşayan Hamzavî'nin asıl ismi bilinmemektedir. Halk tarafından beğenilerek okunan ve kıraathanelerde, köy odalarında anlatılmıştır. Halk arasında büyük bir ilgi kazanan "Hamza-nâme" adlı cenk eseri dolayısıyla, Hamzavî mahlasını alarak önemli bir şöhrete kavuşmuştur (Yelten,2014,s.9).

Eski Anadolu Türkçesi'nin sade dil ile yazılmış nesir örneklerinin ilklerinden olan Hamza-nâmeler ilk defa Hamzavî tarafından kaleme alınmıştır.

İncelenen eser Hamza-nâme'nin 72. Cildinde, Eski Türkçenin izleri, Eski Anadolu Türkçesi'nin gelişen dil özellikleri ve Türkiye Türkçesinin tarihî ve doğal gelişimi hem sözcükte hem de pek çok kelimedede müşahade edilmektedir.

Eser, Eski Anadolu Türkçesine 14. yüzyılda kazandırılmıştır. Bu çalışmada, külliyyatın 72. cildi konu edinilmiştir. İncelenen metnin müstensih nüsha olduğu; [99/b] (15) [Derkenar:] Sene bin iki yüz yirmi yedi senesi Rebûlevvel'in on üçüncü gece Salı gecesi saat dokuz buçukda şevketlü efendimiz dünyâya bir erkek evlâdı dünyâya teşrif eyledi. Hak teala tül-i ömür ile mu'ammer eyleye âmîn. Bu alıntıdan anlaşılmaktadır. Hicrî 1227, Miladî 1812'ye tekabül etmektedir.

Araştırma Etiği

"Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildi'nde Türk Dil Tarihinin Gelişim Seyri" adlı çalışmanın tamamen kendi çalışmam olduğunu, bilim ve araştırma etiğine aykırı herhangi bir durumun söz konusu olmadığı ve her alıntıya

kaynak gösterdiğimi, makalede yayın ve araştırma etiğine uyduğumu kabul ve taahhüt ederim.

1. İNCELEME

Köktürkçeden kalma dil özellikleri ve Eski Uygur imlâsının metinde bulunması, Eski Türk hususiyetlerine ulaşmada önemli bir görevi görmektedir. Eski ve Orta Türkçede kullanılan sözcükleri:

anlar: Onlar.

hareket itme, ço anlar birbirleriyle ceng itsünler. 6a5

ayırt-: Ayıtlamak, ayurtlamak.

Cüneyd tıruñ ayırd olalım diyü gördi olmadı. (13) Tığların ‘üryān idüb üşdiler.47b13

azdır-: Değiştirmek.

Ṭālib (2) oldın yoğ dime ışmarlaşmışdur. İkincisi azdırmandur eytdi. 113b1

bağır: Karaciğer (Ciğerler).

şağrısına (2) yandı, ammā gine olmayub omuzından iki bağı ortasına (3) varınca 12b1

barmağ: Parmak.

tığ kayub omuz başına dört barmak kadar zaħm urdı. 130b3

birle: İle.

ta‘ zīm birle getürüb şondurdı3b14

bol-: Olmak.

Sultān-ı ‘Ayyār’anı incitmek çanda (5) bolsun o da bizüm iřsānımız ile geçinür” didi. 31b4

bürü: don, elbise, torba.

toz bürüye düşdi. 64a10

çöker-:

‘Ömer’de siyāsete (14) çökermezler. 78b13

çün: İçin.

Çün gice geçüb řabāħ oldı 27a3

degil-: Değmek, ulaşmak.

Ḥāřılı gine bunlar gün şubbe-i felege degilince ceng itdiler.27b2

degin: Denk, -e kadar.

birbirlerine şarışub aşşama degin cenk itdiler. 42b14

dı-: Demek.

Eger (4) baña elbetde dise ben de yoğ dimezdüm bile (5) giderdüm 103a3

diyü: Diye.

nice (13) kıyduñ řoluñ şoruma dimi diyüb sövmege (14) başladı. 77b12

er: Er, erkek.

Er bulunmaz mı kıyās idersin şamle eyle gör ki saña yanarum 33b15

erlik: Erkeklik.

Sen beni gör erlik budur ki (7) esîrleri bend zorbalık ile alâsın dimiş.128a6

eyt-: Söylemek.

Ol gice Şâhib-kırân beglerine vaşiyet (5) idüb eytdi: Begler eger baña bir haṭâ olursa 26b4

eyü: İyi.

Ammâ eyü zarb yidi. 73b2

gine: yine, tekrar.

Erc dilediğüm başına ura, gine urmayub (15) üzerine atırvirdi 11a14

güleş-: Güreşmek.

Zerrin-i Kûbâ ḥod n'ola bre cefākâr beni kaçduñ (15) öldürmek idi diyüb güleşdiler. 29b14

ıraḳ: Uzak.

hele gelüb ıraḳdan seyre ṭurdu.25a8

içre: İçinde.

üç sâ' at içre şihhat buldı. 20a15

imdi: Şimdi.

Erc, "yâ öyle mi imdi nevbet senüñdür 13a3

ir-: Ermek.

‘Ayyâr’dur ki bundan daḥı āgüb (2) işleri vardur ki ‘aḳıllar irmez. 39a1

irtesi: Ertesi, sonraki.

Daḥı irtesi gine meydāna (2) gelüb iki taraḫdan şaf bağlayub urdılar. 43a1

it-: Etmek.

baba oğul (12) ikindi zamānına gelince ceng itdiler.19a11

iy: Ey, seslenme ifadesi.

İy nerre gel müslümân ol yoḥsa 74a14 ne ḳanlar dökicekdür 77a14

ḳaçan: Ne zaman.

her ḳaçan anlara fırsat 42b2

ḳaḳ-: İtmek, vurmak.

atlu 42b10 Göre ḳaçıncaḳ arı (3) ḳāvurlar ḳaçındı çok kızıl şu aḳıdır. 44a2

ḳanda: Nerede.

Her ḳanda varsalar anlar ḳurarlar anlar bozarlar 123b6

ḳanğı: Hangi.

Ben ise (13) bāyrın ḳanğı oğluna virürsin 7a12

ḳarıl-: Karılmak, karışmak, karıştırılmak.

Birbirlerine ḳarılıb ḳatıldı.35a1

ḳarındaş: Kardeş.

hem sût ḳarındaşıdır dirler didi 55a1

kimesne: Kimse, herhangi biri.

bir dürlü kimesne ḳarşu ṭurmayub cevāb virmeyüb didiler. 110b9

ko-: Koymak, bırakmak.

Şehbāzum (3) gel serkeşlige ko bizlere yara 112b2

kod-: Koymak, bırakmak.

baş kodı. 4b2 baş koyub 7b14

n'olasın: Ne olasın.

n'olasın tîğ çekme bende çekmeyüm didi.41b9

ol: O, üçüncü tekil kişi.

Erc'ün ol gün itdiği erliklere hayrân 13a13

öyle: Öğlen.

zulemâtılar içinde Behzād ile öyle vaqtı olunca (9) cenk itdiler,68a8

şağrı: Deri, post.

şağrısına (2) yandı, ammā gine olmayub omuzından iki bağı ortasına (3) varınca 12b1

segir-: Sıçramak, atlamak, seğirtmek.

‘Ömer ‘Ayyār öteden (12) segirdip Kerb’i meydāndan kapdı. 13a11

sencileyin: Sen, sana.

Sencileyin bahādıra h̄ile (10) itmek 84b9

şol: Şu.

‘Ömer ‘Ayyār’a baqub var şol oğlına (2) söyle 42a1

söyleş-: Konuşmak.

Bunlar ile (8) söyleşmek müşkil ancak didi, 55a7

süsüş-: Dürtüşmek, tolaşmak.

Bedī‘ü’z-zamānda kendüni zemīne (4) atub bir zamān aşığı yukarı süsüşdiler. 127a3

tağ: Dağ.

İrtesi tağı muhāşara eytdiler. 100a9

taşra: Dışarı.

Server kendin cem‘ idüb kıddin rāst kılub (4) raşşın sürüb tozdan taşra çıkdı. 45a3

tuy-: Duyulmak.

Korkdı ki (14) rāzum tuyula diyüb, döndi. 18b13

tün: Gece.

Muzaffer Şāh (14) dağı dönüb tündiler. 112a13

uğur: Tek sefer, bereket.

iki deryā mişāl ‘asker bir uğurdan yirlerinden (8) tırub 59b7

ur-: Vurmak.

bir teber urdı 9a14

vir-: Vermek.

İy şehzāde ne var idi çünkü giderdük (2) bize dağı haber virsen olmaz mıydı? 106a1

yabandan: Yabancı.

Āferīn (12) Lenduhā güzel buyurdıñuz bu da yabandan degüldür hele görelim. 111b11

yabız: Zayıf, güçsüz.

Şāhımız nice olur (5) ise bizlerde anlara yabız didiler.50b4

yeg: Daha iyi.

Zerdūn Şāh neylesun ölmekden dirilik (4) yegdür. 89b3

yidi: Yedi.

Bu uslūb üzre (8) yidi gün ceng idüb қа' ide üzre üç gün şaydı. 22a7

yigirmi: Yirmi.

Tā ki cengleri yigirmi yidi (10) güne vardı. 22a9

yir: Yer.

La' Īn bu yiri sen gūyā begenmedūñ mi 124a6

yürünci: Yürüyen, yürüme işini yapan.

‘Askerūñ yürüncileri Şāhib-ķırāna (7) gelüb 118a6

Anlardan intikāmımız (5) *alavuz* diyüb, bunu birkaç gün ziyāfet eyledi.37b4

mübārek cemālini görüb hūzūrında [93/a] (1) gāzālar idevüz. 92b15

- “Çok yüksek sayılar, küçükleri büyüklerin önüne getirmek suretiyle çoğaltma yoluyla teşkil edilir (Gabain,2007, s.75)”. İncelenen eser Hamza-nāme *'nin 72. Cildi'nde*, Eski Türkçede kullanılan sayı sistemi kullanılmıştır: Şāhib-ķırān ‘askerine ķarışub kırķ kerre yüz biñden (5) ziyāde olub Süleymān bārgāhı mālāmāl olub doldı.32b4
Hemān yirūñüzden otuz kerre yüz biñ (9) ‘askerdür, 34b8

- Metnin iki yerinde, Orhun Abidelerinde olduğu gibi, bulunma hāli eki, çıkma hāli eki görevinde kullanılmıştır:

Ba' dehu ķoca Şāhib-ķırān bir zamān ‘arz hūner (2) itdükde, şoñra na' re urub meydāna mübāriz diledükde 49b1

Gencāb ile Dāvūd Şāh belī öyle (5) meşhūrdur, ‘askerde şoñra görünmez ile nice erliklerin (6) görüb inanduk didiler. 55a4

- İncelenen eser Hamza-nāme *'nin 72. Cildi'nde*, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine, Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesi dilsel gelişim seyri yüksek bir evrede gözlemlenmektedir:

Bildirme (Haber) kiplerinin çoğu fiil tabanlarında olumlu ve olumsuz olarak çekimlendiği gibi gelecek zaman –ecek/ -acak ve şimdiki zaman –(i)yor'un; eserde kullanılması da bu gelişmenin somut örneklerdir:

Ħuşuşā şimdi bu oğlanı (13) bunda üzerüme hempā ķodı, ben dilemedigüm (14) idemiyorum. 98a12

ba' dehu dönüb Erc'e eytdi: Varıyorum. 19b12

bir la‘ İn dağı girdi. Nūr (11) u‘l-dehrüñ öñin alub eytdi: İy âfitābuñ (12) hışmına uğrayacaķ. 77b10

Bedī‘ ile (5) çok getürdimüz keçe gibi didiler hem öyle olacaķdur. 93b4

- İncelenen eser Hamza-nâme ‘nin 72. Cildi ‘nde, Dudak uyumu evresinin henüz bulunmadığı Eski Anadolu Türkçesi (13.-16. yüzyıllar) devrinden sonra 17. Yüzyıldan itibaren dudak uyumların oluşmaya başladığı bir geçiş evresi niteliğindedir. 18. yüzyılda bu uyumların artık olgunlaşmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu gelişim eserdeki ikili kullanımlarda müşahede edilmektedir:

Ejder bend na‘ re urub *öñin* aldı.14a7

Bedī‘ ü‘z-zamān *öñün* alub cenge başladılar. 126b7

zannum budur ki sen benim *oğlum* Erc olasın 18b3

Yok elinde bugün *oğlumuñ* intikāmuñ almayınca (3) dönmem 13a2

‘asker birden yürüsün (5) *çoklık* erligi bozar dirler. 34b4

siz gitdükden (11) sonra *ortalık* ğayrı ‘ālem olur. 93b10

Server ne idi, (12) bu kadar *yavuzluk* bizlere kīnūñ mi vardı.29b11

‘Ömer‘de (2) n‘ola sultānum *kulluk* idelim. 54b1

Nedür bunuñ aşıñ niçün böyle yol (7) üzere *turursuñuz*. 110b6

Ĥudā ğayır vire sonra sizler de *varasuñuz*. 123a6

‘Ömer ‘Ayyār nasıl kimsedür ne yāvuz (9) *korķayorsuñuz* şundan didi.55b8

savaşlar şehrinüñ çāķ orta yirinde *aşmısuñuz*. 116a2

- İncelenen eser Hamza-nâme‘nin 72. Cildinde, Çağdaş Türkiye Türkçesinden farklı olarak önce birinci teklik şahıs istek eki kullanılmış daha sonra şart eki -sa kullanılmış:

iktizā *idemse* ism-i a‘ zam okuyub vücūdın luzūm iderüm 112b11

- İncelenen eser Hamza-nâme‘nin 72. Cildinde, Çağdaş Türkiye Türkçesinden farklı olarak geniş zamanın z‘li olumsuz biçim kullanımı birinci şahısta da görülmektedir:

iste-mez-ü-m 69b10

- Türk diline özgü bir kelime çeşidi olan zarf-fiilin kullanımı Eski Türkçede olduğu gibi metinde tüm eklerinin çok yaygın bir kullanımı müşahede edilmektedir: Yaygın olarak kullanılan **-(y) ub/ -üb‘**ın yanında, **-ib/-ib** de tercih edilmiştir: giderib 3a8 dönderib 105a3 gözedip 54a11

–(y) ub/ -üb: ayırd [2/b] (1) olamayub, āhir birbirlerinden ayrılıub
Erc anda (2) qalub Nūru'l-dehr ol aradan revāne olub Gerşeşb
(3) ābāda gelüb qarār eyledi, 2b1

Ol (8) demde ‘Adlan’uñ ‘aklı başına gelüb silkinüb kemeri kırılıub (9)
yire düşdükde Erc kemeri üzerine atub gayrı (10) muqayyed olmadı 9b8

–(y) u/-(y)ü: nice (13) kıyduñ koluñ qoruma dimi diyüb sövmege (14) başladı.
77b12

–(y)IncA: Yağmuş-ı la‘īn bu cevābları nāme derūninden gūş idince gözleri
(13) cihānı görmez 114b12

–dıkda/-dikde/- dukda/-dükde: Qubā'ya rāst gelüb Esed, la‘īni gördükde
gerindi, dert oldı. 116b10

–a: gele 112b2, Hamza’nuñ tīginden (3) qaça qaça anda gelüb, düşmişlerdür.
39b2

–(i)ken: Helhale nām şehriyār (3) ile ben ceng iderken öldür. 6b3 taht üzre (4)
seyr iderken 6b4

–ArAK: tabl-ı hānelerine dönerek (7) gelüb geçdiler 4a6 tuğaların zemīne (2)
şaçılarak geçüb 19b1

➤ Eski Türkçe Mani yazısında ı-, i-, (l) elif yerine (ξ) ‘ayın yazılır
(Gabain, 2007,s.23). Hamza-nāme ‘nin 72. Cildi’nde (l) elif yazılması gereken
kelime başı bazı vokaller (ξ) ‘ayın ile yazılmıştır, bu durum Uygur imlâsı
etkisiyle mi, yoksa müellif veya müstensihden kaynaklanan bir hata mı
bilinmiyor:

gözlerinde alevler (9) çıkub altındaki raşşın beli hallāc yayına döndi. 64a8

Yağmuş-ı Zengi toğsan (10) dört arş qaddıyla filin sürüb 115a8

Ayıb degüldür.130b10

➤ “k’nin yahut da ħ ve q’nin her iki şeklinde de fark gözetilmemiştir.
Aynı şekilde, d ile (seyrek rastlanan) đ yahut da t ile çok seyrek geçen t
arasında hiçbir fark tesbit edilememiştir.” (Gabain, 2007, s.23). Gabain’in
tespitleri, Hamza-nāme ‘nin 72. Cildi’nde bu sesler ile ilgili birçok kullanıma
müşahede edilmektedir: *Aḥşam* idi, (2) tabl-ı asāyiş çalub dönüb qondılar.
15b1 tīz yūri (9) gidelim, *yohsa* şimdi yumrucak ezerüm 16a8 Güzel ceng
itdūñ diyüb pars *ohşār* (12) gibi *ohşayub*, ba‘ dehu dönüb 19b11

q’nin yerine “g” tercih edilmiş:

Zīrā Yağmuş-ı Zengi’nüñ ‘askeri *çog* ıdı.127a7

diyüb söyleşüb az *goşub* 12b13

➤ “a- ‘nın kadesiz (defektiv) yazılışı ve iç sesteki ünlülerin yazılmaması
muhtemelen, bir ünlü indirgenmesine delalet eder (Gabain,2007,s.23).” Bu
dönemde Eski Anadolu Türkçesinde dil normları tam bir kesinlik kazanmadığı

için iç sesteki ünlülerin yazılmasında bir netlik olmamakla birlikte daha çok yazılmamış biçimleri müşahade edilmektedir. Metinde, **يهرج**, iç seste u (و) kullanılmamış biçiminde kullanımı bulunurken, oysa iç seste u (و)'nun işaretlendiği kullanımlar da mevcuttur: **يوهرج**, şol yāvuz erin yumrucasın ezeyüm nice bir (5) begleri döger 16a4 yoḥsa şimdi yumrucak ezerüm 16a9 Mülket yumrucasın (7) ezeyüm de götüreyüm didi. ‘Ömer yoḥ yumruca (8) ları ḫursun 87b7

➤ “Yapısını kesin olarak bilmediğimiz iki heceli kelimelerin ikinci hecelerindeki ve bazı tek heceli kelimelerdeki (aslı) i ünlüsünün komşu seslerin tesiriyle yuvarlaklaştığını görüyoruz. Fakat bu gelişme kesin değildir, çünkü aynı kelimenin her iki şekli de aynı metinde bulunabilmektedir.

➤ Kapalı /é/ nin tespitini güçleştiren en önemli husus, yazıda bu sesi gösteren belirleyici bir işaretin bulunmayışı gelir. Bazı araştırmacılar, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde /i/ ile yazılan sesi kapalı /é/ olarak okumayı benimserken bazı araştırmacılar da kuvvetli bir delilin bulunmaması nedeniyle metinlerde /i/ ile yazılan bu sesi yazılışına bağlı kalarak okumuştur (Özkan,2013,s.99).

İncelenen metinde kapalı é sesini belirten bir imlâya rastlanmadığı için ikinci yolu izlendi.

➤ İncelenen eser Hamza-nâme'nin 72. Cildinde, ilk hecede veya kelime başında /i/ ünlüsü taşıyan bazı kelimelerin bu sesleri koruyamayarak bugün /e/ye dönüşmüştür:

9b/1 ide **ايده**, 71aa/13 itdi **اييتدي**, 128a/11 virmez **وييرمز**, 129b/10 gice **كيجيجه**, 115a/8 irtesi **ايرتسي**, 127a/15 eyü **ايو**

➤ İncelenen metinde genellikle –dUr eki ve bir defa durur kullanılmıştır:

oldurur 121a10

Not: Bildirme eki -dur/ -dür metinde yoğun olarak kullanılmakla birlikte standart kullanılmamıştır, -dır/-dir kullanımının da yoğun olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: girsin (4) meydāna görelim naşıl dilaverdir 8b4 Belî vardır. 16b13 Bunlar kimlerdür, (11) ne hoş kişilerdir 54b10 bunlara cevāb vermeye bu naşıl işdir? 67a3 İy ‘āyyār nedir (11) bunlar 108a10

➤ İncelenen metinde üçüncü tekil şahıs zamiri *o*/biçiminde dört yüz iki, *o* biçiminde dokuz defa kullanılmıştır:

O gice iki yüz 8a11,

Üçüncü tekil şahıs zamiri *o*/ ve *o* biçimleri, aynı cümlede bir arada kullanılmıştır:

Meger Hamza o gence ‘Ömer ‘Ayyār (14) şikār çoğub giderken ol araya uğradılar.23a13

➤ İkizleme/ikileme: Metinde Türk dili cümle yapısına uygun olmayan kullanımlara tesadüf edilmiştir: Hamza-nāme’nin 72. cildinde Fiilimsilerin işlevsel olarak kullanıldığı ve özellikle isim-fiil –a, -e ve zarf-fill –üb, -ub ekiyle çok fazla ikileme yapıldığı tespit edildi. Eserde kullanılan ikilemeler daha çok durum zarfı olarak kullanılmıştır. Eserde, ikileme /yineleme yapılarının dört ayrı özelekte kullandığı tespit edildi:

Tabl-ı ārām (12) çalınub dönüb kondılar. 83b11

ol diyüb tezkire içre (8) yarub çıkub gitdi. 108a6

Türkçe kelime tekrarı olan ikilemeler kullanılmış:

bir bir hikāye eyledi 3a13

birer birer gelin 10a2

bölük bölük (15) tenhā şikāre binmişler. 22a14

başka başka hediyeler 30b5

Türkçe ve Farsça kelime tekrarı olan ikilemeler bir arada kullanılmış:

muşt mušta, yağa yakaya āhır kemer kemere oldılar.11a9

Erc men‘ idüb bir dağı bir dağı... 12a13

Farsça bir veya iki ayrı ikilemenin bir arada kullanılması ile ikileme oluşturulmuştur:

yek-ā-yek tā ki güneş kubbe-ı felege degilince ‘azīm ceng itdiler. 10b9

fili helāk olub zīr-ü zeber oldu. 15a10

Ba‘ dehu yek-ā-yek gün-ā gün 18a1

Arapça bir veya iki ayrı ikilemenin bir arada kullanılması ile ikileme oluşturulmuştur

senūñ gibi hesab neseb (11) pehlevānlar ve şehzādeler gāşiye vardır 10a10

fuzül fuzül söyler 70a1

Farsça ve Arapça bir veya iki ayrı ikilemenin bir arada kullanılması ile ikileme oluşturulmuştur

Hemān üç (11) kerre pey-ender-pey na‘ re urub 104b10

Yunanaca bir kelime olan “alay”da da bir ikileme oluşturulmuştur.

Şāhib-kırān-ı ‘ālemūñ (12) ‘askeri alay alay geçerdı. 55b11

➤ Soru edatı mı ve mu biçimleri de standart bir kullanıma henüz sahip değildir. İki biçimi de bir arada kullanılmaktadır:

Ammā sizler varınca *turur mu* zulemāta kaçar” didi. 91a7

Lākin hīç *olur mı* Melik Kāsım şüretā n’ola devletlü 130b11

Sonuç

VII- XIII. yüzyıllar arasında, Oğuzcanın lehçe özelliklerini taşıyan herhangi bir yazıt, yazılı metne veya esere şimdiye kadar tesadüf edilmemekle birlikte Oğuzca dil özellikleri, Orhun Abidelerinden XIII. yüzyıla kadar yazılan İslam öncesi ve İslâm kabulü geçiş dönemi Türk dili eserlerinde Oğuzcanın dil özellikleri çok net bir şekilde müşahede edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un anıtsal eseri *Divân'ı-Lugâti't-Türk*'te, Oğuz lehçesi hakkındaki yorumları ve eserinde verdiği Oğuzca dil özellikleri bu düşüncüyü teyit etmektedir. Geçiş dönemi eserleri olarak tanımlanan iki dilli eserlerde, Oğuzcanın dil özelliklerinin belli, düzenli ve işlevsel bir ifade gücü kazandığı görülmektedir. Eski Türkçenin ilk yazıtları ve yazmalarından XIV. hatta IX yüzyıla kadar dilde yaşanan birçok değişim ve gelişim olmuştur. Bunlardan bazıları Hamza-nâme'nin 72. Cildinde tespit edilmeye çalışıldı. İsim, fiil ve eklerde tespit edilmeye çalışılan Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi unsurlar eserde çok fazla bir arada kullanıldığı tespit edildi. Oğuzcanın Türk dilleri arasında en işlevsel bir seviyeye ulaşırken hangi aşamalardan geçtiği ve onun tarihî seyri metnin barındırdığı sözcükler ve eklerde çok açık olarak müşahede edildi. Eski Türkçeden **tüne-**, **ayırt-**, **azdır-**, **bol-**, **kaç-**, **karıl-**, **ko-** Eski Anadolu Türkçesinden **güleş-**, **eyt-**, **it-**, **kaç-**, **kod-**, **süleş-** Türkiye Türkçesinden **ver-**, **de-**, **qoy-** fiil tabanları ve bu tabanlara gelen ilgili devirlerin dilsel özelliklerini taşıyan ekler tespit edildi. Tarihî Türk dilinin gelişim seyri, çok uzun bir tarih dilimine yayılan bu eserin barındırdığı ET, EAT ve TT sözcükler ve dil özellikleri zaman zaman ikili ve hatta üçlü kullanımların bulunduğu (**tün < gice < gece**) isim, (**ko- < kod- < qoy-**) fiil ve bazı eklerde müşahede edildi: **tün < gice < gece**, **-dur/-dır**, **-lık/luk**, **-u/-ı**. Bunlardan bazıları Hamza-nâme'nin 72. Cildinde tespit edilmeye çalışıldı. İsim, fiil ve eklerde tespit edilmeye çalışılan Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi unsurlar eserde çok fazla bir arada kullanıldığı tespit edildi. Oğuzcanın Türk dilleri arasında en işlevsel bir seviyeye ulaşırken hangi aşamalardan geçtiği ve onun tarihî seyri metnin barındırdığı sözcükler ve eklerde çok açık olarak müşahede edildi.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2018). “Ali Bin İshak’ın bâhnâmesinde fiil çekimleri ve yapıları” XI. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi Sanat Etkinlikleri 09-11 Mayıs 2018 Konya.
- Adamoviç, M. (1994). *Kelile ü Dimne Türkische Handschrift T 189 der forschungsbibliothek Gotha*. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms Verlag.
- Ağca, F. (2007). “Eski Türkçede {-A/-I/-(y)U} ünlü zarf-fiil eklerinin farklı bir işlevi üzerine”. *Türkbilig Dergisi*, 13, 3-17.
- Akalın, Ş. H. (1987). *Ebü'l-Hayr-ı Rûmî Saltuk-nâme I*, Ankara: *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*.
- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının söz dizimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argunşah, M. (2011). “Türkçede zarf-fiil eklerinin durum ekleriyle kalıplaşması”. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6, 55-68.
- Bakır, A. (2008). *Yazıcızâde ‘Alî’nin Selçuk-nâme isimli eserinin edisyon kritiği giriş- metin – dizin*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede fiilimsiler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Budak, A. (1995). “Türkmençe’de -galı>-alı zarf fiili”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97, 219-232.
- Cemiloğlu, İ. (1994). *14. yüzyıla ait bir Kısas-ı Enbiyâ nüshası üzerine sentaks incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Daşdemir, M. (2000). *Dedem Korkut Kitabı’nın söz dizimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde eylemsi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçe’de isim-fiiller*. İstanbul: İstanbul Ün. Ede. Fak. Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri -fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.

- Erdal, M. (2004). *A Grammar Of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Erkan, M. (1986). *Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) inceleme-metin I*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, E. ve Ay, Ü. (2017). *Hoca Dehhânî Divanı*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Gabain, A. V. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). “Türkiye Türkçesinde birleşik zarf-fiiller”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 125-144.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Güner, G. (2008). *Karahanlı Türkçesinde fiil*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Hünerli, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde zarf-fiiller*. Yayımlanmamış doktora tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, F. (2001). *Namık Kemal'in Mektuplarında söz dizimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koraş, H. (2013). “Türk Lehçelerinde hâl ekleri ve isim çekim ekleri ile teşkil edilen zarf-fiil şekilleri ve Türkiye Türkçesinde karşılıkları”. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 20-25 Ekim 2008 III. Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Özkan, M. (2000). *Türk Dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Salan, E. (2017). “{-IcAk} zarf-fiil eki ve varyantları üzerine”. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 21, 45-73.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk Dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine Denemeler (Fiil)*. (Çev. Y. Karasoy, N. Hacızade ve M. Gülmez)

- Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.(Eserin orijinali 1981’de yayımlandı).
- Tabaklar, Ö. (2011). “Göktürk harfli yazıtlarda –gAll eki üzerine”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 45, 269-274.
- Tekin, A. (1998). *Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesîr tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- Tekin, T. (2003). Orhon Türkçesi grameri. İstanbul: *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*.
- Tiken, K. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde edatlar, bağlaçlar, ünlemler ve zarf-füller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi xv. yüzyıl gramer-metin-sözlük*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tulum, M. (2001). *Tazarru'nâme*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uçar, E. (2012). “Eski Türkçe -gInçA zarf fiil ekinin kökeni üzerine”. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araş. Dergisi*, 11, 47-52.
- Üstünova, K. (2016). *Eylem işletimi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Yelten, M. (1998). *Şirvanlı Mahmud Târih-i İbn-i Kesîr tercümesi (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

**KLASİK ŞİİRDE ÂŞIĞIN İSTİĞNA MÜLKÜNÜN SULTANLIĞINA DOĞRU
YOLCULUĞU: MELÂMÎ ÂŞIKLIĞIN, MELÂMETİ SELÂMETE TERCİHİ**
**The Journey of The Lover Towards The Sultanate of İstighna Property in
Classical Poetry: Melâmî Devotion's Preference of Peace to Melâmet**

Erdem SEVİMLİ

Milli Eğitim Bakanlığı

sindan4446@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0363-4511>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	19.02.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	08.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 405-434	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.673590

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

KLASİK ŞİİRDE ÂŞIĞIN İSTİĞNA MÜLKÜNÜN SULTANLIĞINA
DOĞRU YOLCULUĞU: MELÂMÎ ÂŞIKLIĞIN, MELÂMETİ
SELÂMETE TERCİHİ

The Journey of The Lover Towards The Sultanate of İstighna
Property in Classical Poetry: Melâmî Devotion's Preference of Peace to
Melâmet

Erdem SEVİMLİ

Öz

Gönül tokluğu denilen “istiğna” klasik şiirde Melâmî düşünce doğrultusunda karşılığını bulmuştur. Bu anlayışla klasik pek çok şair, Melâmetî düşünce doğrultusunda istiğnayı âşık nitelikleriyle özdeşleştirmiştir. Bu özdeşlik, dünya selâmetine karşı, istiğna menzili melâmet mülk ünü âşıkların nezdinde sempatik bir manevi saha haline getirmiştir. Bu menzilde pek çok şair, Melâmeti selâmete tercih etmiş, selâmet denilen dünya rahatlığını ve saltanatını terk ederek istiğna mülküne hükümran olmayı dillendirmiştir. Bu söylemlerde dünya saltanatına karşı tepkisel bir duruş, dünya malına değil Allah'ın rızasına bağlanma, kimseye muhtaç olmadan ve kimseye ümit vermeden yaşama gibi müstağni duygu durumları görülmektedir. Bu müstağni duruş, klasik şiirde Melâmî âşık profilini oluşturmuştur. Âşığın müstağniliği, gururla melâmeti başına taç yapma, kula kul olmayı değil, Allah'a kulluğu önemseme gibi, selâmet yurdunu melâmete terk eden asil duruşta kendini göstermiştir. Bu makalede istiğna mülkünün sultanı klasik şairin Melâmet anlayışını selâmete tercih eden duygu durumunun şiirsel izleri incelenmiştir. Bu bağlamda konu, ayet ve hadislerle desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Melâmî âşık, Melâmîlik, istiğna, müstağnilik, yolculuk

Abstract

In the classical poem, "istighna", which is called the contentment, found its equivalent in the direction of Melâmî thought. With this understanding, many classical poets, in line with Melâmî thought, identified

istighna with the qualities of devotion. This identity has turned the melâmet property of istighna range into a sympathetic spiritual field in the eyes of the lovers. In this range, many poets preferred Melâmet to peace, leaving the world's comfort and sultanate called peace and talking about to be the ruler of istighna property. In these discourses, the emotional states such as a reflex stance against the reign of the world, devotion to the consent of God rather than the world goods, and living without needing anyone and giving no hope to anyone are seen. This istighna stance has formed the Melâmî lover profile in classical poetry. The istighna of the lover is manifested by proudly making the Melâmet a crown for his head, by not being a servant to a servant but paying attention to servitude to Allah, and by the noble stance that left the homeland of peace to Melâmet. In this paper, the poetic traces of the mood of the classical poet who is sultan of istighna property and prefers the mood of the classical poet who is sultan of istighna property and prefers understanding of Melâmet to peace is examined. In this context, the subject is supported by verses and hadiths.

Key Words: Melâmî lover, Melâmîsm, istighna, contented, travel

Giriş

Sözlüklerde”gönül tokluğu, doyunluğu, kimseye tenezzül etmeme” (Ayverdi 2011: 577) olarak tanımlanan *istiğna* kelimesi, “*tasavvufî olarak kimseye muhtaç olmadan gönül tokluğu ve zenginliği ile yaşamak, kanaat etmek, azla yetinerek sabır göstermek, Allah’ın verdiği nimetlere şükretmek, halkın elinde olana bel bağlamamak, sadece Allah’tan rıza beklemek, ihtiyacını başkalarına söylememek*” (Kaya 2017: 3; Uludağ 1995: 132) şeklinde ifade edilmiş, yani Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yaşamanın sembolü olarak anılmıştır. Bu tarz yaşayanlara ya da davrananlara ise *müstağni* denilmiştir. Böyle bir insan zekât ve sadaka kabul etmeden yaşamayı ilke edinmekte, kendi emeğiyle geçinmekte, başkasına yük olmadan maişetini temin etmeyi prensip saymaktadır. Bu prensipte gönül zenginliği önemlidir. Asıl fakirlik ise Allah rızasından muhtaçlıkla eşdeğerdir. Allah’tan gayrısına muhtaç olmama, yani ilahî istiğnayı önemseme, kimseye muhtaç olmadan yaşama, mal ve rızkı sadece Allah’tan isteme, halkın elinde olan bel bağlamama gibi müstağni tutumlar bu anlayışın mihveri olmaktadır. Dinî açıdan bu durum iftikâr, yani Allah’a muhtaçlık kavramı ile de açıklanmakta, asıl zenginliğin sahih bir iftikârdan kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Kaya 2017: 8). Bu zihniyete sahip olan kimse ne fakirliğinden hoşnutsuzluk duymakta ne de dünya malına ünsiyeti bulunmaktadır. Bu kimse

zenginliğinde Allah'a muhtaç olduğu gibi fakirliğinde de Allah ile müstağnidir. Rivayete göre Hz. Peygamber bu tür kimselerin ticaretinin dünya için değil din için olduğunu ve cennetle müjdelendiklerini vurgulamıştır. Onlar, Allah'ın mal verdiği kimseler olarak bu varlığını Hak yolunda harcarsa (Bakara, 2/273) ancak Hakk'ın rızasını kazanabilir¹.

Kur'an-ı Kerim'de "gına" anlamı ile fakirliğin zıddı olarak da kullanıldığı görülen istiğnanın yegâne sahibinin Allah olduğu vurgulanmaktadır (Necm, 53/48). O yüzden İslamî literatürde olumlu anlamı olsa da kendini müstağni saymak, yani Allah'a muhtaçlığı olmadığını düşünmenin çok zararlı olduğu da vurgulanmıştır. Çünkü zenginlik/gına Allah'tandır ve Allah bundan dilediği kişiye nasiplendirmektedir (Kasas, 28/82; Duha, 93/8). Ancak bu durum zenginliği ile övünen ve şükretmeyen insanların, yani bencil insanların durumuna karşı bir uyarı olarak verilmiştir (Ali İmran, 3/97-181). Hiçbirisine muhtaç olmama ve kendi kendine yetme niteliğiyle sadece Allah'a atfedilen ve bu anlamda Kur'anî bir anlamı olan istiğna yüce bir değer olarak görülmüş, bu nitelikler övülmüş ve bunlara sahip olan insanlar da üstün vasıflı kabul edilmiştir. Bu fikir bir ibadet saikiyle benimsenmiş, Melâmî ibadet anlayışının temel prensiplerinden biri olarak klasik şiirde de terennüm edilmiştir (Sevimli 2020b: 871).

IX. yüzyılda Horosan'da ortaya çıkan ve kötülüklerini sergileyerek halk nezdindeki itibarlarını savuşturup Hakk'ın rızasını elde etmeyi amaçlayan Melâmîlik düşüncesi, nefsi hakir görerek, kınayıp gönlü arındırmayı amaç edinen bir tasavvufî düşüncenin adı olmuştur. Bu doğrultuda onlar her türlü şöhretten vazgeçmeyi, taç, hırka gibi sembollere bel bağlamamayı ve riya denilen asıl düşmanla mücadele etmeyi ilke edinmişlerdir (Sevimli 2020a: 299). Bu düşüncenin bağlıları olan Melâmîler de bu yönde hareket etmiş ne kimseye ümit bağlamış ne de kimseye ümit vermiştir. Onlar, halk içinde halktan kimseler olarak yaşamış, sıradan bir hayatı benimsemiş, halk kendilerindeki bazı halleri keramet olarak algılayıp onları yüceltir endişesiyle halkı kendilerinden uzaklaştırmayı yeğlemişlerdir. Bunun için Melâmîler, kötülüklerini sergileyerek iyiliklerini gizlemiş, ardi arkası gelmez nefis mücadeleleriyle gönüllerini arındırıp asıl sevgili olan

¹ İstiğna konusundaki ayetlerde Yazır, E. H. (2011). Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. (sad. Kahraman Yusuföğlü). İstanbul: Kilim Matbaacılık adlı eser; hadislerde ise Özaşar, E. ve Erul, B. (2020). Riyazü's Sâlihîn Tercüme ve Çeviri 1.2 ve 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları adlı eserler dikkate alınmıştır. Hadis için seçilen eserlerde hangi ciltten alıntı yapıldığı müelliflerin soyadından sonra / işareti ile gösterilmiştir.

Allah'ın rızasını kazanmak için çabalamışlardır. Onların nazarında asıl zenginlik nefsi kötülüklerden arındırıp tertemiz bir kalple Allah'ın rızasını kazanmak olmuştur. Bu onurlu fakirlik, Melâmîler için bir yaşam biçimi, bir inanç ritüeli haline getirilmiştir. Onlar, fakirlerin cennete zenginlerden beş yüz yıl önce gireceğine dair (Özavşar ve Erul/1 2020: 450).

nebevî emrin yücelttiği fakirliğin övücüyle hareket etmişlerdir. Bu kapsamda Melâmîler zenginlikleriyle asla övünmemiş, ibadeti gösterişten arındırarak gizli yapmıştır. Bu ibadet biçimi, kulun kula muhtaç olmadığı bir dünyayı kurma bilinciyle hareket etmeyi uygun görmüştür. Melâmîlik, fakirlik edebiyatı yapmayı uygun bulmayan bir tavrı, gösteriş içerikli yardımdan üstün tutan bir inanın ürünü olarak yeşermiştir. Böyle bir anlayış onları, kötülüklerini sergilemeye itmiş, bu gönüllü itilmişlik onları halktan ve halkın elinde olan zenginlikten kopararak, gınanın asıl sahibi Hakk'a yaklaştırmıştır. Melâmîlerin bağlandığı bu tasavvufî anlayış müstağni bir duruş ile klasik pek çok şairin şiirsel söyleminde sempatik karşılığını bulmuştur. Bu gönül zenginliğinin muhatabı klasik âşık olmuştur. Bu âşığın melâmetle özdeşleşen niteliklerinde tepkisi, dünyevî menfaati önceleyen ve dünya saltanatına yakın duran zahit tipine yönelmiştir. Böylece bu tepkisel duruş derbeder, rint bir âşık, rüsva bir Mecnun kimliği ile klasik şiirde Melâmî bir âşık profili ortaya koymuştur. Çalışmamızda bu doğrultuda istiğna kavramı çerçevesinde bu Melâmî âşıklığın özellikleri, selâmetten kurtulup melâmeti selamet sayan Melâmî bir tercih doğrultusunda betimlenecektir. Bu bağlamda Melâmî âşığın melâmet mülkü olan istiğna menziline doğru yolculuğu beyitlerden hareketle anlatılmıştır. Bu sayede klasik şiirde oldukça fazla işlenen melâmet düşüncesinin selameti dışlayan anlayışı somutlaştırılmış olacak, aynı zamanda klasik şiirdeki Melâmî âşıklık pek çok yönüyle ifade edilmiş olacaktır.

1. Melâmî Âşıklık

Melâmî âşıklık, Melâmet düşüncesine karşılıksız olarak tutkuyla bağlanmanın ve asıl sevgiliye olan ulaşma isteğinin çerçevesinde belirmektedir. Bu tür âşıklıkta istiğna iki cepheden ele alınması gereken bir olgu olmaktadır. Birincisi insanlara karşı müstağni olmak, yani halkın elinde olana bel bağlamamak, halktan bir şey ümit etmeden yaşamak, kendi emeğiyle geçinmek düşüncesinde karşılığını bulmuştur. İkincisi Hakk'a müstağni duruştan kendini korumaktır. Çünkü istiğnanın, yani gınanın asıl sahibi Allah'tır ve Allah'ın muhtaç olduğu düşüncesi inançsal açıdan kusurludur. Melâmî âşık dünyanın tamamını kendine verseler de istiğnayı insanlara ve dünyalığa karşı göstermeli, Allah'a karşı olan istiğnadan ise sakınmalıdır. Bu şuurla onlar, her şeyi Allah'tan istemekte ve her durumda Allah'a muhtaç

olduğu bilinciyle hareket etmektedir (el- Fâtır, 35/15). Çünkü insan, kendini Allah'a karşı müstağni gördüğü anda Allah ile arasındaki bağı koptuğuna şahit olmaktadır (Alak, 96/6-8). Melâmîliğin tarihsel serüvenine baktığımızda kendi emeğiyle geçinme ülküsünü tatbik ettikleri görülmektedir. Somuncu Baba ekmeççi, Sarban Ahmed deve çobanı, Melâmîliğin önderi Hamdun Kassar ise tacirdir. Onlar, Hz. Zekerîya'nın marangozluk, Davud'un da kendi elinin emeği ile geçinmesi (Özavşar ve Erul/1 2020: 493) misali halk içinde çalışıp Hakça yaşamışlar, ümit tüccarlığından kendilerini bu müstağni duruşları ile kurtarmışlardır. Bu onurlu bir melâmî tavidir. Mehmet Akif'in "*Kim kazanmazsa bu âlemde bir ekme parası/Dostunun yüz karası, düşmanın maskarası*" dediği gibi, kendi emeğiyle geçinmenin verdiği huzur, Melâmî âşıklığı kula kul olmaktan kurtaran bir ulvî tavırda somutlaşmaktadır. Bu tavırda Melâmîlerin fütüvvet, yani kardeşlik ilkesi doğrultusunda dayanışmasını beraberinde getirmiştir. Onlar; veren el, alan elden daha hayırlıdır (Özavşar ve Erul/2 2020: 493) emri gereği dünya selâmetinin tutsağı olmamayı arzulamış, Hakça kazanıp Hakça bölüşmenin huzuru içerisinde istiğna mülkü melâmet yurduna doğru emin adımlarla ilerlemişlerdir. Müteveffa Melâmî kutbu İdris Muhtefî, aşağıya verdiğimiz beytinde Melâmîler'i tanımlarken onların müstağni olduklarını özellikle vurgulamıştır:

Müstağnidir Melâmî, avâlimden, ârazdan,

Onu Şer'î Şerîf'e hâdim kılmıştır Yezdân (Alşan 2011: 328)

Melâmî âşık, âlemlerden ve tesadüfî oluşumlardan müstağnidir. O, istiğnayı önemseydiği için, samimi bir Müslüman olarak gösterişe, hırkaya, posta ve taca aldırılmaz. Melâmî âşık, sürekli nefisini kınayıp durmakta, dünyevî arzularına set çekmektedir. Çünkü onun için Allah aşkı nefsinin devası olarak iksir yerine geçmektedir. Melâmî kimse, rızık için halka ümit bağlamayandır. Çünkü Melâmî bilmektedir ki rızık değil Rezzâk'a güven duymak, zamanı geldiğinde O'nun verdiği rızık O'nun yolunda sarf etmek gerekmektedir (Münâfikûn, 63/9-11). Melâmî âşık, halktan hiçbir şey beklemez, yiğittir. Yiğitliğin ta kendisidir ve civanmertliği özümsemiştir. Melâmî kimseler, anlayan için yüzü Allah'ın nuruna ayna olan kimselerdir. O, cemiyetten kendisini ayıran sıkı bir inzivayı değil, cemiyetin içinde halkla beraber yaşamayı özümsemiş, halkın içinde erimiştir. Melâmî âşığın dışı apaçıktır, hakikati ise gizlidir. Batnını gizlemek onun temel felsefesi olmuştur. Has bir Melâmî, asla bir dava sahibi olmamış, hiçbir vehme ve hayale kapılmamış, kimsenin hamiliğine soyunmamıştır. Yani o, Allah'a müstağni olacak bir davranış içerisinde asla girmemiştir. Bu karakteriyle

Melâmî âşık; zengin iken fakir olmayı yeğlemiş, istiğna içerisinde Allah'a olan razılığı ön planda tutmuştur. Bu doğrultuda Melâmî âşık, hal ve tavırlarıyla halka halk, Hak'la Hak olmuştur. Yani o, halkın içinde Hak'tan gafil olmadan yaşamayı ilke edinmiş, ticaretle uğraşmış, halktan birileri gibi yaşamış, kendini onlardan üstün görmemiş, İslamî hükümleri katıyetle yerine getirmiştir. Onlar öyle erlerdir ki, herhangi bir ticaret ve alışveriş kendilerini Allah'ı zikretmekten, namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoymaz. (Nur/37)" ayetinin emrettiği gibi Melâmî âşıklar, Allah ile var olmuş, bu yolda nefisini yok etmişlerdir. Bu yönleriyle makamı nübüvete eşdeğer sayılan Melâmîler, klasik şairlerimizin çoğunun şiirsel söylemlerine yansımış, geniş bir sempati toplamış, estetik ölçülerde samimi, içi dışı bir âşık kimliğinin prototipi olarak işlenmiştir. Burada, istiğna kavramı doğrultusunda selâmet-melâmet tezadı çerçevesinde klasik şiirimizdeki bu görüntülerin şiirsel izlerinden bahsetmek gerekmektedir.

1.1. Dünya Zenginliğine Olan Muhtaçsızlık/Müstağnilik/Dünya Sultanlığına Karşı "Fakr"ı Önceleme

Fakr kavramı; dünyaya karşı mesafeli durma, dünyadan el çekme ya da züht hayatı çerçevesinde benimsenen terk-i dünyâ düşüncesi çerçevesinde derviş zümrelerince benimsenmiştir. Kalenderîler gibi bazı derviş zümrelerinin fakr ü fenâyı başlarına taç takınarak, dünya saltanatından vazgeçtikleri görülür. Birçok şairin bazı şiirlerinde dünya saltanatına ve sultana karşı mesafeli duruşunda bu anlayışın payı bulunduğu görülmektedir." (Sevimli 2020/1: 52). Ancak Melâmî âşıklıkta bu tip bir züht hayatı yeşermemiş, dünyayı öteleyen, reddeden bir anlayış kabul görmemiştir. Onlar, kuru bir zühtü değil, istiğnaî alçakgönüllülükle sıradan bir yaşam benimsenmiş, halk içinde halkla beraber yaşama prensibi doğrultusunda hareket etmiştir. Bu yüzden Melâmî âşık, sufi tipinin üzerinde her türlü tarikat ve tekke bağından azade bir kimse olarak konumlanmıştır. Onlar sufilerin bağlandığı pek çok şeye karşı durmuş, gösterişten, riyadan uzak olarak manevi dünyalarını süslemeyi ilke edinmişlerdir. Melâmî âşıklar, sufiler gibi cihanı kötülememiş, sadece cihanın dünyevi dejenerasyonuna karşı tepki göstermişlerdir. Bu nedenle onlarda pek çok tarikatta yer alan çile ve inziva hayatı asla yeşermemiştir. Bu yolda Melâmîler, müstağni bir kalple Allah'a yönelirken kendisine ayrıcalık veren her türlü sembolü reddetmişlerdir. Bu yüzden Melâmî yolda yürüyen kimselerin üniforması, özel sembolleri olmamıştır.

Melâmî âşıklık, istiğnayı önemsemiştir. Bu doğrultuda Melâmîler; dürüst çalışıp kendi emeğiyle kazanmayı ve kendi yağında kavrulmayı

arzulamıştır. Onlar bu yüzden, klasik şiirde tarif edildiği gibi asalak yaşayan, menfaatini her şeyin üstünde tutan, makam ve mevki sevdasına kapılmış, şöhret ve ün peşinde halktan ve sultandan gelen caizeleri, vakıf gelirlerini kollayan zahid/sufiye nazaran daha fazla sempati toplamıştır. Melâmîler, “bu erdemli ve nebevi tavırları ile devlet erkinin uzantısı olarak kurumsallaşmamışlar, popülizme bulaşmamışlar ve her zaman rafine bir öğretinin müntesipleri olarak esnaf, sanatkârlar, şairler, hatta âlimler ve ehl-i tarikler tarafından da benimsenmişlerdir” (Alşan 2011: 30). Onlar gerektiğinde *Firavun’u bile hoş görebilecek* üst düzey bir toleransın temsilcileri olmuşlardır.

Başkasına yük olmama, insanların değer yargılarına aldırış etmeden Hakk’a kulluk yapma, kibir ve büyüklük duymadan ihlas içinde doğru yolda yürüme gibi özellikler, Melâmî âşıkları, fütüvvete dayalı ideal İslam ahlakı ile zirvelere yükseltmiştir (Demirli 2015: 28-29). Melâmî istiğna hali budur. Bu hal onlara sağlam bir kişilik, alçakgönüllü bir duruş ve ahlakta üstün bir fazilet bağışlamıştır. Bu yüksek ahlaki müstağnilik, Melâmî âşıkları Allah’a kul, nefesine karşı ise bir sultan konumuna getirmiştir. Klasik pek çok şair de bu melâmî bilinçle hükümdar olsa bile taht ve tacından vazgeçip, dilenci, başı açık yalın ayak bir derviş olduğunu vurgulamıştır. Onlar, Celîlî’nin (ö.1566-67) aşağıdaki ifadeleriyle taci ve hil’ati olmayan aşkın dilencileri olarak Melâmî düşüncede kendilerine yer bulmuşlardır. Melâmî âşıklar için, taca ve hil’ate olan muhtaçsızlık, yani müstağnilik durumu aşk dilencisi olan âşığın sevgiliden beklediği tebessüm ve ilginin ulaşılmazlık kazanan niteliğinde somutlaşmıştır:

*Başumda seng-i melâmet tenümde hâk-i cefâ
Gedâ-yı ‘işka dimeñ tâc u hil’ati yokdur (Celîlî, g. 118/3)*

Melâmî âşık, sevgilinin bakış oklarının dağladığı yarı üryan sinesine melâmet hil’atini bakış okları ile dikmekte, gönül zenginliği ve müstağni duygu durumunun verdiği huzur ile lakayt yoldaşlığına çare olarak ipekli devlet şalı hil’atin yerine sırtındaki palası ya da bu melâmet hil’atini bürümektedir (Özavşar ve Erul/2 2020: 48):

*Egnüme sînem pelâsın biçdi şemşîrün senün
Ol melâmet hil’atin dikdi baña tîrün senün (Celîlî, g. 200/1)*

Melâmî âşıklıkta müstağni bir kalple gınanın asıl sahibi Allah’a yönelmek gerekmektedir. Bu Niğârî’nin (ö. 1885) aşağıdaki beytinde vurguladığı gibi bu başkasına muhtaçsızlık hissi, taçsız bir sultanlık tahsis etmektedir. Bu tahsiste asıl sevgilinin ayak toprağı başa taç yapılarak, melâmet mülküne hükümran olmanın neşesi duyumsanmaktadır. Bu taçsız

sultanlıkta sevgilinin cemâli ibadet amacıyla âşıkların yöneldiği kible olmakta, baş eğilen toprak ise onları mütevazılık içinde hükümlerliklerinden tecrit etmektedir. Bu manevi tecrit Nigârî'ye göre Melâmî âşıkların nefislerini hakir, kendilerini Allah'ın sonsuz nimetleri karşısında değersiz gördükleri bir anlayışla, Allah'tan başkasına muhtaçlık hissi duymadıkları ve ibadeti gınanın asıl sahibine yaptıkları eşikte melâmete doğru götürmektedir (Özavşar ve Erul/2 2020: 119):

*Luft-ı İlâhînin nazargâhiyam
Erbâb-ı sevdânın kiblegâhiyam
Mülk-i melâmetin pâdişâhiyam
Hâk-i pey-i dilber tâc-ı serimdir (Nigârî, muh. 8/4)*

Melâmet sultanlığının talipleri melâmet denizinin sahillerine ulaştıklarında rıza dalgıçlığı yaparak, vahdetin eşsiz incisini elde edecek, böylece melâmet ülkesinin hükümdarlığında elde ettiği onurlu tahta kurulacaktır. Bu taht, gönül tokluğu ile birilerinden bir şey bekleme ya da birilerine tenezzül etmeyi, insan onurunu alçaltan, onu değersiz kılan bir tutum olarak görmektedir. Sâmi'ye (ö. 1734) göre bu durum giymiş “gedalar”, yani Melâmî âşıklar için bu elbette en büyük zenginlik olmaktadır. Artık onlar, asıl zenginliği, yani istiğnayı bulmuş, müstağni kalpleri ile gönül zenginliğine ulaşmış bulunmaktadır (Özavşar ve Erul/1 2020: 105):

*Yektâ-güher-i vahdete tâlib olup anlar
Enhâr gibi vâsıl-i ser-menzil-i yemdür
Sûretde gedâyân-i nemed-pûş-i melâmet
Ma'nâda selâtîn-i melik-hayl ü haşemdür (Sâmi, trkbn9/III-3)*

Melâmet yolunun keçeli köleleri, şiir sanatının temelini oluşturan en ideal ‘âşik’ tipinin bir prototipi olarak görülmekte ve şiir geleneği icabınca padişahlar dâhil bütün şairlerce sofı tipine karşı riya kirinden arınmış bir kahraman olarak övgünün üst seviyelerine yüceltilebilmektedir. Fatih ve Kanunî gibi hükümdarların kendilerini şiirlerinde sürekli bu tip dervişler gibi tasavvur etmeleri, bu dervişlere ve onların bağlandığı dünya sultanlığını reddeden müstağni kişiliklerine karşı gösterdikleri ilgi ve rağbetlerin en çarpıcı göstergesi olmaktadır (Şentürk 2015: 146). 16. yüzyılın güçlü padişahı Muhibbi (ö. 1566) mahlaslı Kanunî; bu doğrultuda sahip olduğu saltanatın gücüne rağmen, dünya malının tamamen ödünç olduğunu belirtmekte, melâmetî müstağnilik hali ile sadece bâki kalacak olanın asıl sevgisini ümit etmektedir (Kehf, 18/45-46):

*Çünkü bu dünyâ metâ'idur kamu âriyyeti
Âdeme bir hurka bes tâc u kabâdan vaz gel (Muhibbî, g.150/1).*

İstanbul’u fethederek kendisini bütün Doğu ve Batı’nın padişahı ilan eden Avnî (ö. 1481) mahlaslı Fatih ise, dünyayı imar görevini dünya ehline uygun bulurken, bu konuda kendi payına düşenin “fakr”ı inşa etmek olduğunu belirtmektedir. İslamî istiğna hali de budur. Zenginlik mülkün asıl sahibi Allah’tan gelmekte, insan ise asıl muhtaç olarak O’ndan gelen nimetlere şükretmekle iktifa etmektedir (el-Fâtır, 35/15). Bu yetinme Melâmîlere istiğna mülkünün imarını hisse olarak pay etmekte, dünya sultanlığı yerine melâmet mülkünün sultanlığını ikame etmektedir. Çünkü onlar, dünyada asıl kalacak olanın Allah’ın rızası olduğunu kavramışlardır (İbrahim, 14/18):

Ehl-i [dehre] ‘âlemüñ ma ‘müresin ‘arz itseler

Ehl-i fakrun hissesine mülk-i istiğnâ düşer (Avnî, g. 13/6)

Melâmet mülkünün sultanlığında dünyanın mal mülk ve değerli kumaşına iltifat edilmemekte, gönül ehli olunmakta, alçakgönüllülük ve kanaat prensibi gönlü masivanın zengin, şatafatlı nesnelere kopararak asıl sahibine yönlendirmede etkili olmaktadır. Bu dervişçe sultanlık, Melâmî kutbu Sarban Ahmed’e göre (ö. 1545) Melâmî âşıklara dünya saltanatının atlas döşeli tahtını bayağı bir hırkaya ve değersiz bir şala değiştirebilecek müstağnilik verebilmektedir (Hadîd 57/20). Çünkü muhabbet yolunun yolcuları olarak onlara gönlü pak olmaktan daha faydalı bir şey yoktur (Ayçiçeği 2020: 35)²:

Mülkile mal u atlâsa mültefit olma Ahmedâ

Ehl-i dilin ri’âyeti pes bir abâ vü şâladur (Sarban Ahmed, g. 35/9)

Melâmî âşıklar, Nefî’ye göre (ö. 1635) bu alçakgönüllülükleriyle feleklere bile müstağni tavır koymuş, şan ve şöhret gibi dünyevî bağları melâmet mülkünün sultanı olarak koparıp atmışlardır. Çünkü Melâmî âşıklar bilmektedir ki ar ve namusu terk, benlik davasını ve ikiyüzlülüğü gidererek kişiyi ihlâsa erdirmekte ve böylece gerçek manada hürriyete ve sultanlığa kavuşturmaktadır (Eren 2016: 12):

Nefî yeter davâyı ko dünyâ ile kavgâyı ko

Eflâke istiğnâyı ko hâke yüzün sür lâcerem (Nefî, 15/36)

1.2. Gönül Tokluğuna Yönelen Müstağnilik

Melâmî âşıklıkta gönül tokluğu, müstağni bir kalple Hakk’a ulaşma amacı ve dünya malına değil helal rızkın gönülde bıraktığı hoşluğu arzulamada belirmektedir. Bu arzu, Allah’ın rızasını kazanma yolunda çaba

² Ayçiçeği, B. (2020). Hediyyetü’l-Müştâk (Hak Âşıklarına Rehber La’lî-zâde Abdülbâkî). İstanbul: Ketebe Yayınevi. Bu eser Melâmîlik düşüncesi için büyük önem arz etmektedir.

gösterme, hayrını bile gönüllü yapma (Özavşar ve Erul/1 2020: 484), mevcut varlığına kanaat etme, başkasının elinde olana ümit bağlamama, yani tok gözlülükle davranıp gönlü tok halde yaşamaktır. Bu âşıklıkta maddî yokluk çekilmese de manevî fakirliğin olduğu bilinciyle hareket etme, ihtiyacını gizleyerek ne sadaka alan ne de sadaka veren kimse olma önem arz etmektedir (Özavşar ve Erul/1 2020: 490). Bu müstağni duruş, yani başını yücelten şeref ve izzet pâyesi ile Melâmî âşık, gösteriş içerir endişesiyle ibadetini bile ertelemekte, gönlünden kibri, nefisinden kötülüğü temizleyerek yerine Hak ve hakikate hizmet etmenin engin huzurunu koymaktadır. Bu durum, gönülden iyilik yapmanın huzuru ve inanmanın neşesi (Bakara, 2/183-185), başkalarına karşı son derece müşfik (Maide, 5/54), alçakgönüllü davranarak yücelme duygusu, incinseler de yaptıkları iyilikleri karşılıksız ifa ederek gönül incitmeme (Bakara, 2/176) ve Allah rızası denilen büyük serveti kazanmanın verdiği hoşnutlukta somutlaşmaktadır. Bu alçakgönüllü tavır, Fuzûlî'nin (ö. 1556) aşağıdaki beytindeki veciz ifadesiyle, gönül zenginliği, istiğna ve hoşgörü müşterekliği ile "fakır" ehlinin dünyaya karşı istiğnaî tavrında betimlenmektedir. Bu tavır Melâmî âşığı, Allah'a değil, dünyaya karşı istiğnaya yöneltmektedir (Özavşar ve Erul/1 2020: 443):

Bana vermiş cihân kamu fakrın

N'ola etsem cihâna istiğnâ (Fuzûlî, K.21/17)

Melâmî âşıklar, gönül zenginliğini önceleyen düşünce ve inanç biçimleri ile dünya saltanatından feragat etmektedir. Muhibbî'nin (ö. 1566) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi onlar, her şeyden müstağni olmanın gerekliliği etrafında bir kadeh şarap ile dünya saltanatının büyüklük alameti taç ve tahttan İbrahim Ethem gibi tereddüt etmeden bir çırpıda vazgeçebilmektedir. Bu vazgeçiş, melâmet mülkünün sultanı olmayı arzulayan ve dünya padişahlığına istiğna satma yönünde tavır takınan Melâmî âşıkların nefislerini masivadan sıyrıp Allah'a bağlama yolunda etkili olmaktadır. Pek çok klasik şairin duygu ve düşün dünyasında bu duygunun yer ettiğini görmek mümkündür:

Gâh olur meyhânelerde içerüz câm-ı şarâb

Hânkâh-ı ışk içinde gâh olur Edhemlerüz (Muhibbî, g.175/4)

Melâmet mülkünün sultanlığı, serviye tutkun bir üveyik kuşu misali şairin boynuna geçirilmiş bir melâmet ipi gibidir. Bu boyunduruk müstağni gönülde, Melâmî düşünceye tutkulu bir adanmışlık çerçevesinde kuvvetli bir bağlılık olarak belirmektedir. Bu duygu halesi, Melâmî düşünceye olan sempatik duruşta, üveyik kuşunun serviye olan tutkusu gibi biçimlenmektedir. Gelibolulu Âlî (ö. 1600), şad edilmiş müstağni gönlünde yer eden bu bağlılık

durumunu gönüllü olarak boynuna takmıştır ve bu gönüllü köleliği bir üveyik kuşunun serviye olan tutkunluğu gibi muhafaza etme kararlılığı taşımaktadır. Çünkü asıl sevgiliye olan muhtaçlıkta gönül, istiğna içerisinde doyunluk hissi yaşamaktadır:

Melâmet riştesi boynumda gūyā fāhte şād it

*Gerek öldür benim servüm kuluñam gerek āzād it (Gelibolulu Âlî, g.
119/1)*

1.3. İstiğna Mülküne Adanmışlığın Timsali: Melamete Gönüllü Tutsaklıktan Melâmet Hükümranlığına Doğru Yönelme

Melâmî âşıklık, müstağni bir kalple istiğna mülkü melâmete yönelmeyi arzulayan bir tavrın simgesidir. Bu istiğnaî yolculuk, Melâmîlik düşüncesinde “kutb” denilen ve Melâmîleri gönül olgunlaştıran sohbet halkasına dâhil ederken dışlayıcı değil, kapsayıcı; damgalayıcı değil, kabullenici (Alşan 2011: 70; Sevimli 2020b: 883) bir anlayışla davranan kalbe bakıcıların müstağni seyri ile benzeşmektedir. İstiğnaî bir itibarsızlık olan bu duygu Melâmî âşıkları, kendi kendine yeten, başkalarından rızık dilenmekten alıkoyan bir melâmet mekanizmasının içerisinde dâhil etmiştir. Onlar, dünya malını dışlayan, aza kanaat ederek günlerce bir lokma bir hırka yaşayan züht dervişleri gibi olmasalar da cimrilik edene, malını Allah yolunda infâk etmeyene Allah’ın rızkını esirgeyeceğinin bilinciyle hareket eden cömert gönül erleri olmuşlardır (Özavşar ve Erul/2 2020: 15). Bu manevi duygu onların fütüvvetle olan bağları gereği koyu bir taassubu değil, kardeşliği, yardımlaşmayı, halk içinde kimseye muhtaç olmadan Hakça yaşamı idame ettirmeyi önceleyen felsefî düşüncelerinde somutlaşmıştır. Bu düşünce, Rabbin ihsanı ile yetinerek, kimsenin malında gözü olmamayı içeren tok gözlülükte, yani melâmî mükâfatta karşılığını bulmuştur. Bu olgunluk, at üzerindeyken bile yere düşen kamçısını o kimseye vermemeyi ilke edinen bir manevi emrin bilinci üzerinden müstağni gönlüne bağlanmaktadır (Özavşar ve Erul/2 2020: 486). Klasik âşık, Melâmî âşıklıktan aldığı bu manevi esinle asıl sevgilinin kapısında dilenci olmayı yeğlemiş, bu Melâmî mecnunluk halii caize olarak ona zahidin dünya malına müştaklığı yerine Allah’ın rızasını bağışlamıştır. Dünya saltanatına ve selametine Allah’ın rızasını yeğleyen bu müstağni duruş zahidin dünya selametinin aracı olarak üzerine bürüdüğü cübbeyi, tacı ve hırkayı yakmayı öngörmüştür. “*Melâmet hırkası riyâdan arınmış bir gönle yakışmaktadır*” (Sevimli 2020b: 884) şiarıyla onlar, ihlas düşmanları olarak beliren hilat ve ipekli giysilerden arınarak, müstağni bir kalple asıl selamet yurdu addettikleri melâmet mülküne doğru yol almaktadır. Bu yolculuk, kendi emeğiyle geçinme, izzet ve şerefini koruma ülküsünün

ışığında ve Peygamber ahlakının emrettiği şekilde kendi ipiyle, kendi odununu taşıyıp satarak maişetini temin etmenin başı yüceliği üzerinde yükselmektedir (Özavşar ve Erul/1 2020: 492). Melâmî âşıklıkta süregelen bu yolculuk âşığı, ruhsal açıdan dünya saltanatından ve padişahlığından üstün konuma yükseltmiştir. Bu; istiğnaî adanmışlık, melâmete gönüllü tutsaklıktan, istiğna mülkü melâmet yurduna doğru yol almayı ve oraya hükümran olmayı gerektiren bir duygu durumunun eşiğinde yükselmektedir. Melâmî'nin her uzvunda etkisini gösterir tarzda şekillenen bu gönüllü tutsaklık, sarhoşların halkın nezdinde kınanıp, yerilmesi, makbul sayılmaması ile eşdeğer bir durum değil, Kâtipzâde Sâkıb'ın (ö. 1616-17) aşağıdaki ifadeleriyle hemen her ayağa melâmet ipinin takılması ile benzeşen bir tavrın ortaya çıkması halidir. Beytin manası, gönülde konuklayan muhtaçsızlık hissini, asıl sevgiliye giden rabıta, yani Melâmî düşünceye olan tutsaklık ile birleştirmektedir:

Mezmûm-ı halk bâde-güsârân degül hemân

Ser-rişte-i melâmeti her pâya takdılar (Katibzade Sâkıb, g.99/2)

Melâmî âşıklar, bu melâmet tutsaklığı ile nefislerini alçaltmış, kula kul olma duygusunu alaşağı ederek Allah'a boyun eğme mekanizması eşliğinde bir servi gibi başlarını yüceltmişlerdir. Fütüvvetten kaynaklanan bu müstağni tavrı, onların kulluğu red, efendiliği dışlama anlayışının yansıması olarak görmek gerekmektedir (Bakara, 2/21). Gelibolulu Âlî (ö. 1600) aşağıdaki beytinde bu melâmî anlayışı, yani istiğnanın çerçevelediği dışlanmışlık ve alçakgönüllülük hissini resmetmektedir:

Melâmet itme beni serv-i ser-bülendümi gör

Bil evvelâ kime kul olduğum efendümi gör (Gelibolulu Âlî, g. 444/1)

Melâmî âşıkların müstağni bir kalple melâmet mülküne yaptıkları fetih, Fuzûlî'nin (ö. 1556) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi, vahşi hayvanların askerlerinin padişahı olan Mecnun'un çölde giriştiği fetihten daha üstündür. Bu üstünlükte Melâmî mülkün sultanı olan âşık, melâmette ün yapmış Mecnun'u bile tahtından edecek kudrete sahip olabilmiştir. Bu müstağni hükümranlık, dünya rahatlığını, yani selâmeti melâmet yurduna terk edecek eşikte durmaktadır:

Mecnun ki pâhşâh-i sipâh-i vühuş idi

Ben tek musahhar etmedi mülk-i melâmeti (Fuzûlî, g. 601/3)

Dert illerine hükümdarlık eden Melâmî âşıklar; bu melâmet mülkünü has arazi olarak kendine mal etmiş, ona ait olan namus şehrini ise bir fazlalık olarak bir tarafa bırakmıştır. Gelibolulu Âlî'nin (ö. 1600) aşağıdaki beytinde melâmet mülkünden kendisine ayrılan has dirliği alıp, namus şehrini bir fazlalık olarak geride bıraktığı anlayış, namus, haya ve şöhret gibi bağları

elinin tersiyle iterek kınanmayı Allah'ın rızasına ulaşmada mihenk kabul eden Melâmî âşıkların istiğnâ anlayışına karşılık gelir halde sunulmaktadır. Bu sunum, dünya sultanlığının has mülklerini değil, melâmet mülkünün has dirliklerini tercihi gerekli kılmaktadır. Namus şehrinden rüsva pazarına doğru yönelen bu yolculuğa kınanma olgusu eşlik etmekte, yolun rehberi ise gönül doygunluğu, yani istiğna olmaktadır. Çünkü bu müstağni hal onları ancak Allah'ın rızası ile felaha ulaştıracaktır (Rum, 30/38):

Benem derd illeriniñ mîr-i mîrân-ı serefrâzı

Melâmet mülki hâssum şehri-nâmûs anun efrâzı(Gelibolulu Âlî, g. 1441/1)

Melâmet mülkünün sultanları, elbette sınırsız bir askere de sahip olmalıdır. Bu sınırsızlık, asla çoğunluklarıyla övünmeyen Melâmî âşıkların nazarında nicel değil nitel bir nitelik arz etmektedir. Çünkü böyle bir övünç onların hem Melâmî yolun sultanlığına olan inançlarına hem de diğerkâmlık ve hoşgörü ile kurdukları şöhret ve ünden arınmış müstağni duruşlarına halel getirmektedir. Ravzî'nin (ö. 1600) aşağıdaki beytinde beyan ettiği gibi, onlar dünyanın dört bucağında mekânsızlığı hüner bilen kimseler olmuşlardır. Onların bu düşüncesi dünyayı terk değil, “*şehr-i melâmet*” içerisinde halka birlikte dürüstçe kendi mesleklerini icra ederek yaşamak şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum Ravzî'de (ö. 1600) cesur âşıkların dünya malına olan meyillerinden geçerek, bir hüner olarak melâmet şehrini elde ettikleri mekânsızlık duygusu ile betimlenmektedir. Ezel bezminde verilen ikrar gibi, bu duygu Melâmî âşıkları dünya arsasında mekânsız kılarken, asıl vatana olan özlemlerini sürdürmelerinde etkin olmaktadır (Araf, 7/172):

Geçüp hep bî rub '-ı meskûndan hüner bî-mesken olmakdur

Mekânı 'âşık-ı -dillerüñ şehri-nâmûs efrâzı(Edincikli Ravzî, g.211/2)

Mekânsızlık duygusuyla Melâmî âşıklar, iki cihan ötesi melâmet şehrinin ütöpik iklimini solumakta, Nigârî'nin (ö. 1885) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi bu büyük dünyanın tarifi dile sığmayan sınırlarında gezinmektedir. Bu gezinti esnasında emeller ütöpik âlemlerde gezinirken, güzel, dürüst ve Allah rızası gözetilerek yaşama düşüncesinin her zaman mümkün olabileceği düşüncesi müstağnilik hissi çerçevesinde zihinleri meşgul eder hale gelmektedir. Bu fikirsel seyir; kendi sultanlığını kurmakta kararlı Melâmî âşıkları asıl sevgili dışındaki maddi unsurlara bigâne kılmıştır denilebilir:

Benzemez 'âlem-i kevneyne melâmet şehri

Sıgmaz evsâfi dile ol ne büyük 'âlem imiş (Nigârî, g.334/6)

Bu mesken virâne olsa da, ikiyüzlülük dergâhının müdavimi zahit karşısında melâmet şehrinde mamur edilen aşk binası ile dimdik durmaktadır. Bu viranede mekânsızlık duygusu Üsküdarlı Âşkî'nin (ö. 1574) aşağıdaki beytindeki ifadesiyle âşıklar için “cây-ı âbâd” hükmünü elde edebilmektedir. Melâmî âşıkların sultanlığını yaptığı bu mutlu ve şen yuva, onların huzur köşesi, melâmetle kurdukları esenlikli bir müstağni mekâna dönüşmektedir:

Zâhidâ ehl-i melâmet meskeni virânedür

İşk ile ma'mûr olanlar cây-i âbâd istemez (Üsküdarlı Aşkî, g. 174/3)

Meskeni virane olan Melâmî âşıklar, fena mahallesini mesken tutmakta, kınanmanın doğal halini kendi kişiliklerinde bulmaktadırlar (Maide, 112/54). Celilî'nin (ö.1566-67) aşağıdaki ifadesiyle Melâmî âşıklar, mekânsızlığı arzulayıp kınanmayı bu ortamda doğal karşılamakta, “kuy-ı fenâ”yı gönül menzili olarak orada kabullenmektedir. Bu kabulleniş, bir baykuşun viraneyi yuva yapması ve orayı mekân tutması gibi yıkık mekânsızlığı müşahede etmektedir. Nefsi arındırmada etkili olan bu virane ikameti, gönlü arındırarak müstağnilikle Allah'a bağlamada etkili olmaktadır:

Taň degül ger olsa ey dil menzilün kûy-ı fenâ

Kim melâmet cugdısun virânedür yirün senün (Celilî, g. 200/2)

Viraneleri mesken tutan sadece baykuş değildir. Bu yıkık meskenler ejderhaların çevresinde konakladığı ve uyuduğu değerli hazineleri de saklamaktadır. Fuzûlî (ö. 1556) aşağıdaki beytinde kendini melâmet mücevherinin hazinesi, zincirli delileri/âşıkları hazineyi bekleyen ejderhalar olarak görmüştür. Burada viranenin sadık bekçisi ejderhanın kıvrılıp yatan şekli ile Melâmî âşıkların bağlılık sembolü olarak taktıkları delilik zinciri biçimsel açıdan birleşmektedir. Melâmî âşıklar başka istiğna şekillerine ruh dünyalarını kapamışlar, bu deliliği, yani melâmeti zenginlik olarak görmüşlerdir:

Ey Fuzûlî ben melâmet gevherinin genciyim

Ejderhâdır kim yatar çevremde zencîr-i cünun (Fuzûlî, g. 49/7)

Nigârî'de (ö. 1885) ise sınırları belirsiz melâmet yurdu, güzelliğe aşına bir bülbülün melâmet yuvası niteliğini taşıyabilmektedir. Bu yuvada bülbül bile ayrılığın ateşine alışmış, içindeki aşk ateşinin verdiği haletle tutuşmuştur. Bülbülü tutuşturup yakan ateş, gönlündeki sırrı açığa vuramayan, halini halka arz edemeyen ve bu duygu ile halkın kendisine olan ilgisini ve sempatisini savuşturan bir Melâmî âşığın müstağni yolculuğunu anımsatmaktadır. Melâmî âşıklar, bu yolda ayıplanmayı göze almış, Allah'la aralarındaki muhabbete halel gelmemesi için bülbül gibi *melâmet âşiyânlı*

mekânlarına çekilmiş, nefsini horlayıp gönüllerini arındırmak için asıl sevgilinin *nâr-ı hicrânı* ile tutuşmayı görev bilmişlerdir:

Alışmış nâr-ı hicrânın tutuşmuş âteş-i hâlin

Melâmet âşiyânlu ey melâhat âşinâ bülbül (Nigârî, g.439/10)

Ayrılık ateşinin yürekte harlanması; âşığın melâmetî ızdırapla dolu tenini melâmet çölünde bir toz bulutu, bir hortum ya da kasırğa gibi içine almaktadır. Bu melâmetî kasırğa; Celilî'ye (ö. 1566-67) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi bir huzursuzluk değil, gönül huzuru, bir ferahlık hissi vermiştir. Şair, her ne kadar sevgiliden ayrılmış ise de her vuslatın sonunda bir ayrılık getireceğini bildiği için hicranın verdiği huzura bir Melâmî mesnet gibi tutunmuştur. Çünkü bu Melâmî mesnet şair için müstağni bir bağlılık, aşk yolunda pişme, olgunlaşma ve gönlünü her şeyden arındırarak Allah'a bağlamanın aracı olmuştur. Bu duruşla Melâmî âşık, hem asıl menzil olan Allah'ı yüceltmekte hem de Allah'ın emirlerine uyduğu için Allah da onu aziz kılmaktadır (Özavşar ve Erul/3 2020: 151):

Ten-i pür-gerd-i gam deşt-i melâmet girdbâdudur

Hevâdâr -ı dil-ârâmum egerçi cândan ayrıldum (Celilî, g. 277/3)

2. İstiğna Yolculuğu/Selâmetin Melâmete İkâmesi

Melâmî âşıklar, gönlü arındırarak Allah'tan gayrı her şeye muhtaçsızlığa sürüklerken, düştükleri melâmet çölünde gam kasırgasına maruz kaldığı intibai ile hareket etmektedirler. Bu melâmet çölü, onlar için varlıklarını mülkün asıl sahibi Allah'a adadıkları ve halkın ilgi ve teveccühünden uzaklaştıkları bir yer olarak mekânsızlık imajının kıyısında konumlanmaktadır. Burada artık Allah'ın rızasından gayrı tutunacak bir mesnet bulunmamaktadır. Bu nedenle bu mekânsızlık haline *istiğnâî mekânsızlık* demek melâmetî yolun incelikleri düşünüldüğünde manidar kalmaktadır. Bu yolda Allah'a uzanan eller kendisinden başka kimseye muhtaç olmamayı dilemekte, helal kazanca yönelip haramdan geri durmaya olan ıkrarını kararlılık ile dillendirmektedir (Özavşar ve Erul/3 2020: 84). Sınırları bile belli olmayan bu istiğna mülkünün mekânsızlık imajında Melâmî âşıkların tek sığınağı, melâmet köşesi, sırdaşı ise dert ve mihnet; yani bu yolda yaşadıkları ayıplanma ve kınanma olmaktadır. Bu duygu durumunda, bazı dervişlerin züht hayatı doğrultusunda dünyayı yemeden içmeden sürekli ibadetle geçirme şeklinde algıladıkları terk-i dünyâ fikri bulunmamaktadır. Bu fikir, bir yaşantı olarak dünyadan elini çekmek düşüncesi ile Kalenderî dervişlerin dünyaya lakayt ve bigâne duruşlarında yer etmiştir. (Sevimli 2020/1: 52). Melâmîler ise, bu tür bir yaşantıyı benimsememişlerdir. Onların terk fikrini dünyadan ve nimetlerinden soyutlanmak şeklinde değil; emeğiyle

geçinme, kimseye muhtaç olmama, başkalarını da kendisine muhtaç kılmama yönünde olmuştur. Bu durum fakirliğin övülüp, zenginliğin yerilmesi bağlamında olmamış, bilakis hiç kimsenin birbirine muhtaç olmadığı ya da olmayacağı bir *toplumsal istiğnay*ı gerektirmiştir. Bu duygu; fütüvvet ahlakı doğrultusunda Melâmîlerin ihtiyaç sahiplerine ve muhtaçlara yardım elini uzatma, Allah'ın emrettiği iyilikleri yapma (Nahl, 16/90) ve asla ümit tüccarlığı yapmama hususundaki müstağni tavırlarına karşılık gelmektedir (Sevimli 2020b: 875).

Melâmî âşıkların inziva köşesi, selâmet ehli zahidin selamının dahi alınmadığı bir mekânsal iklimde bulunmaktadır. Çünkü bu mekân, Hecrî'nin (ö. 1557) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi Melâmî âşıkların kendi kötülüklerini lanse ederek ve iyiliklerine zırh öreerek, gönlünü arındırdıkları bir inziva köşesi olmaktadır. Bu tecritte, Allah'ın rızası riyakâr kimsenin selamına galebe çalmakta, nefis müstağni halde melâmet köşesinde durulmaktadır. Burada gönül toktur ve durulan nefsin sahibi beşere muhtaçsızlık içerisinde müstağnidir. Çünkü melâmeti selâmete tercih etmiştir. Melâmî âşık bilmektedir ki bu sayede Allah'ın mükâfatı olan emin bir mekâna kavuşabilecektir (İsra, 17/18):

Refiküm derd ü mihnet menzilüm künc-i melâmetdür

Selâmum yokdurur anuñıla ehl-i selâmetdür (Hecrî, g.43/1)

Bir hüner olarak istiğnâi mekânsızlığı, nitel bir bakış açısıyla kabul eden Melâmî âşıklar; melâmet mülkünü kuşatan ve ah sancağını çeken sayısız gözyaşı askerlerine başkomutanlık etmekte, böylece nitel bir çoğunluğun hükümranlığını melâmet ile elde etmektedir. Şair Vusûlî (ö. 1543), aşağıdaki beytinde bu durumu melâmet mülkünde icra edilen bir savaş sahnesi içinde göstermeye çalışmakta, ah sancağını çeken gözü yaşlı âşıkların sayısını melâmet mülkünü kuşatan yıldız sürüsü gibi askere benzetmektedir. Bu teşbihte aşk uğruna çekilen cefalar ve sıkıntılar yüzünden kınanan ve bu kınanmayı ödül sayan âşıkların içinde bulunduğu ruh hali ile melâmeti düşünceye olan duygudaşlıkları bir nevi örtüşmektedir. Gözyaşı seli gönlü arındırması ve asıl sevgiliye bağlaması ile müstağni bir duygu durumunun sevinç ve hoşnutluk gözyaşlarına işaret etmektedir (Özavşar ve Erul/1 2020: 430):

Livâ'-i âhı çekdik 'asker-i eşkün hisâbı yok

Bugün mülk-i melâmetde şeh-i encüm-sipâhuz biz (Vusûlî, g.67/4)

Melâmet ülkesine sultan olan Melâmî âşıklar, başına sadece ah ile işlenmiş sancağı değil, tortu dolu şarap testisini de takmaktadır. Harabatın köşesinde yılanmış halde bulunan bu testi ile Melâmî âşıklar, Hayâlî 'nin (ö.

1557) aşağıdaki ifadeleriyle melâmet ülkesine sultan olmakta, bu testiye “*tâcdâr bir mâlik*” gibi baş üzerinde taşımaktadır. Şarap testisinin manevi anlamda başa taç yapıldığı gurur dolu tabloda, sanki harabat gibi virane mamur bir ülkeye dönüşmekte, ilahî esrikliğin gönül parlatan ışıltısı baştaki sultanlık tacının parıltısını vermektedir. Çünkü bu manevi parıltı Allah aşkı ile esriyen Melâmî âşıkları masivadan koparıp O’ndan gayrı hiç kimseye muhtaç olmadıkları bir istiğna halinin içerisinde tutmaktadır:

Sifâl-i dürd-alûdun harabâtun alub başa

Melâmet kışverine malik olmuş tâc-dârem ben (Hayâlî, g.20/3)

Melâmî âşıklar, mamur ettikleri melâmet ülkesinde sultanlık yaparken gözyaşı askerlerini yoldaş edinmektedir. Bu yoldaşlarla Melâmî âşıklar; Sehâbî’nin (ö. 1564) de vurguladığı gibi ah sancağını kaldırıp melâmet ülkesini zapt etmekte, fethettiği bu ülkenin emiri olmaktadır. Bu konuda takınılan gururlu bakış, Melâmî düşüncede de yer eden müstağni duruşu ifade edecek niteliklere sahiptir. Çünkü bu hâletle âşık, kendi kendine yetme duygusunu elde etmiştir. Gözü ve gönlü toktur. Artık ne iradesinde zayıflık ne de gönlünde bulanıklık vardır. Halka karşı müstağni Hakk’a karşı itaatkârdır. (<https://gencdergisi.com/4779-bar-olma-yar-ol.html> (Erişim 28 Ocak 2018).

Livâ-yı âhu kaldurdum sirişkünden çeküp ‘asker

Melâmet kışverin zabt eyledüm ya ‘nî emîr oldum (Sehâbî, g. 270/4)

Bu gururlu muhtaçsızlık, Melâmet ülkesine sultan olan Melâmî âşıkları riya askerleriyle amansız bir mücadeleye sürükleyecektir. Bu nedenle Melâmî âşıklar, Beyânî’nin (ö. 1577) aşağıya verdiği ifadeleriyle melâmet serhatlerinde riya askerlerinin safını yarıp onları mağlup eden muzaffer bir Rüstem gibi davranmaktadır. Zahit gibi, riyayı kendine sancak edinmiş selametli kimselerin melâmet yurdunun Rüstemleri olan riyanın muzaffer savaşıları Melâmî âşıkları alt etmesi elbette mümkün görünmemektedir. Beyânî, bu söylemle Melâmî âşıkların riyayı düşman bilen kişiliklerinde klasik şairlerin zahide olan tepkilerinin temel nedenlerini sıralamakta gibidir. Klasik şairlerin, Melâmî düşünceye sempatik tavırları da selâmeti melâmete terk ettikleri bu müstağni tepkisel duruşta belirlemektedir:

Ser-hadd-i melâmetde añılsak n’ola zâhid

Biz saf-şiken-i ceş-i riyâ Rüstem-i bûmuz (Beyânî, g. 329/3)

Melâmî âşıkların nazarında melâmet mülkünün şahlığı, Nigârî’nin (ö. 1885) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi *velâyet mülkini zapt etmekle* eşdeğerdir. Şair, o mülkün hâkimi olarak zevk ü safâ içinde yaşarken, zahit de bir dilenci konumuna düşebilmektedir. Burada Melâmî âşıkların velayet mülkünü zapt ederek sürdürdüğü sultanlık, aşk karşısında tahtını uzun süre

elde tutamayan bir hükümdarı bir köleye dahi dönüştürebilmektedir. Melâmî âşıklar, kendi gönüllerinde kurdukları melâmet sultanlığını tok gönüllülükleriyle başkalarına dayatma, kendi fikirlerini benimsetme aracı olarak kullanmamışlar, sultanlıklarının altında muhtaçlık gizleyerek yaşamayı yeğlemişlerdir. Onların nazarında zevk ü safâ desenli sofraların, bir derviş sofrasından farkı kalmamaktadır. Onlar “fakır” denilen manevi zenginliği, zahidin maddî servetine tercih etmişlerdir. Böylece onlar, halkın elinde olandan yüz çevirip, maddî dünyaya aşırı bir şekilde bağlanılmaması gerektiğini kavramıştır. Bu kavrayış, zahidin gösteriş icabı tatbik ettiği zühtte yer alan dünyanın ve nimetlerinin terkedilmesi, inzivaya çekilmesi manasını taşımamış, tersine tok gözlülüğe ve gönül zenginliğine, yani müstağni duruşa işaret etmiştir (Sancaklı 2001: 336):

Velâyet mülkini zabt eylemiş zevk u safâ eyler

Melâmet şâhidir ammâ ki zâhirde gedâ ‘âşık (Nigârî, K.Baiye/39)

Ele geçirilen melâmet mülkünün sultanlığı, Nigârî’nin (ö. 1885) yukarıdaki ifadeleriyle “*gedâhğa*” dönüşmeye meyilli olsa da, bu hükümranlığın devam etmesi bir gereklilik olmaktadır. Çünkü zenginlik her halükârda insanı bağlandığı bazı manevi değerlerden koparabilmektedir (Sancaklı 2001: 337). Bunun için de sultanlık alameti olarak taht ve taç dışında tuğ ve otağa da ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu tuğ; Melâmî bir şair olan Hayâlî’nin (ö. 1557) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi şairin başındaki karışık bir tutam saç, görkemli otağı ise vücuduna bir yiğitlik göstergesi olarak işlediği taze aşk yaraları olmaktadır. Hayâlî, bu otağ gibi yaralar ve sancak gibi yükselttiği karışık bir tutam saçla Melâmî olarak melâmet ülkesinde sultanlığını ilan etmektedir. Çünkü bunlar, melâmet ülkesinin tahtına oturmak ve hükümran olmak için yeterli olan sultanlık alametleridir. Hayâlî, bunu Kalenderî dervişlerin vücutlarına yaktıkları dağ denilen derin yaralara teşbih etmektedir. Bu dağ yakma imgesini, “16. yüzyıl klasik Türk şiirinde pek çok şair âşıklık niteliğinin ıstıraplı övünç vesikası gibi betimlemiştir (Sevimli 2020/1: 44)”:

Başumda mûy-ı julide temümde tâze dâgum var

Melâmet mülkünün sultâniyem tugum otagum var (Hayâlî, g.123/1)

Melâmî istiğnaî mekânsızlık halinde selâmet ehli zahidin takındığı kibir ve büyüklenme değil, Melâmetten kaynaklanan müstağni ve alçakgönüllü duruş bulunmaktadır. Bu *şöhretsiz hükümranlığın* tescilinde vücutta otağ gibi yükselen yaralar, melâmet meydanında öldürücü bir etki yapan ve Melâmî yolun temel felsefesi olan “*kınanma*” ile sultanlık nişanesi olarak pekiştirilmektedir. Elbette sultanlığın devamı ve ilanı için sikkelerin de

bastırılması gerekmektedir. Bu sikkeleri Melâmî âşıklar, *muhabbet şahlarının sikkesi* gibi şöhetsizliğin, şanı değersiz görmenin belirtisi olarak vücutlarında bir melâmet yarası gibi altınla mühürlemişlerdir. Azmizade Hâletî (ö. 1631); aşağıdaki beytinde bu değerli melâmet mührünü, vücuduna işlediği melâmet yaraları ile sultanlığını ilan eden şöhetsiz hükümdarların; yani Melâmî âşıkların Melâmî düşünceye olan sempatisi doğrultusunda yüceltmıştır. Melâmî âşıklar, ilan ettikleri sultanlığı melâmet nişanı sikkelerle pekiştirirken, bu güçlerini asla başkalarının üzerinde bir otorite ve hükmetme vesilesi olarak kullanmamışlardır. Onlar, Allah'ın nazarında temizlenip yüceltmeyi arzulamışlardır. Melâmî âşıklar, Allah'ın bu konuda bir hurma çekirdeğindeki iplikciği ayırt edecek kudrete sahip olduğunu tok gönüllerinde duyumsayabilmektedir (Nisa, 4/49):

Olmaz bana hiç dâg-ı melâmet gibi altun

Bî-nâm gerek sikke-i şâhân-ı mahabbet (Azmizade Hâletî, g.91/2)

Melâmet ehli, aşk rüsvası olarak kendine emin bir mekân hazırlamıştır. Bu mekânda selâmet yurdunun gaileleri yerine Allah korkusu ikâme edilmiştir. Korkudan uzak yaşadığı bu mekânda Melâmî âşıklar, namus ve şöhet gibi seküler bir metaı yağmalayarak Allah yolundan dönmeyeceklerini ispatlamışlardır. Denilebilir ki bu ispat, şöhet mülkünün çapulcusu olan Melâmî âşıkları melâmet mülkünün sahibi yapmış, bu uğurda gösterilen yiğitliğin mükâfatı onlar için Allah'ın rızası olmuştur. Nesîmî'nin “senden dönmezem” redifli gazeline nazire olarak yazdığı manzumesinin aşağıdaki beytinde Sutûrî (ö. 1828?), melâmet ehli olarak bu yoldan dönmeyeceğini, ölümün bile kendisini bu yoldan alıkoymayacağını kuvvetle vurgulayarak ifade etmiş, bu ifadeyi “senden dönmezem³” hitabıyla adeta mühürlemiştir. Bu mühürleyici hitapta istiğna gelip kalplere yerleşmekte, geriye Allah yolunda yürümenin huzuru kalmaktadır (Nisa, 4/100):

Ben melâmet ehliyüm rüsvây-ı 'aşk oldum bugün

İtmişüm nâmus u nengi gâret senden dönmezem (Sutûrî, g.336/6)

Melâmî yolun aşk ile ispatlanan dönülmezlik rüştü ile melâmet dağlarının kaplamı ya da gam sahrasının aslanı gibi gururlu bir şekilde gezmek elzem hale gelmektedir. Ancak bu gururlu tavır asla bir üstünlük vesilesi, başkalarının üzerinde güç gösterisi olarak Melâmî düşüncede yer etmemiştir. Melâmî tip, haklı olarak elde ettiği bu payeye nefsi ile giriştiği yoğun

³ Bu gazel ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bakınız (Gündüz E. ve Seviml, E. (2016). “Nesîmî'nin ‘Senden Dönmezem’ Redifli Gazeline Estetik Bir Yaklaşım”. SEFAD, 36, 97-124).

mücadele ile ulaşmıştır. Bu yolda Hayâlî Bey'in deyimiyle “*cism-i zerdî*” ile dolaşmaktadır. Çünkü kibirle ve büyüklenme ile dolaşanların asıl sevgili olan Allah tarafından sevlmeyeceğine mütağnî bir kalp ile inanmış haldedir (İsra, 17/37; Lokman, 31/18). Melâmî âşık, kibirle dolaşarak zalimler mesabesinde konumlanmaktan kendini koruyan kimsedir (Özavşar ve Erul/2 2020: 52). Bu nedenle Melâmî âşıklar, melâmet mülkünün sultanı olarak bu yolda karşılaştıkları kınanma ve dışlanmışlıkların nedenleri olarak sararmış, incelmış bir vücudu mükâfat olarak elde etekte ve bunun haklı gururunu yaşamaktadır:

Cism-i zerdüm le gehi deşt-i gamun arslanıyem

Daglarla geh melâmet kûhunun kaplanıyem (Hayâlî, g.34/1)

Nigârî (ö. 1885) ise melâmet mülkünün sultanlığında aşk bayrağını “en’el-hak” sözünün mucidi Mansur gibi taşımakta, elde ettiği hükümranlığını adeta bütün dünyaya ilan etmektedir. Hükümranlığın kavga gürültü olmadan gerçekleşmesi, sanırız Melâmî âşıkların incinse de kınanıp hor görülse de başkasını incitmeme ve başkasını kusurlu görmeme, her şeyi nefisinden bilme anlayışındaki müstağni tutumlarında somutlaşmaktadır. Nigârî aşk bayrağını melâmet şehrinde sultanlık tahtına oturarak Mansurvarî bir dirençle taşımakta, darağacına çekilse de melâmet yolundan dönmeyeceğini kuvvetle vurgulamaktadır. Bu vurguda vazgeçilmezliği çarmla gererek perçinleyen Hallac-ı Mansur’un dirençli kişiliği, Melâmî âşıklar gibi melâmet sultanlığına soyunan Nigârî’nin (ö. 1885) âşıklık kimliğiyle örtüşmektedir. Burada Mansur’un tok gönüllülüğü ile taşıdığı aşk bayrağı gibi, selâmetten kopuşun simgesi melâmet sultanlığı göndere çekilmektedir. Beyitte ayrıca “*bî-cedel*” ifadesi, sükûnet ve dinginliği kendine ilke edinen Melâmî âşıkların sakince devam eden yaşamına gönderme yaparcasına kullanılmaktadır. Melâmî âşıklar, yaşamlarında pek çok sorun yaşasalar da halk içindeki sakin ve vakur tavırlarını devam ettirmişlerdir. Bu müstağni tavırla onlar, halk içinde kötü lanse edilseler de Hak katında makbul kullar olarak hürmetle anılmışlardır. Melâmîler, bu tavırlarıyla selamete ulaşmış, karanlıktan aydınlığa doğru yürümüşlerdir (Maide, 5/16):

Ey Nigârî ben melâmet mülkünün sultânıyam

Böyle ki Mansûrdur bayrak-ı ‘aşkı bî-cedel (Nigârî, g.435/9)

Kendi gönül ülkesinde nefisine karşı hükümrân olmanın ve dünyayı kibirsiz seyretmenin şekli olan Melâmî düşünce, fütüvvet ile yoğrulmuş bir yapı arz etmektedir. Bu felsefeye bağlı olan kimseler, aynı zamanda Melâmîliğe bağlanan kimseler olarak “nefsini terbiye için birçok adap ve erkâna saygı göstermek, nefisini inkâr edercesine ezmek, bütün beşeri

gururunu yok etmek, içindeki riya izlerini kökünden silip süpürmek zorundadır (Harmancı 2011: 120)”. İşte böyle bir Melâmî, cömertlik kapısında durup, mürüvvet kapısı olarak meyhane köşesini gösteren bir rehberliğe soyunabilmektedir. Çünkü bu yol, Melâmî âşıkların temizleyerek gönüllerini arındırdıkları meyhane köşesini temiz ve emin bir müstağni mekâna dönüştürebilmektedir. Şeyhî (ö. 1431), aşağıdaki betinde “*kerem bâbindan meyhane küncüne*” dönüş yaparken, Melâmî âşıkların gönül sultanlığını imar etmek için kullandıkları Melâmî düşüncenin fütüvvete evrilen mürüvvet odaklı düşüncelerine de gönderme yapmaktadır. Bu mürüvvet, herkesi hoşgörü ikliminde değerlendirmeyi, nefis denilen putu kırarak başkasına karşı üstün olmayı değil, başkasına hizmet etmeyi ilke edinen (Alşan 2012: 96) melâmet mülkünün müstağni sultanlığını öngörmektedir. Bu sultanlık *iki kaş arasında olan* nefis düşmanını yenerek fütüvvetten kaynaklanan gönül tokluğunu, yani istiğnayı kalbe yerleştirebilecektir:

Kanı bir ehl-i fütüvvetki kerem bâbindan

Göstere meykede küncünde mürüvvet kapısın (Şeyhî, g.138/4)

Melâmî âşıklar, melâmet mülkünde her şeyden müstağni kişilikleriyle var olma ve tutunma savaşı vermişler, hizmet gördüren değil hizmet gören birer hizmet eri olmuşlardır. Bu hizmet aşkı onların yardımlaşma ve kibirden arındırılmışlıkla bütünleşen istiğna düşüncesine karşılık gelmektedir. Bu doğrultuda baktığımızda klasik şiirdeki rint-zahit çekişmesinin temelinde de selamet-melâmet ayrımının yattığı görülmektedir. Melâmetîler, hallerini selamet ehlinde melâmet perdesi arkasına alarak gizlemişlerdir (Kedkeni 1387: 107-108). Bu gizleme tavrı, zahidin gösteriş kokan ibadetlerini halka sergilemede gösterdiği riyakârlığın tepkisel akisleri olmuş, Hakça kazanmak ve emeğiyle geçinmek yerine birilerine yaslanıp menfaat elde etme amacı güden zahidin menfaatperest tutumunun karşısında konumlanmışlardır. Böylece klasik şiir selamet-melâmet tezdadı doğrultusunda istiğnayı da içeren zengin bir literatür kazanmıştır. Bu tepki aşktan kaynaklanmakta Yunus’a göre (ö. 1328?) bu aşk; bağlısının Melâmî olmasını gerektirmekte, bu gereklilik her âşığın başına gelen bir olgu olarak tam yerli yerine oturmaktadır. Âşığın bundan kaçınması mümkün görünmemektedir. Çünkü âşık bu yolda, selameti unutmuş, melâmeti selametın panzehiri olarak gamlı gönlüne mihver edinmiştir:

Yârenlerüm eydürler ‘âşık melâmet gerek

Geldi benüm başuma ol söz yirinceyimiş (Yunus Emre, g.127/7)

Aşk yolu, âşığın sevgiliye olan tutkusunun kaynağı olan melâmetî gönülde yaşatmaktadır. Böylece gönül, sevgili uğruna melâmete düşmüş,

sevgilinin yüzünü gördüğü için kınanmaya maruz kalmıştır. Kadı Burhaneddin'in (ö. 1398) aşağıdaki ifadesiyle gönül, bu melâmet halinde sevgilinin gözlerini temaşa etmiş, yaşadığı karmaşık duygusal atmosferde selamette kalamayarak, sabır ve kararlılığını yitirmiştir. Divaneliği baştan kabullenmiş olan âşık için gayet normal olan bu durumda âşık, sevgilinin güzelliği karşısında itidalini koruyamayarak melâmet yoluna girmiştir. Böylece âşık, halkın nezdinde kınanmaya uğramış, belaları üzerine çektiği için de rahat ve huzuru, diğer bir deyişle halkla uyumu gerektiren selameti terk etmek durumunda kalmıştır. Bu terk edişle birlikte aşk gönle hükmetmiş, melâmeti divanelikle kurduğu birliktelik sonucu asıl huzuru bulduğu Allah'a yönelmiş, dünya huzurunu ve rahatını gönülden çıkarmıştır. Ama bu huzursuzluk hali, halka muhtaçsızlık duygusu çerçevesinde onu Allah'a tabi, halka müstağni kılmıştır. İstiğna mülkü melâmete olan yolculuğun gayesi de budur:

Yüzünü sevdüğü için melâmet ola mı dil

Bu gözlerini göricek selâmet ola mı dil (Kadı Burhaneddin, g.266/1)

Melâmî âşıkların gönlü bir ibadet anlayışıyla "mutekif" halini muhafaza etmeli, itidalini korumalıdır. Bu itidalli müstağnilik Sutûri'nin (ö. 1828?) aşağıdaki ifadeleriyle sevgilinin eşliğinde makam tutmayı gerektirmektedir. Sevgiliye yakınlığı ve halktan uzaklaşmayı öngören bu Melâmî anlayış hüznün evinde çok sevdiği oğlunu bekleyen Yakub'un içine düştüğü melâmeti hal ile örtüşmektedir. Çünkü Melâmî âşıklar, bu yolda kınanıp acı ve kederi tatmadıkça asıl sevgilinin rızasına ulaşamayacaklarını bilmektedirler. Onlar, Yakub gibi hüznün evinde melâmete uğramalı, hüznlerini ve gözyaşlarını içine akıtmalı, hallerini başkalarına açıklamaktan kaçınmalıdır. Bu mutekif duruş, bir nevi Melâmî âşıkların selameti terk edip hüznün evine dönüşen melâmet menziline beklemelerini gerekli kılmaktadır. Böyle bir bekleyiş sabırla selamete ulaşılabilen düşüncesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü Yakub sabrederek (Yusuf, 12/18) çok sevdiği Yusuf'a kavuşmuş, gözlerini karanlık hüznün evinden gerçek aydınlık dünyaya açmıştır. Böylelikle Yakub, "sabrın bir ışık olduğunu" (Özavşar ve Erul/1 2020: 443) kavramış, amacına ulaşmıştır:

Mu'tekifdür dil ser-i kûyunda tutmuşdur makâm

Külbe-i ahzânda hâlâ biz melâmet beklerüz (Sutûri, g. 241/5)

Melâmî âşıkların fakir halde bekledikleri melâmet mülkü, selamet yurduna çok uzaktır. Hayretî'nin (ö. 1534) aşağıdaki beytinde ifade ettiği gibi "fakirliği övünç sayan" Melâmî âşıklar Allah'a olan muhtaçlıklarını her zaman hatırlarında tutarak (Alak, 96/6), bu bilinçle selamet diyarından göçüp

kendileri için daha sağlam ve emin olan melâmet diyarında konaklamışlardır. Çünkü Melâmî âşıklar böyle bir yoldan ilerlemenin derin huzurunu yaşamakta, gönüllerini müstağnilikle “müsellem” halde Allah’a bağlamaktadır:

‘Arz eylemeñ fakîre diyâr-ı selâmeti

Baña melâmet ili müsellem olup durur (Hayretî, g. 123/3)

Melâmî yolun tersi istikamette giden, yani huzuru ve neşeyi arzulayan kimseler Allah’a ulaşamayacaklarını bilmelidirler. Çünkü Allah’a ulaşmak için Mansur gibi melâmet ipini göğüslemek gerekir. Hem de seve seve. Bu sevgi, melâmet ipiyle sevmeyi, Mansur gibi bu iple darağacına çekilmeyi gerektirmektedir. Ahmed Sarban’ın (ö. 1545) aşağıdaki ifadesiyle bu ip; sadece Mansur’ı darağacına çekmekle kalmamakta, onun davasının kalıcılığını da tahkik ederek bugünlere ulaştırmaktadır. Delebilir ki bir ucunda darağacı, bir ucunda gelecek vaadi taşıyan Melâmî ip, istiğna ile sağlamlaştırdığı bünyesinde Melâmî düşünceye bağlılığı taşımaktadır:

Mansûr olanı bend-i melâmetle severler

Tahkîk-i bekâdârına andan iledürler (Ahmed Sarban, g.63/3)

Melâmete sarılmak sabır ve tevekkülü gerektirir. Bu yolun dönüşü yoktur. Fikirde ve inançta kararlılık bu yolun gereklerindedir. Melâmî âşıklar, bu gözü kara tavırla melâmet köyünün menziline başında, yani sevgilinin evinin eşliğinde beklemek ve nefislerini kınamak ve hakir düşürmek zorundadır. Bunun için Melâmî âşıkların üç önemli aşamadan geçmesi gerekmektedir: Muhabbet, sohbet ve marifet. Bu üç önemli prensipten ilki olan muhabbet, önemli bir Melâmî ilkedir. Bu ilke hem Kur’anî dayanak olarak (Maide, 6/54) hem de *Allahü teâlâ cemildir. Cemal sahiplerini sever* (Özavşar ve Erul/3 2020: 166) hadisinde ifade edildiği üzere pek çok şairin düşün dünyasında yer etmiştir. Bu prensip, Melâmî âşıkların nazarında Allah dışında her şeyi bırakıp Allah’la kurulan dostluğu temsil etmektedir. Bu dostluk ilahî bir ilhama, yani sohbe, sohbe ilahî sevgilinin ilgi, sevgi ve manevi bilgisine karşılık gelen marifete ulaştırmaktadır. Böyle bir düşünceyi melâmet yolunun, selâmetten arınmış halde bulunduğu fikri etrafında Hamdullah Hamdî (ö. 1503) de şiirine taşımıştır. Şaire göre, selâmet ve esenlik bulmak isteyen aşk ile melâmet olmalıdır. Çünkü dünyada en emin yol muhabbetir/aşktır. Burada şairin melâmeti aşka teşbih etmesi manidar görünmektedir. Çünkü muhabbet, gerçek selâmetin ve inancın durağıdır. Böyle bir selâmetten nasiplenmek için tek çıkış kaynağı melâmet, yani muhabbet olmaktadır. Muhabbet ise Allah’a koşmanın yani melâmet içerisinde selâmete doğru yönelmenin simgesi olmaktadır (Zariyât, 51/50).

Aynı zamanda muhabbet, Allah'ın tüm varlıkları yaratmasının da delili olmaktadır. Marifet ise Allah'ın rızasına ulaştıracak ilim olarak her türlü dünyalığın üzerinde konumlanmakta, Melâmî âşığa cennetin kokusunu duyumsatmaktadır (Özavşar ve Erul/3 2020: 205):

Selâmet ister isen 'ışk ile melâmet ol

Cihânda Hamdi mahabbet tarîk-i eslemdir (Hamdullah Hamdî, g.37/5)

Bu manevi koku ve lezzetten yoksunluk; makam ve mevki sevdasına, ar, namus ve hayâ peşine sürüklenmeyi, oradan da şan ve şöhrete ulaşmayı amaç edinmektedir. Çünkü makam ve mevki tutkusu insanı sarhoş eden, aklını başından alan bir cehalettir (Ayçiçeği 2020: 45). Bu amaç zahidi ya da ham sofuyu dünya rahatını arzulamaya, yani selameti benimsemeye götürmektedir. Bu durum onun bencil duygularından kaynaklanmaktadır. Melâmî âşıkların amacı bu "ben"den kurtulmak ve asıl "ben"e ulaşmaktır. Bu konuda Hallâc-ı Mansûr, 'Benliğim aramızda perde olmaktadır, benliğimle benliğimi aradan kaldır' diye dua ederken, kendisini asıl sevgiliden uzaklaştıran benliğinden uzaklaşmak istiyor, aşkın benliğe ulaştığı zaman da 'ene'l-hak' sözüyle kurtuluşunu ve vuslatını ifade ediyordu (Kalkışım 2011: 139). Melâmî âşık da benliğinden kurtulmuş kimse olarak, bu duyguları yaşamakta ve onların üstünde konumlanmaktadır. O, bencillik ve benlik davasını takip etmediğinden kınanmayı kendine ilke edinmekte, Hallac örneğinde olduğu gibi halkın gözünde rüsva ve kötü adlı olarak anılmayı göze almaktadır. Böylece Melâmî tip bu yoldan hayâ ve namus gibi bağlardan feragat etmekte, yani dünya saltanatından ün ve şöhretinden müstağni olmaktadır. Bu nedenle o, selametın karşısına melâmet panzehrini çıkarmakta, selamet zehriyle ruhunun bulanmasına izin vermemektedir. Fuzûlî'nin (ö. 1556) deyimiyle selamet ehli riyakâr zahid, ilâhî tecellinin mekânı güzelliği anlayamamaktadır. Çünkü egosuna yenilmiştir. Aşk rüsvalarını anlaması mümkün değildir:

Ey selâmet ehli ol ruhsâra bakma zinhâr

İhtirâz eyle melâmetten men-i rüsvâyâ bah (Fuzûlî, g.58/3)

Fuzûlî'nin yukarıda rüsva bir âşık olarak zahidin elinden aldığı aşk anlayışı, bezm-i elesten âşıklara miras kalmıştır. Bu nedenle Melâmî âşıkların selamete olan kavgası anlık ya da yıllık değil, ezeli bir zaman dilimini ifade etmektedir. Bu zaman diliminin Şeyhî'nin (ö. 1431) aşağıdaki beytinde belâ günü olarak candan tercih edildiğini görmekteyiz. Şaire göre, bu tercihi selamet ehli olan kimseler anlamalı kendisini kınamaktan vazgeçmelidir. Çünkü asıl sevgiliye verilen ikrar gereği melâmeti yolda yürümek, türlü belalara katlanmak ve selametın kurduğu rahat düzene adapte olmaktan

vazgeçmek Melâmî âşıkların temel vazifesi olmuştur. Bu ilahî görevi yerine getirmekten sakınmak mümkün değildir ve bu görev asıl sevgiliyle gerçekleşecek vuslata kadar devam edecektir:

Selâmet ehline eydün melâmet eylesin

Ki ben belâ gününü cândan ihtiyâr ederim (Şeyhî, g.143/6)

Allah'a olan bu manevi yolculukta Hayretî (ö. 1534), felaket gemisinin köşesinde inzivaya çekilmiştir. Çünkü şair, bu köşede melâmet denizinin enginlerine dalmıştır. Bu engin suların âşinası olan Hayretî, felaket gemisinin köşesinde sakin olsa da asıl menzile ulaşacağına yürekte inançlı görünmektedir. O, ettiği bu güvenle Allah'a doğru yaptığı yolculukta sınırsız bir aşk deryasına dalmaktadır. Şairin düştüğü bu sonsuzluk denizinde her Melâmî kendince nasiplenmektedir. Bu nasiplenmede alınan her nefeste ah rüzgârından melâmet dalgaları kopmakta, bu kopuş gönüldeki duygu dalgalanmalarına karşılık gelmektedir. Böyle bir *istiğnaî dalgalanmada* Melâmî âşıklar, kınanma ve ayıplanma dalgaları içerisinde düştükleri aşk deryasından gönüllerindeki duygu dalgalanmalarını alt ederek karaya ulaşabilmektedirler. Bu kara, ilahî menzil olarak melâmet dalgalarının az da olsa dindiği, yüreklerin asıl sevgilinin vuslatı ile duygu karışıklıklarını giderdiği bir selamet mekânı olmaktadır:

Biz sâkinân-ı gūşe-i fülk-i felâketüz

Biz âşinâ-yı lücce-i bahr-i melâmetüz (Hayretî, g.124/1)

Aşk bir deryâ-yı bî-pâyândur anda her nefes

Bâd-ı âhumdan benüm mevc-i melâmetler kopar (Hayretî, g.47/2)

SONUÇ

IX. yüzyılda Horosan'da ortaya çıkan ve kötülüklerini sergileyerek halk nezdindeki itibarlarını savuşturup Hakk'ın rızasını elde etmeyi amaçlayan Melâmîlik düşüncesi, nefsi hakir görerek, kınayıp gönlü arındırmayı amaç edinen bir tasavvufî düşüncenin adı olmuştur. Klasik şiirde âşıklık kimliği doğrultusunda şiirsel söylemlerde büyük sempati toplayan bu düşüncede gönül tokluğu, doyunluğu anlamındaki "istiğna" kavramı önemli bir yer etmiş haldedir. Bu kavram gönül ve göz tokluğu bağlamında kendi kendine yetme, birilerine tenezzül etmeme, Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yaşamanın sembolü olarak anılmıştır. Bu tarz yaşayanlara ya da davrananlara ise *müstağni* denilmiştir. Bu duygu, makalede verilen ayet ve hadislerde de belirtildiği gibi, İslamî bir yaşantı şekli, dinî bir hüküm olarak klasik şiir geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Tüm bunlar Melâmî âşığı, müstağni bir kalple içinde yaşadığı dünya rahatlığından, yani selametinden koparak asıl huzuru bulduğu melâmet yurduna doğru yolculuğa çıkarmıştır.

Allah rızasını önceleyen bu müstağni zihniyetin, yani istiğna yolculuğunun klasik şiirde beliren yönlerini aşağıdaki gibi betimlemek mümkündür:

Kendi kendine yetme niteliğiyle; kulun kula muhtaç olmadığı bir dünyayı kurma bilinci çerçevesinde ve nebevî emrin yücelttiği fakirliğin övücüyle hareket etme, fakirlik edebiyatı yapmayı uygun bulmayan bir tavır, gösteriş içerikli yardımdan üstün tutma yönündeki asil ve gururlu bir duruş. Melâmî büyüklerinin çoğu kendi emeğiyle geçinmiş, asalak türedi bir zihniyetten kendilerini alıkoymuştur. Buna halktan ve halkın elinde olan zenginlikten koparan ve gınanın asıl sahibi Hakk'a yaklaştıran *gönüllü itilmişlik* demek manidardır. Pek çok klasik şair, bu gönülden bağlılık ile Melâmî bir âşık profili çizmiştir.

Melâmî âşıklıkta istiğna iki cephelidir. Birincisi insanlara karşı, ikincisi Allah'a karşı olanıdır. Melâmî âşık, müstağnidir, halkın elinde olana bel bağlamamaktadır. Her şeyin sahibi Allah'a muhtaçlığının bilinciyle hareket etmektedir. Halktan değil Hak'tan ümit beklemekte, kimseye ümit vermemekte, gönül tokluğu ile Allah'a, muhtaçsızlık ekseninde yönelmektedir. Bu durum istiğnâî rızalık olarak Allah'ın rızasına bağlanmaktadır.

Dünyaya muhtaçsızlık fikri temelinde “fakr”ı önemseme ve dünya sultanlığına bigâne duruş; cihanı kötüleme ve dünya nimetlerinden el çekme değil, cihanın dünyevi dejenerasyonuna karşı tepkinin ürünü olan müstağni bir tavır takınılmıştır. Kendi yağında kavrulma, değer yargılarına aldırış etmeden ve Hakk'a kul sultana köle olmadan yaşama, kibir ve büyüklük duymadan ihlas içinde doğru yolda yürüme gibi Peygamber'in yüce gönüllü tavrında beliren yüksek ahlaki müstağnilik. Bu yolda insan onurunu alçaltan, insanı değersiz kılan tenezzül hissi kaybolmakta, gınanın asıl sahibine yapılan ibadetin manevi huzuruyla bu yol dosdoğru melâmete, yani istiğna mülkü sultanlığına doğru yol alınmaktadır. Pek çok şairin şiirsel söylemi bu müstağni asaletin çerçevesinde şekillenmiştir.

Melâmet yurduna hükümrân olmanın verdiği mekânsızlık duygusu imajı; Bu imaj, Melâmet mülkünde ya da köşesinde esir olma, “*kuy-ı fenâ*”yı gönül menzili ve mekânsızlığı hüner yeri sayma, melâmet baykuşu ya da melâmet yurdunun hazinelerini bekleyen ejderhalar gibi bu virane huzur köşesinin hizmetkârlığını yapmak. Bu melâmî nöbetin mükâfatı ise asil sevgilinin teveccühü ve rızası, yani elest bezminde verilen ikrarın Melâmî âşığın tok gönlülüğü ile mühürlendiği istiğnâî razılık olmaktadır.

İstiğnâî mekânsızlık duygusu ile selâmetin Melâmete terki; bu terk duygusu âşıklar için melâmî düşünceye bağlılıkları çerçevesinde hiç kimsenin

birbirine muhtaç olmadığı ya da olmayacağı bir *toplumsal istiğna menzili*, kötülüklerini lanse ederek ve iyiliklerine zırh öreerek, gönlünü arındırdıkları bir inziva köşesi olmaktadır. Burada gönül toktur ve durulan nefsin sahibi beşere muhtaçsızlık içerisinde müstağnidir. Melâmî âşık bu emin yurda ah askerleri ve gözyaşı orduları ile girmekte, bu *istiğnaî çilekeşlikle* namus ve şöhret gibi seküler bir metaı yağmalamayı melâmet mülkünün şahlığı payesine eklemektedir. Allah ile kul arasındaki bu manevi yolculukta kimsenin aracı olmasına izin vermeyen bu bireysel düşünüşün manevi hizmetkârlarının hükümdarlık alametleri: ah ile melâmet şehrine taşınan aşk bayrağı, asıl sevgili uğruna döktükleri gözyaşının simgesi gözyaşı askerleri, şöhretsizlik duygusunu gururlu muhtaçsızlık temelinde mühürledikleri *muhabbet sikkesi*. Melâmî âşikler bu istiğna mührünü, şöhretsizliğin, şanı değersiz görmenin belirtisi olarak vücutlarında bir melâmet yarası gibi altınla mühürlemişlerdir. Böylece onlar istiğna yurdu melâmette sultanlık tahtına oturarak Mansur gibi aşk ile ispatlanan dönülmezlik rüştünün manevi çerçevesini çizmişlerdir.

Zahit-Rint tezdadının klasik şiirdeki asıl kaynağı; istiğna içerisinde çıkılan yolda selâmetin melâmete terki. Bu terk ediş hakirlik duygusu, yardımlaşma ve kibirden arındırılmışlık istiğna düşüncesi temelindedir. Melâmet yolculuğunda “aşk” rehber, aşkın özünde taşıdığı melâmetî hal ve divanelik ise selâmetin zıddı olarak gönülde önemli bir konum elde etmiş haldedir. Kınanan gönülde dostluk ilahî bir ilhama, yani sohbe, sohbe ilahî sevgilinin ilgi, sevgi ve manevi bilgisine karşılık gelen marifete ulaştırmaktadır. Bu konumda artık Allah’ın rıza ve ilgisi galip gelmiş, halkın kınanmasına da ihtiyaç kalmamıştır. Bu muhtaçsızlık, yani istiğna ile âşığın melâmet yurduna yolculuğunda her nefeste ah rüzgârından melâmet dalgaları kopmakta, bu kopuş gönüldeki duygu dalgalanmalarına karşılık gelmektedir. Böyle bir *istiğnaî dalgalanma* dünya divaneliğini ve harabatiliği seçip şarap testisini bir hükümdarlık tacı gibi başında taşıyan klasik âşığın melâmete müstağnilik çerçevesinde duyduğu tutkunluktan kaynaklanmaktadır. Bu menevî dalgalanmanın klasik şiirde istiğna kavramı çerçevesinde geniş ve zengin bir kullanımı olduğu görülmektedir.

Kaynakça

Kitaplar

Akkuş, M.(1993). Nef’î, Sanatı ve Türkçe Divânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
Alşan, M. H. (2011). Anadolu Erenleri Melâmet Hırkası. İstanbul: Kurtuba Yayınevi.

- Ayçiçeği, B. (2020). Hediyetü'l-Müşâk (Hak Âşıklarına Rehber La'î-zâde Abdülbâkî). İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- Aydemir, Y. (2007). Ravzî Divanı, Ankara: Birleşik Kitabevi Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2005). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. ve Tanyeri, M. A (1981) Hayretî Dîvânı Tenkidli Basım. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirli, E. (2015). Fütüvvet Ehli ve Meczuplar. İstanbul: Littera Yayıncılık.
- Doğan, M. N. (2007). Fatih Divanı ve Şerhi. İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- Ergin, M. (1980). Kadı Burhaneddin Dîvânı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazan N. Ş. (2018). Celilî Dîvânı. İstanbul: Palet Yayınları.
- Kedkenî, M. R. Ş. (1387). Tarîh-i Kalenderîyye. Tahran: İntişarat-ı Sühân.
- Kutlar, F. S. (2004). Arpaeminizâde Mustafa Sâmî Dîvânı. Ankara: Kalkan Matbaası.
- Orak, M. (2011). Nigârî Divânı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özafşar, E. ve Erul, B. (2020). Riyazü's-Sâlihîn Tercüme ve Çeviri 1-2 ve 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1990). Şeyhî Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). Hayâlî Bey Dîvânı. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taş, H. (2010). Vusûlî Dîvânı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tatçı, M. (2020). Divân-ı Yunus Emre. İstanbul: H Yayınları.
- Yavuz, O. (2014). Kendi Hattıyla Muhibbî Dîvânı. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.
- Yazır, E. H. (2011). Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. (sad. Kahraman Yusufoglu). İstanbul: Kilim Matbaacılık.
- Zülfe, Ö (2000). Hecrî Dîvân. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Makaleler**
- Eren, A. (2016). "Klasik Türk Şiirinde Ar ve Namus Kavramı". ÖÜSABİA, 5, 8-22.
- Gündüz, E. ve Sevimli, E. (2016). "Nesîmî'nin 'Senden Dönmezem' Redifli Gazeline Estetik Bir Yaklaşım". SEFAD, 36, 97-124.
- Harmancı, E. (2011). "Fütüvvet-Melâmet İlişkisi". Alevilik Araştırmaları Dergisi, 12/1, 117-124.
- Kalkışım, M. (2011). "Klasik Şiirde Benlik Psikolojisi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3/15, 138-151.
- Kaya, A. (2017). "Kur'an'da İstiğna". İhya Dergisi, 2, 1-23.

- Sancaklı, S. (2001): “Fakirlik ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme”. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/1, 331-378.
- Sevimli, E. (2020a). Klasik Türk Şiirinde Izdırabın Aşırı Boyutu: Seng-i Melâmet”. ESTAD, 3/1, 295-348.
- Sevimli, E. (2020/1). “16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Kalenderilik Algısı”. SBARD, 35, 31-66.
- Sevimli, E. (2020b). “Klasik Türk Şiirinde Melâmî İbadet Anlayışının Şiirsel Terennümleri”. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 25, 867-916.
- Şentürk, A. A. (2015). “Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili”. Turkish Studies, 10/8, 141-220.
- Uludağ, S. (1995). *İslam Ansiklopedisi*, Fakr Maddesi, C.XII, İstanbul: TDV.

Tezler

- Adaş, E. (2008). *Sutûrî Divanı* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoyak, H. İ. (1999). *Gelibolulu Âlî Dîvânı*. (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başpınar, F. (2008). 17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı (İnceleme-Tenkitli Metin). (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bayrak, C. (1998). *Sehâbî Dîvânı* (Metin-İzahlı İndeks). (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, B. A. (1996). *Azmî-zâde Hâletî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. (Doktora Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayabaşı, A. (1995). *Sarban Ahmed Divanı: İnceleme-Metin*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyıldırım, A. E. (1995). *Hamdullah Hamdî Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, P. S (2011). *Üsküdarlı Aşkî Dîvânı* (Tenkitli Metin, Nesre Çeviri Ve 16. Yy. Osmanlı Toplum Hayatının Divanındaki Yansımaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

“Bar Olma Yar Ol” <https://gencdergisi.com/4779-bar-olma-yar-ol.html>
(Erişim 28 Ocak 2018).

“Fuzûlî Dîvânı” <http://www.Zekiankun.Com.Tr/Fuzuli-Divani-Pdf/> (Erişim
30 Eylül 2014).

“Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı” <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-275466/h/katibzade-sakib.pdf> (Erişim tarihi 01.05.2018).

MİSAFİR KONUŞMACI DESTEKLİ ÖĞRETİM TEKNİĞİ HAKKINDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation Of The Opinions Of Pre-Service Teachers About
Guest Speaker Aided Instruction Technique

Öğr.Gör. Turan AKSAKAL

Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim

Bölümü

turanaksakal@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7718-5483>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	28.12.2020
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	22.03.2021
Sayfa- <i>Pages</i> :435-451	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.848749

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

MİSAFİR KONUŞMACI DESTEKLİ ÖĞRETİM TEKNİĞİ HAKKINDA ÖĞRETMEN ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation Of The Opinions Of Pre-Service Teachers About Guest Speaker Aided Instruction Technique¹

Turan AKSAKAL

Öz

Bu çalışma misafir konuşmacı destekli öğretim tekniği hakkında öğretmen adaylarının görüşlerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada nitel çalışma desenlerinden biri olan durum çalışması (case study) kullanılmıştır. Çalışmada Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği Ana Bilim Dalı'nda Ülkeler Coğrafyası dersini alan şubelerden birinde bulunan 30 öğretmen adayına teknik uygulanmış, uygulama sonunda 30 öğretmen adayı arasından maksimum çeşitlilik yöntemi ile seçilen 12 öğretmen adayı ile yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin içerik analizi yapılarak frekans değerleri hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin uygulanması neticesinde öğretmen adayları akademik başarı ve motivasyonlarının arttığını belirtmişler, öğretmen olduklarında da bu tekniği kullanmak istedikleri sonucuna ulaşmışlardır. Karmaşık konuları anlaşılabilir hale getirmesi ve yaşayarak öğrenme ortamı sunduğu için farklı derslerde ve konularda misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin kullanılması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Misafir Konuşmacı, Akademik Başarı, Motivasyon, Öğretmen Adayları

Abstract

This study was conducted to evaluate the opinions of pre-service teachers about guest speaker aided instruction technique. Case study desing that is one of the

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde devam etmekte olan "Misafir Konuşmacı Destekli Öğretimin Öğretmen Adaylarının Ülkeler Coğrafyası Dersindeki Akademik Başarı ve Güdülenmelerine Etkisi" başlıklı doktora çalışmasının bir bölümünden oluşmaktadır.

qualitative desings was used for the study. For this study the technique was implemented with 30 pre-service teacher who attended Artvin Çoruh University Social Studies Department and took Geography of Countries course. After implementation, semi structured interviews were conducted with 12 pre-service teachers who were selected among 30 pre-service teacher by maximum variation sampling. At the end of these interviews data were analysed with content analysis, and frequency values were computed. Opinions of pre-service teachers after implementing the Guest Speaker Aided Instruction Technique were that the technique increased their academic achievement and motivation they would like to use this technique in their future classes. Using the guest speaker aided instruction technique in different classes and for different subjects was suggested because the technique makes complex issues understandable, and presents setting for learning by experience.

Key Words: Guest speaker, academic achievement, motivation, pre-service teachers.

Giriş

Öğrenme ortamlarından birisi olan sınıf içinde, eğitimde akademik başarıyı ve öğrenme kalıcılığını artırmak amacıyla birçok teknik kullanılmaktadır. Sınıf içinde kullanılan tekniklerden birisi de ders öğretmeni tarafından öğrenme ortamı olan sınıfa misafir konuşmacıların davet edilmesidir. Tsataros (2016)'a göre öğrencinin belirli bilgi alanlarındaki öğrenmelerini kalıcı sağlamak için misafir konuşmacı derse çağrılabilir. Derslerde misafir konuşmacı kullanmak etkin öğrenme sürecinde etkili bir tekniktir (Bonwell ve Eison, 1991). Dalakas (2016)'a göre misafir konuşmacılar öğrencilerin eğitimsel deneyimleri için ciddi bir konudur. Misafir konuşmacılar, öğrenciler için profesyonel rol modeli oluşturmaktadırlar (Sniezek, 2005). Psikolog Albert Bandura'ca açıklanan Sosyal model kavramı; bir rol modelinin gözlemlenmesiyle oluşan davranış değişikliği demektir (Pajares, 2004). Pajares (2004)'e göre model, davranış değişikliği beklentilerini adım adım gerçekleştirerek motivasyonu olumlu etkiler. Özellikle de model, gözlemci için önemli bir kişiyse etkisi daha çok olur

Misafir konuşmacı öğrencinin dikkatini ders içeriğine çekecek birisi olmalıdır.(Riebe, Sibson, Roepen ve Meakins, 2013). Misafir konuşmacılar kendi deneyimlerini öğrenciye aktarırken karşılıklı iletişimden uzak durmamaları gerekir (Paul ve Mukhopadhyay, 2005). Fedoryshyn ve Tyson (2003)'a göre misafir konuşmacılara yol gösterilmelidir ama işleyeceği derse adım adım müdahale edilmemelidir. Misafir konuşmacı prestijine göre değil, kişiliğine, hevesine, coşkusuna göre seçilmelidir.

Brown (1954)'e göre bir misafir konuşmacı davet edildiğinde sınıfta neler olup biteceği ve sınıf ortamı kendisine ayrıntılı olarak anlatılmalı, sınıfın büyüklüğü, öğrencilerin yaş grubu, özellikleri, dersin ne kadar sürmesi gerektiği açıklanmalı ayrıca davet kişisel olarak yüz yüze ya da telefonla yapılmalıdır. Yine misafir konuşmacı ile açık konuşulmalı, kendisinden ne istendiği açık açık anlatılmalı, dersi nasıl işlenebileceğiyle ilgili düşünceler aktarılmalı ve davet sırasında resmî bir hava yaratılmamalıdır.

Literatürde derse çağırılacak misafir konuşmacıların kimler olacağı ile ilgili genel olarak ortak fikirler mevcuttur. Misafir konuşmacı birçok alandan çağırılabilir; önceki mezunlar, öğretim üyeleri, profesyonel yaşamdan bireyler ve rehberlik uzmanları (Metrejean, Pittman ve Zarzeski, 2002).

Okul yönetiminin isteği gereği misafir konuşmacıları resmî davetle çağırılmak gerekebilir (Hogan, 2009; Ormrod, 2004). Bu yüzden öncelikle misafir konuşmacının resmî davetle yapılıp yapılmaması konusunun öğrenilmesi gereklidir.

Misafir konuşmacılar teknik yardımın yanında oryantasyona da ihtiyaç duyabilir. Öğrencileri, sınıfın bir yabancıdan gözünden nasıl görüldüğü konusunda hazırlamak ve konuşmacının kendisini olabildiğince rahat hissetmesini sağlamak yararlı olacaktır. Misafir konuşmacının sunumunda önce konuyu kısaca öğretmenin özetlemesi ve misafir konuşmacının konuyla ilgili deneyiminden, donanımından öğretmenin söz etmesi ve bu şekilde misafir konuşmacıyı öğrencilere tanıtmaları gerekir. Bu hem derse katılımı arttıracak hem de öğrencilerin kendilerine dikkat etmeleri gerektiğini hatırlatacaktır (Sage, 2013).

Misafir konuşmacılar öğrencilere heves, gerçekçilik, güvenilirlik ve öğrenme deneyimi getirebilir ama bütün bunlardan önce öğrencilerle çalışmaktan çok memnun olduğunu ifade ederek söze başlayabilir (Sebba, 2000). Bu da öğrencilerle içten çalışmaktan memnun olan misafir konuşmacı seçimini önemli kılar.

Dikkatli bir şekilde planlanmış misafir konuşmacı etkinliği hem öğrenciler, hem eğitimciler, hem misafir konuşmacı hem de üniversite için yararlıdır (Metrejean vd., 2002). O hâlde bu teknik, sadece öğrencilere değil; gerek eğitimcilere, gerek bizzat etkinliğe katılan misafir konuşmacıya ve hatta etkinliğin yapıldığı üniversiteye de yararlı olduğu ortadadır.

Misafir konuşmacılar öğrencilere pratik bilgi (Dalakas, 2016) ve öğrencilerin olaylara farklı bakış açılarıyla yaklaşmalarını sağlayan gerçek yaşam deneyimlerini paylaşırlar (McKain, 2012). Bu durumda misafir konuşmacılar aynı zamanda yaşam deneyimlerini de paylaşmaktadırlar.

Misafir konuşmacı öğrenmeyi ve akademik çevreyle uygulamacı arasında bağ kurmayı geliştirebilir. Ders kitaplarında yer almayan konularda bilgi sağlayabilir. (Sniezek, 2005). Yine misafir konuşmacı öğrencilere anlattıklarıyla, öğrencilerin kariyer seçimlerinde özgüven kazanmalarını, iş başvuru görüşmelerinde yüksek hızlanma yeteneğini ve değerler ağını görme imkânı sunar (Metrejean, Pittman, ve Zarzeski, 2002). Eğer misafir konuşmacı öğrencilerin kendilerinde de olduğunu düşündükleri özellikleri, tutumları ve davranışları sergilerse, konuyla ilgili teknik bilgileri iletmenin ötesinde bir rol modeli olur (Gibson, 2004).

Misafir konuşmacı tekniğinin yararlarını yukarıdaki bilgilerle özetle belirtmek gerekirse; misafir konuşmacılar gerçek yaşam deneyimlerini paylaştıkları için öğrencilere ve eğitimcilere faydalıdır. Öğrenciler ders kitaplarından öğrendikleri ile misafir konuşmacıların yaklaşımlarını kıyaslama imkânı bulur. Ders kitaplarında yer almayan bilgileri öğrenciler misafir konuşmacılardan öğrenebilirler ve öğrencilerin zihnini farklı açılarda da açabilirler. Onların öğrenme tarzlarını çeşitlendirerek aktif öğrenme sağlarlar. Misafir konuşmacıların sunumları sayesinde öğrenciler bilgilerini yapılandırmayı sağlarlar. Misafir konuşmacılar öğrencinin derse ilgisinin artmasına sebep olurlar.

Literatür incelemesinde misafir konuşmacı tekniğinin uygulanması sırasında şu sorunlarla karşılaşılacağı tespit edilmiştir.

Sınıf ortamına gelebilecek bir misafir konuşmacı bulmak bazen sorun olabilir. Bu sorunlardan birisi, misafir konuşmacıların çeşitli mazeretleri sürmeleri olarak sayılabilir (Ashley, 2010).

Yapılan çalışmalarda derslere çağrılan misafir konuşmacıların bir kısmı yararlı olmayabilir. Çalışmalarda genel olarak söylenenlerin aksine misafir konuşmacıların yararlı olduğunu söylemek doğru değildir (Merle ve Craig, 2017). Lang (2008)'in dediği gibi, misafir konuşmacının derse başarılı bir biçimde dâhil edilmesi bir davetin ötesindedir. Çalışmalar misafir konuşmacıların öğrencilerin öğrenmelerini ancak ders içeriğini etkili bir biçimde sunduklarında ve özel örneklerle zenginleştirdiklerinde olumlu biçimde etkilediklerini göstermektedir.

Literatür incelendiğinde Türkiye'de Misafir Konuşmacı Destekli Öğretim Tekniğinin kullanıldığı çalışmaların sayısının sınırlı olduğu ve hatta sosyal bilimlerde neredeyse hiç kullanılmadığı saptanmıştır. Bu çalışma ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Amaç

Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimde, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda okutulan Ülkeler Coğrafyası dersinde kullanılan misafir konuşmacı destekli öğretim tekniği hakkında öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemek ve değerlendirmektir.

Bu amaca yönelik olarak çalışmada aşağıda belirtilen sorulara cevap aranmıştır.

1. Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin Ülkeler Coğrafyası dersinde olumlu yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?
2. Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin Ülkeler Coğrafyası dersinde olumsuz yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?
3. Öğretmen olduğunuzda derslerinizde misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini düşünüyor musunuz? Cevabınızın sebeplerini açıkla mısınız?
4. Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin Ülkeler Coğrafyası dersinde kullanımıyla ilgili önerileriniz nelerdir?

Yöntem

Çalışmada nitel çalışma desenlerinden biri olan durum çalışması (case study) kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin nasıl işlediği ve çalıştığı hakkında sistematik bilgi toplamak için çoklu veri toplama işlemi kullanılarak, o sistemin derinlemesine incelenmesini içeren metodolojik bir yaklaşımdır (Chmiliar, 2010).

Çalışmada çalışmacı tarafından geliştirilen ve alan uzmanlarınca incelenen yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bu form dört açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Öğretmen aday görüşleri görüntü kayıt cihazı ile kaydedilmiş, kayıt alınan bu veriler transkript edilmiştir.

Transkript edilen görüşmeler, içerik analizi yoluyla çözümlenmiş, alt temalar oluşturulmuş ve frekans değerleri hesaplanmıştır. Analiz sonuçlarına bulgular bölümünde yer verilmiştir. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2013).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu 12 öğretmen adayından oluşmaktadır. Bu öğretmen adayları Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı 3. Sınıfta olup, ülkeler coğrafyası dersinde misafir konuşmacı destekli öğretim tekniği uygulanan 30 öğretmen adayından maksimum çeşitlilik yöntemine uygun biçimde seçilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Uygulama süreci haftada 2 saat olmak üzere 6 hafta sürmüştür. Uygulama öncesinde bu 6 haftada derste işlenecek ülkelerin vatandaşı olup, ilk, orta ve lise eğitimini kendi ülkelerinde bitiren ve şu an üniversite öğrencisi ya da mezunu olan misafir konuşmacılar belirlenmiş, belirlenen misafir konuşmacılarla görüşmeler yapılmış, uygulama hakkında bilgilendirilmişlerdir. Derse katılımları sağlanmıştır.

6 hafta süren bu uygulama sonunda, misafir konuşmacı destekli öğretim tekniği uygulanan 30 öğretmen adayına araştırmacı tarafından hazırlanan ve farklı üniversitedeki eşdeğer programın eşdeğer öğrencilerine pilot uygulaması yapılan akademik başarı testi (testin güvenilirlik KR-20 değeri .75 bulunmuş, güvenilir olduğu anlaşılmıştır) uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan motivasyon ölçeği Özerbaş (2003) tarafından geliştirilmiş ve ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak rapor edilmiştir. Motivasyon ölçeği 30 öğretmen adayına uygulanmıştır. Uygulama sonunda akademik başarılarına göre en yüksek düzeyde 2, orta düzeyde 2, düşük düzeyde 2 ve motivasyon düzeylerine göre en yüksek düzeyde 2, orta düzeyde 2, düşük düzeyde 2 öğretmen adayı olmak üzere toplam 12 öğretmen adayı belirlenmiştir. Çalışma grubunda yer alan bu 12 öğretmen adayının misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğine ilişkin düşüncelerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan ve uzman görüşleri alındıktan sonra son şekli verilen yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuş ve çalışma grubuna bu sorular sorulmuştur.

Veri Analizi

Maksimum çeşitlilik yöntemi (akademik başarı ve motivasyon düzeylerine göre) ile belirlenmiş olan 12 öğretmen adayı ile yapılmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen veriler içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. İçerik analizi yapılmasının sebebi, görüşme formu ile toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde öğretmen adaylarının misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Makaledeki sayfa sınırlandırılması nedeniyle görüşlerin tümü yerine bir kısmı doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Doğrudan alıntılarda katılımcı görüşleri (ÖA 1, ÖA 2,...) kısaltmalarıyla verilmiştir.

Çalışmanın birinci alt problemine yönelik öğretmen adayı görüşleri:

Öğretmen adaylarına çalışmanın ilk sorusu olarak “Sizce misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde olumlu yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur ve bu soruya öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. "Sizce misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde olumlu yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?" Sorusuna Öğretmen Adaylarının Verdiği Cevaplar

Sıra	Öğretmen adayı yanıtları (N:12)	f
1	Derse olan ilgim arttı.	8
2	Coğrafyanın bireyin fiziksel özelliklerinin değişmesinde etkili olduğunu gördüm	7
3	Dersteki başarıyı artırdı.	6
4	Derse devam durumumu olumlu yönde etkiledi.	6
5	Yaşayarak öğrenme ortamı hazırladı	6
6	Ülkemin tarihi hakkında öznel bilgi edinme fırsatım oldu.	5
7	Coğrafyanın bireyin konuşma tarzında etkili olduğunu gördüm.	4
8	Dersin sıkıcılığını azaltıp eğlenceli hale getirdi.	4
9	Coğrafyanın insan üzerine etkisini gördüm.	4
10	Ders kitaplarında öğrenebileceği bilgilerden daha fazlasını öğrendim.	4
11	Coğrafyanın bireyin isminin belirlenmesinde etkili olduğunu gördüm.	1
12	Kendi ülkemi diğer ülkelerle karşılaştırabildim.	1

Tablo 1 incelendiğinde katılımcı 12 öğretmen adayının üçte ikisinin misafir destekli öğretim tekniğinin derse olan ilgilerini artırdığı görüşünü bildirdikleri görülmektedir. Bunu coğrafyanın bireyin fiziksel özelliklerinin değişmesinde etkili olduğunu gördükleri görüşü takip etmiştir. Öğretmen adaylarının görüşleri arasında dersteki başarıyı artırması, derse devam durumunu olumlu etkilemesi, ülkenin tarihi hakkında öznel bilgi edinme fırsatı yakalaması, yaşayarak öğrenme ortamı hazırlaması da yer almıştır. En az ifade edilen görüş ise coğrafyanın bireyin isminin belirlenmesinde etkili olduğu ve kendi ülkeleri ile başka ülkeleri karşılaştırabildikleri yönündeki görüş olduğu görülmektedir.

Katılımcıların misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin olumlu yönleriyle ilgili görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Bu teknikle birlikte çok aşırı dikkatimiz toplandı ve hiçbir dersi kaçırmamaya özen gösterdik (ÖA 3).”

“Misafir konuşmacı konuştuğça hem onların tarihini hem onların elbiselerini; bize daha eğlence kattı, hem ders eğlenceli oldu hem güzel oldu (ÖA 4).”

“Başarı olabilmesi için dikkatimin olması lazımdı. Dikkatimi artırdığı için başarıyı artırdı (ÖA 2).”

“Misafir konuşmacı olarak farklı ülkelerden farklı konuşmacılar geldiğinde ben kendime daha fazla şeyler katabildim. O kişinin nerede nasıl yaşadığını kendi kulaklarımla duydum. O kişinin genel fiziki özelliklerini daha iyi kavrayabildim (ÖA 8).”

“Misafir konuşmacıların gelmesiyle benim aslında beynimin iş yükü azalıyor. Nasıl azalıyor?, Şimdi gelip anlatıyorlar. Ne güzel anlatıyorlar, hani karşımdalar, ben onları dinliyorum. Yaşayarak görerek dediğim gibi özümseyerek, bilgiyi yerleştirerek (ÖA 5).”

“Eğitim gördüğüm süre içerisinde Eğitim Fakültesinde en fazla aktif olarak bir şeyler öğrendiğim kesinlikle hissettiğim ve merak duygusuyla beraber çoklu zekâ kuramlarıyla da olduğu gibi bir çok duyu organıyla beraber bilişsel zekamla beraber derse katıldığım süreç tamamen bu süreçti (ÖA 10).”

“Misafir konuşmacı geldiğinde ilk olarak kıyafetine, fiziki özelliklerine bakarak yorum yapmaya çalışıyoruz. Bu bizim çıkarımda bulunma yeteneğimizi geliştiriyor (ÖA 7).”

“Misafir konuşmacıların kültürlerini bizzat aracısız şekilde onlardan öğrenme olanağı bulduk (ÖA 12).”

“Derse ilgiyi daha fazla artırdığını düşünüyorum (ÖA 6).”

“Ülkeler coğrafyasında istediğimiz kadar bilgi edinsek te, oradan bir konuşmacı geldiğinde oranın tarihi, hakkında daha öznel bilgiler almaya başladık. Ya da basından öğrendiğimiz siyasi bir tarih vardı ama biz bu ders kapsamında ne diyorsun diye sorduğumda o ülkenin vatandaşından öznel bir yorum alma şansımız oldu (ÖA 1).”

Mesela Afganistanlı misafir konuşmacı geldi. Ben hiç tahmin edemezdim görünüşünü, fiziki yapısını veya dilini nasıl konuştuklarını. İlk defa gördüm böyle fiziki olarak böyle kıyafetli olarak, yerel kıyafetleriyle. Bence güzeldi ve teoriden çok uygulamaya geçmesi, onlarla iletişime geçmemiz biraz daha hafızamızda yer edindi (ÖA 11).

Misafir konuşmacıların yüz tipinden, konuşmasından nereli olduklarını bulduğumuz zaman çok daha eğlenceli oluyor. Bu şekilde olumlu yönü olarak derse tüm öğrencilerin katılımını sağlıyor (ÖA 9).

Çalışmanın ikinci alt problemine yönelik öğretmen adaylarının görüşleri:

Öğretmen adaylarına ikinci soru olarak “Sizce misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde olumsuz yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur ve bu soruya öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. "Sizce misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde olumsuz yönleri nelerdir? Açıklar mısınız?" Sorusuna Öğretmen Adaylarının Verdiği Cevaplar

Sıra	Öğretmen adayı yanıtları (N:12)	f
1	Olumsuz yönünü görmedim.	6
2	Sorularımız onları incitmiş olabilir.	3
3	Verdikleri bilgiler nesnel değil öznel bilgilerdir.	2
4	İrkçi söylemler motivasyonumu düşürdü.	2
5	Sınıf yönetiminde sorunlar yaşandı.	2

Tablo 2 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının yarısı misafir destekli öğretim tekniğinin olumsuz yönü olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcı öğretmen adaylarının bir kısmı ise sordukları soruların misafir konuşmacılar incitmiş olabileceğini düşünmüşlerdir. Sorulan soruların ırkçı söylemler içermesi ve misafir konuşmacıların verdikleri bilgilerin öznel olması çalışmaya katılan öğretmen adaylarının misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinin olumsuz yönleri olarak belirledikleri görülmektedir.

Katılımcıların misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin olumsuz yönleriyle ilgili görüşlerinden bazılarını aşağıda yer verilmiştir:

“Ben olumsuz yönünü görmedim (ÖA 4).”

“Aslında pek bir olumsuz yönünü görmedim ama biraz mesela konuşurken sınıf yönetiminde aksaklıklar oldu gibi (ÖA 11).”

“Olumsuz yön olarak pek görmedim. Şey olabilir sadece, bazı öğrenciler gelen misafir konuşmacıların ülkesinin farklı bir ülke olması nedeniyle(mesela Suriye) onlara karşı kırıcı bir şey söyleyebilirler diye düşünmüştüm ama bizde böyle bir tepki olmadı. Yani tek olumsuzluk var, o da bu ama bu bizim dersimizde yaşanmadı (ÖA 9).”

“Ben çok olumsuz yönünü göremedim (ÖA 1).”

“Bazı arkadaşlarımız ırkçı davranabilirler gelen misafir konuşmacılara karşı, ama fazla olduğunu düşünmüyorum. Bunun yanlış olduğunu da söylüyorum ama böyle olumsuz yönü olduğunu düşünüyorum (ÖA 6).”

“Ben kendimi misafir konuşmacı yerine koyduğum zaman, hani şey olabilir. Biz nasıl konuşacağız farklı kültürler evet ama bazı sorular soruyoruz merak ettiğimiz şeyler var. Misafir konuşmacılarda biz kırılmaya yol açmış olabilir miyiz diye o sorular çok aklıma kurcalamıştı (ÖA 10).”

“Olumsuz yönlerinin çok fazla olduğunu düşünmüyorum (ÖA 8).”

“İrkçi düşüncesi olan arkadaşlarımız, misafir konuşmacının geldiği ülke hakkında kötü düşünceye sahipse ona sorulan sorular dersin motivasyonunu düşürdü (ÖA 3).”

“Bir kişi geldiği için o kişinin o ülkeyle bilgileri nesnel olmuyor, daha çok öznel oluyor. Bu yüzden sıkıntı çıkabilir (ÖA 2).”

Çalışmanın üçüncü alt problemine yönelik öğretmen adaylarının görüşleri:

Öğretmen adaylarına üçüncü soru olarak “Öğretmen olduğunuzda derslerinizde misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini kullanmayı düşünüyor musunuz? Cevabınızın sebeplerini açıklar mısınız?” sorusu sorulmuştur ve bu soruya öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. *“Öğretmen olduğunuzda derslerinizde misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini kullanmayı düşünüyor musunuz? Cevabınızın sebeplerini açıklar mısınız?” Sorusuna Öğretmen Adaylarının Verdiği Cevaplar*

Sıra	Öğretmen adayı yanıtları N:12	f
1	Düşünüyorum. Derse olan ilgiyi artırır.	7
2	Düşünüyorum. Konuların akılda kalmasını sağlar. Düşünüyorum. Öğrencilerime farklı bakış açıları	6
3	kazandırır.	3

Tablo 3’te katılımcı öğretmen adaylarının öğretmen olduklarında misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini kullanıp kullanmayacaklarına dair verdikleri yanıtlar görülmektedir. Öğretmen adaylarının hepsi bu tekniği kullanmayı düşündüklerini belirtmişler, sebeplerini ise misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin derse olan ilgiyi artırdığını, konuların akılda kalmasını sağladığını ve öğrencilerine farklı bakış açıları kazandıracığı şeklinde açıklamışlardır.

Öğretmen adaylarının misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini öğretmen olduklarında kullanmayı düşünmeleriyle ilgili görüşlerinden bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

“Kesinlikle kullanmayı düşünüyorum. Bende bir merak ilgi istek uyandırdıysa muhtemelen benim öğrencilerimde de bu olacak (ÖA 1).”

“Düşünüyorum. Öğrencileri daha çok derse bağlamak için yaparım çok güzel bir teknik bence (ÖA 9).”

“Kullanmayı düşünürüm. Derse ilgiyi toplama için (ÖA 6).”

“Tabiki düşünürüm. Hem derse ilgiyi artırır hem de öğrencilerde öğrenilenlerin daha kalıcı olmasını sağlar (ÖA 12).”

“Düşünüyorum. Öğrencilerim misafir konuşmacıların kıyafetlerine bakarak onların nereden geldiğini tahmin etmeye çalışacak, muhtemelen sonrasında fiziki özelliklerine bakacaklar. Misafir konuşmacı konuştuğunda, onun lehçesine aşinalık oluşacak. Hem çıkarım yapmak açısından faydası olacağını düşünüyorum hem de daha kalıcı olacağına inanıyorum (ÖA 7).”

“Öğrencinin hiçbir şekilde dışarıya odaklanmasına, sizin dersinizden kesinlikle kopmasına izin vermeyecek bir teknik. Tamamen bir merak duygusu ve insanı öğrenmeye iten en büyük olgunun merak olduğunu düşünüyorum ve bu tekniği kesinlikle uygulayacağım (ÖA 10).”

“Düşünüyorum, çünkü ben mesela 7. Sınıfta iken bu teknikle eğitim görseydim, şu yaşında daha bilgili olurum. Bugün öğrendiklerimi 5-6 yıl önce görebilmiş olurum. Bu hakkı işte ben öğretmen olduğumda öğrencilerime vereceğim (ÖA 2).”

Çalışmanın dördüncü alt problemine yönelik öğretmen adaylarının görüşleri:

Öğretmen adaylarına dördüncü soru olarak “Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde kullanımıyla ilgili önerileriniz nelerdir?” sorusu sorulmuştur ve bu soruya öğretmen adaylarının verdikleri cevaplar Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. "Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde kullanımıyla ilgili önerileriniz nelerdir? Sorusuna Öğretmen Adaylarının Verdiği Cevaplar

Sıra	Öğretmen adayı yanıtları (N: 12)	f
1	Her ülkeden bir kişi yerine birkaç kişi gelebilirdi.	3
2	Sadece yöresel kıyafetleri değil, ülkelerine özgü kullandıkları araç-gereçler kullanabilirlerdi.	2
3	Hangi ülkeden misafir konuşmacı geleceği önceden bilgilendirilebilirdi.	1

Tablo 4’de görüldüğü üzere öneri sayısı 6’dır ve bu önerileri 6 öğretmen adayı vermiştir. Görüşü sorulan diğer 6 öğretmen adayı ise derste bu tekniğin kullanım şeklini yeterli görmüşler, herhangi bir öneride bulunmamışlardır. Motivasyonu en düşük öğretmen adayı, akademik başarısı orta düzey öğretmen adayı ve akademik başarısı en yüksek düzey öğretmen adayı “Her ülkeden bir kişi yerine birkaç kişi gelebilirdi.” önerisinde bulunmuşlardır.

Motivasyonu en yüksek ve akademik başarısı en düşük olan öğretmen adayları ise misafir konuşmacı destekli öğretim yönetimini Ülkeler Coğrafyası dersinde kullanmaya yönelik “Sadece yöresel kıyafetleri değil, ülkelerine özgü kullandıkları araç-gereçler kullanılabilirdi.” önerisinde bulunmuşlardır.

Çalışmaya yapılan en son öneri ise akademik başarısı orta düzeyde olan öğretmen adayı tarafından “Hangi ülkeden misafir konuşmacı geleceği önceden bilgilendirilebilirdi” şeklindedir.

Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin ülkeler coğrafyası dersinde kullanımıyla ilgili önerileriniz nelerdir? Sorusuna öğretmen adaylarının verdikleri cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Eğer elimizde imkan varsa, mesela oraların kültürlerini, danslarını, müziklerini yaptık ama böyle birkaç kişi gelse de bir gösteri şeklinde olsa daha hoşumuza gider diye düşünüyorum (ÖA 6).

“Misafir konuşmacının misafir olarak değil de ne bileyim kendi ülkesine ait eşya ile gelmesi ve daha çok aktif olması lazım derste (ÖA 12).”

“Şöyle ki; herhangi bir önerim yok. Dersler yeterince iyi geçiyordu işleniş şekli güzeldi (ÖA 7).

Yeni bir öneri sunamıyorum, çünkü kendimce yeterli görüyorum (ÖA 5).”

“Misafir konuşmacı bir kişi değil de, birkaç kişi olsaydı(aynı ülkeden) daha güzel olabilirdi (ÖA 2).”

“Zaten yapılan çalışmalar yeterliydi. Bundan ötesi ne olabilirdi ki! (ÖA 4).”

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, öğretmen adaylarının misafir konuşmacı destekli öğretim yöntemine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan bu çalışma sonucuna göre çalışmaya katılan öğretmen adaylarının *misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin derste olumlu yönleri nelerdir* ifadesindeki soruya verdikleri cevaplardan *ilki derse olan ilgim arttı* ifadesidir. Bu ifadeleriyle uygulamaya katılan misafir

konuşmacıların, Riebe vd. (2013)'nin belirttiği, öğrencinin dikkatini ders içeriğine çekecek nitelikte kişiler olması gerektiği ölçütüne yeterince uyduklarını göstermektedir. Bu çalışmanın katılımcıları tarafından ifade edilen *teknik derse olan ilgiyi arttırdığı* ifadesini Belser vd. (2018)'nin katılımcıları da dile getirmişlerdir. Katılımcıların teknik hakkındaki *dersin sıkıcılığını azaltıp eğlenceli hale getirdi* ifadesi, Ashley (2010), McKain (2012) ve Parks (2019)'ın çalışmalarındaki katılımcıların da belirttiği bir husustur. Tekniğin bu özelliğinin sözü geçen üç çalışmanın katılımcılarınca da zikredilmesi, katılımcıların farklı yaş gruplarından, yani lise, üniversite öğrencileri, akademisyenler ve meslek profesyonellerinden oluşmalarından dolayı, dikkat çekici bir önem taşımaktadır. Katılımcıların, *yaşayarak öğrenme ortamı hazırladı* ifadesi McRee, Madsen, ve Eisenberg (2014), Dalakas (2016) ile Merle ve Craig (2017)'in çalışmalarındaki katılımcılarınca da vurgulanan bir ifadedir. Bu çalışmalarda katılımcılar ayrıca misafir konuşmacıların derse getirdiği güncel bilgilerle, meslekle ilgili verdikleri pratik ipuçlarıyla, kişisel örneklerle gerçek yaşamı daha çok ders ortamına taşıdıklarını, böylece derste öğrendiklerinin gerçek yaşamla daha iyi bağdaştırılıp daha anlaşılır kılındığını belirtmişlerdir. Literatürdeki benzer çalışmalarda ifade edildiği gibi Parks (2019)'ın çalışmasında geçen, misafir konuşmacılar sayesinde yeni insanlarla, yeni deneyimlerle tanışmak; Merle ve Craig (2017)'in çalışmasındaki öğrenme deneyimlerinin zenginleşmesi; ders içeriğini daha önemli hissetme; Sage (2013)'nin çalışmasındaki karmaşık içeriğin daha iyi anlaşılması ve Farruggio (2009)'nun çalışmasındaki konuşmacıların kavramsallaştırma yetenekleriyle sosyal konuların daha anlaşılır duruma gelmesi ifadeleri, bu çalışmanın nitel bulgularında yer alan katılımcıların *coğrafyanın bireyin fiziksel özelliklerinin değişmesinde etkili olduğunu gördüm; ülkenin tarihi hakkında öznel bilgi edinme fırsatım oldu; coğrafyanın bireyin konuşma tarzında etkili olduğunu gördüm; coğrafyanın insan üzerine etkisini gördüm; coğrafyanın bireyin isminin belirlenmesinde etkili olduğunu gördüm; kendi ülkemi diğer ülkelerle karşılaştırabildim ve ders kitaplarında öğrenebileceği bilgilerden daha fazlasını öğrendim* ifadeleriyle karşılığını bulmuştur. Bunlardan, katılımcıların *ülkenin tarihi hakkında öznel bilgi edinme fırsatı* buldukları düşüncesi Bridges (1999)'in çalışmalarının bulgularıyla desteklenmektedir. Riebe vd. (2013)'nin çalışmasındaki katılımcıların dile getirdikleri, misafir konuşmacıların gerçek dünyayı sınıf ortamına getirmeleri ve okulda öğrenilenlerle yaşamdaki uygulamalar arasında köprü görevi görmeleri, bu çalışmanın katılımcılarınca *ders kitaplarında öğrenebileceği bilgilerden daha fazlasını öğrendim*

cümlesinde ifadesini bulmaktadır. Bu durum aynı zamanda Dalakas (2016)'ın, misafir konuşmacıların öğrencilere pratik bilgi getirdiği ve Li ve Guo (2015)'nin öğrencilerin ders kitaplarında öğrendikleriyle misafir konuşmacıların yaklaşımlarını karşılaştırma olanağı buldukları biçiminde verdikleri bilgileri doğrular niteliktedir.

Öğretmen adaylarının tekniğin dersteki olumsuz yönleri nelerdir sorusuna verdikleri cevaplardan ilki, *sorularımız onları incitmiş olabilir*dir. Bunun nedeni Sage (2013)'nin belirttiği gibi öğrencileri sınıfın bir yabancıнын gözünden nasıl görüldüğü konusunda hazırlama aşamasında daha dikkatli olunması gerektiği olabilir. Bazı öğrencilere göre misafir konuşmacıların *verdikleri bilgiler nesnel değil öznel bilgilerdir*. Bunun nedeni misafir konuşmacının dersin işlenişi sırasında müfredatın dışına çıkmış olabileceği gibi (McCleary ve Weaver, 2009), bazı konuşmacıların konunun iç yüzünü, öğretmenin niyetini tam olarak bilmemeleri de olabilir. Dalakas (2016)'ın dediği gibi misafir konuşmacılar ders sırasında konudan uzaklaşabilirler. Böyle durumlarda da bazı katılımcılarımızın *ırkçı söylemler motivasyonumu düşürdü* biçiminde dile getirdikleri durumlar oluşabilir.

Çalışmaya katılan öğretmen adayları gelecekteki sınıflarında misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğini kullanmayı düşünmektedirler. Belirttikleri ilk neden tekniğin *derse olan ilgiyi arttırdığıdır*. Belser vd.'nin (2018) çalışmasının bulguları bu nedeni desteklemektedir. Konuların akılda kalmasını sağlar cümlesi ise Soiferman'ın (2019) çalışmasının bulgularıyla örtüşmektedir. Katılımcılarımızın, *öğrencilerime farklı bakış açıları kazandırır* düşüncesi ise McRee, Madsen ve Eisenberg, (2014) ve Soiferman (2019)'ın çalışmalarının bulgularıyla desteklenmektedir.

Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniği hakkında aşağıdaki öneriler yapılabilir:

Misafir konuşmacı destekli öğretim tekniğinin derse ilgiyi artırdığı görüldüğü için öğrencilerin derse ilgisinin artması istenen derslerde bu teknik kullanılabilir.

Bu tekniğin öğrencilerdeki akademik başarıyı artırdığı görüldüğü için, öğrencilerin akademik başarısının artması istenen derslerde bu teknik kullanılabilir.

Öğrencilerin derse devam durumunu olumlu etkilediği için devamsızlık sorunu yaşanan derslerde bu teknik kullanılabilir.

Dersin sıkıcılığını azaltıp, eğlenceli hale getirdiği görüldüğü için, derslerin sıkıcı ve eğlencesiz geçtiğini düşünen öğrencilerin olduğu sınıflarda bu teknik kullanılabilir.

Bu teknik ders kitaplarında yazmayan konularda da bilgi içerdiği için daha geniş bir öğrenme yelpazesi sunulmak istenen derslerde kullanılabilir.

Yaşayarak öğrenme ortamı oluşturduğu için öğrenmeyi yaşayarak öğrenmek istenen derslerde bu teknik kullanılabilir.

Öğrencilere ders öncesinde, misafir konuşmacıları incitmemek, tedirgin etmemek için nasıl davranılması gerektiği konusunda çeşitli bilgilendirmeler yapılabilir.

Kaynakça

- Ashley, V. B. (2010). Using Internet videoconferencing to connect fashion students with apparel industry professionals (Doctoral dissertation, University of San Diego).
- Belser, C. T., Prescod, D. J., Daire, A. P., Cushey, K. F., Karaki, R., Young, C. Y., & Dagley, M. A. (2018). The Role of Faculty Guest Speakers and Research Lab Visits in STEM Major Selection: A Qualitative Inquiry. *Journal of Career and Technical Education*, 33(1), 8-26.
- Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). *Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. 1991 ASHE-ERIC Higher Education Reports*. ERIC Clearinghouse on Higher Education, The George Washington University, One Dupont Circle, Suite 630, Washington, DC 20036-1183.
- Bridges, S. (1999) Oral case exams in marketing: Enhancing and evaluating communication and problem-solving skills. *Marketing Education Review*, 9, 25-31.
- Brown, R. C. (1954). Classroom Guest Speaker: Some Steps to Take. *The Clearing House*, 29(1), 7-7.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık
- Chmiliar, I. (2010). Multiple-case design. In A. J. Mills, G. Eurepas&E. Wiebe (Eds.) *Encyclopedis of case study research* (pp. 582-583). USA: SAGE Publications.
- Dalakas, V. (2016). Turning Guest Speakers' Visits into Active Learning Opportunities. *Atlantic Marketing Journal*, 93-99.
- Farruggio, P. (2009). Bilingual Education: Using a Virtual Guest Speaker and Online Discussion to Expand Latino Preservice Teachers' Consciousness. *Multicultural Education*, 17(1), 33-37.

- Fedoryshyn, M. W., & Tyson, T. N. (2003). The impact of practitioner presentations on student attitudes about accounting. *Journal of Education for Business*, 273 – 284.
- Gibson, D. E. (2004). Role models in career development: New directions for theory and research. *Journal of Vocational Behavior*, 65(1), 134–156.
- Hogan, C. (2009). Making the most of visiting speakers (for everyone involved). *Training & Management Development Methods*, 23(4), 371.
- Lang, J. M. 2008, April 7. “Guest Speakers.” *The Chronicle of Higher Education*. Retrieved from <http://www.chronicle.com/article/Guest-Speakers/45746/>
- Li, L., & Guo, R. (2015). A student-centered guest lecturing: A constructivism approach to promote student engagement. *Journal of instructional pedagogies*, 15.
- McCleary, K. W., & Weaver, P. A. (2009). The effective use of guest speakers in the hospitality and tourism curriculum. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8(4), 401-414.
- McKain, D. R. (2012). *Making math real: Effective qualities of guest speaker presentations and the impact of speakers on student attitude and achievement in the algebra classroom*. Robert Morris University.
- McRee, A. L., Madsen, N., & Eisenberg, M. E. (2014). Guests speakers in school-based Sexuality education. *American Journal of Sexuality Education*, 9(2), 205-218.
- Merle, P. F., & Craig, C. (2017). Be My Guest: A Survey of Mass Communication Students' Perception of Guest Speakers. *College Teaching*, 65(2), 41-49.
- Metrejean, C., Pittman, J., & Zarzeski, M. T. (2002). Guest speakers: reflections on the role of accountants in the classroom. *Accounting Education*, 11(4), 347-364.
- Ormrod, N. G. (2004). The use of guest speakers, company visits and professional bodies' events in the curriculum. Retrieved from <https://e-space.mmu.ac.uk/id/eprint/6264>
- Özerbaş M. A (2003). Bilgisayar destekli bağlaşıklık öğretimin öğrenci başarısı, motivasyon ve transfer becerilerine etkisi (Doktora tezi) Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No: 127689)
- Pajares, F. (2004). *Albert Bandura: Biographical sketch*. Retrieved November 28, 2006, from <http://des.emory.edu/mfp/bandurabio.html>

- Parks, L. T. (2019). Upward Bound Graduates Transition From High School to College. Upward Bound Graduates Transition From High School to College (waldenu.edu)
- Paul, P., & Mukhopadhyay, K. (2005). Experiential learning in international business education. *Journal of Teaching in International Business*, 16(2), 7-25
- Riebe, L., Sibson, R., Roepen, D., & Meakins, K. (2013). Impact of industry guest speakers on business students' perceptions of employ ability skills development. *Industry and Higher Education*, 27(1), 55-66.
- Sage, M. (2013). Distance guest speakers in online synchronous classrooms: Practical and legal considerations. *Journal of Teaching in Social Work*, 33(4-5), 385-392.
- Sebba, A. (2000), 'The students hang on every word, they're rapt', *The Times Higher Education Supplement*, <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?storyCode=152652§ioncode=26>, last viewed 26 June 2011.
- Snizek, T. (2005). Avoiding the pitfalls of the invited speaker. *Exchanges: The Online Journal of Teaching and Learning in the CSU*. Retrieved November 29, 2006, from <http://www.exchangesjournal.org>
- Soiferman, L. K. (2019). Writing Is Hard Work: The Importance of Story Sharing in a Writing Classroom Involving Collaborative Colleagues as Guest Speakers. *Online Submission*.
- Tsataros, D. (2016). Teaching Domestic Violence through Guest Speaker Panels. *Journal of the Indiana Academy of the Social Sciences*, 19(1), 14.

ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİ ANLAMA DÜZEYLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ONLARIN CEVAPLARI HAKKINDA TAHMİNLERİ

Pre-Service Teachers' Level of Understanding Scientific Process Skills And Predictions of Instructors About Their Answers

Elif BAKAÇ

Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Mezunlu

elifbkc25@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2762-502X>

Prof. Dr. Ali YILDIZ

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

ayildiz@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6241-2316>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	29.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	16.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 453-481	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.870717

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİ ANLAMA DÜZEYLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ONLARIN CEVAPLARI HAKKINDAKİ TAHMİNLERİ*

Pre-Service Teachers' Level of Understanding Scientific Process Skills And Predictions of Instructors About Their Answers

Elif BAKAÇ- Ali YILDIZ

Özet

Çalışmanın amacı, sınıf öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının cevapları hakkındaki tahminlerini araştırmaktır. Çalışmada bir durumu ortaya koymak hedeflendiği için betimsel model kullanılmıştır. Araştırmanın birinci çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin sınıf öğretmenliği lisans programı üçüncü sınıfında öğrenim gören 68 öğretmen adayı, ikinci çalışma grubunu ise aynı fakültede görev yapan ve fen bilimleri ile ilgili dersleri yürüten 5 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan on iki açık uçlu sorudan oluşan görüş formu ile öğretmen adaylarının gruplandırılan cevapları kullanılmıştır. Toplanan verilerin analizi için betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Gözlem, sınıflama, ölçme, verileri toplama, verileri kaydetme, deney tasarlama-yapma ve verileri yorumlama becerilerini temel alarak hazırlanan görüş formuna yazılan cevaplar incelenmiştir. Öğretmen adaylarının tamamına yakın kısmı soruların sorulara göreceli cevaplar yazmıştır. Öğretmen adaylarının yazdığı cevaplar hakkında öğretim elemanlarının yaptıkları tahminlerin oransal olarak farklı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerinin yeterli görülmesine karşın öğretim

* Bu çalışma, birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

elemanlarının tahminleri ile öğretmen adaylarının yazdıkları cevapların yüzdeleri arasında önemli sapmaların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, bilimsel süreç becerileri, anlama düzeyleri, öğretim elemanlarının tahminleri

Abstract

The purpose of the study is to investigate the level of understanding the science process skills of pre-service teachers studying in the primary school teaching program and the predictions of the lecturers about the pre-service teachers' answers. The descriptive model was used as it was aimed to present a case in the study. The first study group of the study consists of 68 pre-service teachers studying in the third year of the primary school teaching undergraduate program of a state university, and the second study group consists of 5 instructors working at the same faculty and conducting courses on science. As a data collection tool, the opinion form consisting of twelve open-ended questions prepared by the researchers and the grouped answers of the pre-service teachers were used. Descriptive analysis method was used to analyze the collected data. The answers written on the opinion form based on the skills of observation, classification, measurement, collecting data, recording data, designing and conducting experiments and interpreting data were examined. Almost all of the pre-service teachers wrote relative answers to the questions asked. It was determined that the predictions made by the instructors about the answers written by the pre-service teachers were proportionally different. In the study, although the level of understanding of the pre-service teachers' scientific process skills was considered sufficient, it was concluded that there were significant deviations between the predictions of the instructors and the percentages of the answers written by the teacher candidates.

Keywords: Pre-service Teachers, scientific process skills, levels of understanding, predictions of instructors

Giriş

Yapılan araştırmalar ve değişen dünya şartları öğretmenlik mesleğinden beklentilerin değiştiğini göstermektedir. Bu durum öğretmeni, bilgi veren-aktaran, öğretimin merkezinde olan eğitim anlayışından sorgulamaya-düşünmeye teşvik eden, bilgiye ulaşmayı öğreten, bilgileri sentezlemeyi ve değerlendirmeyi gösteren bir konuma getirmiştir (Koray, Köksal, Özdemir & Presley, 2007). Bu değişim öğrencilerin bilgiyi ezberlemesine değil, öğrenmeyi öğrenmesine neden olmuştur. Öğrenciler,

bilgiyi elde etme yollarını öğrenen ve gerektiğinde bu bilgiyi kullanmayı bilen bireyler olarak yetiştirilmelidir. Türk eğitim sisteminin temel amacı, mevcut bilgiyi öğrencilere aktarmaktan çok bilgiye ulaşma yollarını öğretmek ve bilimsel süreç becerilerini kazandırmak olmalıdır. Bu durum bazen bir bilim insanı gibi çalışmayı gerekli kılabilir. Bu nedenle öğrencilerin bilim ve bilimle ilgili becerilerin farkında olması önemlidir (Kozcu Çakır & Sarıkaya, 2018).

Hayata bilim insanı gibi bakan birey olabilmek için bilimsel süreç becerilerini yerinde ve doğru kullanabilmek gerekmektedir. Fen Bilimleri programında alana özgü becerilerden biri olan bilimsel süreç becerileri, öğretmen yetiştirme programları ile ilk ve orta öğretim programlarında önemli bir yere sahiptir (Şentürk, 2012). Bilimsel süreç becerileri sadece okullarda değil günlük hayatta karşılaşılan ve herkesin ihtiyaç duyduğu becerilerdir (Öztürk, 2016). Yaşadığımız toplumda bireylerin karşılaştığı sorunları fark etmesi ve çözümler bulmaya çalışması beklenir. Sorunları fark ederek çözmek, bilimsel süreç becerilerini kullanabilmekten geçmektedir (Aktamış & Ergin, 2007; Işık & Nakiboğlu, 2011).

Bilimsel süreç becerilerinin bilim insanı gibi davranmayı gerektirmesi, farklı bilim alanlarına uygun (Padilla, 1990) dünyanın anlamlandırılması, karşılaşılan sorunlara çözüm aranırken kullanılması ve çok yönlü beceriler olması nedeniyle araştırmacılar tarafından birçok tanımlanmıştır. Bilimsel süreç becerileri kavramını ortaya atan Gagne, bilimsel araştırma yapabilmenin temelini bilimsel süreç becerilerine bağlamıştır. Bu becerilerin kazanılması için bilimi anlamamanın ve deney yapmanın gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda bilimsel süreç becerilerinin bilimsel sorgulamanın temeli olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2007; Finley, 1983). Gagne gibi Campbell (1979)'da bilimsel süreç becerilerini problem çözmenin temel yöntemlerinden biri olarak tanımlamıştır. Benzer bir başka tanım ise sorunlara çözüm üretebilmek için bilimde kullanılan mantıklı ve rasyonel beceriler şeklindedir (Burns, Okey & Wise, 1985).

Bilimsel süreç becerileri, bilimi anlama kolaylığı sağlayan, bilime olan yaklaşımı ortaya çıkaran, kendi kendine öğrenebilmeyi, öğrenilen bilginin kalıcı olmasını ve çocukların aktif katılımını sağlayan becerilerdir (Duran & Ünal, 2016; Gallenstein, 2005). Dünya hakkında bilgiler edinmek ve elde edilen bilgileri düzenli hale getirmek için kullanılan en güçlü araç olarak görülen (Ostlund, 1992) bilimsel süreç becerilerini Çepni, Ayas, Johnson ve Turgut (1997); Fen Bilimleri dersinde öğrenmeyi kolaylaştıran, öğrencilerin öğrenmede aktif olmasını sağlayan, kendi öğrenmelerinde

sorumluluk alma duygusunu geliştiren ve öğrenmenin kalıcılığını artıran aynı zamanda araştırma yol ve yöntemleri kazandıran beceriler olarak tanımlanmaktadır.

Bilimsel süreç becerilerini bilimin önemli olduğu küresel dünya şartlarında bilimsel okuryazar olabilmek için her vatandaşın bilmesi gerekir (Huppert, Lomask & Lazarorcitz, 2002). Ateş ve Bahar (2002) benzer şekilde bilimsel süreç becerilerini; fen konularını öğrenmek, doğa olaylarını doğru bir şekilde betimlemek ve açıklamak için ihtiyaç duyulan beceriler şeklinde açıklamaktadır. Bilimsel süreç becerileri, bilimin doğasının anlaşılmasında, bilimsel bilginin yapılandırılmasında, öğrenmeyi kolaylaştırmada, gündelik hayattaki problemlerin çözülmesinde, akademik başarının artmasında ve fen okuryazarı bireylerin yetişmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Kozcu Çakır & Sarıkaya, 2018).

Fen Bilimleri dersi, 2005 yılı programında Fen ve Teknoloji adı ile ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf dersi olarak belirlenmiş ancak 2013 ile 2018 programlarında Fen Bilimleri adı altında ilköğretim üçüncü ve dördüncü sınıf müfredatlarına konulmuştur. Genel olarak öğretim programları incelendiğinde, hepsinin bilimsel süreç becerilerini kazandırmaya yönelik hazırlandığı görülür. Üçüncü ve dördüncü sınıfların Fen Bilimleri dersini yürüten sınıf öğretmenleri hem fen bilimleri alanında hem de bilimsel süreç becerileri konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdırlar (Baştürk, 2016).

Bilimsel süreç becerileri Fen Bilimleri Öğretim Programı başta olmak üzere farklı disiplinlerde karşımıza çıkmaktadır. Öğretim programlarında hazırlanmışlık ve gelişim düzeyleri dikkate alınarak uygun becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir (Şentürk, 2012). Aynı zamanda öğretim programlarının bilimsel süreç becerilerinin öğretilmesini içerecek şekilde tasarlanması gereklidir (Huppert vd., 2002). Bilimsel süreç becerilerinin öğrenilmesini hedefleyen öğretmen, sınıfta öğrencilerin aktif öğrenmesini sağlayacak etkinlikleri, bilimsel süreç becerilerini içine alacak şekilde değiştirmelidir (Wilke & Straits, 2005).

Çocukların aktif olmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan, sadece öğrenim hayatı için değil, bireylerin günlük yaşantılarında sahip olmaları istenilen bilimsel süreç becerileri; birbirleri üzerine inşa edilerek gelişir (Duran & Ünal, 2016; Gallenstein, 2005; Şentürk, 2012; Tan & Temiz, 2003). Her bir bilimsel süreç becerisinin bilimsel sürecin farkına varma, alışkanlık kazanma ve otomatikleşme aşamalarından geçilerek kazanıldığı düşünülür. Öğrencilerin bu aşamaları geçebilmesi için ön bilgiye sahip

olmaları, yeterli sayıda pratik yapmaları ve daha fazla zaman ayırmaları gerekir (Bozkurt & Olgun, 2005).

Geleceğin öğretmenleri olacak öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine başladıklarında bu görevi yerine getirebilecek yeterlikte olması gerekir. Anaokulundan, üniversiteye kadar günlük hayatı kapsayan teknoloji ile çevrili olduğumuz 21. yüzyıl anlayışının öğretmenlerden beklentisi öncekinden farklıdır (Anugerahwati, 2019). Bu nedenle öğrencilere kazandırılmak istenilen becerilerin öğretmenler tarafından daha detaylı bilinmesi önem arz etmektedir (Köseler, 2019). Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının fakültede ders anlattıkları öğretmen adaylarının seviyelerinden ne kadar haberdar olduklarının ortaya çıkarılması önemlidir. Ayrıca bu çalışma ile elde edilen sonuçların fen eğitimcilerine ve bu konuda yeni çalışma yapacak olan araştırmacılara yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, sınıf öğretmenliği programının üçüncü sınıfında öğrenim gören öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve onlara ders anlatan öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminlerini araştırmaktır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, betimsel bir çalışmadır. Betimsel çalışmalar genelde var olan durumu mevcut olanaklar dâhilinde ortaya koymaktadır (Cohen, Manion, & Morrison, 2000). Çalışmada, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplar hakkında tahminlerini tam olarak ve dikkatli bir şekilde ortaya koymak hedeflendiği için betimsel model kullanılmıştır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017; Yıldırım & Şimşek, 2018; Yıldız, 2018).

Çalışma Grupları

Araştırmada iki farklı çalışma grubu bulunmaktadır. Birinci çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, bir devlet üniversitesinin sınıf öğretmenliği lisans programı üçüncü sınıfında öğrenim gören 56 kadın, 12 erkek olmak üzere toplam 68 öğretmen adayından oluşmaktadır. İkinci çalışma grubunu aynı fakültede görev yapan, Fen Bilimleri alanı ve öğretimi ile ilgili dersleri yürüten 5 öğretim elemanı oluşturmaktadır.

Örneklem seçilirken öğretmen adaylarına bilimsel süreç becerilerini kazandırmak hedefi bulunan “Fen ve Teknoloji Laboratuvar Uygulamaları-I ve II” ile “Fen ve Teknoloji Öğretimi-I” derslerinin (URL 1) çalışmadan önce alınmış olması nedeniyle üçüncü sınıf, bahar döneminde öğrenim gören öğretmen adayları tercih edilmiştir. Çalışma grubunun, bu şekilde araştırmanın amacına uygun olarak tercih edilmesi amaçsal örnekleme yoluyla belirlendiğini göstermektedir (Büyüköztürk vd., 2017).

Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplama aracı olarak görüş formu kullanılmıştır. Görüş formu, literatür taraması yapılarak ve Fen Bilimleri dersi öğretim programı (MEB, 2018) kapsamında var olan bilimsel süreç becerileri temel alınarak hazırlanmıştır. Verileri toplama aracı olarak kullanılan görüş formu; uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan beş ana konudan oluşan on iki açık uçlu soru içermektedir. Alanında uzman kişilerin görüşlerinin alınması ile kapsam geçerliliği desteklenmiştir (Büyüköztürk vd., 2017). Uzman görüşü alındıktan sonra hazırlanan görüş formunda yer alan açık uçlu soruların açık ve anlaşılır oluşunu test etmek amacıyla beş sınıf öğretmeni ile pilot uygulama yapılmıştır. Alınan dönütler doğrultusunda gereken düzeltmeler yapılmıştır. Görüş formu gönüllülük ilkesine dayanarak öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Öğretmen adayları, bir gözetmen kontrolünde ve hiçbir etkileşime izin verilmeyecek şekilde on iki açık uçlu soruyu yazarak cevaplamıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının cevaplarına ilişkin öğretim elemanlarının tahminleri yüzde oranlar (%) şeklinde yazılı olarak alınmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen verileri düzenli bir şekilde sunmak için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yönteminde veriler anlamlı ve mantıklı bir şekilde bir araya getirilir ve düzenlenir. Ortaya konan bulgular kolay ve anlaşılır bir şekilde tanımlanır. Son olarak bulgulardan gerekli çıkarımlar yapılarak yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Çalışmada öğretmen adaylarının her bir açık uçlu soruya verdikleri cevaplar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazılan cevapların benzer ve farklı yanları dikkate alınarak belli kategoriler altında toplanması sağlanmıştır. Kategorilerin tekrar tekrar incelenmesiyle anlamları ortak ve benzer olan gruplandırılmış ifadeler yeniden birleştirilmiştir. Her bir soru için aynı işlemler uygulanmış ve verilerin daha anlaşılır olması için hazırlanan tablolara aktarılmıştır. Öğretmen adaylarının kategorize edilen cevaplarına yönelik öğretim elemanlarının tahminleri yüzde oranlar olarak alınmış ve ilgili

tablolara eklenmiştir. Her tablonun sonunda öğretmen adaylarına ait gruplandırılmış ifadelerden ve öğretim elemanlarının o ifadelere yönelik tahminlerinden anlamlı çıkarımlar yapılarak veriler yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumu

Öğretmen adaylarının görüş formunda yer alan açık uçlu sorular için yazdıkları cevaplar ile öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminleri ilgili tablolara sıra ile aktarılmıştır. Her tablonun başlığında o tablonun içerdiği bulguların ait olduğu soruya yer verilmiştir. Tablonun başlığında yer alan soru görüş formunda sorulduğu şekliyle kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılardan “Gözlem nedir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bir olayı, nesneyi veya durumu takip etmek, incelemektir	19	4	23	33.8	21.0
Bir ortamda aktif olmadan o ortamı izlemek, değerlendirmektir	14	-	14	20.6	8.0
Bir olayın veya nesnenin özelliklerini araştırmak amacıyla yapılan faaliyetlerdir	4	5	9	13.2	27.0
Duyu organlarımızla gördüğümüz ve tespit ettiğimiz bütün durumlardır	5	-	5	7.4	15.0
Bir cismin veya nesnenin bir amaca göre hareketlerinin kayıt altına alınmasıdır	3	1	4	5.9	7.0
Bir olayı, durumu, nesneyi veya kişiyi süreç içinde betimleme işidir	4	-	4	5.9	7.0
Bir davranışı uzun süre incelemek,	3	1	4	5.9	4.0

çıkarmada bulunmaktır					
Bir araştırmada yapılan ilk etkinliktir	3	-	3	4.4	5.4
Diğer cevaplar (Bir deney sonucunda ortaya çıkan sonuçlar, ...)	1	1	2	2.9	2.0
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	3.6
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının birinci soruya göreceli cevap yazdıkları görülür. Gözlemi, “Bir olayı, nesneyi veya durumu takip etmek, incelemektir.”, “Bir ortamda aktif olmadan o ortamı izlemek, değerlendirmektir.” ve “Bir olayın veya nesnenin özelliklerini araştırmak amacıyla yapılan faaliyetlerdir.” olarak tanımlayan katılımcıların oranları sırasıyla %33.8, %20.6 ve %13.2 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminlerinin sırasıyla %21.0, %8.0 ve %27.0 olması dikkat çekici bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının ulaşılan bulgulara göre öğretmen adaylarının gözlemle ilgili cevaplarını tahmin etmekte yeterince başarılı olamadıkları söylenebilir.

Tablo 2. Katılımcılardan “Gözlem niçin yapılır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bir olay ya da olgu hakkında fikir edinmek amacıyla yapılır	13	1	14	20.6	27.0
İncelediğimiz durumlar/varlıklar hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır	10	2	12	17.6	10.0
Bir olayı veya durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek/anlamlandırmak için yapılır	6	4	10	14.7	11.0
Daha iyi ve objektif sonuçlar elde etmek için yapılır	6	-	6	8.8	3.0
Veri elde etmek için yapılır	4	1	5	7.4	5.8

Beş duyu organımızla çevremizde merak ettiğimiz olgu, olay, nesnelere anlayabilmek ve bu konuya açıklama getirebilmek amacıyla yapılır	4	-	4	5.9	13.2
Değerlendirmek, eksikleri belirlemek ve rol model almak için yapılır	3	1	4	5.9	4.0
Belirli bir problem ya da sorunu çözebilmek için yapılan ya da atılan ilk adımdır	2	1	3	4.4	6.2
Çevreyi keşfetmek ve yeni bilgiler ortaya çıkarmak için yapılır	2	1	3	4.4	7.0
Plan, program hazırlamak/icat yapmak için yapılır	2	-	2	2.9	2.8
Bir olay ya da olguyu sonuca bağlayıp çıkarım yapmak için yapılır	2	-	2	2.9	3.0
Bir durumun ilerleyen zaman içerisinde uğradığı değişiklikleri kaydetmek, kontrol etmek, somut veriler halinde not etmek için yapılır	1	1	2	2.9	2.6
Herhangi bir deneyi ayrıntılı bir şekilde ele almak amacıyla yapılır	1	-	1	1.5	3.0
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	1.4
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının “Gözlem niçin yapılır?” sorusunu göreceli on üç farklı cevapla %100 oranında yanıtladıkları görülür. “Gözlem niçin yapılır?” sorusuna “Bir olay ya da olgu hakkında fikir edinmek amacıyla yapılır.”, “İncelediğimiz durumlar/varlıklar hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır.” ve “Bir olayı veya durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek/anlamlandırmak için yapılır.” ifadeleriyle cevap yazan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %20.6, %17.6 ve %14.7 olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının yazılan cevapları hakkında öğretim elemanlarının

tahminlerinin sırasıyla %27.0, %10.0 ve %11.0 şeklinde farklı olması düşündürücüdür.

Tablo 3. Katılımcılardan “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılmalıdır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Doğrudan ve tarafsız yapılmalı, sonuçları kaydedilmelidir	22	3	25	36.8	30.0
Uygun deney koşulları altında, gerekli araç-gereçleri kullanarak, dikkatli bir şekilde ve bilimsel yöntemle göre yapılmalıdır	10	1	11	16.2	12.0
Konu hakkında bilgi sahibi olunmalı, gerekli dokümanlara bakarak ve bilimsel açıklamalara dayalı olarak yapılmalıdır	7	1	8	11.8	7.4
Duyu organlarının ve teknolojik aletlerin aktif bir şekilde kullanılmasıyla yapılmalıdır	5	2	7	10.3	17.0
Disiplinli, istikrarlı ve belli aralıklarla yapılmalıdır. Sabırlı ve kararlı olunmalıdır	4	1	5	7.4	10.0
Gözlenen kişi veya olay gözlendiğinden habersiz olmalıdır	3	-	3	4.4	11.0
Bir düşünce ortaya atılmadan önce o konu ile ilgili gözlem yapılmalıdır	1	1	2	2.9	2.6
Gözlem, birçok gözlemcinin dâhil olması ile daha etkin kılınır	1	1	2	2.9	3.0
Ortam gözlem yapmaya elverişli olmalı ve elde edilen sonuçlar birbiriyle tutarlı olmalıdır	2	-	2	2.9	6.0

Cevap yazmayanlar	1	2	3	4.4	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 3 incelendiğinde, çalışmaya katılan öğretmen adaylarından üç kişinin (%4.4) üçüncü soruya cevap yazmadıkları görülür. “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılır?” sorusunu “Doğrudan ve tarafsız yapılmalı, sonuçları kaydedilmelidir.”, “Uygun deney koşulları altında, gerekli araç-gereçleri kullanarak, dikkatli bir şekilde ve bilimsel yönetime göre yapılmalıdır.”, “Konu hakkında bilgi sahibi olunmalı, gerekli dokümanlara bakarak ve bilimsel açıklamalara dayalı olarak yapılmalıdır.” ve “Duyu organlarının ve teknolojik aletlerin aktif bir şekilde kullanılmasıyla yapılmalıdır.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %36.8, %16.2, %11.8 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri ise %30.0, %12.0, %7.4 ve %17.0 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Katılımcılardan “Size göre sınıflama niçin yapılır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Karışıklığı-kargaşayı önlemek için yapılır	14	6	20	29.4	21.0
Konunun daha anlaşılır olması için yapılır	13	2	15	22.0	26.0
Gruplamak, derecelendirmek, kategorilere ayırmak için yapılır	8	-	8	11.8	13.6
İşimizde kolaylık sağlaması için yapılır	5	2	7	10.3	8.0
Varlıkları daha kolay inceleyebilmek ve tanımlayabilmek için yapılır	4	2	6	8.8	14.0
Bilgileri organize etmek, ulaşmak istediğimize kolay ulaşmak ve daha pratik olması için yapılır	5	-	5	7.4	16.0
Aradığımız bir şeyin daha kolay bulunması ve bu sayede diğer şeylerle karşılaştırılmasının kolay yapılmasını sağlar	3	-	3	4.4	6.0

Bir çokluğun parçalara ayrılmasını ve daha kolay çalışmayı sağlar	2	-	2	2.9	2.0
Öğrenmeyi daha kalıcı hale getirmek için yapılır	2	-	2	2.9	2.4
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 4 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının dördüncü soruya göreceli cevaplar yazdıkları, yani soruyu cevapsız bırakmadıkları görülmektedir. “Size göre sınıflama niçin yapılır?” sorusunu “Karışıklığı-kargaşayı önlemek için yapılır.”, “Konunun daha anlaşılır olması için yapılır.”, “Gruplamak, derecelendirmek, kategorilere ayırmak için yapılır.” ve “İşimizde kolaylık sağlama için yapılır.” şeklinde cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %29.4, %22.0, %11.8 ve %10.3’dir. Ayrıca yazılan cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminlerinin %21.0, %13.0, %13.6 ve %8.0 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcılardan “Sınıflama yaparken nelere dikkat edilmelidir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Sınıflanacak şeylerin ortak özelliklerine dikkat edilmelidir	19	2	21	30.8	24.0
Ortak ve farklı özelliklere göre yapılmalıdır	15	3	18	26.4	32.6
Varlıkların özelliklerine, cinsine, şekline vs. dikkat edilmelidir	6	2	8	11.8	10.0
Nesnenin sınıflanan gruba uygunluğuna, ne kadar temsil ettiğine ve sınıflamanın işimizi kolaylaştırmasına bakılmalıdır	6	1	7	10.3	9.0
Aynı cins değişkenleri bir başlıkta toplamaya dikkat edilmelidir	3	1	4	5.9	4.4

Sınıflama için belirlenen kategorik özelliklere dikkat edilmelidir	2	2	4	5.9	6.6
Belli ölçütlere dayandırılarak yapılmalıdır	3	-	3	4.4	4.0
Anlamları birbiriyle yakın olanların aynı grupta yer almasına dikkat edilmelidir	1	-	1	1.5	6.0
Kolaydan zora doğru yapılmalıdır	1	-	1	1.5	2.4
Cevap yazmayanlar	-	1	1	1.5	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen adayları arasından sadece bir kişinin (%1.5) beşinci soruya cevap yazmadığı ve bundan yola çıkarak birinci çalışma grubunun araştırmaya istekli katıldığı söylenebilir. “Sınıflama yaparken nelere dikkat edilmelidir?” sorusunu “Sınıflanacak şeylerin ortak özelliklerine dikkat edilmelidir.”, “Ortak ve farklı özelliklere göre yapılmalıdır.”, “Varlıkların özelliklerine, cinsine, şekline vs. dikkat edilmelidir.” ve “Nesnenin sınıflanan gruba uygunluğu, ne kadar temsil ettiğine ve sınıflamanın işimizi kolaylaştırmasına bakılır.” şeklinde cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %30.8, %26.4, %11.8 ve %10.3 olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının beşinci soru için yazılan cevaplar hakkında tahminlerinin sırasıyla %24.0, %32.6, %10.0 ve %9.0 olması dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Katılımcılardan “Bir niceliğin ölçülmesi neden önemlidir? Açıklayınız.” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Kıyaslamak, konu hakkında bilgi sahibi olup daha iyi ayırt etmek için önemlidir	15	5	20	29.4	14.0
Günlük yaşantımızı kolaylaştırmak için nicelikleri ölçmek önemlidir	12	1	13	19.1	14.0

Niceliğin özelliklerini doğru bir şekilde öğrenmemizi sağlar	8	1	9	13.2	10.0
Gözümüzün gördüğü bizi yanıtabilir ve her zaman doğru bilgiye ulaşamadığı için bir niceliğin ölçülmesi önemlidir	6	2	8	11.8	7.0
Bilimsel sonuçlara ulaşmak için evrensel ölçü birimleri kullanılarak ölçüm yapılır ve böylece daha nesnel sonuçlar elde edilir	6	-	6	8.8	23.0
Standart-ortak bir bilgiye sahip olmayı ve elde edilen sonuçla işlem yapmayı kolaylaştırır	4	-	4	5.9	9.0
Ölçme, bir niceliği anlamak ve betimlemeyi kolaylaştırmak için yapılır	3	1	4	5.9	14.0
Somut sonuçlar elde edildiği için kavramları anlamada kolaylık sağlar	2	1	3	4.4	8.0
Cevap yazmayanlar	-	1	1	1.5	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 6 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının %98.5 oranında altıncı soruyu cevaplaması anlamlıdır. “Bir niceliğin ölçülmesi neden önemlidir? Açıklayınız” sorusuna “Kıyaslamak, konu hakkında bilgi sahibi olup daha iyi ayırt etmek için önemlidir.”, “Günlük yaşantımızı kolaylaştırmak için nicelikleri ölçmek önemlidir.”, “Niceliğin özelliklerini doğru bir şekilde öğrenmemizi sağlar.” ve “Gözümüzün gördüğü bizi yanıtabilir ve her zaman doğru bilgiye ulaşamadığı için bir niceliğin ölçülmesi önemlidir.” ifadeleriyle cevap veren öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %29.4, %19.1, %13.2 ve %11.8 şeklindedir. “Bilimsel sonuçlara

ulaşmak için evrensel ölçü birimlerini kullanarak ölçüm yapılır ve böylece daha nesnel sonuçlar elde edilir.” cevabının sadece altı (%8.8) öğretmen adayı tarafından yazılmış olmasına karşın öğretim elemanlarının tahminlerinin %23.0 oranında yüksek olması dikkat çekici bulunmaktadır.

Tablo 7. Katılımcılardan “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir	30	6	36	52.9	38.0
Birden fazla ölçüm yapılmalıdır	8	1	9	13.2	18.0
Uygun ölçme araçları kullanılmalı ve bunun yanında ölçmeye karışabilecek değişkenler kontrol altına alınmalıdır	8	1	9	13.2	10.0
Uygun ve hassas ölçme aracı ile ölçülmelidir	4	3	7	10.3	17.0
Uygun ölçme aracı kullanılmalı ve birden fazla ölçüm yapılmalıdır	4	1	5	7.4	11.6
Doğrudan ölçme yöntemleri kullanılmalıdır	1	-	1	1.5	4.0
Cevap yazmayanlar	1	-	1	1.5	1.4
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarının yedinci soruya altı farklı grupta toplanabilecek cevaplar yazdıkları ve soruyu sadece bir kişinin (%1.5) cevapsız bıraktığı görülmektedir. “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” sorusunu “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.”, “Birden fazla ölçüm yapılmalıdır.”, “Uygun ölçme araçları kullanılmalı ve bunun yanında ölçmeye karışabilecek değişkenler kontrol altına alınmalıdır.” ve “Uygun ve hassas ölçme aracı ile ölçülmelidir.” olarak cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %52.9, %13.2, %13.2 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının cevaplarıyla ilgili tahminleri sırasıyla %38.0, %18.0, %10.0 ve %17.0 olduğu görülür.

Tablodaki verilere göre öğretim elemanlarının, öğretmen adaylarının yedinci soruya verdikleri cevapları tahmin etmekte çok başarılı olmadıkları düşünülebilir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarının “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.” ifadesiyle %52.9 gibi yüksek oranda soruyu cevaplama ölçme becerisini anlama düzeyini belirleme bakımından anlamlı bulunmaktadır.

Tablo 8. Katılımcılardan “Size göre verilerin toplanması ve kaydedilmesi neden önemlidir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bilgilerin kalıcı ve ulaşılabilir olması için	13	3	16	23.5	22.0
Daha net ve hatasız sonuçlar için	11	2	13	19.1	10.0
Yapılacak araştırmalarda kullanılması ve her seferinde tekrar yapılmaması için	9	2	11	16.2	11.0
Karşılaştırma yapmak ve verileri sonradan kullanabilmek için	9	2	11	16.2	11.0
Yaşanan değişim ve gelişimin anlaşılması için önemlidir	7	-	7	10.3	11.0
Sistemli ve düzenli çalışmayı sağladığından, toplanan verilerin kullanımı kolay olur	4	1	5	7.4	25.0
O verileri gelecekte kullanarak uygun yorumlar ve çıkarımlar yapmak için	2	1	3	4.4	9.0
Cevap yazmayanlar	1	1	2	2.9	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adaylarının sekizinci soruya göreceli cevaplar (%97.1) yazdıkları görülmektedir. “Size göre verilerin toplanması ve kaydedilmesi neden önemlidir?” sorusunu “Bilgilerin kalıcı ve

ulaşılabilir olması için.”, “Daha net ve hatasız sonuçlar için.”, “Yapılacak araştırmalarda kullanılması ve her seferinde tekrar yapılmaması için.”, “Karşılaştırma yapmak ve verileri sonradan kullanabilmek için.” ve “Yaşanan değişim ve gelişimin anlaşılması için önemlidir.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %23.5, %19.1, %16.2, %16.2 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri sırasıyla %22.0, %10.0, %11.0, %11.0 ve %11.0 olarak alınmıştır. “Sistemli ve düzenli çalışmayı sağladığından, toplanan verilerin kullanımı kolay olur.” cevabının sadece beş öğretmen adayı (%7.4) tarafından yazılmasına karşın öğretim elemanlarının tahminlerinin %25.0 oranında yüksek olması dikkat çekmektedir. Öğretmen adaylarının soruya verdikleri göreceli yanıtlar ve oranları dikkate alındığında verilerin toplanması ve kaydedilmesi becerisini anladıkları söylenebilir.

Tablo 9. Katılımcılardan “Verilerin toplanmasının ve kaydedilmesinin en uygun yolu nedir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
İlk başta kâğıda yazılmalı sonra bilgisayara kaydedilmelidir	13	3	16	23.5	10.0
Verilerin toplanmasında ve kaydedilmesinde teknolojiden yararlanılmalıdır	7	7	14	20.6	19.0
Ölçümlerin yapıldığı ortamda; anında ve doğru bir şekilde kaydedilmesi gerekir	10	-	10	14.7	21.0
Belgeler, tablolar ve grafikler oluşturularak kaydedilmelidir	9	-	9	13.2	8.0
Sınıflandırma ve liste yapma şeklinde kaydedilmelidir	7	-	7	10.3	17.0
Veriler yazılmalı ve sonra değerlendirme yapılmalıdır	4	-	4	5.9	13.6
Ekonomik, kolay, kalıcı ve amaca uygun	3	1	4	5.9	9.4

her yöntem kullanılabilir					
Cevap yazmayanlar	3	1	4	5.9	2.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 9 incelendiğinde öğretmen adaylarının dokuzuncu soruyu %94.1 oranında cevapladıkları görülmektedir. “Verilerin toplanmasının ve kaydedilmesinin en uygun yolu nedir?” sorusunu “İlk başta kâğıda yazılmalı sonra bilgisayara kaydedilmelidir.”, “Verilerin toplanmasında ve kaydedilmesinde teknolojiden yararlanılmalıdır.”, “Ölçümlerin yapıldığı ortamda; anında ve doğru bir şekilde kaydedilmesi gerekir.”, “Belgeler, tablolar ve grafikler oluşturarak kaydedilmelidir.” ve “Sınıflandırma ve liste yapma şeklinde kaydedilmelidir.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları %23.5, %20.6, %14.7, %13.2 ve %10.3 şeklinde sıralanmıştır. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri ise sırasıyla %10.0, %19.0, %21.0, % 8.0 ve %17.0 olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplar ile öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminleri arasında göz ardı edilmeyecek farklılıklar olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Katılımcılardan “Deney yapmanın önemi ve gerekliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar	30	7	37	54.4	15.0
Daha doğru bilgiye ulaşmak için gereklidir	10	2	12	17.6	35.0
Deney yapmak, gizlenmiş sırları ortaya çıkarır. Yeni buluşların kapılarını aralar	5	-	5	7.4	15.0
Bilimsel gerçekleri test etmek-ortaya çıkarmak için önemlidir	4	1	5	7.4	17.0

Bizlere yeni bilgiler kazandırmanın yanında yanlış düşüncelerin düzeltilmesine yardımcı olur	4	-	4	5.9	8.0
Gerçeğe yakın bazen de gerçek sonuçlar verdiği için önemlidir	2	1	3	4.4	8.0
Cevap yazmayanlar	1	1	2	2.9	2.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 10 incelendiğinde öğretmen adaylarının onuncu soruyu %97.1 oranında cevapladıkları görülmektedir. Öğretmen adaylarının “Deney yapmanın önemi ve gerekliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar.” ve “Daha doğru bilgiye ulaşmak için.” ifadeleriyle %54.4 ve %17.6 oranlarında cevaplar yazdıkları görülür. Yazılan cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminleri ise %15.0 ve %35.0 şeklindedir. Onuncu soruya öğretmen adaylarının yarısından fazlasının (%54.4) “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar.” şeklinde ifade etmesi ve bu cevabı yazan öğretmen adayları ile öğretim elemanlarının tahminleri arasındaki sapmanın oransal olarak yüksek olması dikkat çekmektedir. Öğretmen adaylarının yazdıkları tüm cevaplar birlikte ele alındığında onların deney yapma ve gerekliliği hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip oldukları iddia edilebilir.

Tablo 11. Katılımcılardan “Meslek hayatınızda deney tasarlama ve yapma konusunda ne tür zorluklarla karşılaşacağınızı tahmin ediyorsunuz?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Uygun araç ve gereçler bulmak zor olabilir	16	1	17	25.0	21.0
Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak, gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir	11	3	14	20.6	39.0

Konu ve ortam deney için müsait olmayabilir	10	2	12	17.6	14.0
Öğrenci düzeyinde deney tasarlamak ve araç-gereç temin etmek zor olabilir	9	2	11	16.2	15.0
Çevre ve okul şartları kısıtlı olabilir	5	3	8	11.8	8.0
Diğer cevaplar (Düşünmedim, Sınıflama ve gözlem)	2	-	2	2.9	2.0
Cevap yazmayanlar	3	1	4	5.9	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 11 incelendiğinde öğretmen adaylarının on birinci soruya %94.1 oranında göreceli doğru cevaplar yazdıkları görülmektedir. “Meslek hayatınızda deney tasarlama ve yapma konusunda ne tür zorluklarla karşılaşacağınızı tahmin ediyorsunuz?” sorusunu “Uygun araç ve gereçler bulmak zor olabilir.”, “Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak-gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir.”, “Konu ve ortam deney için müsait olamayabilir.”, “Öğrenci düzeyinde deney tasarlamak ve araç-gereç temin etmek zor olabilir.” ve “Çevre ve okul şartları kısıtlı olabilir.” şeklinde cevaplar yazan öğretmen adaylarının oranları %25.0, %20.6, %17.6, %16.2 ve %11.8 olarak sıralanmıştır. Verilen cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminlerinin oranları sırasıyla %21.0, %39.0, %14.0, %15.0 ve %8.0 olduğu görülmektedir. “Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak-gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir.” cevabını yazan öğretmen adaylarının oranı %20.6’dır. Yazılan cevabın öğretim elemanları tarafından %39.0 olarak tahmin edilmesi ilginç bulunmaktadır. Ayrıca öğretmen adaylarının yazdıkları yanıtlar birlikte değerlendirildiğinde deney tasarlama ve yapma konusunda karşılaşılabilecekleri sorunların farkında oldukları ileri sürülebilir.

Tablo 12. Katılımcılardan “Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir? Açıklayınız.” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
--------------------------------	--------------	--------------	--------	---	--------------------------------------

Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir	17	4	21	30.9	20.0
Deney sırasında hata olabilir. Sonuçların yorumlanması hatanın kontrolünü sağlar	9	3	12	17.6	16.0
Deney sonucunda bir çıkarımda bulunmak için yapılır	8	2	10	14.7	14.0
Deneyin anlaşılması ve kalıcı olması için gereklidir	6	1	7	10.3	9.0
Bilimsel bir bakış açısıyla o deneyi açıklamak için gereklidir	5	1	6	8.8	11.0
Bir sonraki deney ve gözlem için ön bilgi oluştururken, doğru bildiğimiz yanlışların azaltılmasına yardımcı olur	3	-	3	4.4	6.6
Konunun anlaşılmasını vurgulamak için önemlidir	2	-	2	2.9	5.4
Öğretmenin ve öğrencinin fikir yürütme, ilişkiler kurma, yorum yapma gibi beceriler kazanmasını sağlar	1	-	1	1.5	11.6
Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirir	1	-	1	1.5	5.4
Cevap yazmayanlar	4	1	5	7.4	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 12 incelendiğinde, öğretmen adaylarının %92.6 oranında on ikinci soruya cevaplar yazdıkları görülmektedir. “Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir? Açıklayınız.” sorusunu “Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir.”, “Deney sırasında hata olabilir. Sonuçların yorumlanması hatanın kontrolünü sağlar.”, “Deney sonucunda bir çıkarımda bulunmak için yapılır.” ve “Deneyin anlaşılması ve kalıcı olması için gereklidir.” ifadeleriyle cevaplayan

öğretmen adaylarının oranları %30.9, %17.6, %14.7 ve %10.3 olarak sıralanmıştır. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplarla ilgili tahminleri ise sırasıyla %20.0, %16.0, %14.0 ve %9.0 olarak bulunmuştur. Öğretmen adaylarının yazılan tüm yanıtları birlikte değerlendirildiğinde onların yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması hakkında yeterli düzeyde işlevsel bilgilere sahip oldukları görülebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının “Gözlem nedir?” , “Gözlem niçin yapılır?” sorularına cevaplar yazması, yazılan cevapların tatmin edici ve literatürdeki gözlem tanımları ile benzer olması onların gözlem becerisi hakkında bilgi sahibi olduklarını gösterir. “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılmalıdır?” sorusuna cevap yazan öğretmen adaylarının yüzdelerinin oldukça yüksek (%95.6) olduğu söylenebilir. Bu bulgu yapılan bir araştırmada (Chabalengula, Mumba & Mbewe, 2012) öğretmen adaylarının kavramsal olarak bilimsel süreç becerilerini bilmedikleri ifadesi ile uyuşmamaktadır.

Çalışmada öğretmen adaylarının gözlem becerisi hakkında kavramsal olarak iyi düzeyde olmaları, görev yapacakları ilkokullarda öğrencilerinin aynı beceriyi kazanmalarına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının gözlem becerisiyle ilgili sorulara yazdıkları cevaplar hakkında isabetli tahminlerde bulunamadıkları görülmüştür. Gözlem, tüm bilim dalları için bilgi edinmenin temel basacağı ve bilim insanlarının kullandığı temel beceridir (Arslan & Tertemiz, 2004). Öğretmen adaylarının mesleğe başladıklarında ihtiyaç duyacakları, kullanacakları ve aynı zamanda diğer becerilerin kazanılmasında önemli rolü olan gözlem (URL 2) hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmaları önemli bir avantajdır.

Öğretmen adaylarının sınıflama becerisi hakkında sorulan sorulara yüksek oranlarda cevaplar yazması, kavramsal olarak yeterli düzeyde bilgiye sahip olduklarını gösterir ve bu önemli bir bulgudur. Öğretmen adaylarının sınıflama becerisi hakkında yazdıkları cevaplarla ilgili öğretim elemanlarının tahminlerinin farklı olması dikkat çekici bulunmaktadır.

Ölçmeyle ilgili iki açık uçlu soru için sadece bir öğretmen adayının cevap yazmaması, öğretmen adaylarının bu beceriyle ilgili kavramsal olarak fikir sahibi olduklarını göstermektedir. “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” sorusu için öğretmen adaylarının “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.” cevabını %52.9 oranında yazması dikkat çeken başka

bir bulgudur. Bu bulgu Aslan, Ertaş Kılıç ve Kılıç (2016)'ın çalışmalarında ölçme yaparken dikkat edilecek en temel unsur olarak nitelendirilmektedir. Öğretmen adaylarının ölçme için önemli olan özellikten bu kadar sık bahsetmiş olmaları onların ölçme becerisini anlama düzeylerinin yüksek olduğu iddia edilebilir. Öğretim elemanlarının ölçme becerisi hakkında öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplarla ilgili tahminlerinin istenilen oranda isabetli olmadığı söylenebilir.

Gözlem, ölçme ve sınıflama gibi temel beceriler diğer becerilerin öğrenilmesinde etkili olarak görülmektedir (Bilgin, 2004; German & Aram, 1996). Temel süreç becerilerinin bilimsel süreç becerilerinin kazanılması açısından daha fazla öneme sahip olduğu ifade edilmektedir (Meriç & Karatar, 2014). Bu becerilerin kazanılması, somut işlemler döneminde olan çocuklar ile iletişim halinde olan sınıf öğretmenleri için oldukça önemlidir. Aydoğdu ve Buldur (2013) çalışma grubunu sınıf öğretmeni adaylarının oluşturduğu bir araştırmada bilimsel süreç becerilerini bazı değişkenler açısından ele almışlardır. Çalışmada, öğretmen adaylarının temel bilimsel süreç becerilerini belirlemede bütünleştirilmiş becerilere göre daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adaylarına verilerin toplanması ve kaydedilmesiyle ilgili sorulan iki açık uçlu sorudan birincisine iki, ikincisine dört öğretmen adayının cevap yazmadığı görülmüştür. Bu durum normal görülebilir çünkü verilerin toplanması ve kaydedilmesi gözlem, sınıflama ve ölçme becerilerine göre üst düzey beceridir. Yapılan bir çalışmada (Kozcu Çakır, 2013) öğretmen adaylarının verilerin nasıl kaydedileceği konusunda sorunlar yaşadığının tespit edilmiş olması bu bulguyu desteklemektedir. Öğretmen adayları tarafından yazılan cevaplara bakılarak verilerin toplanması ve kaydedilmesi becerisi hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Öğretmen adaylarının verilerin toplanması ve kaydedilmesi ile ilgili sorulara yazdıkları cevaplar için öğretim elemanlarının tahminlerinin yeterince isabetli olmadığı görülmüştür.

Deney tasarlama ve yapma becerisinin tüm becerileri kapsayan bir süreç olması (Erten, 2013; Yıldırım & Sezek, 2014) bu beceriyi önemli kılar. Çalışmada deney yapmanın önemi ve gerekliliği sorusuna “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar” cevabının %54.4 oranında öğretmen adayları tarafından yazılmış olması önemlidir. Yaparak ve yaşayarak öğrenmenin bilimsel süreç becerilerinin kazanılmasında olumlu etkisi olduğunu belirten çalışmalar

(Bluhm, 1979; Riley, 1979) düşünülduğünde, deney yapma becerisi hakkında öğretmen adaylarının küçümsenmeyecek düzeyde bilgiye sahip oldukları söylenebilir. Öğretmen adaylarının %54.4 oranında yazdıkları bir cevabın öğretim elemanları tarafından %15.0 olarak tahmin edilmesi, öğretim elemanlarının tahminlerinin gerçek değerlerden uzak olduğunu gösterir.

“Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir?” sorusuna öğretmen adaylarının en yüksek oranda (%30.9) “Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir.” cevabını yazmaları ve bu cevapla ilgili öğretim elemanlarının tahminlerinin %20.0 oranında olması ilginç bulunmaktadır. Ayrıca yazılan cevapların çeşitli olması ve literatürdeki tanımlar ile benzerlikler göstermesi, öğretmen adaylarının bu beceri hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olduklarını gösterir. Saka (2012)’nin çalışmasında öğretmen adaylarının verileri yorumlama becerisine ait görüşlerinin olumlu bulunması, bu sonucu destekler niteliktedir.

Çalışmada kullanılan açık uçlu her bir soruya genelde yüksek oranlarda cevaplar yazılması veya soruları cevapsız bırakanların sayısının az olması önemli ve anlamlı görülmektedir. Ortaya konan sonuç dikkate alındığında çalışma grubunun genelde ilgili, istekli veya inisiyatif alan katılımcılardan oluştuğu söylenebilir. Motive olmuş öğretmen adayları, rahat ortamlarında istedikleri şekilde cevaplar yazmıştır denilebilir. Bu durum araştırmanın sonuçlarını belirlerken olumlu etki yaratmıştır. Aynı zamanda yazılan cevapların genelde sorunun üzerine kurulduğu bilimsel süreç becerisiyle ilgili özellikleri vurgular nitelikte ve göreceli olarak doğru olduğu görülmüştür. Her soru için yazılan cevapların oransal olarak yüksek ve içerik olarak doğru olması çalışmaya katılan öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerinin zayıf olmadığını kanıtlamaktadır. Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin kazanımları arasında olduğu dersleri almış olmaları bu sonuç için olumlu bir etki yaratmış olabilir. Literatür incelendiğinde, örneklem seçerken öğretmen adaylarının “Fen Laboratuar Uygulamaları- I, II” ile “Fen ve Teknoloji Öğretimi-I” derslerini almış olmalarına özen gösteren çalışmaların (Akben, 2015; Laçın Şimşek, 2010; Şahin Pekmez, Aktamış & Can, 2010) yapılmış olması bu durumu desteklemektedir.

Öğretmen yetiştirme programlarında bilimsel süreç becerileri ile ilgili uygulama ve etkinliklere daha fazla yer verilmesi ve disiplinler arası yaklaşım esas alınarak onların farklı derslerde ele alınması faydalı olacaktır. İlkokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerini edinmelerinde olumlu etkisi olduğu düşünülen STEM ve robotik uygulamalar gibi güncel etkinliklerden öğretmen

adaylarının yararlanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri hakkında yeterli sayıda uygun etkinlikler gerçekleştirmeleri öğretim elemanlarının onların durumu hakkında yeterli düzeyde fikir sahibi olmalarını ve daha isabetli değerlendirmeler yapmalarını sağlayabilir.

Kaynakça

- Akben, N. (2015). Fen ve teknoloji ders etkinliklerindeki bilimsel süreç becerilerinin bilimsel sorgulama yöntemiyle geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(179), 111-132.
- Aktamış, H. & Ergin, Ö. (2007). Bilimsel süreç becerileri ile bilimsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 11-23.
- Anugerahwati, M. (2019). Integrating the 6cs of the 21st century education into the english lesson and the school literacy movement in secondary schools. *Kne Social Sciences*, 3 (10), 165-171. doi: 10.18502/Kss.V3i10.3898
- Arslan (Gürsel), A. & Tertemiz N. (2004). İlköğretimde bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 136-149.
- Aslan, S., Ertaş Kılıç, H. & Kılıç, D. (2016). *Bilimsel süreç becerileri* (1. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Ateş, S. & Bahar, M. (2002). *Araştırmacı fen öğretimi yaklaşımıyla sınıf öğretmenliği 3. sınıf öğretmen adaylarının bilimsel yöntem yeteneklerinin geliştirilmesi*, 16-18 Eylül 2002. V. ulusal fen bilimleri ve matematik eğitimi kongresi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Aydoğdu B. & Buldur, S. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(4), 520-534.
- Baştürk, A. (2016). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç becerilerinin kazandırılmasına yönelik görüşlerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 421618)
- Bilgin, İ. (2004). Bilimsel süreç becerilerinin tanıtımı ve ilköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerindeki performanslarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(9), 13-37. doi:10.11616/AbantSbe.114

- Bluhm, W. J. (1979). The effects of science process skill instruction on preservice elementary teachers' knowledge of, ability to use, and ability to sequence science process skills. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(5), 427-432. doi:10.1002/tea.3660160509
- Bozkurt, O. & Olgun, Ö. S. (2005). Fen ve teknoloji eğitiminde bilimsel süreç becerileri. M. Aydoğdu & T. Kesercioğlu (Ed.). *İlköğretim fen ve teknoloji öğretimi içinde*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Burns, J. C., Okey, J. R. & Wise, K. C. (1985). Development of an integrated process skill test: TIPS II. *Journal of Research in Science Teaching*, 22(2), 169-177. doi:10.1002/tea.3660220208
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Campbell, R. L. (1979). A comparative study of the effectiveness of process skills instruction on reading comprehension of preservice and inservice elementary teachers. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(2), 123-127.
- Chabalengula, V.M., Mumba, F. & Mbewe, S. (2012) How pre-service teachers' understand and perform science process skills. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 8(3), 167-176. doi: 10.12973/eurasia.2012.832a
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000). *Research methods in education* (5th ed.). London: Routledge.
- Çepni, S., Ayas, A., Johnson, D. & Turgut, M. F. (1997). *Fizik öğretimi*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi Yayınları.
- Demir, M. (2007). *Sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerileriyle ilgili yeterliklerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 211807)
- Duran, M. & Ünal, M. (2016). The impacts of the tests on the scientific process skills of the pre-school children. *US-China Education Review A*, 6(7), 403-411. doi: 10.17265/2161-623X/2016.07.002
- Erten, N. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 347997)

- Finley, F. N. (1983). Science processes. *Journal of Research in Science Teaching*, 20(1), 47-54.
- Gallenstein, N. L. (2005). Engaging young children in science and mathematics. *Journal of Elementary Science Education*, 17(2), 27-41.
- Germann, P. J. & Aram, R. J. (1996). Student performances on the science processes of recording data, analyzing data, drawing conclusions, and providing evidence. *Journal of Research in Science Teaching*, 33(7), 773-798.
- Huppert, J., Lomask, S. M., & Lazarowitz, R. (2002). Computer simulations in the high school: Students' cognitive stages, science process skills and academic achievement in microbiology. *International Journal of Science Education*, 24(8), 803-822. doi:10.1080/09500690110049150
- Işık, A. & Nakiboğlu, C. (2011). Sınıf öğretmenleri ile fen ve teknoloji dersi öğretmenlerinin bilimsel süreç becerileri ile ilgili durumlarının belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 145-160.
- Koray, Ö., Köksal, M. S., Özdemir, M. & Presley, A. İ. (2007). Yaratıcı ve eleştirel düşünme temelli fen laboratuvarı uygulamalarının akademik başarı ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi. *İlköğretim Online*, 6(3), 377-389.
- Kozcu Çakır, N. & Sarıkaya, M. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 859-884. doi: 10.7827/TurkishStudies.12823
- Kozcu Çakır, N. (2013). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin nitel ve nicel analizi* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No.330259)
- Köseler, C. (2019). *Argümantasyon temelli laboratuvar uygulamalarının sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerileri, bilimin doğasına yönelik görüşleri ve bilimsel epistemolojik inançları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 613616)
- Laçın Şimşek, C. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının fen ve teknoloji ders kitaplarındaki deneyleri bilimsel süreç becerileri açısından analiz edebilme yeterlilikleri. *İlköğretim Online*, 9(2), 433-445.

- Meriç, G. & Karatay, R. (2014). Ortaokul 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinin incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18),653-669. doi: 10.14225/Joh485
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Ostlund, K. (1992). *What the research says about science process skills*. Retrieved from <https://7589-Article%20Text-26383-1-10-20110105.html>
- Öztürk, M. (2016). *Sorgulama temelli bilim eğitimi programının 60- 72 aylık çocukların bilimsel süreç becerileriyle dil ve kavram gelişimlerine etkisi* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 435221)
- Padilla, M. J. (1990). *The science process skills*. Retrieved from <https://narst.org/research-matters/science-process-skills>
- Riley, J. P. (1979). The influence of hands-on science process training on preservice teachers' acquisition of process skills and attitude toward science and science teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(5). 373-384. doi:10.1002/tea.3660160502
- Saka, A. (2012). *Öğretmen adaylarının nedensel süreç becerileri açısından değerlendirilmesi*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. 27-30 Haziran 2012. Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Şahin Pekmez, E., Aktamış, H. & Can, B. (2010). The effectiveness of science laboratory course regarding the scientific process skills and scientific creativity of prospective teachers. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 11(1), 93-112.
- Şentürk, M. L. (2012). *İlköğretim öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile bilime olan inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 344026)
- Tan, M. & Temiz, B. K. (2003). Fen öğretiminde bilimsel süreç becerilerinin yeri ve önemi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(13), 89-101.
- Wilke, R. R. & Straits, W. J. (2005). Practical advice for teaching inquiry-based science process skills in the biological sciences author(s). *The American Biology Teacher*, 67(9), 534-540. doi:10.2307/4451905
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı.) Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, M. & Sezek, F. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(10), 619-634.

Yıldız, A. (2018). Pre-service teachers' views regarding the effect of learning scientists' biographies on students' motivation. *European Journal of Education Studies*, 5(2), 133-143. doi:10.5281/zenodo.1421189

İnternet başlıkları

URL 1.

https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Programi09042019.pdf

URL 2.

http://Elmscourse.Org/General_Course_Documents/Reader/Reader_Session_2_Science_Process_Skills_Handout.Pdf

ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİ ANLAMA DÜZEYLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ONLARIN CEVAPLARI HAKKINDA TAHMİNLERİ

Pre-Service Teachers' Level of Understanding Scientific Process Skills And Predictions of Instructors About Their Answers

Elif BAKAÇ

Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Mezunlu

elifbkc25@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2762-502X>

Prof. Dr. Ali YILDIZ

Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü

ayildiz@atauni.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6241-2316>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	29.01.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	16.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 453-481	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.870717

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL SÜREÇ BECERİLERİNİ ANLAMA DÜZEYLERİ VE ÖĞRETİM ELEMANLARININ ONLARIN CEVAPLARI HAKKINDAKİ TAHMİNLERİ*

Pre-Service Teachers' Level of Understanding Scientific Process Skills And Predictions of Instructors About Their Answers

Elif BAKAÇ- Ali YILDIZ

Özet

Çalışmanın amacı, sınıf öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının cevapları hakkındaki tahminlerini araştırmaktır. Çalışmada bir durumu ortaya koymak hedeflendiği için betimsel model kullanılmıştır. Araştırmanın birinci çalışma grubunu bir devlet üniversitesinin sınıf öğretmenliği lisans programı üçüncü sınıfında öğrenim gören 68 öğretmen adayı, ikinci çalışma grubunu ise aynı fakültede görev yapan ve fen bilimleri ile ilgili dersleri yürüten 5 öğretim elemanı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan on iki açık uçlu sorudan oluşan görüş formu ile öğretmen adaylarının gruplandırılan cevapları kullanılmıştır. Toplanan verilerin analizi için betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Gözlem, sınıflama, ölçme, verileri toplama, verileri kaydetme, deney tasarlama-yapma ve verileri yorumlama becerilerini temel alarak hazırlanan görüş formuna yazılan cevaplar incelenmiştir. Öğretmen adaylarının tamamına yakın kısmı soruların sorulara göreceli cevaplar yazmıştır. Öğretmen adaylarının yazdığı cevaplar hakkında öğretim elemanlarının yaptıkları tahminlerin oransal olarak farklı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerinin yeterli görülmesine karşın öğretim

* Bu çalışma, birinci yazarın yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

elemanlarının tahminleri ile öğretmen adaylarının yazdıkları cevapların yüzdeleri arasında önemli sapmaların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen adayları, bilimsel süreç becerileri, anlama düzeyleri, öğretim elemanlarının tahminleri

Abstract

The purpose of the study is to investigate the level of understanding the science process skills of pre-service teachers studying in the primary school teaching program and the predictions of the lecturers about the pre-service teachers' answers. The descriptive model was used as it was aimed to present a case in the study. The first study group of the study consists of 68 pre-service teachers studying in the third year of the primary school teaching undergraduate program of a state university, and the second study group consists of 5 instructors working at the same faculty and conducting courses on science. As a data collection tool, the opinion form consisting of twelve open-ended questions prepared by the researchers and the grouped answers of the pre-service teachers were used. Descriptive analysis method was used to analyze the collected data. The answers written on the opinion form based on the skills of observation, classification, measurement, collecting data, recording data, designing and conducting experiments and interpreting data were examined. Almost all of the pre-service teachers wrote relative answers to the questions asked. It was determined that the predictions made by the instructors about the answers written by the pre-service teachers were proportionally different. In the study, although the level of understanding of the pre-service teachers' scientific process skills was considered sufficient, it was concluded that there were significant deviations between the predictions of the instructors and the percentages of the answers written by the teacher candidates.

Keywords: Pre-service Teachers, scientific process skills, levels of understanding, predictions of instructors

Giriş

Yapılan araştırmalar ve değişen dünya şartları öğretmenlik mesleğinden beklentilerin değiştiğini göstermektedir. Bu durum öğretmeni, bilgi veren-aktaran, öğretimin merkezinde olan eğitim anlayışından sorgulamaya-düşünmeye teşvik eden, bilgiye ulaşmayı öğreten, bilgileri sentezlemeyi ve değerlendirmeyi gösteren bir konuma getirmiştir (Koray, Köksal, Özdemir & Presley, 2007). Bu değişim öğrencilerin bilgiyi ezberlemesine değil, öğrenmeyi öğrenmesine neden olmuştur. Öğrenciler,

bilgiyi elde etme yollarını öğrenen ve gerektiğinde bu bilgiyi kullanmayı bilen bireyler olarak yetiştirilmelidir. Türk eğitim sisteminin temel amacı, mevcut bilgiyi öğrencilere aktarmaktan çok bilgiye ulaşma yollarını öğretmek ve bilimsel süreç becerilerini kazandırmak olmalıdır. Bu durum bazen bir bilim insanı gibi çalışmayı gerekli kılabilir. Bu nedenle öğrencilerin bilim ve bilimle ilgili becerilerin farkında olması önemlidir (Kozcu Çakır & Sarıkaya, 2018).

Hayata bilim insanı gibi bakan birey olabilmek için bilimsel süreç becerilerini yerinde ve doğru kullanabilmek gerekmektedir. Fen Bilimleri programında alana özgü becerilerden biri olan bilimsel süreç becerileri, öğretmen yetiştirme programları ile ilk ve orta öğretim programlarında önemli bir yere sahiptir (Şentürk, 2012). Bilimsel süreç becerileri sadece okullarda değil günlük hayatta karşılaşılan ve herkesin ihtiyaç duyduğu becerilerdir (Öztürk, 2016). Yaşadığımız toplumda bireylerin karşılaştığı sorunları fark etmesi ve çözümler bulmaya çalışması beklenir. Sorunları fark ederek çözmek, bilimsel süreç becerilerini kullanabilmekten geçmektedir (Aktamış & Ergin, 2007; Işık & Nakiboğlu, 2011).

Bilimsel süreç becerilerinin bilim insanı gibi davranmayı gerektirmesi, farklı bilim alanlarına uygun (Padilla, 1990) dünyanın anlamlandırılması, karşılaşılan sorunlara çözüm aranırken kullanılması ve çok yönlü beceriler olması nedeniyle araştırmacılar tarafından birçok tanımlanmıştır. Bilimsel süreç becerileri kavramını ortaya atan Gagne, bilimsel araştırma yapabilmenin temelini bilimsel süreç becerilerine bağlamıştır. Bu becerilerin kazanılması için bilimi anlamamanın ve deney yapmanın gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda bilimsel süreç becerilerinin bilimsel sorgulamanın temeli olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2007; Finley, 1983). Gagne gibi Campbell (1979)'da bilimsel süreç becerilerini problem çözmenin temel yöntemlerinden biri olarak tanımlamıştır. Benzer bir başka tanım ise sorunlara çözüm üretebilmek için bilimde kullanılan mantıklı ve rasyonel beceriler şeklindedir (Burns, Okey & Wise, 1985).

Bilimsel süreç becerileri, bilimi anlama kolaylığı sağlayan, bilime olan yaklaşımı ortaya çıkaran, kendi kendine öğrenebilmeyi, öğrenilen bilginin kalıcı olmasını ve çocukların aktif katılımını sağlayan becerilerdir (Duran & Ünal, 2016; Gallenstein, 2005). Dünya hakkında bilgiler edinmek ve elde edilen bilgileri düzenli hale getirmek için kullanılan en güçlü araç olarak görülen (Ostlund, 1992) bilimsel süreç becerilerini Çepni, Ayas, Johnson ve Turgut (1997); Fen Bilimleri dersinde öğrenmeyi kolaylaştıran, öğrencilerin öğrenmede aktif olmasını sağlayan, kendi öğrenmelerinde

sorumluluk alma duygusunu geliştiren ve öğrenmenin kalıcılığını artıran aynı zamanda araştırma yol ve yöntemleri kazandıran beceriler olarak tanımlanmaktadır.

Bilimsel süreç becerilerini bilimin önemli olduğu küresel dünya şartlarında bilimsel okuryazar olabilmek için her vatandaşın bilmesi gerekir (Huppert, Lomask & Lazarorcitz, 2002). Ateş ve Bahar (2002) benzer şekilde bilimsel süreç becerilerini; fen konularını öğrenmek, doğa olaylarını doğru bir şekilde betimlemek ve açıklamak için ihtiyaç duyulan beceriler şeklinde açıklamaktadır. Bilimsel süreç becerileri, bilimin doğasının anlaşılmasında, bilimsel bilginin yapılandırılmasında, öğrenmeyi kolaylaştırmada, gündelik hayattaki problemlerin çözülmesinde, akademik başarının artmasında ve fen okuryazarı bireylerin yetişmesinde önemli bir etkiye sahiptir (Kozcu Çakır & Sarıkaya, 2018).

Fen Bilimleri dersi, 2005 yılı programında Fen ve Teknoloji adı ile ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf dersi olarak belirlenmiş ancak 2013 ile 2018 programlarında Fen Bilimleri adı altında ilköğretim üçüncü ve dördüncü sınıf müfredatlarına konulmuştur. Genel olarak öğretim programları incelendiğinde, hepsinin bilimsel süreç becerilerini kazandırmaya yönelik hazırlandığı görülür. Üçüncü ve dördüncü sınıfların Fen Bilimleri dersini yürüten sınıf öğretmenleri hem fen bilimleri alanında hem de bilimsel süreç becerileri konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıydılar (Baştürk, 2016).

Bilimsel süreç becerileri Fen Bilimleri Öğretim Programı başta olmak üzere farklı disiplinlerde karşımıza çıkmaktadır. Öğretim programlarında hazırlanmışlık ve gelişim düzeyleri dikkate alınarak uygun becerilerin kazandırılması hedeflenmektedir (Şentürk, 2012). Aynı zamanda öğretim programlarının bilimsel süreç becerilerinin öğretilmesini içerecek şekilde tasarlanması gereklidir (Huppert vd., 2002). Bilimsel süreç becerilerinin öğrenilmesini hedefleyen öğretmen, sınıfta öğrencilerin aktif öğrenmesini sağlayacak etkinlikleri, bilimsel süreç becerilerini içine alacak şekilde değiştirmelidir (Wilke & Straits, 2005).

Çocukların aktif olmasında ve gelişmesinde önemli rol oynayan, sadece öğrenim hayatı için değil, bireylerin günlük yaşantılarında sahip olmaları istenilen bilimsel süreç becerileri; birbirleri üzerine inşa edilerek gelişir (Duran & Ünal, 2016; Gallenstein, 2005; Şentürk, 2012; Tan & Temiz, 2003). Her bir bilimsel süreç becerisinin bilimsel sürecin farkına varma, alışkanlık kazanma ve otomatikleşme aşamalarından geçilerek kazanıldığı düşünülür. Öğrencilerin bu aşamaları geçebilmesi için ön bilgiye sahip

olmaları, yeterli sayıda pratik yapmaları ve daha fazla zaman ayırmaları gerekir (Bozkurt & Olgun, 2005).

Geleceğin öğretmenleri olacak öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğine başladıklarında bu görevi yerine getirebilecek yeterlikte olması gerekir. Anaokulundan, üniversiteye kadar günlük hayatı kapsayan teknoloji ile çevrili olduğumuz 21. yüzyıl anlayışının öğretmenlerden beklentisi öncekinden farklıdır (Anugerahwati, 2019). Bu nedenle öğrencilere kazandırılmak istenilen becerilerin öğretmenler tarafından daha detaylı bilinmesi önem arz etmektedir (Köseler, 2019). Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının fakültede ders anlattıkları öğretmen adaylarının seviyelerinden ne kadar haberdar olduklarının ortaya çıkarılması önemlidir. Ayrıca bu çalışma ile elde edilen sonuçların fen eğitimcilerine ve bu konuda yeni çalışma yapacak olan araştırmacılara yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, sınıf öğretmenliği programının üçüncü sınıfında öğrenim gören öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve onlara ders anlatan öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminlerini araştırmaktır.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, betimsel bir çalışmadır. Betimsel çalışmalar genelde var olan durumu mevcut olanaklar dâhilinde ortaya koymaktadır (Cohen, Manion, & Morrison, 2000). Çalışmada, öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerini ve öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplar hakkında tahminlerini tam olarak ve dikkatli bir şekilde ortaya koymak hedeflendiği için betimsel model kullanılmıştır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2017; Yıldırım & Şimşek, 2018; Yıldız, 2018).

Çalışma Grupları

Araştırmada iki farklı çalışma grubu bulunmaktadır. Birinci çalışma grubu, 2018-2019 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, bir devlet üniversitesinin sınıf öğretmenliği lisans programı üçüncü sınıfında öğrenim gören 56 kadın, 12 erkek olmak üzere toplam 68 öğretmen adayından oluşmaktadır. İkinci çalışma grubunu aynı fakültede görev yapan, Fen Bilimleri alanı ve öğretimi ile ilgili dersleri yürüten 5 öğretim elemanı oluşturmaktadır.

Örneklem seçilirken öğretmen adaylarına bilimsel süreç becerilerini kazandırmak hedefi bulunan “Fen ve Teknoloji Laboratuvar Uygulamaları-I ve II” ile “Fen ve Teknoloji Öğretimi-I” derslerinin (URL 1) çalışmadan önce alınmış olması nedeniyle üçüncü sınıf, bahar döneminde öğrenim gören öğretmen adayları tercih edilmiştir. Çalışma grubunun, bu şekilde araştırmanın amacına uygun olarak tercih edilmesi amaçsal örnekleme yoluyla belirlendiğini göstermektedir (Büyüköztürk vd., 2017).

Verilerin Toplanması

Çalışmada veri toplama aracı olarak görüş formu kullanılmıştır. Görüş formu, literatür taraması yapılarak ve Fen Bilimleri dersi öğretim programı (MEB, 2018) kapsamında var olan bilimsel süreç becerileri temel alınarak hazırlanmıştır. Verileri toplama aracı olarak kullanılan görüş formu; uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan beş ana konudan oluşan on iki açık uçlu soru içermektedir. Alanında uzman kişilerin görüşlerinin alınması ile kapsam geçerliliği desteklenmiştir (Büyüköztürk vd., 2017). Uzman görüşü alındıktan sonra hazırlanan görüş formunda yer alan açık uçlu soruların açık ve anlaşılır oluşunu test etmek amacıyla beş sınıf öğretmeni ile pilot uygulama yapılmıştır. Alınan dönütler doğrultusunda gereken düzeltmeler yapılmıştır. Görüş formu gönüllülük ilkesine dayanarak öğretmen adaylarına uygulanmıştır. Öğretmen adayları, bir gözetmen kontrolünde ve hiçbir etkileşime izin verilmeyecek şekilde on iki açık uçlu soruyu yazarak cevaplamıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının cevaplarına ilişkin öğretim elemanlarının tahminleri yüzde oranlar (%) şeklinde yazılı olarak alınmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen verileri düzenli bir şekilde sunmak için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yönteminde veriler anlamlı ve mantıklı bir şekilde bir araya getirilir ve düzenlenir. Ortaya konan bulgular kolay ve anlaşılır bir şekilde tanımlanır. Son olarak bulgulardan gerekli çıkarımlar yapılarak yorumlanır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Çalışmada öğretmen adaylarının her bir açık uçlu soruya verdikleri cevaplar ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazılan cevapların benzer ve farklı yanları dikkate alınarak belli kategoriler altında toplanması sağlanmıştır. Kategorilerin tekrar tekrar incelenmesiyle anlamları ortak ve benzer olan gruplandırılmış ifadeler yeniden birleştirilmiştir. Her bir soru için aynı işlemler uygulanmış ve verilerin daha anlaşılır olması için hazırlanan tablolara aktarılmıştır. Öğretmen adaylarının kategorize edilen cevaplarına yönelik öğretim elemanlarının tahminleri yüzde oranlar olarak alınmış ve ilgili

tablolara eklenmiştir. Her tablonun sonunda öğretmen adaylarına ait gruplandırılmış ifadelerden ve öğretim elemanlarının o ifadelere yönelik tahminlerinden anlamlı çıkarımlar yapılarak veriler yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumu

Öğretmen adaylarının görüş formunda yer alan açık uçlu sorular için yazdıkları cevaplar ile öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminleri ilgili tablolara sıra ile aktarılmıştır. Her tablonun başlığında o tablonun içerdiği bulguların ait olduğu soruya yer verilmiştir. Tablonun başlığında yer alan soru görüş formunda sorulduğu şekliyle kullanılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılardan “Gözlem nedir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bir olayı, nesneyi veya durumu takip etmek, incelemektir	19	4	23	33.8	21.0
Bir ortamda aktif olmadan o ortamı izlemek, değerlendirmektir	14	-	14	20.6	8.0
Bir olayın veya nesnenin özelliklerini araştırmak amacıyla yapılan faaliyetlerdir	4	5	9	13.2	27.0
Duyu organlarımızla gördüğümüz ve tespit ettiğimiz bütün durumlardır	5	-	5	7.4	15.0
Bir cismin veya nesnenin bir amaca göre hareketlerinin kayıt altına alınmasıdır	3	1	4	5.9	7.0
Bir olayı, durumu, nesneyi veya kişiyi süreç içinde betimleme işidir	4	-	4	5.9	7.0
Bir davranışı uzun süre incelemek,	3	1	4	5.9	4.0

çıkarmada bulunmaktır					
Bir araştırmada yapılan ilk etkinliktir	3	-	3	4.4	5.4
Diğer cevaplar (Bir deney sonucunda ortaya çıkan sonuçlar, ...)	1	1	2	2.9	2.0
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	3.6
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının birinci soruya göreceli cevap yazdıkları görülür. Gözlemi, “Bir olayı, nesneyi veya durumu takip etmek, incelemektir.”, “Bir ortamda aktif olmadan o ortamı izlemek, değerlendirmektir.” ve “Bir olayın veya nesnenin özelliklerini araştırmak amacıyla yapılan faaliyetlerdir.” olarak tanımlayan katılımcıların oranları sırasıyla %33.8, %20.6 ve %13.2 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminlerinin sırasıyla %21.0, %8.0 ve %27.0 olması dikkat çekici bulunmaktadır. Öğretim elemanlarının ulaşılan bulgulara göre öğretmen adaylarının gözlemle ilgili cevaplarını tahmin etmekte yeterince başarılı olamadıkları söylenebilir.

Tablo 2. Katılımcılardan “Gözlem niçin yapılır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bir olay ya da olgu hakkında fikir edinmek amacıyla yapılır	13	1	14	20.6	27.0
İncelediğimiz durumlar/varlıklar hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır	10	2	12	17.6	10.0
Bir olayı veya durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek/anlamlandırmak için yapılır	6	4	10	14.7	11.0
Daha iyi ve objektif sonuçlar elde etmek için yapılır	6	-	6	8.8	3.0
Veri elde etmek için yapılır	4	1	5	7.4	5.8

Beş duyu organımızla çevremizde merak ettiğimiz olgu, olay, nesnelere anlayabilmek ve bu konuya açıklama getirebilmek amacıyla yapılır	4	-	4	5.9	13.2
Değerlendirmek, eksikleri belirlemek ve rol model almak için yapılır	3	1	4	5.9	4.0
Belirli bir problem ya da sorunu çözebilmek için yapılan ya da atılan ilk adımdır	2	1	3	4.4	6.2
Çevreyi keşfetmek ve yeni bilgiler ortaya çıkarmak için yapılır	2	1	3	4.4	7.0
Plan, program hazırlamak/icat yapmak için yapılır	2	-	2	2.9	2.8
Bir olay ya da olguyu sonuca bağlayıp çıkarım yapmak için yapılır	2	-	2	2.9	3.0
Bir durumun ilerleyen zaman içerisinde uğradığı değişiklikleri kaydetmek, kontrol etmek, somut veriler halinde not etmek için yapılır	1	1	2	2.9	2.6
Herhangi bir deneyi ayrıntılı bir şekilde ele almak amacıyla yapılır	1	-	1	1.5	3.0
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	1.4
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 2 incelendiğinde öğretmen adaylarının “Gözlem niçin yapılır?” sorusunu göreceli on üç farklı cevapla %100 oranında yanıtladıkları görülür. “Gözlem niçin yapılır?” sorusuna “Bir olay ya da olgu hakkında fikir edinmek amacıyla yapılır.”, “İncelediğimiz durumlar/varlıklar hakkında bilgi sahibi olmak için yapılır.” ve “Bir olayı veya durumu ayrıntılı bir şekilde incelemek/anlamlandırmak için yapılır.” ifadeleriyle cevap yazan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %20.6, %17.6 ve %14.7 olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının yazılan cevapları hakkında öğretim elemanlarının

tahminlerinin sırasıyla %27.0, %10.0 ve %11.0 şeklinde farklı olması düşündürücüdür.

Tablo 3. Katılımcılardan “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılmalıdır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Doğrudan ve tarafsız yapılmalı, sonuçları kaydedilmelidir	22	3	25	36.8	30.0
Uygun deney koşulları altında, gerekli araç-gereçleri kullanarak, dikkatli bir şekilde ve bilimsel yöntemlere göre yapılmalıdır	10	1	11	16.2	12.0
Konu hakkında bilgi sahibi olunmalı, gerekli dokümanlara bakarak ve bilimsel açıklamalara dayalı olarak yapılmalıdır	7	1	8	11.8	7.4
Duyu organlarının ve teknolojik aletlerin aktif bir şekilde kullanılmasıyla yapılmalıdır	5	2	7	10.3	17.0
Disiplinli, istikrarlı ve belli aralıklarla yapılmalıdır. Sabırlı ve kararlı olunmalıdır	4	1	5	7.4	10.0
Gözlenen kişi veya olay gözlemlendiğinden habersiz olmalıdır	3	-	3	4.4	11.0
Bir düşünce ortaya atılmadan önce o konu ile ilgili gözlem yapılmalıdır	1	1	2	2.9	2.6
Gözlem, birçok gözlemcinin dâhil olması ile daha etkin kılınır	1	1	2	2.9	3.0
Ortam gözlem yapmaya elverişli olmalı ve elde edilen sonuçlar birbiriyle tutarlı olmalıdır	2	-	2	2.9	6.0

Cevap yazmayanlar	1	2	3	4.4	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 3 incelendiğinde, çalışmaya katılan öğretmen adaylarından üç kişinin (%4.4) üçüncü soruya cevap yazmadıkları görülür. “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılır?” sorusunu “Doğrudan ve tarafsız yapılmalı, sonuçları kaydedilmelidir.”, “Uygun deney koşulları altında, gerekli araç-gereçleri kullanarak, dikkatli bir şekilde ve bilimsel yöntemlere göre yapılmalıdır.”, “Konu hakkında bilgi sahibi olunmalı, gerekli dokümanlara bakarak ve bilimsel açıklamalara dayalı olarak yapılmalıdır.” ve “Duyu organlarının ve teknolojik aletlerin aktif bir şekilde kullanılmasıyla yapılmalıdır.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %36.8, %16.2, %11.8 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri ise %30.0, %12.0, %7.4 ve %17.0 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. Katılımcılardan “Size göre sınıflama niçin yapılır?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Karışıklığı-kargaşayı önlemek için yapılır	14	6	20	29.4	21.0
Konunun daha anlaşılır olması için yapılır	13	2	15	22.0	26.0
Gruplamak, derecelendirmek, kategorilere ayırmak için yapılır	8	-	8	11.8	13.6
İşimizde kolaylık sağlaması için yapılır	5	2	7	10.3	8.0
Varlıkları daha kolay inceleyebilmek ve tanımlayabilmek için yapılır	4	2	6	8.8	14.0
Bilgileri organize etmek, ulaşmak istediğimize kolay ulaşmak ve daha pratik olması için yapılır	5	-	5	7.4	16.0
Aradığımız bir şeyin daha kolay bulunması ve bu sayede diğer şeylerle karşılaştırılmasının kolay yapılmasını sağlar	3	-	3	4.4	6.0

Bir çokluğun parçalara ayrılmasını ve daha kolay çalışmayı sağlar	2	-	2	2.9	2.0
Öğrenmeyi daha kalıcı hale getirmek için yapılır	2	-	2	2.9	2.4
Cevap yazmayanlar	-	-	-	-	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 4 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının dördüncü soruya göreceli cevaplar yazdıkları, yani soruyu cevapsız bırakmadıkları görülmektedir. “Size göre sınıflama niçin yapılır?” sorusunu “Karışıklığı-kargaşayı önlemek için yapılır.”, “Konunun daha anlaşılır olması için yapılır.”, “Gruplamak, derecelendirmek, kategorilere ayırmak için yapılır.” ve “İşimizde kolaylık sağlama için yapılır.” şeklinde cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %29.4, %22.0, %11.8 ve %10.3’dir. Ayrıca yazılan cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminlerinin %21.0, %13.0, %13.6 ve %8.0 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcılardan “Sınıflama yaparken nelere dikkat edilmelidir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Sınıflanacak şeylerin ortak özelliklerine dikkat edilmelidir	19	2	21	30.8	24.0
Ortak ve farklı özelliklere göre yapılmalıdır	15	3	18	26.4	32.6
Varlıkların özelliklerine, cinsine, şekline vs. dikkat edilmelidir	6	2	8	11.8	10.0
Nesnenin sınıflanan gruba uygunluğuna, ne kadar temsil ettiğine ve sınıflamanın işimizi kolaylaştırmasına bakılmalıdır	6	1	7	10.3	9.0
Aynı cins değişkenleri bir başlıkta toplamaya dikkat edilmelidir	3	1	4	5.9	4.4

Sınıflama için belirlenen kategorik özelliklere dikkat edilmelidir	2	2	4	5.9	6.6
Belli ölçütlere dayandırılarak yapılmalıdır	3	-	3	4.4	4.0
Anlamları birbiriyle yakın olanların aynı grupta yer almasına dikkat edilmelidir	1	-	1	1.5	6.0
Kolaydan zora doğru yapılmalıdır	1	-	1	1.5	2.4
Cevap yazmayanlar	-	1	1	1.5	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 5 incelendiğinde öğretmen adayları arasından sadece bir kişinin (%1.5) beşinci soruya cevap yazmadığı ve bundan yola çıkarak birinci çalışma grubunun araştırmaya istekli katıldığı söylenebilir. “Sınıflama yaparken nelere dikkat edilmelidir?” sorusunu “Sınıflanacak şeylerin ortak özelliklerine dikkat edilmelidir.”, “Ortak ve farklı özelliklere göre yapılmalıdır.”, “Varlıkların özelliklerine, cinsine, şekline vs. dikkat edilmelidir.” ve “Nesnenin sınıflanana gruba uygunluğu, ne kadar temsil ettiğine ve sınıflamanın işimizi kolaylaştırmasına bakılır.” şeklinde cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %30.8, %26.4, %11.8 ve %10.3 olduğu görülmektedir. Öğretim elemanlarının beşinci soru için yazılan cevaplar hakkında tahminlerinin sırasıyla %24.0, %32.6, %10.0 ve %9.0 olması dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Katılımcılardan “Bir niceliğin ölçülmesi neden önemlidir? Açıklayınız.” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Kıyaslamak, konu hakkında bilgi sahibi olup daha iyi ayırt etmek için önemlidir	15	5	20	29.4	14.0
Günlük yaşantımızı kolaylaştırmak için nicelikleri ölçmek önemlidir	12	1	13	19.1	14.0

Niceliğin özelliklerini doğru bir şekilde öğrenmemizi sağlar	8	1	9	13.2	10.0
Gözümüzün gördüğü bizi yanıtabilir ve her zaman doğru bilgiye ulaşamadığı için bir niceliğin ölçülmesi önemlidir	6	2	8	11.8	7.0
Bilimsel sonuçlara ulaşmak için evrensel ölçü birimleri kullanılarak ölçüm yapılır ve böylece daha nesnel sonuçlar elde edilir	6	-	6	8.8	23.0
Standart-ortak bir bilgiye sahip olmayı ve elde edilen sonuçla işlem yapmayı kolaylaştırır	4	-	4	5.9	9.0
Ölçme, bir niceliği anlamak ve betimlemeyi kolaylaştırmak için yapılır	3	1	4	5.9	14.0
Somut sonuçlar elde edildiği için kavramları anlamada kolaylık sağlar	2	1	3	4.4	8.0
Cevap yazmayanlar	-	1	1	1.5	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 6 incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının %98.5 oranında altıncı soruyu cevaplaması anlamlıdır. “Bir niceliğin ölçülmesi neden önemlidir? Açıklayınız” sorusuna “Kıyaslamak, konu hakkında bilgi sahibi olup daha iyi ayırt etmek için önemlidir.”, “Günlük yaşantımızı kolaylaştırmak için nicelikleri ölçmek önemlidir.”, “Niceliğin özelliklerini doğru bir şekilde öğrenmemizi sağlar.” ve “Gözümüzün gördüğü bizi yanıtabilir ve her zaman doğru bilgiye ulaşamadığı için bir niceliğin ölçülmesi önemlidir.” ifadeleriyle cevap veren öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %29.4, %19.1, %13.2 ve %11.8 şeklindedir. “Bilimsel sonuçlara

ulaşmak için evrensel ölçü birimlerini kullanarak ölçüm yapılır ve böylece daha nesnel sonuçlar elde edilir.” cevabının sadece altı (%8.8) öğretmen adayları tarafından yazılmış olmasına karşın öğretim elemanlarının tahminlerinin %23.0 oranında yüksek olması dikkat çekici bulunmaktadır.

Tablo 7. Katılımcılardan “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir	30	6	36	52.9	38.0
Birden fazla ölçüm yapılmalıdır	8	1	9	13.2	18.0
Uygun ölçme araçları kullanılmalı ve bunun yanında ölçmeye karışabilecek değişkenler kontrol altına alınmalıdır	8	1	9	13.2	10.0
Uygun ve hassas ölçme aracı ile ölçülmelidir	4	3	7	10.3	17.0
Uygun ölçme aracı kullanılmalı ve birden fazla ölçüm yapılmalıdır	4	1	5	7.4	11.6
Doğrudan ölçme yöntemleri kullanılmalıdır	1	-	1	1.5	4.0
Cevap yazmayanlar	1	-	1	1.5	1.4
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 7 incelendiğinde öğretmen adaylarının yedinci soruya altı farklı grupta toplanabilecek cevaplar yazdıkları ve soruyu sadece bir kişinin (%1.5) cevapsız bıraktığı görülmektedir. “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” sorusunu “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.”, “Birden fazla ölçüm yapılmalıdır.”, “Uygun ölçme araçları kullanılmalı ve bunun yanında ölçmeye karışabilecek değişkenler kontrol altına alınmalıdır.” ve “Uygun ve hassas ölçme aracı ile ölçülmelidir.” olarak cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %52.9, %13.2, %13.2 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının cevaplarıyla ilgili tahminleri sırasıyla %38.0, %18.0, %10.0 ve %17.0 olduğu görülür.

Tablodaki verilere göre öğretim elemanlarının, öğretmen adaylarının yedinci soruya verdikleri cevapları tahmin etmekte çok başarılı olmadıkları düşünülebilir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmen adaylarının “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.” ifadesiyle %52.9 gibi yüksek oranda soruyu cevaplama ölçme becerisini anlama düzeyini belirleme bakımından anlamlı bulunmaktadır.

Tablo 8. Katılımcılardan “Size göre verilerin toplanması ve kaydedilmesi neden önemlidir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Bilgilerin kalıcı ve ulaşılabilir olması için	13	3	16	23.5	22.0
Daha net ve hatasız sonuçlar için	11	2	13	19.1	10.0
Yapılacak araştırmalarda kullanılması ve her seferinde tekrar yapılmaması için	9	2	11	16.2	11.0
Karşılaştırma yapmak ve verileri sonradan kullanabilmek için	9	2	11	16.2	11.0
Yaşanan değişim ve gelişimin anlaşılması için önemlidir	7	-	7	10.3	11.0
Sistemli ve düzenli çalışmayı sağladığından, toplanan verilerin kullanımı kolay olur	4	1	5	7.4	25.0
O verileri gelecekte kullanarak uygun yorumlar ve çıkarımlar yapmak için	2	1	3	4.4	9.0
Cevap yazmayanlar	1	1	2	2.9	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 8 incelendiğinde öğretmen adaylarının sekizinci soruya göreceli cevaplar (%97.1) yazdıkları görülmektedir. “Size göre verilerin toplanması ve kaydedilmesi neden önemlidir?” sorusunu “Bilgilerin kalıcı ve

ulaşılabilir olması için.”, “Daha net ve hatasız sonuçlar için.”, “Yapılacak araştırmalarda kullanılması ve her seferinde tekrar yapılmaması için.”, “Karşılaştırma yapmak ve verileri sonradan kullanabilmek için.” ve “Yaşanan değişim ve gelişimin anlaşılması için önemlidir.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları sırasıyla %23.5, %19.1, %16.2, %16.2 ve %10.3 şeklindedir. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri sırasıyla %22.0, %10.0, %11.0, %11.0 ve %11.0 olarak alınmıştır. “Sistemli ve düzenli çalışmayı sağladığından, toplanan verilerin kullanımı kolay olur.” cevabının sadece beş öğretmen adayı (%7.4) tarafından yazılmasına karşın öğretim elemanlarının tahminlerinin %25.0 oranında yüksek olması dikkat çekmektedir. Öğretmen adaylarının soruya verdikleri göreceli yanıtlar ve oranları dikkate alındığında verilerin toplanması ve kaydedilmesi becerisini anladıkları söylenebilir.

Tablo 9. Katılımcılardan “Verilerin toplanmasının ve kaydedilmesinin en uygun yolu nedir?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
İlk başta kâğıda yazılmalı sonra bilgisayara kaydedilmelidir	13	3	16	23.5	10.0
Verilerin toplanmasında ve kaydedilmesinde teknolojiden yararlanılmalıdır	7	7	14	20.6	19.0
Ölçümlerin yapıldığı ortamda; anında ve doğru bir şekilde kaydedilmesi gerekir	10	-	10	14.7	21.0
Belgeler, tablolar ve grafikler oluşturularak kaydedilmelidir	9	-	9	13.2	8.0
Sınıflandırma ve liste yapma şeklinde kaydedilmelidir	7	-	7	10.3	17.0
Veriler yazılmalı ve sonra değerlendirme yapılmalıdır	4	-	4	5.9	13.6
Ekonomik, kolay, kalıcı ve amaca uygun	3	1	4	5.9	9.4

her yöntem kullanılabilir					
Cevap yazmayanlar	3	1	4	5.9	2.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 9 incelendiğinde öğretmen adaylarının dokuzuncu soruyu %94.1 oranında cevapladıkları görülmektedir. “Verilerin toplanmasının ve kaydedilmesinin en uygun yolu nedir?” sorusunu “İlk başta kâğıda yazılmalı sonra bilgisayara kaydedilmelidir.”, “Verilerin toplanmasında ve kaydedilmesinde teknolojiye yararlanılmalıdır.”, “Ölçümlerin yapıldığı ortamda; anında ve doğru bir şekilde kaydedilmesi gerekir.”, “Belgeler, tablolar ve grafikler oluşturarak kaydedilmelidir.” ve “Sınıflandırma ve liste yapma şeklinde kaydedilmelidir.” ifadeleriyle cevaplayan öğretmen adaylarının oranları %23.5, %20.6, %14.7, %13.2 ve %10.3 şeklinde sıralanmıştır. Öğretim elemanlarının yazılan cevaplarla ilgili tahminleri ise sırasıyla %10.0, %19.0, %21.0, % 8.0 ve %17.0 olduğu görülmektedir. Tablodaki verilere göre öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplar ile öğretim elemanlarının yazılan cevaplara dair tahminleri arasında göz ardı edilmeyecek farklılıklar olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Katılımcılardan “Deney yapmanın önemi ve gerekliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar	30	7	37	54.4	15.0
Daha doğru bilgiye ulaşmak için gereklidir	10	2	12	17.6	35.0
Deney yapmak, gizlenmiş sırları ortaya çıkarır. Yeni buluşların kapılarını aralar	5	-	5	7.4	15.0
Bilimsel gerçekleri test etmek-ortaya çıkarmak için önemlidir	4	1	5	7.4	17.0

Bizlere yeni bilgiler kazandırmanın yanında yanlış düşüncelerin düzeltilmesine yardımcı olur	4	-	4	5.9	8.0
Gerçeğe yakın bazen de gerçek sonuçlar verdiği için önemlidir	2	1	3	4.4	8.0
Cevap yazmayanlar	1	1	2	2.9	2.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 10 incelendiğinde öğretmen adaylarının onuncu soruyu %97.1 oranında cevapladıkları görülmektedir. Öğretmen adaylarının “Deney yapmanın önemi ve gerekliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar.” ve “Daha doğru bilgiye ulaşmak için.” ifadeleriyle %54.4 ve %17.6 oranlarında cevaplar yazdıkları görülür. Yazılan cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminleri ise %15.0 ve %35.0 şeklindedir. Onuncu soruya öğretmen adaylarının yarısından fazlasının (%54.4) “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar.” şeklinde ifade etmesi ve bu cevabı yazan öğretmen adayları ile öğretim elemanlarının tahminleri arasındaki sapmanın oransal olarak yüksek olması dikkat çekmektedir. Öğretmen adaylarının yazdıkları tüm cevaplar birlikte ele alındığında onların deney yapma ve gerekliliği hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip oldukları iddia edilebilir.

Tablo 11. Katılımcılardan “Meslek hayatınızda deney tasarlama ve yapma konusunda ne tür zorluklarla karşılaşacağınızı tahmin ediyorsunuz?” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
Uygun araç ve gereçler bulmak zor olabilir	16	1	17	25.0	21.0
Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak, gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir	11	3	14	20.6	39.0

Konu ve ortam deney için müsait olmayabilir	10	2	12	17.6	14.0
Öğrenci düzeyinde deney tasarlamak ve araç-gereç temin etmek zor olabilir	9	2	11	16.2	15.0
Çevre ve okul şartları kısıtlı olabilir	5	3	8	11.8	8.0
Diğer cevaplar (Düşünmedim, Sınıflama ve gözlem)	2	-	2	2.9	2.0
Cevap yazmayanlar	3	1	4	5.9	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 11 incelendiğinde öğretmen adaylarının on birinci soruya %94.1 oranında göreceli doğru cevaplar yazdıkları görülmektedir. “Meslek hayatınızda deney tasarlama ve yapma konusunda ne tür zorluklarla karşılaşacağınızı tahmin ediyorsunuz?” sorusunu “Uygun araç ve gereçler bulmak zor olabilir.”, “Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak-gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir.”, “Konu ve ortam deney için müsait olamayabilir.”, “Öğrenci düzeyinde deney tasarlamak ve araç-gereç temin etmek zor olabilir.” ve “Çevre ve okul şartları kısıtlı olabilir.” şeklinde cevaplar yazan öğretmen adaylarının oranları %25.0, %20.6, %17.6, %16.2 ve %11.8 olarak sıralanmıştır. Verilen cevaplar hakkında öğretim elemanlarının tahminlerinin oranları sırasıyla %21.0, %39.0, %14.0, %15.0 ve %8.0 olduğu görülmektedir. “Deney ortamı hazırlamak, tasarlamak-gerçekleştirmek ve kullanılacak araç-gereçleri temin etmek bakımından sıkıntı yaşanabilir.” cevabını yazan öğretmen adaylarının oranı %20.6’dır. Yazılan cevabın öğretim elemanları tarafından %39.0 olarak tahmin edilmesi ilginç bulunmaktadır. Ayrıca öğretmen adaylarının yazdıkları yanıtlar birlikte değerlendirildiğinde deney tasarlama ve yapma konusunda karşılaşılabilecekleri sorunların farkında oldukları ileri sürülebilir.

Tablo 12. Katılımcılardan “Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir? Açıklayınız.” Sorusu İçin Elde Edilen Bulgular

Öğretmen Adaylarının Cevapları	Kadın Sayısı	Erkek Sayısı	Toplam	%	Öğretim Elemanlarının Tahminleri (%)
--------------------------------	--------------	--------------	--------	---	--------------------------------------

Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir	17	4	21	30.9	20.0
Deney sırasında hata olabilir. Sonuçların yorumlanması hatanın kontrolünü sağlar	9	3	12	17.6	16.0
Deney sonucunda bir çıkarımda bulunmak için yapılır	8	2	10	14.7	14.0
Deneyin anlaşılması ve kalıcı olması için gereklidir	6	1	7	10.3	9.0
Bilimsel bir bakış açısıyla o deneyi açıklamak için gereklidir	5	1	6	8.8	11.0
Bir sonraki deney ve gözlem için ön bilgi oluştururken, doğru bildiğimiz yanlışların azaltılmasına yardımcı olur	3	-	3	4.4	6.6
Konunun anlaşılmasını vurgulamak için önemlidir	2	-	2	2.9	5.4
Öğretmenin ve öğrencinin fikir yürütme, ilişkiler kurma, yorum yapma gibi beceriler kazanmasını sağlar	1	-	1	1.5	11.6
Öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirir	1	-	1	1.5	5.4
Cevap yazmayanlar	4	1	5	7.4	1.0
Toplam	56	12	68	100	100

Tablo 12 incelendiğinde, öğretmen adaylarının %92.6 oranında on ikinci soruya cevaplar yazdıkları görülmektedir. “Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir? Açıklayınız.” sorusunu “Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir.”, “Deney sırasında hata olabilir. Sonuçların yorumlanması hatanın kontrolünü sağlar.”, “Deney sonucunda bir çıkarımda bulunmak için yapılır.” ve “Deneyin anlaşılması ve kalıcı olması için gereklidir.” ifadeleriyle cevaplayan

öğretmen adaylarının oranları %30.9, %17.6, %14.7 ve %10.3 olarak sıralanmıştır. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplarla ilgili tahminleri ise sırasıyla %20.0, %16.0, %14.0 ve %9.0 olarak bulunmuştur. Öğretmen adaylarının yazılan tüm yanıtları birlikte değerlendirildiğinde onların yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması hakkında yeterli düzeyde işlevsel bilgilere sahip oldukları görülebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının tamamının “Gözlem nedir?” , “Gözlem niçin yapılır?” sorularına cevaplar yazması, yazılan cevapların tatmin edici ve literatürdeki gözlem tanımları ile benzer olması onların gözlem becerisi hakkında bilgi sahibi olduklarını gösterir. “Daha etkin bir gözlem nasıl yapılmalıdır?” sorusuna cevap yazan öğretmen adaylarının yüzdelerinin oldukça yüksek (%95.6) olduğu söylenebilir. Bu bulgu yapılan bir araştırmada (Chabalengula, Mumba & Mbewe, 2012) öğretmen adaylarının kavramsal olarak bilimsel süreç becerilerini bilmedikleri ifadesi ile uyuşmamaktadır.

Çalışmada öğretmen adaylarının gözlem becerisi hakkında kavramsal olarak iyi düzeyde olmaları, görev yapacakları ilkokullarda öğrencilerinin aynı beceriyi kazanmalarına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Öğretim elemanlarının öğretmen adaylarının gözlem becerisiyle ilgili sorulara yazdıkları cevaplar hakkında isabetli tahminlerde bulunamadıkları görülmüştür. Gözlem, tüm bilim dalları için bilgi edinmenin temel basacağı ve bilim insanlarının kullandığı temel beceridir (Arslan & Tertemiz, 2004). Öğretmen adaylarının mesleğe başladıklarında ihtiyaç duyacakları, kullanacakları ve aynı zamanda diğer becerilerin kazanılmasında önemli rolü olan gözlem (URL 2) hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmaları önemli bir avantajdır.

Öğretmen adaylarının sınıflama becerisi hakkında sorulan sorulara yüksek oranlarda cevaplar yazması, kavramsal olarak yeterli düzeyde bilgiye sahip olduklarını gösterir ve bu önemli bir bulgudur. Öğretmen adaylarının sınıflama becerisi hakkında yazdıkları cevaplarla ilgili öğretim elemanlarının tahminlerinin farklı olması dikkat çekici bulunmaktadır.

Ölçmeyle ilgili iki açık uçlu soru için sadece bir öğretmen adayının cevap yazmaması, öğretmen adaylarının bu beceriyle ilgili kavramsal olarak fikir sahibi olduklarını göstermektedir. “Size göre bir niceliğin doğru-uygun ölçülmesi nasıl yapılabilir?” sorusu için öğretmen adaylarının “Uygun ölçme aracıyla ölçülmelidir.” cevabını %52.9 oranında yazması dikkat çeken başka

bir bulgudur. Bu bulgu Aslan, Ertaş Kılıç ve Kılıç (2016)'ın çalışmalarında ölçme yaparken dikkat edilecek en temel unsur olarak nitelendirilmektedir. Öğretmen adaylarının ölçme için önemli olan özellikten bu kadar sık bahsetmiş olmaları onların ölçme becerisini anlama düzeylerinin yüksek olduğu iddia edilebilir. Öğretim elemanlarının ölçme becerisi hakkında öğretmen adaylarının yazdıkları cevaplarla ilgili tahminlerinin istenilen oranda isabetli olmadığı söylenebilir.

Gözlem, ölçme ve sınıflama gibi temel beceriler diğer becerilerin öğrenilmesinde etkili olarak görülmektedir (Bilgin, 2004; German & Aram, 1996). Temel süreç becerilerinin bilimsel süreç becerilerinin kazanılması açısından daha fazla öneme sahip olduğu ifade edilmektedir (Meriç & Karatar, 2014). Bu becerilerin kazanılması, somut işlemler döneminde olan çocuklar ile iletişim halinde olan sınıf öğretmenleri için oldukça önemlidir. Aydoğdu ve Buldur (2013) çalışma grubunu sınıf öğretmeni adaylarının oluşturduğu bir araştırmada bilimsel süreç becerilerini bazı değişkenler açısından ele almışlardır. Çalışmada, öğretmen adaylarının temel bilimsel süreç becerilerini belirlemede bütünleştirilmiş becerilere göre daha başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretmen adaylarına verilerin toplanması ve kaydedilmesiyle ilgili sorulan iki açık uçlu sorudan birincisine iki, ikincisine dört öğretmen adayının cevap yazmadığı görülmüştür. Bu durum normal görülebilir çünkü verilerin toplanması ve kaydedilmesi gözlem, sınıflama ve ölçme becerilerine göre üst düzey beceridir. Yapılan bir çalışmada (Kozcu Çakır, 2013) öğretmen adaylarının verilerin nasıl kaydedileceği konusunda sorunlar yaşadığının tespit edilmiş olması bu bulguyu desteklemektedir. Öğretmen adayları tarafından yazılan cevaplara bakılarak verilerin toplanması ve kaydedilmesi becerisi hakkında yeterli düzeyde bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Öğretmen adaylarının verilerin toplanması ve kaydedilmesi ile ilgili sorulara yazdıkları cevaplar için öğretim elemanlarının tahminlerinin yeterince isabetli olmadığı görülmüştür.

Deney tasarlama ve yapma becerisinin tüm becerileri kapsayan bir süreç olması (Erten, 2013; Yıldırım & Sezek, 2014) bu beceriyi önemli kılar. Çalışmada deney yapmanın önemi ve gerekliliği sorusuna “Birçok duyu organının aktif olması, yaparak-yaşayarak öğrenmeyi kolaylaştırır ve kalıcı olmasını sağlar” cevabının %54.4 oranında öğretmen adayları tarafından yazılmış olması önemlidir. Yaparak ve yaşayarak öğrenmenin bilimsel süreç becerilerinin kazanılmasında olumlu etkisi olduğunu belirten çalışmalar

(Bluhm, 1979; Riley, 1979) düşünülürken, deney yapma becerisi hakkında öğretmen adaylarının küçümsenmeyecek düzeyde bilgiye sahip oldukları söylenebilir. Öğretmen adaylarının %54.4 oranında yazdıkları bir cevabın öğretim elemanları tarafından %15.0 olarak tahmin edilmesi, öğretim elemanlarının tahminlerinin gerçek değerlerden uzak olduğunu gösterir.

“Yapılan bir gözlemin veya gerçekleştirilen bir deneyin sonucunun yorumlanması neden önemlidir?” sorusuna öğretmen adaylarının en yüksek oranda (%30.9) “Deneyin amacının anlaşılması için önemlidir.” cevabını yazmaları ve bu cevapla ilgili öğretim elemanlarının tahminlerinin %20.0 oranında olması ilginç bulunmaktadır. Ayrıca yazılan cevapların çeşitli olması ve literatürdeki tanımlar ile benzerlikler göstermesi, öğretmen adaylarının bu beceri hakkında yeterli düzeyde bilgiye sahip olduklarını gösterir. Saka (2012)’nin çalışmasında öğretmen adaylarının verileri yorumlama becerisine ait görüşlerinin olumlu bulunması, bu sonucu destekler niteliktedir.

Çalışmada kullanılan açık uçlu her bir soruya genelde yüksek oranlarda cevaplar yazılması veya soruları cevapsız bırakanların sayısının az olması önemli ve anlamlı görülmektedir. Ortaya konan sonuç dikkate alındığında çalışma grubunun genelde ilgili, istekli veya inisiyatif alan katılımcılardan oluştuğu söylenebilir. Motive olmuş öğretmen adayları, rahat ortamlarında istedikleri şekilde cevaplar yazmıştır denilebilir. Bu durum araştırmanın sonuçlarını belirlerken olumlu etki yaratmıştır. Aynı zamanda yazılan cevapların genelde sorunun üzerine kurulduğu bilimsel süreç becerisiyle ilgili özellikleri vurgular nitelikte ve göreceli olarak doğru olduğu görülmüştür. Her soru için yazılan cevapların oransal olarak yüksek ve içerik olarak doğru olması çalışmaya katılan öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerini anlama düzeylerinin zayıf olmadığını kanıtlamaktadır. Öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin kazanımları arasında olduğu dersleri almış olmaları bu sonuç için olumlu bir etki yaratmış olabilir. Literatür incelendiğinde, örneklem seçerken öğretmen adaylarının “Fen Laboratuvar Uygulamaları- I, II” ile “Fen ve Teknoloji Öğretimi-I” derslerini almış olmalarına özen gösteren çalışmaların (Akben, 2015; Laçın Şimşek, 2010; Şahin Pekmez, Aktamış & Can, 2010) yapılmış olması bu durumu desteklemektedir.

Öğretmen yetiştirme programlarında bilimsel süreç becerileri ile ilgili uygulama ve etkinliklere daha fazla yer verilmesi ve disiplinler arası yaklaşım esas alınarak onların farklı derslerde ele alınması faydalı olacaktır. İlkokul öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerini edinmelerinde olumlu etkisi olduğu düşünülen STEM ve robotik uygulamalar gibi güncel etkinliklerden öğretmen

adaylarının yararlanmaları sağlanmalıdır. Ayrıca öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerileri hakkında yeterli sayıda uygun etkinlikler gerçekleştirmeleri öğretim elemanlarının onların durumu hakkında yeterli düzeyde fikir sahibi olmalarını ve daha isabetli değerlendirmeler yapmalarını sağlayabilir.

Kaynakça

- Akben, N. (2015). Fen ve teknoloji ders etkinliklerindeki bilimsel süreç becerilerinin bilimsel sorgulama yöntemiyle geliştirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40(179), 111-132.
- Aktamış, H. & Ergin, Ö. (2007). Bilimsel süreç becerileri ile bilimsel yaratıcılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 11-23.
- Anugerahwati, M. (2019). Integrating the 6cs of the 21st century education into the english lesson and the school literacy movement in secondary schools. *Kne Social Sciences*, 3 (10), 165-171. doi: 10.18502/Kss.V3i10.3898
- Arslan (Gürsel), A. & Tertemiz N. (2004). İlköğretimde bilimsel süreç becerilerinin geliştirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(4), 136-149.
- Aslan, S., Ertaş Kılıç, H. & Kılıç, D. (2016). *Bilimsel süreç becerileri* (1. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Ateş, S. & Bahar, M. (2002). *Araştırmacı fen öğretimi yaklaşımıyla sınıf öğretmenliği 3. sınıf öğretmen adaylarının bilimsel yöntem yeteneklerinin geliştirilmesi*, 16-18 Eylül 2002. V. ulusal fen bilimleri ve matematik eğitimi kongresi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Aydoğdu B. & Buldur, S. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 6(4), 520-534.
- Baştürk, A. (2016). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç becerilerinin kazandırılmasına yönelik görüşlerinin belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 421618)
- Bilgin, İ. (2004). Bilimsel süreç becerilerinin tanıtımı ve ilköğretim 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerindeki performanslarının incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(9), 13-37. doi:10.11616/AbantSbe.114

- Bluhm, W. J. (1979). The effects of science process skill instruction on preservice elementary teachers' knowledge of, ability to use, and ability to sequence science process skills. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(5), 427-432. doi:10.1002/tea.3660160509
- Bozkurt, O. & Olgun, Ö. S. (2005). Fen ve teknoloji eğitiminde bilimsel süreç becerileri. M. Aydoğdu & T. Kesercioğlu (Ed.). *İlköğretim fen ve teknoloji öğretimi içinde*. Ankara: Anı Yayıncılık
- Burns, J. C., Okey, J. R. & Wise, K. C. (1985). Development of an integrated process skill test: TIPS II. *Journal of Research in Science Teaching*, 22(2), 169-177. doi:10.1002/tea.3660220208
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. baskı). Ankara: Pegem Akademi
- Campbell, R. L. (1979). A comparative study of the effectiveness of process skills instruction on reading comprehension of preservice and inservice elementary teachers. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(2), 123-127.
- Chabalengula, V.M., Mumba, F. & Mbewe, S. (2012) How pre-service teachers' understand and perform science process skills. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 8(3), 167-176. doi: 10.12973/eurasia.2012.832a
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2000). *Research methods in education* (5th ed.). London: Routledge.
- Çepni, S., Ayas, A., Johnson, D. & Turgut, M. F. (1997). *Fizik öğretimi*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Milli Eğitimi Geliştirme Projesi Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitimi Yayınları.
- Demir, M. (2007). *Sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerileriyle ilgili yeterliklerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 211807)
- Duran, M. & Ünal, M. (2016). The impacts of the tests on the scientific process skills of the pre-school children. *US-China Education Review A*, 6(7), 403-411. doi: 10.17265/2161-623X/2016.07.002
- Erten, N. (2013). *Sınıf öğretmenlerinin bilimsel süreç becerilerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 347997)

- Finley, F. N. (1983). Science processes. *Journal of Research in Science Teaching*, 20(1), 47-54.
- Gallenstein, N. L. (2005). Engaging young children in science and mathematics. *Journal of Elementary Science Education*, 17(2), 27-41.
- Germann, P. J. & Aram, R. J. (1996). Student performances on the science processes of recording data, analyzing data, drawing conclusions, and providing evidence. *Journal of Research in Science Teaching*, 33(7), 773-798.
- Huppert, J., Lomask, S. M., & Lazarowitz, R. (2002). Computer simulations in the high school: Students' cognitive stages, science process skills and academic achievement in microbiology. *International Journal of Science Education*, 24(8), 803-822. doi:10.1080/09500690110049150
- Işık, A. & Nakiboğlu, C. (2011). Sınıf öğretmenleri ile fen ve teknoloji dersi öğretmenlerinin bilimsel süreç becerileri ile ilgili durumlarının belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 145-160.
- Koray, Ö., Köksal, M. S., Özdemir, M. & Presley, A. İ. (2007). Yaratıcı ve eleştirel düşünme temelli fen laboratuvarı uygulamalarının akademik başarı ve bilimsel süreç becerileri üzerine etkisi. *İlköğretim Online*, 6(3), 377-389.
- Kozcu Çakır, N. & Sarıkaya, M. (2018). Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 13(4), 859-884. doi: 10.7827/TurkishStudies.12823
- Kozcu Çakır, N. (2013). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel süreç becerilerinin nitel ve nicel analizi* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No.330259)
- Köseler, C. (2019). *Argümantasyon temelli laboratuvar uygulamalarının sınıf öğretmeni adaylarının bilimsel süreç becerileri, bilimin doğasına yönelik görüşleri ve bilimsel epistemolojik inançları üzerine etkisi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 613616)
- Laçın Şimşek, C. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının fen ve teknoloji ders kitaplarındaki deneyleri bilimsel süreç becerileri açısından analiz edebilme yeterlilikleri. *İlköğretim Online*, 9(2), 433-445.

- Meriç, G. & Karatay, R. (2014). Ortaokul 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerinin incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18),653-669. doi: 10.14225/Joh485
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Fen bilimleri dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Ostlund, K. (1992). *What the research says about science process skills*. Retrieved from <https://7589-Article%20Text-26383-1-10-20110105.html>
- Öztürk, M. (2016). *Sorgulama temelli bilim eğitimi programının 60- 72 aylık çocukların bilimsel süreç becerileriyle dil ve kavram gelişimlerine etkisi* (Doktora Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 435221)
- Padilla, M. J. (1990). *The science process skills*. Retrieved from <https://narst.org/research-matters/science-process-skills>
- Riley, J. P. (1979). The influence of hands-on science process training on preservice teachers' acquisition of process skills and attitude toward science and science teaching. *Journal of Research in Science Teaching*, 16(5). 373-384. doi:10.1002/tea.3660160502
- Saka, A. (2012). *Öğretmen adaylarının nedensel süreç becerileri açısından değerlendirilmesi*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. 27-30 Haziran 2012. Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Şahin Pekmez, E., Aktamış, H. & Can, B. (2010). The effectiveness of science laboratory course regarding the scientific process skills and scientific creativity of prospective teachers. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 11(1), 93-112.
- Şentürk, M. L. (2012). *İlköğretim öğrencilerinin bilimsel süreç becerileri ile bilime olan inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiş. (Tez No. 344026)
- Tan, M. & Temiz, B. K. (2003). Fen öğretiminde bilimsel süreç becerilerinin yeri ve önemi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(13), 89-101.
- Wilke, R. R. & Straits, W. J. (2005). Practical advice for teaching inquiry-based science process skills in the biological sciences author(s). *The American Biology Teacher*, 67(9), 534-540. doi:10.2307/4451905
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı.) Ankara: Seçkin Yayınları.

- Yıldırım, M. & Sezek, F. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının birleştirilmiş bilimsel süreç becerileri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22(10), 619-634.
- Yıldız, A. (2018). Pre-service teachers' views regarding the effect of learning scientists' biographies on students' motivation. *European Journal of Education Studies*, 5(2), 133-143. doi:10.5281/zenodo.1421189

İnternet başlıkları

URL 1.

https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Yeni-Ogretmen-Yetistirme-Lisans-Programlari/Sinif_Ogretmenligi_Lisans_Programi09042019.pdf

URL 2.

http://Elmscourse.Org/General_Course_Documents/Reader/Reader_Session_2_Science_Process_Skills_Handout.Pdf

KIRGIZ ROMANI BAŞLANGIÇTAN BAĞIMSIZLIĞA (1917-1990)

KIRGHIZ NOVEL FROM THE BEGINNING TO THE INDEPENDENCE
(1917-1990)

Arş. Gör. Reyhan KARKINLI

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü
reyhankarkinli943@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8877-1736>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Kitap İncelemesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	05.04.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	06.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 453-456	

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute
AİCUSBED 7/1, 2021, 453-456

KIRGIZ ROMANI BAŞLANGIÇTAN BAĞIMSIZLIĞA (1917-1990)

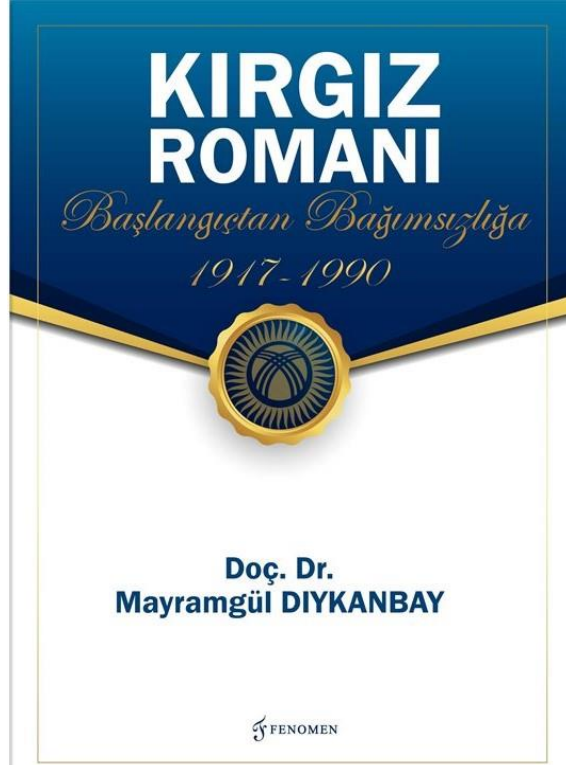
(Hazırlayan: Doç. Dr. Mayramgül DIYKANBAY). Erzurum, Fenomen
Yayıncılık, Mart 2021.

Reyhan KARKINLI

Türkiye’de Türk Dünyası edebiyatları üzerine yapılan ilk çalışmalar, daha çok tanıtım özelliği taşıırken 1990 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin dağılması ile daha kapsamlı nitelik taşımaya başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmaların, daha çok halk edebiyatı örnekleri üzerinde yoğunlaştığı, son dönemlerde çağdaş edebiyat alanında ağırlık kazanmaya başladığı görülmüştür. Çağdaş Kırgız edebiyatı üzerine ilk çalışmalar ise tanınırlığı ülkesinin

sınırlarını aşan Cengiz Aytmatov ve eserleri çerçevesinde oluşturulmuştur.

Çağdaş Kırgız edebiyatının teşekkülüne ve gelişim sürecine katkı sağlayan yazarlardan bir kısmı Sovyet ideolojisinin baskısı altında eserlerini yayımlatma imkânı bulamamış ya da sistemin öngördüğü şekilde gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra eserlerini okuyucuya ulaştırabilmişlerdir. Bu

sürecin de tesiriyle çağdaş Kırgız edebiyatında Aytmatov dışında yer alan yazarlar ve eserler Türkiye’de tanınma ve çalışılma imkânı elde edememiştir. Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay’ın *Kırgız Romanı: Başlangıçtan Bağımsızlığa (1917-1990)* adlı eseri ise bu düşünceden hareketle Türkiye’deki okurları ve araştırmacıları, Sovyet Dönemi (1917-990) yazarları ve eserleriyle tanıştırmayı amaçlamıştır. Kırgızların dili, tarihi, kültürü gibi konuları farklı yazarlardan okuyucuya sunan kitap, Fenomen Yayıncılık tarafından Mart 2021’de basılmıştır. Editörlüğünü Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL’in üstlendiği 950 sayfalık bu çalışma; giriş ile birlikte toplam beş bölümden oluşmuştur:

Giriş: Çağdaş Kırgız Edebiyatının Doğuşu ve Gelişimi (1-39)

1. Bölüm: Başlangıçtan Bağımsızlığa Kırgız Romanları (s.41-43)
2. Bölüm: Kırgız Romanında İşlenen Konular (s. 59-111)
3. Bölüm: Kırgız Romanında İşlenen Kahramanlar, Mekânlar ve Zamanlar (117-145)
4. Bölüm: Roman Özetleri (s.149-943)

Giriş bölümünde, *Kırgız Çağdaş Edebiyatının Doğuşu ve Gelişimi* başlığı altında 1917 yılından 1990 yılına kadar olan süreçte, -başlangıcından bağımsızlığa kadar olan süreçteki nazım, nesir ve tiyatro türleri hakkında genel değerlendirmeler yapılmıştır. Her edebî tür kendi içinde *Sosyalist Dönemin İlk Yılları (1917-1940)*, *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası (1941-1960)* ve *1960-90’lu Yıllar Arası* başlıklarıyla sunulmuştur. Yazar, bu alt başlıkları oluştururken Kırgız edebiyat tarihçisi, eleştirmeni Prof. Dr. Kaçkınbay Artıkbayev’in “XX. Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi” (20. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi) eserindeki sınıflandırmaya bağlı kaldığını ifade etmiştir. Türlerin tarihi gelişim süreci ayrıntılarıyla okuyucuya sunulurken örneklerin fazlaca olduğu görülür. Türlerle ilgili alıntılar yapıldığı bu kısımda Kırgızca metinler, hem Latin harfleriyle hem de Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ile bir arada verilmiştir.

Sovyet Kırgız Edebiyatı döneminde yazılan 74 roman, birinci bölümde *Yazarlar ve Romanlar* başlığı ile alfabetik bir sıralama ile okuyucuya sunulmuştur. Her yazar için verilen kısa, tanıtıcı bilgilerin ardından yazarın roman türündeki eserlerinin isimlerine de yer verilmiştir. Bölümün sonunda ise incelenen ve ulaşılamadığı için çalışmada yer almayan romanların künye bilgileri paylaşılmıştır. Aynı bölümde yer alan *Kırgız Romanında Edebî Üslup* kısmında ise romanların üslubuna ilişkin dönemsel değerlendirmeler yapılmıştır. Yazar; Sovyet dönemi Kırgız yazarlarının başlangıçtan bağımsızlığa kadarki sürecinde birbirlerinden bağımsız, özgün bir üslup

benimsemediklerini, sosyalist gerçekçi bir anlayışla döneme özgü ortak bir üslup oluşturduklarını ifade etmiştir.

İkinci Bölümde Kırgız romanında işlenen konular; *Toplumsal Konular, Siyasi ve Tarihi Konular, Halk Kültürü* ve *Din* başlıkları ile olarak tematik olarak incelenmiştir. Bu bağlamda, işlenen temalar ise şu başlıklar altında tasnif edilmiştir:

- *Toplumsal Konular (s. 59)*
Rüşvet, Helal Kazanç, Ahlak ve Alkol (s. Aile ve İnsan
- *Siyasi ve Tarihi Konular*
Ürkün
Bolşevik Devrimi
Basmacılar (Devrim Karşıtları)
Sovyet Hükûmeti
İkinci Dünya Savaşı
- *Halk Kültürü*
Atasözleri
Deyimler
Oyunlar
Tergöö
Halk İnanışları
- *Din*

Sovyet Dönemi Kırgız romanları üçüncü bölümde *Kahramanlar (Tipler), Mekân ve Zaman* açılarından değerlendirilmiştir. Sovyet döneminde kahramanlar, olumlu ve olumsuz olarak ele alınırken kahramanların ağırlıklı olarak gerçek hayattan seçildiğine özel vurgu yapılmıştır. Eserlerde şahıs kadrosunun özellikle tarihi romanlarda zengin olduğuna dikkat çekilmiştir.

Kırgız Sovyet romanlarında yer alan mekânlar, yazarın ifadesiyle “kahramanların toplumsal konumlarını belirtmek için seçilmiş” lerdir (s. 139). Kullanılan mekânların genel olarak açık/geniş mekân özelliği gösterdiğinden bahseden yazar, bu bağlamda mekânda belirleyici unsuru Kırgızların yaşam tarzı ile ilişkilendirmiştir. Sovyet öncesi ve sonrası durumu anlatan romanlarda mekânların farklılık gösterdiğine işaret etmiştir. Zaman unsuru ile ilgili olarak da yazar, bahsi geçen romanlarda vaka zamanının net tarihlerle belirtildiğini ifade etmiş, vaka zamanı ile anlatma zamanı arasında ciddi bir zaman farkının olmadığını örneklerle göstermiştir.

Genişletilmiş roman özetlerinin yer aldığı son bölüm, yazar adlarına göre düzenlenmiştir. Özete geçmeden önce ise eserin konusu, içeriği ve yayım

yılı ile ilgili kısa ve açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Ortalama 7-8 sayfa olan özetlerin sonunda romanın sayfa sayısının da belirtilmesi de okuyucuya büyük kolaylık sağlayacaktır.

Sonuç itibariyle *Kırgız Romanı: Başlangıçtan Bağımsızlığa (1917-1990)* adlı eserin Türkiye’de Sovyet Dönemi Kırgız edebiyatı alanında yapılan en kapsamlı çalışma olduğunu söylemek mümkündür. 1917 yılı ile 1990 yılları arasında yayımlanan toplam 82 adet roman türündeki eserden 74’üne ulaşarak tema ve anlatım bakımından incelenmesi olması bu yönüyle Çağdaş Kırgız edebiyatı alanında çalışma yapmak isteyen genç araştırmacılara ve akademisyenlere bir rehber niteliği taşımakta, alandaki eksikliğe hizmet edecek niteliktedir.

ARAP ŞİİRİNDE TASVİR Depiction in Arabic Petry

Salih ÖZYURT

Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

sozyurt@agri.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9535-7357>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-Journal of Ağrı İbrahim Çeçen
University Social Sciences Institute AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2019 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Eser Tanıtım Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	18.04.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	18.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 487-492	

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate

ARAP ŞİİRİNDE TASVİR (Cahiliye-Abbassiler)

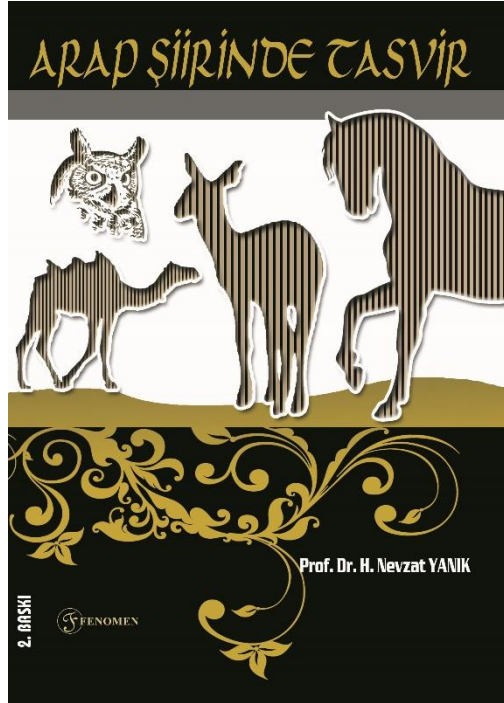
(Hazırlayan: Prof. Dr. Nevzat H. YANIK). Erzurum, Fenomen
Yayıncılık, 2. Baskı Aralık 2020. ISBN: 978-605-4370-11-5

Salih ÖZYURT

Bu yazıda Prof. Dr. Nevzat H. Yanık'ın Fenomen Yayınları arasında ikinci baskısı yapılan **Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbassiler)** adlı kitabı tanıtılacaktır. Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, sahasında yazdığı çeşitli kitapları ve makaleleriyle tanışmış bir akademisyendir.

Başta Kudame b. Cafer (ö 948) olmak üzere Arap edebiyatı kuramcıları, Arap şiir konularını tasnif ederken, vasfı şiirin en temel konusu olarak

görmüşlerdir. Bundan dolayı Tasvir, Arap şiirinin en temel temalarından birini teşkil eder. Öyle ki İbn Kuteybe, eş-şi'r ve ş-suarâ isimli ünlü eserinde vasf/vasif konusunu ele almayan kasideleri kusurlu ve eksik görmüştür. Arap şiirinin önemli temalarından biri olan tasvirin/tasvir/vasf, Cahiliye döneminden itibaren kasidelerde yer almıştır. Cahiliye döneminden Abbassiler dönemine kadar şiirler incelendiğinde tasvirin, bağımsız şiirler halinde değil, çeşitli konuları içeren kasidelerin içerisinde dolaylı olarak yapıldığı görülür. Ayrıca sanat değeri çok yüksek olmasına rağmen tasvir, Cahiliyeden Abbassilere kadar uzanan edebî çizgide, müstakil bir nazım şekli olmayıp

kasidenin bir veya birden fazla bölümleri içinde yer alan bir tür/konudur. Abbasiler döneminde ise, tasvir, bir taraftan Cahiliye dönemindeki özelliğini korurken, diğer yandan vasf yani tasvir başlığı altında bağımsız şiirlerin yazıldığı da görülmektedir. Prof. Dr. Nevzat H. Yanık Arap Şiirinde Tasvir (Cahiliye-Abbasiler) başlıklı kitabını, bir giriş ve üç ana bölüm altında ele almış ve incelemiştir.

Giriş kısmında; yazar, tasvir konusunu ele almıştır. Bu doğrultuda Batılı ve Doğulu/Arap kaynaklardan hareketle; *Tasvirin Şiirdeki Yeri* (s. 3), *Tasvirin Tanımı* (s. 4), *Tasvirle İlgili Çalışmalar* (s. 6), *Tasvirin Gelişmesi* 'ne (s. 6) yer vermiştir. Bunların ardında *Duyusal Tasvir* (s. 8), *Maddî Tasvir* (s. 9), *Duyusal Tasvir* (s. 11) başlığı altında *Tasvir Türlerini* ele almış ve örnek beyitlerle konuyu izah etmiştir. Ardından tasvirde *Duygunun Önemi* (s. 12), *Hayalin Önemi* (s.14) ve *Duyusal ve Duyusal Tasvirin Karşılaştırılması* 'nı (s. 16) ele almıştır. Yazar, diğer başlıklarda olduğu gibi bu başlıklarda da doyurucu, bilgilendirici bilgiler vermiş, örnek beyitlerle okuyucuyu bilgilendirme yoluna gitmiştir. Giriş kısmının son başlığında Şairlerin diğer konularda olduğu gibi, tasvirde de birbirinden üstün yanları vardır. Bir konuda başarılı, diğer konularda başarılı olmayan şairler olduğu gibi bütün tasvir şiirleri güzel, ancak bazı konulardaki tasvirleri çok güzel şairler de vardır diyerek *Meşhur Tasvir Şairlerine* (s.19) yer vermiş ve İmru'u'l-Kays, İbnu'r-Rûmî, İbnu'l-Mu'tez, Kuşâcım adlı şairlerin bütün tasvirlerinin güzel olduğunu ifade etmiştir.

Birinci Bölümde, *Cahiliye Döneminde Tasvir* başlığını taşır. Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, bu bölüme, *Genel Bakış* diye bir başlık atarak başlamıştır. Burada adından anlaşılacağı gibi Cahiliye dönemi kasidelerinde tasvir hakkında genel bilgi vermiştir. Yazar, daha sonra *Tasvirin Kaside İçerisindeki Yeri* başlığı altında konuyla ilgili son derece önemli ve kuşatıcı bilgiler vermiştir. Buna örnek olarak: Cahiliye kasidesinde ilk göze çarpan özelliklerden biri konu bütünlüğünün olmamasıdır. Kaside, şairin sunmuş olduğu anılar mecmuası görünümünde olup vezin ve kafiyeden başka ortak bir bağı yoktur (s. 26) diyen yazar, bu durumu istitrâd/konudan konuya geçme teknik terimi ile ifade etmiştir (s. 26). Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, Birinci Bölümün ilk üst başlığını *Cahiliye Şiirinde Tasvir Konuları* (s. 28) olarak vermiştir. Bu üst başlık da *Durgun Tabiat Tasvirleri* (s. 28), *Hayvan Tasvirler*(s. 41), *Savaş ve Savaş Aletleri Tasviri* (s. 67) ve *Şarap Tasviri* (s.75) olarak dört alt başlıkta verilmiştir. Şüphesiz ki Birinci Bölümün en ayrıntılı ve doyurucu kısmı, *Durgun Tabiat Tasvirleri* (s. 28-66) başlığını taşır. Bu başlığın alt başlıkları, *Terkedilen Diyar* ile başlar. Yazar burada: Cahiliye

şairlerinin kasidelerinde konular farklı olmakla birlikte, genellikle bazı konulara diğerlerine nazaran çok ağırlık verilmiş olduğu hissedilir. dedikten sonra Bunların en önemlisi, ‘atlat’, yani terkedilen diyarın kalıntılarıdır diyerek konunun önemine değinir. Burada yazarın ifadelerinden terk edilen diyara en çok önem veren şairlerin mu’allaka şairleri olduğunu öğreniyoruz (s. 28). Yazar, bu başlıkla ilintili olarak *Terk Edilen Diyarın Tasvirinde Anlamlar ve Şekiller* başlığında içerik ve söyleme dayalı önemli bilgiler vermiştir. Burada şairin terk edilen diyarı belirlediği andan itibaren hemen oradaki izlerin tasvirine geçtiğini ve bunlarında çoğunlukla hayvan izleri olduğunu görürüz (s. 29). Bunların yanında çadırın etrafındaki ark, çadır kazıklarının bıraktığı izler, kazanların üzerine kurulduğu taşlar, bu taşların islerle kapkara oluşları gibi materyaller, terk edilen diyarın maddi kanıtları olarak karşımıza çıkar (s. 30). Konup göçen sevgilinin terk edilen diyarının tasvirinde, sevgili için gözyaşı döküldüğünü de görürüz (s. 32).

Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, terk edilen diyardan sonra Cahiliye kasidelerinde yer alan durgun tabiat tasvirlerine yer verir (s. 32-40). Burada yazar, *Çöl Tasviri* (s. 32), *Gece Tasviri* (s. 34) ve *Yağmur, Bulut, Şimşek Tasviri* (s. 38) alt başlığında değerli bilgiler vermiştir. Burada, tasviri yapılan durgun tabiat unsurunun şiire nasıl yansıdığı örneklerle gösterilmiştir. Yazar, Gece Tasvirinde: Cahiliye şiirinde gece tasviri, şairin üzüntü ve sıkıntılarının anlatılması için bir araçtır (s. 34) diyerek, İmru’ul-Kays’ın kasidesindeki gece tasvirini ele almış ve incelemiştir. Adı geçen yazar, burada derin bilgisini göstermiş, bir şârih gibi donatıcı bilgilerle san ki şerh etmiştir.

Yazar daha sonra Birinci Bölümün ikinci üst başlığında *Hayvan Tasvirlerine* yer vermiştir. Yazar bu bölüme şu ifadelerle başlamıştır: Cahiliye insanına göre hayvanlar, seyahatte yoldaş, tabiat faktörleri karşısındaki mücadelesinde yardımcıydı. Bu bakımdan hayvanların yapı ve özellikleri hakkında geniş bilgiye sahip olan şairler, onların şiirlerinde dış görünüş itibarıyla ve bir bilim adamı dikkatiyle tasvir etmişlerdir (s. 40). Prof. Dr Yanık, bu başlık altında *Deve Tasviri* (s. 41), *At Tasviri* (s. 48), *Yaban Sığırtı Tasviri* (s. 54), *Kartal ve Doğan Tasviri* (s. 62) ve *Kurt Tasvirine* yer vermiştir. (s. 64). Yazar, tasvirini yaptığı hayvanların Cahiliye insanı yanındaki öneminden bahsettikten sonra, bu alanda meşhur olmuş şairlerden ve onların şiirlerinden hem örnek vermiş hem de bu şiirleri yorumlamıştır.

Prof. Dr. Yanık bu bölümün üçüncü üst başlığında *Savaş ve Savaş Araçları Tasvirini* ele almıştır. Bu bölüm *Savaş Tasviri* ve *Savaş Aletleri* alt başlıklarından oluşmuştur. Burada yazar, adı geçen savaşın Cahiliye insanları açısından ne anlam ifade ettiğine açıklık getirdikten sonra, kasidelerde yer

alan savaş sahnelerine ve bu savaşlarda başta ok, yay, kılıç, zırh ve sadak gibi kullanılan aletlere yer vermiş, bunları örnek beyitlerle göstermiştir (s. 67-75).

Birinci Bölümün dördüncü ve son üst başlığı *Şarap Tasvirine* ayrılmıştır. Burada yazar, Cahiliye insanı ile şarap arasındaki bağlantıyı irdelemiş, şarabın Cahiliye insanı için ne anlam ifade ettiği üzerinde durmuş, başta el-A'şâ ve Amr b. Kulsûm olmak üzere Cahiliye döneminde şarabı tasvir eden şairlere ve onların şiirlerine yer vermiştir. Bu bölümde Sâkîlerden, sarkıcı kızlardan ve şarap meclislerinden de bahsedilmiştir (75-83).

İkinci Bölümde, *Emeviler Döneminde Tasvire* ayrılmıştır. Yazar, Birinci Bölüm de olduğu gibi bu bölüme de *Genel Bakış* başlığı ile başlamıştır. Burada Emeviler dönemi tasvir şiirine ve bu dönemde bu şiirlerle tanınmış şairlerden bahsetmiştir (s. 87-91). Ardından yazar, alt başlık *Zu'r-Rummeye* yer vermiştir. Bu hususta şair bize şu bilgileri vermiştir: “Tasvirde Emeviler dönemi şairlerinin öncüsü sayılan Zu'r-rumme, neredeyse bütün şiirlerini tasvire hasretmiştir. Onun tasvir şiirlerinden bazı örnekleri incelemek suretiyle bu döneme ait tasvir şiirleri hakkında genel bir kanaata sahip olacağız” (s. 91-97). Yazar, bu bölümün ilk üst başlığında *Emevî Şiirinde Tasvir Konuları* yer alır. Bu bölümde de üç tasvir konusuna yer verilmiştir: Birinci başlık *Durgun Tabiat Tasvirlerine* ayrılmıştır (s. 97). Bu bölümün alt başlıklarından birincisi *Terkedilen Diyardır*. Burada yazar, Emevi dönemi şairlerinin kasidelerinde yer alan terk edilen diyar tasvirleri hakkında bilgi vermiş bunları örneklerle göstermiş ve Cahiliye döneminde tasviri yapılan terk edilen diyar ile karşılaştırma yoluna gitmiştir (97-101). İkinci başlık *Gece Tasvirine* ayrılmıştır. Burada yazar, Emevi dönemi şairlerinin gece tasvirinde Cahiliye şiirinin etkisinde kaldığını vurguladıktan sonra, et-Tirimmâh'ın gece tasvirine yer vererek, onun İmru'u'l-Kays'ın etkisinde kaldığını örneklerle göstermiştir (s. 101).

Prof. Dr. Nevzat H. Yanık, ikinci bölümün ikinci başlığını *Hayvan Tasvirlerine* ayırmıştır. Bu başlığın alt başlıkları şöyle sıralanmıştır: *Deve Tasviri* (s. 102), *Yaban Sığırtı Tasviri* (s. 104), *Kurt Tasviri* (s. 108), *Doğan Tasviri* (s. 110) yapılmıştır. Bu bölümde yazar, tasviri yapılan hayvanların Emevi dönemi şairleri tarafından nasıl ele alındığını ortaya koymuş, örneklerle göstermiş ve bu konuda da Cahiliye şiirinin taklit edildiğini öne sürmüştür (102-112). Bu bölümün üçüncü ve son başlığı *Şarap Tasvirine* ayrılmıştır. Yazar bu kısmı, ağırlıklı olarak şarap şiirleriyle tanınan el-Ahtal ve Velid b. Yezid'in şiirlerinden hareketle ele almış ve incelemiştir (s. 113-118).

Arap Edebiyatında Tasvir, isimli kitabın Üçüncü Bölümü, *Abbâsiler Döneminde Tasvir* bölümüne ayrılmıştır. Bu bölüm kitabın en hacimli (s. 121-268) bölümüdür. Bu bölümde diğer bölümlerde olduğu gibi, birinci derece kaynaklara dayanılarak ayrıntılı, kuşatıcı ve doyurucu bilgiler verilmiştir. Bu bölüm, ‘Genel Bakış’ başlığı ile başlıyor. Burada Abbâsî dönemi ve şiiri hakkında kuşatıcı ve bilgilendirici bilgiler verilmiştir (s. 121). *Şu’ubiye Hareketi* (s. 122), *Tasvirin Yenileşmesinde Şu’ubiyenin Yeri* (s. 126), *Abbâsî Medeniyetinin Tasvire Etkisi* (s. 127), *Manalarla Oynama* (s. 131), *Bedî’ide teşhis Sanatı* (s. 133) ve *Tasvirde Teşbihin Amacı* (s. 134) olarak yedi başlık altında ele alınmıştır. Bu bölümün ilk üst başlığı *Abbâsiler Döneminin Meşhur Tasvir Şairlerine* yer verilmiştir. (s. 136). Bu bölüm kendi içerisinde hem en geniş hem de en orijinal bölüm olarak karşımıza çıkar (s. 136-221). Burada *Beşşar b. Burd* (s. 136), *Ebû Temmâm* (s. 142), *Alî b. el-Cehm* (s. 156), *el-Buhturî* (s. 159), *İbnu’l-Mu’tez* (s. 182). *İbnu’r-Rûmî* (s. 198) gibi Abbâsî edebiyatının en seçkin şairlerine ve de tasvir şairlerine yer verilmiştir.

Abbâsî döneminin meşhur tasvir şairleri olarak ele alınan bu kısımda, şairler ve şiirleri iyi etüt edilmiş ve onların tasvir şiirlerinde öne çıkan yönleri bir kuyumcu titizliği ile ele alınıp işlenmiştir. Örneğin Ebû Temmâm anlatılırken, *Nakışlama* (s. 142), *Somutlaştırma* (s. 144) gibi orijinal konular ele alınmış ve örnek beyitlerle izah edilmiştir. Ayrıca adı geçen şairin *Teşhis* (s. 145) sanatını tasvirde nasıl başarılı bir şekilde kullandığı örneklerle gösterilmiştir. Ayrıca *Tasvirlerinde Felsefe ve Kültür Birikimi* (s. 152) başlığında şairin bu konudaki bilgisi ve bunların tasvir şiirlerinde nasıl kullandığı ortaya konulmuştur. Aynı durum *Tabiat Tutkusu ve Bedî’i Sanatlara Düşkünlük* (s. 155) başlığında da görülür. Bu bölümde el-Buhturî’den ayrıntılı ve yoğun bir şekilde bahsedilmiştir. Adı geçen şairin tasvir şiirleri ayrıntılı bir şekilde incelemeye tabi tutulmuş ve on altı başlık altında onun tasvir şiirleri hakkında bilgi verilmiştir. *Tasvirlerinde Yenilikler* (s. 163) başlığı altında *el-Mütevekkil’in Sarayı* ve *Kisrâ’nın Sarayı* olmak üzere başka *Saray Tasvirlerine* yer verilmiştir (s. 164-174). Adı geçen şaire ait *Havuz Tasviri* (s. 174), *Şehir Tasvirleri* (s. 176), *Bahçe Tasvirleri* (s. 177) ile *Savaş Tasviri* (s. 179) bu kısmın dikkat çeken ve öne çıkan diğer tasvir çeşitleridir. Benzer durum İbnu’r-Rûmî için de geçerlidir (s. 198-223). Şairin *Alaycı Tasvir* (s. 203), *Yiyecek Tasviri* (s. 206), *Karikatürvari Tasvir* (s. 219) dikkati çekmekte ve ilk kez kullanılmaktadır.

Üçüncü Bölümde *Abbâsî Döneminde Tasvir Konuları* (s. 223-253) ele alınmış ve on bir tasvir çeşidine yer verilmiştir. Bunlar içerisinde *Gemi Tasviri* (s. 233), *Saray Tasvirleri* (s.247), *Kalem* (s. 249) ve *Mum tasviri* (s. 249),

Yiyecek Tasviri (s. 251) ve *Av Tasviri* (s. 253) gibi tasvir çeşitleri öne çıkar. Yazar burada konuyla ilgili hem bilgi vermiş hem de şairlerin tasvir şiirlerini örneklerle ele alıp incelemiş ve yorumlamıştır. Üçüncü Bölümün son başlığı *Ebû Nuvâs*'a ayrılmıştır (s. 255-264). Burada 'muhtes' şairin tasviri şiirleri hakkında bilgi verilmiş, şiirlerinden örnekler gösterilmiştir. Yazar kitabını Abbasiler döneminde yer alan *Şarap Tasviri* başlığıyla (s. 264-269) bitirmiştir.

Bu çalışma, Arap şiirinde önemli bir yere sahip tasvir şiirlerinin gelişmesini incelerken, diğer taraftan Arapların sosyal hayatlarının şiire yansımaları Türk okurlarının istifadesine sunmaktadır. Ayrıca bu eserin, Türk edebiyatında tasvir konusunda mukayeseli çalışma yapacak bilim insanlarına örnek teşkil edecek kaynak ve yol gösterici bir eser olacağını ümit ediyorum.

Kaynakça

Yanık H. Nevzat, Arap Şiirinde Tasvir (Emeviler-Abbasiler) Fenomen Yayıncılık 2. Baskı, Erzurum 2020.

FUKAHÂ-Yİ SEB'A VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Fuqahâ' Al-Sab'Ah and Their Importance in Hadith Studies

Abdulalim ADIGÜZEL

Arş. Gör. Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
abdulalim@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4149-7546>

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute-
AİCUSBED 7/1 Nisan/April 2021 / Ağrı

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Types</i> :	Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	08.03.2021
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	19.04.2021
Sayfa- <i>Pages</i> : 493-506	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.893145

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

FUKAHÂ-Yİ SEB'A VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ*¹
Fuqahâ' Al-Sab`Ah and Their Importance in Hadith Studies

Abdulalim ADIGÜZEL

Öz

Hz. Peygamber sonrası ilk dönem, İslam'ın hızla yayılmasının yanı sıra siyasi ve fikrî karışıklıkların görüldüğü bir dönemdir. Hâl böyle olunca, dinî ve ilmî konularda birçok meseleye çözüm aranmaya başlanmış, bu konuda ehil olan kişilere ciddi anlamda ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayıdır ki İslam dünyasında, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabenin önde gelenlerinin bu dünyadan ayrılmasından sonra ortaya çıkan meselelere karşı, onlardan sonra yaşayan ilim ehlinin geliştirdiği çareleri görmek, İslam düşüncesinin teşekkül sürecinde ve günümüzde yüz yüze gelinen sorunlara çözüm aramak açısından son derece önemlidir.

Çalışmamızda hayatları ve hadis ilmindeki yerleri tespit edilmeye çalışılan Medineli meşhur yedi tâbiün fakih, döneminin önde gelen âlimleridirler. Fukahâ-yi Seb'a'nın hayatları ve Kütüb-i Sitte çerçevesinde aktarılan rivayetlerinin özellikle fikhi meselelere dair rivayetlerinin önemini ortaya koymaktadır. Yine bu çalışmada bu şahsiyetler ile alakalı ulemanın görüşlerinin yanında rivayetlerinin Kütüb-i Sitte kapsamında sayı ve dağılımları da müşahede edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tabiün, Fukahâ-yi Seb'a, Hadis

Abstract

The early period after the Prophet is a time in which mental and political upheavals were common while it was also a time of rapid spread for Islam. Under these circumstances solutions for many religious and scholarly subjects were searched, and people who are experts in these fields were critically needed. Therefore, after the Prophet (pbuh) and the Companions departed from this world, considering the solutions developed against the

¹ Bu makale, kısmen Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalında yapılan "Süleyman b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

problems that occurred in the Islamic world by the scholars who lived after them is extremely important in terms of searching solutions for the problems that emerged during the formation period of Islamic thought, and for problems faced today.

The seven famous tâbi'ün faqîhs from Medina, whose lives and places in Hadith Studies are tried to be determined in this study, are prominent scholars of their times. The lives of Fuqahâ' al-Sab`ah and the narrations reported within the frame of Kutub al-Sittah especially present the importance of the narrations as for fiqhî (jurisprudential) matters. Also in this study, as well as the views of scholars on these people, the numbers and distributions of their narrations within the frame of Kutub al-Sittah will be analysed.

Key Words: Tâbi'ün , Fuqahâ' al-Sab`ah, Hadith.

Giriş

Çalışmamıza konu olan Fukaha-i Seb'â' olarak bilinen İslam âlimleri, tâbiûndan olup hicrî birinci asrın ilk çeyreğinde dünyaya gelmiş ve ikinci asrın ortalarına doğru vefat etmişlerdir. İslam ilim tarihi için önemli bir zaman dilimi olan bu yüzyıl, İslami ilimlerin belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı bir dönemdir. Bu nedenle bu dönemde yaşamış olan sahabe ve tâbiûnun konumu İslam ilim tarihinin doğru anlaşılması açısından önemlidir. Tâbiîler, sahabeye talebelik yapmış Hz. Peygamber'den onlara miras kalan bilgi birikimini elde etmek için sürekli gayret içinde olmuşlardır. Zira Sahabenin İslam'a dair bilgisi, Hz. Peygamber sonrasında, Kur'ân-ı Kerim'den sonra en çok müracaat edilen kaynak olmuştur.

Bu âlimler, uzun yıllar İslam devletinin başkentliğini yapmış olmasının yanında, Hz. Peygamber'in (s.a.s) uygulamalarının çoğunun öğrenildiği Medine'de yetişen tâbiûn neslinin ilk halkasından olan şahsiyetlerdir. Bu şehir fıkıh ve hadis konusunda sahabenin bilgisinden istifade etmek isteyenlerin yanında, (Koçyiğit, 2003: 90). Emevilerin iktidarında, diğer şehirlerde yaşanan olaylardan dolayı bir çok âlimin sığındığı şehir olmuştur. (Ebû Zehra, 2013: 341). Yine Rasûlullâh'ın vefatından sonra sahabenin önde gelenlerinden olan ve Fukahâ-yi Seb'a'nın da kendilerinden hadis rivayet ettikleri, muksirûndan sayılan; Hz. Âişe (ö. 58/678), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) ve Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) gibi şahsiyetler bu şehirde yaşamaya devam etmişlerdir. Öyle ki Medine'de bulunan tâbiûn neslinin âlimleri, özellikle *Fukahâ-yi Seb'a* olarak bilinen bu yedi fakîh, Medine'deki ilim ortamında yetişip (Ebû Zehra, 2013: 294). hadis ve fıkıh ilminde müracaat kaynağı olmuşlardır.

Bu kişiler fakih kimlikleri ile tanınmakta ve Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarına hâkimiyetleri ile bilinmektedirler. Zira, rivayet ettikleri hadisler de çoğunlukla fikhî hükümler içeren, Hz. Peygamber'in ve sahabenin uygulamalarıdır. Bu rivayetler başta Mâlikî mezhebi olmak üzere Şafîî, Hanefî ve Hanbelî mezhebi imamlarının, görüş ve uygulamalarına dayanak olarak kullandığı rivayetlerdir.

Bu çalışma, İslami ilimlerin tam bir şekilde teşekkül etmediği bir dönemde yaşayan ve o dönem cereyan eden birçok olaya da şahit olan ve kendilerinden sonraki İslam ilim geleneğine yön veren önemli şahsiyetleri tanıtmaya ve anlamaya matuftur. Çalışma boyunca temel kaynakların yanında günümüzde bu şahsiyetler üzerine yapılmış lisansüstü çalışmalardan da istifade edilerek, bu âlimlerin hadis ilmindeki konumları ve kendilerinden rivayet edilen hadislerin genel dağılımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şahsiyetlerin fakih kimliklerinin yanında muhaddis kimliklerinin de olduğu, münekkid hadis uleması tarafından kendilerine karşı büyük bir güven tesis edildiği rivayetlerinin de temel hadis kaynaklarında fazlaca kendine yer bulduğu gözlemlenecektir.

Fukahâ-yi Seb'a

İslam hukuk metodolojisine *amel-i ehl-i Medine* kavramının girmesine zemin hazırlayan (Kallek, 1996: 214). bu âlimler hakkında, tâbiûn ulemâsından biri olan Ebû'z-Zinâd (ö. 130/747) şöyle der:

“Kendilerine sual sorulan, görüşleriyle fetvalarına müracaat edilen Medine'nin yedi fakîhi şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713), Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Ebû Bekr b. Abdîrahmân (ö. 94/713), Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98/716), Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724), Hârice b. Zeyd (ö. 100/718) ve Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725).” (Zehebî, 1985:444).

Kaynaklarda, *Fukahâ-yi Seb'a*'dan olanlar böyle sıralanmışsa da bazı rivayetlerde Ebû Bekir b. Abdîrahman'ın yerine Ebû Seleme (ö. 104/722) ilave edilmiş ya da her ikisi de kabul edilmeyip sayılan altı âlime Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/724) ilave edilmiştir (İbn Hallikân, 1978: 282; Suyûtî, 1997: 861). Medine'nin önde gelen bu âlimlerine ne zamandan beri *Fukahâ-yi Seb'a* tabirinin kullanıldığına dair Cengiz Kallek şunları kaydetmiştir:

“Bazı araştırmacılara göre, ilk fikhî ekolünü oluşturan bu yedi âlime atfen, yaşadıkları döneme “fukahâ-yi seb'a asrı” denmektedir. Medine'deki tâbiûn ulemâsının, isimleri üzerinde dahi tam bir mutabakat sağlanamayan bu yedi fakihten ibaret olmadığını belirten Joseph Schacht'ın iddiasına göre Tahâvî'nin (ö. 321/933) Şerhu Me'âni'l-Âsâr'ı ile (I, 163) Ebû'l-Ferec el-

İsfahânî'nin (ö. 356/967) el-Eğânî'si (VIII, 96) fukahâ-yi seb'a kavramına yer veren ilk kaynakları teşkil etmektedir; dolayısıyla hicrî I. asrın sonlarında bilinmeyen bu terim sonradan uydurulmuştur.

Tâbiîn dönemi Medine ulemâsının bu yedi fakihden ibaret olmadığı tarihî bir gerçektir. Ancak altı isim üzerinde birleşen kaynakların sadece yedincisinde ihtilâfa düşmesi, ayrıca fukahâ-yi seb'a kavramının Tahâvî ve İsfahânî'den bir asır önce yaşamış bulunan İbn Sa'd'ın et-Tabakâtü'l-Kübrâ'sında yer alması, Schacht'ın tesbitinin sağlıklı olmadığını göstermektedir. Ebû'z-Zinâd'ın (ö. 130/748) "haddesenî es-seb'a" diye hadis rivayet ettiğine dair haberlerden (İbn Sa'd, s. 319) anlaşıldığına göre fukahâ-yi seb'a tabiri daha hicrî II. yüzyılın başlarında bilinmekteydi." (Kallek, 1996: 214).

Ayrıca Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd'ın (ö. 174/790) *Kitâbü Rey'i'l-fukahâi's-seb'a min ehli'l-Medîne ve mâ ihtelefû fih* adında bir eser yazmış olduğuna bakılırsa, hicrî II. yüzyılın ortasına doğru *Fukahâ-yi Seb'a* dediğimiz bu âlimlerin görüşlerinin bir araya getirildiği ve karşılaştırıldığı da ortaya çıkmaktadır. (İbnu'n-Nedîm, 1978. 315). Fakat ilk dönemlerde yazılmış olan birçok eser gibi bu da günümüze ulaşmamıştır.

İslam hukuk tarihinde adlarından sıkça söz edilen, Medine fukahâsı içerisinde ayrı bir yere sahip olan bu âlimler, yanlarında yetiştikleri sahabeden Hz. Âişe, Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebû Hüreyre, Abdullâh b. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Abdullâh b. Abbâs gibi fakih ve âlim şahsiyetlerden aldıkları Kur'an ve Sünnet'e dair bilgilerin yanı sıra onların fikhî görüşlerini de kendilerinden sonra gelen talebeleri ve onların rahle-i tedrisinde yetişen; ez-Zührî (ö. 124/742), Nâfi' (ö.117/735), Ebû'z-Zinâd (ö.130/748), Yahyâ b. Saîd (ö. 144/761), Süfyân b. Uyeyne (ö.198/814) gibi âlimlere aktarmışlardır. (Fesevî, 1410: 353; Karabulut, 2007: 40). Bu âlimlerden özellikle İbn Ömer'in azatlısı Nâfi' ve İbn Şihâb ez-Zührî aracılığıyla, *Fukahâ-yi Seba*'nın fikhî görüşleri *amel-i ehli Medine* kavramının öncüsü İmâm Mâlik'e (ö. 179/795) kadar ulaşmıştır. (Özşenel, 1999: 93).

Ayrıca Mâlikîler'i, "icmâi Medine ehliyle sınırlı tuttukları" yönündeki bir iddiadan hareketle tenkit edenler yanında, Mâlik b. Enes'e göre "icmânın *Fukahâ-yi Seb'a*'nın ittifakından ibaret sayıldığı" görüşüne yer verenler de bulunmaktadır. Ancak kaynaklarda doğruluğunu belgeleyen bir delile rastlanmayan bu iddia bazı Mâlikî müelliflerince reddedilmiştir. (Kallek, 1996: 214).

Fukahâ-yi Seb'a'nın Hayatları ve Şahsiyetleri**Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/713)**

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetinin ikinci yılında doğmuştur. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 84-85). Kendisi tâbiûn döneminin en ileri gelen fakîhi olarak bilinmektedir. Kaynakların çoğu onu, "Hz. Peygamber ve sahabenin fetva ve hükümlerini en iyi bilen kişi" olarak vermektedir.

Katâde b. Di'âme (ö. 118/736), helâl ve haramı en iyi bilen Saîd b. el-Müseyyeb olduğunu aktarmıştır. Aynı şekilde, ondan rivayette bulunan ez-Zühri (ö. 124/742) ve Mekhûl (ö. 118/736) gibi pek çok kişi onun hadis, fıkıh gibi ilimlerdeki üstünlüğünü dile getirmişlerdir. Mekhûl eş-Şâmî onun için:

"İlim tahsili için dolaştığım yerlerde ondan daha âlim bir kimseye rastlamadım" derken, Ali b. el-Medîni de (ö. 234/848):

"Tâbiûn içerisinde İbnü'l-Müseyyeb'ten daha âlim birini bilmiyorum." diyerek ondan övgüyle bahsetmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 292; İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 86).

Hicaz ulemâsının imamı olarak kabul edilen Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) kızı ile evlenmiş ve sahabeden birçok kişi ile görüşüp onlardan hadis dinleyip nakletmiştir. Süleymân b. Yesâr, onun kayınpederi Ebû Hüreyre'den hadis nakletmesi hakkında şöyle demiştir: *"Ben, Saîd b. el-Müseyyeb ve Kabîsa b. Züeyb; Zeyd b. Sâbit'in ve İbn Abbâs'ın ders meclisinde bulunurduk. Akraba olmaları sebebiyle Ebû Hüreyre'nin rivayetlerini içimizde en iyi Sâid biliyordu."* (İbn Sa'd, 1990: 290).

Saîd b. el-Müseyyeb; Emevî halifesi Abdülmelik, oğulları Süleymân ve Velîd için biat almak istediği zaman onlara itaat etmeyerek idareyle ters düşmüş ve bundan dolayı cezalandırılmıştır. (Fesevî, 1410: 471).

İbnü'l-Müseyyeb; Halife Velîd b. Abdülmelik döneminde, pek çok âlimin vefat etmiş olmasından dolayı *senetü'l-fukahâ* diye anılan 94/712 yılında vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 87).

Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713)

Urve b. ez-Zübeyr, Hz. Ömer'in hilafetinin son zamanlarında hicrî 22 yahut 23 yılında doğmuştur. Babası, Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin oğlu olan ve cennetle müjdelenen büyük sahâbî Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656), annesi ise Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 183).

Urve, Emevîler'in saltanatına karşı halifelliğini ilan eden Abdullâh b. ez-Zübeyr'in (ö. 73/692) öz kardeşi olmasına rağmen siyasî olaylara karışmayıp ömrünü ilme ve ibadete adanmıştır. İbn Sa'd ondan *"sika, sebt, fakih, âlim, güvenilir"* olarak bahseder ve onu ikinci tabakadan sayar. İbn

Şihâb ez-Zührî, onun ilmî derinliğini, bitmek tükenmek bilmeyen bir deryaya benzetmiştir. Teyzesi Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilen Urve, 94/713 yılında vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Ebû Bekr b. Abdîrrahmân (ö. 94/713)

Hız. Ömer'in hilafeti döneminde 22/643 ya da 23/644 yıllarında doğmuştur. Babası, okuma-yazma bildiğinden Hız. Osman (r.a.) döneminde mushaf çoğaltma ile görevlendirilen Abdurrahmân b. Hâris'tir. (İbn Sa'd, 1990: 127).

Ebû Bekr, Kureyş'in ileri gelenlerinden olmasının yanında ibadette olan hassasiyetinden dolayı *Kureyş'in râhibi* olarak adlandırılmıştır. (İbn Sa'd, 1990: 160). Ömer b. Abdilazîz Medine valisi olunca, tâbiûn döneminin önde gelen âlimlerinden olan Ebû Bekr'i, danışma meclisine (fetva heyetine) almıştır. (İbn Sa'd, 1990: 334). Ebû'z-Zinâd'ın, Medine fukahâsından görüşlerine başvuranlardan biri (Zehebî, 1985: 445). olarak saydığı Ebû Bekr b. Abdîrrahmân da Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve b. ez-Zübeyr gibi 94/713 senesinde *senetü'l-fukahâ'da* vefat etmiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Süleymân b. Yesâr (ö. 107/725)

Süleymân b. Yesâr'ın tam adı Ebû Eyyûb Süleymân b. Yesâr el-Hilâlî el-Medenî'dir. Ebû Eyyûb olan künyesinin yanında Ebû Abdîrrahmân, Ebû Abdillâh, Ebû Turâb, Ebû'l-Velîd künyeleriyle de anıldığı olmuştur. (İbn Sa'd, 1990: 133; Mizzî, 1980: 101; Cevherî, 1997: 208).

Kaynaklarda, babası Yesâr ve kardeşleri Âta b. Yesâr, Abdülmelik b. Yesâr, Abdullâh b. Yesâr gibi o da Hız. Peygamber'in (s.a.s.) zevcesi Meymûne bnt. el-Hâris b. Hazn el-Hilâliyye'nin (ö. 51/671) kölesi olduğu, (İbn Sa'd, 1990: 133; Zehebî, 1985: 445). Hız. Meymûne ile mükâtebe akdi yaptığı ve Meymûne'nin de velâ² hakkını daha sonra yeğeni Abdullâh b. Abbâs'a (ö. 68/687) verdiği şeklinde bilgiler geçmesinin yanı sıra Hız. Peygamber'in zevcelerinden Ümmü Seleme (ö. 62/681) ile mükâtebe akdi yaptığı da geçmektedir. (Zehebî, 1985: 444).

Medine'nin önde gelen âlimlerinden olan Süleymân b. Yesâr, tâbiûn döneminde yaşayan diğer ilim adamları gibi sahabeden ve Hız. Peygamber'in eşi Meymûne'nin azatlısı olması sebebiyle de *hâne-i saadet*'ten aldığı terbiye ile yetişmiştir. İlmi ile âmil bir zat olan Süleymân b. Yesâr hakkında kaynaklar, onun zühd ve takvasına değinmekte; iffetli, iyi huylu, güvenilir ve

² Velâ: İrse sebep olmaya elverişli bir hükmi yakınlık (Erdoğan, 1998: 480).

âbid biri olduğuna vurgu yapmaktadır. (İbn Sa'd, 1990: 133; Zehebî, 1985: 445; İbn Ebî Hâtim, 1953: 149).

Süleymân b. Yesâr'ın vefat tarihi ile alakalı iki farklı tarihten söz edilmektedir. Bu tarihler hicri 94 ile hicri 107 seneleridir. (İbn Sa'd, 1990: 133; İbn Asâkir, 1995: 242; Mizzî, 1980: 104; Zehebî, 1985: 446).

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe (ö. 98/716)

Meşhur sahâbî Abdullâh b. Mes'ûd'un yeğeni olan Ubeydullâh b. Abdillâh, Hz. Ömer'in (r.a.) halifelîği döneminde ya da sonrasında dünyaya gelmiştir. (Zehebî, 1985: 475).

İbn Sa'd, *Tabakât*'ında ondan "*kesîru'l-hadis, fakîh ve sika*" olarak söz eder (İbn Sa'd, 1990: 250). Özellikle helâller ve haramlar konusunda iyi bir bilgiye sahip olmasının yanında iyi bir şair olarak da tanınır. Kendisine talebelik yapan Ömer b. Abdilazîz, Ubeydullâh hakkında: "*Onunla birlikte olduğum bir meclis, bana dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır.*" demektedir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23).

Yaşlılığında gözlerini kaybeden Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe, 98/716 senesinde vefat etmiştir. (Zehebî, 1985: 475).

Kâsım b. Muhammed (ö. 106/724)

Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) torunu, Hz. Âişe'nin yeğeni olan Kâsım b. Muhammed 31/652 senesinde, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde dünyaya gelmiştir. Halası Hz. Âişe'nin yanında büyümüş olmasından dolayı onun hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilir. Ebû'z-Zinâd onun hakkında: "*Kâsım b. Muhammed'den daha âlim birini görmedim.*" derken, İmâm Mâlik ise: "*O, bu ümmetin fakîhlerindedir.*" demiştir. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 333).

İbn Sa'd'ın, hakkında "*sika, âlim, fakîh ve kesîru'l-hadis*" dediği Kâsım b. Muhammed, 106/724 yılında hac yolunda iken Medine ile Mekke arası bir yerde vefat etmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 148).

Hârice b. Zeyd (ö. 100/718)

Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit'in oğlu olan Hârice b. Zeyd 29/650 yılında doğmuştur. (Mizzî, 1980: 9). Özellikle miras ve ferâiz konusunda derin bir bilgiye sahip olan Hârice b. Zeyd için İbn Sa'd "*kesîru'l-hadis*" tabirini kullanmıştır (İbn Sa'd, 1990: 202; İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 75).

Mus'ab b. Abdillâh ise: "*Talha b. Abdirrahmân ile Hârice b. Zeyd miras paylaşımı yapar ve bu paylaşımların belgelerini düzenlerlerdi, insanlar onların yapmış olduğu bu taksimatı kabul ederlerdi.*" der. (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 74-75).

Ömer b. Abdilazîz'in fetva heyetinde olan Hârice b. Zeyd, 100/718 yılında vefat etmiştir. Cenaze namazını Medine valisi Ebû Bekr b. Hazm (ö.) kıldırılmıştır. Ölüm haberini duyan Ömer b. Abdilazîz: “Allah’a yemin ederim ki onun ölümü İslam’da bir boşluk meydana getirmiştir.” diyerek üzüntüsünü ifade etmiştir. (İbn Sa'd, 1990: 202; Zehebî, 1985: 440).

Fetva Heyetinde Yer Almaları

Fukahâ-yi Seb’a’dan olan bu şahsiyetlerin hadis ve fıkıh ilmine dair engin bilgileri, onların, çevrelerinde fark edilmesini sağlamış ve onları yaşadıkları dönemde saygın bir konuma getirmiştir. Bu saygınlık, onların büyük çoğunluğunun, dönemin Medine valisi olan Ömer b. Abdilazîz tarafından kurulan fetva heyetinde yer almalarını sağlamıştır. (İbn Sa'd, 1990: 133).

Emeviler döneminin, ilme ve âlime en çok değer veren halifesi olarak bilinen Ömer b. Abdilazîz halife olmadan önce, amcasının oğlu olan Halife Velid b. Abdulmelik (ö. 86/705) döneminde 87/706 yılında Medine valiliğine getirilmiştir. (Yiğit, 2007: 53). Medine valiliğine atanır atanmaz ilk icraatı, çoğunluğu Fukahâ-yi Seb’a’dan sayılan âlimlerin de içinde bulunduğu, şehrin on meşhur fakihıyla görüşüp onları danışma meclisine alması olmuştur. Bu âlimlerin altı tanesi *Fukahâ-yi Seb’a*’dan Urve b. ez-Zübeyr, Kâsım b. Muhammed, Ebû Bekr b. Abdirrahmân, Hârice b. Zeyd, Ubeydullâh b. Abdillâh, Süleyman b. Yesâr; dördü ise Medine’nin önde gelen âlimlerinden Abdullah b. Abdullah b. Ömer (ö. 105/723), Sâlim b. Abdillâh b. Ömer (ö. 106/724), Ebû Bekr b. Süleymân b. Ebî Hasme, Abdullâh b. Âmir b. Rebîa’dır. (İbn Sa'd, 1990: 334).

Ömer b. Abdilazîz, ismini saydığımız bu on fakîhe kendilerini danışma/fetva meclisine aldığını söylerken şöyle hitab eder:

“Muhakkak ki, ben sizi karşılığında sevap alacağınız bir iş için çağırdım. Bu konuda hakkın yardımcıları olunuz. Ben, sizin görüşünüz veya sizden birinizin görüşüne başvurmadıkça bir hüküm vermek istemem. O halde memurlarımdan aşırı giden yahut haksızlık yapan birini görürseniz Allah adına bunu bana bildiriniz.” (İbn Sa'd, 1990: 334).

Medine’nin en saygın âlimi ve *Fukahâ-yi Seb’a*’dan olan Saîd b. el-Müseyyeb’in Ömer b. Abdilazîz’in danışma meclisinde olmamasının nedeni hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamadık. Ancak kanaatimizce, Ömer b. Abdilazîz’in Medine’de bulunduğu dönemde, derslerini takip ederek kendisinden istifade ettiği, (Yiğit, 2007: 53). Saîd b. el-Müseyyeb’in daha önce bahsedilen: halife Abdulmelik b. Mervan’ın oğulları için istediği beyatı vermemesinden dolayı idareyle düştüğü fikir ayrılığından (Fesevî, 1410: 471).

dolayı oluşturulan danışma meclisine çağrılmadığını düşünmek mümkündür.

Fukahâ-yi Seb'a'nın Hadis İlmindeki Yeri

Bu bölümde, Fukahâ-yi Seb'a'nın hadis ilmindeki yerinin anlaşılabilmesi için kaynaklarda onların hadisçilikleri hakkında bulunan bilgilerin yanı sıra, bazı hoca ve talebelerinin isimleri ile Kütüb-i Tis'a'daki rivayetlerinin sayı ve dağılımlarına yer verilecektir.

Saîd b. el-Müseyyeb

Saîd b. el-Müseyyeb hadis ilminde söz sahibi bir şahsiyet olup sahabeden onlarca kişi ile görüşüp onlardan hadis rivayet etmiştir. Rivayet ettiği mürsel hadisler ile ilgili başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere başka muhaddisler de övgü ifadeleri kullanmış ve “*Saîd'in mürselleri sahihtir.*” gibi sözler sarf etmişlerdir. (Mizzî, 1980: 73).

Saîd b. el-Müseyyeb başta dört halife olmak üzere sahabeden Hz. Aîşe, Ebû Hureyre, Sa'd b. Ebi Vakkas gibi meşhur şahsiyetlerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî, Katade ve Ebû z-Zinâd gibi tabiûnun önde gelen şahsiyetleri rivayette bulunmuşlardır. (Zehebî, 1985: 224,228).

Cerh ve ta'dil konusunda söz söyleyen, tenkitte bulunan Saîd b. el-Müseyyeb (Babanzâde, 1976: 352). Sahabe içinde en çok hadis rivayeti olan Ebû Hureyre'nin damadı olup, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen kişi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda İbn Sa'd onu *kesîru'l-hadis* olarak tavsif etmiştir. (İbn Sa'd, 1990:290).

Kütüb-i Sitte'de Saîd b. el-Müseyyeb tarikiyle tahrir edilen hadislerin sayısı yaklaşık 672 dir. Bu rivayetlerin kitaplara göre dağılımı ise şöyledir: *Sahîh-i Buhârî*'de 189, *Sahîh-i Müslim*'de 144, *Sünen-i Tirmizî*'de 58, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da 66, *Sünen-i Nesâî*'de 111, *Sünen-i İbn Mâce*'de 94 tür. (Yayatıcı, 2020: 114).

Urve b. ez-Zübeyr

Birçok ilmî alanda öne çıkmış olan bir şahsiyet olan, Urve b. ez-Zübeyr hadîs alanında da otorite olarak kabul edilmektedir. İbn Sa'd ondan “*sika, sebt, fakih, âlim, güvenilir*” olarak bahseder ve onu tabiûnun ikinci tabakasından sayar. İbn Şihâb ez-Zührî, onun ilmî derinliğini, bitmek tükenmek bilmeyen bir deryaya benzetmiştir. Teyzesi Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olan Urve en çok hadis rivayet eden tabiilerdendir (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 182).

Kütüb-i Tis'a'da Urve b. ez-Zübeyr tarikiyle tahrir edilen hadislerin sayısı 2707'dir. Bu rivayetlerin kitaplara göre dağılımı ise şöyledir: *Sahîh-i Buhârî*'de 589, *Sahîh-i Müslim*'de 355, *Sünen-i Tirmizî*'de 136, *Sünen-i*

Nesâî'de 259, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 232 ve Sünen-i İbn Mâce'de 162, Mâlik'in Muvatta'ında 139, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 738, Sünen-i Dârimî'de 97'dir. (Özçelik F., 2012: 74-82).

Ebû Bekr b. Abdîrrahmân

Tabiûn döneminin önde gelen fakihlerinden olan Ebû Bekr b. Abdîrrahmân hakkında münekkitler genellikle övgü ifadeleri kullanmışlardır. İclî (ö. 261/875), İbn Sa'd (ö. 230/844) ve İbn Hibbân (ö. 354/965) onun *sika* bir ravi olduğunu nakletmişlerdir. Aynı zamanda tabiûn döneminde cerh ve tadilde bulunan münekkitler arasında da sayılmıştır. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın hadisçiliği hakkında, onun tabiûn dönemindeki hadis bilgisine sahip muhaddislerden biri olduğu ancak hadis rivayetiyle çok öne çıkmadığı söylenebilir.

Rivayet ettiği hadislerin konularına gelince, fakihliğinin bir sonucu olarak: daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgili olan salât, hac, savm, büyü, talâk, miras vb. konulardır.

Ebû Bekir b. Abdîrrahman tarikiyle Kütüb-i Tis'a'da tahrir edilen rivayetlerin sayısı 160'tır. Sahîh-i Buhârî'de 19, Sahîh-i Müslim'de 19, Sünen-i Tirmizî'de 9, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 14, Sünen-i Nesâî'de 13, Sünen-i İbn Mâce'de 8, Mâlik'in Muvatta'ında 17, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 53, Sünen-i Dârimî'de 8'dir. (Yıldırım, 2006: 44-46).

Süleymân b. Yesâr

Hadis tarihi açısından en önemli dönemlerden biri olan hicri ilk asrın ikinci yarısında yaşayan, tâbiûn neslinin üçüncü tabakasından sayılır. Mevâliden olan (Öztürk, 2002: 105). Süleymân b. Yesâr, döneminin şöhret bulmuş muhaddis (Ebû Zehv, 2007: 199). ve fakihlerinden biri olmuştur. (Zehebî, 1988: 70;Ebû Zehv, 2007: 199). Nitekim Mâlik b. Enes, Süleymân b. Yesâr hakkında "*Bu beldede (Medine) sünneti en iyi bilenlerden biri idi.*" demiştir. (İbn Asâkir, 1995: 236).

Hadis rivayet metotlarından *arz* metodunu kabul edenlerden (Babanzâde, 1976: 407) biri olan Süleymân b. Yesâr hakkında İbn Sa'd (ö. 230/844) *kesîru'l-hadis*, (İbn Sa'd, 1990. 334).e İclî (ö. 261/875) *sika* ve *fakih*, (İclî, 1985: 435). İbn Hibbân (ö. 354/965) ise *sika* tabirini kullanır. (İbn Hibbân, 1973: 301).İbn Ebi Hâtim, Yahyâ b. Ma'in ve Ebû Zür'a'nın da Süleymân b. Yesâr için *sika* dediklerini aktarmaktadır. (İbn Ebî Hâtim, 1953: 149). İmâm Suyûtî de, *Tabakâtü'l-Huffâz* adlı eserinde ondan *kesîru'l-hadis diye* bahsetmektedir. (Suyûtî, 1997: 42).

Süleymân b. Yesâr'ın, *Kütüb-i Tis'a*'da tespit edebildiğimiz kadarıyla, mükerrerleriyle beraber 324 rivayeti bulunmaktadır. Rivayet ettiği

hadisler daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgilidir. Namaz, hac, oruç, büyü, talâk, miras vb. konularının yanında (İbn Asâkir, 1995: 228). “kıraatler”le (Kur’ân/kıraat) ilgili rivayetleri de bulunmaktadır. (İbnü'l-Cezerî, 1971: 288).

Süleyman b. Yesâr'ın Kütüb-i Tis'a'daki toplam rivâyet sayısı 324'tür. Sahîh-i Buhârî'de 21, Sahîh-i Müslim'de 23, Sünen-i Tirmizî'de 13, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 26, Sünen-i Nesâî'de 58, Sünen-i İbn Mâce'de 15, Mâlik'in Muvatta'sında 66, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 83, Sünen-i Dârimî'de 19 rivâyeti vardır. (Adıgüzel, 2015:48-52).

Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe

Tâbiûnun önde gelen isimlerinden biri olan Ubeydullah b. Abdullah İslami ilimlerin diğer alanlarında olduğu gibi hadîs ilminde de önde gelen şahsiyetlerden biridir. Yahyâ b. Maîn, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325:36). İbn Sa'd, Vâkıdî, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23; Suyûtî, 1983: 39). İclî, (İbn Hacer el-Askalânî, 1325: 23). Ebû Zür'a (Mizzî, 1980: 75). gibi hadîs münekkittleri onun *sika* bir şahsiyet olduğunda fikir birliği etmişlerdir.

Ubeydullah b. Abdullah; Hz. Aişe, Abdullah b. Abbâs Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre gibi sahabenin önde gelenlerinden hadîs rivayet etmiş, kendisinden de İbn Şihâb ez-Zührî, Ömer b. Abdülazîz, Ebû'z-Zinâd, İrâk b. Mâlik gibi kimseler rivayette bulunmuştur.

Onun da rivayet ettiği hadisler daha çok ibadet ve ahkâm ile ilgilidir. Kütüb-i Tis'a'da, Ubeydullah b. Abdullah'ın tarihiyle rivâyet edilen hadislerin sayısı 397'dir. Sahîh-i Buhârî'de 61, Sahîh-i Müslim'de 37, Sünen-i Tirmizî'de 28, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 38, Sünen-i Nesâî'de 40, Sünen-i İbn Mâce'de 32, Mâlik'in Muvatta'ında 44, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 88, Sünen-i Dârimî'de 29 rivâyeti vardır. (Yazıcı, 2015: 58-60).

Kâsım b. Muhammed

Hz. Ebû Bekir'in torunu olan Kasım b. Muhammed sürekli dedesi gibi olmaya çalışmış, halası Hz. Aişe'nin terbiyesinden geçip onun gözetiminde kendisini yetiştirmiştir. (Zehebî, 1985: 55).

Onun hadîs ilmindeki yeri hakkında müellifler genellikle ta'dil ve övgü ifadeleri kullanmışlardır. İbn Sa'd, *Tabakât*'ında ondan “*kesîru'l-hadis, fakîh ve sika*” olarak söz ederken, (İbn Sa'd, 1990: 194). İclî de, *Mârifetü's-sikat* adlı eserinde Kâsım'ın tabiûnun hayırlılarından olduğunu, sika ve salih bir kimse olduğunu aktarmaktadır. (İclî, 1985: 211).

Kâsım b. Muhammed; Hz. Âişe, Rafî b. Hadîc, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Ebû Hureyre gibi sahabilerden hadîs rivayet etmiş; İbn Şihâb ez-Zührî, Yahya b. Said el-Ensârî, Ebu'z-Zinâd gibi şahsiyetler de ondan hadîs rivayet etmişlerdir. (Mizzî, 1980: 428, 429, 430).

Kütüb-i Tis'a'da, Kâsım b. Muhammed tarikiyle rivâyet edilen hadislerin sayısı 532'dir. Sahîh-i Buhârî'de 74, Sahîh-i Müslim'de 58, Sünen-i Tirmizî'de 17 Sünen-i Ebî Dâvûd'da 34, Sünen-i Nesâî'de 54, Sünen-i İbn Mâce'de 32, Mâlik'in Muvatta'ında 72, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 146, Sünen-i Dârimî'de 28 rivâyeti vardır. (Özcan, 2006: 71-73).

Hârice b. Zeyd

Sahabenin tanınmış şahsiyetlerinden Zeyd b. Sâbî'tin oğlu olan Hârice b. Zeyd Medine'de yetişmiş fakih ve muhaddislerden biridir. (Zehebî, Siyeru, 1985: 439).

Babası Zeyd b. Sâbî, Üsâme b. Zeyd ve amcası Yezid b. Sâbî'ten hadis rivayet etmiş, ondan da Ebu'z-Zinâd, Abdullah b. Zekvân ve Sâlim b. Abdillâh gibi şahsiyetler rivayette bulunmuşlardır. (Mizzî, 1980: 8).

Fukahâ-i Seb'a'dan sayılan âlimler içerisinde Kütüb'i Tis'a'da en az rivayeti olan kişidir. Hârice b. Zeyd tarikiyle Kütüb-i Tis'a'da rivayet edilen hadislerin sayısı 56'dır. Sahîh-i Buhârî'de 9, Sahîh-i Müslim'de 1, Sünen-i Tirmizî'de 4, Sünen-i Ebî Dâvûd'da 5, Sünen-i Nesâî'de 6, Sünen-i İbn Mâce'de 3, Mâlik'in Muvatta'sında 2, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde 21, Sünen-i Dârimî'de 5 rivâyeti vardır. (Cihangir, 2016: 52-55).

Sonuç

Çalışmamızda hayatlarını ve hadis ilmindeki yerlerini tespit etmeye çalıştığımız, Fukahâ-yi Seb'a olarak bilinen Medineli meşhur yedi tâbiûn fâkihi, yaşadıkları dönemin önde gelen âlimleridirler. Bu şahsiyetler yaşadıkları dönemin ilmî meselelerine çözüm üretmeye çalışmışlar ve Hz. Peygamber'in emanetini koruma gayretine düşmüşlerdir.

Araştırma; Rasûlullâh sonrası neslin yaşadığı dönemin yakinen müşahade edilmesine ve sünnet uğrunda samimi gayretlerin görülmesine imkân tanımakla beraber İslam tarihinin önemli bir dönemini kapsayan tâbiûn dönemi ilim adamlarının hayatlarını, ilmî tecrübelerini ve yaşadıkları şartları bilmemize fayda sağlayacaktır. Ayrıca yine çalışma içerisinde görüldüğü üzere hadis tarihi açısından da önemli olan bu zaman diliminde yaşamış olan ve Fukahâ-yi Seb'a olarak bilinen bu kişiler, temel hadis kaynaklarında kendileri hakkında övgü ile söz edilen şahsiyetler olmuşlar ve rivayetleri her zaman müracaat kaynağı olmuştur. Kendilerinden yapılan rivayet sayılarına ve haklarında ki tadil ifadelerine de bakıldığında, sadece yaşadıkları zaman diliminin önemli şahsiyetleri olmakla kalmamışlar kendilerinden sonra gelen, başta Mâlikî mezhebi olmak üzere Şafîî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin, görüş ve uygulamalarına önem atfettikleri kimseler olmuşlardır.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2015). *Süleyman b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Babanzâde, A. N. (1976). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Cilt I). Ankara: DİB Yayınları.
- Cevherî, E.-K. A. (1997). *Müsnedü'l-Muvatta*. (L. b.-S.-T. Busrî, Dü.) Beyrut : Dâru'l-Ğarb el-İslamî.
- Cihangir, Ö. (2016). *Hârîce b. Zeyd ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Ebû Zehra, M. (2013). *Mezhepler Tarihi*. (S. Kaya, Çev.) İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Ebû Zehv, M. (2007). *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*. (M. A. Selman Başaran, Çev.) İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Erdoğan, M. (1998). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Fesevî, E. Y. (1410). *Kitâbü'l-Marife ve't-târîh* (Cilt I). (E. Z. Ömeri, Dü.) Medine: Mektebetü Dâr.
- İbn Asâkir, E.-K. A.-H. (1995). , *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fadlihâ* (Cilt LXXII). (M. el-Amrevî, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Ebî Hâtim, E. M.-R. (1953). , *el-Cerh ve't-Tadîl* (Cilt IV). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ş. A. (1325). *Tehzibu't-Tehzîb* (Cilt IV). Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye.
- İbn Hallikân, E.-A. Ş. (1978). *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*. Beyrut : Dâru s-Sâdr.
- İbn Hibbân, M. b.-T. (1973). *Kitâbü's-Sikât* (Cilt IV). Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniye.
- İbn Kesîr, E.-F. İ. (1998). *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Cilt 6). (A. b. Abdulmuhsin, Dü.) Dâru Hicre.
- İbn Sa'd, E. A. (1990). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (Cilt II). (M. A. Atâ, Dü.) Beyrut : Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'n-Nedîm, E.-F. M. (1978). *el-Fihrist*. Beyrut .
- İbnü'l-Cezerî, E.-H. Ş. (1971). *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Cilt I). Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Iclî, A. b. (1985). *Ma'rifetu's-Sikât* (Cilt I). (A. el-Bustî, Dü.) Medine.
- Kallek, C. (1996). Fukahâ-yi Seb'a. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt XIII). içinde İstanbul: TDV Yayınları.

- Karabulut, F. (2007). *Sufyan b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Koçyiğit, T. (2003). *Hadis Tarihi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mizzî, E.-H. Y. (1980). *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (Cilt XII). (B. A. Ma'rûf, Dü.), Beyrut : , Müessesetü'r-Risâle.
- Özcan, M. (2006). *Kâsım b. Muhammed'in Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya : SÜSBE.
- Özçelik, F. (2012). *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum: AÜSBE.
- Özşenel, M. (1999). *Sünnet ve Hadîsi Degerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re 'y- Ehl-i Hadîs Yaklaşımları ve İmam Şeybânî. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul : MÜSBE.
- Öztürk., M. (2002). *Mevâlinin Hadîs Rivâyetindeki Yeri (Hicrî I. ve II. Asır) (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. İstanbul : MÜSBE.
- Suyûtî, E.-F. C. (1983). *Tabakâtu'l-Huffâz* (Cilt I). Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Suyûtî, E.-F. C. (1997). *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. Riyâd: Merkezu'd-Dirâsât ve'l-Buhûs bi-Mektebeti Nizârî Mustafâ el-Bâz.
- Yayaticı, S. (2020). Saîd b. el-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri, *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum : AÜSBE.
- Yazıcı, H. (2015). *Ubeydullâh b. Abdillâh b. Utbe ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Erzurum : AÜSBE.
- Yiğit, İ. (2007). Ömer b. Abdulaziz. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt XXXIV, s. 53). içinde İstanbul: TDV Yayınları,.
- Yıldırım, Ö. F. (2006). *Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya: SÜSBE.
- Zehebî, Ş. E. (1985). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Cilt IV). (Ş. e.-A. arkadaşları, Dü.) Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zehebî, Ş. E. (1988). *Tezkiretü'l-Huffâz* (Cilt I). (Z. Umeyrât, Dü.) Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.